

DUE DATE SLIP**GOVT. COLLEGE, LIBRARY**

KOTA (Raj.)

Students can retain library books only for two weeks at the most.

BORROWER'S No.	DUE DATE	SIGNATURE

SARASVATĪ BHAVANA GRANTHAMĀLĀ

(Vol. 105)

Chief Editor

'DR BHĀG' RĀTHA PRASĀDA TRIPĀTHĪ 'VAGĪŚA ŚĀSTRĪ'

Director, Research Institute,
Sampurnanand Sanskrit Vishvavidyalaya,
Varanasi

NĀNAKACANDRODAYĀ MAHĀKĀVYAM

by

SHRĪ DEVARĀJA SARMĀ

Edited by

Pt. VRAJANĀTHA JHĀ

VARANASI

1977

©

Published by—
Director, Research Institute,
Sampurnanand Sanskrit Vishvavidyalaya,
Varanasi.

Available at—
Publication Section
Sampurnanand Sanskrit Vishvavidyalaya,
Varanasi-221002.

Printed • 500 Copies—
Price : 74-60 p.

Printed by—
G. S. Upadhyaya
Manager
Sampurnanand Sanskrit Vishvavidyalaya Press,
Varanasi

सरस्वतीभवन-ग्रन्थमाला

(१०५)

मुख्यसम्पादक

डॉ० भागीरथप्रसादत्रिपाठी 'वागीशः शास्त्री'

अनुसन्धानसंस्थाननिदेशक

सम्पूर्णानन्द सस्कृत विश्वविद्यालये

देवराजशर्मप्रणीत

नानकचन्द्रोदयमहाकाव्यम्

सम्पादक

प० ब्रजनाथज्ञाः

शिक्षकचर , अन्ताराष्ट्रियशिक्षणविभागे

सम्पूर्णानन्द सस्कृत विश्वविद्यालयस्य

वाराणस्याम्

२०३४ तमे वैश्वानरे

१८९९ तमे शकाब्दे

१९८७ तमे ऐश्विन

प्रकाशकः,

निदेशकः, अनुसन्धानसंस्थानस्य
सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालयः
वाराणसी ।

प्राप्तिस्थानम्—

प्रकाशनविभाग-

सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः
वाराणसी-२२१००२.

मुद्रितानि : ५०० प्रतिरूपाणि

मूल्यम् : ७४-६० रूप्यकाणि

मुद्रकः—

धनश्याम उपाध्यायः

मुद्रणालयव्यवस्थापकः

सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः,

वाराणसी ।

प्रास्ताविकम्

द्वादशशतीस्तशताब्दादारभ्य मौहम्मदशासनाद् भारतीयसंस्कृतिः सक्रमण-भूमिमध्यास्ते स्म । भारतीया सक्रमणमिदमसहमाना प्रतीपमाचरन्ति स्मेति प्राप्तऽपि भूभागाधिकारे भारतीयजनहृदयशासनं कर्तुं न प्राभवन् मौहम्मदाः । तदर्थं कापि सुदृढा दर्शनभूमिरपेक्ष्यते, यत्र स्थित्वा दर्शनान्तरीयप्रभावप्रभावितान् जनान् स्वकीयदर्शनं प्रति समाकष्टुं शक्नुयुः प्रतिपक्षिणः । मौहम्मदैः स्वकीयसूफीदर्शनं प्रचारयितुं प्रकान्तम्, प्रादेशिकभाषया भारतीयकथाधारेण ग्रन्थोऽपि लिखितं सूफीदर्शनप्रचारधिया । केचन सूफीदर्शनसमाकृष्टचेतसो भारतीया जना धावितुमारब्धास्तस्यामेव दिशि । केचन विद्वर्तव्यविमूढा अवस्थिताः । इत्यं शताब्दद्वयावधौ भारतीयजनताया दिङ्मूढता जाता ।

अस्यामेव सक्रमणवेलायां घीस्तचतुर्दशशताब्दे वाराणस्यां स्थितेन मौहम्मद भारतीयसंस्कृतिसेतुभूतेन रामानन्देन समन्वयस्थापनाय महान् प्रयत्नं समास्थितं । प्रतिप्रदेशं महात्मभिर्देशकालस्थित्यनुसारेण समन्वयात्मकस्य भारतीयदर्शनस्य प्रचारं समारब्धं । पञ्चदशशतीस्तशताब्दस्य तृतीये चरणे पाञ्चालप्रदेशीयशालातुरमण्डलान्तर्गतराप्तीनदतटवर्तिनि तलवण्डीनामके ग्रामे भारतीयजनाधिमुख्यदो नानकचन्द्रो जनिं लेभे । बहुदेवोपासनापरतया भारतीयानां जीवनैक्यं देशैक्यं च विघ्ननाय कल्पेते स्म । मौहम्मदानाम् एकेश्वरवादस्तेषामैक्याय विनयाय च सपद्यते स्म । तदीयेन तेन विजयेन प्रथमतः सिन्धुपाञ्चालप्रदेशौ प्रभावितौ । परतश्च निखिलो भारतभूमिभागः ।

रामानन्दशिष्यकरीरचत् कस्मिंश्चिदपि शिक्षासंस्थाने शिक्षणमनाप्यापि याल्यत एवात्मदर्शनयोग्यतासम्पन्नतया नानकचन्द्रेण विशुद्धस्य औपनिषदस्यैकेश्वरवादसिद्धान्तस्य जागरणाय बहुदेवपूजा निन्दिता । भारतीयजना इष्य मौहम्मदा अपि तदीयकर्मकाण्डाय पर्यालोचिता । विभिन्नधर्मसंघर्षोन्मूलनं तदीयं लक्ष्यमासीत् । नानकचन्द्रेण जातिकुलधन्धानानां नैरर्थक्यं प्रत्यपादि । परिणामतो मौहम्मदा अपि तदीयशिष्यतां प्रपन्नाः । ब्राह्मणा अपि तदनुयायिनः, सद्युचाः । गुरुनानकस्यान्यतमशिष्यो द्वारकादासो दीर्घजीवी भूत्वा देशकोशकङ्कतिकां समर्पितवान् गुरुगोविन्दसिंहाय । द्वारकादासस्यैवान्यतमं शिष्यो वाराणसीवास्तव्यं शाण्डिल्यगोत्रिपाठिरघुपतिशर्मात्मजो देवराजशर्मा नानकचन्द्रोदय-महाकाव्यमरीरचत् सप्तदशे घीस्तशताब्दे ।

तदानीन्तनलोकभाषाप्रथितस्य गुरुनानकोपदेशस्यामरत्वाप्यै देवराज-शर्मणा संस्कृतगिरा सुगुम्फितं महाकाव्यमिदम् । इह गुरुनानकस्य सम्पूर्णं जीवनं

चित्रितम्, तदीयाश्च सर्वे सिद्धान्ताः काव्यभाषायां वर्णिताश्चेतांसि चमत्कुर्वते
विचक्षणानाम् । गुरुनानकजीवनमधिकृत्य कस्याश्चिदपि भाषायां रचितं महाकाव्यं
न दृष्टिपथमुपगतम् । दृश्यन्तामिह महाकाव्ये देववाण्या कृताः शृङ्गाराः
नानककालिक्याः संस्कृतेः । ललनीयं काव्यलालित्यम्, स्याद्यन्तां सुभाषितानि,
मननीयानि च प्रतिप्रस्तावं दार्शनिकतत्त्वानि ।

नानकचन्द्रोदयनामकमिदं महाकाव्यं शतत्रगात्मकवर्षाणां भारतीयमंस्कृते-
रैतिह्यस्य भूगोलस्य च परिचायकमनघं रत्नम् । इह कविना संस्कृतगिरा
शास्त्रलोकव्यवहारेतिहासादिज्ञानगुम्फाः प्रतिपदं संनिवेशिताः । न केवलं संस्कृत-
जगत्, अपि तु सम्पूर्णभारतीयसंस्कृतिविद्योतिता महाकाव्यशशिकिरणकैः ।

नानकचन्द्रोदये प्रतिप्रस्तावमादौ मङ्गलमाचरितं कविना । प्रथमप्रस्ताव-
मन्तरा प्रतिप्रस्तावं वाग्देवता संस्तुना तेन । नानकशब्दस्य व्युत्पत्ति-
र्द्रष्टव्या (२, ५३)—

नास्यकं दुःखमेतस्येत्यनको नापरः पुमान् ।

इति बुद्ध्वा हि विप्रेण तच्छेवन तदीरितम् ॥ इति ।

प्रथमे प्रस्तावे कविस्तपरिवचित्रणं साफल्येन समुपस्थापयति (१, २८)—

केशैः शरीरैरुकुशैस्तपोभिः

केशैः पिशङ्गैर्विशदैर्यशोभिः ।

शुद्धैर्मनोभिर्मलिनैर्विभूल्या

गात्रैश्च यत्रावसना वसन्ति ॥ इति ।

केचन तपस्विनो धूमपाः, अन्ये खलूष्मपाः, इतरेऽऽमकुटाः, अपरे रदोल्-
खलाः, एके शिलाजीविनः, वायुतोयाशनाः, काष्ठमौनाश्रयाश्च सन्तीत्येतादृशं
वर्णनं कृतं कविना (१, २९—३८) । बालसिन्धुस्वरूपवर्णनं मनोमुग्धकारि
(१, १०४—१०७) ।

महाकाव्येऽस्मिन् पदे पदे भारतीयसंस्कृतेर्गभीरसारः प्रकटीकरोति
कवेरतुलं लब्धवर्णत्वम्, तथापि तात्कालिकानां धर्मध्वजिनामाडम्बरालोचनेन
न मनागपि संकोचमश्चितवान् कविः (३, २०; १६, ९४)—

डिण्डिमो निःस्पृहस्य ज्ञानवेराग्ययोश्छटाः ।

धर्माधर्मपरिष्कारः कुक्षिपूर्तेर्विजृम्भितम् ॥

पुण्ड्रं तव स्वच्छतरं ललाटे

मान्ता विशाला हृदि काष्ठमय्यः ।

ते तूर्ध्ववस्त्राण्यतिनिर्मलानि

मलीमसं कर्म करोपि किं भोः ॥ इति ।

सन्तप्रशंसा त्विस्थं दर्शनीया (६, १३९)—

सन्तः स्वयं स्वस्य समाचरन्ति

यं भाग्यवन्तं जननी प्रसूते ।

गङ्गाम्बु सन्तो मलयोद्भवश्च

वितन्वते स्वाश्रयमात्मतुल्यम् ॥ इति ।

नानकमतेन महात्मलक्षणमिदम् (१०, ३६)—

द्विजोऽन्त्यजो वा यवनो विजित्य मनो जगन्नश्वरमेव बुद्ध्वा ।

जानाति यः प्रेमपद तमीशं स वै महात्मा स च वन्दनीयः ॥

गर्भावस्थाभारभ्य नानकस्य सम्पूर्णं चरितभाधारीकृत्य महाकाव्यमिदं प्रवृत्तम् । २, ३५-४१ श्लोकान् यावत् सप्तसु श्लोकेषु गर्भावस्थावर्णनं रघुवंश-काव्यवर्णनेन तुलामर्हति । जन्मसमनन्तरमेव बालकस्य हासदर्शनेन तस्य महा-पुरुषत्वं वैराग्यं च व्यज्येते । पुत्रोत्पत्तिर्हर्षणं भृत्या नानकजनकस्य परिहितानि वसनाभरणानि जहुर्यथेच्छम् । इयं क्रिया कादम्बर्यादिग्रन्थेषु पुण्यवस्त्रार्थकेन पूर्णपात्रशब्देन स्मर्यते । इहाग्रे (८ १५१, १५२) स्पष्टं पूर्णपात्रशब्दः समुदलेखि कविना । नानकजन्मोत्सवानन्दे नानकजनकेन कालेन ब्राह्मणेभ्यो हेमवसनधेनवः समर्पिताः (२, ४८), पण्ड्युत्सवश्च कृतः (२ ५०) । बालकस्य मुखचुम्बन-परम्परा भारतेऽर्वाचीनेह समुल्लिख्यते—'जननी चुचुम्ब तनयस्य मुखम्' (२, ९८) इति । प्राचीनभारते तु शिरस आघ्राणमेव मतं बालकानाम् । अतः परतो भारते परवर्तिभाषासु कर्मेद् शपथार्थकं संवृत्तं शब्दान्तरेण । नानकस्य बालसौन्दर्यवर्णनम् (२, ९५) अतीव मनोरमम् । महाकाव्यनायकस्य बाललीला सुरचिरा (२ १०२-१०४)—

भयनादपनीय पद्मचर्पो वसुवस्त्राभरणान्यसन्नमन्यत् ।

विससर्ज स भिक्षुकेभ्य ईपत् पितरि क्रोधपदे परं कुरोद ॥

स्वभार्यामयदत् कालो गृहवस्तु न रक्षसि ।

तयोक्तं जनितश्चोरो मामुपालभसे कथम् ॥

दैवज्ञभासाद्य जगाद् कालो

विपर्ययो ज्योतिषकोदितेषु ।

यश्छत्रधारी तनयस्त्वयोक्तः

स चीर्यमभ्यस्यति बाल्य एव ॥ इति ।

ततश्च नानककृतगोचारणलीला (२, १०७), नानकस्योपरि फणीन्द्रचन्द्र-च्छायाकथा, नववर्षदेशीयस्य नानकस्य राजसम्मानः (२, ११७-१२८), क्षेत्र-सस्याऽऽरक्षणवेलायां जीवदया (३, २) । भाण्डक्याय पितुः सकाशाद् गृहीतस्य

धनस्य वितरण निर्वाणिषु कृतवान् नानकः (३, १६) । ऋणमयोमिकया सह
कांस्यमयीं कर्करां नानको भिक्षवे दत्तवान् इति प्रदुषितो जनकस्तस्य ज्योतिर्वेत्तार
ययौ—किमिति विपरीतलक्षणो नानक इति (३, ८०) । जयरामो नानकस्य
सर्वज्ञतायां विश्वसिति स्म (३, १०७)—

जयरामस्तत स्मेरः श्यालमालपदुन्मना ।

न सास्ति मुवने विद्या विद्यास्त्व यां न नानक ॥ इति ।

यद्यपि वृत्तान्तरापेक्षया नानको नासीत् तथा वेदादिविद्याप्रवीणः, तथापि
महाकाव्यस्यास्य वर्णनेन ज्ञायते तदीय निगमागमज्ञातृत्वम् (३, ३)—

उपनीय गुरुनुपनीय सुत

निगमाध्ययने नियुयोज पिता ।

चतुरो निगमान् स्वयमेव पठन्न-

भवद् बहुवैदिकविस्मयकृन् ॥ इति ।

भाषाप्रवचनेन भगवद्यशोगानपूर्वक मन्दमतीनामशक्ताना मोक्षमार्गप्राप्ति-
रुक्ता नानकेन (७, ८३)—

अस्मिन् कलौ मन्दमतीनाशक्तान् शास्त्रोक्तचर्यासु क्लिप्तानुक्म्य ।

भाषाप्रवचनैर्भगवद्यशोसि त्व प्राहयिष्यस्यथ मोक्षमार्गम् ॥

युगपुरुषो मतो नानकः स्वोपज्ञसम्प्रदायप्रवर्तकः । 'सुकृतिना कलिकल्मष-

ज्ञानये क्षितितले किल नानकसम्भव' (८, ११७), 'अहन्निराकारनामा' (९, ९७),

'नानकोऽयं निराकार इति प्रादुरभूद् ध्वनि' (७, ८५), 'श्रीनानकनिराकारो गिर

श्रोतृमनोहराम् (८, ७८), 'मायामये हि ससारे प्रीत्यप्रीतिविवर्जित, उदासी

नानको नाम वेदितव्यस्त्वयाधुना' (८ ११५), 'नानकाप्रे निराकारो मयेति

समुदीरितम्' (८, १६०) कर्ता परिस्फुरतु ते हृदये त्रिलोक्या' (९ १०२),

'कर्ता कर्तव्यालपद् धर्मासह सत्य कर्तव्याह योगीश्वर स्म' (९, १३९), 'कर्ता

कर्तेवि राजाऽकथयदकथयत् सत्यकर्तेति योगी' (९, १४३) इति नानकमतव्यञ्जका

वहवः शब्दाः प्रयुक्ता सन्ति । उदासिना मठ वक्ष्यमाणयोः श्लोकयोः

सुस्फुटम् (१७, ८२-८३)—

वर्णाश्रमाभिमानेन शून्याः सन्त उदासिनः ।

ज्ञानान्तरापकर्तृभ्य कर्मभ्यश्च बहि स्थिताः ॥

अनुद्धतत्व वैराग्य ज्ञानसम्पादनश्रम ।

व्यवहार उदासित्व मतमेतदुदासिनाम् ॥ इति ।

पुनर्जन्मनि विश्वसिति स्म नानकः (९, ३१)—

आस्थाय पाद्वे जनकस्य राक्ष-

स्यो वयं तेषु वभूव मत्स्य ।

एकः परी द्वौ त्वमहं च तस्य

वहाम्यभिज्ञानमिदं गृहाण ॥ इति ।

नानकेन सिद्धानां योगिनामिव चमत्कारा अपि दर्शिता इति तदीया कीर्ति-
विष्वक् प्रसूताऽभूत् । कस्यचन म्लेच्छाधिपस्य रुग्णः पुत्रो नानकेन नीरुक्त्व-
मापादितः (७, १५४)—

सूनोस्तस्यारोग्यमासीदकस्मा-

ज्जाता कीर्तियोगिनोऽस्यावदाता ॥ इति ।

एवमेव तैलपकस्य मर्दनस्य पुनर्जावनम् (८, १२८-१३१), राक्षसस्य
मुक्तिः (८, १३४), बालुकातः पद्मारागस्य प्रादुर्भावनम् (८, १३७), मत्स्योद्धारः
(९, ११-१३), ब्रह्मणा साद्धं संभाषणम् (९, १६-१९), जले स्थलवद् गमनम्
(९, २०) इत्यादयो योगसिद्धयो वर्णिता नानकस्य । योगसिद्धिप्रभावितो
देवगान्धारदेशीयो भूपो नानकस्य शिष्यतामङ्गीकृतवान् (९, १०४) । सिद्धः
सिंहलराजोऽपि पराभूतो नानकं शरणं गत उवाच—‘अयं यतिः कश्चिदपूर्वं एव’
(८, १०५-१०८) इति । दिनानां सप्तविंशतिं नानकः समाधिस्थितो बभूव
(८, ११०) । सिंहलराजो नानकमपृच्छत् (८, १११)—

अपृच्छन्तृपो नानकं त्वं नु योगी

द्विजः क्षत्रियः सार्धवाहोऽथवाऽसि ।

उताहो भवान् सौम्य गोरक्षनाथो

धरामण्डपे भ्राम्यसि च्छन्नरूपः ॥ इति ।

कासाञ्चिदन्यासां सिद्धीनामित्थं निदर्शनम्—‘अद्धा दधानोऽपि च योग-
सिद्धीः’ (७, १४०), ‘योगसिद्धीर्दधानः’ (८, ९८), ‘रुद्धद्वारे तदुद्याने देवादागत्य
नानकः, प्राविशत् तदभूत् तूर्णं नन्दनस्पद्धिं नूतनम्’ (८, ९९), ‘कामफेलिकला-
भिज्ञाः पुरस्तात् तस्य योगिनः, स्तम्भा इव जडोमृता रम्भासम्भाविताः स्त्रियः’
(८, १०४) इति ।

योगिशब्दप्रयोगो नानकं प्रति शतशो व्यवहृतो दृश्यते । ब्रह्मणा ‘नानक-
योगिन्’ इति संबोधितो नानकः । एवमेव यतिः (८, १०५; ९, २८; ९, ८२; ९२),
यतीन्द्रः (८, १४६), यतीश्वरः (८, ११८), योगीन्द्रः (९, ७२), योगिराजः
(९, ९७), योगिवर्यः (७, ८९; ८, १४९; ९, १२) इत्यादिविशेषणैर्नानकस्य
महिमा प्रकटीभवति ।

सम्पूर्णे महाकाव्ये बहुत्र योगवर्णनानि कृतानि । शास्त्रोक्तैर्योगसिद्धान्तैः
सह तेषां तुलनात्मकमनुशीलनम् अभिनवलाभाय सम्पत्स्यते । योगदर्शनस्य कति-
चित् सूत्राणीह श्लोके संदृष्टानि समालोच्यन्ताम् (७, ११९)—

अभ्यासवैराग्यमहोद्यमेन महेश्वरस्य प्रणिधानतो वा ।

द्रष्टुं स्वरूपे स्थितिरेव तस्य मुख्यं फलं सिद्धिगणास्तु गौणम् ॥ इति ।

नानकृता महार्हा योगसाधनोपदेशा केचन निदर्शनार्थं मननीया —
'अक्लेशाज्जायते योगी' (८, १२४), 'योगश्चिदाभासचितोहि योग' (१०, ७९),
'यं सिद्धयोगो बहुविष्णुरेव योगी स लीलाकलितेष्टदेह, मुञ्चन् शरीर
समये न किञ्चित् फणीव निर्मोहमुपैति दुःखम्' (७, १२०), 'सिद्धी कथकार
गुदीरयेयम्' (७, १२१), 'यो न शोके न विपदि न हर्षे न च सपदि, युक्त स
योगी जगति लीलाकलितविग्रह' (७, १२५), 'अभ्यासेन विरागतश्च शनकै
शक्य हि जेतु मन' (१६, १३२) इति ।

प्रायो नानकस्य समाधिर्भवति स्म (९, १०७-८), 'भूमौ चतुर्थ्यामवतिष्ठ-
मानोऽतिक्रान्तभाव्यो ब्रह्मवायुचित्त, स एकदा स्वासनमाश्रित सन्नवाप निर्वाज-
समाधिनिद्राम्' (७, ९१), 'सुषुम्णया प्राणसमीरमुच्चैर्निरुध्य नष्टत्रिपुटीविभाग,
स तीव्रसवेग उदीतमेक पश्यन् पर ज्योतिरहो ननन्द' (७, ९०) इति ।

दशमे प्रस्तावे मत्स्येन्द्रनाथगोरक्षनाथप्रश्नानामुत्तरव्याजेन योगवर्णनं
सजातम् (१०, ८०-१२६) । भर्तृहरिगोपीचन्द्राभ्यां सहापि जाताया योगविष-
यिण्या वार्ताया प्रसङ्ग एकादशो द्वादशश्च प्रस्तावौ योगदर्शनविषयकौ ग्रन्थस्य
हृदयस्थानीयौ ।

भक्तजनज्ञानान्धकारापसारकत्वान्नानको गुरुर्भवति । इह ग्रन्थेऽष्टम
प्रस्तावतो नानको गुरुत्वेन स्मृत — गतो गुरुर्नानक इत्युदीय' (८, १५),
'चलन्नित्यवदद् गुरु' (८, १६), 'प्रससाद् नानकगुरु' (८, १६३), उपदिदेश
गुरुर्भव वारिधि' (८, १६३), 'तावत्काल गुरुस्तस्यौ' (८, १६८), 'मामपृच्छद्
गुरुस्तत' (९, ७), 'गुरुर्निराकारकनानकोऽसि' (०, ९), 'श्रुत्युक्तिशास्त्र
गहनाद् गुरणाऽनुकम्प्य' (९, ३७), 'स्तातो गुरुस्त स्नयाम्बभूव' (९, ३८),
'प्रदद्यां गुरो' (९, ४२), 'अवदद् गुरु' (९, ४८) गुरोर्गिरमग्रहीच्च'
(९, ७९), गुरु (९, ८०), 'गुरो करणया सिद्धिम्' (९, ८७) इति ।

गुरुनानकदेवस्य कुले कृष्णभक्तिरासीत् प्रचलितेति ज्ञायते मातर प्रति
तस्यानेन वचनेन—'तस्मान् स्वपुत्रस्य विहाय सङ्गं त्वं देवकीपुत्रमुपाश्रयस्व'
(८, ३८) इति । गुरुनानकस्य भक्तियोगे महान् विश्वासो विद्यते (१६, १३५,
१७, २९)—

यज्ञास्तपांसि तीर्थानि श्रम एव हि केवलम् ।

मुकुन्दशरणाम्भोजे नाविच्छिन्ना यतो रति ॥

संहृत्य नानाविषयामिषेभ्यो

मनो मुकुन्दस्य पदारविन्दे ।

निवेशितं प्रेम रसालसं चे-

ज्जीवः कृतार्थो न च शोचनीयः ॥ इति ।

इह स्पष्टं श्रीमद्भागवतप्रभावः परिलक्ष्यते । हरिभक्तिरतेषु निःस्पृहेषु तापसेषु कलेर्वलं न भवतीति नानकमतम् (९, १८) । मन्त्रजपनमपि तदनुमतम्—‘तं मन्त्रं जप येन मुञ्चति भवो भूतोऽनुभूतव्ययः’ (९, ७८) इति । ईशितुर्गुणगाने वद्वादरो नानकः—‘मर्दनेनैवमुक्तस्तु नानको व्याजहार तम्, वीणामानय भोः सौम्य गुणान् गायत ईशितुः’ (७, १८) इति । एवमेव ‘ईशनाम मणिमेतदनर्धम्’ (८, १५९), ‘प्रवहणं हरिनाम समाश्रयंस्तर वितीर्णमकिञ्चनधीवरैः’ इत्यादौ नानकमतं ‘कलौ तद्भरिर्कीर्तनात्’ इति सिद्धान्तवद् हरिनामसंकीर्तनं विद्यते । अतो यवन उवाच मर्दनं वीणां वादयन्तम्—‘यच्छब्दतत्त्वस्य तवात्र सिद्धिः’ (७, ३३) इति । मर्दनः स्वस्य द्वन्द्वसहस्रं याचितवान् नानकम्—‘तन्मां द्वन्द्वसहं विदध्याः’ (७, ११३) इति । नानकेन तु स तदर्थं महेशितुयाचनाय समादिष्टः (७, ११४)—

नानकोऽब्रूत याचस्व मर्दनेद् महेशितुः ।

स मेरुमणुतां नेतुमणुं शक्तश्च मेरुताम् ॥

भेदभक्तिरपि कृष्णस्य समुपदिष्टा नानकेन—‘यदा मनस्ते सगुणेऽनुरक्तं तदा मयोक्तं हृदि भावयस्व, विहारशय्यासनभोजनेषु पुरः स्फुरन्तं हृदयाम्बुजे वा’ (८, ५५) इति । इह श्रीमद्भगवद्गीताप्रभावः स्पष्टः । श्रीकृष्णभक्तिविषयकाः श्रीमद्भागवतसदृशाः केचन श्लोका विभाव्यन्ताम् (८, ५७-५८)—

वर्हावर्तसमरविन्ददलायताक्ष पूर्णेन्दुसुन्दरमुखं तनुतुङ्गनासम् ।

विस्तीर्णवक्षसमुदारसुषुप्तवाहुं फल्गूदरं फनकगौरवराम्बरं च ॥

आकुञ्चितेषु चिकुरेषु गवां रजोभिर्वन्यस्रजा मधुरवेणुरवेण सायम् ।

गोपीमनांसि मद्यन्तमनुव्रजन्तं धेनूर्व्रजस्य विशिखासु च वेत्रपाणिम् ॥ इति ।

उपासनादौ ‘चैलाजिनादिरचिते स्थिर आसने सन्’ (८, ६४), पाष्णि-
प्रपीडितगुदः पवनं निरुद्धम्’ (८, ६५) इत्यादिक्रियाः कृत्वा वश्यमाणाः शब्दाः स्मरणीयाः (८, ६६)—

श्रीचन्द्रशेखर सदाशिव पार्वतीश

सीतापते दशरथात्मज राम कृष्ण ।

गोवर्द्धनोद्धरण कंसहरेति शब्दः

कश्चित् स्मृतो भवति योगशताधिकान्ते ॥ इति ।

जागतिकानि नखराणि मुखानि हित्वा नानकेन चौरधारणं कृतं जगदीशितु-
र्भक्तिसाधकमिति नानकी नाश्रुप्रयाहनवरोद्धमपारयत् (७, ४४)—

चौरधारिणमुदीक्ष्य नानकं
नीरतिर्हरमुवाह नेत्रयोः ॥ इति ।

नानकस्य सम्पूर्णं स्वरूपमित्थमघाप्यते (८, २१)—

न युज्यते नानक ते शरीरे
प्राचीनचौरस्य विधारणेयम् ।

निरामरुक्षैर्भसितैश्च लेषः

सेदावहः श्मश्रुजटाप्रहश्च ॥ इति ।

काञ्चनगर्भगौरस्य शरीरस्य पान्यङ्गानि स्निग्धसुगन्धशीतैरुद्धर्तनैः पोषि-
तानि, विरुक्षैः क्षारैर्लेप्यन्ते स्म नानकेन (८, २८), तादृशं यपुश्च खापदमण्डलीपु
स्थाप्यते स्मेत्यहो तदीयं जागतिकपदार्थवैराग्यम् ! लोकनिन्दा विगणिता तेन ।
लोकनिन्दां श्रुत्वा त्वं कुतो न विभ्यसोति ध्रुत्वा नानकेनोक्तम्—'लोकस्तु मत्सरो,
स कमपि सर्वथा भद्रं नाह' (७, २१-२२)—

निन्दन्ति लोका नितरां भवन्तं
हसन्ति मां वैणिकदुर्दुस्वभाः ।

वदन्ति विक्षिप्तमनुप्रभृत्त-
त्त्वं किञ्च विक्षिप्तवरोऽसि मन्द ॥

निशम्य नानकोऽब्रुव ब्रज वीणां समानय ।

लोकस्तु सर्वथा भद्रं न कमप्याह मत्सरी ॥ इति ।

गुरुनानकः सनातनधर्मस्य प्रामाण्यं व्याजहार—'स्वामी सर्वास्व-
वस्थासु पत्न्या परिजनेन च, सम्माननीयः सहतमेय धर्मः सनातनः' (७, १४)
इति । तस्य दार्शनिकः पक्षः सनातनधर्मानुमोदित एष— मूर्खो वा पण्डितो वापि
पापो वा धार्मिकोऽपि वा. अमिद्धोऽप्यथवा सिद्धः कालः कश्चिन्न मुञ्चति' (६, ४१),
'एको जातो मृतश्चैकः सम्यग्ः केन कस्य वः' (६, ११७), 'क्षणे क्षणे भव्यमानां
नाशमेतां समाश्रिताः, भग्नाः सर्वेऽपि नियत्तमात्मानं नोद्धरन्ति चेत्' (६, १३१),
'संसाराम्युनिधौ निमज्जति महामोहात् छुटुन्वैर्वृतः' (६, १४३) इति ।

अविद्यया समाचृतो जीव एव ब्रह्मेति शाङ्करसिद्धान्तवत् सिद्धान्तो नानक-
स्य (१०, ४६) । अन्येऽपि तदीयां दार्शनिकाः सिद्धान्ता इह भवद्भिर्मननीयाः—
'साम्यं गुणानां प्रकृतिः प्रकीर्तिता' (१०, ४७), 'अनाद्यविद्याकृतजीवभावः'
(१०, ४८), 'अमात्यवदयो राजेव स्त्रीवश्यश्च पुमानिव, अन्तःकरणतादात्म्याज्जीवो
याति विदम्यनाम्' (१, ८७), 'न देहेन्द्रियप्राणबुद्ध्यादिरूपः, सदानन्दचैतन्य-

बोधोऽहमात्मा' (१, ८८), 'अहं निरंकारविदेव साधो' (१, ८९), नानक-परिनाजकसंवादे वेदान्तदर्शनं समुब्जृम्भितम् (३, ३५-३७) । भेदधियं विहाय यथा भक्ता भगवन्तमोगं भजन्ति, तथा तथा सनिधिगीयमानस्तेषां स आत्मैव भवत्यखण्ड. (८, ५५), रूपेऽग्निन् धारणादाह्वान् सूक्ष्मप्राहिणि मानसे, विलाप्य मफलं विश्व ब्रह्मात्मानं विभावयेत्' (८, ६०) इति । वेदान्तसिद्धान्तनवनीत-मिहाऽऽस्वाद्यताम् (८, ६१-६३; ७९)—

जगत्परब्रह्मविचरत एतन् पृथङ् न तस्मान् पृथगीक्षमाणम् ।
स्वापस्य विश्वस्य यथैव निद्रा माया तथाश्च प्रतिभासहेतुः ॥
न बन्धमोक्षौ मयि निर्दिशारे सदा सदानन्दचिदात्मरूपे ।
अभ्यासदाह्वानादिति पकरोधः कृताकृते शोचति नैव साधुः ॥
यदस्ति भाति प्रियनामरूपस्वरूपमेतन् सतत प्रतीतम् ।
मायात्र मिथ्या किल नामरूपे ब्रह्मास्मि भाति प्रियमत्र सत्यम् ॥
बिक्रीयेदं शरीरं मलमयमदृढं लभ्यते ब्रह्म येन
वाणिज्यं तन्मत्तं मे कृपिरपि निहिते तत्त्वमस्यादिधीजे ।
चेतःक्षेत्रे समुक्ष्यामलमननजलैर्ज्ञानदिव्यान्नराशि-
र्यस्यां लभ्येत संबोत्तमकृपिकृजनेस्तन्यते नाम नान्या ॥ इति ।

ऐतिहासिकेऽस्मिन् महाकाव्ये निबद्धानि सर्वाणि चरितानि खल्वैतिहासि-
कानि सन्ति । अष्टादशे प्रस्तावे भौहम्मदैः शासकैः सत्रा सज्जातस्य सम्भाषणस्य
वर्णनम्, विंशे प्रस्तावे जहांगीरस्य, एकविंशे च दारासकूहस्य, औरंगजेबस्य च
वर्णनमैतिहासिकं वैशिष्ट्यं विभर्ति । इतिहासे तुलनात्मकस्यानुशीलनस्योपक्रमे
गाढमुपकारकं सेत्स्यति काव्यमिदम् । अष्टादशसंख्यकानां शासकानां नामानि
९, ६५-७१ श्लोकेषु द्रष्टव्यानि । यद्यपीहेतिहासक्रमादपसृत्य कतिपयानि वर्णनानि
सन्ति, तथापि चतुर्दशशताब्द्याद् अष्टादशशताब्द्याद् यावद् व्यापिन्याः
संस्कृतेरितिहासस्य च प्रामाणिको निधिरयं ग्रन्थः ।

भौगोलिक्या दृशा भूयासि महत्त्वानि सन्ति ग्रन्थस्यास्य । पदातिना
नानकेन भारतस्य प्रदेशानां भारताद् बहिर्वर्तिनां देशानां च भूभागः पर्यटितः
'जम्बूदेशस्य त्रिविधान् प्रदेशान् अभ्रमद् यतिः' (९, ८२) इति । तत्रत्यानां
जनानां स्वभावस्य संस्कृतेश्च भूयान् परिचय इह लभ्यते । यद्यपि तस्मिन्नापि
काले विदेशगमनं निषिद्धमभूत्, तथापि नानकेन ब्रह्मस्वरूपेण र्मर्चाः सीमाः
समतिक्रान्ताः (१०, ४)—

क्रोशाः सहस्रद्वयमस्ति सार्द्धमितस्तदायां न दिशन्ति गन्तुम् ।
इत्थ यतीन्द्रऽभिहितः स ऊचे सदागतिं शक्यति को निरोद्धम् ॥ इति ।

ततो नानक 'सुमेरुयात्रामुत्सृज्य मक्कारयपत्तन ययौ' (१०, ५५) ।
तत्रत्या जना मूर्तिश्चेत्थ निरूपिता नानकेन (१०, ७, ११)—

जपमालाकरा वृद्धा श्मश्रुला हरिताम्बरा ।
स्वशास्त्रपारदृशानो स्लच्छाचार्या विभोकिता ॥
मूर्तिर्मया प्रावभयी व्यलोक ।
शिवस्य सा मर्दन मूर्तिरस्ति ॥ इति ।

मदीना नगरी गङ्गावत् पवित्रा भता नानकेन—मदीनां नय मा वन्या
नदीनां जाह्नवीभिर्व' (१०, १९) इति । चन्द्रदेशीयजनप्रियक सूक्ष्म पर्यालोचन
वदीयमधीयताम् (८, ८५)—

नृणा मनासि रूक्षाणि देहा एवेह चिक्कणा ।
शिवैव वृहती साधोर्दधा तुच्छैष लक्ष्यते ॥ इति ।

तत्रत्या प्रामास्तु (८, ८३)—

तान्मूलवत्परिवेष्टितपूगस्यान्द्रा
रम्भादलैरुपचितै परिवीज्यमाना ॥
एलाफलैः सुरभया बहुनारिकेरा
प्रामा मुद विदविरे यतिनोऽस्य रम्या ॥ इति ।

सिंहलदेशस्येद वदानो तन वषणन पराक्षणीय सुधीभि (८, ९६)—

मुक्ताफलानि विपुलानि महोञ्जलानि
दिग्दन्तिषशजनुप करिणो विशाला ।
अम्भोजसौरभजुप प्रमदा सुरुपा
द्वीपे महद्विमति तत्र सुरो विशाल ॥ इति ।

हिमालयवर्णनम् (१०, ७३-७६), कामरूपस्य महिलाना च प्रवृत्तिनिरूपणम्
(८ ९२) इह कृतम् । अन्येषां प्रदेशानां नामानीत्यम्—'उत्कलाश्च कलिङ्गाश्च
सान्द्रकर्णाटकेरलान्' उल्लङ्घ्य द्रविडान् योगा सिंहलद्वीपमागमत्' (८, ९५) इति ।
आम्नाम्रातक पनस-लकुच-कदम्ब-धव-साल-तमाल-शाल-प्लक्षाम्लिकाऽऽमलक-
पिप्पल-नम्बु वट विन्व-कुन्द चम्पक-मल्लिका घृन्दा-जपा-धकुल-देवदारुप्रभृतीनां
पाञ्चालदेशजानां लतावृक्षादीनां च वर्णनं मनोहरम् । पञ्चान्बुप्रदेशनामकरणं यासां
नदीनां स्थित्या सवृत्तम्, तामा नामान्येकेनैव इलोकेन प्रस्तौति कवि' (९, ६०)—

इरावत्यशो चन्द्रभागा प्रसिद्धा
विपाशा वितस्ता शतद्रुश्च नद्य ।
तन्तगतो भाति वाहीकदेश
तमस्मद्गतेविन्ध्यपादानभूतम् ॥ इति ।

इह काव्ये कविना कला विविधानि ज्ञानानि च निवृद्धानि सन्ति। व्योनिप-
विषयकं तदीय ज्ञानम् (२ ५८-७८) उत्कृष्टम्। नानकीयजन्मपत्रिकारचना
प्रकार (२, ८०), 'प्रायो प्रहाणां युवयोर्न मेत्री' (३, ८९) इत्यादीनामनुशीलन
ज्ञानवर्द्धनाय सम्पत्स्यते।

अस्य महाकाव्यत्वविषये नाधिक वक्तव्यम्। ऐतिहासिको नानको नायक,
ऐतिहासिकी कथा, प्रस्तावानामेकरिंशति विविधानिच्छन्दसि, नीति, प्रात-
सन्धानदनदीपर्वततर्कादिनिर्गच्छिषानि रसालङ्कारादिक यथायथ सुगुम्फि-
तम्। नायिकाविषयको निर्णया लब्धवर्णानामधीनीक्रियते। बहुत्रोपमा ऐतिहा-
सिक्यो मनोशा कवेर्विस्तृत ज्ञान सूचयन्ति हनुमानिवोर्मिकाम्' (७, ५६),
'सीतामिवान्वेष्टुमगाद् वनाद् वनम्' (७ ५६) सुदर्शन कृष्णमिव प्रपदे'
(७, ७९), 'दोषाय विष्णोरिव सूकरम् (७ ८०) 'हरेरिवाभीरषध-
विलास' (७, ८०) फणीत्र निर्मोकमुपैति दुःखम्' (७, १२०) 'जैनीपव्य इव
स्मरन्' (७ १३०), 'श्रीदाम्न पृथुकमिवेश्वर' (७, १३२), उदयात्रेरिव रविर्न
शोच्य' (७, १३८) ग्राहेण हस्तीव' (८ १२) 'नदीनां जाह्नवीमिव' इति।

'स्वस्ति श्रीजयरामवर्मणि शुभा कालप्रणीताशिष' (३, ९२) इत्यादि-
पत्रलेखनप्रकार, नूतननूतनानि हृदयावर्जकानि च सुभाषितानि ग्रन्थस्यास्यापर-
मन्यतम वैशिष्ट्यम्। सत्स्वाप बहुषु सुभाषितेषु नूतनमेकमाभाणक ग्रन्थस्यास्येह
प्रस्तूयते पाठकानां विनोदाय—'न दासेरको यावदीक्षेत शैल स्ववस्तुन्नमन्य न
मन्येत तावत्' (८, ११२) इति।

कविना पूर्ववर्तिना कवीनां काव्येभ्य पुष्कलान्यनुहरणानि समाहृता-
नीह—अय किमपि प्रकटोऽग्निहोत्रिणाम्' (१ ३३) 'असु स दृष्ट्वा बहुधा
व्यकल्पयत्' (१ ३३, तुल० शिशु०), 'चित्रापिताश्चित्रमिद विलास्य' (२, ४४
तुल० रघु०), 'विभावसुर्वा किमु चित्रसेन किं तुम्बुकर्णानर पव घायम्' (७, ८६)
इत्यादीनि। महाभारतानुकृत्या 'ब्रह्मक्षत्रियसार्धवाहृष्टपला यस्योदन साम्प्रतम्,
मृत्युर्व्यखनमद्रथश्च घटका प्रथोपृथु शकुली' (९ ७७) इत्यादिश्लोक प्रस्ता-
वानुरूप। तुलसीदासस्य 'स्वान्तसुखाय' इत्यनुकरणमपीह (४, ९७) दृश्यते—
'स्वातसुखाय खलु तत्त्वमिद विचेयम्' इति।

केचन प्रयोगा इह व्याकरणदृशा चिन्त्या विद्वद्भिर्विमर्शनीया—'यात्रिमि'
(१, १७), 'स्वयात्रिप्रवरै' (१, १९), वरयात्रिणाम (५, १३२) इत्यत्र च
'यात्रिक' इत्यनेन भाव्यम्। 'वासराणि हृदय प्रसादयन्' (७, ४८), 'विगदते
(७, ६७), इत्यत्र च मनोपिप्रवरैश्चिन्ता प्रवर्तनीया।

प्रसङ्गानुसारेण नूतननूतनाः शब्दा अपि यथास्थानं प्रयुक्ता ग्रन्थस्यास्य गौरववर्धनाः—'द्राक्षा-वादाम' (५, १४०), 'उपानयत् सर्पपदाकयुक्ताः सा वाजरोपिष्टकरोटिकास्ताः' (७ १३२), पन्था यथा रात्रिषु धर्मशालाम् (८, ३६), संयावमोदकमहोत्तमकुण्डलिन्यः, सत्पूपपायससुगण्डुलिकारसालाः' (८, ७४) इति । 'मसजिद' इत्यर्थे 'बलजम्' इति शब्दप्रयोगो मननीयः । 'सुलतानपुर' इत्यर्थे सुरत्राणपुर-शब्दः (३ ९१) ध्वनिप्रकृत्यनुरूपः । विद्वत्संख्याय, 'नखसंख्या' शब्दोऽप्येवमेव (७, १०१) नूतनः ।

यद्यपि संस्कृतगिरा निबद्धो नायमेकलः प्रयासो नानकसिद्धान्तसंबद्धः, अन्येऽपि द्वित्रा ग्रन्था देवभाषया प्रकाशिताः सन्ति—१. 'निराकारनीमांसा' स्वामिकेशवानन्दप्रणीता. २. 'बाह्यगुरुमन्त्रसिद्धिः' ईश्वरसिंहेन कलियुगोपाह्वेन रचिता, ३. पण्डितहरसिंहद्वृतं 'नानकपारिजातम्' चेति, तथापि महाकाव्यनिर्दं प्रशस्तं महनीयं कमनीयं च विराजते ।

एतादृशस्य सुचिरान् प्रतीक्ष्यमाणस्य नानकजीवनचरितप्रकाशकस्यास्य ग्रन्थस्य सम्पादनमस्य विश्वविद्यालयस्याध्यापकेन पण्डितब्रजनाथज्ञानमहोदयेन सायासं कृतम् । हिन्दी-संस्कृताङ्गलभाषामध्यो विस्तृता भूमिका इह संयोजिता-स्तेन । किन्तु हन्त, स्वमम्पादितं ग्रन्थनिभं प्रकाशितं नास्मिन्साक्षात्कर्तुं सोऽवित्ठ-दिह घरणांतले । शान्तिश्चिराय भूयात् तदात्मनः ।

सरस्वतीभवनग्रन्थमालायां पञ्चोत्तरशतपुष्पतया ग्रन्थोऽयं प्रकाशयते विश्वविद्यालयादस्माद् एतावच्चिरं कचिदप्यप्रकाशितः । इतः पूर्वं द्वादशकाव्य-ग्रन्थाः सरस्वतीभवनग्रन्थमालायां प्रकाशितचराः । ग्रन्थरत्नस्यास्य प्रकाशनेन समुद्रासितं स्यात् संस्कृतजगदिति दृढं विश्वसिति ।

नवरात्रारम्भे
२०३५ विक्रमाब्दे गुरो
(११-१०-७७ विस्ताब्दे)

मागीरयप्रसादत्रिपाठी 'वागीशः शाली'
निदेशकः
अनुसन्धानसंस्थानस्य

INTRODUCTION

The famous epic 'Nanaka Chandrodayam' edited here is based on two rare manuscripts namely the one from Saraswati Bhawan Library of the Varanaseya Sanskrit Vishwavidyalaya, Varanasi and the other from India Office Library, London. In order to indicate the different readings I have symbolized them as 'Ka' and 'Kha' respectively. Thus 'Ka' bears the catalogue No 42913 (Sahitya Section) of the Saraswati Bhawan Library and 'Kha' bears the catalogue No E 3965 R. R 3 I of the India Office Library London.

The Mss 'Ka' consists of 21 cantos less the first seven shlokas that are missing so also it falls short of the usual benedictory verse. Similarly in Mss 'Kha' the first nineteen cantos are intact but the 20th and the 21st cantos are missing. The frontispiece of 'Kha' is as follows—
 "देवराजकुल नानकप्र यस्य काव्य पत्र ३६ का १७२—East India Company" Below in the frontispiece is written presented by H T Colebrook. Every leaf bears the marks Na 1 and Na- 2 etc 'Heramb' is written in every counter leaf on the right hand side below.

It may be relevant here to state that every portion taken from 'Ka' has been compared with that of 'Kha' and vice versa. In cases of doubtful versions in both of these I had no other course left than to make a feasible inference of my own as may be yielded by the context of the total text but at the same time I have given the 'Ka' and 'Kha' originals in foot notes. In both of these manuscripts a duplication of alphabets and syllables are also found. As for Example—अत्त वा, अन्वोन्यो and अय अय, पर परे etc. For each duplication the editor has placed the adequate reading.

The epic is a work of an old Scholar Pandit Dewaraj Sharma. He was the son of Pandit Raghupatis Sharma Tripathi and was of Udasī faith of Sikhism. He used to live in Kashi as one of the Vishishta Acharyas of the faith. This epic of Pt Dewaraj Sharma was latter revised and rearranged by his nephew Pandit

१ अथ देवराजा विना 4/20 (Nanak-chandrodayam)

२ इति श्री साहित्यमोक्ष विद्यादिव्युपनिषद्मन्त्र Nan — 21 canto at the end

३. तदनु तदनुजात्मजेन मुष्या

परित शोधितमिन्द्रिया व्यपारि Nan 21 canto.

Dewaraj and Pt Gangaram enjoyed among the disciples of Guru Dwarkadas who is said to be a disciple of Guru Nanaka. The age of Guru Dwarka Das while he was teaching Dewaraj has been assessed approximately at 250 years. He gave a recital of the Katha of Guru Nanaka to Gangaram and Dewaraj. In the time of Aurangzeb's son Bahadurshah Dwarka Das used to live in Nagpur. Guru Govind Singh and Bahadurshah are known as friends. The period of Guru Govind Singh is calculated to be from 1666 A D to 1708 A D.

Once Raja Bhagmalla is said to have requested Pandit Gangaram to give a recital of Nanaka's Katha to which he acceded. Latter on Pandit Dewaraj Sharma made his own contribution to the Katha rendered it into verse form and gave it the form of the epic. Thus the Katha was put forward by Gangaram which was rendered into poetic form by Pt Dewaraj Sharma.

The present epic is greatly significant especially in as much as it puts forward the Sikh thought propounded by Guru Nanak in the Punjabi dialect and gives a clear and detailed picture of Guru Nanaka's life teachings and philosophy. Alongwith a thoughtful and lively discussion on Udasi faith in Sanskrit it presents an uniform description of the Silha religion etc. to the scholars of Sanskrit. Also it abounds in the conversations between Guru Nanak and Guru Gorakh Nath and his disciples and the other Acharyas. Its descriptions cover a detailed account of all places inside and outside of the country which Guru Nanaka had travelled.

The epic on the whole is in twenty one cantos of which one to nineteen deal with Guru Nanaka's life and philosophy. The two, ten, twentieth and twentyfirst present a brief life sketch of the nine Gurus. Each of the first nine cantos are captioned separately and from this point of view it resembles the Uttara Ramcharitam.

The title of the first canto is 'Balsindhu Angad Samvaad'. It consists of one hundred and sixteen verses and marks the beginning of the Katha which was presented before Raja Bhagmalla by Gangaram. The gist runs like this—

२ Nan -206/21

३ देशी सुबोधमुरी

४ प्रादुर्भावा

Nan -9/1

Nan -2/1

Angad descended from Bahuj family He used to ponder over the transitoriness of life right from his childhood, Oneday he went to pay a visit to Jwala Devi in forest There he heard about Nanaka He met him Nanaka preached him on such subjects as life, illusion & world. One day Nanaka stood up and deserted the place Angad started searching While searching Nanaka, Angad reached in a village named 'Shadura' There he met Chanhrabhanu's son Balsindhu when he heard the virtues and praises of Nanaka from him, he asked him to narrate the story of Nanaka to him

The second canto named as Raj Vahuman' consists of 228 verses It starts with the story of Nanaka The Siva Ram Varma was the grand father of Nanaka & Kalverma his father He was blessed with a son and a daughter Who were named respectevly Nanaka and Nanaki From his very boyhood Nanaka exhibited a philanthropic temperament & began to give alms to the needy & the poor This made his father angry In order to divert his attention & to keep lfe busy his father placed him in charge of cows to graze & rear Once it so happened that while Nanaka was sleeping a cobra was seen to protect him against sun Raja Bolar Rai was an eye witness of this event The third canto consists 124 verses and is named as Adhikar Graham It gives further details of his life history The anoyed father now sent him to the market to sell some earthen wares There Nanaka happened to meet a saint. He gave all his money to the saint and came back empty handed His father now being further enraged threatened him and turned him out of his house when Raja Bolar Rai came to know of this fact he invited Nanaka and made him stay with him. In this same canto we see that Nanaki was married to Jai Ram Verma We also see that Jaji Bolar Rai's applauding for his (Nanaka's) charitable disposition

The fourth canto named as 'Nrpa Samprasad" consisting of 112 verses reveals how Raja Dhankhan (Nawab of suftanpur) employed him as an incharge of a stone house There Nanaka donated to his full satisfaction on complaint when the Raja made enquiries he found that he himself owed money to Nanaka Now Jai Ram Verma busied himself in arranging Nanaka's marriage

The fifth canto named as "Parinaya" & containing 174 verses describes seasons as well as Nanaka's marriage ceremony Nanaka did not appear happy on marrying sulakshani daughter of Moolchandra,

The sixth canto named as Vangamana consists of 148 verses and describes the birth of two sons of Nanaka i.e. Shri Chand and Lakshmi Chand. A saint came to his house one day & asked Nanaka to take bath. Nanak went to the Veya river but he did not come out of the river. Every body searched for him who was believed to have drowned in the river. The Raja getting this news checked the account maintained by Nanaka but found that the Raja himself owed money while Nanaka had appeared before Raja. Then Nanaka went to forest. To bring him back Mool (Nanak's father in law) personally went to him but he did not return. Moola declared him as insane and intended to give all his wealth to his daughter. But at last Nanaka enlightened & convinced everybody that early rides have no value that doing good to others is the only duty of man.

The seventh canto Sidhi Vimochan consists of 154 verses & describes in detail the attempt of his father kalverma to bring back Nanaka from the forest for which Mardana was deputed. But he also did not succeed to persuade Nanak. Nanaka rather asked him to purchase veena by taking money from Nanaka. Mardana took money from Nanaki and purchased it from a seller named Feru a merchant of Asikpur. There is also an anecdote relating to Feru & Nanaka's previous life. He then came to Raja Mullick who had always insulted the saints in his life & also insulted him presumably as a result of this insult hurted on Nanak. The Raja's son fell ill. Ultimately Nanak asked him to release a member of saints from prison, So the Raja did and then his son soon recovered from his illness.

In the eight canto Bolar Raj is seen so much spell bound by Nanak's teachings that he became a devotee. After this he went to Bang and Gaur. Ther from he went to Jyotisha Pura (now known as Lamakhya). There he defeated the young girl magicians who used to transform a young man to a sheep by their magic and they also accepted the discipleship of Guru Nanak. Later Nanak also converted Raja Siddhi manya kshatriyal to his creed. After that travelling through 'Asparshnath island he come to Salsaraya who also became his disciple. Then he started for Vishhar Nagar.

The ninth canto describes his journey to Vishhara Desa. It is named "suwarnapur gamam" consisting of 149 verses. While going in the ocean he was honored and worshiped by Shuddhasen and Indrasen.

Then he went to Shalmila Island Thereafter he preached the Raja Kamal Nayana the ruler of the Vahika Des Spending nineteen months and travelling in various places of Jambhoo-dweepa Nanak went to Gandhar There he preached the Daitya Raja named Devaloot Then he went to Praswa Nagar This was followed by his visit to suvarnapur where Dharma Singh also became his disciple

The tenth canto is captioned as "Sumeru Gaman" and consists of 126 verses Though desiring to go to sumeru Nanaka changed his mind & went to Mekka & Maddina It gives a description of Mlechhacharyas (Muslims saints) there of Nanaka explained the teachings of the Koran to Mardan He came back home consoling his sister, the Guru went to Himalayas Here he had an exchange of ideas with Goraksha & his disciples At last Goraksha was so much impressed with him that he declared him a "Yukta Yogi"

The eleventh canto is named as "Bhartrihari Adi-vijaya" It consists of 139 verses It throws light on the discourse between Nanaka and Goraksha's disciple particularly, Bhartrihari Bhartrihari ultimately admitted his defeat from Nanaka

The twelfth canto is "siddha samvada" and consists of 213 verses This relates to the defeat of all of the Goaksha's disciples It discussed Hatha-Yoga In the end comes the Goraksha Nanaka discourse in which Goraksha commends the great stature of Nanak Here is found a description of chashaka (wine) & 'Bhairavi-Chakra' and the names of 9 Nathas 6 yatris and 84 Siddhas

The thirteenth canto abounds in 157 verses & is named as "Bhagwat stuti". It gives the Nanaka's preachings to Duttatreys at Mount Byar and his descriptions and the utility & importance of the 'Ajapa Japa' Also it describes Navadhā Bhakti & Vishnustotra It relates the talks between him and Prahlad at Mount Analachit Therefrom Nanaka goes to Dhruvalok At this point Dhruvalok is described And here from the Guru goes to Baikuntha (Vishnu's dhama) A description of Vishnudham follows

The fourteenth canto comprises of 342 verses and is named as "Bhoogoladi-varnan" Here Lord Vishnu himself inspires Nanak to propound and propagate the "udasi cult" Then the Guru comes down to earth passing through Dhruvalok & gives a description of the Bhoogol & khagol etc. of the three worlds

The fifteenth canto is "Ram Charita" It consists of 168 verses While en route to Lanka the Guru narrated the said Ram Charit to Mardana. First, Nanak came to Sitona m ntn and discoursed with Kalyana & Seela sena Then he went to Janaka His coming back from him follows Sukha chapai episode From there the Guru went to Matsva-Nagar and Lahri Nagar His Journey to Lanka follows this There he discoursed with Vibhishana

The sixteenth canto is named as 'Gandhar Gaman' It consists of 156 Verses It relates to Mardana's death at Kharjoorpur After the death of Mardana Guru came to Talbaudika There he went to Mardana's son named as Sahjada and made him his pupil There from he went to Gandhar he made the king of that city as his pupil and named him as Bab Candhar

The seventeenth canto is titled as 'Kurukshetra yatra' which consists of 160 verses Nanaka went to kebaya Nagar He met Balgudraun Therefore he came to Pakshaka his home then he went to Kurukshetra There the Yati was insulted by Sikandar's son The Yati wished him ill and cursed him

The eighteenth canto is named as 'Ajitadi Uadhar' It consists of 192 verses Babar's army came to Sultanpur Dhan Khan was killed Babar became King by defeating Ahan Khan, A discourse between Babar and Nanak follows this Babar was pleased by the idea of Nanak and asked him to propagate his cult to all over the world. The Guru came to Pakshak There he stayed with sulakshani and named her as "Ramdasi" and propagated the Udasni cult there

The nineteenth canto bears the title 'Vishwaviyaya' It consists of 254 verses The Yati went to Jalal He queried about Gurumukha Jalal came across the charms of Guru's Gurumukha while he was on voyage to Mekka He came back to pay a visit to Nanaka again and was enlightened by Nanaka's idea about Gurumukha, Then the Guru went to "Shekha Fareed Pattan" and preached Varshim He went to Talwandi and consoling Lal (his uncle) reached Pakshaka There he thoroughly consoled sulakshani and told that Angada will succeed him as Guru Thus Balindhu told Angada. In this way Nanak presented the Adwaita idea in a dialect as Vyas for the Vedas After the death of Nanak his half dead as his body was burnt on a pyre by Aryans and half of it was buried by Mohamdans

The twentieth canto does not bear any particular name It is written as Angadadi Kathayam Vinshah Prastavah It consists of 159 verses Angada became the second Guru of Sikhs He bestowed the Guruship to Amardas Then Amardas's third son Arjundas succeeded his father and became the Guru Jahangeer imprisoned Arjuna Then Hari Govinda was made Guru of Sikhs JahanGeer and Hari Govinda fought against each other However Hari defeated Jahageer's army and established himself at Kartarpur Then he entrusted the Guruship to his relative Hari Rai

The twenty first canto is simply titled as Angadadi Kathayam Ekvinshah Prastavah and consists of 240 verses Shahjahan handed over the kingdom to Dara Sakoooh who was faithful to Hari Ram's teachings But Aurangzeb killed Dara and fought against Hari Ram Hari Ram bestowed this Guruship to his disciple Hari Krishna Hari Krishna died This disciple then made Teg Bahadur as their Guru Teg Bahadur went to Pataliputra Via Kashi Here he was blessed with a son and now named him as Govind Singh Govinda worshipped the Goddess Chandika for five years to succeed in taking revenge with Aurangzeb Chandika gave him a sword Aurangzeb's son Bahadur shah became his friend The Guru went to Nagpur There Dwarkadas a disciple of Guru Nanak gave Kesha shastra and comb to Guru Govind Now Guru attacked on the muslim army while fighting in the battle field one muslim injured the Guru in his stomach The Guru fell ill While breathing his last the Guru bestowed the Guruship to Adigranth So the holy Adigranth or Granth Sahib was named as Guru Granth Sahib

We have acquainted ourselves with the story of the epic spreading through its different cantos The following account will now unfold the philosophy & preaching of Guru Nanaka

The cantowise description of the above is as follows —

From Sloka	65/1 to 96/1
”	76/2 to 89/2,
”	64/6 to 69/6
”	130/6 to 144/6
”	118/7 to 128/7
”	35/8 to 38/8
”	50/8 to 66/8
”	71/17 to 104/17
”	60/18 to 68/18

.. 107/18 to 123/18
 .. 126/18 to 132/18

In the above theory he has pointed the one single path i.e. Udasī cult leading to realization of God for the whole humanity. While talking with Bābara (see 60/18 to 123/18) and with Mala (see 107/19 to 133/18) Nanaka has said that God is one and without caste or creed. The same allpervading God is worshipped by different people under different names. This is what has been called as " नामरूपप्रपञ्च " in the theory of incarnations in Puranas.

Then in this epic we come across the स्तोत्राः (songs of prayer) of Vishnu and Shiva respectively. There are four different songs dedicated to Vishnu. They are in verses from 20/1, 52/1, 134/13 and 157/16 of the Epic.

The songs dedicated to Shiva are from sloka 4 to 10 in canto 10 in canto 10. Then the 14th canto (see 13/4 to 74/14) containing instruction by Lord Vishnu to Nanaka. In these Shlokas Guru Nanak has been asked by Lord Vishnu to spread the religion named Udasī as called by him. This religion is not restricted or limited to any particular caste or creed.

In this way Guru Nanak advised by Lord Vishnu propounded the Sikh Dharma. The word Sikh means a pupil. Nanaka was a Sikh (pupil) of Vishnu Himself. Therefore this Dharma is named as Sikh Dharma. Nanaka called God as Vahu Guru (The seed Mantra of Sikhs). Here the relation between the teacher and taught is significant. This relation came up to the 10th Guru. The 10th Guru Govind Singh at the time of his death bestowed the Guruship upon the "Adigranth". Thus the ' Adigranth ' later on was called as ' Guru Granth Sahib '.

To lead life according to the word of Guru Granth Sahib and to keep one self always engaged in learning are the essential things for Sikhs. This Sikh Dharma is of six types (I) Udasī (II) Nirmala (III) Nama dhari (IV) Sutharasañi (V) Sevī panth and (VI) Akālī. All these types follow the words of ' Guru Granth Sahib '.

In all in this holy book, there are 384 sabad (words) and 15075 Band Pada's in which —

2949 are by Nanaka
 57 are by Angad Deva
 2522 are by Amar Das,
 1730 are by Ramañ Tak

6204 are by Arjan Deva

196 are by Teg Bahadura

The last pada of Teg Bahadur is supposed to have been composed by Guru Govind Singh. The rest three Gurus i. e. Hargovind Hara Rai and Hari Krishna did not contribute to the Ādigranth. Besides this the Ādigranth contains the compositions of as many as thirty five prominent Indian saints including Jaydeva, Farid, Namdeva, Kabira and Raidas. This bears an ample proof of a religious movement in India culminating in the Panjab with Guru Nanak and his successors. This movement is known as Bhakti movement. In this holy scripture the following dialects are used: The Eastern Apabhraṃśa, Santawani, Panjab, Apabhraṃś, Marathi, Hindi, Lehanda, Sindhi and some words from Arabic and Persian.

The Sikh religion as enunciated in the Ādigranth (Guru Grantha Sahib) is based on the following concepts —

1 The concept of God — i. e. the only existent reality is God. The fact is corroborated in 'whatever I see is Brahman' —Maha 5

2 Attributes of God is mentioned in the Mula—Mantra which is: *Ik—Omkr Satnam Karta Purukh Nirbhay Nirvair Akalmurat Ajuni Saibhang Gurparsad*

3 The unity of God — i. e. God is the only eternal entity that has created puruṣas (Brahma, Vishnu, Mahesh) and Prakriti (Maya) and three Gunas (Satya, Rajas and Tamas). He is distinct from Jiva.

4 The name of God — The name is truth. He must be called sat or Truth. All other names except Satnam are Kirtam (Composed names).

5 God as creator — The creator himself pervades his creation. He is — the primal cause. The creator and the creation though seemingly different, are one.

6 The concept of Jiva — Jiva is a sort of miniature of Brahman. It is its own individuality. Brahman is infinite, Jiva is finite. Jiva transmigrates from one body to the other in accordance with its merits and demerits.

7 The concept of Maya — As per the Ādigranth, Maya is that power which takes us away from men.

8 The concept of creation — The Kartā Purukh creates when ever is His will — *Riga Mūru (G G S)* "when it was His will He created the world."

9 Microcosmic theory —Two hymns of the Ādirgranth—one by saint Peepa and the other by saint Bea are significant regarding this theory. The Universe is the macrocosm and the body is the microcosm. The soul lives in the body and the higher soul lives in the universe. Since the soul and the Higher soul are the same in Essence and the Higher soul is reflected in the soul, similarly the universe is found in the body—G G S Rig Dhanasari, Rig Runkal

10 The concept of Karma and Transmigration —Karma means action. Every action is like the seed sown in the body which is a field of action. The soul (Purush) is a farmer. The Higher Karma is admired by Guru and the Lower Karma (Karm-Kanda) is rejected.

11 The concept of Hukm —It means order or Judgement of God. In Muslim theology it includes the order of the prophet as well "By the Hukm the Jivas are created" Japuji

12 The concept of Grace —Grace of Lord "My Lord is one, there is none other. He is realized by His grace"

13 The concept of Ego —Ahamkara. The Gurus declare that the path of ego is adverse to the path of devotion. The path of ego is the path of destruction. It is said in the Asadivar Mahla—1

14 The concept of mind and intellect,—The mind and the intellect are the outer covering of the soul. Thus they have closer and deeper relations with soul.

According to 'Nanaks Chandrodayam' the repetition of name of God (Japa) has got a great significance in Sikh-Dharma. JAPA is of two types —Lib-Japa and Ajapa-Japa. By Libjapa of God one becomes an affectionate of God and then by Ajapajapa one sees the invisible God visible before him. The epic says that when the Hamsa (the shambhu in Susumna) ceaselessly repeats the "So-Aham" then it is called "Ajapajapa" see Nanaka Chandrodayam 11/13 and 15/13

1 सोऽहमित्यवया रमणीयम् ।
विरमृतस्य महम प्लु रूपम् ॥

×

×

×

2 हस्तो जपत्यविरदामनशामयत्नाद्
ध्येय निराकरणमात्ममहो परीक्षम् ।

In the opinion of Guru Nanaka the Siddhi (fulfilment) is achieved by two ways—one by Jnanamarga and the other by Bhaktimarga. This is described in the epic 22/13 to 23/13

It is taking these ideas into consideration that Guru Nanaka propounded the Udasi-Cult. This Mata (cult) is accepted by that person who does not follow casteism and is very faithful to the Shastra, Guru and Govind. A householder also can follow and accept this way of Dharma. To keep matted hairs and to wear only a peice of cloth etc are no requisites of this Dharma (See the epic 13/14 to 73/14)

Those who accept the Udasi-Cult are of 4 types— Kutichaka Bahudaka, Hansa and Parama Hansa. Again these followers of four types are divided into three types—Jnanasanyasi, Vedasanyasi and Dharmasanyasi. These latter are again divided into five types—Udasina, Sadhaka, Naisthika, Vanasraya and Virakta. Thus they are of $4 \times 3 = 12 \times 5 = 60$ types

From canto tenth to twelfth we see the discussions of Guru Nanaka with Guru Gorakhanatha and his pupils. The short summary of this discussion is given below—

Canto 10—sloka 19 to 123 discussion with Matsyendranatha about "Yoga—body".

Canto 11—sloka 2 to 23 and 77 to 89 with Bhartrihari about Yoga and Samādhi,

“	“	“	66 to 75 with Gopichadra about 'Kapaladi-Mata'
“	“	“	46 to 56 with Kanpha about God's existence
“	“	“	58 to 65 with Hanpha about the importance of Guru
“	“	“	90 to 104 with Bhutava about 'Charvaka—Mata'
“	“	“	106 to 120 with Lahuriya about Buddha—Mata
“	“	“	123 to 136 with Kangar about Bhakti—Mata
“	12	“	2 to 20 with Sangar in miscellenious topics
“	“	“	30 to 40 with Mangalanatha about Vairagya-Mata
“	“	“	43 to 59 with Shambhunatha about 'Prabhakara Mata'
“	“	“	117 to 129 and 156 to 177 with Guru Gorakha Natha

At last the Siddhas (Gorakha and his pupils) believed Nanaka as "Yukta—Yogi"

Besides this here we come across the description of 9 names of Natha's from 129/12, then 6 names of Yatis from 190/12 and 84 names of Sidhas from 193/12 to 207/12. Then Gorakha describes the drink (Shidhu Ghasaka) and also the Bhairavi Chakra in 14/12 to 18/12. Thus the cantos 10, 11 and 12 present a clear idea of the Yoga, Bhakti, Jnana, Vairagya and Hatha-Yoga

In the 14th canto Guru Nanaka has elaborately described the position of the Earth, Hell and Heaven (a e Bhoogola and Khasgola) In this way this epic presents a vivid picture of the natural geographical description of Jambu-Island This is described from 92/14 to 270/14 Again in the same canto we also find the description of the Hell and the torture of the Hell which a sinner has to meet in the Hell According to this description there are as many as twenty eight Hells (see the epic 271/14 to 278/14 and from 179 to 319/14) Then from 311/14 to 311/14 describes the different types of sinners Finally from 322/14 to the end of the canto the Heaven and its bounties are described

Over and above these descriptions the book also comprises of the names of places visited by Guru Nanaka which are as many as fifty three in number The proper names that have occurred are hundred in number and the names of the pupils of Guru Nanaka are 25 in number

Among the 23 pupils, Angada was the most obedient, faithful and affectionate of Guru Nanaka That is why Guru made him the second Guru of Sikhs Nanaka having seen the devotion of Angada examined him in four different ways In all these four examinations Angada surpassed all other pupils (see canto 19) As a result of this Nanaka became very much pleased with him and he named him as Angada (meaning born from body) His former name was Lahana but Guru called him Angada because there was no difference between Nanaka and Angada

In reference to the increase of devotion of Angada towards Nanaka the Jwala Dev (A Goddess in the forest) can not be ignored To see this Goddess, who was known to be sympathetic to the gentleman and wild to bad man, (see the epic 17, 18/1), Nanaka used to come there every year In search of peace Angada also happened to reach there one day along with pilgrims to see Her There he heard about Nanaka and went to him Nanaka advised him and made him his pupil after the latter had fully stood the test of this severe examination One day Guru left the place voluntarily and went away Angada began to

search for him At last he reached a village called 'Sadura' where he happened to meet Bāla sindhu who, according to an order from Guru-Nanaka himself had come there to seek Angada to make him the second Guru of Sikhs

This is the point whence the importance of Shīṣya (Pupil) with Sikh Dharma increased (see the Nanakachandrodayam 64/1, 39/19, 15/20 and 30/21 in this regard),

Then we come across the seven stories of Nanaka's past lifes (Purva Janma Vrittānta) These are to some extent similar to the Jataka's of Bhagavāna Buddha These are very important for the Sikh and Sikh Dharma They are —

1 Pheru Nanaka Vrittanta The story of Pheru a flute player of his past life, when he was in association with Nanaka in his past life see sanskrit introduction for all these stories of past lifes of Nanaka

2 Meen (A fish) Nanaka Sambada (talk) —When Guru Nanaka met a fish in the ocean he remembered his association with Nanaka in his past life

3 Shuddhansen (a king in Viśaharadesa) —Nanaka Vrittanta (story)

4 Kamalanayan Nanaka Vrittanta

5 Kalayana Seelasena Nanaka Vrittanta

6 Sukhachapata Nanaka Vrittanta

7 Vimalajyoti Nanaka Vrittanta

(See the Sanskrit introduction for details Pages 32 33)

These stories establish the value of the theory of transmigration of soul and enhances the religious values of the epic in many ways

Then in the 15th canto we see the root cause of the rumour that Nanaka was but Janaka in his next life This is described in this epic 26/15 to 40/15 According to the epic Nanaka was similar in his ideas, thoughts and Jnana to Janaka That is because, it is said that in the Kaliyuga (4th age) Nanaka was nobody but Janaka himself who lived in Treta Yuga (2nd Age) Secondly according to one description as found in the region of Himalayas while going to Dhruva Loka. In course of conversation with Nanaka Janaka pointed out that there was no difference between them ((see-Nanaka Chandrodayam 40/15.

“श्रीत्या तव ममादेशः उत्तमानन्दशापि च ।

दम्भो जनवादोऽयं जनको नानकोऽभवत् ॥”

In this context one thing deserves special mention. It is that Nanaka used to call himself as 'Nirakara' from the beginning of his life. This 'Nirakarata' in him was due to the lack of attachment to the worldly affairs. Once Nanaka being found of listening to Veena instrument called Pheru who played on it. While he was playing on this one of the tunes even though not attempted, happened to exhale the word 'Nanaka Nirakara'. Now Mardan interrogated Nanaka why he was pronounced as Nirakara. In reply to his Nanaka disclosed that since in Treta he was with Janaka who gave him the idea of Nirakarata in Dwapara he himself used to ponder over the Nirakarta of God, in the Kaliyuga he himself became the Nirakara.

द्वारे निर्दाशरोऽहं निराकारमचिन्तयन् ।

कलीयायः कारणेन केनापि प्रथितिं गतः ॥

Guru Nanaka the founder of Sikhism was born in 1469 A. D. at Talawandi (Nanakana Saheb) district seekhupura, west Punjab. His father was Kalu (Kaluchandra Verma) and mother Tripta. He was married to Sulakhmi (Sulakshani), the daughter of Mula (Mūlachandra) of Batala, district Gurudaspur, East Punjab. He had two sons Sr chandra and Lakshmi Chandra. For some time he served as the incharge of the Nawas of Sultanpur (Raja Dhankhan) after which the call came to him and he went out to preach his message of Love and Bhakti. He visited the holy places of Hindus and Muslims both. In the later part of his life he settled at Karatarpur on the bank of Ravi where he died in 1538 A.D. The nine Gurus succeeded him one after another. The last Guru, Guru Covind Singh, passed away in 1708 A. D. having bestowed the Guruship to the Ādigrantha

This Ādigrantha found in different 8 Indian dialects or in Sant vānī was written originally in the script called Gurumukhī. This word is very suggestive and plays very important role in Sikh—religion. Gurumukhī script came out of Gurumukh. (From the mouth of Guru). In Sikh religion Guru is supposed to be the highest entity. The Guru of Guru Nānaka was the alprevading Vishnu himself. "whatever Nānaka propounded and preached on this earth was the gift or the blessing accorded by Lord Vishnu. In other words every thing in Sikh thought thus came from Gurumukh that is from the mouth of Vishnu himself. Therefore the script also came to be known as Gurumkhī. In this epic also the poet by the mouth of Nānaka has explained the Gurumukhī script as made by God and handed down to the Sikhs. (See the epic 51/19 to

74/19) Besides this in the Gurugranth Sahib the word *Curu Gurumukh* are repeatedly said and explained by different Gurus and the other saints (See Sanskrit introduction page 3)

Thus, this historical epic present a vivid picture of the life and philosophy of Guru Nanak and the other Gurus. It elaborates the Udasimata and Sikh Dharma in a very historical but literary way. Besides its different religious merit it also contains all the characteristics of an epic and as such also stands but as literary book of a higher order. All the characteristics of this epic present here, make it a very beautiful literary-work. According to the opinions of literateures this epic abounds in almost all its qualities eg Sarga—Bandha (in 21 cantos) wise hero, (Nanaka) and prominent Shanta Rasa (Quietistic sentiment) having tranquility for its Sthayibhava, the description of seasons the vaidarbhi style, the prasāda Guna and a good deal of Alamkaras

Presenting this important epic of Guru Nanaka to the reader under the able guidance of the vice-chancellors and the Director of Research, Varanaseya Sanskrit Vishwavidyalaya, Varanasi, especially on the sacred occasion of his fifth hundred centenary, I pay my deepest homage to the Guru. I hope that through the publication of this great work the ideal and philosophy, that lie behind this epic, will now reach every nook and corner of the world of Sanskrit Scholars

I express my gratefulness to Reverend Sant Fateh Singhji. For the assistance in books received from and for his 'Ashirvad' and encouragement that go a longway in accomplishing this task. I am also indebted to Sri Surinder Singh Ji Kohli, Head of the Department of Panjabi, Panjab University, Chandigarh, who likewise rendered valuable assistance to me in my work from time to time. I beg to acknowledge that I am particularly indebted to shri Karunapati Tripathi, the Head of the deptt and to Dr Sri Umesh Chandra Tripathi, senior professor, Education Department, Varanaseya Sanskrit Vishwavidyalaya, Varanasi, who have been kind enough to help me in providing information regarding sant-sahitya especially about Guru Nanaka

In fine I am obliged to the press and press manger who could nicely arrange to print the epic in this holy occasion.

I should pray to Great Guru to bestow his blessings on these gentlemen. In the end I crave for his 'Ashirvad for me that alone will condone my errors and omissions, if any, in editing this work.

Ashwin-Krishna-Amavasya.
10th Oct 1969

Brajnath Jha
The
Editor

भूमिका

प्रस्तुत नानकचन्द्रोदय नामक महाकाव्य का सम्पादन करने के लिए मुझे केवल दो ही पाण्डुलिपियाँ (MSS) मिलीं, जिनमें पहली वाराणसीय संस्कृत विश्वविद्यालय के सरस्वतीमवन पुस्तकालय से प्राप्त हुई तथा दूसरी इम्बियाआफिसलान्बरी, लंदन से प्राप्त हुई। इनका नाम पाठभेद दिखलाने में मैंने क्रमशः 'क' और 'ख' रखा है। 'क' की कैटलोग संख्या ४२६१३, साहित्यविभाग सरस्वतीमवन है तथा 'ख' की कैटलोग संख्या E. 3965 R R. 8 I, I. O. Library, London, है। 'क' हस्तलेख में २१ प्रस्ताव हैं परन्तु प्रारम्भ से ७ श्लोक अनुपलब्ध हैं। 'ख' हस्तलेख में १६ प्रस्ताव हैं। २० तथा २१ प्रस्ताव जिनमें नानक के बाद ६ गुरुआ का संक्षिप्त चित्रण है, उपलब्ध नहीं हैं।

प्रेस कापी बनाने के समय जहाँ 'क' से लिखा गया है वहाँ 'ख' से मिलान किया गया है तथा जहाँ 'ख' से लिखा गया है वहाँ 'क' से मिलान किया गया है। दोनों के पाठ में जहाँ सन्देह हुआ है वहाँ सम्पादक ने यथोचित तीसरा पाठ रख दिया है तथा उन दोनों को टिप्पणी में रख दिया है। जहाँ कहीं हस्तलेखों में अक्षरों की, शब्दों की, वाक्यांशों की, अथवा चरणों की द्विरक्ति हुई है वहाँ उचित पाठ रखने का प्रयास किया गया है।

नानक चन्द्रोदय के तीन प्रकार के अर्थ होते हैं। पहला अर्थ है कि नानकचन्द्र (प्रारम्भ में नानक का नाम नानकचन्द्र वर्गा था) के उदय अर्थात् जीवन और दर्शन को कायबद कर नानकचन्द्रोदय महाकाव्य लिखा गया है। दूसरा अर्थ है कि नानक के चन्द्रों (श्रीचन्द्र और लक्ष्मीचन्द्र ये दोनों नानक के पुत्र हैं) के उदय को लेकर रचित महाकाव्य। श्राव्य है कि वचन से ही जगत के प्रति उदासीन होते हुए भी नानक ने पुत्रों के जन्म के बाद प्रव्रजन किया था। तीसरा अर्थ है कि जब भारत में म्लेच्छ मत का प्रचार होने लगा तो उसे रोकने के लिए जिन प्रकार के धर्म का प्रचारक बोरैदास आदि भारत के पूर्वोत्तर भाग में करते थे उसी रूप का प्रचार नानक जो ने भी किया। इनके सामने दो चीजें थी एक तो म्लेच्छमत दूसरा आर्यमत में वर्णाश्रममत। इन दोनों का घोर विरोध कर अपने उदासि मत से, जिसमें जातिगत पार्यंक्य नहीं होता तथा जहाँ आर्य और म्लेच्छ के लिए भी एक ही धर्म माना गया है, प्रचार करके सकल साधारण का कल्याण किया। इत प्रकार नानक रूपी चन्द्र के उदय ने

वातिभेद रूपी अन्धकार का नाश किया। इस तरह के नानक रूपी चन्द्र के उदय को लेकर जो महाकाव्य रचा गया है उसे नानकचन्द्रोदय कहते हैं।

यह महाकाव्य कलापन्न और भावपन्न से ओत प्रोत होता हुआ भी समष्टि रूप से ऐतिहासिक महाकाव्य है। देवराज शर्मा स्वयं उदासिमत के विद्वान्, ये साथ ही उन्होंने नानकशिष्य द्वारकादास के मुह से उनकी कहानी सुनी थी। इसके अतिरिक्त 'गुरुग्रन्थसाहिब' (आदि ग्रन्थ) का समुचित अध्ययन कर इन्होंने (कवि ने) इसकी रचना की। इस प्रकार महाकाव्य के सभी गुणों के साथ लक्षण लक्षित होकर यह एक ऐतिहासिक महाकाव्य है।

इस पर राजसेखर का प्रभाव बहुत अशो में मानना चाहिए। ऐसा लगता है कि अपने पूर्ववर्ती पण्डितराज से इन्होंने कुछ भी नहीं ग्रहण किया है। यद्यपि इस महाकाव्य में अत्युत्तिया एवं कुछ अनैसर्गिक वर्णन आये हैं फिर भी नानक जी को सिद्ध पुरुष मानकर उन्हें कपोलकल्पित नहीं मानना चाहिए। एक ही क्षण में मक्का से अपने घर पत्रक आ जाना, वैकुण्ठगमन एक ही क्षण में कर लेना, समुद्र पार कर लेना, ध्रुव से बात करना, साक्षात् भगवान् विष्णु से उपदेश लेना, जनक से मिलना, आदि कुछ बातें सिद्धसन्त के हेतु अनैसर्गिक नहीं माननी चाहिए। इनके अतिरिक्त आज भी मनुष्य को भेष (मेड) बनाने वाली कामाख्या की कथा अब प्रचलित है तो नानक के द्वारा प्रमदा को भेषी में परिवर्तित करना तथा मृत मर्दन को पुनरुज्जीवित करने की कथा योगियों की शक्ति के भीतर की ही बात माननी चाहिए। इन कुछ एक बात को छोड़कर और सभी वर्णन पूर्ण ऐतिहासिक हैं। जीवनवर्णन, जीवनदर्शनवर्णन तथा दर्शनवर्णन पूर्ण ऐतिहासिक ही है। अतः इसे ऐतिहासिक महाकाव्य ही मानना चाहिए।

यह महाकाव्य प० देवराज शर्मा की कृति है। येकाशी के शाण्डिल्यगोत्री ब्राह्मण त्रिपाठी ख्यपति शर्मा के पुत्र थे तथा लगभग २५० वर्ष की अवस्था में भी बीबित रहनेवाले नागपुर में रहते हुए गुरुनानक के अन्यतम शिष्य द्वारकादास के शिष्य थे। द्वारकादास जी ने ही गुरु गोविन्द सिंह को केश, कधी और कोश दिया था। गुरु गोविन्द सिंह का समय १६६६ ई० से १७०८ ई० तक है। अतः प० देवराज शर्मा का भी यही समय मानना चाहिए। इनका सोदरण विद्यद वर्णन संस्कृत की भूमिका (आमुखम्) में की गई है।

इस महाकाव्य का घटा ही माहात्म्य है। यह देश माया में लिखित गुरुनानक तथा

अन्य ६ गुरुओं के जीवन, उपदेश और दर्शन को सहृदयों विशेषतः संस्कृत प्रेमियों के समर्थ उपस्थित करता है। यह उदासिमत का संस्कृत में सारगमं विवेचन, सित्तों की वेपभूपा आदि का प्रतिपादन, गुरुनानक की गोरखनाथ तथा उनके शिष्यों के साथ हुई वार्ताका उल्लेख तथा उन स्थानों का वर्णन जहां-जहां नानक जी ने भ्रमण किया था, उपस्थित करता है। इस तरह यह महाकाव्य बाहीक वर्गों के लिये भी सुबोध एव मधुर देशीभाषा के माध्यम से सरलता से ही परमात्मतत्त्व उपस्थित करती हुई सन्त वाणी को संस्कृतज्ञों तक पहुँचाने का कार्य करने का सुयश प्राप्त करता है।

यह महाकाव्य २१ प्रस्तावों में लिखा गया है जिनमें १-१६ प्रस्ताव तक गुरुनानक के जीवन और दर्शन का वर्णन है तथा २० और २१ प्रस्तावों में अन्य ६ गुरुओं के जीवन और कार्यों का वर्णन है। इसमें कुछ श्लोक संख्या ३५७६ है। उत्तर रामचरित की तरह इस महाकाव्य में भी प्रत्येक प्रस्ताव का नामकरण किया गया है जो प्रस्ताव का सारांश बता देता है।

प्रथम प्रस्ताव का नाम "बालसिन्धुदसम्वाद" है। इसमें ११६ श्लोक हैं। उदासिबर्ष विदित पं० गङ्गाराम राजा भागमल्ल को नानक की कहानी सुनाते हैं। अज्ञद को नानक का वन में ज्वालादेवों के यहाँ दर्शन होता है। गुरु अज्ञद को शिष्य बनाते हैं और यहच्छया उठकर चले जाते हैं। अज्ञद गुरु दर्शन के हेतु व्याकुल होकर घूमते हुए पहर नामक ग्राम पहुँचते हैं वहाँ नानक के सहयोगी बालसिन्धु नानक की आठा से अज्ञद को दूसरा गुरु बनाने के हेतु खोजते हुए आते हैं। वहाँ पर अज्ञद बालसिन्धु से गुरुकी कहानी सुनना प्रारम्भ करते हैं। द्वितीय प्रस्ताव का नाम "राज बहुमान" है। इसमें १२८ श्लोक हैं। जगत् के प्रति उदासीन नानक को पिता (कालचन्द्रधर्मा तथा माता वृत्ता) डाँटते हैं। गाय चराने को भेजते हैं। वहाँ सोये हुए नानक को फणीन्द्र पण से रक्षित देपकर राजा बोलारराय से सम्मान प्राप्त होता है। तीसरे प्रस्ताव का नाम "अधिकार ग्रहण" है। इसमें १२४ श्लोक हैं। इसमें पिता से भर्त्सित नानक को राजा बोलारराय अपनी शरण में लेते हैं। इसी में नानक की बहन नानकी की जयराम वर्मा से विवाह होता है। चतुर्थ प्रस्ताव का नाम "नृप सप्रसाद" है। इसमें ११२ श्लोक हैं। नानक राजा धनम्वान के यहाँ अधिकारी पद पर नियुक्त होते हैं। वहाँ भी मुक्तहस्त धन का दान करते हैं। जब बहुव्यय की राजा काँच

करते हैं तो नानक का ही धन राजा के यहाँ ठहरता है। पञ्चम प्रस्ताव का नाम "परिणय" है। इसमें १७४ श्लोक हैं। नानक मूलचन्द्र की पुत्री सुलक्षणी से विवाह करते हैं। षष्ठ प्रस्ताव का नाम "वन गमन" है। इसमें १४८ श्लोक हैं। इसमें नानक के दो पुत्र श्रीचन्द्र तथा लक्ष्मीचन्द्र का जन्म वर्णन है। तथा पुत्र जन्म के बाद नानक का घर छोड़कर वन जाने का वर्णन है। सप्तम प्रस्ताव का नाम "सिद्धविमोचन" है। इसमें १५४ श्लोक हैं। मर्दन नानक का मर्दाना) सहयोगी बनता है। बीणा मुनाता है। फेर नानक वृत्तान्त हैं। नानक राजा मलिक द्वारा अपमानित एवं बंधे हुए सिद्धों का विमोचन करवाते हैं। अष्टम प्रस्ताव का नाम "साठसराय विमुक्ति" है। इसमें १४९ श्लोक हैं। इसमें नानक का गौर देश, जग, कामरूप ब्रह्मपुत्र होकर षोडशपुर (कामाख्या) जाने का वर्णन है। प्रमदाओंको मेपी बनाकर सिद्धिमन्य नामक राजा को शिष्य बनाकर, अत्पर्यनाथ के द्वीप में साठसराय की विमुक्ति कर वहाँ से विपहर देश जाते हैं। नवम प्रस्ताव का नाम "सुवर्णपुर गमन" है। इसमें १४९ श्लोक हैं। विपहर देश में शुद्धसेन और इन्द्रमेन से पूजित होकर गुरु शिलमिल द्वीप जाते हैं वहाँ वाहीक देश के राजा कमलनयन के यहाँ १९ मास बिताकर गुरु जम्बूद्वीप के विविध प्रदेशों का भ्रमण करते हैं। फिर गन्धार जाकर राजा देवदत्त को उपदेश देकर नुनर्णपुर जाते हैं। दशम प्रस्ताव का नाम "सुमेरुगमन" है। इसमें १२६ श्लोक हैं। गुरु मक्का एवं मदीना जाते हैं। वहाँ के श्लेच्छाचार्यों से बातों ०२ घर लीट आते हैं। फिर बहन की आश्वसन देकर हिमालय जाते हैं वहाँ गोरख के शिष्यों से बात होती है। एकादश प्रस्ताव का नाम "मर्तृहर्ष्यादि-विजय" है। इसमें १२९ श्लोक हैं। मर्तृ-रि पराजित होते हैं। द्वादश प्रस्ताव में २१३ श्लोक हैं। इसका नाम "सिद्धसवाद" है। इसमें गोरख तथा गोरख शिष्योंसे बातों का विषय है। त्रयोदश प्रस्ताव में १५७ श्लोक हैं इसका नाम "भगवत्कृति" है। नानक हिमालय से व्यासगिरि जाते हैं। वहाँ दत्तात्रेय से बातों तथा उनसे उपदेश प्राप्ति। फिर पक्षिया के प्रभु विरोचनतात से बातों फिर अन्लाचित पर्वत पर प्रह्लाद से बातों। फिर वहाँ से गुरु प्रबलोक जाते हैं तथा प्रबु से उपदेश प्राप्त कर बैकुण्ठ जाते हैं। चतुर्दश प्रस्ताव में ३४२ श्लोक हैं। इसका नाम "भूगोलदि वर्णन" है। इसमें विष्णु का नानक को उपदेश वर्णन तथा भूगोल खगोल वर्णन है। पन्द्रहवें प्रस्ताव का नाम "रामचरित" है। इसमें १६८ श्लोक हैं इसमें गुरु का सैन्य शैल होते हुए बनक के पास जाने का वर्णन। यहीं सुखचपतनानकवृत्तान्त है। फिर गुरु का मत्स्यनगर तथा बहरीनगर होते हुए

लका जाने का वर्णन । सोलहवें प्रस्ताव का नाम 'गान्धार गमन' है । इसमें १५६ श्लोक हैं । इसमें खजुरपुर में मर्दन की मृत्यु का वर्णन है । फिर वहाँ से गुरु मर्दन के पुत्र सहजाद को लेने तलवडी आते हैं वहाँ से खजुरपुर जाकर गान्धार जाते हैं । सत्रहवें प्रस्ताव का नाम "कुरुक्षेत्र यात्रा" है इसमें १६० श्लोक हैं । इसमें गुरु केकयनगर में बालगुद्रायी से मित्रकर घर आते हैं । फिर वहाँ से कुरुक्षेत्र आते हैं, जहाँ राजा अहस्वान यति का अपमान करते हैं । यति उन्हें शाप देते हैं । अठारवें प्रस्ताव का नाम "अजितायुद्धार" है । इसमें १६२ श्लोक हैं । बाबर की सेना सुरजाणपुर में राजा घनपान को मारकर इन्द्रप्रस्थ आती है तथा अहस्वान को हराती है । बाबर राजा होते हैं । बाबरनानकसवाद । वहाँ से गुरु पशक आते हैं । सुश्रवणी को रामदासी कहते हैं समा को उदासिमत का उपदेश देते हैं । उन्नीसवें प्रस्ताव में १५४ श्लोक हैं । इसका नाम 'विश्व विजय' है । इसमें म्लेच्छाचार्य जलाल से नानक की वार्ता 'गुरुमुख' के बारे में होती है । वहाँ से शैखपरीदपत्तन में वाराहिन को उपदेश देकर तलवण्डी आते हैं वहाँ चाचा लाल को आश्वासन देकर पशक जाते हैं वहाँ सु श्रणी को कहते हैं कि अज्ञद मेरे पद पर रहेगा तथा दूसरा गुरु होगा । यही कथा बाल ने अज्ञद को सुनाया । फिर गुरु का देह त्याग होता है । त्यक्त देह को आर्यजन आधा जलाते हैं म्लेच्छ जन आधा दफनाते हैं । बीसवें प्रस्ताव का नाम कुछ नहीं है । इसका नाम "अज्ञदा दकथाया विश्व प्रस्ताव" है । इसमें १५६ श्लोक हैं । अज्ञद गुरु बनते हैं । अज्ञद के बाद अमरदास गुरु होते हैं । फिर अमरदास के तीसरे पुत्र अर्जुन गुरु होते हैं । इसके बाद हरगोविन्द गुरु बनते हैं । फिर इनके पुत्र हरराय गुरुका भार सम्भालते हैं । इक्कीसवें प्रस्ताव का नाम "अज्ञदादिकथाया एकविंश प्रस्ताव" है । इसमें २४० श्लोक हैं । शाहजहाँ के पुत्र दारासकूह से हरिराय की मैत्री हुई । परन्तु औरङ्गजेब दारा को मार कर हरिराय से युद्ध करता है । हरिराय के बाद हरिकृष्ण गुरु हुए । उनके बाद शिष्यों ने तेगबहादुर को गुरु बनाया जो काशी होते हुए पाटलिपुत्र गये जहाँ गुरुगोविन्द का जन्म हुआ । गोविन्द ने चण्डिका से राज्ञ प्राप्त किये तथा द्वारका दास सेकेश और रात्र ग्रहण किये । फिर युद्ध में किसी यवन ने उनके पेट में छूरा भोक्त दिया जिससे उनकी मृत्यु हुई । मरते समय उन्होंने 'ग्रन्थसाहिब' (आदि ग्रन्थ) को ही गुरु माना ।

प्रस्तावों के सारांश सन्क्षेप में प्रस्तुत करने के बाद महाकाव्य के वर्णनीय विषयों का प्रस्ताव क्रम से सन्क्षेप में सारांश आपके समक्ष उपस्थित किया जाता है । नानकदर्शन का

परिचय इस महाकाव्य के निम्नलिखित अंशों से पूर्णतः प्राप्त हो जाता है।

क० ६५|१ से ६६|१ तक
 ख० ७६|२ से ७९|२ ”
 ग० ६४|६ से ६९|२ ”
 घ० १३०|६ से १४४|६ ”
 ङ० ११८|७ से १२८|७ ”
 च० ३५|८ से ३८|८ ”
 छ० ५०|८ से ६६|८ ”
 ज० ७१|७७ से १०४|१७ ”
 झ० ६०|१८ से ६८|१८ ”
 ञ० १०७|१८ से १२३|१८ ”
 ट० १२६|१८ से १३२|१८ ”

यहाँ नानक दर्शन में आर्य और श्लेष्म की एकता का प्रतिपादन कवि ने नानक-नानक मवाद ६०|१८ से ६८|१८ तथा माल नानक वार्ता १०७|१८ से १२३|१८ तक किया है। नानक की दृष्टि में एकही हरि विभिन्न नामों से पूजित होते हैं। ईश्वर की कोई जाति नहीं। मायामय शरीर से मानव त्रैवर्णिक, तुरुष्क और मुष्कस होते हैं।

इसके बाद इस महाकाव्य में नानककृत विष्णुस्तव एवं शिवस्तुति है जिसमें भक्ति भाव और काव्यशक्तता का पूर्ण सामञ्जस्य है। विष्णुस्तव ४ है — ५२|१ से, १३४|१३ से, १५७|१९ से तथा ८०|१४ से। इसमें मगुण और निर्गुण दोनों ही रूप वर्णित हैं। शिवस्तुति ४।१५ से १०।१५ तक है। इसके बाद वैकुण्ठवासी भगवान् का नानक के प्रति जो उपदेश है वही नानक के जीवन का पाप्य है। १३।१- से ७४।२४ तक भगवान् ने नानक को उदास नामक सन्यास की ब्रह्म में प्रचारित करने के लिये जो उपदेश दिया है वह सभी के लिये सुतरां प्राण्य है।

‘उदानीन समस्तेपु मतेपु ब्रह्मविचया
 उदास नाम सन्यासं तस्माद्ब्रह्म प्रवर्तय ॥
 न क्षयाद् न मुण्डत्वे न विभूतौ न चन्दने
 दिग्बन्धस्त्वे बसने नामह स्यादुदासिनाम्’ ॥

सइका विशद वर्णन संस्कृत भूमिका में द्रष्टव्य है ।

इस प्रकार उपदेश प्राप्तकर नानक ने सिख धर्म का सूजन किया तथा उपदेश दिया । इसे सिख धर्म इसलिये कहा जाता है कि स्वयं नानक ने अपने को ईश्वर का शिष्य कहा और ईश्वर को 'बाहुगुरु' कहा । फिर १० वें गुरु तक यह गुरुशिष्यव्यवहार चला । आज सिख लोग दशमगुरु की आज्ञा से "गुरुग्रन्थसाहिब" को ही गुरु मानते हैं और अपने को शिष्य समझते हैं । पहले इस पुनीत ग्रन्थ का नाम 'ग्रन्थसाहिब' था पर जब इसे गुरु बनाया गया तो "गुरुग्रन्थसाहिब" नाम हुआ । इसी हेतु यह सिख धर्म है क्योंकि इसमें गुरु वचना को मानकर चलते रहना तथा सीखते रहना सिखों का काम होता है । अतः सभी सिखों में शिष्यत्व है तथा गुरु है "गुरुग्रन्थ" तथा ईश्वर है "बाहुगुरु" । प्रो० पिकनाट की दृष्टि में नानकमत मानव मात्र का परस्पर भ्रातृ भाव है क्योंकि वही ईश्वरी एकता है । नानक ईश्वर को निरवेर, निरभव, तथा अकालमूर्ति कहते हैं । इस तरह के ईश्वर की सत्ता को मानने वाले सिखधर्म के छ सम्प्रदाय हैं उदासी, निर्मल, नामघारी सुपराशाही, सेवापन्थी और अकाली । इनका विशद वर्णन संस्कृत की भूमिका में देखें ।

ये मत 'गुरुग्रन्थसाहिब' के हिसाब से चलते हैं और प्रचारित होते हैं । इस गुरुग्रन्थ में ३८८ सवद् (शब्द) है, १५५७५ वन्ट पद हैं —जिनमें २६४६ नानक का, ५७ अज्जद देव का, २५२२ अमरदास का, १७३० रामदास का, ६२८४ अर्जुनदेव का, १६६ तेग बहादुर का । तेग बहादुर का अन्तिम पद गुरुगोविन्द का माना जाता है । वांकी हर गोविन्द, हर राय तथा हरिकृष्ण ने पद नहीं बनाया । इस पदों के अतिरिक्त अन्य कोई ३६ सन्तों के पद इस पुनीत ग्रन्थ में है । इसका विवरण संस्कृत भूमिका में स्पष्ट प्रतिपादित है । इन पदों के लिये पूर्वा अपभ्रंश, सन्तवाणी, पञ्जाबी, अपभ्रंश मराठी, कुछ अरबिक तथा कुछ परतियन, हिन्दी, उर्दू एवं सिन्धी भाषायें व्यवहृत हैं ।

इस प्रकार अपने मत में उन्होंने जिन तत्त्वों का प्रतिपादन किया है वे हैं परमात्मा, मूलमन्त्र एवं बीजमन्त्र, सृष्टि कर्ता, हठमें (अहङ्कार) माया आत्मा, ज्ञान, मन, हरिप्राप्ति पथ, सद्गुरु, गुरु, सत्सङ्गति, सवद् (शब्द), नाम और ज्ञान । नानक के मत में ईश्वर ही सृष्टि करता है जिसे पुरुष कहा गया है । यह पुरुष शरीरधारी पुरुष से भिन्न है, जिसे आदिग्रन्थ आदि पुरुष, सत्पुरुष, कर्तापुरुष, अकालपुरुष या निरजनपुरुष कहते हैं । आदिग्रन्थ

(गुह्यग्रन्थ साहित्य) का प्रथम पद जिसका अनेक बार इस ग्रन्थ में उल्लेख है, मूलमन्त्र है—

“इक ओंकार सतिनासु करतापुरखु निरभउ निरवैक
अकालमूरति अजुनी सैभ गुरप्रसाद” ॥

मूलमन्त्र (मङ्गलाचरण) “गुरुप्रथसाहित्य”—

बीजमन्त्र “वाहगुरु” पद को कहते हैं । इस धम में शब्द का बड़ा मोल है । शब्द (सवद्) के सहारे ही कोई “वाहगुरु” का अवलोकन हो पाता है । इसे ही नाम भी कहा गया है । मूलमन्त्र में भी “इक ओंकार सतनाम” शब्द आया है । इन सभी तत्त्वों की व्याख्या संस्कृत की भूमिका में कर दी गई है ।

जप का सर्वाधिक महत्त्व सिख धम में है । जप दो प्रकार के हैं लिबजप तथा अजपाजप । पहले लिबजप से जगदीश के नाम को जपा जाता है तथा प्रथम सिद्धि को प्राप्त कर जगदीश को कृपा का पात्र बनना होता है । इसके बाद अजपाजप द्वारा परीन विष्णु का प्रत्यक्ष अवलोकन किया जाता है । अब अज्ञानावस्था में भी हस (सुपुत्रा में स्थित शम्भु) “सोऽह” मन्त्र का अनवरत बिना प्रयत्न से जप करता रहता है तब उसे अजपाजप कहते हैं । देखिये ना० च० ६।१३, ११।१३, तथा १५।१३ । यही बात गुरु अर्जुन ने गौरी माला में भी बताई है ।

नानक के मत में सिद्धि दो प्रकार से प्राप्त होती है ज्ञान मार्ग तथा भक्तिमार्ग से । निर्गुण रूप ईश का ज्ञानमार्ग से तथा सगुणरूप ईश्वर का भक्तिमार्ग से प्रत्यक्ष दर्शन होता है । ज्ञानमार्ग में राजपाग तथा अजपाजप का विधान है । इसका वर्णन इस महाकाव्य में २२।१३ तथा २३।१३ में किया गया है । इनमें ज्ञानमार्ग कठिन है परन्तु भक्तिमार्ग से भक्त प्रमाथुपुलकित होकर भक्तच्छन्दानुवर्ती सुकुन्द का पद बड़ी सरलता से प्राप्त करने हैं ।

इस प्रकार परमपद को प्राप्ति करने के लिये नानक ने उदासिमत का प्रवर्तन किया । उक्त अर्थात् विश्रमप्रपञ्च से विरक्त आतीन अर्थात् उपविष्ट त्यागी उदासी कहलाते हैं । इसको मानने वाले नानकशाही साधु का ही मेढ है । उदासियों का विश्वास है कि इसका उद्गम “ऊँकार” से हुआ । उसके ७३ वीं वक्षपरम्परा में श्रीचन्द्रने (नानक पुत्रने) इसे व्यवहियत किया । तब उसके १६ वीं वक्षपरम्परा में १७६२-१८६३ ई० के बीच वनखंडी जी ने साधु

वेला (सिन्ध, सखर) में इसकी स्थापना की । उनकी ४ थी पीढ़ी में गणेशदास जी ने १६४६ ई० में इसकी स्थापना काशी में की । विवरण के लिये सस्कृत भूमिका देखें ।

इन कुछ बातों के अतिरिक्त इस महाकाव्य में नानक के साथ गोरखनाथ तथा उनके शिष्य के वार्ताविषय को सन्तोष में रत्न देना अनावश्यक प्रतीत नहीं होता ।

प्रस्ताव १० में श्लोक सं० ७६—१२५ तक मत्स्येन्द्रनाथ के साथ शरीरोत्पत्ति (योगवपु) की चर्चा ।

- ११ " २ २२, ७७-८६ तक भर्तृहरि से योग और समाधि विषय पर चर्चा ।
- ११ " ६६-७५ गोपीचन्द्र से कापालादि मत पर ।
- ११ " ४६-५६ कनीका से ईश्वर सिद्धि पर ।
- ११ " ५८-६५ हनीका से गुरु गरिमा आदि पर ।
- १२ " ६० १०४ भूतवा से चार्वाक मत पर ।
- ११ " १०६-१२० लहुरीया से बौद्ध मत पर ।
- ११ " १२३-१२६ कङ्करनाथ से भक्ति पर ।

प्रस्ताव ११ में श्लोक सं० २ २० सङ्गर से विविध वस्तु पर ।

- १२ " ३०-४० ऋङ्करनाथ से वैराग्य पर ।
- १२ " ४३-५६ शम्भुनाथ से प्रामाण्य मत पर ।
- १२ " ११७ १२९ तथा १५६-१७७ तक गोरखनाथ से
- १२ " १३० १३८ कथरि से फिर उमनाथ, घगर तथा

प्राणनाथ से विविध चर्चा

यह सम्वाद मणिसैक (सुमेरु) पर हुआ । नानक के उत्तर से सभी सन्तुष्ट हुए तथा नानक प्रसन्नचित्त भ्रुवलोक गये । इसमें श्लोक सं० १२६।१२ में ९ नाथों के नाम हैं । १६०।१२ में ६ मतियों के नाम तथा १६३।१२ से २०७।१२ तक ८४ सिद्धों के नाम हैं । इसी प्रस्ताव में चपक घीबु तथा भैरवीचक्र का वर्णन है श्लोक ७४।१२ से ७८।१२ तक । इस प्रकार प्रस्ताव १०, ११, १२ में बड़े ही रोचक ढंग से योग, इष्टयोग, शान, वैराग्य, भक्ति आदि की चर्चा की गई है ।

इनके अतिरिक्त इस महाकाव्य में उन स्थानों के नाम आपके समक्ष आते हैं जहाँ गुरु ने यात्रा की थी। इन स्थानों की संख्या ५१ है। संस्कृत भूमिका में ये उद्धरण के साथ वर्णित हैं। फिर इस महाकाव्य में व्यक्तियाचक शशपद जितने आए हैं उनकी संख्या १०० है। ये भी संस्कृत की भूमिका में यथामिहित निर्दिष्ट हैं।

नानक के कुल २५ शिष्य हुए। इनका नामानुसार वर्णन संस्कृत की भूमिका में कर दिया गया है। इन शिष्यों में सर्वप्रिय एव सर्वश्रेष्ठ शिष्य अङ्गद हुए। इसी हेतु ये शिष्यों के दूसरे गुरु भी हुए। नानक ने इनकी भक्ति को देखकर इनकी ४ कठिन परीक्षाएँ की जिनमें अङ्गद सफल हुए। अतः इन्हें ही अपनी गद्दी भी दी। इन ४ परीक्षाओं का उल्लेख प्रस्ताव १६ में किया गया है। देखिये संस्कृत भूमिका। गुरुनानक जब बहुत प्रसन्न हुए तो इनका नामकरण उन्होंने अङ्गद किया। माता-पिता ने इन्हें "ल्हना" नाम रखा था। परन्तु लहना को इसकी सेवा और परीक्षा से प्रसन्न होकर गुरुनानक ने कहा कि तुम्हारी मुझमें असीम भक्ति है। तुम मेरे सर्व प्रिय हो। तेरा और मेरा स्वरूप अत्र एक है। तेरी शरीर रचना मेरे अङ्ग से हुई है अतः तू मेरा "अङ्गद" है।

अङ्गद की नानक के प्रति भक्ति के जागरण के प्रसङ्ग में वननिवासिनीज्वाला देवीकी चर्चानितान्त अपेक्षित है। गुरुनानक ज्वाला देवी को देखने हर वर्ष आते थे। हजारों नरनारियाँ भी वहाँ जाती थीं। इसी सातत्य में अङ्गद भी वहाँ गये। देखिये ना० च० १७।१ तथा १८।१। यह ज्वाला देवी साधुजन के हेतु हर्ष एव उल्लास प्रदान करती थी तथा कुपयगामियों के हेतु कराल सी थी। यहीं अङ्गद को नानक से उपदेशामृत मिलता है। उपदेश देकर यहच्छया गुरु चले जाते हैं। अङ्गद खोज करते हुए पट्टर नामक ग्राम आते हैं जहाँ अङ्गद को खोजते हुए बालसिन्धु भी आते हैं। वहीं बाल सिन्धु अङ्गद सम्बाद होता है और नानक की आज्ञा से बाल अङ्गद को सिलों का दूसरा गुरु बनाते हैं।

यहीं से सिल्व धर्म में शिष्य का महत्त्व बढ़ जाता है देखिये ना० च० श्लोक ६४।१, ३६।१६, १५।२०, ३०।२१। सिल्वों का काम सीखते रहना है। "आदि ग्रन्थ" को गुरु मानकर उसके दिसाव से चलते रहना है। न कि सेवा करना जैसा कि पाई महोदय ने "दि मोनोग्राफ" आफ दि रिजिजियस स्केट्स एमास्ट्रि हिन्दूज" में कहा है।

इनके बाद इस महाकाव्य में नानक के सात पूर्वजन्मवृत्तान्त का उल्लेख है जो अपने

में एक उल्लेखनीय हैं। ये भगवान् बुद्ध के जातकों की तरह सिद्धों के हेतु पुनीत विषय हैं।

इन वृत्तान्तों का उल्लेख संस्कृत की भूमिका में सोदरण द्रष्टव्य है। ये हैं -

- (१) फेरनानक सम्वाद
- (२) मीन नानक वृत्तान्त
- (३) शुद्धसेन-नानक वृत्तान्त
- (४) कमल नयन-नानक वृत्तान्त
- (५) कल्याण-सीत्सेन-नानक वृत्तान्त
- (६) मुखचपत-नानक वृत्तान्त
- (७) विमलज्योति नानक वृत्तान्त।

ये वृत्तान्त इस महाकाव्य का धार्मिक मूल्य को अधिक बढ़ाते हैं। इसके साथ ही "जनक ही नानक हुए" इस जनवाद के मूल को भी कवि ने २६।१५ से ४०।१२ तक प्रस्तुत किया है। इस जनवाद का मूल केवल इतना ही है कि त्रेता में जनक और मानक में तत्त्वज्ञान की दृष्टि से पूर्ण एकता थी जिससे यह कहा गया है कि जनक ही नानक हुये कलियुग में। इस महाकाव्य के वर्णन के अनुसार जब नानक की जनक से भेंट हुई तब नानक से जनक ने कहा कि हम तुम एक हैं।

“प्रीत्या तव ममाभेद तत्त्वज्ञानदृष्ट्याऽपि च।

यन्मूलो जनवादोऽयं जनको नानकोऽभवत् ॥”

—४०।१५,

इस प्रसंग में एक और बात उल्लेखनीय है कि नानक अपने को “निराकार” क्या करते थे ? यह निराकारता उनमें पूर्वजन्म से ही आ रही थी। इनकी जीवनवृत्ति प्रारम्भ से ही उदासीन थी। एकान्त प्रेमी तथा जगत व्यवहार के प्रति उदास होते हुये भी दान देने की प्रवृत्ति में अत्यन्त उदार नानक को निराकार होना स्वाभाविक था। इसी हेतु इन्होंने जीवन के प्रारम्भ में ही एक साधु से अपने को निरुकार कहा था तथा मर्दान को भी अपनी निराकारता सिद्ध करते हुये कहा था कि —

“दापरे निर्वापरोऽहं निराकारमचिन्तयम् ।
कली एत कारणेन तामेव प्रथितिं गतः ॥”

इनमें निराकारता पूर्व जन्म से ही चली आ रही थी इसी लिये फेर ने जब इन्हें धीमा वादन सुनाया तो उससे सबसे पहले 'नानक निराकार' शब्द निकला (दिलिये ८५७)

गुरुनानक का जन्म १५२६ ई० में बैसाख शुक्ल तृतीया को तडवण्डी नामक ग्राम में हुआ । परन्तु आज इनका जन्म दिन कार्तिकी पूर्णिमा को मनाया जाता है । इनके पिता का नाम फाल्गुचन्द्र और माता का नाम चूता था । इनका जन्म वर्णन जनम-साखी नामक ग्रन्थ में विस्तार से किया गया है । ये बचपन से ही सत्कार के प्रति विरक्त होने लगे थे । मुडसणीके साथ विवाह होने पर जब श्रीचन्द्र और लक्ष्मीचन्द्र नामक दो पुत्रों का जन्म हुआ तो उन्होंने घर छोड़ दिया और अनेक स्थानों की यात्रा की । अन्त कर्तारपुर = रहकर अपने धर्म और मत का प्रचार किया । इनकी छ रचनाएँ हैं । जपुनी साहेब, आसादीवार गगन के पाल, सोदक, हरिरास तथा सोहिला । इन्होंने ६६ वर्ष १० महीना १० दिन की अवस्था में आश्विन शुक्ल दशमी को रावी के तट पर जपुली साहेब का पाठ करते हुये देहत्याग किया जिस स्थान का नाम “डेरा नानक” है ।

इस महाकाव्यके अनुसार जब नानक का जन्म हुआ तो फाल्गुचन्द्र ने ज्योतिषी हरिदयाल को बुलाया । ज्योतिषी की धारी के अङ्ग में बालक को देख रहे थे तो किसीने कहा “अहो नानक” । हरिदयाल ने इसी नाम को स्वीकार किया तथा इसकी व्याख्या की कि ये ना (पुरुष) अनक (अकरहित दुःख रहित) है । ना + अनक = नानक ।

“नास्त्यकं दुःखमेतस्येत्यनको नापरः पुमान् ।
इति बुध्वा हि विप्रेण तत्त्वज्ञेन तदीरितम् ॥”

—ना० च० ५३।२

इन्होंने जिस मुमधुर देशी भाषा में उपदेश दिया वह भाषा गुर्मुखी लिपि में लिखी गई है । गुरु, गुरुमुख तथा गुरु नाम का नानक दर्शन में बहुत महत्व है । गुरुमुख पवित्रतम वस्तु है क्योंकि नानक का गुरु 'वाह गुरु' ही है । इस महाकाव्य में फाल्गु, गुरु और गोविन्द (ईश) का महत्व अत्यन्त विस्तृत रूप से वर्णित है । नानक की बाल्य से बाल्या के प्रसङ्ग में (ना० च० ७४।१६ प्रस्ताव) गुरुमुख का महत्व दृष्टिपथ में आता है । स्वयं नानक ने भी

अपने शिष्यों से गुरुमुख और विमुख के अर्थ को (ना० च० ६१।१६) में समझाया है। नानक के मत में गुरुमुख ईश्वर कृत है तथा जो इसकी निन्दा करता है वह विमुख है गुरु-शास्त्र हीन है।

“समन्यते गुरुमुख. कृतमीश्वरस्य
तद् गर्हते तु विमुखो गुरुशास्त्रहीनः”

इसी दृष्टि से लिपि का नाम गुरुमुखी रखा गया। ऐतिहासिक दृष्टि से यह लिपि शारदा लिपि से निकली है। शारदा लिपि गुप्तकालीन कुटिल लिपि का ही संस्कृत रूप है। कुटिल से शारदा तथा नागरी लिपि निकली है। शारदा से टकारी एवं काश्मीरी लिपि आई। गुरुमुखी टकारी एवं काश्मीरी लिपियों का संयुक्त रूप है। गुरुमुखी के पूर्व पञ्जाबी भाषा लण्डा में लिखी जाती थी। गुरु अङ्गद ने इसे गुरुमुखी में लिखना प्रारम्भ किया। इसी लिये गुरु अङ्गद को इसका निर्माता माना जाता है। गुरुमुखी को पैंतीस कहते हैं क्योंकि इसमें ३५ अक्षर होते हैं।

“वाणी गुरु गुरु है वाणी “ ”

गु० प्र० सा० महला ४

ऐतिहासिक महाकाव्य होता हुआ भी यह सभी काव्यगुणों से विभूषित है। इस महाकाव्य में केवल ऐतिहासिकता ही नहीं, बल्कि भौगोलिकता भी है।

कवि ने १४वें प्रस्ताव में गुरुनानक के मुँह से भूगोल और खगोल का जो वर्णन प्रस्तुत किया है जिसमें मुख्यतः घरातल, पाताल तथा स्वर्ग का वर्णन किया गया है, यह संस्कृत महाकाव्यों में एक विशिष्ट स्थान रखता है। यह वर्णन १२।१४ से २७०।१४ तक बड़ी स्पष्टता से प्रस्तुत है। यह वर्णन सामान्यतः प्राकृतिक भौगोलिक वर्णन है। उस समाने का राजनैतिक भौगोलिक वर्णन इसमें नहीं किया गया है। बल्कि संस्कृत के पण्डितों (कवियों) ने जहाँ जहाँ भी भौगोलिक वर्णन किया है वह प्राकृतिक ही है। मेघदूत में भी हम प्राकृतिक ही वर्णन पाते हैं। एक लाल योजन (४ लखामादल) विस्तृत बम्बूदीप के इस वर्णन में धरती को कमल के आकार के समान कहा गया है।

“लक्ष्ययोजनविस्तारो जम्बूद्वीपोऽयमुच्यते ।
 . षर्तुलो नववर्षाणि तस्मिन् भिन्नानि पर्वतैः॥
 कमलमिव धरातलं तदन्त-
 र्ललितमिलावृतमत्र ऋर्षिकेव ।
 कनकगिरिरुपाभितः सुरोऽन्वै-
 विलसति योजनलक्षतुङ्गशृङ्ग ॥

इस प्रकार तीनों भुवनों के इस वर्णन में कवि ने शास्त्रीय परम्परा के अनुसार भौगोलिक ज्ञान से संस्कृतशैली को अवगत कराया है। प्रत्येक वस्तु के वर्णन में कवि ने वहाँ के देवता, वर्ष, पर्वत, नदी, फल, वृक्ष तथा रहन सहन का मार्मिक चित्र प्रस्तुत किया है।

इसके अलावे इसी प्रस्ताव में नरक तथा नरक यातना का शास्त्रीय विवेचन प्रस्तुत किया गया है श्लो० स० २७१।१४ से २७८।१४ तक।

इनमें नरक तथा नरक के विभिन्न २८ नामों की विवेचना की गई है फिर श्लो० २७९।१४ से ३१०।१४ तक नरक यातना का वर्णन प्रस्तुत किया गया है। इस नरक यातना वर्णन का बढ़ा ही महत्व है क्योंकि ये वर्णन नानक के मुँह से करवाया गया है। अतः वर्णाश्रम धर्म से प्रमाणित धर्मशास्त्र की तरह नहीं बरन् सकलजन्म के पाप का दंडरूप है। इसमें अमुक कुकर्म के हेतु अमुक दण्ड का विधान है। देखिये—

“वित्तापत्यकलत्राणि परस्य हरते तु यः” ।

तामिसे ताडितो याम्यैः स मोहमाधिगच्छति ॥

—२७९।१४

इसके उपरान्त कवि ने पापियों का वर्णन और वर्गीकरण किया है। यह श्लो० ३११।१४ से ३२१।१४ तक प्रस्तुत किया गया है। कर्म के विपाक से घरती पर ३ रूपों में जीव आते हैं। मानवरूप में पशुपक्षारूप में तथा प्रेतादियोगि में। मनुष्य के रूप में बड़े पाप करने वाले महापातक तथा ब्रह्मराक्षस होते हैं। छोटे पापों का फल जन्मान्तर में हीन जातित्व या मूषक आदि बन जाना होता है। देखिये ३१८।१४ से नानकचन्द्रोदय।

इसके बाद कवि ने गुरुमुख से स्वर्ग का वर्णन और फल सुनाया है। यह ३२२।१४ से ३४१।१४ तक प्रस्तुत किया गया है। देखिये—

“गुरुमुश्रूपकः शिष्यो भार्या पतिपरायणा ।

पुत्र पित्रोर्भक्तियुक्त सर्वे स्वर्गनिवासिनः” ॥

—३३७।१४

महाकाव्य का लक्षण आदि सभी वर्ण्यमान विषय यहा वर्णित है। प्रायः सभी रसों का उदाहरण इस काव्य में विद्यमान है। परन्तु मुख्य रस शान्त है। शान्तरस प्रधान महाकाव्य अपने में एक विशेष गौरव रखता है। जगत् के प्रति उदास रहने वाले मानक शान्ति की खोज में ही घूमते हुए अन्त में सार को प्राप्त करते हैं। इनका दर्शनात्मक एवं उपदेशात्मक जीवन से ओत प्रोत यह महाकाव्य सरलता से शान्तरस की अवतारणा करता है। किसी के मत से यहा भक्ति भाव का प्राधान्य मानना उचित प्रतीत नहीं होता क्योंकि भक्ति भाव का केवल दो ही प्रस्तावों में उल्लेख है जहा निर्वेदस्थाधिमावात्मक शांत प्रारम्भ से अन्त तक विद्यमान है। इसके अतिरिक्त गौण रूप से शृङ्गारादि के भी उदाहरण यहा उपलब्ध हैं। उदाहरणों के हेतु सस्कृत की भूमिका देखें। इसके अतिरिक्त इसमें प्रसाद गुण का बाहुल्य है परन्तु आनुपङ्गिक रूप से माधुर्य और ओम भी आये हैं। उपनागरिका अथवा वैदर्भी रीति से युक्त यह महाकाव्य इस सुन्दर सर्व जन सवेद्य शैली में लिखा गया है जिसके पढ़ने से पाठक कभी भी अवचि प्रकट नहीं करते हैं। अलङ्कारों में शब्दान्धार का बाहुल्य है। परन्तु अर्था-लङ्कारों में भी, उपमा, रूपक, उत्प्रेक्षा अर्थान्तरन्यास का समुचित प्रयोग दृष्टि पथ में आता है। कवि ने ऋतु वर्णन का अच्छा चित्र हमारे सामने रखा है। ऋतुओं में वसन्त, ग्रीष्म, वर्षा और शीत का सुन्दर वर्णन मिलता है। इस प्रकार यह महाकाव्य सहृदय हृदयों को सर्वथा रसास्वादन कराता है तथा संस्कृत जगत् में एक विशिष्ट योगदान करता है। यह अत्यन्त अर्वाचीन महाकाव्य सस्कृत जगत् की उपयोगिता को बढ़ाता है।

वस्तुतः धन्य हैं पं० देवराज शर्मा जिन्होंने ऐसे महाकाव्य का निर्माण कर हमें उन शक्तियों का अध्ययन करने का मुअसर दिया जिन्हें पढ़कर हम श्रुती हुए श्रुतार्थ हुए। सहृदय पाठकों से मेरा नम्र निवेदन है कि सम्पादन करने में या भूमिका लिखने में यदि कोई मूल हुई हो तो क्षमा करें। कवि के शब्दों में —

“अक्षरद्विपमा यो ज्ञानवैराग्यधारां ।

स जपति करुणाग्निर्नानको यागिवर्यं ॥”

देश्यैः सुबोधमधुरै परमात्मतत्त्वं ।
 याहीकवर्गमपि बोधयताञ्जसैव ॥
 द्वैतान्धकारमपनीयत नानकेन ।
 सदशितस्तनुमृतामपवर्गमार्गः ॥

अन्त में सभी पाठकों के कल्याण के लिये "जपु" (जपुषी साहेब) से कुछ वन्द प्रस्तुत हैं :—

“आदि सच्चु जुगादि सच्चु
 है भी सच्चु नानक होसी भी सच्चु ।
 सोच सोचि न होवई जे सोची लखवार
 चुपै चुपि न होवई जे लाई रहा लिखतार” ॥

आपके विनीत
 ब्रजनाथ झा
 सम्पादक एवं संशोधक

विधि चतुर्योचन्द्र, भाद्रपद कुषवार
 १६ सितम्बर १९६६ ई०

आमुखम्

नानकचन्द्रोदयस्यार्थः

नानको गुरुर्नानको यस्य नाम नानकचन्द्रवर्मा इत्यासीत् । तस्योदय जीवन दर्शनञ्चाधिकृत्य कृत काव्य नानकचन्द्रोदय नाम महाकाव्यमिदं रचितं वर्तते । अथ च पुनश्चन्द्रशब्दोऽत्र नानकस्य पुत्रद्वयं श्रीचन्द्र लक्ष्मीचन्द्रश्च प्रख्यापयति । इत्यमत्र चन्द्रशब्दं श्रीचन्द्रलक्ष्मीचन्द्रप्रतिपादकं । इत्थं नानकस्य चन्द्रौ श्रीचन्द्रलक्ष्मीचन्द्रौ तयोरुदयो जन्म समधिकृत्य कृत काव्यं नानकचन्द्रोदयमिति । इदमत्रावधेयमस्ति यत्पुत्रद्वयस्य जन्मन पश्चाद्देव नानको यतीन्द्रो भूत्वा मक्का मदीना सुवर्णपुर सुमेरु ध्रुवलोक वैकुण्ठ च गतवानासात् । अतएव नानकस्य चन्द्रयोरुदयमधिकृत्य कृत काव्यमित्यर्थः ।

अथऽचात्रान्योऽर्थोऽपि निर्णयिते तद्यथा द्वैतमतस्य गहनान्यकारे इतस्ततोऽव-
चेपु निम्नोन्नतेषु भ्रमेषु पतता सकलजनानां कृते अद्वैतमतप्रवर्तकस्य नानकरूपिण-
श्चन्द्रस्योदयमधिकृत्य कृत काव्यं नानकचन्द्रोदय नाम महाकाव्यम् । तत्रेतरं काले
तुरुष्कसुष्कसयोरक्रमणप्रत्याक्रमणाम्भ्यां भारते धर्मस्यासीत्पूर्णान्वयस्याः । बहवश्च
तत्र इस्लामधर्मं स्वोर्कुर्वन्ति स्म । आर्यधर्मेऽपि जातिगतभेदमाश्रित्य बहवः सम्प्रदाया
नानाविचारप्रचारकाश्च समजायन्त । अव्यवस्थामिमां दर्शं दर्शं नानको देश्यै
(देशभाषयति) उदासिमत्स्य प्रख्यापनं कृतवान्, यस्मिन्नासीत्जातिवर्णकुलगतभिन्नता ।
उदासिमत्तमिदमद्वैतमतमेवाधितिष्ठति । यच्च कार्यं रैदासकवारप्रभृतिभिर्भारतस्य
पूर्वात्तरभागेऽकारि तदेव नानकेन भारतस्य पश्चिमोत्तरभागे सम्पादितमित्यस्ति
त्रैश्वैर्विहितस्य 'शुरुग्रन्थसाहित्य' नाम्नो ग्रन्थस्य महिमा । अमुमेव भावमधिकृत्य
व्यरचीद् महाकाव्यं कविना देवराजेनेत्यवतरति नानकचन्द्रोदयस्य सार्थक-
ताऽक्ष्णो समक्षम् ।

“नानक” इत्यस्यार्थो व्युत्पत्तिश्च

बालकस्य जातकर्मणः पश्चाद्देवदा काल (पिता) ज्योतिर्विद् हरिदयालु-
मामन्त्रयामास नामकरणार्थम् । धात्रो समानिनाय बालम् । कश्चित्त्र धात्र्यद्गत
कुमारमवेक्ष्य 'अहो नानक' इति कथितवान् । हरिदयालुस्तदेव नाम स्वीकृतवान्
व्याख्या च कृतवान् तस्य नाम्नः कालस्य सन्तुष्टये यत् अयम् अनक' (नास्ति

१. नाम्न्यकं कुलमेतत्स्यैत्यनको नापरं पुमान्
इति बुध्या हि विभ्रेण तत्त्वज्ञानं तदोरितम् ।

अकम् एतस्य) नापर कश्चिन् । तथाहि न + अनकः = नानकः । अकशब्दस्य दुःख-
मर्थः । तथाहि दुःखरहितोऽयं नान्यः कश्चिदिति । अथवा अय हि ना अर्थात् पुरूप
अनको वर्तते इति ।

“सिख” इति शब्दस्यार्थो महत्त्वञ्च

सिखशब्दः सिक्ख शब्दो वा ‘शिष्यशब्दान्निष्पन्नः यत्र नानकप्रवर्तिता-
नुशासनेन शिक्षण शिक्षाप्रदानं च जायेते । कश्चिन् शिक्षयातोरपि सिखशब्दो निष्पा-
यते । श्रीपाई—^३महोदयस्तु सेवकशब्दान् सिखशब्दं निष्पादितवान् । अर्थेऽस्मिन्
“सिख” पदभाजः कार्याणि गुरोः सेवाकरणं भवन्ति । परन्तु केवलं सेवाकरणमेव
सिखाणां कार्यं नैव भवतीति दृष्टया, व्याकरणदृष्टया, नानकदर्शनदृष्टया च
उक्तोऽर्थो न समोच्यते । शिष्यशब्दोऽयं बहुधा महाकाव्येऽत्र प्रदर्शितोऽस्ति ।

इत्थं यो धर्मो गुरुशिष्यपरम्परया गुरुरनानकाद् गुरुगोविन्दं यावत्सनाया-
वस्तथा तदनु यो धर्मस्तद्दर्मानुयायिभिः सर्वैर्गुरुगोविन्दस्याऽऽया “प्रन्यसाहिध”
नामक प्रन्थमेव गुरु मत्वाऽभवत् स एव शिखधर्म इति कथ्यते । धर्मेऽस्मिन्
गुरोर्नानकस्य त उपदेशाः दृष्टिपथमवतरन्ति धर्मेऽस्मिन्नासिमतेन ‘वाहगुर’ पदभाजः
परमेश्वरस्योपासना कर्तव्या भवति ॥

“गुरुमुख” इत्यस्यार्थो महत्त्वञ्च

यत्र नानको ‘देश्यैरदासिमतस्य’ प्रख्यापनं कृतवान् तत्रत्याया लिपेर्नाम
‘गुरुमुखी’ इति वर्तते । नानकस्य धर्मोपदेशे सर्वत्रैव गुरोर्महत्त्वं प्रदर्शितं वर्तते ।
गुरुहीनः शास्त्रहीनश्च नरो गहर्षत एव सदा । इत्थं कस्तावदत्र गुरुमुख इति विषये
नानकस्य जलालेन सह चार्वाकरगप्रसङ्गे महाकाव्यस्यास्यैकोनविंशतिप्रस्तावे
चर्चितास्ति चर्चा क्विना ।

१. ‘शाशु अनुशिष्यो’ इत्यन्मादान्तोः वयपु प्रत्यये टृते शिष्यशब्दः ।

२. “दि मोनोप्राफ आफ दि रिलिजियस् सेन्टस् एगाइस्ट हिन्डू”

३. क. शिष्य स्वर्गोप स उवाच नानक ६५।१

ख. यदि नानकशाहस्य वन्दकस्त्व तदा मम ।

शिष्यो भवेति तेनोक्त शिष्यता स उपागत ॥

ग. शिष्यैरुपैव रिवस्यमानश्चिरं चक्रोऽमरदासनामा । १५।२०

घ. शिष्यान् विपगानागत्य यवनो यनिरतवान् । ३०।२१

४. वेदानापया ।

५. तिरममतस्य ।

६. गुरुप्रन्थगाहिप ।

एकदा गुरुनानको मार्गे सैन्धवनामकं जलालशिष्यमुपसि स्नान्तं दृष्ट्वा तं गुरुविषये गुरुमुखविषये भुवनानां भेदविषये च प्रश्नानपृच्छत् । शिष्यः सैन्धवः स्वगुरुं गत्वाह सर्वा तत्रजातां कथाम् । जलालस्तदा मक्कार्थं प्रस्थानमकरोज्ज्ञा-
तुमेतम् । मार्गे स बलावलनाम्नि वने तत्रत्यसाधुभ्यो गुरोरीश्वरस्य च महिमानं ज्ञात्वा तैरपि नानकमहत्त्वं श्रुत्वा समागतः पुनः स्वाश्रमम् । तत्रागत्य जलालो वर्णयन्नानकमहत्त्वमाह स्म तं यद् 'गुरुमुखः' ईश्वरकृत एव वर्तते । यश्चैनं गृह्णते स तु विमुख गुरुशास्त्रहीनश्च । इदंश्रुत्वा नानकोऽपि जलालमाह यद् 'गुरुमुखः स एव यो गुरुतो विदित्वा' तदीयं देवमभिनन्दतीति । अथ च यः शास्त्रं गुरुं च विर-
ह्य तस्य निन्दां करोति स विमुख इति ।

गुरुमुखी लिपिः

विश्वसन्ति केचिद् यद् गुरुमुखीलिपिर्गुर्णाङ्गदेन निर्मितासि । परमिदमेतिहा-
सिकं सत्यं न प्रतिभाति । गुरुमुखीलिपे. ३५ अक्षराणि प्राचीनान्यभारतीयभाषाणा-
मक्षराणीष पुरातनानि सन्ति । लिपिरसौ तदानीन्तनप्रचलितशारदालिपिरेव ।
शारदालिपिस्तु गुप्तलिपेर्यिकसितलिपिः कल्पित^३—(कुटिल) लिपिरेव । ततः
कुटिललिपितो नागरी शारदा च प्रसूता । शारदातः टाकरी कश्मीरी च लिपिः
प्रावर्तत । ततरुभयोरनयोर्मेलनाद् गुरुमुखां प्रावर्तत । गुरुमुखात्पाक् पञ्जाबीभाषा
लडालिप्यां प्रालिख्यत । परन्तु गुरुरङ्गदो लडालिपिं विहाय गुरुमुखलिपिं प्रयुक्त-
वान् । संस्कृत विहाय गुरुरङ्गदः पञ्जाबीवैद्विकजीवनस्य पुनर्जागरणं कर्तुं शारदा-
लिपिं प्रयुक्तवान् । इतरे तस्य शिष्याश्च गुरुमुखादिद् श्रुतवन्त । अत एव लिपिमसु
गुरुमुखीलिपिरितिनाम्नाऽभ्यवहरन्त । लिपेरमुष्य प्रारम्भस्तु गुरुनानकादपि पूर्वमेव
समजायत । लिपिरसौ 'पैती' इति नाम्नापि व्यवह्रियते । यतोऽद्य (पैतीस = ३५)
पञ्चत्रिंशदक्षराणि सन्ति ।

१. संमन्त्रते गुरुमुखाः कृतमीश्वरस्य
तद्गृह्णते तु विमुखो गुरुशास्त्रहीनः ।

—नानक च०—७४।१९

२. ऊचे गुरुमुखमुजो गुरुतो विदित्वा
देवं तदीयमभिनन्दति सबहुत्यम् ।
शास्त्रं गुरुं च विरह्य निरेच्छयं
निन्दां करोति विमुखश्चित्तरेषु तस्य ॥

—नानक च०—६१।१६

३. अन्नरकोटिल्पादती कुटिललिपिः ।

४. गुरुमुख नाद, गुरुमुखा वेद गुरुमुख दियासलाई, गुरु ईसक मोरखु बरपा गुरु पारवती बाई

× × ×
गुरा एक देहि बुझाई —गु० प० सा०

सिक्खधर्मानुयायिन कथयन्ति यत्तेषां धर्मे 'गुरु' इति शब्दस्य सर्वाधिक महत्त्व वर्तते । धर्मस्यास्य प्रवर्तको नानकः ईश्वरं गुरुरूप मन्यमानो व्यवहृतवान् 'बाह गुरु' इति नाम्ना जगदीशम् । अतएव तत्र गुरुपरम्परा वर्तते । दशसंख्याकाश्च गुरवस्तत्र सन्ति । परन्तु गुरुगोविन्दसिंहः गुम्भन्धसाहिबनामकं ग्रन्थमेव गुरुपदेनोद्धोषितवान् । तदनु शिष्या पुस्तकमेव गुरुरूपममन्यन्त । अतएव लिपिरपि गुरुमुखील्लिपिरभूत् ।

गुरोर्महत्त्वम्

गुरुरामदासो गुरोर्महिमानं स्वकीयरचनाया निम्नलिखितरूपेणावेदयति ।
'गुरुर्भवसागरस्य पोत, केवट. पत्र च । गुरुं विना न याति किञ्चिदपि कार्यताम् ।

^२ न केवलमेतदेवापि तु गुरुणा विना आत्मिकानन्दमपि न प्राप्यते । अनयैव भावनया मानवीयगुरोरभावेऽपि गुरुग्रन्थसाहिबनामको ग्रन्थ एव गुरुरभूत् शिष्याणाम् ।

^३ गुरुरेव वाणी वाणी एव गुरु । या वाचमुच्चरति गुरुस्तां यद्यनुसरति शिष्यः स्वदा सा वाणी प्रत्यक्षरूपेण मुक्तिं ददाति । गुरु. मानवीयनेत्रेषु ज्ञानरूपाञ्जनेन रञ्जयति । अतएवाज्ञानान्धकारो नश्यति ।

^४ हरे कृपा (गुरोः) गृहीत्वैव सज्जनेन सङ्गो जायते । कथोरस्य नासौत् कश्चिदपि मानवगुरु । परन्तु स स्वरचनार्यां गुरोर्महिमानमगायत् ।

१. गुरु जहाज खेवट गुरु गुरु विन तरिया न कोई ।
गुरुप्रसाद प्रभु पाइये गुरु विन मुक्त न होई ॥

—गु० प्र० सा० सषये महले ५

२. गुरु विन ज्ञान न होवई न सुख वसे मनि आई ।
नानक नाम विहूनी गनमुखी जापनि जनमु गवाई ॥

—गु. प्र. सा. महला ५

३. वाणी गुरु, गुरु है वाणी विच वाणी अछित सारे ।
गुरु वाणी है सेवकु जनु माने परतलि गुरु निसतारे ॥

—गु. प्र. सा. नरमहला ५

४. गियानु अजनु गुरुदीया अभिमाव अपेर विनासु ।
हरि किरपा ते सत भेटिया नानक मन परगासि ॥

—गु. प्र. सा. गुडडी, सुखमनी

‘तस्यानुसार ‘सतगुरो’ र्महिमाऽसीम । स च गुरुरुन्मीलयति मम (भय) नेत्रे । परन्तु कवीर शिष्यस्यापि सार्थकता प्रतिपादयति । यद्ययोग्य शिष्य तदा गुरु किं करिष्यति ? अन्धो यद्यन्ध प्रदर्शयति मार्गं तदा तावुभावपि गर्ते पतिष्येते एव । गुरुरेव गोविन्द शिष्य कथयति । सन्तसाहित्ये^३ यत्र तत्र गुरुशब्दस्यानेके पर्याया समक्षमायान्ति । ‘सिरुलीगर, साह, सुनार, चन्दन, चिन्तामणि, मृगो, वैद्य हस, पारिख इति । ‘नानकोपि धारम्धार गुरोर्महिमान गायति । नानको गुरु नत्वा जीवस्य जगतश्च नाशस्य रहस्य ब्रातुमचेष्टत । तथैव कवीरो^४पि “सतगुरु” नत्वाऽकरोत् । “गुरुदेव विना नहि सद्गति होई गुरुगोविन्द बतारै” । सुन्दरदासोऽपि गुरोर्महिमान गायन् गुरवे श्रेयो ददाति । नामदेवोऽपि तथैव “गुरु सर्वस्व मन्यते । योग्यशिष्यो यदा योग्य गुरु प्राप्नोति तदा तस्य सर्वा समस्या सुतरा शमयन्त्येव । स एवास्ति गुरो अर्जुनदेवस्य विचार । गुरोरुपदेश श्रुत्वा मनुष्य परब्रह्मण सामीप्येन साक्षात्पश्यति । गुरुतेगब्रह्मादुर कथयति यत् जन गुरु विना ‘निगुरा’ इति पदेन सम्बुद्धयते । मुक्तस्य नास्ति राम-रहीमयोर्भेदज्ञानम् ।

“काम क्रोध विह परसै ना दिन तिह घर ब्रह्ममुनिघासा

गुरु किरपा जिह नर कथ कीनी तिह इह जुगति पछानी” ।

—प्र० प्र० सा०

१. (i) सतो भक्ति सतगुरु आनी —कवीर वचनावली
(ii) सतगुरु की महिमा अनत अनत किया उपगार ।
लोचन अनत उघारिया, अनत दिखावण हार ॥ —कवीर प्रथावली
- २ जाका गुरु भी अधला चेला खरा निरगध ।
अधे अधा ठेलिया डुयू कूप पइत ॥ —क प्र पद १५
३. हिंदी मे निगुण सम्प्रदाय—पीताम्बरदत्त वड्यवाल
४. (i) बलिहारी गुरु आपणों छोहारी के वार ।
जिनि मानिय तें देवता करत न लागी वार ॥ —गु प्र. सा महला १
(ii) सतिगुरु मिलिया मारगु निहाइया
जगतपिता मेरे मन भाइया गु प्र सा
- ५ सतगुरु की महिमा अनत, अनत किया उपगार ।
लोचन अनत उघारिया अनत दिखावनहार ॥ क. प्रथावली
६. गुरु के प्रसादि बुद्धि उत्तम दसा को प्रहै
गुरु के प्रसाद भइखुल बिसारिये —सुन्दरदास प्रथावली
७. मुकित भन्सा गुरु उपदेगे, जागत ही मनमावा ॥ —नामदेव

सन्तसम्प्रदाये गुरुः सर्वश्रेष्ठः ।

सन्तचरमदासस्तु कथयति यद् यदि शिष्य गुरोर्वचमपि गृह्णाति तदा तेन तद्वस्त्रं^१ शिरसि धारणीयम् ।

सहजोबाई महोदया तु गुरुम् ईश्वरादप्यधिकं मन्यते । तस्या मते रामस्तु^२ कदाचिन् त्याज्योपि गुरुस्तु नैवेति । गुरु हरेरन्तरः । हरिस्तु पञ्चचौरैः सह शरीरं निर्ममौ गुरुस्तु तेभ्यो मुक्तिं ददातीति गुरोरस्ति बृहद् वैशिष्ट्यम् ।

“निराकार” इति शब्दस्यार्थः : : नानकस्य निराकारता

आ शैशवादेव नानकः सांसारिकविषयेभ्यः स्वात्मानं मुञ्चन्निवावतरति लोचनपथमस्माकम् । प्रारम्भत एवास्य दानेषु व्यसन साधुजनपूजनं सत्सङ्गतिः विषयाभिलाषशून्यता च दृष्टिपथमायान्ति । अतोऽयं स्वात्मानं निराकारं मन्यते । कदाचिद्धनवासमित्रेण मर्दनेन पृथो जगाद् नानको यत् त्रेतायां स जनकस्यासीद् भृत्यः । तस्य सहवासेन सजाता तस्य हृदि निराकारस्य भावना । तदनु द्वापरे निर्द्वापरोऽसौ (एकाकी ब्रह्मणो निराकारत्वमचिन्तयत् । कलौ तत पश्चात्केनचित्कारणेन जन्म गृहीत्वा तामेव प्रथितिं गत इति । नानकस्य विवाहसमये एकदा राजा धनरत्नानः, तस्य पार्षदाः अनेके वरपक्षीया कन्यापक्षीयाश्च यदा तत्रासन्, नानकमपृच्छत्किं तव नाम सौम्येति ? नानकोब्रवीत् ‘नानको निराकार’^४ इति । इति श्रुत्वा बहवो भ्लेच्छास्तद्विषये हास्यं चक्रुः । विषयमिदं हास्यास्पदं मन्यमानो जयरामः पारसी-

१. जो कहू गुरका वसतर पावै
हिये लगाय चूगि हग छवावै
गुर देश का मानव भाये
दे परिकरमा शीश नवावै ॥

—सन्त सुधासार—चरणदास

२. राम तबू पर गुरु न बिसाहं
गुरु के सम हरि को नहीं निहाहं
हरि ने राच खोर दिये साया
गुरु ने लई पुढाय अनाया

—सन्त सुधासार—सहजो बाई

३. द्वापरे निर्द्वापरोऽहं निराकारमचिन्तयम् ।
कलौ जातः कारणेन तामेव प्रथितिं गतः ॥

—नानक चन्द्र०

४. एकदा वने बीणा वादयतो फेरेशोणायाः “नानक निराकार” इति ध्वनिरनुदित्य-
प्यत्र प्रसङ्गे ज्ञेयमस्ति ।

कैर्बचनैराद् स्म तत्रत्यान् यत् जगतः सर्वाणि वस्तूनि ब्रह्मणो मायामात्राणि ज्ञात्वा
स्वात्मानं भिन्नमप्यभिन्न मन्यमानोऽयं स्व निराकारपदेन सम्बोधितवान् परन्त्वाहारे
'नामरूपे चास्य चैतन्यमस्त्येवेति ।

ज्वाला

महाकान्येऽत्र ज्वालायाः (ज्वालादेव्याः) महन्महत्त्वं वर्तते । प्रत्यब्दं ज्वाला-
मिमां द्रष्टुमागच्छन्ति स्म शतशो जना जनपदाद् ग्रामान् ग्रामस्य दूरेण वा । इय
हि जड़ताविध्वंसिनी देवता^२ सुपथेन गच्छतां जनानां कृते हर्षमुल्लासयति स्म
कुपथेन गच्छतां कृते कालव्यालालिमालेव कराळा प्रतीयते स्म । गुरुर्नानकोपीमां
द्रष्टुमायाति स्म ।

एकदाऽङ्गदोपि ज्वालां द्रष्टुं तत्रागात् । तत्र वने विरक्तवरस्य नानकस्य विपये
श्रुत्वा सोऽन्वसरद्यतोन्द्रम् । यतोन्द्रस्तं तस्यान्वयनामन्यपृच्छत् । स आसीन्नीच-
कुलोत्पन्नइत्यङ्गदोऽभ्यधात् । तच्छ्रुत्वा यतोन्द्रस्तस्य शङ्काकलङ्कं शोधितवान् । येनाङ्गदो
नाचिरात्तस्य शिष्यतां गतः । गुरुरपि तस्योपचारैर्विचारैराचारैश्च नितरा तुष्टः
प्रसन्नश्च जातः । अतएव नानकः स्वदेहत्यागानन्तरमङ्गदमेवाचार्यपदे नियुक्तवान् ।

१. चैतन्यं हि गुणक्रियाकृतिपरिच्छेदैरनास्कन्दित
सप इश्यमिदं जगद्बहुविधं तन्मायया कल्पितम् ।
जीवो ज्ञानदशा तदेव न परो ज्ञानो जनो लीलया
कुर्वं प्रस्यलिलोद्यमं स मनुते भेद स्वतो ब्रह्मण ॥
तन्निश्चिन्त्य निराकारो नानकः कथितो मुना
आहार्ये नामरूपे हि चैतन्यं तन्निरावृत्ति ।

—नानक च० ८०।४

—नानक च० ८५।४

२. ज्वाला द्रष्टुमयादगाधजड़ताविध्वंसिनीं देवताम्
आ ब्रह्म प्राणिपर्यन्तमखिलमितिपत्प्रोतमेवेहेतेत्र ।
धीनस्मात्प्रसिद्धप्रवचनमनतां हर्षमुल्लासयन्ती
कालव्यालालिमाला कुपयगतधिया इश्यने सा कराळा ॥

—नानक च० १७।१

३. ज्वालां खिलोकतितुकाम उपगतोऽहं
श्रुत्वा विरक्तवरमन्वसर यतोन्द्रम् ।
पृष्टोन्मया यमिनमन्वयनामनो स्ये
शङ्काकलङ्कमप्य शोधितवान् गुरुम् ॥

नानक च० १८।१

वालसिन्धुरमुमेव वृत्तान्तं गुरोराज्ञां चाङ्गदं कथयितुमागतवान् । श्रावं श्रावमिदं महन्महः 'कृतार्थो जातोऽङ्गदः ।

देवराज शर्मा :: महाकाव्यस्यास्य कविः

दशमो गुरुर्गुरुगोविन्दसिंहः १६६६ ई० तः १७०८ ई० पर्यन्तं सिक्खराणां गुरुत्वमुवाह । अवरङ्गजेवस्थ पुत्रो बहादुरशाहो गुरुगोविन्दसिंहस्य परां भक्तिमाचरत् । यत्रावरङ्गजीवो गुरुगोविन्दान्नितान्तं द्रुह्यति स्म तत्र बहादुरशाहेनासौ-गुरुरत्यन्तमाद्रियते स्म । तस्मिन्नेव समये गुरोर्नानकस्यान्यतमः शिष्यो गुरुद्वारका-दाशनामोदासिमतभावहन्नागपुरप्रान्ते निवसति स्म । स चासौ वैष्णवः सार्धशतद्वयी-समवयाः मन्त्रसानधं समासादितवानासीत् । तस्याभूवन्ननेके शिष्या येषु गङ्गारामो देवराजश्चान्यतमावभूताम् ।

एकदा राजा भागमल्ल आह स्म गङ्गारामं नानकस्य कथा कथयितुम् । गङ्गारामो नरपतिं त गुरोर्नानकस्य देहत्यागपर्यन्तं सर्वा कथामकथयत् । तदनु देवराजोङ्गदादेः पदलाभकथामब्रवीद्वाजानम् । इमां च कथां कविरसौ महाकाव्येनापि तदनु प्रास्तौत् । अथ ततस्तदनुजात्मजेनेयं कथा शोधितखण्डिता व्यधायि । प्रन्यान्ते लिखितपद्येनेदं ज्ञायते यदसौ शाण्डिल्यगोत्रीयस्त्रिपाठिरधुपतिशर्मतनूजो देवराज-शर्मनामा महाकविरासीत् ।

१. विमृष्टोऽपि यतीनेन तत्तेवायं स्थितोऽस्म्यहम् ।

प्राप्तदन्मयि योगोन्द्र. सन्तो दीने दयालवः ॥

—नानक च० २०४।१९

१. नानकचन्द्रो० २०६।२१

१. गङ्गारामस्तभूचे गुह्यशरणयतेर्द्धरिकादासनाम्नो ।

वैशानामोऽवरस्य प्रथममकथय ता कथा प्रश्नतोऽहम् ।

तत्रासौ देवराज परमकवयिता धारणाशक्तिशाली ।

स त्वा बभ्रत्यशेष यतिपतिविरितं चाहसकृत्य धक्ता ।

—नानक च० ४।२१

२. अथ देवराज कविना कथित कथिताङ्गदस्य पदलाभकथा ।

—नानक च० ४।२२

३. कथिता कविदेवराजनाम्ना

विगलकथा सुप्रिया च मानकीय ।

तदनु तदनुजात्मजेन बुद्ध्या

परित शोधितखण्डिता व्यधायि ॥

—नानक च०—२१

४. इति श्रीशाण्डिल्यवशावतंस-त्रिपाठिरधुपतिशर्मतनूजदेवराजशर्मविरचिते नानकचन्द्रोदये ।

नानक २१.

पाठभेदाः

नानकचन्द्रोद्धारय महाकाव्यमिदमित् पूर्वं नागतमासीत् प्रकाशम् । वाराण-
सेयसंस्कृतविश्वविद्यालयनाहमाझप्त सम्पादनमस्य कर्तुमिति । तदेतत्सम्पादयितु-
मधिगतौ केवलद्वावेव हस्तलेखौ (mss) मयेति । एरुस्तु वाराणसेयसंस्कृतविश्व-
विद्यालयीयसरस्वतीभवनपुस्तकालयात् अपर इङ्ग्लैण्डदेशस्य इण्डिया-आफिस
पुस्तकालयात् । (India Office Library London) तयो सरस्वतीभवन-
पुस्तकालयस्य हस्तलेखे (mss) २१ प्रस्तावा सन्ति । परन्तु प्रथमप्रस्तावे प्रारम्भा-
त्सप्तश्लोका न सन्ति येऽत्र I O पुस्तकालयस्य हस्तलेखाङ्कितानि सन्ति । अतो
हेतोर्मङ्गलश्लोकोऽपि नास्ति तथा चैतस्मात्पूर्वं ॐ श्रागणेशाय नम इत्यपि नास्ति
यल्लण्डन I O पुस्तकालयस्य हस्तलेखाङ्कितमत्र वर्तते । सरस्वतीभवनपुस्तका-
लयस्य हस्तलेखस्य सख्या (सूची सख्या, Catalogue No) साहित्यविषये
४२६१३ वर्तते । ग्रन्थमध्ये पाठभेदप्रवर्तनसमयस्य नाम 'A इति (क) चिह्नकारेण
कृतमस्ति सम्पादकेन ।

लण्डनस्य I O पुस्तकालयाय हस्तलेखस्य प्रारम्भेऽधोनिर्दिष्ट पदमञ्चवि-
लोचनपथम् "देवराजकृतनानकग्रन्थस्य काव्य पत्र १३६" का १७२ तदनु "Last
India Compony" इत्यस्य मुहरचिह्न वर्तते । तत् 'Presented by H T
Colebrook इति । प्रतिपर्णमत्र पृष्ठे ना० १, ना० २ इति रूपेण पृष्ठसत्या लिखिता
वर्तते तथा च सर्वेषां पत्राणां दक्षिणभागस्याध "॥ हेरम्ब० ॥" इति लिखित वर्तते ।
अस्य सूची सख्या १४४३ E ३६६५ R R 81 वर्तते । अत्र केवल १६ प्रस्तावा
सन्ति यत्राक्षराणि प्रायेण सुपठितव्यान्येव । कदाचित्कचिच्च केवल कस्यचिदक्षरस्य
द्विरुक्ति कृता वर्तते यथा । अन्योन्यो ॥ तद्यथा ॥ तत्तथा इत्यादि । हस्तलेखे-
स्मिन् प्रतिप्रस्ताव श्लोकानां सख्या सुव्यवस्थिता नास्ति यथा १०५ त पश्चात् १३५,
तत् पश्चात् १२०, परमिदमस्ति कादाचित्कम् । कुत्रचिच्च श्लोकस्य सरया नैव प्रदत्ता
वर्तते । पर पठने सरस्वतीभवनादय हस्तलेख श्रेयान् । I O पुस्तकालयस्य हस्त-
लेखस्य नाम ग्रन्थमध्ये पाठभेदप्रवर्तनसमये "ए इति कृतमस्ति ।

तदत्र प्रारम्भत सप्तश्लोकपर्यन्त "B" (ख) इत्यस्माद्ग्रन्थाधिसकपिकाया
लिखितमस्ति येषां शुद्धीकरण पाठभेदप्रवर्तनञ्च "क" इत्यनेन कृतमस्ति तदूर्ध्वं

NB इदमत्रावपेय एतन्न महाकाव्ये प्रस्तावा मति ननु सर्गा । प्रायेण उदात्तमतप्रत्यापन्नानां
ग्रन्थेषु प्रस्तावा एव स्युरिति ।

(1) सद्यत्र ग्रन्थे टिप्पण्यां 'क' इत्यनेन सरस्वतीभवनस्य हस्तलेखो बोद्धव्यः ।

(11) सद्यत्र ग्रन्थे टिप्पण्यां ए इत्यनेन इण्डिया आफिस पुस्तकालयस्य हस्तलेखो बोद्धव्यः ।

प्रथमप्रस्तावस्य अष्टमश्लोकात्पञ्चदशप्रस्तावपर्यन्तं श्लोकाः सरस्वतीभवनस्य हस्तलेखा-
त्प्रेसकपिकायां लिखिताः सन्ति येषां शुद्धीकरणं पाठभेदप्रदर्शनं च “ख” इत्यनेन
सम्पादितमस्ति । ततः पञ्चात्पञ्चदशप्रस्तावादारभ्यैकोनविंशतिप्रस्तावपर्यन्तं श्लोकाः
इण्डिया-आफिस-पुस्तकालयस्य हस्तलेखात्प्रेसकपिकायां लिखिताः सन्ति येषां शुद्धी-
करणं पाठभेदप्रदर्शनं च “क” इत्यनेन विहितमस्ति । तदनु विंशतिप्रस्तावादेकविंश-
तिप्रस्तावान्तं यावत् सर्वाणि पद्यानि “क” इति लेखनेन लिखितानि सन्ति । एषां
शुद्धीकरणं पाठभेदप्रदर्शनं च त्वयं सम्पादकेन विहितमस्ति ।

अनयोः पाठयोर्मध्ये स एव पाठो गया मूलग्रन्थे प्रदत्तो यं श्रेयान्द्रयोरस्ति ।
कुत्रचित् “ख” इत्यस्य इतरत्र ‘क’ इत्यस्य अपरत्र नैव ‘क’ इत्यस्य नापि ‘र’ इत्य-
स्यैव परन्तु सम्पादकज्ञानानुसारं कस्यचिदन्यस्यैव मूलग्रन्थे पाठो विहितोऽस्ति सम्पा-
केन । परन्तु टिप्पण्यां यः पाठो न दत्तोऽस्ति मूले स पाठस्तौ वा पाठौ प्रदत्तौ ततः ।

यथा “नास्त्यकः दुःखमेतस्य” इति ‘क’ इत्यत्रास्ति “नास्त्यको दुःखमेतस्य”
इति “ख” इत्यत्रास्ति तत्र सम्पादकेन “नास्त्यकं दुःखमेतस्य” इति पाठो मूले दृष्टः
उपरितनञ्च पाठद्वयं टिप्पण्यां विहितमस्ति ।

यथाः—नास्त्यक—“क०”

नास्त्यको—“ख०” इति ।

प्रस्तावानां नामानि

१. बालसिध्वङ्गसंवादः ।
२. राजवहुमानः ।
३. अधिकारग्रहणम् ।
४. नृपसम्प्रसादः ।
५. परिणयः ।
६. वनगमनम् ।
७. सिद्धविमोचनम् ।
८. सालसरायविमुक्तिः ।
९. सुवर्णपुरगमनम् ।
१०. सुमेरुगमनम् ।
११. भर्तृहृष्यादिजयः ।
१२. सिद्धसंवादः ।
१३. भगवत्स्तुतिः ।
१४. भूगोलादिघर्षणम् ।
१५. रामचरितम् ।

- १६ गान्धारगमनम् ।
 १७ कुरुक्षेत्रयात्रा ।
 १८ अन्विताद्यद्धार ।
 १९ विश्वविजय ।
 २० अङ्गदादिकथायां विंश प्रस्ताव ।
 २१ अङ्गदादिकथायां एकविंश प्रस्ताव ।

कथानकस्य माहात्म्यं महाकाव्येऽत्र ।

देश्य सुबोधमधुरैः परमात्मतत्त्व
 वाहीकवगमपि बोधयताञ्जसैव ।
 द्वैतान्धकारमपनीयत नानकेन
 सन्दर्शितस्वनुभृतामपवर्गमार्गं ॥ १ ॥
 प्रादुर्भावावधिमधुरिमोद्गारगुर्व्यं कथास्ता
 प्रस्तूयन्ते विमलयशसो नानकस्यानवद्या ।
 याभिः शुद्धिं दर्शयति मालिना स्वर्धुनीस्पर्धिनीभिः
 सन्तो नन्तं हृदि शमसुखं कर्णकोणङ्गताभिः ॥ २ ॥
 कलिमालिनमतोना शोधयन्मानसानि
 स्वयमुदयमुपेतं शास्त्रयोनि स्वयम्भू ।
 अकिरदविपमा यो ज्ञानत्रैराग्यधारा
 स जयति करुणाधिर्नानको योगिवर्य ॥ ३ ॥
 श्रीशब्दाम्बुधिसम्भवद्भ्रमतमो हृद्गान्ध्याचन्द्रोदयो
 विद्वद्दृष्टविवेकवभयभवजोत्सर्पहर्षप्रद ॥ ४ ॥

महाकाव्यमिदं संस्कृतभाषया देशभाषाया लिखितस्य नानकोपदेशस्य विदुषा मध्ये अपूर्वं महत्त्वं प्रददाति । सर्वप्रथमं तु संस्कृतभाषायामुदासितस्य प्रौढा विवेचना पण्डितानां समक्षमायाति तदनु नानकेन तच्छिष्यैश्च प्रचारितानां वैशम्भूपादीनां विवेचनमागच्छति । न केवलमेतदेवापि तु नानकस्य समस्तस्य जीवनस्य धृत्तम्, तस्योपदेशा तस्य चमत्कारा, तस्य नानादेशाटनभ्रमणे नानास्थानानि च विदुषा समक्षमागच्छन्ति । अतः पश्चात्तस्य गोरक्षादिशिष्यैः सह शास्त्रार्थं, प्रश्नानां समाधानं, याचरादिमुगलराजानां प्रश्नानां समाधानञ्चास्माकं पुरतः समापतन्ति । महाकाव्यस्यास्याध्ययनेन प्रायः सर्वेऽपि संस्कृतानुरागिणः शिष्यधर्मस्य विषये समेषां कौतूहलानां समाधानं हृदि विधाय तस्य महत्त्वं नययिष्यन्ताति ।

कथानकम्

प्रथमः प्रस्तावः

श्री भागमल्लाभिधो नृपतिरुदासिवर्यविदितं काशीनिवासिनं गङ्गारामं
नानककथां कथयितुमकथयन् । गङ्गारामश्च राजाज्ञा शिरसि निधाय धर्मदासं,
हरिदासं, नानकं, सुरतराम च प्रणम्य कथा कथयितुमारेभे ।

बाहुजकुले एकस्मिन्नद्गदोऽजायत । स च बाल्यादेव जीवनस्य तत्त्वं चिन्त-
यति स्म । एतदा स बालादेवता द्रष्टुमगमद्वनम् । तस्मिन्नुन्दरे घने ददर्श स देव-
दारतरोरघोपविष्टमेकं तापसम् । तापसोऽपृच्छत्स्व किञ्चेच्छसीति । अङ्गदः
स्व परिचयं निगद्य कथं भववन्धनेन मायया मोहेन च सपृक्तानां जनानामुद्धार-
स्यादिति विषयेप्रश्नमपृच्छत्तापसम् । स च तापसो नानकएवासोत्रान्य । नानकोऽङ्गदं
मायाया ब्रह्मणो जगत्स्व स्वरूपं च वर्णयामास । वर्णयित्वा च तनुपदिदेश ।
उपदिश्य च कथितवान् यद् गुरोर्वचनं सर्वदा परिपालनीयम् । अयमेव भविष्यति
मम सदृक्षस्य गुरोरपदेशः । अङ्गदः शिरसोपदेशमुवाह । एकदा नानको यदृच्छयो-
त्याय ततोन्वत्रागच्छन् । अङ्गदो दुःखितो जातः । यत्राम च तीर्थेषु तत्रासीत् पडुर
नामा कश्चिद् ग्रामः । तत्राङ्गदः कश्चिदेतादृशं जनमन्वेपयति स्म योऽजानत नानकम-
पश्यच्च वमिति । अनन्तरं तत्रागतः कश्चित्तापसः । अङ्गदस्तं समभ्यर्च्य प्राह स्म तस्य
परिचयम् । सोऽवदद्यत्स आसीत् चतुर्थवर्णो जातः चन्द्रभानुसुतो बालसिन्धुः । नान-
कस्तमुपदिश्य कृतार्थमकरोत्तमिति । श्रुत्वाङ्गदः प्रसन्नो जातः । प्रार्थयामास च तं
नानकस्य कथा कथितुम् । ततो बालसिन्धुस्तं नानकस्य कथा कथयितुमारेभे ॥

द्वितीयः प्रस्तावः

आसीत् शिवरामभक्तः शिवरामवर्मा । तस्याभवत् पुत्रः बालो नाम । काल-
पुत्रलाभार्थं जपहोमादिव कारितवान् । नानको तस्य पुत्री जाता नानकश्च पुत्रो बभूव ।
पुत्रजन्मं श्रुत्वा हरिदबालुर्गोतिविद् तत्रागतः । स च पुत्रस्य जन्मकुण्डलीं निर्ममौ ।
जन्मकुण्डलीवर्णनं श्रुत्वाङ्गदः बालसिन्धुं गुरोर्जन्मकुण्डलीमानेतुं प्रायेयामास ।
बालसिन्धुस्तदा दिवगतस्य कालस्य भ्रातुर्बालस्य गृहं गत्वाऽऽनयजन्मकुण्डलीम् ।
प्रदाय चाङ्गदं तां पुनर्बालः कथा कथयितुमारेभे । नानकोऽवर्षत शनैः शनैः । तस्य
मनो गृहकार्ये न लग्नमासीत् । शिक्षार्थिने स धनमदात् । पिता दानव्यसनमेतस्य
दृष्ट्वाऽऽपुष्यतास्मै । अतस्तं गात्रारयितुं वनं प्रैपयत् । तत्रैतदा वने स सुष्याप ।

आतपे पीडित शयान बाल फणीन्द्र स्वफणैराच्छादयामास । तस्मिन्नेव समये
नृपतिबोलाररायस्तेनैव पथा गच्छति स्म । राज्ञा फणीन्द्रवारितातपो नानको दृष्ट ।
राजा कौशिल्यप्रदानपृच्छत्तम् । नानक स्वालौकिकप्रतिभया तेषामुत्तर ददौ । राजा
प्रसन्न सजात । अथ च सर्वाभ्य प्रजाभ्यो नानकस्य प्रतिभा शक्तिञ्च
न्यवेदयद्राजा ।

—०—

तृतीय प्रस्तावः

कृपिकर्मणि अकुशल सन् निगमाद्यध्ययने विस्मयकृदभवन्नानक । स च
पण्डितमत म्लेच्छमत च निनिन्द । कुपित पिता नानक बालसिन्धुना सह भाण्ड
विक्रय कर्तुमादिशत्तस्य मन परिवर्तन कर्तुम् । भ्रमता नानकेन विपिने साधुरेको
दृष्ट । तेन सह सजात सलाप । साधु “विश्वम्भरस्य प्रोक्त्यै तपस्या तनोमि” इति
नानकमब्रवीत् । “बहुरूपधारिभिरर्थार्थिभिर्दूरोह सिंहासने साम्राज्य भुञ्जे”
इत्यासात्तस्य तपस्विनो वाक्यान्तरम् । तत् श्रुत्वा नानको जगन्माया चिन्तयन्नाल
बहु निनिन्द । स्वय भाण्डक्रयणाय यद्धनमासीत्तत्साधवे ददौ । तापसेन
पृष्ट स स्व निराकार इति पदेन सम्बोधयामास तथाच निराकारपदस्य व्याख्यामपि
कृतवान्—

द्वापरे निर्द्वापरोह निराकारमचिन्तयम्

कलौ जात कारणेन तामेव प्रथितिं गत ।

तत स स्वगृह प्रति समायात । सरसस्तारे स्थित त भर्त्सयितु कालस्त्र-
गत । गत्वा पुत्र चपेटामुद्यम्य ‘ब्रज’ इत्युक्तवान् । बोलारराय कालस्य भर्त्सना श्रुत्वा
दुःखितो जात । राजा नानक स्वगृहे आनीतवान् । एरुदा जयरामवर्मा राज्ञा कर
प्रहीतु बोलाररायेण सह नगर निरीक्षितु वध्राम । स च कालस्य गृहमागत्य काल-
पुरी नानकी कामस्य कनरुकार्मुकबल्लीमिव दृष्ट्वा ता परिणेतु बोलारराय प्रार्थित-
वान् । बोलारराय काल स्वगृहमाहूय नानक्या जयरामेण सह विवाहायाऽब्रवीत् ।
काल स्वीचकार । विवाह सम्पन्नोऽभूत् । बरयात्रिका सन्तुष्टा सजाता । नानकी
पत्युर्गृहे गता । इत काल पुनर्नानकस्य दानव्यसन दृष्ट्वा भर्त्सयामास नानकम् ।

—०—

चतुर्थः प्रस्तावः

शुद्ध पिता नानक जयरामस्य गृह प्रेषितवान् । नानकी जयरामश्च तस्य
स्वागतमकुर्वताम् । लेखने नानकमतिनिपुणं ज्ञात्वा धनस्थानस्य स्वलेखकपदे नियुक्त-
वान् । धनस्थानस्याधिकारिपदे नियुक्तो नानक स्वातन्त्र्येण धनस्य दानमकरोत् ।

तस्यौदार्यं निश्चय्य ये दानप्रहणार्थं नानकं प्राप्तान्तेषां मनोरथमपूरयन्नानकः । तस्य यशश्चतुर्दिक्षु प्रसृतम् । कश्चिरयवनो राजानमाह यन्नानको बहुव्ययं करोतीति । नानकीमपि कश्चिदाह यद्बहोरर्थव्ययस्य हेतोरेकदा राजानानकं दण्डयिष्यतीति । नानकी नानकमाहूतवती । नानको मासमात्रं तत्र स्थित्वा पुनर्गतवान् स्वपदे कार्यं कर्तुमिति । राज्ञो लेखका आयव्ययी संशोध्य न कामपि तत्राशुद्धिं प्राप्तवन्तः । पुनर्वाजाधिकारं ज्ञात्वा नानको याचकेभ्यो दानं ददौ । बल्लवानपि मन्मथः लोहपिञ्जरनिवेशितः केशरीव तस्य शरीरे समतिष्ठत । बहोः कालात् पश्चात् कालः समागतः पुत्रं द्रष्टुम् । पुत्रं स धनार्जनमपृच्छत् । धनं दाने गतमिति पुत्रोऽब्रवीत् । पुनर्लेखकैरायव्यय-संशोधने कृते नानकस्यैव राजपाश्वे धनं निरगात् । कालः स्वगृहमागत्य प्रैपयद् बालसिन्धुं नानकं प्रति कानिचिदुपदेशवचनानि श्रावयितुम् ।

नानकं स्वसुहृदं कथयेथाः

न व्ययं परधनस्य स कुर्यात् ॥

इतो जयरामो नानकस्य विवादाय यत्नमकरोत् । नानकः स्वीचकार विवाहम् । सर्वे धरपक्षीयाः कन्यापक्षीयाश्च प्रसन्ना बभूवुः ।

राजैकदा नानकेन सह वार्तालापमकरोत् । तस्य वैदुष्यपूर्णां वार्तां श्रुत्वा यवना मत्सरिणो जाताः । ततो यवनानां वचनं श्रुत्वा राजा पुनर्लेखकान् नानकेन कृतस्य व्ययस्य विवरणं ज्ञातुं नियोजितवान् । लेखां संजाता व्ययस्य । परन्त्वन्ते नानकस्यैव धनं राजपाश्वे समतिष्ठत । इति ज्ञात्वा धनदानस्तं प्रसादवत्रैरलञ्चकार ।

—०—

पञ्चमः प्रस्तावः

वर्षर्तुरभूत्सुखदः समयः करपीडनस्य नानकः-सुलक्षण्योः । वरयात्रा चलित्वा । वरयात्रावर्णनम् ।

“चित्राकारः सक्तचित्तेक्षणत्वा-
ल्लोकैः लोकोऽलोक्यत ॥”

इतो द्वितोरधावो वरमानेतुं गतः । मूलो गृहकार्यं चचार । नानाविधाश्व-हस्तिवेषुषीणाभेरीमृदङ्गादिवर्णनम् । वरो वेदिं गतः । विवाहोऽभूत् । वरो लाजा-नग्नौ प्राददात् । सप्तपदी अभूत् । भोज्यमभूत् “राजन्ययूनामवृपन्मनांसि” । ततः संसदि धारमुख्या अनृत्यन् । सर्वं दृष्ट्वा नानकः सिस्मिये । ततो जयरामो यात्रां ययाचे । चन्दो राक्षी, मूलोऽजितोरधावादय आशीर्वादं दत्वा विससर्जुर्वरवधूः । इत्थं नानकः स्वगृहमागतः ।

—०—

पष्ठः प्रस्तावः

नानकं सुलक्षणी न रेमे । चन्दो राज्ञी समागता । चन्दोराज्ञी सुलक्षणी-
मुपालभ्य नानक्या अङ्गे निक्षिप्य गता । नानकी प्राहैकदाऽनुजम् ।

“जानन्ति सन्तो वनिता लतेव
विनाचलम्ब कथमेव तिष्ठेत् ।

इति नानक्या उपालम्भ श्रुत्वा नानक सुलक्षणीम् अरीरगता । सुलक्षणी
गर्भवती वभूव । नानकस्य २२मे वर्षे श्रीचन्द्रनामा प्रथम. पुत्रो जात । पुनर्गर्भदधौ
सुलक्षणी । इत्थं द्वितीयोऽपि पुत्रो जात । तस्य नाम लक्ष्मीचन्द्र इत्यकारि । एकदा
कश्चिद्व्रजितो नानकं प्रातःस्नानं कर्तुमकथयत् । सचेत्य श्रुत्वा 'वेआ' नाम्नि हृदे
स्नानं कर्तुं ययौ । तत्राहर्मुखे वेआं कृतनिमज्जनो नोन्ममज्ज नानकः । सर्वे चिखि-
दिरे । न प्राप्तो नानक । अनन्तरं धनखानो राजा दुष्टैः प्रेरित नानकेन कृतस्य
व्ययस्य परीक्षां कर्तुमूचे जयरामम् । सर्वे राजानं निनिन्दुः । सहसा नानको राजानं
प्रति गतः । पुनर्नानकस्यैव राजपादर्वे धनं निरगात् ।

इतो नानक "स्वार्थपूर्णे धनमाहात्म्ययुक्ते जगति कथं कोऽपि रमेत' इति
शोचन् वने स्थितिं व्यरच्यत । श्यामेन सह मूलस्तत्र गत । इतो मूलः प्रत्यावृत्त्य
धनखानं प्रति गत्वा नानकेनार्जितं धनं स्वदुहित्रे दातुं प्रार्थयत् । राज्ञा नानक
आहूतः ।

नानकः प्रव्रजितेभ्यो धनं दातुमकथयत् । नानकं विक्षिप्त मत्वा तुरुष्कमन्त्रविद
आयाताः । नानकस्तानुपदिदेश । नानको म्लेच्छदेवमपि प्रणनाम । लोकास्तं म्लेच्छं
मेनिरे । राजाज्ञया नानको यथासुखं विचरितुमादिष्टः ।

नानक स्वगृहमागतः । तत्रत पुनर्वनं यातुमैच्छत् । नानकी तं निवारयितुं
न शेके । चन्दोराज्ञी क्रोधमूर्च्छिता जाता । नानकः सर्वान्पाण्डित्यपूर्णवचनेरुप-
दिश्य सबोधय च प्रवाज ।

—०—

सप्तमः प्रस्तावः

वने एकत्रेव न स्थितो नानकः । काल प्राहिणोन्मर्दनं नानकं पुनरानेतुं
वीणावादनं च श्रावयितुम् । नानकस्य यथामति कार्यमाचरिष्यामीति प्रतिज्ञायमर्दनः
प्राप नानकं तरोर्मूलमलंकरिष्णुम् । नानकस्त वनवासस्य सचिवममन्यत प्राह स्म च तं
वीणामानेतुम् । यवनेन केनचित् वीणा प्राप्यऽयादयद्वीणाम् । श्रुत्वा च ता वनजन्त-
वोऽपि मोहं गता । नानको मर्दनं वीणाश्रयणाय नानक्या द्रव्यमानेतुं जगाद् ।
मर्दन आनयद् द्रव्यम् । "तत्र आसिरुपुरे फेरुनामा वैशिको वसति तत्र गत्वा वीणा-

मानये"ति नानकाज्ञां शिरसि निधाय गतो मर्दनः । फेरुः सप्तसुद्रायां प्राददान्
वीणाम् । स्वयमप्यागतो नानकं द्रष्टुम् ।

फेरुः पूर्वजन्मवृत्तान्तं श्रावयति गुरुं यत्तावुभाबपि पूर्वजन्मनि ज्ञानपुरनामके
ग्रामे आस्ताम् । तयोः पिता प्रागनाथ आसीत् । तस्य द्वौ सुतौ सुता चैका । नानकस्य
नाम सुन्दरः फेरुर्नाम प्रेमासात् । एतदा पिता सुरारिगुणवर्गने स्वार्थहानिं दृष्ट्वा
विवासयामासावाम् । ततस्त्वयोर्गातिः सर्वस्य तोषकरी जाता । तपस्वी च कश्चन
प्रसन्नः सन् इमां विपञ्चीं तस्मै प्रादात् । सेचं विपञ्चीति । अत्र फेरुः कथयति यदसौ
नानको भापाप्रबन्धैरनुकल्प्य मोक्षनार्गं प्राहचिष्यति । नानकत्वं वीणां वादयितुं
कथयति । वीणायाः "नानकोयं निराकार" इति ध्वनिर्निरगात् । ततो नानकः फेरु-
माशीर्वादनकथयत् "फेरो तस्त्वद्वता तेऽस्तु" ।

एकदा श्वाससमाश्रितो नानको निर्जीवसमाधिनिन्दामवाप । योगसाधने
संलग्नः स परज्योतिः पश्यन्तनन्द । विंशतिदिनानि यावत् समाधावतिष्ठत् । वदन्
तौ लालं गतौ । तत्र सर्पपशाकयुक्ता बाजरी पिष्टरोटिका स्वादिता । ततस्त्वल्-
वण्डिकां गतौ । तत्र भूदेवभोजनदिने मलिको यतिमाजुहाव । राह्या प्रदत्ता रोटिका
रफ्ल्युता अषलंकिताः । मलिकस्य पुत्रा रग्गा अभूवन् । तदा स नानकं प्रार्थया-
मास । नानकः सिद्धनिबहं भोजयितुं जगाद् । भोजिताः सिद्धाः । मलिकपुत्रः
नीरुजो जातः ।

अष्टमः प्रस्तावः

जरापरीतस्य बोलाररायस्य हृदि नानकदर्शनेच्छा जाता । बालो राज्ञो मनोरथं
पूरयितुमुवाच । यतिं तत्र गच्छन्तं दृष्ट्वा सर्वे रुदुः । नातिकपुत्राऽश्रवोत्

"पुरो दहिर्वत्स कुटीं विधाय
द्रक्ष्याम्यहं त्वामपरे यथैव ।"

पुत्रो नातरं जोषनदर्शनमाह-

"समीपसंस्थेपि मृते वनूजे
शक्नोति वतुं जननी किमस्य ?"

विश्वं धर्मशालां ज्ञात्वा पुत्रस्य सङ्गं विहाय देवकोपुत्रमुपाश्रयत् ततः स
गतवान् बोलाररायं प्रति । स तत्र तं (नानकं) भवपाशमुक्तये विपथैर्वहिः स्थातन-
कथयत् । विभुर्निजसेवकानां छन्दानुवर्ती । उपास्यदुष्याऽऽत्माधियाऽयवा सृतो विभुः
शर्मकरोत्येव । इत्थं नानकत्वं प्रगम्य स्वकीयकृतकृत्यतां च मन्यमानो वंगान्
गौरांश्च गतवान् । तत्र बङ्गीयसायोर्षणनम्--

‘शिलैव बृहती साधो दया तुच्छैव लक्ष्यते’ । तत स ज्योतिषपुर जगाम । तत्र प्रमदया मर्दनो भेष कृत । पर गुरुणा मर्दनो मनुज कृत , प्रमदाश्च भेष्य कृता । तत्र सिद्धिमन्य क्षितिपाल यतेश्वरणयो पतित । तत्र द्वौ वर्षौ पञ्च मासाश्च व्यतीत्य अस्पर्शनायस्य द्वीप जगाम योगी । तत्र कश्चिद्राक्षसो मर्दन कटाहे ऽपचत् । ज्ञात्वा गुरुस्तत्र गत । त क्रोडनामान राक्षस बहुभिर्बचनैरुपदिदेश । क्रोडो भक्तो जात ।

तदनु मार्गे गच्छता तेन पद्मराग प्राप्त । तस्य मूल्य ज्ञातु मर्दन साल-सरायपार्श्वे गत । सालसस्त प्रहीतुम् अघरकेण सह यते समीपमागत । गुरुस्त-मुपदिदेश । सोऽपि भक्तो जात । तदा गुरुर्षिपहरदेश गत ।

—०—

नवमः प्रस्तावः

समुद्रोऽपूजयन्नानकम् । ३५ × ५ क्रोशपरिमितो मीनो नानक नीत्वा चलित । सेतुतुल्यो मीनोऽत्रधीन्नानक यत् स त्रेताया नानकस्य मित्रमासीत् । दिनान्ते स मीनो मृतो दिव्यगतिं च प्राप । एव पञ्चदशदिनानि यावत् स्थलवज्रले एव जगाम यति । तदागच्छद्विपहरदेशम् । तत्र शुद्धसेनेन्द्रसेनाभ्या पूजित प्रार्थितश्च शिलमिलद्वीपे जगाम योगी । तत्र केचिद् धनुर्धरा आगता । ते आसन् शिलमिल द्वीपे वाहीकदेशस्य राक्षो कमलनयनस्य गुरु राजानमुपदिशति स्म —

“त मन्त्र जप येन मुञ्चति भयो भूतोऽनुभूतव्यथ” ।

इत्थ १६ मासान् व्यतीत्य जम्बूद्वीपस्य विविधान् प्रदेशान् दृष्ट्वा समर्दने गुरुर्गान्धार ययौ । तत्र दैत्यसैन्यो राजा देवल्लत आसीत् । स च श्रीन्दैत्यान् यतिमानेतु प्रैषयत् । त च्छुका इव अन्धा जाता । यदा दुष्टबुद्धिनामा इतो नानकं दुष्टबुद्ध्या निनाय तदा सर्वेऽपि तेऽन्धा सजाता । तदा स देवल्लतो यतिन शिष्यो-भूत् । गन्धारे नवमासपर्यन्त स्थित्वा प्रसरनामक नगर ययौ गुरु । तत्र फलानि ख्यादन् ४ मासान् १३ दिनानि यापयित्वा सुवर्णपुर जगाम । मर्दनस्तत्र ययेच्छ विना पणेनाकृष्टपच्यमन्न भुक्त्वा, तुला तोलनपापाण च सुवर्णमय दृष्ट्वाऽपचत् । धर्मसिंह कर्तेति ब्रुवन् जगाद् “वसन्ति सन्तो यवना न सन्ति” इति । इत्थं कर्तु-र्महत्त्व प्रतिपाद्य सुमेरु ययौ यति ॥

—०—

दशमः प्रस्तावः

सुमेरु प्रजन् मक्का ययौ यति समर्दन । तत्र जपमालाकरा पृष्ट्वा श्मश्रुला

हरिताम्यरा स्वशास्त्रपारदृशवानो म्लेच्छाचार्या विलोकिताः । तत्र परैरदृष्टमाश्मनं शिवलिङ्गं नानको ददर्श । एकदा स्वकारहृसेननाम्ना यवनेन भक्तिमपनेत-
मिच्छताऽन्धत्वं प्राप्तः । तदा पुनः पूजनात्प्रसन्नः शिवो वरं ददौ ययो भर्तृयां मूर्तिं पश्येत्सोऽन्धो भविष्यत्येवेति । परन्तु निर्भेदबोधेन दर्शनात्प्र भविष्यति कोऽप्यन्धः ।
तत्र घट्टेक्षणा जना स्तपयन्ति शिवलिङ्गं परं न जानन्ति किं तदिति । मक्कातो मदीनां गतः । तत्रैको यवनाचार्यो यवनदेवस्थाभिमुखमत्त्री कृत्वा शयानं नानकनाह पादौ निवारयितुम् । नानकोऽब्रूव-यदि बाच्छसि निवारयितुं तदा पादौ विकृष्य परतः कुरु । परं तेन तथा कर्तुं नाशक्यत ।

तदा नानक ऊपरे धारिषाह इव अमृतसारमकिरत्-

“द्विजोऽन्त्यजो वा यवनो विजित्य
मनो जगन्मथरमेव बुद्धया ।
जानाति यः प्रेमपरं तमीशं
स वै महात्मा स च नन्दनीयः” ॥

तदा गुरुर्मर्दनं कोरानधिपयेऽकथयत् यद् महंमदस्य वचनानि ‘जबराइल’ इति प्रसिद्धिभाजा लिखितानि भूत्वा कोरान इत्यभूत् ।

सहसा स्वसारं स्मरन्तीं ज्ञात्वा योगी तत्रतः घटिकैकयैव २७०० क्रोशपरिमितं सुरव्राणपुरं समायातः । पुनश्च तामाश्रयात्प ततोऽपि दूरं गतः । समागतो हिमालये । तत्रागतं नानकं धीह्य गोरक्षो तं निवर्तयितुं योगीन्द्रान् जगाद् । श्रुत्वा मत्स्येन्द्रः समागतः । मत्स्येन्द्रस्य शरीररचना विषये प्रश्नस्योत्तरमद्दाद् गुरुः । श्रुत्वा मत्स्येन्द्रो गुरुं गत्वा न्यवेदयद्यज्ञानज्ञो युक्तयोगीति ।

—०—

एकादशः प्रस्तावः

मर्तृहरिः समागतः उत्तरं प्राप्य गतश्च । गोपीचन्द्रः समागतः सोऽप्युत्तरं श्रुत्वा गतः । ततः कनोफा एवं हनीफाः समागतौ । तावप्युत्तरं गृहीत्वा गतौ । ततो भूतवा भागतः स च चार्वाकमते प्रश्नं करोति । गुरुस्तद् स्रण्डयति । ततो लहु-
रीया भागतः । स च धौद्धमतं क्षिपति । गुरुत्तरं ददाति । ततः कङ्करः समागतः तं च गुरुर्मर्कमेहिमानं वर्णयति ॥

—०—

द्वादशः प्रस्तावः

सङ्गरः समागतः । प्रथममातिवकरीत्या तदनु नात्तिकरीत्या प्रश्नानकरोत् ।

उत्तरं श्रुत्वा गच्छति तस्मिन् मङ्गलनाथः समागतः । स नानकस्य विचारेः सन्तुष्टः प्राह स्म गोरक्षं यत्स समबोधो न भवितुमर्हति भवच्छिष्यः । शम्भूनाथो हठयोगे प्रश्नं करोति । नानकः प्राह “ज्ञानेन प्रयोजनं न कर्मणेति” । गोरक्षस्य सर्वे शिष्या नानकं वर्णितवन्तः । नानको गोरक्षं प्रति गतः । संजातः परस्परं सुरदः संलापः । “विवादस्तत्त्वबोधाय न विरोधाय योगिनाम्” । गोरक्षो नानकं चपक पातु ददाति । यो भैरवदेशेषमुरां पिवति स पीत्वा पित्वा च भैरवीचक्रे न विभ्यति कालतोऽपि । तत्र प्राचलन् विचाराः ध्रुवुनाथ-धरिनाथ-उर्मनाथ-धर्मनाथ-धगरनाथै- नानकस्य । अन्ते सर्वे नानकमहस्व प्राख्यापितवन्तः । नानको मर्दनं ८४ सिद्धानां नामानि कथयति ।

—०—

त्रयोदशः प्रस्तावः

व्यारगिरो जगाम योगी । तत्र अजगरोपमो दत्तात्रेयः शयान आसीत् । दत्त- नानकसंवादः । अजपाजपस्य महिमा । विष्णुरूपवर्णनम् । नवधाभक्तिवर्णनम् । विष्णुस्तोत्रम् । तदनु विरोचनवातः पक्षिणां प्रभुः अनलाचितनाम्नि पर्वते मानुषी गिरमवोचत् । नानक आह “ईशितारं द्रष्टुमागतः” । तत्र शिखरे प्रहाद आसीत् । तेन संलप्य ध्रुवलोक ययौ समर्दनो यतिः । ध्रुववर्णनम् । तदा मर्दन सत्रैव त्यक्त्वा वैकुण्ठ ययौ गुरुः । ३२ कोटिक्रोशपरिमितविस्तृतं १६ कोटिक्रोश-परिमित उन्नतं विष्णोर्धामवर्णनम् । भागवतस्तुतिः ।

—०—

चतुर्दशः प्रस्तावः

स्तुतिं श्रुत्वा त्रिलोकीयतिरुपदिशति नानकमुदासं नाम संन्यासम् । पुनपो-त्तमस्योपदेशं श्रुत्वा तं च शिरसि निघायाजगाम पुनर्ध्रुवलोकं यतिः । ध्रुवस्तत्रत्यं वस्तुवर्णनं कर्तुं विष्णोः स्वरूपं च निरूपयितुं कथयति । यतिः सर्वं वर्णयित्वा श्रितिलोकमागमत् । मर्दनस्तदा गुरुं भूगोलस्य स्वगोलस्य च स्थितिं प्रपच्छ । नानकः सर्वं भूगोलं स्वगोलं नरकं, नरकयातनां, स्वर्गलाभोपायं च वर्णयामास ।

—०—

पञ्चदशः प्रस्तावः

यतिः शिवस्तुतिं कुर्वन्नवतवारं पूषिव्याम् । ततो यतिः सैन्यशैलमागच्छन् । यत्र मुनयो निलीय क्षपञ्चरन्ति स्म । तत्र शैलसेनस्य शिष्यः कल्याणः प्रतिवसति स्म ।

यः प्रेतायां यतेर्धर्मभ्रातासीत् । शीलसेनः कर्ता कर्तेति जपन्नासीत् । नानकोऽम्बो-
च्छीलसेनं यत्तस्य गुरुर्वरुणो विद्यादाता च जनकः । ततो यतिरीक्षणशैलीं जपतो
जनकस्य समीपं गतवान् । शुकश्चासीत्तस्य शिष्यः । जनकादाज्ञां गृहीत्वा
गच्छतो नानकस्य समक्षमागतः स्नातः कश्चित् स चासीत्पुरा तस्य मृत्युः
सुखचपतनामा । तदा गुरुर्मर्त्यनगरं लहरीनगरं सुरताख्यं च नगरं ययौ । ततो
लङ्कां ययौ गुरुः । विभीषणस्तस्योपचर्यां कृतवान् । ततो रामचरितवर्णनम् ।

—०—

षोडशः प्रस्तावः

गुरुर्मर्दनमाहागत्य लङ्कातो मार्गे यत्स पञ्चमे दिने मरिष्यति । स्वर्जूरपुरे बालः
दिनस्य शेषे मर्दनस्य श्वासं गणयितुमारभे । नवमे श्वासे विरते मर्दनो ममार ।
योगीशं ववन्दे । ततः सेतुबन्धं रामेशं दृष्ट्वा गुरुर्मर्दनस्य पुत्रं प्रहीतुं तलवण्डिका
मागतः । तत्र तेन श्रुतं यद् बोलाररायो मृतवान् । तदा मर्दनस्य पुत्रः सद्जादः
सद्योगी जातो योगिनः । पुनर्लुम्ब्य देशं गत्वा यतिः सद्जादमन्त्रीद् ग्रामं गन्तु-
मिति । स तत्र लुण्ठकेन धृतो ताडितश्च । सस्मार नानकं सद्जादः । नानकस्तत्र गत्वा
सज्जनवामकं दुर्जनचौरमुपदिदेश । स च चौरः शिष्यो जातः । पुनः स स्वर्जूर-
पुरमागतः । सद्जादं तत्रैव त्यक्त्वा गुरुर्गान्धारं जगाम । तत्र विष्णुमित्रनामा मुद्गल-
स्तस्य शिष्यो जातः । तस्य नाम बलीगान्धार इत्यकरोद् गुरुः । तत्र समागतः
सफरो नाम यवनो विदरनगरात् । स नानकस्य परीक्षां विदधदपृच्छत्प्रश्नान् ।
चत्तरं श्रुत्वा सोऽपि शिष्यो जातः । यतिः बलीगान्धारं तत्रैव स्थातुं लोकोपकारं च
कतुं समाज्ञापयत् ।

“तत्रैव तिष्ठ मनुजोद्धरणाय धीरं ?” ।

—०—

सप्तदशः प्रस्तावः

यतिः केकयनगरेऽगमत् । तत्रैको यवनः सयालं यतिं मानचन्द्रखानचन्द्रौ
प्रति निनाय । मानचन्द्रस्य सत्कारं प्राप्य तं बहुभिर्बचनैरुपदिदेश । तदा महापुरुषतां
गते मानचन्द्रे योगी बौद्धक्षपणमेकमुपदिदेश । तदा स पर्वते समागतः । अत्र बाल-
गुद्रायोनामा धर्मात्मा पथिकान् सेवते स्म । नानकश्च तत्र नीतः । बालगुद्रायिमते
पि भवस्त्वविधिसत्कारायैव प्रदत्तोऽस्ति ।

तदा तत्रतो योगी लालस्य गृहमागतः । लालः उदासिमत्स्य विषये प्रश्नं प्रपच्छ ।
नानकस्तन्मतं तस्य भेदान् कथं केन वा गृह्यत इति सर्वमवर्णयत् । ततो लालगृहात्

पक्षकं ययौ यतिः । तत्र श्वसुरेण प्रदत्तं वस्त्वगृहीत्वैव तं बहुभिर्वचनैरुपदिदेश । तत्रतो गुरुः कुरुक्षेत्रं जगाम । एकदा गुरुरजस्य मांसमपचन्निशि । पृष्टश्च स विश्वामित्रस्योदाहरणं जगाद् । इत्थं धर्षिता अन्ये संन्यासिनोऽसूयां वहन्त अहंखानं राजानं समाययुः । श्रीकन्दरस्य पुत्रोऽहंखानः कुरुक्षेत्रस्य राजाऽसीत् । विद्वद्धमन्युरहंखानः सर्वान् प्रव्रजितान् खारीमितं गोधूमं पेष्टुमाज्ञापयामास । परं नानकशक्त्या गोधूमा स्वयं भ्रमता घरेष्टेन पिष्टाऽभूवन् । तदा सर्वे नानकं मोक्तुं प्रार्थयामासुः । स मुमोच यतीन्द्रम् । यतीन्द्रस्तस्मै शापं ददौ । यद्यवनराजोऽयं सप्तमासैर्दिनैः सप्तभिरेव दैवात् स्मरणशेषां हि दशामासादधिष्यति इति । ये जनार्दनं न स्मरन्ति तानापदः परिभवन्ति ।

—०—

अष्टादशः प्रस्तावः

शापात्पञ्चमे मासि घाबरस्य सेना सुरत्राणपुरमागता । तत्र घनखानं हत्वा सप्तमे मासे इन्द्रप्रस्थमागता । घाबरो राजा बभूव । एकदा घाबरस्य भोजने कृमयो दृष्टाः । स सूदान् भर्त्सयामास । तेषु मीरविलावाख्यः कश्चिदाह यत्तन्नानकस्य धन्वनस्य फलम् । नानको घाबरस्य समीपमानोतः । स घाबरस्य प्रश्नस्योत्तरं ददौ । घाबरो नानकं चपकं पातुमकथयत् । नानको घाबरं क्षानचपकपानं प्रत्यपादयत् । ततो यतिरब्रवीद्यत् यः कश्चित्कोरानं वेदं वा भजेत् स तस्य बल्लभः । आर्थैर्यो हरिः सेव्यते स एव विभिन्नान्ना तुरुष्करपि । अरागेण हरेर्मक्तिः न सर्वमुक्तिप्रदा । न कश्चिज्जन्मनाऽपराध्यति, इति श्रुत्वा घाबरस्तस्मै दिग्विजयाय न्यवेदयत् । ततो नानकः पक्षकमागतवान् । तत्राजितोरघावस्य भोजनं योगी स्वीचकार । मूलचन्द्रगृहादागतं भोजनं न स्वीचकार । मूलो निनिन्द यतिम् । चन्दीरानी निनिन्द यतिम् । सुलक्षणी विललाप । यतिः सुलक्षणी 'रामदासि' इति पदेन संबोध्य स्वेनैव सार्धं कश्चित्कार्ळं यावत्थातुमकथयत् । व्यूढोरघावो ध्वस्तसमस्तमोहो जातो गुरुवचनं श्रुत्वा । तदा मालनामा म्लेच्छोऽपि यत्तेर्मको जातः । तदा उवाच खानः समागतः । स चाप्युपदेशं श्रुत्वा भक्तः संजातः । तदा आदरमानः चुत्कोश । तमपि गुरुरुपदिदेशामृतवचनैः । अहन्नाममते विहाय यथा यथा देवं वेत्ति कश्चित्थातया स क्षीणमलो जायते ।

न विस्मरन्ति ये विष्णुं
क्षणमप्यनुरागिणः ।
क्षणार्धमपि तान्देवो
वशीभूतो न विस्मरेत् ॥

—०—

एकोनविंशः प्रस्तावः

यतिर्जलाल द्रष्टुमैच्छत् । तत्र जगाम । मार्गे जलालस्य शिष्य सरसि स्नान्त्
दृष्ट्वा तं गुरोर्गुरुमुखस्य च महिमानमवर्णयत् । स च शिष्यो जलालमब्रवीत् ।
जलाल-नानक वार्ता । जलालो गुरुमुखविषये किमपि कथितुमशक्तो तच्चातु मन्का-
मगात् । जलालो जलधे पार गत । तत्र चर्चितोऽभूद् दिव्यपुरुपदर्शनेन । नभस्तो
भोग्यानि समागतानि । पर तेन न लब्धम् । प्रातरत्याय जलालो पोतमेक सागरे
निमज्जन्तमपश्यत् । तत्र तेनेश्वरो निन्दित । तस्यार्तनाद श्रुत्वा पोतो रक्षित ' तदा-
ब्रवीत्तत्रत्यो गुरुर्जलाल यत्केन महतापराधेन भोजन न लब्धम् । स आह ' निमज्जति
पोते मया महेश अनिन्दि इति" ।

स आह ईशस्याज्ञा विना कृणमपि न स्पन्दते । यदा गुरु प्रसन्नो जातस्तदा
तस्य निकटे भोजनमागतम् । गुरुमुखविषये च तेनोत्तर श्रुतम् । तदा जलालो
नानक प्रत्यागतवान् । जलालमुखात्तत्रत्य वृत्तान्त श्रुत्वा नानकस्तत्र गन्तुमैच्छन् ।
यतो हि तत्र नारदस्य शिष्या काञ्चन पुण्यभाज कदाचित्स्वतनु प्रदर्शयन्ति । ततो
नानको बालेन सह शेषफरादपत्तन ययी । तत्र वराहिमो नानाविध प्रश्नमकरोत् ।
नानकस्त बहुभिरुपदेशैरुपदिदेश । तदा भगवत्स्तुति कृत्वा सवालो नानकत्वलघुर्ही
गत । तत्र पितृव्यमाश्वस्य समागतः पक्षकम् । तत्र सेवापरा सुलक्षणीमत्रवीरोगो
यत् लहानान्यनामा अङ्गदो मम पदेस्थास्यतीति इमाभेव कथा श्रावयितुं बालाऽत्रवीद-
ङ्गद यत् गत्वा स्वोक्तुं गुरुपदम् । तस्य कथं सजातो गुरुणा सत्सङ्ग इति प्रश्नस्योत्तर
प्रादादङ्गदो यत् बाला विलोकयितुमागतेन तेन गुरु प्राप्त । स नानक गत ।

एकदा नानको घस्त्राच्छादिता लप्सिका मक्षयितुमादिदेश । तस्य अपरे
शिष्या सुतो च न जघसु । अङ्गदो जघास । तदा स सुलक्षणीमकथयदङ्गद एव
मम पदे स्थास्यति ।

इत्थं यथा व्यासो वेद विभक्तवान् तथैव नानको देश्यै पदैरद्वैतत्व
विद्वे । अश्वत्थपत्रेण कराकृतिरिव क्षितौ नानककृति । नानक स्वमतमविरोधेन
प्रचलत् दृष्ट्वा तुष्टः सन् प्राणानुत्ससज् । श्रीचन्द्रस्य विलाप श्रुत्वोपदिश्य तं पुनर्मृत ।
तदौर्ध्वदैहिककार्ये आर्य-यवनयोनिर्वादो जात इति श्रुत्वा पुनरागतो नानक ।
“अर्धम् आर्या दहन्तु अर्धं यवना निस्त्रनन्तु” इत्यब्रवीत् । एकदा न्यायान् भ्राता-
ऽनुजमाह न खाद मासमिति । श्रुत्वेद लक्ष्मीचन्द्र 'शासने नस्थास्यामी' लुक्त्वा
पुत्र भार्या च खमारोप्य गगन गत । पर श्रीचन्द्रस्वद्वस्तात्पौत्रमानिनाय । स
एवाभूद् धर्मचन्द्रो नानकस्य पौत्र ।

विंशः प्रस्तावः

अङ्गदो यदा द्वितीयो गुरुरभवत्तदा कश्चित्तस्य द्रोहमकरोत् परन्तु तथाना-
भूत् । अङ्गदोऽत्रयीद् यद् यद्यत्र स मम विरोधी संन्यासी कृष्यते तदाऽवश्यमेव
वृष्टिर्भविष्यतीति । इत्थमङ्गदस्तत्रामरदासनामकं कुविन्दं त स्थापयित्वा स्वयं गत-
वान् । अमरदासस्य पुत्री भानी बभूव । तस्या विवाहः रामदासेन सह जातः । रामो-
ऽमृतसरसि तीर्थे वसन् हरेः शरण गतः ।

तस्य त्रयः पुत्रा बभूवुः । पृथिवीचन्द्रो महादेवोर्जुनश्च । पितुर्वचनानुसारमर्जुनो
गुरुत्व प्राप्तवान् । स लाहोरं गतः । तत्र चन्द्रलालः कश्चिद्द्रुह्यतार्जुनाय । जहाँगिरस्तं
वधन्थ । अर्जुनानुसारं शिष्याः हरिगोविन्दं गुरुत्वेभिपिञ्चन्त । अर्जुनस्येच्छामृत्यु-
जाता । हरिगोविन्दो जहाँगिरं गत्वा तस्मै च धनानि प्रदायाप्रवीञ्चन्द्रलालं बद्धम् ।
हरिगोविन्दश्च लालं महति इक्षुयन्त्रे प्रपीडयामास । जहाँगिरः पुनर्द्रव्यमयाचत । न
ददौ हरिः । हरिं बधन्थ । युद्धमभूत् । यवनसेनां निपात्य गुरुः कर्तृपुरे न्यवसितु-
मारमत । तत्रासीत् कश्चिद्विधिचन्द्रः । स च यवनकारागाराद्धयमानीय
गुरवे प्राददात् । एरुदा हरिगोविन्दस्य पुत्रो गुरुदत्तो मृगभ्रमाद्रामवधीत् ।
पिता कुपितोऽप्रवीत् ।

“त्यजाम्यहं त्वामहमेव वा त्वया विसर्जितः” इति श्रुत्वा गुरुदत्तो दिवं गतः ।
पिता विलप्य गुरुदत्तपुत्राय हरिरायाय स्वपदं ददौ । कदाचिच्छाहजहाँचारणकुम्भ-
मुक्ता, मासप्रमितं लघुङ्गं हरीतकीया चेतरी इति वास्तुत्रयं ग्रहीतुं हरिरायपाश्वे
इतं प्रैपयत् । सच तद्वस्तुत्रयं तस्मै ददौ । नृपो बहु प्रशंसंश्च हरिरायम् ।

—०—

एकविंशः प्रस्तावः

मीरशाहः अवरङ्गजेव-सोदरं दारासकूहं हरिरायं वर्णितवान् । शाहजहाँ
दारासकूहाय राज्यं ददौ । दारासकूहो हरिरायमामन्व्य तस्मादुपदेशं प्राप । अवरङ्ग-
जेवो दारासकूहमवधीत् । निहत्य च पत्रमलिखद् हरिरायम् । स तत्र न
गतवान् । ततोवरङ्गजेवसैन्यानि हरिरायमानेतुमागतानि । परं नाशन्वुवन् ।
पुनश्छलेनामन्त्रयामास । हरिरायः स्वपुत्रं रामरायं प्रेषितवान् । अवरङ्गजेवः
सविषं घस्त्रं रामरायाय प्राददात् । परं तस्य न किञ्चिद्भवत् । अन्येद्यु रामरायं
वसनेन संछादिते कूपे न्यवेदयत् । परं तस्य न किञ्चिद्भवत् । ततो राजा तस्मै
म्लेच्छभोजनं प्रदत्तवान् । तदन्नं पुष्पं संजातम् । इत्थमवरङ्गजेवो रामरायस्य महद्
वैशिष्ट्यं ज्ञात्वा तं प्रशंसंश्च ।

एकदा हरिरायो रामरायं पत्रमलिखत् यत् कथमसौ सिद्धिं प्रदर्शयति यवन-
सभायाम् । इत्थं रामरायं पिता तत्याज । ततो हरिकृष्णनामकं शिष्यमभिपिपेच ।
ततो हरिकृष्णो गुरुः संजातः । रामरायो हरिकृष्णं स्वगृहं निनाय । हरिकृष्णः शीतला
प्रकोपेन मृतः । ततः शिष्यैः तेगवहादुरो गुरुर्जातः । परं तेगवहादुरस्य द्रव्यागमनं
सेहे अवरङ्गजेवः । तेगवहादुरः काशीं समागतः । तत्रतः पाटलिपुत्रं गतः तत्र सुलग्ने
सुदिने तस्य गोविन्दसिंहनामा पुत्रो जातः । गुरुगोविन्दो गुरुर्जातः शिष्याणाम् ।
इतो बद्धस्तेगवहादुरः कारागारे कमपि राजानमाहूय तं च ज्ञानमुपदिश्य स्वशिरः
छेत्तुमकथयत् । राजा तथाऽकरोत् ।

गोविन्दो विष्टन्नानन्दपुरे पितुर्निर्यातनं कर्तुं पञ्चवर्षाणि देव्याः पुरस्ताद्धोमं
कृतवान् । चण्डिका प्रकटीभूय तस्मै एतद् ददौ । ये च कुण्डजलमपिचन् ते सिंहदर्पाः
सञ्जाताः । ततोवरङ्गजेवसैन्यैर्जातं युद्धम् । गोविन्दः सहासः शरदि विष्टन् सामन्तानां
शिरांश्चिच्छेद । बहादुरशाहो गुरोर्भक्तमाचरत् । गुरुर्नागपुरे द्वारकादास-
सन्निधे गतः । द्वारकादासो गुरवे केशान् शस्त्राणि च ददौ । पुनर्गुरुः सिंहसैन्येन
सह योद्धं गतः । तत्र केनचित् स्लेच्छेण यस्य पितुर्वधं कृतमासीद्गुरुणा, युद्धं संजा-
तम् । स च स्लेच्छो गुरोः कुक्षिमसिधेनुकयाऽभ्यहन । तेन गुरोः शरीरे व्रणः
संजातः । तदा व्रणदोषात्स दिवं गतः । गुरुर्मृत्युकाले नन्दलालमभाषत भवतां प्रन्य
एव गुरुः नान्यः इति ।

तत्तत्स्थानानां नामानि विवरणां च यत्र नानको गतवानासीत्

(अत्र प्रस्तावक्रमेण नामानि लिख्यन्ते न तु अक्षरक्रमेण)

स्थाननामानि—काव्यादुद्धरणानि विवरणानि च ।

१. जयतिवार — 'सौभाग्ययुग्ं जयतिवार इति प्रसिद्ध' — ना० च० २।३
इदं ग्रामनाम । "जैतवार इति प्रसिद्ध ।
२. तलवण्डी — "तलवण्डीति नगरी विख्याता भुवि विश्रता"—ना० च० १।१०७
नानकस्य जन्मस्थानम् ।
३. सुरत्राणपुरम्—ना०च० ३।६४
नानक्या पत्युर्ग्राम ।
४. पक्षक — पक्षके पुरवरे कृतवासो"—ना० च० ४।६६
नानकस्य श्वसुरालय ।
५. आसिकपुरम्—ना० च० ७।५३
यत्र वैष्णिक फेरुरासीत् ।
६. भारते (जम्बूद्वीपे)—'जम्बूद्वीपस्य विविधान्प्रदेशानभ्रमद्यति"
—ना० च० ९।=२
तत्र बङ्ग, उत्कल, कलिङ्ग, आन्ध्र, कर्णाट, केरल, द्रविड,
सिंहलश्च योगिना दृष्टा ।
७. ज्योतिपपुरम्—सम्प्रति आसामग्रान्ते "कामरुष्या" इति प्रसिद्ध । प्राग्ज्योतिप
पुरमगात्"—८।९१
८. अस्पर्शनाथाय द्वीप — यत्र क्रोडनामा राक्षसो मर्दनमपचत् । गुरुश्च तं ररक्ष ।
ना० च० १२।८
९. विश्वम्भरपुरम्—अत्रासीद्रत्नपरीक्षकः । "मर्दनस्तु तदादाय विश्वम्भरपुरामिधे"
ना० च० ८।१३९
१०. विपहरदेश — शुद्धसेनस्य राज्ञ । "विपहर देश स्वैरगतिर्ययी" ना० च० ८।१६८
११. शिलमिलद्वीप — "द्वीप शिलमिलामिधम्"—ना० च० १।४८

१२. ब्रह्मपुरम्—“पुर ब्रह्मपुरं धर्मवचनो भूपतिर्द्विज ”—ना० च० ६।४८
 १३. वाहीकदेश—पञ्जायस्य पञ्चनदाना मध्ये ।—ना० च० ९।६०
 १४. देवगन्धारः—“योगी देवगान्धारसंज्ञकम्” -ना० च० ६।८६
 १५. अमरनगरम्—“निर्विण्णाना नगरमटवीत्यालपयोगिवर्यं” —६।६६
 १६. प्रसरनगरम्—“प्रसरात्य नगर ययौ यतीन्द्र ।” —ना० च० ६।११०
 १७. सुवर्णपुरम्—सुवर्णपुरमित्यभिधेयम्” —ना० च० ६।१२३
 १८. सुमेरु —“प्रत्यर्प्य तस्मै स ययौ सुमेरुम् ।” ना० च० ६।१४९
 १९. मक्का—“मक्केति यद् यवनजातिपु सुप्रसिद्धम्” —ना० च० १०।३
 २०. मदीना—“मदीना नय मा वन्द्या नदीनां जाह्नवीमिव” —ना० च० १०।१६
 २१. मेरुगिरिः—मेरौ नव पुराणि । मनोवती, अमरावती, तेजोवती, सयमनी,
 कृशाङ्गना, श्रद्धावती, गन्धवती, महोदया, यशोवती च । “उदीरितो
 मे स गिरि जगाम ”—ना० च० १०।६४
 २२. हिमाद्रि—“गन्धर्वसिद्धाध्युपितो हिमाद्रि ”—ना० च० १०।७४
 २३. व्यारगिरि —“ततो व्यारगिरिं प्राप्ता” —ना० च० १३।२
 २४. लङ्का—ना० च० १५।५१
 २५. दरवेलापुरम्—“दरवलाभिध पुरम्” —ना० च० १६।६
 २६. रज्जूरपुरम्—“स्वः रज्जूरपुरे खलु” —ना० च० १६।१०
 २७. सेतुध धरामेश्वरम्—ना० च० १६।१८
 २८. पवनचालित नाम पर्वत —ना० च० १३।५४
 २९. ध्रुवलोक—“ध्रुवमगमदसौ योगतो योगिराज ” ना० च० १३।१०४
 ३०. वैकुण्ठम्—“वैकुण्ठमावासमकुण्ठशक्तिः” —ना० च० १३।११३
 ३१. कैलास—“कैलासमिन्दुधवल यतिमाससाद्”—ना० च० १५।२
 ३१. उदारगिरि —ना० च० १५।१२
 ३२. शैल्यसन्यम्—ना० च० १५।१६
 ३३. मत्स्यनगरम्—ना० च० १५।४९
 ३४. लहरीनगरम्—ना० च० १५।४९
 ३५. सुरतीनगरम्—ना० च० १५।४६
 ३६. अचलबटाल—ना० च० १६।४०
 ३७. लुभदेश —ना० च० १६।६७
 ३८. गान्धारः—ना० च० १६।१०५
 ३९. बालनाथपर्वत —ना० च० १७।४९
 ४०. कुरुक्षेत्रम्—ना० च० १६।११७

४१. द्वीपेषु प्लक्षद्वीपः, शाल्मलीद्वीपः, कौञ्चद्वीपः, शाकद्वीपः, दधिद्वीपः, पुष्कर-
द्वीपश्च ।
४२. मद्रदेशः—“गतो मद्रदेशं विशेषेण शिष्यैः” - ना० च० २०।२६ अत्र रामदासो
गतवानासीत् ।
४३. लाहौरः—ना० च० २०।३२
४४. कर्तृपुरम्—ना० च० २०।७६
“सार्धं गुरुः कर्तृपुरं ससार” २०।७६
४५. आगरा—२०।६१
४६. कलहूरः—“शतद्रुतीरे कलहूरदेशः”—ना० च० २०।८६
४७. वकालः—ना० च० २१।८६
४८. काशी—“तीर्थान्यटित्वाथ जगाम काशी”—२१।११०
४९. पाटलिपुत्रम्—२१।१११
५०. इन्द्रप्रस्थम्—ना० च० २१।२०३
५१. मथुरा—ना० च० २१।२०३
५२. नागपुरम्—ना० च० २१।२०५
५३. वेआ—नदीनाम यस्यामहर्मुषे कृतभञ्जनो नानको मोन्ममज्ज । गतश्च तत्रतो
यनम् ॥ “वेआं कृतनिमज्जनः”—ना० च० ६।३४

महाकाव्ये समागतानां नाम्नां परिचयः

१. अङ्गदः—नानकस्य सर्वप्रियः शिष्यः शिष्याणां द्वितीयो गुरुः ।
२. अधरकः—सालसरायस्य भृत्यः ।
३. अहंखानः—बाघरस्य भृत्यः ।
४. अहंसेनः—
५. अमरदासः—शिष्याणां तृतीयो गुरुः ।
६. अर्जुनः—
७. अवरङ्गजीवः—मुगलराजः ।
८. अजितोरधावः—मूलचन्द्रस्य (नानकश्चसुरस्य) पुत्रः ।
९. आदरमानः—नानकस्यान्यतम शिष्यः ।
१०. उवारे खानः—नानकस्यान्तिमः शिष्यः ।
११. कालवर्मा (प्र० कालूचन्द्र वर्मा)—नानकस्य पिता ।
१२. कमलनयनः—सुवर्णपुरस्य राजा ।
१३. कृष्णः—नानकमातुलः ।
१४. क्रोडः—तन्नामा राक्षसः ।
१५. कनीकाः—गोरक्षशिष्यः ।
१६. कङ्करः—
१७. कल्याणः—शीलसेनस्य शिष्यः ।
१८. खेलः—केयकनगरस्य युवराजः ।
१९. गङ्गारामः—उदासिवर्यविदितः, काशिकपण्डितः ।
२०. गुरुदत्तः—हरिगोविन्दस्य पुत्रः ।
२१. गोविन्दसिंहः—दशमो गुरुः शिष्याणाम् ।
२२. गोरक्षनाथः—मणिसैले नाथाणां गुरुः ।
२३. गोपीचन्द्रः—गोरक्षशिष्यः ।
२४. घुघुनाथः—गोरक्षशिष्यः ।
२५. चन्द्रलालः—म्लेच्छसखो योऽजुनं बद्धमासीदुचतः ।
२६. जहाँगिरः—मुगलराजः ।
२७. जलालः—म्लेच्छाचार्यः ।
२८. जयरामवर्मा—नानक्याः पतिः ।
२९. जुझावरसिंहः—गुरुगोविन्दस्य सेनानी ।

- ३० तेगवहादुर -नवमोगुरु शिष्याणाम् ।
 ३१ वृषादेवी-नानकमाता ।
 ३२ दत्तात्रेय -व्यारगिरौ अजगरोपमो मुनि ।
 ३३. दारासकूह -शाहजहाँपुत्र ।
 ३४ द्वारकादास -नानकशिष्य । सार्धशतद्वयीसमवया गोविन्द केशान् शास्त्राणि च
 ददी । अस्यैव शिष्यो देवराजो महाकाव्यस्यास्य रचयिता ।
 ३५ दुष्टबुद्धि -देवल्लतस्य दूतो योऽन्धोजात ।
 ३६ देवल्लत -गन्धारे दैत्यसैन्यराज ।
 ३७. धनखान -राजा यां नानकाय द्रुहति स्म ।
 ३८ धर्मवचन -शिलमिलद्वीपे राजा ।
 ३९ धर्मनाथ -गोरक्षशिष्य ।
 ४० नानक -गुरुनानक ।
 ४१ नानकी-नानकभगिना ।
 ४२ परशुनाम क्षितिपालस्य मंत्री ।
 ४३. प्रह्लाद् -व्यारगिरावेवापरो ऋषि ।
 ४४. प्राणनाथ -गोरक्षशिष्य ।
 ४५. पृथिवीचन्द्र -गुरु अर्जुनस्य भ्राता ।
 ४६ फेरु -आसिकपुरवासो वणिक ।
 ४७ बालसिन्धु -नानकस्य सखा, भक्त सहवासी, प्रामीणद्वं ।
 ४८ घाबर -मुद्गलराज ।
 ४९ बालवराहिम - बिराहिमस्य शिष्य ।
 ५०. वहादुरशाह --औरङ्गजेवस्य पुत्र ।
 ५१. बालगुद्राया-गिरौ पथिक सेवरु ।
 ५२. भागमल्ल -राजा, उदासिमतावलम्बी ।
 ५३ भूतवा -गोरक्षशिष्य ।
 ५४ मर्दन -वैणिको नानकसखा, सहयोगी च ।
 ५५. मूलचन्द्र -नानकश्चसुर ।
 ५६ मलिक -म्लेच्छराज ।
 ५७. मत्स्येन्द्र --गोरक्षशिष्य ।
 ५८. मङ्गल -
 ५९ मानचन्द्र -कैकयनगरराज ।
 ६०. माल -शिष्यो नानकस्य ।
 ६१ मीरगदासेन -घाबरस्य भृत्य ।

६२. मीरमदः—जहाँगिरस्य सेनापतिः ।
 ६३. मीरशाहः—औरङ्गजेवभृत्यः ।
 ६४. रामदासः—चतुर्थो गुरुः शिष्याणाम् ।
 ६५. रामरायः—हरिरामस्य पुत्रः ।
 ६६. लालवर्मा—नानकपितृव्यः ।
 ६७. लक्ष्मीचन्द्रः—नानकपुत्रः ।
 ६८. लहुरायाः—गोरक्षशिष्यः ।
 ६९. विरोचनतातः—पक्षिणां प्रभुः यो मानुषीं गिरमवोचत् ।
 ७०. विष्णुमित्रः—गान्धारे मुद्गलः ।
 ७१. विमलज्योतिः—नानक-सहयोगा त्रेतायामासौत् नानकस्य भृत्यः ।
 ७२. व्यूढोरघावः—शिष्यो नानकस्य ।
 ७३. विराहिमः—शेखरीदपत्तने योगी ।
 ७४. विधिचन्द्रः—चौरो यः शिष्यत्वं गतः ।
 ७५. शिवरामवर्मा—नानकपितामहः ।
 ७६. श्रीचन्द्रः—नानकस्य प्रथमः पुत्रः ।
 ७७. श्यामः—मूलचन्द्रस्यानुचरः ।
 ७८. शुद्धसेनः—विषहरदेशस्य राजा ।
 ७९. शम्भुनाथः—गोरक्षशिष्यः ।
 ८०. शोभसेनः—तपः कर्ता सैन्यशैले ।
 ८१. सिद्धमन्यः—क्षितिपालः ज्योतिषपुरे । सम्प्रति कामारूपेति प्रसिद्धः ।
 ८२. सुलक्षणी—नानकपत्नी ।
 ८३. सालअरायः—मणिह्लाता ।
 ८४. स्वनकारदुसेनः—यो मक्कातः शिवमूर्तिमपनेतुगतस्ततोऽन्वो जातः ।
 ८५. सुखचपतः—पूर्वजन्मनि नानकभृत्यः ।
 ८६. सहजादः—मदनपुत्रः ।
 ८७. सवजनः—सहजादस्य यः सर्वलुष्ट पश्चाज्जातः शिष्यो नानकस्य ।
 ८८. सफरः—विदरनगरैयवनः ।
 ८९. सैन्यवः—जलालस्य शिष्यः ।
 ९०. हरिदयालुः—ज्योतिर्विद् । नानककुण्डलीनिर्माता ।
 ९१. हितोरघावः—मूलचन्द्रपुत्रः ।
 ९२. हरिगोविन्दः—पष्ठो गुरुः शिष्याणाम् ।
 ९३. हरिरायः—सप्तमो गुरुः शिष्याणाम् ।
 ९४. हरिकृष्णः—अष्टमो गुरुः शिष्याणाम् ।

नानकस्य शिष्याः

१. अङ्गदः—शिष्येषु श्रेष्ठः शिष्याणां द्वितीयो गुरुः ।
२. अधरक —सालसरायस्य पारिपार्श्वकः ।
३. आदरमान —शास्त्रार्थे पराजित. शिष्यता गत ।
४. इन्द्रसेनः—शुद्धसेन-भ्राता ।
५. उवारेत्तानः—शास्त्रार्थे पराजित शिष्यत्वमवाप ।
६. क्रोड —अस्पर्शनाथद्वीपे तन्नामा राक्षस ।
७. खानचन्द्र —कैकयनगरवासी ।
८. देवलूत —गान्धारे दैत्यराज ।
९. धर्मवचन.—शिलमिलद्वीपस्य राजा ।
१०. फेरुः—वैणिको यवनः । पूर्वजन्मनः सखा नानकस्य ।
११. बालसिन्धु —नानकस्य ग्रामिण सहयोगी च ।
१२. माल.—ध्वस्तसमन्तमोहो गत शिष्यत्वम् ।
१३. मर्दन.—वैणिक सहयोगी च गुरोः ।
१४. मानचन्द्र —कैकयनगरवासी ।
१५. वराहिम —शेखररीदपत्तनस्य योगी ।
१६. विमलज्योति —त्रेतायामासाञ्जनकस्य भृत्य ।
१७. विष्णुमित्र —गान्धारवासी मुद्गल ।
१८. व्यूढोरघाव —ध्वस्तसमन्तमोहो गतः शिष्यतां नानकस्य ।
१९. सहजादः—मर्दनस्य पुत्रः ।
२०. सञ्जन —एतन्नामा चौर ।
२१. सफर एतन्नामयवनः विद्वरनगरस्य ।
२२. सुखचपत —पूर्वजन्मनि नानकस्य भृत्यः ।
२३. सालसराय —मणिसोद्दा ।
२४. सिद्धिमन्य—वने, ज्योतिषपुरे श्रित्तिपालः ।
२५. शुद्धसेन —विपहरदेशस्य राजा ।

शिष्यस्याङ्गदस्य परीक्षाः

परीक्षा—१

एकदाङ्गदो गुरो सेवार्थं (लङ्घरदानाय) लवणमानीतवान् । गुरु गृहे न दृष्ट्वा स क्षेत्रं गतवान् यत्र गुरुः कर्दमैजलेदं च पूरितानि वृणानि कतचित्त्वा तानि गृह-मानेतु शिष्यान् प्राह स्म । अन्ये शिष्यास्तस्याह्ना न मेनिरे । पारन्त्वङ्गदस्तथा कृतवान् । कर्दमपूर्णवृणानयनेनाङ्गदस्य वस्त्रं मलिनं जातम् । सुलक्षण्या पृष्टो नानकः प्राह यदङ्गद एवास्य योग्य आसीत् । गुरुर्नितरा प्रसन्नो जातः । ना० च० १६ प्रस्तावे ।

परीक्षा—२

शीतकाले गुरुरिरावत्या सविधे प्रातरेव स्नानं कर्तुं गच्छति स्म तत्र तस्य साहाय्यं कर्तुमङ्गदादयस्त्रयः शिष्या मपि गच्छन्ति स्म । एकदा नानकस्य तत्रगमनात्पूर्वं मेधाङ्गदादयस्तत्रागच्छन् । तदानामत्यधिकं शीतपातं भवति स्म । वरुणापातोऽपि प्रारब्धः । अङ्गदं त्यक्त्वाऽन्ये तत्रतः समायाता परन्त्वङ्गदो भयानकं वष्ट्रं सेहे । गुरो सेवां च चक्रे । एतेन गुरुरवितरा प्रसन्नो जातः ।—ना० च० १९ प्र०

परीक्षा—३

एकदा शीतकाले नानकस्य गृहस्य भित्ति पतित्वा नानकः शिष्यान् तन्निर्माण-मादिदेश । परन्तु तस्य पुत्रास्तथा न चक्रुः । अङ्गदो गुरोराज्ञां शिरसि निधाय कार्यं प्रारब्धवान् । भित्तेरर्थनिर्माणं यदा जातं तदा गुरुः पुनरपि तां पाठयित्वा पुनः निर्माणायादिदेश । परमङ्गदः पुनरपि प्रारंभे निर्माणम् । इत्थमनेकधा तथा करणेऽङ्ग-दस्योत्साहः कार्यकौशलं च ज्ञात्वा गुरुर्नितरा तं प्रशंसतः ।

ना० च० १९ प्रस्तावे ।

परीक्षा—४

एकदा नानकः पुत्रान्प्राह रामौ वस्त्रं स्वच्छं कर्तुम् । पुत्रास्तथा न चक्रुः । अथ च ते रजकस्य वस्त्रं दातुमवधयन् । परन्त्वङ्गदो गुरोराज्ञां सद्य एव पूरितवान् । एतेन गुरुः प्रसन्नो जातः । अथ च ये केऽपि धात्रिका नानकं द्रष्टुं तत्रा गच्छन्ति स्म तेषामपि वस्त्राणि अङ्गद एव रक्षयति स्म । इदमप्यासीद् गुरो प्रसन्नताया कारणम् ।

ना० च० १९ प्रस्तावे

अङ्गदस्य नामकरणम्

अङ्गदस्य पितु प्रदत्त नाम “लहना” इत्यासीत् । परन्तु गुरुणा तन्नामपरिवर्तनं कृतम् । एकदा नानक प्राह स्म अङ्गद यत् मयि तवासीमभक्तिं त्वमेव मम सर्वप्रिय । तव मम च स्वरूपं तावद्धुनैकं जातम् । तव शरीररचना ममाङ्गादेव जातास्ति । अतस्त्व ममाङ्गद ।

-ना० च० १९ प्रस्तावे

नानकस्य पूर्वजन्मवृत्तान्ताः

(१)

फेरुनानकवृत्तान्तः

आसिकपुरे फेरुनामा कश्चिद्वैणिक आसीन् । नानकाज्ञया मर्दनस्तत्रागच्छन् । फेरुः प्राददाद् वीणां सप्तमुद्रां गृहीत्वा यस्या नाम "विपश्ची" इत्यासीन् । स्वयं चागतो नानकदर्शनाय फेरुः प्रणम्य नानकं पूर्वजन्मवृत्तान्तं स्मारयति । पुरा ज्ञानपुरनामके ग्रामे प्राणनाथ-नामा कश्चिदासीन् । तस्य आत्मा द्वी सुनौ गुवाचैकः । तयोरेकः सुन्दर-नामा नानक एवासीन् प्रेमनामा च फेरुः । एकदा पिता नुरारिगुणवर्णने स्वार्धहानिं दृष्ट्वा विद्याभ्यामास पुत्री । ततस्तयोर्गौति सर्वस्य तोषकरो जाता । तपस्वी चैकत-स्मिन्वने प्रसन्नो भूत्वा विपश्चीमिमां प्रेमनाम्ने फेरवे प्राददात् । सेयमासीद्विपश्ची । पुनश्च स तपस्वी सुन्दरनामानं वैणिकं प्राह स्म यन् सोऽग्रिमं जन्मनि भाषाप्रवन्धैरु-क्तमप्य मोक्षमार्गं प्राहयिष्यति । इत्थं तयोरेभूत्पूर्वजन्मवृत्तान्तस्मरणम् ।

(२)

मीन-नानकवृत्तान्तः

विपहरदेशं गच्छन्नानकः समुद्रं प्रापः । तत्र ३५ × ५ क्रोशपरिमितो मीनो नानकं नीत्वा चलितः । तदानीं नानकं प्राह मीनो यत् त्रेतायां स आसीन्नानकस्य मित्रम् । केनचित्कारणेन नानकः कुपितो जातः स च प्राददात् शापं मित्राय येन स मीनो बभूव । इति कथां स्मारयन्मीनो जगाद् नानकं तस्योद्धारं कर्तुम् । गुरुश्च तस्य प्रसन्नो जातः । दिनान्ते स मीनो मृतो दिव्यगतिं च प्राप ।

(३)

शुद्धसेनानानकसम्वादः

पञ्चदशदिनानि यावत्थलवज्जल एव गच्छन् योगी विपहरदेशं ययौ । तत्रासीद्राजा शुद्धसेनः तस्येन्द्रसेनो भ्राता च । नानकं मर्दनं च सल्लुत्य शुद्धसेनो गुरुं पूर्वजन्मवृत्तान्तं स्मारयन्नमीत् यत् जनकस्य पार्श्वे त्रेतायां ते त्रयोऽपि मित्राण्यासन् । इत्थं सामुद्रे विपहरदेशे शुद्धसेनेन्द्रसेनाभ्यां पलितो योगी शिलमिल-द्वीपं जगाम ।

(४)

कमलनयन-नानकसम्वादः

सुवर्णपुरनामके नगरे कमलनयनो नामा राजासीत् । तत्र जगाम यतिपति-
धर्मसिंहेन सह । तत्र राजानं दृष्ट्वा यतिरवोचत् त यत् कलेः प्रभावाद् रुद्धदुद्धिना
भवता न स्मर्यते पूर्वजन्मवृत्तान्तः ।

त्रेतायां जनकस्य पार्श्वे नानको गोवर्धननामासीत् कमलनयनभ्रासीत्
सभाचन्द्रनामा । स्मृत्वेमं वृत्तान्तं राजा तस्य शिष्यत्वं गतः । नानकश्च तेनार्पितं राज्यं
पुनस्तस्मै प्रादाय सुमेरुं गतवान् ।

(५)

कल्याण-शीलसेन-नानकवृत्तान्तः

सैन्यशैले गिरी शीलसेननाम्नो गुरोः शिष्यः कल्याणनामा यतिः प्रतिवसति
स्म । स नानकमागत्येदमब्रवीद्यत् स त्रेताया राज्ञो जनकस्य पार्श्वे तस्य
धर्मभ्रातासीत् । शीलसेनः कर्ता कर्तेति जपन्नासीत् । शीलसेनो यदापृच्छन्नानकं
यत्क आसीत्तस्य गुरुरिति तदा नानकोऽब्रवीद्यद् वरुण एव । विद्यां च स जन-
कात् प्राप्तवान् ।

(६)

सुखचपत-नानकवृत्तान्तः

मत्स्यनगरं गच्छन् योगी ददर्शकं युवानं सरसि स्नान्तम् । तं जानानो
नानकस्तत्र गतः । तं दृष्ट्वाऽकथयद्यत्स पुरा नानकस्य भृत्य आसीन् तस्य च नाम
तदानीं सुखचपत इत्यासीत् । स्मरन्तीतवृत्तान्तं स तस्य शिष्यत्वं गतः । अथ तेन
साकं समदनो नानको मत्स्यनगरीं लहरीनगरीं मुक्त्याख्यं च नगरं ययौ ॥

(७)

विमलज्योति-नानकवृत्तान्तः

गान्धारं गच्छन् गुरुरेकं षोडशाब्दं कुमारं तडागे सिस्नासुं दृष्ट्वाऽपृच्छत्कोऽसि-
त्वमिति । सोऽब्रवीद्यत् चिरवियुक्तं भ्रातरं मृगयामीति । तस्य नाम विमलज्योति-
रित्वासीत् । त्रेतायां पुरा स जनकस्य भृत्य आसीत् । नानकोऽकथयद्यत्स
एव (नानक एव) तस्य भ्राता गोवर्धनाभिष आसीत् । अरिमन् जन्मनि
स नानकः ।

जनको नानकोऽभवदित्यस्य जनवादस्य मूलम्

नानकस्य जन्मान्तरस्य गुरुर्जनक ईक्षणशैले वसन्नाचरति स्म तपरयाम् ।
शुकश्चासीत् तस्य शिष्य । शीलसेनेन धर्मभ्रात्रा सह वार्ता समाप्य नानकस्तत्र
गतवान् । नानकस्त्वं प्रणनाम जगाद् च तस्य पूर्वजन्मवृत्तान्तम् । अथ च नानको
जनक त्रेताया प्रसृतं यशं त स्मारयति स्म । तदानीं जनकस्य नानकेन सह
प्रीती तत्त्वज्ञाने च ऐक्यमासीत् । इयमेव कथा जनको नानको भवदित्यस्य
जनवादस्य मूलम् ।

ना० च० १५ प्रस्तावे श्लोक २६ तः ४० यावत् ।

—: ० .—

१. इति शीलसेनेन वचसामवसाने यतिनान्वयायि गुरोरोश्चर एव ।
वरुणोऽस्य नामवरमत्रमवोचजनकाद् गुरो स्वचिदलन्यत विद्या ॥

प्रकटी बभूव जनक स शुक्त

प्रणमन्तमादरपर परिरेभे ॥

तत प्रसन्नो जनको जगाद् सर्वं स्मरत्यद्भ ? पुरा चरित्रम् ।

यन्मे मदीय यदिह श्रवीयि तवैव तद् भात्यवृत्तप्रताया ॥

प्रीत्या तव यमाधेद तत्त्वज्ञानदद्यापि च ।

यन्मूलो जनकवादोऽस्य जनको नानकोऽभवत् ॥

ना० च० १५ । २६-४०

अजपाजपस्तस्य महिमा च

व्यारगिरीदत्तात्रेयोऽवधूत 'सोऽह्' मित्यजपया जपतिस्म । गुरुनानकेन पृष्ट
सोऽत्रघोत् यत् य जप हस सुपुम्नाया स्थित शम्भु) अयत्नान् 'सोऽहम्' इत्यने
नानारत जपति तथा च येन जपेन निरावरण परोक्षम् आत्ममहो ध्यायति हस स
एव जप अजपाजप"इति । एतेन परोक्षस्य विष्णोर्जपेन प्रत्यक्षस्य तस्यावलोकन
भवति । तथा च विस्मृतस्य महस खलु रूप स्मर्यते । प्रथम परमधामप्रपित्सुर्लिव
जपेन जगदीशनाम जपन् प्रथमा सिद्धि प्राप्नोति तदनु तस्य कृपावश सन् 'सोऽहम्'
इत्यजपया जपति तथा च स्वात्मन प्रकाशमासादयति ।

— ० —

१ नानकचन्द्रोदये— क दत्तोऽवदच्छृणु परेण न कश्चिदय

सम्भाषणादिभिरहेरवमुखाणुमूति ।

ख हसो जपत्यविरतामजपामयत्ना

द्वयप निरावरणमात्ममहो परोक्षम् ॥७११३

'Repetition of mantras austerities Set away
of living or deeds of merit leave us destitute
even before our journey ends GauriMala
of Arjun

ग अजपयापि विमुक्तजनस्य किं

किमुमनोपितमस्य हि निष्यते ।

हृदमनुग्रहणाय परस्य चेद्

दतिपिस कृतिरप्यपराहता ॥१०११३

घ सोऽहमित्यजपया स्मरणोय

विस्मृतस्य महस खलु रूपम् ।

च स्वप्रकाशमहसामपरोक्षे

तत्र तत्र भवता किमु घन ॥११११३

छ पूय जपतो जगदीशमेव

सिद्धि व्रजयस्य कृपावशेन ।

सत्कारतस्त च जपति भूय

प्रारब्धशेषेण तन् दधानाः ॥१२११३

ज आहूयते हि दूरस्थो न तु सनिपिसस्थितः ।

परोक्षस्य जपो विष्णो प्रत्यक्षस्यावलोकनम् ॥१५११३

नवधा-भक्तिः

व्यारगिरौ दत्तात्रेयोऽवधूतो नानकमाह “किञ्जपसि किञ्च स्मरस्योति” नानकः प्राह ‘प्रणवं जपामि तेनैव तं पश्यामोति’ । अवधूतः प्राह ‘यदि निराकारो दृष्टस्तदा ब्रूहि स किरूप इति ।’ अवधूतं नानकः प्राह ‘असुखभोऽपि मुकुन्दः स भक्तिवशवद्’ इति । मनसोवचसोऽप्यगोचरः स भजतां मनोनुगं नयनानन्दकरं कलेवरं भजते । अतः परमधाम प्राप्तुं जनैर्भक्त्या सेवनीयो मुकुन्दः । इयं भक्तिर्नवविधा भवति । श्रवण कीर्तनं स्मरणं पादसेवनम्, अर्चनं, वन्दनं, दास्यं, सख्यम् तथा आत्मनिवेदनम् । इत्थं भक्त्या प्रेमाश्रुपुलङ्कितो भक्तः भक्तच्छन्दानुवर्तिन मुकुन्दं सेवमानः परमपदं प्राप्नोति । ‘गुरुर्नानकोऽप्याह यदि कश्चिदोश्वरं भजति तदा स सर्वं प्राप्नोति । इत्थं निर्गुण सगुणश्च ईश्वरो ज्ञानेन भक्त्या च प्राप्यते मानवैः । ज्ञाने साधना राजयोगोऽजपाजपश्च भक्तौ साधना भक्तिरेव ॥

—:०—

१. क. ज्ञान मन्त्रे रङ्गं लोकाद्गीता गिरदवापि ।
योगो भक्तौ ज्ञाने प्रयाजवन्चाङ्गता भजति ॥२२।१३
  - ख. साधनभक्तेर्ज्ञानं ज्ञानात्कलभक्तिरुत्पत्ता ।
साक्षादात्मपदस्थितिहेतुर्भक्तं हृदीयते स्पष्टम् ॥२३।१३
  - ग. क्वचित्प्रहृष्टस्त्वनुराग एव ज्ञानानपेसः प्रददाति मुक्तिम् ।
गोप्योऽनुरताः स्मरकोटिकान्ते कृष्णो विभुग्धा अपि मुक्तिमायुः ॥२४।१३
  - घ. श्रवण कीर्तन विष्णो स्मरण पादसेवनम् ।
अर्चनं वन्दन दास्य सत्प्रमात्मनिवेदनम् ॥२५।१३
  - च. इयं नवविधा भक्तिः करोति परिशीलता
अनुरक्तिमपिच्छिन्ता प्रेमाश्रुपुलङ्किताम् ॥२६।१३
  - छ. मृदुनि मनसि सर्वभाविते सा भवति पुरातनपुण्यबीजरूपा ।
अलमलमितरेण साधनेन प्रकटमियं कुरुते परं गुमासम् ॥२७।१३
  - ज. भक्तच्छन्दानुवर्तित्वं मुकुन्दस्य परिष्कृतम् ।
प्रह्लादवचनात् स्तम्भादाविरासोन्नुत्पत्तरी ॥२८।१३
२. आसादीवार—गु. प्र. सा० ।

नानकेन व्याख्यातं प्रतिपादितं च उदासिमतम्

नानक* सर्वप्रथमम् उदास नाम सन्यास तस्य भेदांश्च लाल स्वपितृव्य
 श्रावयति । एतच्च वर्णितं वर्तते ७१।१७ त १०४।१७ पर्यन्तम् । नानकमते ज्ञानस्य
 सम्पादनमेव मुख्यं वर्तते तच्च ज्ञान येन केनापि पथा सम्पादनीयम् । जनानां फल
 भक्षणे तात्पर्यं भवतु^१ न तु वृक्षगणनायाम् । तस्य ज्ञानस्य सम्पादनाय साधना
 कर्तव्या भवति । साधनया मानापमानस्य सर्वथा समुन्मूलनं भवति हृदि । माना-
 पमानचकित कोऽपि सिद्धिं न प्राप्नोति साधनात् एव ज्ञानिनो जाता श्रीशूद्र-
 दैत्यराक्षसा पक्षिगश्च । साधना चैपोदासिमतेनेव सम्पादयितव्या यतो हि शैवेपु
 वैष्णवेषु च परस्परं विरोधो वर्तते । अत औदासीन्यमेव विदधीत सर्वोऽपि । यश्च
 कृताग्रहो भवति स्नानादिशुद्धाकरणे योगे गुरो मन्थे च स एवोदासिमतेन साधना
 कुर्वीत इति । इदं तु पुराणं मतं पुराणे गदितम् । अत इदं मतं वेदपुराणग्राह्या न उपाश्र-
 येन् । उदासी स एव भविष्यति यो जगत्पुदासीव ब्रह्मणि कृतावधानो भवति ।
 नास्य मतस्य मुण्डत्वे जटिलत्वे नग्नत्वे 'कौपीनाच्छादनत्वे वाग्रह । उदासिनो-
 वर्णाश्रमाभिमानेन शून्या भवन्ति । ते ज्ञानान्तरापकर्तृभ्यः कर्मभ्यश्च घट्टि तिष्ठन्ति ।
 उदासिना हृदि सर्वदा 'क्षमा, दया, सन्तोष मैत्री च स्युः । जातनिर्वेदं सन् विश्व
 च नश्वरं भावयन् जनं प्रथमं सन्यस्येत् । सन्यासी भूत्वा^२ भिक्षुरूपे त्रीणि ऋणानि^३
 अपाकृत्य जनं परिव्रजेत् । तत्र एकदण्डिना त्रिदण्डिनावेति सत्ता परिव्रजनं कर्तव्यम् ।
 इत्यं परिव्राट् भूत्वा भिक्षां चरन् यतिर्जायतेऽचिरादेव । तदा शरावसम्पातादौ^४

१. फलानां भक्षणेनार्यो वृक्षाणां गणनेन किम् ।
१. मुण्डो जटिलो नग्नः कौपीनाच्छादनो वाग्रहः
 ब्रह्मणि कृतावधानो जगत्पुदासीह्युदासी स्यात् ।
- १ क्षमा दया च सन्तोषः सवप्रदर्शनम् ।
 मैत्री च सवजीवेषु स्यात्सिद्धतमुत्तमम् ॥
- २ महाचारी गृही वातप्रस्थो भिषुरिति ऋम् ।
३. मातृपुत्रदारारूपाणि ।
- ४ विप्रमे सप्तमुगले व्यङ्गारे भुक्तवज्जन ।
 धृते शरावसम्पाते नित्यं भिक्षां यतिश्चरेत् ।

नित्यमेव यतिश्चरेत् भिक्षां परमिमां भिक्षां न लिप्सेत् यतिरनुशासनवादादिना ।
यतिश्चतुर्विधो भवति कुटीचकः, बहूदमः, हंसः, परमहंसश्च । तेषां त्रयो भेदाः
ज्ञानसन्यासिनो वेदसन्यासिनो धर्मसंन्यासिनश्च ।

ते पञ्चविधाः उदासीनः, साधकः, नैष्ठिकः, धनाश्रयः, विरक्तश्च ।

अत्रेदं ज्ञातव्यमस्ति यद् भक्तिद्विविधा-विष्णुभक्तिः शिवभक्तिश्च । तत्रैतन्नो-
दासिनो विष्णुं भजन्ते न शिवम् । एकदा गौतमः क्रौञ्चिचद् ब्राह्मणान् अनभिमत-
माचरतो दृष्ट्वा तेभ्यो द्विजेभ्यो वेदविहीनान् भवितुं ज्ञापं ददौ । परन्त्विमे ब्राह्मणाः
शिवस्योपासनां कृतवन्तः प्रार्थनया शिवः सन्तुष्टो भूत्वा तेभ्यः कापालादिसप्तमतं
प्रदाय तेषामुद्धारं कृतवान् । अतः कापालं, जाङ्गलं, वामं, भैरवं, पञ्चरात्रकम्, शैवम्,
पाशुपतश्चेति सप्तमतं शैवमतं शैवमार्गो वा कथ्यते । उदासं नाम सन्यासमतं वैष्णव-
मतमिति नास्त्यत्र चर्चैव सामञ्जस्यस्य ॥ अतः समस्तेषु मतेषु भूत्वोदासीनः उदासं
नाम संन्यासं प्रवर्तयेत् । तत्रः—

“न जटासु न मुण्डत्वे न विभूती न चन्दने । दिगम्बरत्वे घसने नाग्रहः स्यादुदा-
सिनाम्” इति । आत्मविचिन्तका उदासिनः प्रियंवदाः सन्तो मान्या भवेयुः । रौद्राख्यां
पौत्रजीव्यां वा मालयां ब्रह्मसत्यताप्रतिपादकं मन्त्रं जपन्तो निवृत्तिमार्गैकरसाः
शिष्याः केशान् शम्भ्राणि च विभृयुः । इत्थं च ते श्रद्धाविश्वाससम्पन्ना प्राप्ते प्राप्ते
गृहे गृहे भाषया लिखितस्य ग्रन्थस्य प्रचारं कुर्युरिति ॥

देश्यैः सुबोधमधुरैः परमात्मतत्त्वं
वाहीक्यर्गमपि बोधयताञ्जसैव ।
द्वैतान्यकारमपनीयत नानकेन
सन्दर्शितस्तनुभूतामपवर्गमार्गः ॥

—ना० च०—१५११.

उदासी-सम्प्रदायः

एत् अर्थात् विश्वप्रपञ्चाद्विर्विरक्तः आसीनः अर्थात् उपविष्टः त्यागी सन्यासी
उदासी इति व्युत्पत्तिलभ्योऽर्थः । उदासीसम्प्रदायो नानकशाहीसाधूनामेको भेदः ।
उदासिनो विश्वसन्ति यत्सम्प्रदायस्यास्योद्गमः “ऊँकारेण” जातः । तस्मात् ७३ उमायां
वंशपरम्परायां नानकपुत्रः श्रीचन्द्रो व्यवस्थापितवानमुं सम्प्रदायम् । तदनन्तरमुदा-

१. नचोत्पाननिमित्ताभ्यां न नक्षत्राङ्गविलया ।

नानुशासनवादान्यां भिक्षां लिप्सेत् कर्हिचित् ॥

सिन श्रीचन्द्रस्य १६ तमाया वशपरम्पराया १७६३ १८६३ शताब्दया वनखण्डीजी जात इति प्रतिपाद्यते । वनखण्डीमहोदयोऽयं सिन्धदेशे सिन्धुनद्या सविधे साधुवेलाया स्थापन कृतवान् । तदनु तस्य ४४तमाया परम्पराया गणेशदासजी-महोदय १६४९ ई० शताब्दया सिन्धदेशत साधुवेलामानीय काश्या भद्रेनीनामके स्थाने स्थापितवान् । अस्य 'अर्याडा' पदवाच्या शाखा काश्या वृन्दावने उज्जैने च दृश्यन्ते । सन्ति चास्य चतस्र शाखा ।

- (१) फूलसाहेवमहोदयप्रवर्तिता बहादुरपुरस्य शाखा ।
- (२) बाबाहसनमहोदयकृता आनन्दपुरस्य निकटे चरणकौलस्य शाखा ।
- (३) अलमस्तसाहेवमहोदयस्य नैनीताले ।
- (४) गोविन्दसाहेवमहोदयस्य शिकारपुरे ।

कुम्भस्य समये एतेषा विशेषा उत्सवा सम्पद्यन्ते । एते 'नमोब्रह्मणे' इति मन्त्रेणाभिवादयन्ति । दीक्षाग्रहणात्पश्चाद्देतेषा नूतनाना नामानि भवन्ति । यत्र दास इति, शरण इति, परमहस इति आनन्द इति वा शब्द अन्ते दृश्यते । एतेषा धार्मिक-ग्रन्था सस्कृतभाषाया सन्ति । उदासिना बहव सस्कृतविद्यालया सन्ति । महान्त केशपाश धारयन्त उदासिनो गैरिकवस्त्र स्वच्छवस्त्र वा धारयन्ति । तत्र केचित् मुण्डिनो भव त इतरे रद्राक्षमपि धारयन्ति ।

दीक्षा गृहीत्वा स्वप्रियमन्त्रेण "चरणसाधुका धोघो पियो, अरप साधुको अपना जियो इत्यनेन चरणोदक पिबन्ति । एतेषा दार्शनिकविचार दशनामि-सम्प्रदायस्य विचारेणेक्य रक्षति । परन्तु यत्र दशनामिनो स्मार्ता भवन्ति तत्रो-दासिन श्रौता भवन्ति ।

इदमत्रावगन्तव्यमस्ति यत् धर्मस्तु सिरधर्म एव य खलु सम्प्रदायभेदा-त्कस्मिंश्चिद्देशे कुत्रचित् भिद्यते । यथा व्यवहारे उदासिनो गैरिकवस्त्र, निर्मला श्वेत वस्त्र, अकालिनो नीलवस्त्र धारयन्ति । परन्तु सर्वेषामपि सम्प्रदायानां धर्म सिरधर्म एव । सिरधर्म शिष्यपरम्परया न तु वशपरम्परया गुरुगोविन्दसिंह पर्यन्तमागत । तत पश्चान् गुरोराज्ञया गुरुग्रन्थसाहिबनामाऽदिग्रन्थ एव गुरुत्व प्राप्त । तत सर्वे ग्रन्थमेव गुरुमन्यन्ताथ च तस्यानुयायिन सर्वे शिष्या जाता । शिष्यशब्दश्चापभ्रष्टो पञ्जाबीभाषाया च सिकख इत्यभूत् ॥

नानकचन्द्रोदयमहाकाव्यानुसार नानकप्रतिपादितो धर्म एव उदासिमतम् । इदं चोदासिमत वैकुण्ठवासिना देवाधिदेवेनोपदिष्टम् । नानकश्च तन्मत स्वीकृत्य स्वशिष्येभ्यस्तन्मत प्राददान् ।

महाकाव्यमिदमनुसृत्य

नानकदर्शनवर्णनम् नानकोपदेशः

सर्वप्रथमं महाकाव्येऽत्र नानको ज्वालां द्रष्टृभागतमद्भवं प्रथमप्रस्तावस्य ६५ श्लोकतः ९६ श्लोकान्तं बहुभिर्वचनैरुपदिशति । तदित्यम्-अज्ञानरूपामयस्य ज्ञानमेवैकं शरणम् । तच्च ज्ञान शमादिसेविना गुरुशास्त्रनिष्ठेन विषयेषु विरज्यमाने-
नैव प्राप्यते । तच्च शमादिसेवनादिकार्यं सतां राह्येन भवे विरागप्रदर्शनेनैव भवति ।
अयमेव सुपन्याः । इदं च ज्ञानं प्राप्तुं जना विचित्रैर्यानीर्यान्ति गन्तव्यदेशम् ।

अनेन च ज्ञानेन निर्विकल्पकरहस्यसेवा करणीया । तया सेवया ब्रह्माप्तिर्भवति ।
तदा बोधोदयः । यदा च ब्रह्मास्मोत्यपरोक्षबोधो जायते तदा मोक्षः सम्पद्यते ।
परन्त्वविद्यया तज्ज्ञानं न जायते । अविद्या तु अनिर्वाच्या अनादिप्रकृतिर्भावैव ।
अविद्यायाः कारणेन पूर्वपूर्वभवभावनावशादुत्तरोत्तरजनुः प्रपद्यते । जन्म
गृहीत्वा च जनः स्वमन्यं मन्यते ।

जनो जनुः प्रपद्य विडम्बनां^१ याति । विडम्बनामिमां दूरीन्तुं ज्ञानमेव
सम्पादनीयम् । तदर्थं स्वात्मनः प्रकाश एव परमो गुरुः । गुरुशिष्यव्यवहारस्तु
गङ्गालिका-प्रवाह इव ।

वस्तुतो द्विचन्द्रगन्धर्वपुरीसमानं सर्वमिदं जगन्मूपेव । प्रारब्धशेषेण घृत-
शरीरः शरीरयात्रो जनो यदा प्रसृद्धो भवति तदा जगदिन्द्रजालं पश्यन्नपि न द्वेष्टि
नाकांक्षति नैव विभेति कस्माच्चिदपि वस्तुभ्यो जीवेभ्यो वा । अत इदं च ज्ञानं
प्राप्तुं स्वात्मानं च प्रकाशयितुं शास्त्रं गुरुः गोविन्दश्च सेवनीयाः । इमे एव त्रिगुणा-
त्मिकां मायां निर्धूय धन्यस्य अद्वयां श्रियं दिशन्ति ।

ततो द्वितीयप्रस्तावस्य ६६।२ तः ७९/२ यावत् नानकस्य जन्मलम्नानुसारं
हरिद्व्यालुवर्णितं नानकस्य भाषिनो जीवनस्य वर्णनं नानकदर्शनमभिव्यनक्ति ।

ततः पश्चात् पष्ठे प्रस्तावे ६४ श्लोकतः ६६ यावत् नानकेन कृतं भगवच्छरण-
सेवावर्णनं नानकदर्शनमभिव्यनक्ति । अत्र तावद् वर्तते महिमा भक्तसखस्य
भक्तस्य च ।

१. मदेन सन्निपातेन भूतावेशेन निद्रया । उ-मादेन च रागेण स्वमन्यं मन्यते जनः ।

२. अमात्यदशो राजेव, स्त्रीवश्यश्च पुमानिव
अन्तःकरणनादात्मनान्जीवो याति विडम्बनाम् ।

यथा घरातले सर्वत्र प्रसृतमपि चारि लभ्यते यत्नेनैव, सर्वत्र व्याप्तोऽपि बहिर्द्वारपु
यत्नेनैव लभ्यते तथैवेद्वर सर्वत्र व्याप्तोऽपि यन्नादेव लभ्यते । अतस्तदर्थं यत्न
करणीय । घनदारादिस्नेहे बद्धाना कृते ब्रह्म दुर्गममेव यथा पिञ्जरे बद्धानां पक्षिणां
कृते आकाशम् ।

पुनस्तत्रैव प्रस्तावे श्लोक १२० तः १४४ यावत् चन्दोरात्री जीवनदर्शनमुप-
दिशति नानकः । तथा प्रयतनीय जनेन यथा हृदि विकारो न समापतेत् ।

लोष्टैर्हतो वा कुत्सुमेर्वृतो वा
ज्ञानी विकार न मनागुपैति ॥

ज्ञानाय यत्नकणे हेतवा दीयन्ते यतिवरीर्यत् शरीरमिदं क्षणभङ्गुरं नास्त्य-
जराभरस्य न्हस्तु । इदं तु वृद्धा भूत्वा विशृ रल- पालयते । जीवन्तोऽपि जनाः
सर्वे निजोदरस्य पोषाय ग्लायन्ति । न कोपि कञ्चिदक्षत्यत्र ससारे । ससारनीरियं
भज्यमानेव प्रतिभाति सततम् । ससारेऽस्मिन्ससारी व्याधजाले पतित इव वर्तते ।
अतोऽनित्येस्मिन्संसारेऽनित्यं शरीरं रक्षन्तो जना यत्किमप्यनित्यं वास्तु कामयन्ते
तत्सर्वं महदाश्चर्यकरमेव । अतो न कर्तव्यं कस्यापि कृते दु रमत्र ससारे । न भवति
गृहे स्थित्वा ज्ञानलाभः । जनस्त्वासीदनेकजन्माजितपुण्यकर्मा । अतस्तेन गृहे
तिष्ठताऽपि ज्ञानवताऽभूयत ।

पुनः सप्तमे प्रस्तावे ११८ श्लोकतः १२७ यावत् नानकस्य जीवनदर्शनविषये
विचारः समक्षमागच्छति । यत्र वर्तते लोलास्लितविप्रहृत्य योगिनश्चर्चा ।

तदनु प्रस्तावेऽष्टमे ३५ श्लोकतः ३७ यावत् नानक स्वमातरममृतवचनं श्राव-
यति । अनित्यममुं संसारं ज्ञात्वा विलापो न करणीयः । हे मातः यदि सर्वदैव पुत्रं
स्वसमीप एव दिहक्षसि तदा मृते कदाचित्स्मिन्पुत्रे किं करिष्यसि त्वमिति ।

समीपसंस्थेऽपि मृते तनूजे
शक्नोति यतुं जननी किमस्य ? ॥

पान्था इव मनुष्या संसाररूपधर्मशालाया तिष्ठन्तः स्वा स्वां दिशं यान्ति ।
नास्त्यनेश्वरं विहायान्यः कश्चित्सहायः । अतः पुत्रस्य सङ्गं विहाय
देवकीपुत्रमुपाश्रयस्व ।

ज्ञानन्त्यनित्यं तनयादियोगं
ये ते वियोगे न समुद्विजन्ते ॥

पुनरत्रैव प्रस्तावे ५० श्लोकतः ६६ यावत् बोलाररायं भगवत्स्वरूपमभिधा-
योपदिशति गुरु ।

उपास्य बुध्यात्मधियाऽधवेशो
भक्तैः स्मृतः शर्म करोत्यवश्यम् ।
सण्डोऽन्नमिश्रं किल केवलो वा ।
जुष्टं सृजत्येव जनस्य तुष्टिम् ॥

इत्थं भगवतोपासना कार कार जनो जगदिन्द्र जालाद्भिर्गन्तुमीहते । यथा
यथा भगवन्त भजते तथा तथाऽऽण्डो जायते भगवता सह । मायासक्तो जनो मति-
चेतोभ्यां विमुक्तो भवति । मतिचेतोभ्या विमुक्तस्य हृदि अहङ्कार आगच्छति ।
अहङ्कारेण स्वमन्यं मन्यते जनः । कामलयाकुलभीक्षणं यथा शस्त्रं पीतं मन्यते
तथैवाहङ्कारः । तेनापतत्यज्ञान येन ब्रह्मणा जीवस्य न सम्भर्षति तादात्म्यम् । मायैव
तत्त्व पिदधाति । मायानुक्तमुपुप्तौ जीवस्य यद्भवति स्वयं भासितं तेन च यज्जायते
मुखं तज्जागरितेन न प्राप्यते ।

स्वापस्य विश्वस्य यथैव निद्रा
माया तथास्य प्रतिभासहेतुः ।

ततः पश्चात् आर्यन्श्लेच्छयोरैक्यप्रतिपादनप्रसङ्ग अष्टादशप्रस्तावे ६० श्लोकतः
६८ यावत् वाक्येण सह तदनु १०७ त १२३ यावत् मालानाम्ना श्लेच्छेन
सह ततः १२६ तः १३२ यावत्तत्रैव प्रस्तावे उवारेखानेन सह नानकस्य
विचाराः समक्षमायान्त ।

तद् यथा—

स एक एव हरिर्विभिन्ननाम्नाऽर्यैः । तुरुष्कैश्च संसेव्यते । शास्त्रे कोराने च
सदसन्निरूपणं महेशितुर्वचनैरेव कृतमस्ति ।

न जातिरोशस्य निरूपिता श्रुतौ
न तस्य चार्यो यवनोऽथवा प्रियं ।
तनुं वहन् कामपि कर्मलम्बितां
भजेत यस्तं तु स तस्य बल्लभः ॥

अनादिवासनावेशात्संसारो वर्धते । तत्तत्कर्मणां विपाको जात्यायुर्भोग-
लक्षणः । अरागेण, अविरोधेन स्वधर्मानुसरणेन हरेर्भक्तिः सर्वमुक्तिप्रदा । “अपर-
ध्यति जन्मना न कश्चित्सकलः प्रेमपरो हरौ कृतार्थः” । नट इव नानावेषं धारयन्हरिः

सर्वेषां घाता । नव, सप्त, चतुर्दशेति सर्वं तस्य लीलाभेदः । अदूरदर्शिनो स हस्तादर्श-
स्त्वबोधः सात्त्विको तु एतद्दर्शिनो । यथा घटमठपटादौ नभसो न भेदस्तथैव जीव-
स्यापि । यथा विद्यमानां मध्ये नासिकावान् न हस्यते तथैव ज्ञानी न हस्यते अज्ञानि-
मण्डले । योद्धापि कदाचिद् बुधेन तुल्यं व्यवहृत्यविद्यया । आर्यम्लेच्छयोस्तथैवा-
भेदो यथा शशमशकादिचैतन्ये । केवलं तातादिकथतात् पुत्रो न भिन्नः पित्रा ।
पितापुत्रयोर्भेदस्त्वनुकृतो न स्वरसतः । तथैव ब्रह्मा विष्णुः शिव इत्यनुकृतो भेदो
न स्वरसतः । मन्ये मुकुन्दपदयोरनुराग एव म्लेच्छस्य चार्यनिवहस्य च महत्व-
हेतुः । द्विजो भवतु मुष्कसो वा तुष्कां वा स यदि जगदीशपदारविन्दे चेतः
समर्पयति तदा स मान्य एव । सितासिताभ्या कञ्चुकाभ्या पुरुषो विभिन्नो
न भवति ।

पक्षी स्वगत्या च पशु स्वगत्या
नरः स्वगत्या च सरः प्रपद्य
तोयं पिवेत् तृप्तिमपि प्रयायान्
नागच्छतः कस्यचिदस्ति तृप्ति ॥

मायामयेन वपुषा त्रैवर्णिको वृषलो तुरुष्कः पुष्कसो वा भवति जनः । वर्ण-
भेदस्तु बाह्य एव । स्वस्वेनैव शास्त्रण आर्यो यवनश्च हरिं प्रजति । भ्रान्ताः स्वकार्ये
कलहायमाना नानामताडम्बरवाग्निडम्बैः शास्त्रार्थं कुर्वन्तो जना वास्तविकं तत्त्वं
न परिचिन्वन्ति । कर्ताऽखिलस्य जगतो जगदांश एको विश्व वमत्यथ संहरति च
स्वशक्त्या । मायामयं धनादिकं मिथ्या मत्वा नोपेयान्ममताम् ।

पश्यन्ति ये नमस्यन्ति सर्वत्र जगदीश्वरम्
ते प्रिया जगदीशस्य जगदीशश्च तत् प्रियः ॥

वैकुण्ठवासिनो नानकं प्रत्युपदेशः

कलौ विष्णोःशरूपो नानको यदुपदेश प्रहीतु ध्रुवलोकात्प्रशमत्या वैकुण्ठ
गतस्तदा तत्र ह्यपावेशस्तस्मै देश्येर्जनानुदासिमतमुपदेशमुपदेश ददी । अत्र भगवदुक्ति-
प्रसङ्गे श्लोकसं० १३।१४ त ७।१४ यात्रद्विष्णोर्गोम्पदेशा सन्ति । तथाहि—विरोध-
कदाचिदपि तेनचिदपि न कार्य । रिषौ मुहृदि च सर्वदा सामान्यव्यवहार-
प्रदर्शनीय । धनदारादौ न महता रतिविधातया । दुःखे सुखे चानश्वर सप्तर
मवलोक्य मयि प्रपत्तिं विधाय सतत मम स्मरणं कर्तव्यम् । हेतोरत आत्मना स्वत-
प्रकाशेन भाव्यम् । तदानन्दबोधमधिगम्य मम स्वरूपं लब्धेन्नन । जीवा इपाधि-
वशतो भिन्ना भवन्ति । यथा पयसि प्रतिधिम्वितं शशिं कदाचिन्मलिनं क्वचिच्च-
लञ्च जायते तथैव नरोऽपि भिन्नं प्रतिभासते इति बवति शशिना नरस्यैक्यम् ।
वासनयैवैको जीवो द्वितीयं भिन्नं मन्यते । आत्मन परमात्मना यदेक्यं भवति तदेव
सम्भवति मुक्तिः । अनो मुमुक्षुस्तत्त्वज्ञानं मनोनाशं वासनाश्रयश्चैतत् त्रयं त्वेन
व्यवसायेन व्यवसायात्मिकया बुध्या च सम्पादनीयम् । सोऽहमिति तत्त्वज्ञानं,
सर्ववृत्तानां निराधो मनोनाश एव क्रोधादीनामनुद्भवो वासनाश्रयः । तत्र श्रवण-
मननं दिव्यासनं तत्त्वज्ञानसाधनम् । मनोनाशेऽप्राज्ञयोगः कारणम् । वासनाश्रये
च वैराग्यमेव शरणम् । तत्र वासना द्विविधा शुद्धा मलिना च । मलिना वाह्या
आभ्यान्तरोति द्विविधा । तत्र ग्राह्या लारुशास्त्रेहप्रभेदजा आभ्यन्तरी कामक्रो-
धादिरूपिणी मानसी । अतो मलिना त्याज्येव । तदर्थं वैराग्यं परिशीलयेत् । तदर्थं
स्वहितमहितं च कालपक्रमुदीक्ष्य निरहङ्कतिर्भूत्वा त्रिलोरीपतिं भजेत् । स एव
कृतार्थो यो विष्णुप्रेमालसमानसः सन् नारायण-क्या शृण्वन् यापयति दिव्यानि ।
यदा स्त्रियं शूद्रो पशवो सुरा राक्षसाश्च भक्त्यैव विष्णोरतिमहतीं गतिमाप्नुवता
द्विजास्तु प्राप्नुयुरेव ।

ततो नानकं मुक्तस्य लक्षणं ब्रवीति विष्णुः । तत्र निम्नलिखितेन पथा मुक्ति-
माप्नोति जनः । प्रथमं शुभेच्छां मानस्यं हृदि जायताम् ततो विचारणां तत-
सत्त्वापत्तिं, ततः ससक्तिं, ततः पदार्थाभाविनी भावनां ततस्तुरीयावस्थायां याति
जनो यत्र लोक स्वप्नवत् दृश्यते, ततः पञ्चम्या सुषुप्तिं पष्ठथा गाढनिद्रां ततः सप्तम्या
मुक्तिं जायते । इमं च मुक्तिमार्गं मूढमानसान् कथयितुं ममाशरूपत्वं
नानकं कलियुगे ।

इत्थमुपदिश्योत्रासिमत्तम्य प्रचारं प्रसारं च कर्तुं सन्मतमुपदिशति । शैवेषु वैष्णवेषु च परस्परविरोधस्य सत्वात् हे नानक त्वमुदास^१ नाम संन्यासं प्रवर्तयेः इति भगवदुक्तिः । तत्र जटासु, मुण्डत्वे, विभूती, चन्दने, दिगम्बरत्वे वसने, उदासिनामा-प्रहो न भवेत् यतोहि गलवद्धर्षटा^२ सत्योपि पयोविहीना गावो मूल्यं न लभन्ते । तत्र शिष्याः केशान् विभृयुः, शब्दाणि धारयेयुः, ग्रन्थे गुरो च परा भक्तिं कुर्युः । प्रिय-न्वदा मान्याः शिष्या निवृत्तिमार्गैरुत्सा भवन्तु स्मार्तन मार्गेण च गच्छन्तु । शिष्याः कालत्रये ब्रह्मसत्यताप्रतिपादकस्य मन्त्रस्य मालाभिर्जपं विदधतु । सा च माला द्विविधा रौद्राक्षी पौत्रजीवी च ।

शिष्याणां नामानि त्रिविधानि भवन्तु दासान्तानि रामान्तानि गुरुब्रह्मपदा-ङ्कितानि वा । मन्दानां प्रतिपत्तये ग्रन्था भाषया सन्तु ।

“पात्रेण येन केनापि पयः पानं हि तृप्तिदम्” । जगदुद्धर्तुं गतस्त्वं पृथिव्याम् । त्रिञ्जोकोपतेः कथां गृहे गृहे प्रवर्तयस्व यतस्व च लाकेषु श्रद्धां विश्वासं चोत्पादयितुम् ।

“त्वन्मतस्यः परो वापि यस्त्वां नानक पूजयेत् ।
तस्य सिद्धयन्तु सर्वथा श्रद्धाविश्वाससम्पदा ॥

—०—

१. उदासीनः समस्तेषु मनेषु ब्रह्मव्रित्तया ।

उदास नाम संन्यास तस्माद्भू प्रवर्तय ॥

२. नेपथ्यमात्रेण भवन्ति नार्था गुर्गेन्द्रीनस्य इत्यादि संन्यास-
मूल्यं सन्ताने न पयो विहीन गावः समन्तार्गणवद्धर्षटा

सिक्खधर्मस्तत आगताः सम्प्रदायाश्च

नानकप्रतिपादिते धर्मे गुरो शिष्यस्य च परस्परं घनिष्ठः सम्बन्धो दृष्टिपथ-
मवतरति । नानक ईश्वरमेव गुरुमन्यत । अतएवेश्वरं स 'वाह गुरु' इति पदेन
सम्बोधितवान् । इत्यमत्र धर्मे गुरोरत्यन्तमेव महत्त्वं वर्तते । अत इदं स्पष्टमेवास्ति
यदत्र मते शिष्यस्याप्यत्यन्तमेव महत्त्वमस्ति । शिष्याणां कर्म सर्वदा गुरोः शिक्षाप्रदं
शिक्षणं च वर्तते । शिक्षाप्रदं नान्यन्त मनुष्यजीवने । मनुष्यस्य जीवनं स्वल्पं
लघुतरं च वर्तते परन्तु ज्ञानन्वसोममनन्तं चास्ति । अतएव नानकद्वारा प्रतिपादि-
तस्य मतस्य साधकाः शिष्या एव कथ्यन्ते । 'अत सिक्खशब्द- शिष्यशब्दात् व्युत्पन्नो
न तु सेवकशब्दात् ।

'कस्यचिदपरस्य चिदुपो मतानुसारं हिन्दूमुस्लिमधौद्धविचाराणां परस्पर
सम्मिलितरूपमेव नानकमतमस्ति । नानकमते एकेश्वरवादिता स्पष्टं दृष्टिपथ-
मवतरति । सचायमेकेश्वरवाद वेदान्तमतमधिकमनुसरति तथा च कोराने प्रति-
पादितेकेश्वरवादादपि यथाकथञ्चिन्मिलति । नानकमते ईश्वरः "निरवैर, निरभय,
अकालमूर्ति" रूपोऽस्ति । एकस्मिन्वाक्ये नानकमतमित्यं समक्षमायाति "ईश्वर-
स्यैक्यं तथा मानवमात्रस्य परस्परं भ्रातृभावः" ॥

एतन्मतानुसारं राजारड्डी समानावेवेश्वरस्याग्रे । सर्व एव जना ईश्वरेण
समानरूपेणैव निर्मिताः । भेदस्तु तत्र मानवेनैव कृतः । नानकमते शुद्धेन हृदयेन
ईश्वरोपासना कर्तव्या तत्र नास्ति बाह्याढम्बरस्यावश्यकता ।

शिष्याः निराकारस्योपासनां कुर्वते परन्तु तेषां धर्मे साकारोपासनाया विरोधो
नास्ति । गुरुगोविन्दस्तु रामकृष्णयोरपि गुणगानं कृतवान् । गुरुः अमरदासोऽष्ट-
सरसि स्वर्णमन्दिरनिर्माणस्य शुभारम्भमकरोत् । इदं हि शिष्याणां सौर्यस्थानम् ।
मन्दिरमिदं सौन्दर्ये द्वितीयं स्थानं रक्षति ।

सम्प्रदायाः

उदासीसम्प्रदाय — सम्प्रदायोऽयं नानकपुत्रेण श्रीचन्द्रेण प्रतिष्ठापितः ।
उदासिनां राजनीतौ नास्ति सम्बन्धः । श्रीचन्द्रः स्वयमपि सन्यासिवेषे एव भ्रमणं

१. पाई महोदय स्वपुस्तके "मोनोप्राप्सु औक दि रिलिजियस सेक्टस् एमाड्स् हिन्दूज्"
नामके सेवकशब्दात् आह ।

२. फ्रेडरिक पिकनाट—रिलिजियस् सिस्टम आक दि वर्ल्ड ।

कृतवान् । उदासिनां वेपमूषा साधूनामिव । ते सन्ति तदस्थाः सांसारिकेषु विषयेषु ।
'उदासिसम्प्रदायस्य पुनरुत्थानं गुरुहरगोविन्दपुरेण गुरिस्तामहोदयेन कृतम् ।
तेऽन्यवसन् कर्तृपुरे । तत्रास्ति तस्य समाधिः । सम्प्रदायस्यास्य चतस्रः शाखाः
सन्ति ।

- (१) बहादुरपुरे फूलसाहयमहोदयस्य शाखा ।
- (२) आनन्दपुरे निकट्यरणकौलनामके स्थाने बाबाहसनमहोदयस्य शाखा ।
- (३) पुरीनगरे नैनीतालनगरे च अलमस्तसाहयमहोदयस्य शाखा ।
- (४) सिधनगरे गोविन्दसाहयमहोदयस्य शाखा ।

प्रायः सर्वा एव शाखाः शाखाध्यक्षस्याहार्त्ता शिरसा वहन्ति । उदासि-
मवानुयायिनो निवसन्त्याधिक्येन मालवाकाशीजालन्धररोहसकं फिरोज-
पुराख्येनगरे ।

एते आदिग्रन्थस्यारविं कुर्वन्ति तथा च पूजासमये घटा घादयन्ति ।
भस्मस्नानमपि ते कदाचित्कुर्वन्ति । एतेषां प्रियमन्त्रोऽस्ति—

“चरण साधुका धो धो पियो
अरप साधु को अपना जियो ।

उदासिमतानुयायिनः नागा (नानकशाही) अपि कथ्यन्ते ।

निर्मलसम्प्रदायः—गुरुगोविन्दसिंहस्य समये यौरसिंहेण सम्प्रदायोऽयं
स्थापितः । निर्मलाः शिष्याः अत्यन्तमेव पवित्रं सदाचारं समाचरन्ति । एते संस्कृतं
पठित्वा श्वेताम्बरं धारयन्ति ।

नामधारिसम्प्रदायः—अस्य प्रारम्भो लुधियानानगरस्य रामसिंहेन कृतः ।
अयमासीद् राक्षो रणजीतसिंहस्य सेनानी । एते नामधारिण 'कूका' अपि कथ्यन्ते ।
ईश्वराराधनासमये एते शिरः चालयन्तो 'कूक' कुर्वन्ति । एतेषां 'सत्तथी अकाल'
इति मन्त्रः । एते सरलमुष्णीपं धारयन्ति ।

सुथराशाहीसम्प्रदायः—सुथराशाहेन स्थापितोऽयं सम्प्रदायः । केचित्
कथयन्ति यद् गुरुहरगोविन्दसिंह एव सुथरा इति नाम्ना सम्नोधितोऽभूत् । सुथरा
शब्दस्य स्वच्छ इत्यर्थो भवति । अपरे कथयन्ति यत् सूवानामा प्राक्षण कालेन यः
सुथराशाह इत्यभूत्, एते लौहदण्डं बादयित्वा भिक्षामाचरन्ति केचित् सुथराशाही
सम्प्रदायो गुरुतेजयहादुरेण स्थापित इत्यपि कथयन्ति । एते पञ्जाबे बङ्गाले च
निवसन्ति ।

सेवापंथीसम्प्रदायः—सेवाधर्मानुयायिना कन्हैयानाम्ना स्थापितोऽयं सम्प्र-
दायः । यदा गुरुगोविन्दसिंहो मुगलेनाक्रान्तस्तदा रणभेत्रे कन्हैयानामाऽयं शत्रुभ्यो-

मित्रेभ्यश्च समानरूपेण पानीयं प्राददात् । एतेन कार्येण सन्तुष्टो गुरुरेनं प्रशंसत् ।
 असी च कन्हैया सेवारामनामकं शिष्यमुपदिदेश । अस्य नाम्नः कारणेनैवारस्य
 सम्प्रदायस्येदं नाम प्रख्यातमभूत् ।

अकालीसम्प्रदायः । अकालिसम्प्रदायानुयायिनो विहङ्गा अपि कथ्यन्ते ।
 विहङ्गशब्दस्य निर्मीक इत्यर्थो भवति । एते खालसापथः अनुयायिनो भवन्ति ।
 सं० १७४७ शताब्द्यामस्याविर्भावो मानसिंहस्य नायकत्वे जातः । चमकौरदुर्गे
 गुरुगोविन्द एकदा मुङ्गलसैन्तमध्यात्सन्यासिवेषं गृहीत्वा निर्गतः । ग्राममागत्य स
 मानसिंहोऽयं युद्धस्थले परिधत्तं नीलवस्त्रं ददौ तं चाहापयामास च सम्प्रदायमेकं
 स्थापयितुम् । अकालिनो ईश्वरं अकालपुरुषं मन्यन्ते नीलवस्त्रं च परिदधति । एते
 सामाधिके राजनैतिके च विषये चर्चा कुर्वन्ति । सिक्खेषु एते सर्वश्रेष्ठा मन्यन्ते ।

गुरुग्रन्थसाहिबः

'प्रथमं सिखाणां धर्मग्रन्थस्य नाम ग्रन्थसाहिब "आदिग्रन्थः" इत्यासीत् । परन्तु यदा गुरुगोविन्दसिंहो ग्रन्थमेव गुरुमन्यत तदास्य नाम गुरुग्रन्थसाहिब इत्यभूत् ।

इदमत्रावगन्तव्यमस्ति यद्गुरुगोविन्दसिंहेन ये श्लोकाः यानि च पद्यानि निर्मितानि तानि तस्यैवाज्ञया ग्रन्थसाहिबे न संगृहीतान्यभूवन् । केवलमेक एव श्लोकः गुरुतेगवहादुरनिर्मितश्लोकस्यान्ते गुरुगोविन्देन प्रणीत इति मन्यते ग्रन्थसाहिबे । अत एव गुरुग्रन्थसाहिबस्य नाम आदिग्रन्थ इत्यभूत् तथा च गुरुगोविन्दसिंहेन प्रणीतस्य नाम दशमग्रन्थ इत्यभूत् यतोऽद्य सिखाणां दशमो गुरुरासीत् । एतद् गुरुग्रन्थसाहिबे ३३८४ शब्दा सन्ति १५५७५ वन्दपदमात्रः श्लोकाः सन्ति । येषु

२९४९ वन्दाः गुरुनानकस्य-महला—१

५७ " " अङ्गददेवस्य " -२

२५२२ " " अमरदासस्य " -३

१७३० " " रामदासस्य " -४

६२०४ " " अर्जनदेवस्य " -५

१६६ " " तेगवहादुरस्य " -६

अत्रैव तेगवहादुरस्यान्तिमः श्लोको गुरुगोविन्देन निर्मित इति मन्यते ।

गुरुहरगोविन्दः, गुरुहररायः, गुरुहरकृष्णश्च पद्यं न लिखितवन्तः ।

एतदतिरिक्तानि पद्यानि गुरुग्रन्थसाहिबे निम्नलिखितसन्तकविभिर्लिखितानि सन्ति ।

१. प्रो० पिक्नाट—जर्नल आफ रायल एशियाटिक सोसाइटी भाग १८ तथा ए क्रिटिकल स्टडी आफ आदिग्रन्थ०

लेखक—१०. गुरिन्दरसिंह कोहली प्रो० पञ्जाबी, धर्मशोध, नू० पू० दिन्नी वि० वि०

१. प्रो० पिक्नाट J.R.A.S. भाग १८

- २१ वन्दौ जयदेवस्य
 ४ वन्दा शैखफरीदस्य
 ६० " नामदेवस्य
 ४ " त्रिलोचनस्य
 १ " परमानन्दस्य
 १ " साधनायाः
 ३ " वेनीमहोदयस्य
 १ " रामानन्दस्य
 ४ " धन्नस्य
 १ " पीपामहोदयस्य
 १ " सेतस्य
 २५२ " कऱोरस्य (तथा तदतिरिक्तं, पौरिस वामनभखरो, विहित,
 वरसात, तथा २४९ श्लोका)
 ४ " रविदासस्य
 २ " भोद्यनस्य
 १ " सूरदासस्य
 १ श्लोकः सुन्दरस्य
 ३ " मदानामहोदयस्य
 ४६ सवैया कलस्य
 ४ " कलसहरस्य
 १ " तलस्य
 ४ " जलपस्य
 १ " जलस्य
 ८ " किरातस्य
 ३ " सलस्य
 १ " मलस्य
 ६ " नलस्य
 २ " मिस्रस्य
 १ " जननस्य
 १४ " दासस्य

५	”	गयन्दस्य
७	”	सेवकस्य
१०	”	मथुरा
५	”	बलस्य
२	”	हरषशस्य
१	”	सत्तस्य
१	”	बलवन्दस्य

गुरुग्रन्थसाहिबे निम्नलिखिता भाषा प्रयुक्ता सन्ति । जयदेवेन-पूर्वी अप-
भ्रश गुरुभि सन्तवाणी, पजावीयनामदेवेन अपभ्रश, मराठी, यत्र
अरविक इत्यस्य परसियन इत्यस्य च प्रभाव । कवीरेण-हिन्दी, भट्टै-
हिन्दी, गुरुणार्जुनेन-लेहन्दा, सिन्धी च ।

पद्येष्वेपु छन्दास्यनेकविधानि बहवो रागा रागिन्यश्चोपमया रूपकेणयाद्य-
लङ्कारेण प्रदत्ता सन्ति ।

ग्रन्थे समागताया राजनैतिकसामाजिकधार्मिकदशायाम् चित्रण नानक-
चरित्रवर्णनप्रसङ्गे विधास्यते ॥

नानकप्रतिपादितानि तत्त्वानि

१. परमात्मा
२. मूलमन्त्र
३. सृष्टिः
४. कर्ता
५. हृडमै (अहंकारः)
६. माया-प्रकृतिः
७. आत्मा
८. जीवः 'मनुष्यः'
९. मससु
१०. हरिप्राप्तिपन्थाः
११. सद्गुरुः
१२. सत्सङ्गतिः
१३. गुरुः
१४. शयद् (शब्दः)
१५. नाम
१६. जपः

i साधारणजपः   ii लिबजपः   iii अजपाजपः ।

तत्र केपाद्धित् संक्षेपेण प्रतिपादनं क्रियते ।

परमात्मा = एक एव ईश्वरः। ब्रह्माविष्णुमहेशारूपः

एते तस्यैव भेदाः । एते त्रयोऽपि मायया प्रभाविताः ।

सृष्टि-स्थिति-प्रलयकर्तार एते परमात्मन एव भेदाः ।

वादिप्रत्यस्यादितोऽन्तिमं यावत् परमात्मनः चर्चा ब्रह्म (ब्रह्मन्) पदेन कृता-
स्ति । अयं प्रत्यप्रारम्भे ओंकारपदेनाप्युक्तः । अस्य वर्तते द्विविधं रूपं निर्गुणं
सगुणं च।

१. i "इक ओंकार सतनाम कर्ता" .....

—आदि प्रत्य (मूलमन्त्र)

ii "What eve I see is Brahman, whatever I hear is Brahman,"

—Curu ArJan.

A सृष्टिः=परमात्मनः कर्म । अतएव स कर्ता, (करतार, सिरन्दा, खालिक, सिरजनहार, करनधारपा, प्राणदाता, प्राणपति, स्वर-नहार) इति कथ्यते ।

प्रकृतिः सांख्यमतानुसारं महदादि जनयति । तेन तदनु जायतेऽहंकारः । आदिमन्थेऽपि प्रकृतिः प्रधानपदेन व्यवहृताऽस्ति । “जपुजी” इत्यत्र “सुखमणी” इत्यत्र च महत् इति पदं प्रधान इति पदं च व्यवहृतमस्ति ।

A 'Praise be to God, The Lord of creatures, The most merciful, The king of the day of Judgement. Thee do we worship and of thee do we beg assistance. Direct us in the Right way, in the way of those to whom thou hast been gracious Not of those against whom there are incensed, nor of those who go astray. —De koran chapter I

II मूलमन्त्रे भयं कर्तापुरुष इति कथ्यते ।

“He was in abstract mediation when it was His will, He created the world.”

× × ×
He created Brahma Vishnu Shiva and attachment of Maya was increased.” —Guru Nanaka in Raga maru.

III ‘The creater has created Shiva and Shakti both, And keeps them under his cosmic Law.”

—Guru Amar Das in Anand.

IV He becomes countless from one and every thing dissoltuet into one.”

—Guru Arjan.

—Nath M. V.)

(I) मूलप्रकृतिरिवृत्तिर्महदायाः प्रकृतिविवृतयः सप्त ।

(II) He created Shakti of three gunas the great Maya is his Shadow.

—(Gaund M. V.)

(III) Jiva is a miniature of Brhman. It comes of Brahman. The physical bodies decays but it continues for ever.

—Creclines of Sikh thought.

अहङ्कारश्च त्रिभिरेभिर्गुणैः युक्तोऽस्ति । जीवस्तु ब्रह्मण एव प्रादुर्भवति । शरीरं नश्यति परं जीवः (आत्मा) सदैव जीवति ।

यथा जीवनस्य सर्वस्मिन्नेव क्षेत्रे गुरोरावश्यकतास्ति तथैवाध्यात्मिच्छाना-
जैनायापि गुरुरुपास्यः । सर्वत्रैवादिग्रन्थे गुरोरथवा सद्गुरोश्चर्चा कृतास्ति । गुरोर्मा-
हत्त्वस्य वर्णनं प्रागेव भूमिकायां मया कृतमस्ति । इत्थं गुरुवाणी अथवा शब्दः सर्वा-
धिकं महत्त्वं रक्षति । गुरुस्तु ईश एव परन्तु यः खलु शरीरी गुरुरस्ति स कार्यद्वयं
फरोति शिष्येभ्यः । स प्रथमं तेभ्यः गुरुमन्त्रं (शब्दं नाम वा) ददाति । तदनु ब्रह्म-
ज्ञानं प्रतिपादयति । सद्गुरुः शिक्षां दीक्षां च ददाति । शिष्येभ्यः । स च मन्त्रं कथ-
यति । मन्त्रो द्विविधः । मूलमन्त्रः धीजमन्त्रश्च । मूलमन्त्रेणादिग्रन्थः प्रारभ्यते धीज-
मन्त्रस्तु वा + हु + गुरु = वाहु गुरु इति ।

मूलमन्त्रस्तु “इक ओंकार.....” रूपः धीजमन्त्ररूप “वाहुगुरु” इति रूपः ।
अनेनैवैशो स्मर्यते । ईशनाम्ग्रहणं धीजेन मूलेन च क्रियते । ईशत्यैव नाम
सत्यमित्यप्यस्ति । नानकः सत् इत्यपि कथयति । सत्यनामविहाय नामा-
नितराणि “किरतम” इति कथ्यते । स एव स्रष्टा कर्ता वा । अयं पुरुषः
साहिब, इति मालिक इति वा । विश्वासः सर्वाधिकं महत्त्वपूर्णं बलं
सिखधर्मोक्तिः । गुरौ ग्रन्थे च विश्वास इति । गुरुविषये तु प्रागेव भूमिकायां
चर्चा कृतास्ति ।

नाम (practice of remembrance) शब्दस्य महत्त्वं सिखधर्मे स्वयं
नानकेन प्रतिपादितमस्ति । “यथाहं नाम स्मरामि तदाहं जीवामि” । सुखमनि-
नाम्नो ग्रन्थस्य प्रारम्भे नाम्नो महत्त्वं प्रदर्शितमस्ति । अतएव गुरुणा प्रदर्शितो मार्गो

(I) Mantra occurs in two forms. One form is regular prayer in word. In this respect many hymns of the Adi Granth may be called mantras or is mala mantra or Significant mantra. The other form of mantra is the combination of syllables or bija mantra. word of the Guru or the name of the Lord. The Syllables of bija mantra is a Vahu Guru are the sound bodies of Brahman.”

—Outlines of sikh thought
(Surinder Singh kohli)

नाममार्गः सहजयोगो वा कथ्यते । नामेदं सदैव स्मरणीयम् । तदिदमत्र 'लिवजपेन' क्रियते । यदि कश्चित् वीजमन्त्रस्य "वाहगुरु" इति मन्त्रस्य जपं करोति । एतेन जपेन ध्यानं करोति जनस्तदा 'अजपाजपेनामृतमश्नाति ।

सृष्टिक्रमस्य विचारः

१. इस्लाममते—ईश्वरः 'कुम्' इत्यब्रवीत् येन सृष्टिः संजाता ।
२. 'वाहविल्' इत्यनुसारं स्रष्टा ईश्वर एव ।
३. चार्वाकमते पदार्थाः स्वत एव सृष्टिं निर्मान्ति ।
४. बुद्धमते—अनाध्यात्मिका सृष्टिः ।
५. जैनमते—दिक्कालादयः सृजन्ति विश्वम् ।
६. सांख्यमते—प्रकृतिपुरुषसंयोगेन सृष्टिः ।
७. योगमते—अविद्याया ईश्वरेण प्रकृतिपुरुषयोः सम्यन्धः स्थाप्यते ।
८. न्यायवैशेषिकमते—आरम्भवादः ।
९. पूर्वमीमांसांमते—कर्मवादः ।
१०. शङ्करमते—ईश्वरो मायाशक्त्याऽसृजत् विश्वम् ।
११. आदिग्रन्थानुसारम् ईश्वर एव पुरुषं प्रकृतिं च निर्मेमौ । त्रयाणामपि सत्त्वरजस्तमसां गुणानामयमेव कर्ता । पुरुषोऽयं पुरुषेभ्यो (जीवेभ्यो) विभिन्नः । पुरुषइवायं पुरुषः आदिपुरुषः सत्पुरुषः, कर्तापुरुषः, अकालपुरुषः निरंजनपुरुषो वा यत्र मायायाः प्रभावो न वर्तते ।

1. "Wah guru" means, Hail the holy light, dispeller of darkness.

2. "Ajapa Japa" means constant repetition of God's name.
—The quint essence of Sikhism.

Zoroastrian theology divides God into parts viz Ahur mazdah and Ahriman.

Crist proclaeins himself as the son of God. Adi Granth recogniess the fatherhood of God like Islam. But God of Islam is personal, Adi Granth sings Impersonl.

—A criticl stdy of Adi Granth.

—Dr. Surinder Singh Kohli.

आदिग्रन्थानुसारं माया एव प्रकृति न तत्रास्ति भेदः । नानकानुसारं माया जीवं पुरुषात् पृथक्करोति । तदा जीवः संसार नश्वरं मन्यते । मायया प्रभावितः पुरुषः विकारवर्ती भवति सगुणो भवति । मायारहित पुरुषस्त्रिगुणातीतो निर्गुणो भवति । मतमिदमादिग्रन्थे वर्णितमस्ति ।

गुरुनानकः

गुरुनानकस्य जीवनस्य विषये यत्किमपि नानकचन्द्रोदये प्रतिपादितमस्ति तत्तु प्रागेव भूमिकाया लिखितमस्ति । अत्र तु केवलं तदेव लिख्यते यद्गुरुग्रन्थसाहि-
वादन्यस्माद्वा ग्रन्थादाकलितमस्ति ।

गुरुनानकदेवस्य जन्म सं० १५२६ शताब्दथां वैशाखशुक्लपक्षस्य तृतीयायां तिथौ तलवंछीनामकग्रामे जातम् । परन्त्वस्य जन्मदिनं कार्तिकपूर्णिमायां मत्स्योत्सव कुर्वन्ति शिष्याः । अस्य पिता काल्चन्द्रः तस्मिन्नेव ग्रामे लेखपाल आसीत् । मातु-
र्नाम वृत्ता इत्यासीत् । नानकस्य जीवनवृत्तं “जनमसाखी” नामके ग्रन्थे विस्तारेण लिखितमस्ति । सस्कृत पारसीकं पठित्वा पित्रो कृते बाल, विरक्त इव जातः । सुलक्ष-
ण्या सह विवाहं कृत्वा लक्ष्मीचन्द्रश्रीचन्द्रनामकौ पुत्रौ दृष्ट्वा ससारात् विरक्तो
जातः । स्वग्रामे एव एकस्य वृक्षस्याध उपविश्याध्यात्मिकं चिन्तनं कृतवान् । यात्रां
कृतवान् । अन्ते वरतारपुरे निवशन् लोके भक्तिभावनाया प्रचारं कृतवान् ।
अस्य रचना —

१. जपुजीसाहब—३८ छन्दांसि=शिष्याः प्रातः पठन्ति ।
२. आसादीवार—इदमपि छन्दः प्रातः काले पठ्यते शिष्यैः ।
३. गगन में थाल—इत्यनेनारार्तिं कुर्वन्ति ।
४. सोदरु—संध्या समये पठ्यते ।
५. रहिरास—भोजनसमये पठ्यते ।
६. सोहिला—शयनसमये पठ्यते ।

एतानि छन्दांसि ग्रन्थसाहिबे संगृहीतानि सन्ति ।

-
१. जनमसाखीपदवाच्या वदवो ग्रन्था तति ये लिखिता बहुभि पण्डिते रमूवन् ।
  २. यस्य वृक्षस्याध स उपविष्टः स “यन्वासाहिब” इति कथ्यते । अयुनापि स सुरक्षितोऽस्ति ।

अन्ते राबो (इरावती) नद्याः तटे जपुजीसाहिवस्य ^३पाठं कुर्वम् 'बाहगुरु' इति कथयन् दिवं गतः । सं० १५९५ (सन् १५३८) करतारपुरे ६९ वर्षस्य १० मास-१० मे दिने आश्विनशुक्लदशम्यां तस्य स्वर्गवासो जातः ।

—०—

कानिचित् नानकवचनानि

१. नाँय मानिए पत उपजइ साल हि सच सूत ।
दरगे अन्दर पारये तग न दूटस पूरा ॥
—आसादीवार ।
२. साचा साहियु साचु नाटं नाखिया नाउ अपारु ।
३. नानक निरगुणि गुणकरे गुणवंतिया गुणदे ।
तेहा कोई न मुझई जितिसु गुण करै ॥
४. हरि विनु किठर हिये दुख व्यापै ।
जिहवा साहु न फीकी रस विनु ॥
विनु प्रभु काल सतापै ।
५. एको सरवस कमल अनूप ।
सदा विगासे परमल रूप ॥
ऊजल भोती चूगहि हंस ।
सख कला जगदीशे अंश ॥
६. करमी आपे आपणी के नइ कैदूरि
जिनी नामु धियाइया गए मसक्कति थालि
नानक के मुख ऊजले केति छुटा नलि
—जपुजी सादेय अंतिम (श्लोक),
७. गगन में थालु रविचन्दु दीपक वनं
तारिका मंडल जनक मोती
घूप मल आनल लीपवणु चीरा करे
सगल धनराइ फलवं जोती
गु० मु० सा—मदला-१.

—०—

२. यत्र दिवगतो नानकस्तस्य स्थानस्य नाम "डेरानानक" इति ज्ञानम् ।

मध्यकालीनधर्मसुधारकेषु नानकः

सिखधर्मस्य द्वौ स्तः पक्षौ व्यवहारिकः सैद्धान्तिकश्च व्यवहारिकः धर्म-
संस्थापकः धार्मिकसदेशं देशस्य सामाजिकी ऐतिहासिकी च परिस्थितिं ज्ञात्वा तद्-
नुकूलं ददाति शिष्येभ्यः । नानकेनैतदेवाकारि । नानकः स्वमाराध्यं प्रार्थयति—

“सुरासान खसमाना कीआ
हिन्दु सतानु डराइया”

नानकप्रतिपादितो धर्मः प्रवृत्तिमूलकः । अत्राघोषितत्वानि तत्त्वानि सन्ति ।

१. पाखण्डमतखण्डनम्
२. सामाजिककुरीतेः खण्डनम्
३. अस्येष्टदेवोऽजन्मा स्वयम्भूः
४. बाह्याढम्बरत्यागः ।
५. आशाविश्वासपौरुषाणां वर्धनम् ।
६. आर्यन्लेच्छयोरैक्यम् ।
७. प्रायेण सर्वधर्मसमन्वयः स्थूलरूपेण ।

—:०:—

सैद्धान्तिकः पक्षः

नानकेन परमात्मनः साक्षात्कारः कृतस्तथा प्रत्यक्षानुभवः प्राप्तः महम्मद
इव पेगम्बर इव । अनेनावतारवादस्य खण्डनमकारि एकेश्वरवादे विश्वासः । सृष्टिः
परमात्मना विहिता । माया परमात्मनोऽधीना । अहङ्कारस्य द्वैतवादस्य च विचित्रं
चित्रणं खण्डनं चास्त्यत्र । अहङ्कारस्य मनसा सम्वन्धः । गुरुणा निरूपितः कर्मणो
योगमार्गो ज्ञानमार्गश्च भक्तेरधीनः । भक्तेर्महिमा विशिष्टः । परमात्मा सृष्टिः,
अहङ्कारः, माया, जीवो, मनुष्यः, आत्मा गुरुः, जपः, शब्दः, नामस्मरणम्
अस्य तत्त्वानि ।

i एतीमार पई करलाणें तें की हरहुन आइया

—महला

ii जो सबता सबते कहू मारे
तामनि रोप न होई

—महला—१

iii जागहु जोति न पुछहु जाती
बागे जाती न हे ॥

इतरे नवगुरः

गुरुऋद्धदेवः=सं० १५०४ तः १५५२ यावत् । अस्य प्रथमं नाम लहना इत्यासीत् । ज्वालादेव्याः अयमुपासक आसीत् । अयं नानकस्य शिष्यो जातः नानकोद्भवं सं० १५३९ वर्षे करतारपुरेऽभिधि-
पेच । अद्भुतः गुरुमुखील्लिपिं, लंगरनाम्नीं प्रथां
च प्रारब्धवान् ।

गुरुः अमरदासः—सं० १४७६-१५७४ यावत् । अद्भुतस्य शिष्यः
अकबरेणायं बह्मन्यत ।

गुरुः रामदासः=सं० १४३४-१५८१ यावत् । अमरदासस्य शिष्यः ।

गुरुः अर्जुनदेवः—सं० १५६३-१६०६ यावत् । रामदासस्य तृतीयः पुत्रः ।
एतेव ग्रन्थसाहित्यस्य संकलनमकारि ।

गुरुः हररायः—सं० १६३०-१६६१ यावत् ।

गुरुः हरकृष्णः—सं० १६५६-१६४ यावत् ।

गुरुः तेगबहादुरः—सं० १६२१-१६०५ ।

गुरुः गोविन्दसिंहः=सं० १६६६-१७०८ यावत् । एतेन शिष्येभ्यः सामूहिको-
पासनायाः विधिः प्रचालितः । अमृतपानस्य महत्त्वं
प्रतिपाद्योऽयं बाह्यैक्यार्थं (कंधी, कच्छ, केश, कड़ा,
कृपाण) शिष्येभ्यः प्रादात् ।

—:०—

हिमालये मणिशैले नानकेन सह गोरक्षशिष्याणां विचाराः

हिमालये (मणिशैले) महाकाव्येऽत्र दशमे परादशे द्वादशे च प्रस्तावे गोर-
क्षेण वच्छिष्येश्च सह नानकस्य शास्त्रार्थविषये विचाराः समश्नमागच्छन्ति ।
तथाहि—आगच्छन्तं नानकं दशं दशं गोरक्षस्तं नियतयितुं सिद्धान् जगाद ।

अतस्तत्रतः (मणिशैलात्) सर्वप्रथमं मत्स्येन्द्रः समागतः ।

१. १० मे प्रस्तावे ७९ श्लोकतः १२५ यावत् मत्स्येन्द्रस्य नानकेन सह योगविषये
योगवपुर्निर्माणविषये च विचारः ।

२. ११ शे प्रस्तावेः—

क. भर्तृहरिनानकसम्वाद्ः २ श्लोकतः २३ यावत्, २८ तः ४५ तथा ७७ तः
८९ यावत् विविधविषये विचारः ।

ख ४६ श्लोकत ५६ यावत् कनीफा सह नानकस्य “कथमीश्वरः १ केन कथं वा लभ्यते” इत्यादिविषये विचार ।

ग ५८ श्लोकत ६५ यावत् हनीफा सह विचार ।

घ ६६ ” ७५ ” गोपीचन्द्रेण सह विचार ।

ङ. ९० ” १०४ ” भूतवा सह चार्वाकमते विचार ।

च. १०६ ” १२० ” लहुरीया सह बौद्धमते विचार ।

छ १२३ ” १२६ ” कङ्गरेण सह भक्तिविषये विचार ।

३ १२ शे प्रस्तावे —

ज २ श्लोकत २० यावत् सङ्गरेण विचार ।

झ ३० ” ४० ” मङ्गलनाथेन विचार ।

ञ ४३ ” ५९ ” शम्भुनाथेन प्राभाकरमते विचार ।

ट. १३० ” १३८ ” कथरिणा सह ।

ठ १२९ ” १४६ ” उर्मनाथेन विचार ।

ड १५२ ” १७० ” घगरेण विचार

ढ १८० ” १८३ ” प्राणनाथेन विचार ।

ण अन्ते ११७ त १२९ तथा १५६ त १७७ यावत् गोरक्षेण सह विचार ।

विचारसारस्तु—

“विवादस्तत्त्वबोधाय न विरोधाये” ति ।

उदनु द्वादशे प्रस्तावे ९ नाथाना नामानि । तथाहि—गोरक्षनाथ, मत्स्येन्द्र-नाथ, मङ्गलनाथ, चर्पटनाथ, युग्धुनाथ, प्राणनाथ, गोपीनाथ, चम्बानाथ, सुरतिनाथश्च ।

तत षड् यतीना नामानि । तथाहि —

गोरक्ष, दत्त आत्रेय, हनुमान्, भैरव, लक्ष्मण भीष्मवर्मा च ।

अथ च १९३।१२ त २०७।१२ यावत् ८४ सिद्धाना नामानि सन्ति ।

एतदतिरिक्त प्रस्तावेऽस्मिन् अर्थात् ७४।१० त ७६।१२ यावत् शीघुचपक-स्य निर्माणवर्णन वैशिष्यवर्णन च । तथाहि ।

“द्राक्षादि सषाय निधाय यत्रे
विधाय ताप कलयेद् यमर्कम् ।
स एष सद्भिर्विधिना निपीत-
सिद्धीरनेका निदधाति पाणी”

तदनु भैरवीचक्रचर्चा ३८।१२ श्लोके । इत्थं चपकं निपीय भैरवीचक्रे गत्वा
ऽस्त्रण्डनन्दमातनोवि नाथः ।

‘यत्रास्ति भोगो न च तत्र मोक्षः
यत्रास्ति मोक्षो न च तत्र भोगः ।
श्री सुन्दरीसेवनतत्पराणां
भोगश्च मोक्षश्च करस्थ एव ॥’

योगस्य त्रपुषो वर्णनम्

१. ऋतौः सङ्गमे गर्भाशये रेतः शोणितयोर्न्यतिकरः ।

ततः पूर्वमासे क्लेदमात्रं भूतचैतन्ययुक्तम् ।

द्वितीये मासे बुद्बुदत्वम् ।

ततः शौनकमते पूर्वं मूर्धा

मार्कण्डेयमते पूर्वं पाणिपादौ

पाराशरमते पूर्वं नाभिः

कृतवीर्यमते पूर्वं हृदयम्

गौतममते पूर्वं कोष्ठम्

घन्वन्तरिमते युगपत् सर्वं सूक्ष्ममुदेति ।

२. ततः ज्ञानेन्द्रियं जीषयति

ततो वृद्धिं प्रजति

तत आहार योगः

सतो लाघवाद्रिकानाकाशादिगुणानादत्ते ।

तृतीये मासे सर्वाणीन्द्रियाणि ।

चतुर्थे मासे स्पन्दनम् अङ्गानां स्थैर्यं च ।

पञ्चमे मासे लोहित

षष्ठे मासे घलत्य वर्णस्य नखानां लोम्नां च सम्भवः

सप्तमे मासे नाडीस्नयुशिरायुतः ।

तत्रैव चैतन्ययोगः ।

अष्टमे मासेस्मृतिस्तवस्त्वहमांसः ।

तत ओजो हृन्निलयं प्रधावति

इत्थं ततः पाटकौशिकं त्रपुः ॥

लोमलोहितमांसानि इति त्रीणि भातुः

१. रागेणातिरजोपुणायजनुषा स्त्रीपुंसयोः संगमे

रेतः शोणितयोश्चतौ व्यतिकरो गर्भाशये जायते ।

२. अप्रीयोमावबनिपवनौ

व्योमसत्त्वादयश्च

गर्भं ज्ञानेन्द्रियगणपुता जीयदन्त्यात्मपुक्ताः

बन्तर्धत्या रसवहशिरा नाभिनास्थां शिरोर्यत्

सप्रा वृद्धिं प्रजति तदनौ तावदाहारयोगान् ॥

स्नायुअस्थिमज्जानः इति त्रीणि पितुः

इति ३ + ३ = ६ पाट्कौशिकं वपुः ।

ततो नवमे दशमे वा मासे शिशुरूपे बहिरेति बालः ।

यः काश्चित्सप्तमेऽष्टमे वा मासे बहिरेति स स्वकर्मनिन्द्यः ।

ततो बहिरागत्य विगतस्मृतिः सन् रोरुचते शिशुः ।

तत्र शरीरेः—

सप्त कला आशया धातवस्तन्मला उपधातुत्वचश्च ।

त्रयो दोषाः ।

नव स्नायवः ।

शतानि द्विशत्यादयः सन्धयः ।

३६० अस्थीनि ।

७०० शिराः ।

दशोर्ध्वं दशार्धश्चतस्रः तिर्यक् रसप्रापिका घमन्यः ।

पोडस कण्डराः (याः प्रसारम् आकुञ्चनं च सृजन्ति)

पञ्चशतं मांसपेद्यः ।

३ अंत्राणि स्त्रीणाम् ।

३ कोष्ठ्यः ।

७०० शिरांसि ।

७२००० नाडयः तासां श्रेष्ठा वायुवहा दश विक्रः ।

१० छिद्राणि वपुषि पुरुषाणाम्

१३ छिद्राणि वपुषि स्त्रीणाम्

३ १२ अंत्राणि पुरुषस्य ऋ

तत्र

अधोमुखं पङ्कजवद्दृढदयं मनीषास्थानम्

ततः प्लीहा ।

तदधो वामे लोहितवाहिनीनां शिराणां मूलम् ।

तदधो वामे शोणितफेनजन्मा फुक्फुसः ।

हृद्दोष दक्षिणे यकृत् ।

ततः पित्तसङ्ग ।

ततः कुक्षिस्थितो युक्कः ।

ततो नाभिः ।

नाभौ सोभस्य मण्डलम् तन्मध्यगं रधिमण्डलम् ।

ततः स्यविष्टे वपुषि यववदग्निः ।

६

ततो वायव* ।

१० वायव प्राणोपानसमानश्चोदानो व्यानाः नाग* कूर्मं वृकरो देवदत्तो धनञ्जय इति ।
ततस्तिष्ठणा वायुवहाना नाडीणा मध्ये कासाचिद्वर्णनम्
वामे इडा ।

दक्षिणे पिङ्गला ।

मध्यदेशे सुपुम्णा ।

वामवक्षसि गान्धारी

दक्षिणेऽक्षिण हस्तिजिह्वा ।

दक्षिणकर्णे यशस्विनी ।

वदने अलम्बुषा ।

लिङ्गदेशे कुहू ।

मूलस्थाने शरिणी ।

१. ऋतौ स्त्रीपुंसयो सगमे गर्भाशये रेत* शोणितयोर्ब्यतिकर* ।

ततः पूर्वे मासे क्लेदमात्रं भूतचैतन्ययुक्तम् ।

इहाया तु स्थितश्चन्द्र. पिङ्गलाया तु भास्कर* ।

सुपुम्णाया स्थित शम्भु शम्भोर्हसत्परूपता ॥

तत्र चन्द्रं रात्रौ वारयेत् दिवाकरं दिवा वारयेत् । अत्र नृणा स्वाभाविकी
श्वासप्रश्वासयोगति इत्य नाडीणा वायोश्च स्थितिं व्यवहारं कार्यं च ज्ञात्वा
जनो योगाभ्यासरतो भवेत् । अनेन प्रकारेण योगाभ्यास कुम्भक च पुर्वन् योगी
यायात् योगम् । एतेन योगेन आत्मा 'सोऽहं' इत्युदीरयति तत ओंकार आविर्भवति
तत षट् चक्राणि मित्वा योगी स्वस्य आत्मप्रकाश लभते । इत्य जायते आत्मा सकल-
प्रकाशः । तेन ज्ञानं ज्ञानान्मुक्तिरिति ॥

— ० —

१. कुम्भेन सुपुम्णाया मध्ये महति मारते
प्राणोन्मूला सगुत्वाय प्राप्येडा पिङ्गला रवि
नासिकाम्पा वहिगदा लोपते द्वादशाङ्गुले
अष्टाङ्गुलाद् विशान्तनाडीम्या सोमरपट
मलमूत्रमश्छकाप्यवान स वहि क्षिपेत ॥

—ना० चे०

२. ततो नाडीं सुपुम्णामाधित

अग्नी शोभमप उदातः

आवह्य रश्मि यानि तत आत्मा 'सोऽहं' उदीरयति ।

तत ओंकार आविर्भवति

तत षट् चक्राणि मित्वा योगी

आत्मप्रकाशं लभते ॥

भूगोलखगोलवर्णनं महाकाव्येऽत्र

नानको यदा वैकुण्ठादागतवान् तदा स मर्दनं भूगोलस्य वर्णनं श्रावयामास इदं १४ प्रस्तावस्य १४ श्लोकादारभ्य प्रस्तावान्तं यावद् वर्तते । खगोलस्य च वर्णनं कृतवानस्ति । सर्वमिदं विश्वं भगवतो वपुषि स्थिरं चित्तं सूक्ष्ममपि वस्तु ग्रहीतुं तथैव सहते यथा स्थूले शरव्ये धन्वापु स्थिरकरं सायकेन सूक्ष्ममपि विध्यति । तदिदं सकलं विश्वमित्थं दृष्टिपथमागतं नानकस्य ।

सर्वप्रथमं लक्ष्ययोजनविस्तारो वर्तुलो जम्बूद्वीपो नयनपथमागतः । तत्र सन्ति नव वर्षाणि । तदन्तरिल्लाघृतं धरातलम् । तत्र वर्तते कनकगिरिः यो ९६००० यो० महीं प्रविष्टः १२००० यो० उपरि प्रभूतः । इलाघृतस्योत्तरे नीलपर्वतः । स च ८७ यो० बहिः स्थितः । तदन्तं सन्ति श्वेतगिरिः, शृङ्गवान्पर्वतः, कुरुवर्षश्च । इमे त्रयः क्षीरोदाघय १०००० यो० तुगा २००० विस्तृताश्च । ततो वर्तते मेरुः ततो मन्दरः । तत्र सन्ति वनानि चैत्ररथः, नन्दनं वैभ्राजः सर्वतोभद्रः । माकन्दः, चूतजम्बू, कदम्बः, न्यग्रोधश्च फलतरवः सन्ति ।

इलाघृतात्पश्चात् पञ्च मधुनो धारा बहन्ति । मेरी नव पुराणि सन्ति—मनोवती, अमरावती तेजोवती, सयमनी कृशाङ्गना, श्रद्धावती, गन्धवती, महोदया, यशोवती च । मेरुस्थाया जाह्नव्या गतिश्चतुर्धा । सीता गन्धमादनं गच्छति, भद्रा क्षीरसागरं गच्छति महा नवा माल्यव्रन्तं गच्छति केतुमाला च पश्चिमसागरं गच्छति । तत्र सन्ति क्रमेण ह्ययमीधो हनूमान् कलिनरसिंहश्च देवाः । जम्बूद्वीपे अष्टौ उपद्वीपाः सन्ति । स्वर्णप्राश्वः, स्वमुक्तस्थः, आवर्तनः, रमणः, कौकः, पाञ्चजन्यकः सिंहलः, लङ्का च ।

ततो जम्बूद्वीपाद्द्विगुणं प्लक्षद्वीपः तत्र तनूनपात् सप्तजिह्वो देवः । तत्र शिवालयो वर्षाणि, मणिऋटादयो गिरयः ।

ततः शाल्मलीद्वीपः, क्रौञ्चद्वीपः शाकद्वीपः, दधिद्वीपः, पुष्करद्वीपश्च । तत्र वर्तते लोकालोको पर्वतः । सूर्यकिरणलोका लोकपर्वतः नातिक्रमते ।

पृथिव्या पश्चिमं शतयोजनमुत्तङ्गं यान्ति, तदूर्ध्वं मेघाः, ततोऽनिलः, तदूर्ध्वमन्तरिक्षम् । तत्र सन्ति भूतादयः । ततोऽप्युतयोजनमुत्तुङ्गे सिद्धाः सन्ति, ततो राट्टवतः पिशाचः, ततो गुह्यरुः, ततो गन्धर्वः, ततो विद्याधरः, ततोऽप्सरसः, ततो रविभुवर्लोकः । निशाकरोस्ति लक्ष्ययोजनमुपरि, लक्ष्मण्ये नक्षत्राणि, द्विष्टश्नुपरि उशना

ततो बुधः, ततः कुजः, ततो गुरुः, ततः सूर्यः, तत एकादशलक्षोर्धे सप्तर्षिः, ततश्च-
 योदशलक्ष्यादूर्ध्वं ध्रुवः । आदित्यादाध्रुवः स्वर्लोकः । मूलोकाधः, अतलं, वितलं,
 सुतलं, तलातलं, धरातलं, महातलं, रसातलं, पातालञ्च । तत्रैव अतले बलेर्मुखात्
 तिस्रः स्त्रियः समागतवत्यः, कामिनी, स्वैरिणी, पुंश्चली च । वितले हाटकेद्वरः,
 सुतले बलिः, तलातले मयः, महातले काद्रवेयः, रसातले दैतेयः, पाताले बलिः,
 ततोधः शेषः । भुवोषस्तात् जलाद्रुपरि नरकाः । ते सन्ति मुख्यतः २८ रूपाः—तामि-
 स्रः, अन्धतामिस्रः, भैरवः, कुम्भीपाकादयः ।

ततः पश्चाद् नरकयातनावर्णनथम च तदनु स्वर्गत्य स्वर्गफलस्य
 च वर्णनमस्ति ।

महाकाव्ये सुभाषितानि

१. अन्तेवासिन्युपाध्यायः प्रजावत्यां च नन्दिनी ।
निसर्गैव बहत्तश्चण्डिमानमकारणम् ॥
—८१६
२. प्रयाति मार्गेण सता सदश्चे
कशानिपातोऽतितरां प्रसह्य ॥
—६१६
३. सन्तः पुराणेन पथाचरन्ति ॥
—६१७
४. जानन्ति सन्तो वनिता लतेव ।
विनावलम्ब कथमेव तिष्ठेत् ॥
—६१८
५. लतां य आरोपयते सयत्नं
फलावधिप्रौढतरं करोति ॥
—६१२२
६. त्वं गान्धारगतो नियोजितमना-
क्रीणासि भो घोटकान् ॥
—६१९९
७. सदागतिं शक्यति को निरोद्धम् ॥
—१०१४
८. जालस्थमीनास्तरलीभवन्ति ॥
—१११०३
९. विवादस्तत्त्वसोधाय न विरोधाय भोगिनाम् ॥
—१२१६२
१०. सर्वास्ववस्थासु दया न दुष्टा ॥
—१७१६२
११. बालेन निह्नूय हृते पदार्थे ।
पित्रोः प्रकोपो भवति प्रभूतः ॥
—१८१९५
१२. समाजे रज्जु विख्यानां
नासिकाषान् हस्यते ॥
—१८११३

- १३ ते भेदभाज उदिता गुणवारतम्यात् ।
घोद्धापि तद् व्यवहरत्यद्युधेन तुल्यम् ॥
—१८।११४
- १४ भवन्ति शास्त्रे स्वत एव विग्रहा ॥
—१८।२०
- १५ पात्रेण येन केनापि पय पान हि वृत्तिदम् ॥
—१४।६७
- १६ महतामनुकम्पया महस्त्व
नितरा फल्गुरपि प्रपद्यते हि ॥
—१६।१७
- १७ विरक्तभाज सम्भावनीया खड्डु सर्वथैव ॥
—१७।१७
- १८ वसुप्रिया विदधति किं न पातकम् ॥
—२०।४
- १९ मन्यन्ते गौरव कस्य
प्रभुत्वमदमोहिता ॥
—२०।४४
२०. कियद्दिन किन्तु भुवि प्रभुत्वम् ॥
—११।६
- २१ द्विजोन्यनो वा यवनो विजित्य
मनो जगन्नश्वरमेव बुध्या ।
जानाति य प्रेमपर तमीश
स वै महात्मा स च वन्दनीय ॥
—१०।३६
- २२ स्वान्ते कठोरे मदमत्सराद्यै
र्न रोहति क्षानसुपर्वशास्त्री ॥
—१०।३५
- २३ पक्षी स्वगत्या च पशु स्वगत्या
नर स्वगत्या च सर प्रपद्य ।
तोय पिबेत्तृप्तिमपि प्रयासा-
न्नागच्छत कस्यचिदस्ति वृत्ति ॥
—१८।१३०

प्रकृतिवर्णनम्

यथा सर्वत्र महाकाव्ये प्रकृतिवर्णनं दृश्यते तथैवात्रापि सरससरसं प्रकृतिवर्णनं समश्रमायाति । प्रकृतिपदस्य सामान्यो विशिष्टश्च चार्थं भवति । सामान्या-प्रकृतिस्तु पृथिव्यग्नेजोवाय्वाकाशकादिगात्ररूपा या सर्वमैव दृष्टिपथमवतरति । विशिष्टा प्रकृतिस्तु तस्या भिन्ना । साहित्यशास्त्रे प्रकृति पदेन संसारे दृश्यमानस्य वस्तुनः स्वाभाविकरूपमेव गृह्यते । इत्थमत्र महाकाव्ये वस्तुनः स्वाभाविकरूपस्य वर्णनं तरलतरलं लोचनपथमश्नुति ।

प्रथमप्रस्तावस्य २० श्लोकात् २९ श्लोकं यावत् पुनरेकोनविंशतितमे प्रस्तावे चारुमाकं नयनपथमश्नुति प्रकृतिः । तत्र क्वचित् मनोहारिवनं, समुन्नतस्कन्धो वृक्षः, फलोल्लसन्तरुः, आम्रः, आतकाम्रः, पनसः, लकुचः, कदम्बः, अशोकः, तालः, तमालः शालः, निम्बः, प्लक्षः, आमलकः, पिप्पलो, जम्बुः, वट आदयः फलवृक्षाः समक्षमायान्ति, अन्यत्र मल्लिका, चंपकः, कुन्दः, विल्वः, वृन्दा, जपा, नकुलः, सरम्भआदयः पुष्पवृक्षाः, मन्दसगन्धवाताः दृश्यन्ते, इतरत्र कपोतः, खंजनः, कोकिलः, शुकः, बहिः, नीलकण्ठः, चञ्चरीकः, तमालः स्वस्थक्रीडामग्नाः दृश्यन्ते, अस्त्यत्र मृगः, खड्गः, गजः, सिंहः, शशः, क्रोडः, मर्कटः, महिषश्च यन्या इतस्ततो भ्रमन्ति ।

कर्हिचित् अखिलजीवमुखप्रदैका स्वच्छोल्लसत्सुरभिपुष्पयुता गभीरा पेरावतो विमलवारितरंगतीरा भागीरथी दृष्टिपथमवतरति ।

तत्रैव घने क्वचित् विनिर्धूतमोमलाः प्रबुद्धतरुवा मुनयस्तपस्यन्तः समधोक्व्यन्ते ।

कदाचित्तद्वनं विशिष्टं स्थलमिव निर्द्वन्द्वं निर्वेदं च समक्षमागच्छदतितरामानन्दमाददाति ।

यत्र—

एवं पाययति स्तनं स्वतनयं व्याघ्री कुरङ्गी शिशून् ।

अन्यं विभ्रति वभ्रुषु प्रतिदिनं प्रीतिं परां मूपिकाः ॥

यस्मिन् नृत्यति कर्हिणोऽहि निवहो निःसंभ्रमं धीक्षते ।

क्रीडन्तः करिणांगणेषु कुतुकं कुर्वन्ति कण्ठीरवाः ॥

पुनरेकोनविंशतितमे प्रस्तावे जलाल पारे समुद्रं गत्वा शंभावाते नावं निमज्जन्तं पश्यति । अनायासेन स्वयमागतं भोज्यपदार्थं पश्यति प्रकृतेः प्रापूर्वां छटां च पश्यन्नतितरामानन्दमनुभवतीति पततेऽत्र महाकाव्ये प्रकृते सचित्रं सजीवं ललितललितं च वर्णनम् ॥

महाकाव्येऽत्र रसः

महाकाव्येऽत्र कश्च रसोऽङ्गीभूतः के च ष अङ्गभूता इति विचारात्पूर्वं तावदत्र रसस्वरूपं तल्लक्षणोद्गाहरणानि च प्रस्तूयन्ते । सचासौ रसो मम्मटानुसारं यथा—

कारणान्यथकार्याणि सहकारीणि यानि च ।

रत्यादेः स्यायिनो लोके तानि चैन्नाट्यकाव्ययोः ॥

विभावा अनुभावास्वत् कथ्यन्ते व्यभिचारिणः ।

व्यक्तः स तैर्विभावाद्यैः स्यायीभावो रसः स्मृतः ॥ इति

भरतेन तु “विभावानुभावव्यभिचारिसंयोगाद्रसनिष्पत्तिः इत्युक्तम्” ॥

अयमसौ रसोऽत्र चतुर्धा व्याख्यातः । तत्र सर्वप्रथमं —

भट्टलोल्लटस्य निर्गलितोऽर्थः । यथा असत्यापि सर्पे सर्पतयावलोचितान् दान्त्रोऽपि भीतिरदेति तथा सीताविषयिणी अनुरागरूपा रामरतिरविद्यमानापि नर्तके नाट्यनैपुण्येन तस्मिन् स्थितेव प्रतीयमाना सहृदयहृदये चमत्कारमर्पयन्त्येव रसपदवीमधिरोहतीति । श्रीशङ्कुन्य निष्कर्षः । यथा कुञ्जटिकाकुलिते दृशेऽसतोऽपि धूमस्याभिमानात् धूमनियतस्य बहुरनुमानम्, तथा नटेनैव मुनिपुत्रं “ममैवैते विभावाद्य-” इति प्रकाशितैस्त्रासङ्गिरपि विभावादिभिस्त्वन्नियता रतिरनुमीयमानापि निजसौन्दर्यबलात्सामाजिकानामास्वाद्यमानतया चमत्कारमादधती रसतामेतीति रतेरनुमितिरेव रसनिष्पत्तिः ।

भट्टनायकस्यैव सारः । शब्दस्याभिधारूपव्यापारवत् काव्यनाट्ययोस्तद्विलक्षणं भावकत्वभोजकत्वनामकं व्यापारद्वयमतिरिक्तमस्ति । काव्यार्थबोधोत्तरमेव तत्राद्येन भावकत्वव्यापारेण विभावादिरूपसीतादयो रामसम्बन्धिनी रतिश्च सीतात्वरामत्व-सम्बन्धांशमपहाय सामान्यकामिनीत्वरतित्वादिनैवोपस्थाप्यते । अन्तेन भोजकत्व व्यापारेण तु, वृत्तरीत्या साधारणीकृतविभावादिसहकृतेन सा रतिः सहृदयैरास्वाद्यते इति रतेरात्वाद एव रसनिष्पत्तिः ।

अभिनवगुणपादस्य मतस्य स्थूलत इदं मर्म । रतिकारणादीनामनुभवाद्स-कृदनुमिता रतिः संस्काररूपेण सहृदयहृदयमधिरोहति । अथ क्रियता कालेन मुनिपुत्रमनुष्ठितयोः, रामादिव्यक्तिविशेषसम्बन्धिरतिनारणविभावादिप्रतिपादकयोरपि काव्यनाट्ययोः पूर्वोक्तभावकत्वव्यापारेण रामसीतादिविशेषांशपरिहारेण रतिकारण-साधारणकामिनीत्वादिना प्रतीतैः विभावादिभिः सहृदयहृदयावस्थिता सा रति-व्यञ्जनया, अभिव्यक्ता सामाजिकानामास्वाद्यताभायातीति एतादृशात्वाद एव

रसनिष्पत्तिरिति । पूर्वमते असत्या अपि रतेरेवारवादः । अत्रमते तु वासनया स्थिताया एवेत्यनयोर्भेदः ।

—काव्यप्रकाश धामनटीका

इत्थं रसस्वरूप निरूप्य सर्वेषां रसानां लक्षणानि नानकचन्द्रोदयनामक-
महाकाव्यादुदाहरणानि च प्रस्तूयन्ते ।

अत्र भरतः—

शृङ्गारस्य लक्षणम्

श्रुतुमाल्यालङ्कारैः प्रियजनगान्धर्वसेवाभिः ।
उपवनगमनविहारैः शृङ्गाररसः समुद्भवति ॥

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

मलयजरससेकान्मालतीदामतश्च
वरतनुपरिरम्भस्तेन सम्भावितोऽभूत् ।
सुखमपि मदिराक्ष्या घ्रीक्ष्य तस्याः प्रियेण
न किमपि बहु मेने शारदः पूर्णचन्द्रः ॥

—३ प्रस्ताव

अथवा

निशम्य कोलाहलमुल्लसन्मना
तद्विच्छिद्यः शैशवशेषशोभना
सरोजराजन्नयनाथ नानकी
गवाक्षनिक्षिप्तमुष्णी निरैक्षत ॥

—२ प्रस्ताव

हासस्य लक्षणम्

विपरीतालङ्कारैर्विकृताचाराभिधानवेषैश्च ।
विकृतैर्यविशेषैर्हसतीति रसः स्मृतो हासः ॥

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

“त्वं गान्धारगतो नियोजितमनाः
श्रीणासि भो घोटकान्”

करुणस्य लक्षणम्

दृष्टजनस्य विनाशात् शापान् क्रोधाच्च धन्यनाद् व्यसनात् ।
एतैर्यविशेषैः करुणास्यरसः समुद्भवति ॥

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

योगीन्द्र नानक पितर्यदि सत्यशक्ति-
स्त्वं मे तदा भव मुहूर्तमुपेतजीवः ।
बालं हि तान्यननुशिष्य कुतः प्रयासि
निष्कारणा करुणता तव शोभते किम् ॥

—१९ प्रस्तावे

रौद्रस्य लक्षणम्

आयुधस्रङ्गाभिभवाद्द्वैकृतभेदान् विदारणाच्चैव ।
संभ्रामसम्भवादर्थादिभ्यः संजायते रौद्रः ॥

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

कोणैराहन्यमानाः प्रलयजलधरध्वानधीराश्च भेर्यः
पाणीन् वीरप्रजस्यत्सरुधृतिरभसोल्लासितश्चक्रुःप्रान् ।
घानुष्कैर्धुनिर्तानां शरनिर्करकिरां सर्वतः शिञ्जीनीनां
निःश्वासैः सैन्ययोः किं स ततनितदिशां कोपि शुभाव किञ्चिन् ॥

अथवा

पानीयप्रस्थ एव प्रधितपटुभटध्वाननिर्धूनिताद्रि ।
प्राग्युद्धक्रुद्धदन्तावलदलिततरुर्बाबरं प्रत्यगृह्णात् ॥

वीररसस्य लक्षणम्

उत्साहाध्यवसायादविपादित्वादविस्मयान्मोहान् ।
विविधादर्थविशेषाद्वीररसो नाम संभवति ॥

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

यवनोर्हर प्रसर धुन्वतीः प्रजा
घनिनश्च दण्डय पुराणि निर्दह ।
ललितान्धकार विषयाननुक्षणं
परिघाविता सपदि मुद्गलावली ॥

अथवा

आयाहि प्रहर प्रवीच्छ जगती पश्याधुना नश्यसि
प्रस्यस्यत्र विकल्पनं तव वृथा त्वां रे कर्तेमि द्विधा ।
ध्दूगूर्णासिकराः करालवदना रक्षारुणश्मश्रवो
जल्पन्तो भुवि भीरुभैरवमिदि छिन्ना निपेतुः क्षणात् ॥

भयानकस्य लक्षणम्

विकृततरसत्वदर्शनसंभ्रामारण्यशून्यगृहगमनात् ।
गुरुनृपयोरपराधात्कृतकः स भयानको ह्येयः ॥

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

ज्वालां द्रुमुमगादगाधजडता विध्वंसिनी देवताम्
आत्रह्मप्राणियपर्यन्तमरिडक्षितियत्प्रोतमेवेहतेत्र ।
श्रौतस्मार्तप्रसिद्धप्रवचनमनसा हर्षमुल्लासयन्ती
कालव्यालालिमाला कुपथगतधियां दृश्यते सा कराला ॥

वीभत्सस्य लक्षणम्

अनभिमतदर्शनेन च गन्धरसस्पर्शदोर्पश्च ।
उद्वेजकैश्च बहुभिर्घोभत्सरसः समुद्भवति ॥

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

भिन्नबाहुचरणाः क्षतो रसो
भिन्नशुक्ष्मगलितांत्रवल्लयः ।
देहिमे जलमिति प्रजल्पते
वीक्षिता गलचलत्कशाशवः ॥

अद्भुतस्य लक्षणम्

यस्त्वतिशयार्थयुक्तं वाक्यं शिल्प च कर्मरूपं च ।
तत्सम्बद्धैर्यै रसोद्भुतो नाम सम्भवति ॥

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

ज्वालाम् विलोकयितुङ्गाम् च्छाम्प्लोऽहं
श्रुत्वा विरक्तवरमन्वसरं यतोन्द्रम् ।
पृष्टोऽभ्यधां यमिनमन्वयनामनी स्वे
शङ्काकलङ्कमयशोधितवान् गुरुर्मे ॥

शान्तरसस्य लक्षणम्

'निर्वेदस्थापिभावोऽस्ति शान्तोऽपि नवमो रसः ।

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

त्रिसंध्यस्तानाद्रोस्तगुकनक्तन्तुप्रतिभटो
जटाः शुभ्रां भूति धवलमुपवीत च दधतम् ।
निपण्णं शार्दूलत्वचि हरिणकृत्या परिवृतं
दयादृष्ट्या दैन्यं सपदि शमयन्तं च जगताम् ॥

—: ० :—

१. यत्तु अत्र वदन्ति शान्तरसस्य स्थायी निर्वेदो न युज्यते, तस्य निर्वेदस्य स्वस्मिन् स्वातिरिक्ते च हेयत्वज्ञानात्, बेहावच्छिन्ने आत्मनि तुच्छत्वबुद्धित्वाच्च तथा च सुखरूपत्वाभावात् तत्स्यापिरुस्य रसत्वम् इति तत्तु चिन्त्यमेव विषयेषु (स्वस्मिन् स्वातिरिक्ते च) अलं प्रत्ययरूपस्य वा निर्वेदस्य शोकवत् समाधानात् । वस्तुतो रत्पादिकमुपजीष्य हर्षादेरिव तत्त्वज्ञानजनित्वेदमुपजीष्य शमादिप्रवृत्ते स एव स्थायी न शम । अथ च तत्त्वज्ञानजन्वनिर्वेदस्यैव शमरूपत्वात् । न क्षलु ब्रह्मज्ञानजन्य निर्वेदस्य वैषण्योच्छ्वासादिकाप्यजनकता स्वप्नेऽपि सम्भवति ।

तदुक्तम्—स्थायी स्याद्विषयेष्वेव तत्त्वज्ञानान्द्रुदेष्टवि ।

इष्टानिष्टविषयोगाप्तिकृतस्तु ध्यमिचार्यसौ ॥

भक्तिभावरस्य लक्षणम्

रतिर्देवादि'विषया व्यभिचारी तथास्त्रितो भावः ।

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

शरणं करुणाकरो हरिः

मम नान्यं फलयामि कंचन ।

गरुडध्वजतो गतिः परा

मम नास्त्येव समस्तजन्मसु ॥

अत्र महाकाव्ये शान्तो रसोऽर्हति । शृङ्गाररौद्रवीराहृदयत्वङ्गभूता इति ।
गुरोर्नानकस्य जगदिन्द्रजाल पश्यतो जीवनदर्शनम् उदासिमत्प्रवर्तनं च शान्तरसं
प्रधानभूतमुपन्यस्यति । रसाना सर्वेषां तु प्रागेव प्रदत्तानि सन्ति तावन्नश्रुणानि ।
अत्र केचिद्ब्रूवन्ति यदत्र भक्तिभाव एव प्रधानो, रसास्तु सर्वे एवाङ्गभूता इति तत्र
समीचीनम् यतोऽहि प्रारम्भतोऽवसानं यावत् भक्तिभावस्य चर्चा द्वयोरेव प्रस्तावयोः
कृता वर्तते यत्र शान्तरसस्य सर्वेष्वेव प्रस्तावेषु महत्त्वं दृश्यते ।

—०—

---

१. आदिशब्दान्मनिमुदृष्टपुत्रादिविषया । शान्ताविषयस्तु श्वरुः शृङ्गार

—मम्मटः

२. अत्रोदाहरणं कुतः प्रस्तावानुद्धृतमिति अमुत्तमविज्ञातो बोद्धव्यम् ।

महाकाव्येऽत्र गुणः

ये रसस्याङ्घ्रिनो घर्मा शौर्यादय इवात्मन' ।
उत्कर्षहेतवस्तेस्युरचलस्थितयो गुणा ॥

इति मम्मटोक्तदिशा 'रसोत्कर्षकत्वे सति रसायभिचारिस्थितित्वम्, अव्यभि-
चारेण रसोपकारकत्वं चेति लक्षणद्वय फलित गुणस्य । स चासी गुणस्त्रिविधः ।

“माधुर्यौज प्रसादाख्यास्त्रयस्ते न पुनर्दश”

इति मम्मटोक्ते । तत्र माधुर्यं शृङ्गारे । द्रुतिहेतुत्वात् तथाचात्यन्तद्रुतिहेतु-
त्वात् कर्तुणे विप्रलम्भे शान्ते च ।

ओज वीररसे द्रोण्यात्मविन्दतेहेतुत्वात् । तथा च बोभत्से रौद्रे च तस्यै-
वात्मविस्वारस्याधिक्यात् । प्रसान्दस्तु सर्वत्र च विहितास्थितिः “समर्पकत्वं काव्यस्य
यत्तु सर्वरसान् प्रति । स प्रसादो गुणो क्षेय सर्वसाधारणप्रिय ” इत्यानन्दवर्धनोक्ते ।

महाकाव्येऽत्र मुख्यतः प्रसाद एव गुण । शान्तरसस्य प्रधानान्माधुर्यमपि सदैव
प्रसाद इव राजते । केवल युद्धादिवर्णने पञ्चपा एव श्लोका ओजो गुण विभ्रति ।

तत्र प्रसादस्योदाहरण यथा —

पुरोऽथ पान्थै परितश्चलद्भिः
पद्भिः स्वयात्रिप्रवरैरनेके ।
अरण्यमन्यैर्विविधैर्युतं तत्
समुत्सुकान्तं करणैः स दृष्टवान् ॥

१९११

अन्यद्दुदाहरण यथा —

निशम्य कोलाहलमुल्लसन्मना
तडिच्छविः शैशवशेषशोभना ।
सरोजराजन्नयनाऽथ नानकी
गवाक्षनिक्षिप्तमुखी निरैक्षत ।

१९१३

रीतिरत्र काव्ये

आलङ्कारिकाणां मते वृत्तिः रीतिश्च पर्यायवाचकी एव । तत्र अनुप्रासो हि द्विविधो भवति छेकगतः वृत्तिगतश्च । तत्र वृत्तिस्तावत् :-

(१) मधुरादिरसानुगुणनियतमसृणादिवर्णगतो रसविभयो व्यापारो व्यञ्जनाख्यः”
—प्रदीपे।

(२) “नियतरसविशेषव्यञ्जकत्वेन परिगणिता वर्णास्तद्रवस्तन्निष्ठो व्यापारः सहकारी, आनुपूर्वी विशेषः स एव वृत्तिः”

(३) “वृत्तिश्च माधुर्यादिव्यञ्जकसुकुमारादिवर्णगतत्वेन मधुरादिरसोपकारकः शब्दस्य संघटनाख्यो व्यापारविशेषः ।”

एता उपनागरिका, परुषा कीमलाख्याश्च वृत्तयः वामनादीनां मते वैदर्भी गौड़ी पाञ्चाल्याख्या रीतयो मताः । इत्थमत्र माधुर्यव्यञ्जकवर्णमुक्ता पाञ्चाली ओजः प्रकाशकैर्वर्णयुक्ता गौड़ी शेषैः प्रसादवर्णयुक्ता वैदर्भी ।

नानकचन्द्रोदये वैदर्भीरीते प्राधान्यम् । गौणरूपेण तु अन्ये अपि द्वे लोचने पथमद्भवतः ।

तत्र तावत् वैदर्भीरीतेरुदाहरणम् :-

“अधिगतः शिविकां स हिरण्मयी
हरिदयालुरशोभत पण्डितः ।
परिणये दशकन्धरविद्विषो
गुरुवशिष्ट इवातिप्रतिष्ठितः ।

—४६१५

अन्यत्रोदाहरणं यथा :-

प्रसाधिता पाणिरगात्सुकेशी
केशानसंस्कृत्य जनेन कापि ।
आदर्शमन्या दधती करेण
गवाक्षमाक्षिप्य परां रुरोध”

—४६१५

अलङ्काराश्चात्र महाकाव्ये

उपकुर्वन्ति तं सन्तं येऽङ्गद्वारेणे जातु चित् ।
हारादिबदलङ्कारास्तेऽनुप्रासोपमादयः ॥

एतेन मम्मटोक्तलक्षणेन अलङ्काराणां रसव्यभिचारिस्थितित्वं नियमेन रसोप-
कारकत्वाभावश्च ।

तत्र शब्दालङ्काराः षट् । तथाहि :—

“वक्रोक्तिरप्यनुप्रासो यमकं श्लेषचित्रके
पुनरुक्तवदाभासः शब्दालङ्कृतयस्तु षट्”

—काव्यप्रकाशसंकेत (सोमेश्वर)

अर्थालङ्कारास्तु काव्यप्रदीपादी परिगणिताः एकपष्टिः (६१)मम्मटोदिताः ।

नानकचन्द्रोदये शब्दालङ्कारस्यार्थापेक्षया बाहुल्यम् । अर्थालङ्कारवपि रूपको-
पमार्थान्तराणां बाहुल्यमत्र महाकाव्ये ।

महाकाव्यादमुष्य शब्दालङ्कारयोदाहरणं यथा :—

“सकलकर्मसुधर्मसुनिष्ठितः
विशदनुद्विविलासबिचेष्टितः”

—४११

अन्यदुदाहरणं यथा :—

“माथानटीनाथमिदं ततो नु
न मत्सरस्तत्र ममास्ति कश्चित्”

—५५११

अर्थालङ्कारेषु तावदत्रेक्षा यथा :—

ताः क्षत्रियाण्यो मृगशावनेत्राः
सुवर्णबल्लीसुकुमारदेहाः ।
अन्यत्र गच्छेदिति शङ्कयेव
कटाक्षदान्ता वरमन्यवघ्नन् ॥

१००५

इत्यमेवान्यान्यप्युदाहरणानि द्रष्टव्यानि सन्ति ।

ऋतुवर्णनम्

ऋतुवर्णनमत्रापि महाकाव्येऽङ्गभूतमिव विदधत् शोभां काव्यस्य सहृदयानां समक्षमागच्छति । पञ्चमप्रस्तावेऽत्र महाकाव्ये ऋतुवर्णनं नितरां हृदयहारि हरतीव चेतसि सन्धानाम् ।

तत्र वसन्तवर्णनं यथा :—

परागपिष्टातमरेण रञ्जयन्
दिवारनारीमुखमुन्मुखः परम् ।
पिकालिगीतौ सुरभिः समाययौ
कुसुम्भकौसुम्भपटो विटो यथा ॥

अथवा

स्मर नरपतिशासनं समन्तात्
पिकनिन्दे परिघोपयत्यदोपम् ।
त्यजतु किमपि माननो न मानं
प्रविशतु किञ्च विशालवेशम भुग्वा ॥

प्रीष्मवर्णनं यथा :—

पांशुः स्पृशन्नपि पद्मे परितापहेतुः
व्याजेन दुर्गेन श्वातितरां सुशीलः
सन्तापिनोऽपि दिवसाः परिणामरम्याः
दीर्घास्तपोव्यतिकरा इव ते वमूत्रुः ॥

वर्णतुर्वर्णनम्

मेघाद्यैर्हरितेन्द्रनीलमलिनैराकाशमाच्छादयन्
फुल्लैरर्जुनसर्जनीपकृष्टजैः सर्वा दिशो भासयन् ।
मर्त्ताश्चातककेकिदुर्गगगान्कुर्वन्नखर्वस्वरान्
आपाङ्गः समुपेत्य सो धुरि वनं ताप जनस्याहरत् ॥

शीतवर्णनम्

वन्यां तलादिचतरः प्रविहाय कृष्णां
भीमादिकानिव निरीक्ष्य हतं प्रतापम् ।
पूपोत्तरां दिशमुपेत्य चिराय शीतं
श्वानं युधिष्ठिर श्वानुगतं निनाय ॥

नानकचन्द्रोदयस्य महाकाव्यत्वम्

सर्गबन्धो महाकाव्य"मित्यादिना यन्महाकाव्यस्य लक्षणमुक्तं तत् सर्वमत्र काव्येऽक्षरशः संघटते । अत्र महाकाव्ये एकविंशतिः प्रस्तावाः सन्ति । श्लोकसंख्यास्तु अन्यत्रेवेह भिद्यन्ते एव । छन्दसामपि सर्वत्र भेदाः दृश्यन्ते । छन्दसां विचारेऽस्त्यत्रैकं वैशिष्ट्यं यदेकस्मिन्नेव प्रस्तावेऽनेकेषां छन्दसां प्रयोगा कृता वर्तन्तेऽत्र ।

नायकोऽस्त्यत्र स्वयं नानक एव योस्ति धीरप्रशान्तो नायकः । अत्र कृतं वर्तते वर्णनं जन्मनो मरणं यावन्नानकस्य । यद्यपि २०, २१ प्रस्तावयोः नानकस्य देहावसानात्पश्चान्नवसंख्याकानां गुरुणां आजन्मनो मरणं यावद् वर्णनं कृतमस्ति तथापि तेनैव कदाचिदपि भवेयुर्नायका महाकाव्यस्य । तथा सति नायकवैविध्यं स्याद् अत्र काव्ये । अत एव प्रायः इण्डियाओफिसपुस्तकालयस्य इस्तलेखे (MSS) केवलमेकोन विंशतिरेव प्रस्तावाः सन्ति । नायिकास्त्वत्र नानकपत्नी सुलक्षणी एव । या च पुत्र द्वयं प्रसूय नानकस्य योगिवर्यत्वप्राप्ते सततं प्रयत्नपरा समतिष्ठत । प्रापेण रसास्तु सर्व एव विद्यन्तेऽत्र काव्ये येषां वर्णनं प्रागेव कृतमस्ति । प्रधानस्त्वत्रास्ति शान्त एव रसः । शृङ्गारवोरादयस्त्वप्रधानाः । हास्यरसस्य द्वित्राप्येधोदाहरणानि प्राप्यन्तेऽत्र येषां निरूपणं कृतमस्ति रसवर्णने । गुणाः सन्ति त्रयोऽपि । परमत्र वर्तते प्राचुर्यं प्रसादस्यैव । इत्यमत्र सर्वथा महाकाव्यस्य लक्षणं संघटते ।

काव्यं हि नाम मम्मटोक्तदिशा "तददोषी शब्दार्थौ सगुणावनलंकृती पुनः कापि" इति । तदित्थं निष्पन्नम्—

१. सरसं स्फुरालङ्कारसहितम् ।
२. सरसम्, अस्फुरालङ्कारसहितम् ।
३. सरसम्, अलङ्कारशून्यम् ।
४. नीरसं स्फुरालङ्कारसहितम् ।
५. नीरसम्, अस्फुरालङ्कारसहितम् ।
६. नीरसम्, अलङ्कारशून्यम् ।

एते षड् भेदाः काव्यस्य । अत्र मम्मटमते प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमानां काव्यत्वम्^१ । नानकचन्द्रोदयमिदं महाकाव्यं द्वितीयलक्षणसंघटितमिव विदुषां लोचनपथपञ्चति ।

१. "अत्र केचित् कविकर्म काव्यमिति समाख्यानुरोधात् शब्दे एव काव्यत्वं रचयते । तस्य तद्वृत्तयान्पत्वात् । तस्मान् अस्वादिमीवात् पदसन्दर्भः काव्यलक्षणं पठति । तन्न । तथाहि । अस्वादिमीवमेव काव्यत्व प्रयोजकरूपम् । यच्च शब्देऽर्थे चाविशिष्टम् । तत्रापि रसोदबोधकत्वाद्गृहीतेरिति, अर्थेऽपि दृश्यकाव्ये इव काव्यत्वम् । कविकर्मण्यवहारस्तु तदत्राप्यवस्थाद्भाक्त एव । शब्दनिवृत्तवादिमते शब्दरूपेण काव्ये कविकर्मण्यवहारस्य भाक्तवान् । एवमर्थेऽपि काव्यत्वे सिद्धे काव्ये पठति काव्ये रचयति, काव्यं शृणोति इत्यादि अवधारस्तु काव्यपदस्य शब्दमात्रपरत्वात् इति ।

महाकाव्यस्यैतिहासिकता

पुराणानि, रामायण महाभारत चोपजीव्य यानि काव्यानि लिखितान्यभूवन् तत्र जात काव्यधर्मस्य च बाहुल्यम् । परमिदं महाकाव्य काव्यगुणैः सममेव प्राचुर्येण तिहासिक तथ्यभावेदयति । ५० चरराजशर्ममहोदयोऽयं गुरोर्नानकशिष्याद् द्वारकादासान् नानरुचावनवृतान्त श्राव श्राव गुरुग्रन्थसाहिव च समालोच्य स्वा- प्रतिभप्रतिभया महाकाव्यमिदं रचितवान् । अत एवात्रैतिहासिक तथ्य प्राचुर्येण वर्तते । गुरोर्जन्म समारभ्य देहत्यागान्त सर्वं तथ्यमेव वर्तते काव्येऽत्र । केवल द्वित्रा- ष्योदाहागानादृशानि सन्ति यत्रातिशयोक्ति कृता वतत कविना । चिद्विजाय प्रयत मानस्य नानरुस्य यात्रावर्णनप्रसङ्गे बहुधापतिता सन्त्यत्युक्तय । तद्यथा वैकुण्ठ- गमन, तत्र विष्णुदर्शन तम्योपदशप्रहण, ध्रुवलीङ्गगमन, ध्रुवेण धार्ताकरण, जनकेन सह साक्षात्कार समुद्रलघन पादाभ्याम्, लकाया विभीषणेन वार्ताकरणम्, तथा च क्षणेनेव षष्ठात्सुमेरुगमन, मरुकात् स्वगृहगमन क्षणेनेवेत्यादि । येऽत्र नानकस्य पूर्वजन्मवृत्तान्ताः सन्ति तं तु भगवता बुद्धस्य जीवनवर्णने दशनवर्णने चावेदितमस्ति तथेयात्रापि नानरुचन्द्रोदये चवति भूयानैतिहासिकाऽश । अत एवेदमैतिहा- सित्रमेव महाकाव्य सर्वथा भवितुमर्हतीति । ये खलु नानकस्य गोरक्षशिष्ये सह श श्राथविषया मरुकाया म्नेच्छाचार्ये सह वार्ताविषया, अन्यैश्च पाण्डिभि सह ये चर्चाविषयास्ते तथा यत्रात्रमरुका प्रदर्शिता सन्ति त च नैवात्युक्तिं स्पृशन्ति । यत्राहि सतामत्प्रवेतादृश महिमा । भापात्रकाव्ये पाण्डित्यपूर्णापि लोकानुरञ्जिनी वर्तते । सन्ति केचित् सज्ञाशब्दा य स्वनेव रूपेण प्रदर्शिता सन्ति । यथा जवराईल, कारान, इत्यादि । बहुधा भापात्र सुसरुता सुनिबद्धा च राजते भापया भावच्यञ्जना समधिक स्पष्टमञ्जति लोचनपथम् । अत सामञ्जस्यपूर्णेऽस्ति भापाभापयोरत्र- काव्ये । शैला खल्वत्र भापाया भाव सयोजयन्ती लोचनपथमवतरति । वर्ततेऽत्र राजशरस्येव शैली चनुरता च । इत्यमिदं भापादृष्या, शैलीदृष्या, ऐतिहासिक तथ्यदृष्या च सर्वाङ्गाग विराचमानमागच्छति समक्षमरमाकमक्ष्णो । अर्वा- चीनमिदं कार्यं सरुतरस्य सर्वाङ्गागसम्बद्धने सविशेष स्थानभावेदियिप्यतीति निश्चप्रचम् ।

भूमिकालेखने सहायकाः सिखधर्मस्य परिचयप्रदातृणां ग्रन्थानां सूची

१. The quint essence of sikhism = shiromani Gurudwara Pravandhak Committee Amritsar.
  २. Critical study of Adigranth - Dr Surinder singh, Reader Delhi University
  ३. Sikhism its ideals and instuctions Tejsingh.
  ४. Outline of sikhism - Surinder singh, Professor punjabi, Chandigarh
  ५. संत साहित्य = डा० सुदर्शनसिंह मजीठिया ।
  ६. उत्तरी भारत की सत परम्परा = परशुराम चतुर्वेदी ।
  ७. G. S. Durayl = Indian Sadhus
  ८. Civil and religious Institutons of the sikh = Wilson Jourual of the R. A Society 1818।
  ९. The Gospal of the Sathu = Surindar singh
  १०. ब्राह्मनिष्म एण्ड हिन्दुइष्म = मोनियर विलियम् ।
  ११. दि सिखरिलिजियन = ए० ए० मेकालिफ ।
- आम्सफोर्ड १९०९
१२. I. R. A. S भाग १८, फ्रेडरिक पिकनार ।
  १३. फिलासाफी आफ दि सिखिष्म = शेरसिंह ।
  १४. हिस्ट्री आफ दि सिखस = जे० डी० कनिंघम ।
  १५. ट्रान्स्फार्मेशन आफ सिखिष्म = गोकुलचन्द्र नागर ।
  १६. नाय सम्प्रदाय = हजारीप्रसाद द्विवेदी ।
  १७. दि हिन्दू व्यू आफ लाइफ = राधाकृष्णन् ।
  १८. पजाबी भाषा विगि यन अते गुरमति गियान = मोहनसिंह ।
  १९. नानकचन्द्रोदयम् = देवराज शर्मा ।

किञ्चिन्निवेदनीयम्

म० म० प० गोपीनाथकविराजै श्रीत्रजबल्लभद्विवेदिमहोदया समाह्वयः
नानकचन्द्रोदयस्यास्य सम्पादन कारयितुम् । तदानीं श्रीत्रजबल्लभद्विवेदिन आसन्
प्रकाशनाधिकारिण (इदानीमिमे, योगतन्त्रविभागे व्याख्यातार सन्ति) पदे ।
स च मा सम्पादनमनुष्य कर्तुं तदानीन्तनेभ्य उपकुलपतिभ्य श्रीसुरतनारायणमणि-
त्रिपाठिमहोदयेभ्य आज्ञामादाय न्ययोजयत्कार्यऽत्र । अत सर्वप्रथममहमस्येतेषां
कृतज्ञ । अनुसन्धानसचालकस्यादेशानुसार तदनु सम्पादन कर्तुमह समुद्यतोऽ-
भूवम् । यो तावद् हस्तलेखी मयाधिगतौ तयोरासन् बहूनि अस्पष्टाक्षराणि, भ्रमा,
स्फुटार्थाश्चाशा । परमह सावधानेन महता परिश्रमण च समारम्भान् सम्पादन
सशोधन चास्य कर्तुमिति । कार्यमिदं कर्तुमह बहुश समुत्साहित पण्डितश्रीजगन्नाथ-
उपाध्यायमहोदयैस्तदानीन्तनबौद्धदर्शन विभागाध्यक्षै (एते सम्प्रति पालिविभागे
प्राध्यापका. सन्ति) रसमध्यक्षैश्च । ये खलवासन्नत्र भ्रमा अस्फुटार्थाशाश्च तान्दूरी-
कर्तुं मुन्यवरिधत्त पाठ च विधत्तमतीव मार्गप्रदर्शनं कृतवन्तः. सन्तीदानीन्तनाः
सञ्चालकमहोदया पण्डितप्रवरा श्रात्रदरानाथशुक्लमहोदया । इत पूर्वं महाकाव्यमिदं
नागतमासीत् प्रकाशम् । अतः कठिनकठिनं कार्यमिदं ललितललितं कर्तुं मया सित्त-
धर्मस्य ग्रन्था समासादनाया आसन् । तदेतत्प्राप्तुं मया समादरणीया सन्तपतहसिद्
महादया समभ्यर्थिता । एतेषामाशावाद् प्राप्य प्रकाम प्रसन्नोऽहं यथायोग्य कार्य-
माचरम् । गुरुवर्यां सभाजनीया सन्तमहोदया मह्य सुचारुकार्यं कर्तुं प्रथाश्च प्रददुः ।
एतेषामाशावाद्स्वरूपमेवेदमरितं कार्यमिदं भवता (पाठकाना) पुरतः शोभमानम् ।
इत परमह हार्दं धन्यवाद वितरामि प्रो० सुरिन्दरसिंहकोहली महोदयेभ्यः । एते
चण्डीगढ़विश्वविद्यालये पञ्जाबीभाषाप्राध्यापका मत्कार्यसम्पादनाय बहुविधं
प्रयत्नं कृतवन्त इति रक्षत्वेन गुरुर्नानको नितराम । प्रस्तुतग्रन्थमुद्रणकार्ये
हार्दधन्यवादस्य पात्राणि सन्ति प्रेसवायकर्तारो विशेषतः श्रीहरिविज्ञानत्रिपाठिमहोदय-
भूकसशोधनकार्ये कृतबहुपरिश्रमः. धन्यवादाहंऽस्ति ।

गुरुर्नानकस्य पञ्चशतशतौजयन्ती पुनीतसमारोहावसरे (य समारोहः
५१११६९ त सम्पत्स्यते) पुस्तकमिदं सम्पाद्य मया सहृदय-हृदयसमक्ष प्रस्तुत-
मित्रतरा मानन्दमनुभूयत इति । अत पर सस्कृतानुरागिण प्राथ्यन्ते यद् याश्च शुटय
सञ्जातान्त्वदयमहमत्र क्षन्तव्य एवेति ।

अकिरद्विपमा यो
ज्ञानवैराग्यं धारा ।

स जयति करुणाब्धि-
नानको योगिवर्यः ॥

देश्यैः सुबोधमधुरैः परमात्मतत्त्वं
वाहीकवर्गमपि बोधयताञ्जसैव
द्वैतान्धकारमपनीयत नानकेन
सन्दर्शितस्तनुभृतामपवर्गमार्गः ॥

विदुषामास्रवः

सम्पादकः संशोधकश्च

ब्रजनाथ झा एम. ए; आचार्यः

बिहारप्रान्ते दरभङ्गामण्डला-
न्तर्गतमहरौलप्रामवास्तव्यः ।

अन्तराष्ट्रीय-विभागः

वाराणसेयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

वाराणसी

२ अक्टूबर १९६९

श्रीगणेशाय नमः

श्रीदेवराजशर्मविरचितं

नानकचन्द्रोदयमहाकाव्यम्

अथ प्रथमः प्रस्तावः

यस्याज्ञानवशादसावनवधिर्दुर्बारदैन्यास्पदं
संसारः सुखदुःखमोहगहनः प्राचीन उज्जृम्भते ।
दृष्टे यत्र विवस्वतीव तिमिरं तूर्णं तिरोधीयते
सत्यं ज्ञानमनन्तमेकममलं तद्भासते यो महः ॥ १ ॥
औदार्यार्जवकीर्तनीयकरुणः शौर्यादिलक्ष्मीगुणः
शास्त्रार्थव्यवसायिसङ्गनिपुणः श्रीभागमल्लामिधः ।
शुभस्वीयसमर्हणीयचरणध्यानानुरक्तः कृती
राजासीन्निजधर्मकर्मसुदृढः प्रख्यातकीर्तिः सुधीः ॥ २ ॥
प्रख्यातान्तस्तिमिरतरणिः पूर्वविद्याविलास-
प्रेमासक्तः सरसजनवासंस्तुतो ब्रह्मनिष्ठः ।
साङ्गोपाङ्गश्रुतिकृतिपटुः स्वीयवान्सन्ययुक्तः
शान्तो दान्तः प्रभवति गुरुर्मदासामिधानैः ॥ ३ ॥

१. पशु—क

२. तत्र परब्रह्मणः स्मरणं कृत्वा कविः भागमल्लनामकं राजानं गुरुं धर्मशास्त्रं सुतरामं हरिदासं
नानकं शौचन्द्रं च स्मरति चिह्नोपिनम्य एन्यस्य निविष्टेन समापने जायन्तीति बुध्या ।

१. प्रारम्भिकाः सप्तश्लोकाः 'क' इति हस्तलेखे न सन्ति । एते केवलं 'स' इति हस्तलेखे
दृश्यन्ते ।

यत्र द्वितीयसर्गद्विचित्रानिब्रह्मावर्षण्यन्त प्रथमश्लोके सरस्वत्या वर्णनं दृश्यते ।
कविना तत्र प्रथमप्रस्तावस्य प्रथमश्लोके सयज्ञानानन्तामलरूपस्य मह्यो वर्णनं शौचन-
पयमश्रुतिः । तत्र कारणमिदमेव यदुदासिमतप्रस्थानरूपस्य महाकाव्यस्य प्रारम्भे परब्रह्मणः
परमेश्वर्येण भाष्यमेव ।

सकलकर्मसुधर्मसुनिष्ठितो

विशदबुद्धिविलासविचेष्टितः

सुरतरामसमाख्य उदारधी-

र्जयति सन्ततमात्ममुदान्वितः ॥ ४ ॥

ज्ञानं गुह्यतमं मतित्वममलं ध्यानं तथाध्यापनं
सानन्दाध्ययनं सुयोगमयनं सद्बुन्दसम्माननम् ।
संभाव्यात्मगतौ रतः समभवद्भस्मावृताङ्गः सदा
सिद्धश्रीहरिदासयोग्यतुलधीर्देगम्बरीशृत्तिकृत्^१ ॥ ५ ॥

श्रीमद्बुद्धिसुधाकरः पटुतरः सर्वागमज्ञानभृद्
वेदान्तैकविचारचारुचतुरथैतन्यचिन्तामणिः ।
सद्गर्नाश्रमसिद्धशुद्धविलसत्साम्राज्यवत्त्वोत्सुकः
सर्वैश्वर्यसमन्वितो विजयते श्रीनानकाख्यः सुधीः ॥ ६ ॥

श्रीचन्द्रः प्रभवत्यनेकगुणवद्वन्दैस्तुतः संमतः
सद्विद्याम्यसने सदैव जनताकारुण्यकल्पद्रुमः ।
धैर्यस्थैर्यतयेप्सितस्थितिरतिस्वच्छस्वभावोजितः
श्रीमद्बुद्धिसमीहितेष्टविमलज्ञानप्रधानप्रधीः ॥ ७ ॥

बालाख्येन पुराङ्गदं प्रतिकथा प्रोक्ता निजप्राकृत-
ब्राह्मणा नानकसंगितात्मविशदज्ञानाम्बुधेः श्रीगुरोः ।
गङ्गाराममुदाद्य सैव भवता गीर्वाणवाणीशृता
श्राव्या मे कृपयेत्युवाच नृपतिः श्रीभागमन्त्राभिधः ॥ ८ ॥

१. सकलधर्मसुरमं—ख.

२. सुयोगमयनं—ख । श्लोकोऽयं “क” इत्यत्र नास्ति ।

३. विद्वत्स्तुतः—ख.

४. गता—ख. ।

१. षष्ठीसमासप्रसङ्गे पुं बहुव्रीहौ नैत्यभिपुत्तोस्तेर्न पुं बहुव्रीहौ ।

श्रीशब्दाम्बुधिमम्भवद्भूमतमो हृद्ज्ञानचन्द्रोदयो
 विद्वद्भृन्दविवेकनैभनभवन्नोत्कर्षहर्षप्रदः ।
 सचिद्ब्रह्मणिलासिबिस्वणिजयप्रोद्धासिराशिप्रभु-
 र्गङ्गाराम उदासिवर्यविदितः काशीप्सितस्थानकृत् ॥ ९ ॥
 सोऽयं सुधीः सकलशास्त्रसमृद्धसिद्ध-

विद्याविवेकनिपुणो मुदमादधानः ।

स्वाभीष्टदेवमभिवाञ्छितभुक्ति मुक्ति

साम्राज्यदं विजयते प्रणमन् प्रवीणः ॥१०॥

श्रुत्वा वचस्तदखिलप्रियमेव गङ्गा-

रामैः स्वकीयजनसौख्यदनानकीया ।

सा श्राव्यतेऽद्भुतकथा नृपभाग मल्लं

प्रत्यब्दसंस्कृतपदावृतवृत्तवृन्दाः ॥११॥

आदौ प्रणम्य सदय गुरुधर्मदासं

ख्यातप्रभासहरिदासदिगम्बरं च ।

श्रीचन्द्रसूनुसहितं गुरुनानक च

सत्सङ्गतं सुरतराममुदासबुद्धिम् ॥१२॥

कलिमलिनमतीना शोधयन् मानसानि

स्वयमुदयमुपेतः शास्त्रयोनि स्वयंप्रभूः ।

अत्रिरदनिपमा यो ज्ञाननैराग्यधारा

स जयति करुणान्धिर्नानको योगिवर्यः ॥१३॥

प्रादुर्भागात्रधिमधुरिमोद्गारगुर्व्यः कथास्ताः

प्रस्तूयन्ते विमलयशसो नानकस्थानवधाः ।

१. इधम—ख. ।

२. साम्राज्यदो—ख. ।

३. मह्यम्—ख. ।

४. श्रयण—ख. ।

५. सङ्गता—क. ।

याभि शुद्धिं दधति मलिनाः स्वर्धुनीस्पधिनीभिः ।
सन्तोऽनन्तं हृदि शमसुखं कर्णकोणाङ्गताभिः ॥१४॥

^१देश्यैः गुबोधमधुरैः परमात्मतत्त्वं
^२बाहीकवर्गमपि बोधयताञ्जसैव ।

द्वैताक्षकारमपनीयत नानकेन
सन्दर्शितस्तनुभृतामपवर्गमार्गः ॥१५॥

धर्मिष्ठानां परमधनिनां वेदवाक्याश्रयाणां^३
शौर्योदार्यप्रथितयशसां^४ बाहुजानां कुलेऽभूत् ।
अव्यासक्तो विषयजमुखे शैशवात् साधुसेवी
नित्यानित्ये मनसि विमृशन्नङ्गदो^५ नामधीरः ॥१६॥

निर्विस्मेषु परं प्रसादसुमुखः संसारिपूपेक्षको^६
नित्यं साधुसमागमैकरसिको जिज्ञासुचेताः कृती ।
प्रत्यङ्गं स सहस्रशः सुकृतिभिः ससेवितो यात्रिभिः
ज्वालां द्रष्टुमगादगाधजडताविध्वंसिनीं देवताम् ॥१७॥

आत्रक्षप्राणिपर्यन्तमखिलमिति यत्प्रोतमेवेहेतेऽत्र
श्रौतस्मार्तप्रसिद्धप्रवचनमनसां हर्षमुज्ज्वलासयन्ती ।
कालव्यालालिमालाकुपथगतधियां दश्यते या कराला
^७ज्वाला काचिद्विशालाऽनलतरलकलाकोटिचिच्छक्तिरेषा ॥१८॥

१. न्यकार—ख., धकार—घ. ।

२. श्रयाणा—घ. ।

३. पु प्रेक्ष—क. ।

४. जाला—क. ।

५. देश्य, देशो भवो देश्यो लोचभावादिनेषु ।

६. बाहीकवर्गः—बाहोको देशवासी जन । अत्र ब्राह्मणसत्रियवैश्येभ्य इतरो जन इत्यर्थः ।
पञ्चनददेशीयो जातिविशेष ।

७. बाहुज — क्षत्रियः ।

८. मङ्गद—सर्वप्रथमम् उदात्तमतव्याख्याता नानकशिष्य ।

९. अरण्यमध्ये ज्वालानाम्नी देवी । या ज्वालामुक्षीति नाम्ना प्रथितास्ति ।

पुरोऽय पान्थैः परितश्चलद्भिः
 पद्भिः स्वयात्रिप्रवरैरनेकैः ।
 अरण्यमन्यैर्विनिधैर्पुर्वं तत्
 समुत्सुकान्तःकरणैः स दृष्टवान् ॥१९॥
 समुन्नतस्कन्धपलाशिराशिभिः
 प्रशस्तपुष्पस्तवकप्रकाशिभिः ॥
 फलोन्लसत्पल्लववारितातप-
 'स्थलेर्मनोहारि वनं निराजते ॥२०॥
 आम्रातकाप्रपनसैर्लकुचैः कदम्बै-
 'निर्वैरशोकघनतालतमालशालैः ॥
 प्लञ्चान्लिकामलरूपिप्पलजम्बुवृन्दै-
 र्युक्तं समुन्नसति तत्तरुभिर्नद्याद्यैः ॥२१॥
 सन्मल्लिकाचम्पककुन्दविल्वे-
 र्वृन्दाजपाद्यैर्वकुलेः सरम्भै
 सशोभते तद्विपिनं युतं तैः
 शीतोन्नसन्मन्दसुगन्धनातैः ॥२२॥
 कपोतैर्वृतं खड्गनैः कोकिलाद्यैः
 युक्तैः कुत्रचिद्दहिभिर्निलमण्डैः ॥
 कचिच्चञ्चरीकोल्लसत्पुष्पिताभिः
 'श्रितं शोभते काननं तत् तमालैः ॥२३॥

१ पद्भू—क. ।

२. निम्बै—ल. ।

३. जपालं—क. ।

४. स्तसित्पु—ल. ।

५. सताभि धित शोभते काननं तत्—ल. ।

॥ श्लोक २० त २४ यावद् वनवैभववर्णनं, २५ श्लोके इरावतीतीरवर्णनं तत् २७ यावत् तत्राप्यलक्षणं विद्यते ।

राजते परिवृतं मृगसंघैः

क्वापि खड्गगजसिंहशशधैः ॥

क्रोडमर्कटगणैर्महिषोवैः

संयुतं कचिदलं गहनं तत् ॥२४॥

ऐरावतीविमलवारितरङ्गतीरा

स्त्रञ्छोल्लसत्सुरभिपुष्पयुता गभीरा ॥

यत्रोल्लसत्यखिलजीवसुखप्रदैका

तत्सन्निधौ सततमाश्रमिणो जयन्ति ॥२५॥

स्थलं तदद्वैतमुनिप्रभावतो

निर्द्वन्द्वनिर्वैरितया विजृम्भते ॥

कचिद्विनिर्धूतमोमलैः क्वचित्

प्रयुद्धतच्चैर्मुनिभिर्मनोहरम् ॥२६॥

एकं पाययति स्तनं स्वतनयं व्याघ्रो कुरङ्गो शिशू-

नन्यं विश्रति बभ्रुषु प्रतिदिनं प्रीतिं परां मृषिकाः ॥

यस्मिन् नृत्यति वैहिणोऽहिनिवहो निःसम्भ्रमं वीक्षते

क्रोडन्तः करिणाङ्गणेषु कुतुकं कुर्वन्ति कण्ठीरवाः ॥२७॥

कृशैः शरीरैरकृशैस्तपोभिः

केशैः पिशङ्गैर्विशदैर्यशोभिः ।

शुद्धैर्मनोभिर्मलिनैर्विमत्या

गात्रैश्च यत्रावसना वसन्ति ॥२८॥

धूमपैरुष्मपैरश्मकुट्टै रदो—

ल्लसलैरुञ्छजीवैः शिलाजीविभिः ॥

१. बहिणो—क. ।

२. बम्बोरवाः—क. ।

३. यत्रा—स. ।

यत्र यायावरैर्वायुतोयाशनैः
काष्ठमौनाश्रयैस्तप्यते सत्तपः ॥२९॥

स ददर्श तपोवेद्यां देवदारुतरोरघः ॥
यमिनं यमिनं मेने तपस्तीव्रेण तेजसा ॥३०॥

निबद्धैपद्भासनमुन्नतोरसं
स्वनासिकान्यस्तदरोन्मिपद्दृशं
प्रसारिते जानुगते कराम्बुजे
दधानमीपत्सरलां शिरोधराम् ॥३१॥

अयं^१ किमग्निः प्रकटोऽग्निहोत्रिणां
बभूव भक्त्याचिररात्रतोपितः ॥
समष्टिरेषा नु तपस्वितेजसा-
मुपार्जितानां नियमैरनेकशः ॥३२॥

प्रसादिता मे प्रतिवर्षयात्रया
बभूव साक्षात्प्ररुपाकृतिः^२ पुरः ॥
कृतार्थयन्ती किमुहेतिदेवते-
त्यमुं स दृष्ट्वा बहुधा व्यकल्पयत् ॥३३॥

त्रिसंध्यस्नानाद्रास्तिनुकनकतन्तुप्रतिभटा
जटाः शुभ्रां भूतिं घवलमुपवीतं च दधतम् ॥
निपण्णं शार्दूलत्वचि हरिणकृत्या परिवृतं
दयादृष्ट्या दैन्यं सपदि श्रमयन्ते च जगताम् ॥३४॥

१. षट्—ख. ।

२. उमपा—क. ।

३. भक्ता—क. ।

४. इतिपुर—ख. ।

जपावसाने श्रवणेऽम्बालिकां
 विधाय मायामयकञ्चुकोज्जितम् ॥
 विलोकयन्तं परितो विसृत्वरं
 चिरं चिदानन्दमयं निजं महः ॥३५॥
 ध्यानावसानसमये स समीहमानो
 बद्धाञ्जलिः स्थिरमनाः पुरतोऽवतस्ये ॥
 दृष्टिः सुधोर्मिमधुरा निपपात तस्य
 भक्तेषु मद्भु महतां हि मनो दयार्द्रम् ॥३६॥
 उन्निद्रपङ्केरुहसुन्दराम्यां
 विलोचनाम्यां शिशिरीकृतः सः ।
 पुरः समित्पुष्पफलानि धृत्वा
 पपात साष्टाङ्गप्रपातकेन ॥३७॥
 सकुन्दशुभ्रैर्दशनैः प्रकाशयन्
 दिशो विमुष्मन् दुरितं दयादृशा ॥
 स्मितावदातैर्बचनैर्विशोधयन्
 मनांसि लोकस्य जगाद तापसः^१ ॥३८॥
 कुतः समागच्छसि मद्रकोऽसि
 प्रयासि कं देशमिहागतः किम् ॥
 प्रयोजनं किं हृदि धारयित्वा
 धरातले धावसि यत्र तत्र ॥३९॥
 इति तेन तपस्विना स पृष्टः
 परमानन्दसमुद्रमध्यमग्नः ॥

१. कञ्चुकोकितं—स. ।

२. नन्दमहो—स. ।

३. सन्दरा—क. ।

४. सन्—क. ।

१. इत्यो० ३४ तः ३८ यावत् मुनेर्नानवत्य वर्गन्तम् ।

मनसा कथिताखिलार्थसिद्धि-
 विनयेनामनतः कृती जगाद ॥४०॥
 जानन् जनस्य सकलस्य मनीषितं यत्
 पृच्छस्यमु परमनुग्रह एष नान्यत् ॥
 कालत्रयं कलयते हृदि सार्थजातं
 तुभ्यं त्रयीम्यहमहो भगवान् वियातः ॥४१॥
 आयामि मङ्गलद जङ्गलतः प्रदेशात्
 क्षत्रप्रसूतिरहमङ्गदनामधेयः ॥
 ज्वालामुखीं भगवतीमवलोकयिष्यन्
 यामि स्वहार्दतिमिरावरणापनुत्यै^१ ॥४२॥
 पुण्यैरनेकजनुरन्तरसङ्गृहीतै-
 र्नीतो बलेन गल^२हस्तमिहोत्सृजद्भिः ॥
 धाम्न् वनेषु मधुने सविधे विधात्रा
 क्षिप्तः सुघाम्नुनिधिरोधसि सोहमस्मि ॥४३॥
 फाहं विमोहनहुलैर्ग्रहिलो निकल्पैः
 क्व त्व निरावरणतच्चविनोषसिन्धुः ॥
 सम्भाषणात्तदपि मां शिशिरीकरोपि
 वेवेक्ति कल्मविटपी तु^३ क्रिमुच्चनीयान् ॥४४॥
 आशैशवान्मृगयते भगवन् यमर्थे
 दासस्तमाकलय भृत्यकृपात्रिधेयः ॥
 अत्रै. कृतेषु विनिधानुपपत्तिमत्सु
 प्रश्नेषु हन्त परमार्यविदां न रोपे^३ ॥४५॥

१. अङ्गद स्वहार्दतिमिरावरणापनुत्यै ज्ञानशभाय गत्र इत्यर्थं ।

२. गलहस्तम्—अर्धचन्द्रेण घलात् प्रेषितो यथा वच्यते “विधात्राक्षिप्त” इति ।

३. तु-क. । २. रोपे-क. ।

विपत्तिसंयोगवियोगदुखैर्जरामृत्विद्याधिदरिद्रताभिः ।
मानापमानैर्गहनो भवोऽयं भवेन्न केनातिविपादहेतुः ॥४६॥

कामिन्य. कमलेक्षणा कलगिरो बालाः प्रभूतं धनं
निर्व्याजा. सुहृदो हया पृथुरया मत्ता महादन्तिनः ॥
सौधा. शारदचन्द्रविम्बधमलाश्वेतोलुकूलो जनाः
शल्यानीव तुदन्ति मर्मणि मृतौ दोषैर्विहस्तीकृतम्' ॥

आपातरम्ये स्फुरिते कदाचित्
सुखे हि खद्योत इवान्धकारे ॥
बाला रमन्ते कृतबुद्धयस्तु
ग्लानिं परां प्रत्युत तत्र यान्ति ॥४८॥

नमन्ति भूपाः शतशः सभायां
नदन्ति मत्ताः करिणश्चवार्याम् ॥
अकिञ्चनस्येव तथापि रात्रः
प्राणव्ययो दुःसहदुर्दशा च ॥४९॥

शतं तुरङ्गान् विधिवत् विशस्य
शचीपतिर्योष्युपितः सुधर्मात् ॥
सं संहत. कर्ममहोर्मिजालै—
दीनः कृणान् याचति यत्र तत्र ॥५०॥

पिपीलिकायाः परमेष्ठितो वा
शरीरमासाद्य भवे भ्रमन्तः ॥
राकां तमत्यन्तमदुःखभाजो
न कैपि मे बुद्धिमधिश्चयन्ति ॥५१॥

१. कृता-क. ।

२. सुखे-र. ।

५. परमेष्ठि-र.

१. इतोऽङ्गदस्य मनसि प्ररट्टमुदादिमतमित्येतेन व्यज्यते ।

३. बाला-र. ।

४. संहत-क. ।

६. अधिधिगन्ते-र. ।

भ्रम किमेव स्वत एव सिद्ध
 कृतोद्य केनापि महात्मना वा ॥
 कृतेरभावान्न जडोस्य कर्ता
 फलं विनान्यस्य तु न प्रवृत्तिः ॥५२॥
 तस्याप्तकामस्य न कश्चिदर्थो
 लीलाप्यगालस्य न तस्य योग्या ॥
 किं कोशकारस्य यथैव कोशः
 स्वस्यैव वध्ना य तथैव लीला ॥५३॥
 निपातितो हा जगदन्वकूपे
 जीवो वराको न तत्. परार्थः ॥
 ईशस्य कारुण्यमकारणं हि
 चिर श्रुतोयं श्रुतिडिण्डिमो^१ मे ॥५४॥
 माया नटी नाथमिदं ततो नु
 न मत्सरस्तत्र ममास्ति कश्चित् ॥
 पानीकृतं यत् प्रभुमेव रण्डा
 विडम्बयत्येष तु वज्रपातः ॥५५॥
 ज्ञानेन साध्यो यदि नाम मोक्षः
 स्वर्गादिवत्सादिरसावपि स्यात् ॥
 सिद्धे तु तस्मिन् श्रमणादिभिः किं
 श्रुतिव्यथां हा श्रुतिरादधाति ॥५६॥
 स्वमेव विस्मृत्य न मन्यतेऽन्य
 कश्चित्त्रिलोकपामवर्षतदस्तु ॥
 ब्रह्मातिरिक्तो न परोस्ति पूर्वं
 वद स्वमन्तान्मसावपूर्वम् ॥५७॥

१. विद्वन्परये-व. ।

१. श्रुतिरिडिम-श्रुतुक्तिः ।

२. श्रुतिव्यथां-श्रुमुक्तिर्नगता सार्यवतामिति भाव ।

२. जनयत्रापमेव पाठ ।

जीवः परं विस्मरणस्वभाव-
 स्ततोधिकं विस्मरणस्वभावः ॥
 उक्तः परात्मेति तत. कृते किं
 यत्नेन तस्यैक्यमवाप्यते न ॥५८॥
 श्रुत्यर्थं शतधा श्रुतः श्रुतिपथं गीतापि गीता बुधैः
 नीता लोकपुराणशास्त्रवचनैर्ज्ञातं जगन्नश्वरम् ।
 नाहंताममते गते प्रवितते मोहो मुहुर्वर्धते
 वेराग्यं क शमः क मोक्षपदवी दूरे क बोधोदयः ॥५९॥
 जीर्णज्वरोयं भवनामधेयो
 जहाति यामन्न जनं हुतश्चित् ॥
 तापः कथं शाम्यतु तावदस्या
 कथन्तरां वा रुचिरा रुचिः स्यात् ॥६०॥
 परस्परं विप्रतिपत्तिमन्ति
 शास्त्राणि शास्त्रेष्वपि च प्रबन्धाः ॥
 अहो प्रबन्धेष्वपि बुद्धिमेदात्
 विसंवदन्ते विवृतिप्रवृत्ताः^१ ॥६१॥
 अलौकिके वस्तुनि वस्तुविद्धिः
 शास्त्रं परं चक्षुरुदीरितं यत् ॥
 तद्बुद्धिभावेन गुरोरलाभात्
 गतं वितण्डावहुलैः प्रलापैः ॥६२॥

१. मदितने-२. ।

१. विवृतिप्रवृत्ताः = जेदामेदा विसंवदन्ते ।

२. विनञ्जा = अज्ञास्त्रीयः स्वबुद्धिवाव । ३. अज्ञवत्प्रबन्धेषु निम्नलिखिता विचारा सन्ति -

क. धामिन्यादय शल्यानीव बुद्धन्ति ।

ख. रात भविष्यस्य च प्राणव्ययः समान ।

ग. नव स्वत सिद्धोऽप्यवास्त्य कश्चित् वर्ता ।

घ. धृतिर्दिडिभं श्रुत पर स ध्ययं इव ।

ङ. नश्वरस्य जातं वा सार्वकता ?

च. कथं बोधोदय ?

छ. विवदन्ते परस्परं शास्त्राणि ।

यथा रज्जौ सर्पो भ्रमविलसितो ब्रह्मणि तथा
 प्रपञ्चः प्राञ्चो मे यदभिदधते तत्र विशयः ॥
 भ्रमो यन्न ब्रह्मण्यपि तु नियतं जीवनिलयः
 कुतः पूर्वं जीवः स हि भुजगवद् भ्रान्तिरचितैः ॥६३॥

वेदान्तशास्त्रार्थविचारनत्परैः

समावृतः शान्तजनेरहर्निशम् ॥
 आध्यात्मिकज्ञानविधानवित् सुधीः
 शिष्यं स्वकीयं स उवाच नानकः ॥६४॥

मोचयत्सुजनेप्यायुः सौम्य त्वं सुव्यवस्यसि ॥
 तव चेष्टेयमाचष्टे पवित्रां प्राक्तनीं 'क्रियाम् ॥६५॥

विरज्यमानो निपयेषु सम्यग्
 दुष्टे^१प्विहामुत्र विवेक सक्तः ॥
 शमादिसेवी गुरुशास्त्रनिष्ठः
 तरेद् भगवद्भिः भगवत्सहाय. ॥६६॥

शास्त्रैररित्रैर्गुल्नाविकेन

नीतां प्रसन्नेश्वरसौम्यवार्ताम् ॥
 आरुह्य धीनाममिभ्यदुग्रैः
 कर्मोर्मिभिः पारममुष्य पापान् ॥६७॥

1. श्लो० ६५ त १६ पर्यन्त गुरोर्नानकस्याङ्गद प्रत्युपदेशा समग्रमावान्ति ।

१. चरित -स.

२. पिहा-स. ।

रागो भवे हन्त भवे विरागः
 सङ्गः सतां खल्वसतामसङ्गः ।
 निरन्तरं च श्रवणादिसेवा—
 विमुक्तिपुर्या' प्रथितः सुपन्थोः ॥६८॥

अज्ञानजातस्य भवामयस्य
 ज्ञानं विना भेषजमस्ति नान्यत् ॥
 आलोक एव त्रैमयन्नभस्य
 न दण्डकाष्ठादिरुदासहेतुः ॥६९॥

अन्तर्वाणिगणा वदन्ति गहितान् शास्त्रेभ्युपायान् बहून्
 मोक्षार्थं गुरुमाश्रितोनुभवति प्रध्वस्तमोहान्वयम् ॥
 विक्रीणन्ति महौषधीर्हि वणिजः सामान्यतस्तद्गुणान्
 जानन्तोपि कृतक्रियास्तुभिपजो गच्छन्ति नीरोगताम् ॥७०॥

उपेयवोधाय भवन्त्युपाया
 व्यवस्थितत्वेन हठोस्ति तेषाम् ॥
 गन्तव्यदेशं पथिभिर्विचित्रै—
 यानैश्च गच्छन्ति जना यथेच्छम् ॥७१॥

यत् सच्चित् स्वप्रकाशं विमलमविकृतं देशकालाद्यभेयं
 बोधानन्दाद्वितीयं निगमपथजुषां ब्रह्म तन्निर्विकल्पम् ॥
 मायामूले प्रपञ्चे विमतिरतितरां स्वस्त्वपुद्ग्यु हि तेस्मिन्
 संवादः कुत्र तेषां ननु परिभिभते मार्गैरुष्णां यथो ये ॥७२॥

१. न्या-क. ।

२. शमय-क. ।

३. दंडकाष्ठा-क.

४. सभि-क. ।

५. धमे-क. ।

६. पयोधे-क. ।

१. "पुर्या" इत्येव पाठो वर्तते कछेत्युभयत्र ।

२. अन्तः = अन्तःकरणे, वाणी = शास्त्रविहिता
 वाक् यस्य सः शास्त्रविद् शास्त्रत इत्यर्थः ॥

ब्रह्मास्मीत्यपरोक्षबोधजनितो मोक्षः सशोकक्षतिः
 ब्रह्माप्तिश्च सर्वबोधजोपनिषदो वेदाविरुद्धः परः ॥
 शोकस्य भ्रमजस्य वा परिहृतिर्लोभश्च यो ब्रह्मणः
 सिद्धस्याप्युभयस्य साधनमिदं नानर्थकं लोकवत् ॥७३॥

अनिर्वाच्यानादिः प्रकृतिरिति मायेति गहिता
 परेशे सार्जविद्या भवति बहुधा जीवनिलया ॥
 तथाविष्टो जीवः कलयति परब्रह्मणि जगन्न-
 संस्कारा जीवान् जहति किल कल्पेऽपि तनवः ॥७४॥

पूर्वपूर्वभववासनादगा-

दुत्तरोत्तजनुः श्रपयते ॥

जीव एष करुणाकरस्तु त-

न्मुक्तये कथयति श्रुतिस्मृतीः ॥७५॥

जीवाद्दृष्टानुरोद्धार्यं विषमो ननु निर्वृणः ॥

भृत्यसेवानुसारेण दातेव परवान् च ॥७६॥

अपि मायया किमपराद्धमीश्वरे

ननु जीववर्गनतनार्थवृत्तया ।

प्रतिबिम्बितो बुनिरधिर्मलीमसः

तरलश्च तेन किममीपुमालिनः ॥७७॥

स्वप्ने शिरश्छेदमवापितोपि

स्वप्ने यथा जागरणे समानः ।

तथापरं बुद्धिविपर्ययोस्य

न वास्तवः कोपि विकारलेयः ॥७८॥

१. मन-४. ।

२. मिथ-४. ।

३. ईशानिना-४. ।

४. नद-क. ।

५. पनात घ-४. ।

६. नादृ-४. ।

७. नाद-४. ।

निद्रानिवृत्तौ यतनीयमस्य
 न स्वप्नशोकस्य निवर्तनाय ॥
 निवृत्तनिद्रः स्वयमेव बोद्धा—
 न निद्रितः श्रोष्यति वो वचांसि ॥७९॥
 मदेन सन्निपातेन भूतावेशेन निद्रया ॥
 उन्मादेन च रागेण स्वमन्यं मन्यते जनः ॥८०॥
 अनन्यभक्त्या भवमोचनस्य
 निष्कामसत्कर्मविशुद्धचित्तः ॥
 विरागमासाद्य जगत्यहृद्ये^४
 हृद्येवैदेवं सुलभं लभस्य ॥८१॥
 अध्यारोपापवादी श्रुतिषु निगदितौ
 ब्रह्मणो बोधनार्थम्,
 माया तस्मिन् विवर्तौ जगदिदमखिलं
 जीवभावश्च तस्य ।
 नाज्ञो बोद्धुं समर्थः कथमपि हि विना,
 यं च कोशादिशैलीम्,
 ज्ञाने सत्येप मृत्यं स्यमिह मनुते
 ब्रह्म सर्वं न चान्यत् ॥८२॥
 चि^५दंशमादाय विहाय चान्य-
 मुपाधिमन्तः करणान्यविद्याम् ।
 सदैव सौम्ये निजगाद वेद
 तस्यावदत्तत्वमसीत्यमेदम् ॥८३॥

१. स्वमशोक—क. ।

२. वात्रच—क. ।

३. स्वमप—क. ।

४. त्य—क

५. ववेतं—क

६. वेधादि—क

१. वेदान्तशास्त्रस्येवोदात्तितमप्रपञ्चं समसमाधाति ।

न ब्रह्मणो विस्मरणं स्मृतिर्वा

बोधोदयस्तज्जनिहानिहीनः ॥

मायानिलाजीवतरङ्गराजि-

विचारिता सापि ततो न भिन्ना ॥ ८४ ॥

वासनातंतुमातत्य कोशकार इवाविशत् ॥

जीवो ब्रह्म सदप्यत्र व्योमेव दुरवग्रहम् ॥ ८५ ॥

अपरोक्षब्रह्मणो वदन्ति यस्मै स याति भवपारम् ॥

गुरुशिष्यव्यग्रहारो गङ्गलिकानां प्रवाह इव नान्यः ॥ ८६ ॥

अमात्यवश्यो राजेव स्त्रीवश्यश्च पुमानिव ॥

अन्तःकरणतादात्म्याञ्जीरो याति निडम्ननाम् ॥ ८७ ॥

न देहेन्द्रियप्राणबुद्ध्यादिरूपः

सदानन्दचैतन्यबोधोऽहमात्मा ॥

इदं बाल्यपाडित्यमौनैर्व्यवस्ये-

तटस्थो न दूये न चारब्धभोगे ॥ ८८ ॥

अहं निराकारनिदेव साधो

तत्तत्र लोकानुभयप्रमाणः ॥

प्रारब्धशेषेण धृतं शरीरं

तस्मिन्नहन्ताममते गते मे ॥ ८९ ॥

स्वाप्न शरीरे सुखदुःखभोगं

जानन् यथा जागरितो न तेन ॥

१. वासनान्त—२ वासनां तामित्यत्रि पाठ- "व" इत्यत्र ।

२. नान्यः—४

३. तटस्थो—४

४. त—४

हर्षेण शोकेन च युज्यते हि
 ज्ञाने तथाऽज्ञानदृशा प्रपञ्चम् ॥ ९० ॥
 प्रत्यक् परानन्दमयो महेशो
 विभ्रुर्विभाति श्रुतिगीतकीर्तिः ॥
 दृश्यं जगद् सर्वमिदं मृषैव
 द्विचन्द्रगन्धर्वपुरीसमानम् ॥ ९१ ॥
 सुखस्य लाभान्मुदितः प्रतीचः
 प्रारब्धनिश्चितशरीर्यात्रः ॥
 पश्यन् प्रबुद्धो जगदिन्द्रजालं
 न द्वेष्टि नाकाङ्क्षति नो विभेति ॥ ९२ ॥
 स्वयमविकृतो भिन्नाभिन्नं बहु दर्शयन्
 कुतुकमकुलं मायी लोके यथा खलु खेलति ॥
 सृजति सरुलं स्मस्मिन् स्वेनानुविद्धमसङ्गतं
 तदपि महतां मायालीलामुपेत्य तथा प्रभुः ॥ ९३ ॥
 शास्त्रं गुरुश्च गोविन्दस्त्रयो हि त्रिगुणात्मिकाम् ।
 मायां निर्धूय धन्यस्य दिशन्ति श्रियमद्वयाम् ॥ ९४ ॥
 महेश्वरान्तरमस्ति किञ्चि-
 त्त्थापि हार्दस्य पदं स एव ॥
 यद्यप्यतीतोऽसि विधिं निषेध
 शास्त्रं तव स्यात्तदपि प्रमाणम् ॥ ९५ ॥
 विनयेन तस्य परमं प्रसेदिर्वा-
 नथ नानको गुरुलवाच तं पुनः ॥
 उपकार एष सहसेवया गुरो-
 र्वचनस्य यत्तु परिपालनं सदा ॥ ९६ ॥

१. दशा—क. २. सखस्य—क. ३. बुद्धे—क. ४. प्रदि—क.

1. तदिदं सर्वं जगत् द्विचन्द्रदर्शनवत्, गन्धर्वपुरीवद्वा भ्रान्तभेदेत्यर्थं ।

2. शास्त्रं, पुनः गोविन्दश्च माया निर्धूय धन्यस्वाद्वया श्रियं दिशन्ति ।

इत्थं स शिष्यमनुशिष्य कियद्दिनानि
 तस्यै गृहीतवचनः शिरसा नतेन ॥
 संसेवितो नियतवाङ्मनमेन नित्य-
 मीशात्पृथक् परमतो हि मतो नतेन ॥ ९७ ॥

अथैकदा नानकपारिकाङ्क्षी
 यदृच्छयोत्थाय गतः कुतश्चित् ॥
 देहे यतीनां ममता यतो नो
 शिष्ये कुतः कुत्र कुटीकटादौ ॥ ९८ ॥

अङ्गदस्तु परिहीणमाश्रम तेन देवतरुणेव सागरम् ॥
 चुक्षुमे स यदि वीक्ष बाधते ज्ञानिनोऽपि विरहः सतां सखु ॥ ९९ ॥

एते चञ्चलचेतसा किमु मया यत्नेन नोपासिताः
 सङ्गाद्भिभ्यति साधवस्तदयना तूष्णीं क्वचिन्निर्गताः ॥
 तत्सान्निध्यसुखं ददातु यदि वा देवं क्व मे दुर्बल
 चिन्तामित्यकरोत् गुरोर्गुणगणात् संस्मृत्य संस्मृत्य सः ॥१००॥

विलोकितं तस्य दयारसोक्षितं
 वचांसि वैराग्यकराणि शृण्वताम् ॥
 वपुः कृतावीं करमाशु पश्यतां
 स्मरन् स तीर्थेषु निनाय वासरान् ॥१०१॥

पश्यन्नेकनगराश्रमतीर्थसाधून्
 सिद्धोऽपि सद्गुरुवियोगविपण्णचेताः ॥
 आत्मानमप्रकृत्यन् विगतैपणत्वाद्
 ग्रामेऽवसन् पडुर इत्यभिधानमात्रि ॥१०२॥

तत्र स्थितः स गुरुनानकजन्मकर्म
 श्रोतुं समुत्सुकमतिः कृतकृत्यताकृत् ॥
 प्रत्यक्षदृष्टतदशेषचरित्रचित्र-
 मन्विच्छति स्म पुरुषं स्वमनोनुकूलम् ॥१०३॥
 कौपीनधारी धृतकालकम्बल-
 स्तुम्भीधर. श्वेतशिरोरुहो वशी ॥
 अत्रान्तरेऽन्विष्य चिराय तापस-
 स्तमभ्यगात् कोऽपि विरक्तिभूषणः ॥१०४॥
 प्रवेशितो मर्मविदाय केन
 चित्योधनत्वाद्निगूहनाकृतिः ॥
 फलानि पुष्पाणि निवेद्य पादयो
 नमाम भक्त्या स विनिद्रलोचनः ॥१०५॥
 विनीतवेषं विपयैरवदं
 तृणीकृताशेषजगद्विभूतिम् ॥
 सभाजयामास तदाङ्गदोऽभुं
 पप्रच्छ च स्थानकुलाभिधानम् ॥१०६॥
 सोऽवदत् 'तलवंडीति नगरी भुवि विश्रुता ।
 चन्द्रमानोः' सुतस्तस्यां बालसिन्धु'रहं विभो ॥१०७॥
 वर्णं चतुर्थमपि मामकरोत्कृतार्थं
 चित्रं चलेन गुरुनानकवालमैत्री ॥
 स्पश्रोपलव्यतिकरेण विधेर्विलासा-
 लोहानि हन्त कलयन्ति सुवर्णभावम् ॥१०८॥

१. कुम्भी—क

२. हृत्तो—क.

१. तलवंडी = धानः, नानकस्य जन्मभूमिः ।

२. चन्द्रमानुः = बालसिन्धोः पिता ।

३. बालसिन्धु. = नानकसिष्यः ।

वैकुण्ठवास इव विश्वमये न शून्ये
 सङ्गे सतो^१मम वयो गतमेतदस्य ॥
 केनापि दुर्बलसितेन विधेरिदानीं
 सीदामि तस्य विरहेण^२ विदूयमानः ॥१०९॥
 श्रुत्वा भवं तमधिरोपितमासने स्वे
 निर्धूतमोहगहनं गुरुनानकेन ॥
 'तस्यावलोकनसुखं' समवाप्तकाम-
 स्वामागतोऽस्मि सुचिरेण विचिन्त्य सोऽहम् ॥११०॥
 इत्यङ्गदस्तस्य वचो निशम्य
 प्रसादविस्फारितनेत्रपद्मः ॥
 उत्थाय तं सादरमालिलिङ्ग
 जगाद च स्वागतपूर्वमेतत् ॥१११॥
 अवग्रहे वृष्टिरियं प्रथीयसी
 सुवर्णकुम्भाधिगतिर्दसिद्रितः ॥
 उदीर्णदाहस्य सुधारसच्छटा
 ममातिदूनस्य तथाद्य सङ्गतिः ॥११२॥
 गुरोः पदाम्भोरुहदर्शनोत्सवै-
 रवृत्त एवाहमवार्यरंहसा ॥
 वियोजितो दुश्चरितेन केनचित्
 न जातु विन्दामि भुवि भ्रमन् रतिम् ॥११३॥

१. सता—क

२. य—क

३. समवास—क

४. इत्यङ्गद—क

५. संगति—क

१. गुरुनानकावलोकनसुखं समवाप्तकामोऽङ्गदः स्व वृत्तस्य मेने ।

तदद्य मां जीवय जन्मनः कथा
 गुरोर्मदीयस्य वदन् प्रधीयसीः ॥
 समग्रमालोकितवान्मवानहो
 त्वमद्य दैवेन हि दत्तसन्निधिः ॥११४॥

न तत्पदान्भोरुहरक्तचित्तपो-
 विनोदिनी केवलमावयोः कथा ॥
 अमङ्गले मङ्गलमिच्छतां भवे
 भवेदियं कामदुघेव^१ कामदा ॥२१५॥

आतिथ्यं विधिवदुपेत्य बालसिन्धुः
 स्वस्थात्मा मृदुनि^२ महासने निपण्णः ॥
 सिद्धानामथ गृहमेधिनां समाजे
 प्रारेमे कथयितुमद्भुताः कथास्ताः ॥११६॥

इति श्रीजगद्गुरुनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
 बालसिन्धुवद्भुतसमागमो नाम प्रथमः प्रस्तावः

—:४:—

१. दुघेव—क० ख० इत्यत्र 'दुघेव' इति पाठः ।

२. महानते—क० ।

अथ द्वितीयः प्रस्तावः

स्तुता देवेन्द्रायै धवलकमलस्वासनगता
लिपिव्याहारादिव्यवहृतिविधानैकशरणा ॥
सदा श्रीनागीशा निजजनमनोभीष्टफलदा
जयत्येषा देवी जगति निखिलानन्दजयदा ॥ १ ॥
इरावती नाम च चन्द्रभागा
नद्यौ पुराणप्रथिते शृण्विष्या ॥
ययोस्तरङ्गैस्तरलैरजस्रं
सञ्जायते चामरजीजनश्रीः ॥ २ ॥
मध्ये तपोर्जनपदो बहुशस्यशाली
शालीक्षुमिष्टफलवृक्षगर्भरन्तः ॥
सौराज्ययुग्म् "जयतिवार" इति प्रसिद्धः
सिद्धस्थलं वरतुरङ्गमजन्मभूमिः ॥ ३ ॥
संसेविताः प्रतिगृहं परमातिथेयैः
यस्मिन् प्रवासातिथेयै न विदन्ति पान्याः ॥
सौहार्द्रद्वयचरितेरेनुवध्यमाना
लोकैः कुटुम्बमखिलं न राहु स्मरन्ति ॥ ४ ॥

१. यत्रुदा—४० ।

२. पृथिते प्रथित्य —१० ।

३. प्रवासातिथेयै—४० ।

४. लोकै—४० ।

१. "जयतिवार" जेतवार इति प्रसिद्धो ग्राम । द्वितीयप्रस्तावयोः प्रथमं श्लोकं
सर्वत्रैव प्रारम्भभूमौ सरस्वत्या वन्दनं कृतमस्ति कविना ।

दुर्गैर्युतो बहुविधैर्नितरां निरीतिः
 सत्सेतुबन्धसरसीरमणीयमार्गः ॥
 यः सार्धवाहशिविरे श्रमनोदनायै
 छायां विभक्तिं नगरस्य महावनेऽपि^१ ॥ ५ ॥

स्त्रीपुंसकान्तिपरिभूतरतिस्मरोद्य-
 शश्वत्समिक्ष इति दुर्लभमिक्षवर्गः ॥
 नीरोगता विफलवैद्यगणेऽपि यस्मिन्
 सर्वज्ञतार्थपरिशीलितवैद्यविद्या. ॥ ६ ॥

शब्दार्थरत्नखनिमन्यजनैर्दुरापा-
 मानन्दभूमिमभितो विगतत्रितापाः ॥
 आब्रह्मयुद्धिविभवैकविधिप्रधाना
 यत्रोत्तमा ब्रुवति शान्तपदं दधानाः ॥ ७ ॥

सनिगमागमगीतसरस्वती
 वसुमती सुमती हि जनस्थितिः ॥
 जयति यत्र सुवर्त्मनतोन्नता
 परिवृता सरसा सरसान्विता ॥ ८ ॥

उपवने पवनेषु समुल्लसत्
 किशलयोज्ज्वलपुष्पफलैर्वृते ॥
 समुदिते मुदिते ऽप्यनृभिकृते
 जनपदस्य हितस्य शमेधति ॥ ९ ॥

१. दुर्गै—क० ।

२. तृभि हृते—क

३. शमेधते—क

१. श्लो० ३ तः २२ यावत् 'जयतिवार' स्थलवर्णनं नितरां ललितं वृत्तमस्ति कविना ।
 अत्रैव स्थले तल्लवण्डी नाम्नी नगरी यत्र नानकोऽजायत ।

सर्वर्तुसम्प्राप्तसदुत्सवाद्यैः^१

स्सौजन्यजन्यैर्जनतार्जवाद्यैः ॥

सौंदर्यदर्याद्भुतकुञ्जपुञ्जै-

र्वाराभिघस्तत्रवृतो विभाति ॥ १० ॥

क्षीरच्छलादमृतमेव किरन्ति गावो

यस्मिन् धरन्ति सुरशाखिधुरां वदान्याः ॥

देवा इवोज्वलरुचः प्रमदाः पुमान्सः

स्वर्गस्य यः प्रतिनिधिर्विधिना व्यधायि ॥ ११ ॥

पञ्चभिः कुलकम् ॥

तस्मिन् विस्मितविश्वकर्मधिपणा विश्वस्य सारः परं

सम्बाधं सरवर्त्मसम्भिदधती सौधैः सुधांशूज्वलैः ॥

प्राकारेण परिष्कृतातिमहता धाराधरान् रुध्रता

विख्याता^१ तलवण्डिकेति नगरी जागर्ति सर्वातिहृत् ॥ १२ ॥

^२अनेकवर्णोज्वलसन्नशोभा

वर्णैश्चतुर्भिः परिशोभितापि ॥

अष्टापदाकारसदापणापि

नानाप्रतिच्छम्पमहानिपद्या ॥ १३ ॥

नानादेशजनैर्युता बहुवणिङ्नीतैः^१ सुभाण्डैश्चिता

दिश्यैर्गायकनर्तकैरनुगता सच्छिन्पिसंधैः श्रिताः ॥

दैवज्ञैः फाविकोविदैर्गुणिगणैर्भूयश्च वैद्यैर्वृता

दृष्टा योगकलेन विश्वकुतुर्का लोकाय या कल्पते ॥ १४ ॥

१. दुःप्रवासे-क. ।

२. दर्पा-ल. ।

३. श्रुतैः-क०

४. कुतुका-क०

१. तलवण्डिका नगरी स्वर्गस्य प्रतिनिधियंत्र जन्माप्रहीप्रानरुः ।

२. विरोधाभासेन धामवर्णनं प्रारम्भे कावियंत्र जातिगतनेशभावाभासः ।

जुह्वानाज्वलनं श्रुतिस्मृतिविदः सन्तोपशीलाद्विजा
 राजिन्या बहुजन्यजन्ययशसा ख्याताः प्रजारक्षिणः ॥
 वार्तायां कुशलाविशः प्रमुदिता देवद्विजाराधने
 'शूद्रा यत्र भजन्ति भव्यचरिता वर्णत्रयं निर्मदाः ॥ १५ ॥

राका शारदशीतरश्मिवदनाः सम्फुल्लपद्मेक्षणा
 विद्युत् गौररुचोगुरुस्तनभरास्ताम्रुष्टिमेयोदराः ॥
 वीणा वल्गुगिरो गजेन्द्रगमनाः शृङ्गारसारश्रियः
 प्रत्यक्षानि वसन्ति यत्र दयिताः कामास्रदेव्यः किञ्चु ॥ १६ ॥

जितेन्द्रिया दीनजने दयालवो
 यशोर्थिनो धर्मधनाः सुनीतयः ॥
 वसन्ति यस्यां परमार्थदर्शिनः
 सहस्रशः सत्पुरुषा महाकुलाः ॥ १७ ॥

पङ्क्तिः कुलकम् ॥

तस्यां वंशो वेदिनां क्षत्रियाणा-
 मास्तेयावत्सृष्टिशुद्धैः प्रसिद्धः ॥
 श्रेणी गुण्या मौक्तिकानामिवासी-
 तस्मात्पुसां सा सभा भूषणानाम् ॥ १८ ॥

कलावपि ध्वस्तसमस्तधर्मै
 न वेदमार्गात्प्रचलन्ति किञ्चित् ॥
 ते क्षत्रियास्तेन गताः प्रसिद्धिं
 स्वकर्मणावेदिनै इत्युदाराम् ॥ १९ ॥

१. निर्मलाः—क०

२. मुद्गः—क०

३. वेदिन—क०

४. शूद्रा यत्र वर्णत्रयं भजन्ति—वर्णत्रयसेवातत्परः सन्ता लसन्तीत्यर्थः ।

घातद्विर्निपयग्रहाय सततं संक्षोभयद्भिर्मनः
 कञ्चित्कालमनिग्रहेण^१ बलिभिः पातप्रदैस्तत्क्षणम् ॥
 योगानाचरता सदैव सुजयैर्मौर्गेर्न वृत्तिं गतै-
 र्वशेऽस्मिन्बहवो नभ्रवुरजिता पक्षैर्विपक्षैस्तथा ॥ २० ॥

वेदी यत्र किल ज्वलत्यतिमहाः संग्रामवेदीगतः^२
 संस्कारं विधिवद्द्विजैर्दहनवन्नीतो युतो हेतिभिः ॥
 हूयंते यवनाननीयसमिधः स्नेहैः खलानां भृता-
 स्तत्र स्वास्थ्यमुपैति शान्तिकरणाङ्को विप्रसत्संहतिः ॥ २१ ॥

क्रुद्धा शत्रुषु संयुगे यशसि ते लब्धाः परंपातका-
 ङ्गीता भूसुरपादयोर्नतिजुषो मृष्यन्ति वक्रं धनुः ॥
 किञ्चैकं शरणागतं विजहति द्रव्यं वदान्योत्तमाः
 सन्नृहन्ति चिराय केवलमहो घर्मे स्वरुर्मस्थिराः ॥ २२ ॥

तस्मिन्कुले पुरुपरत्नखनौ बभूव
 वाराणसी यतिरिति प्रथितो महौजाः ॥
 तस्मादजायत सतः शिवरामभक्तः
 कुन्देन्दुनिर्मलयशाः^१ शिवरामवर्मा ॥ २३ ॥

जातस्ततस्तलमतिर्मतिमद्भिरीच्यः
^२कालो जगत्यभिधयाय यशावलक्ष ॥
 ओजस्वितां हि सहजामपि बाहुजस्य
 सत्त्वाधिकः स विजहौ विनतस्वभावः ॥ २४ ॥

१. मतिग्रहेण—क० ।

२. वेदीं गत—क० ।

१. शिवरामवर्मा शिवरामभक्तोऽभूत् ।

२. शिवरामपुरं काल ।

दम्भप्रधानसकलाचरणेऽनृतेन
 संमिश्रिते विरममेव हि लोकतन्त्रे ॥
 आशैशवात्सुजनसङ्गरतिर्नितान्तं
 नारायणे प्रणिदधां स मनो मनस्वी ॥ २५ ॥
 क्षत्रस्य कर्मपरराज्यघनापहार-
 हिंसामलीमसमुपेक्ष्य विरज्यमानः ॥
 'ग्रामाल्लिलेख कतिचित्तलवांटिकाया
 राज्ञा' सुबन्धुरिव सप्रणयेन वद्धः ॥ २६ ॥
 साध्वी शिरोमणिरभून्ललनागुणाना-
 मेकाश्रयः कुलवती सुभगास्य भार्या ॥
 तौ दम्पती न विषयेष्वतिसक्तचित्ता-
 वाचेरतुश्चिरतरं^१ गृहमेधिवर्मान् ॥ २७ ॥
 कालादजापत बहोर्दुहिताय काला-
 द्वौरी यथा हिमवतः कमनीयकान्तिः ॥
 सा नानकीति कथिता प्रथिता गुणोच्चै-
 पित्रो. प्रसादमतनोदजनं सुशीला" ॥ २८ ॥
 काले गते कतिपयेष्यं तयोरकस्मा-
 त्स्त्रीपुंसयोर्मनमि वासनया बभूवे ॥
 स्यादावयोरदितिकश्यपयोरुपेन्द्रः
 स्यातो यथैव तनयो विनयोपपन्नः ॥ २९ ॥
 सिद्धैर्द्विजैरभिहितान्प्रियमाननेका-
 नाचेरतुस्तदवधिव्रतदानयज्ञान् ॥

१. रात - ३० ।

२. जर - ४० ।

I लेखपालः समजायत ।

2. नानकीति बालपुत्री ।

दीनाननाथविकलानवधृतनग्रा-
नत्रैःशुभैस्तत्पु. स्वसमीहिताय ॥ ३० ॥

तौ कायवाग्धृदयभक्तिपरावभाक्तां
नारायणं सकलवाञ्छितकल्पवृक्षम् ॥
नानाजनु^१र्जनितपुण्यविपाकसाध्वी
सेवास्य साधयति नाम हि क न कामम् ॥ ३१ ॥

ग्लानिं निशम्य सुकृतस्य कृतामधीभिः
पाखण्डिभिः स्वमतिनद्धमतैरशास्त्रैः ॥
अंशं स्वकीयमवतारयितुं नृलोके
तौ निश्चिकाय पितरौ हरिरात्मभक्तौ ॥ ३२ ॥

भक्तेष्टसाधनविधौ विधृतव्रतस्य
मन्तव्यमद्भुतमिदं न जनार्दनस्य ॥
एवंविधा कतिनतस्य यशोविमिश्रा
गाथाः पुराणगणिताः कजयो गूणन्ति ॥ ३३ ॥

पत्युर्हर्षोत्कर्षहेतुः सखीनां
नेत्रानन्दं चन्द्रिकेवार्पयन्ती ॥
आशावल्लीं वर्द्धयन्त्याश्रिताना-
मन्तवन्ती कालपत्नी बभूव ॥ ३४ ॥

आपन्नसत्त्वा परमस्य पुंसः
सा तेजसा कुक्षिगतेन रक्ष्या ॥
अभूदधृष्या सकलान्तरायै
विदिद्युते चाप्रतिमप्रभामिः ॥ ३५ ॥

१. नप्ते-क० ।

२. जन-क० ।

३. वात्स्यधि-स० ।

४. गणति-क० ।

स्वप्ने सरैर्गगनवर्तिमिरर्च्यमानं
 संस्तूयमानमृषिभिः स्वमहो ददर्श ॥
 सा जागरेकमपि सारमिवोद्ब्रहन्तं
 विश्वाधिकं समधिगम्य विसिस्मियेच ॥ ३६ ॥

पथेषु सौम्यमधुरेषु हविष्यमेघ्ये
 स्वाहार्यवस्तुषु दधार रतिं सुशीला ॥
 सा मृष्वती विरतिमाक् खलु विश्ववार्ता-
 माश्वासमौपनिपदीषु कथासु लेभे ॥ ३७ ॥

१पाण्डिम्ना परिशोभिता विदधती दीप्त्यातमिस्रक्षतिं
 जीवं जीवकुलैरिवाश्रितगणैराश्रीयमाणा निशम् ॥
 प्राचीवोदयदिन्दुमण्डलपुरः प्रोत्सर्पिचन्द्रातपा
 तापं सापहरन्त्यतीव नयनानन्दं जनस्यातनोत् ॥ ३८ ॥

प्ररुढगर्भश्रमचारुलोचना
 समुन्नमदक्षिणकुक्षिमण्डला ॥
 सुतार्पिनं नायमनन्दयत्प्रिया
 हिया तिरश्चीनमुखी विलोकिता ॥ ३९ ॥

गर्भश्रमेण सकलामरणानि हित्वा
 तन्वी स्थितापि सुपमां न कथं दधातु ॥
 त्रैलोक्यभूषणमणेरुदयस्थितेन
 स्रग्धैव भूपितमभून्महसाङ्गतेन ॥ ४० ॥

१. विसिस्मिये—क०

२. सौम्य—क० ।

३. सुषया—क

४. पंचद—क० ।

1. श्लो० ३७ त. ४१ यावत् अन्तर्वंश्या वर्णनम् ।

उपस्रुतिकाभिरतिसाधुशुद्धिभि-
 विविधोपचारचतुराभिरावृताम् ॥
 प्रसवोन्मुखीं सुसमये समीक्ष्य तां
 मृष्टदे स वेदिकुलवर्द्धनो भृशम् ॥ ४१ ॥

आकस्मिके सर्वजगत्प्रसादे
 शंखादिशब्देषु सुमङ्गलेषु ॥
 अस्रत साध्वीसुतमुत्तमं सा
 तमोहरं ज्ञानमिवात्मचिन्ता ॥ ४२ ॥

अलौकिकं सौरममुद्गिरन्तो'
 बभूवः शनैः स्पर्शसुखाः समीराः ॥
 नयध्वनिर्व्योम्नि बभूव तारः
 पपात पुष्पप्रकरोऽप्युदारः ॥ ४३ ॥

अरिष्टदोषास्तनयस्य धाम्ना-
 ममुर्यथा धामनिघाबुदीते ॥
 'जाताः समन्तादुपस्रुतिकास्ता-
 श्वित्रार्पिताश्वित्रमिदं विलोक्य ॥ ४४ ॥

ममोपि 'हर्षाम्बुनिधौ ममज्ज
 सचैलमाश्वम्भसि कालवर्मा ॥
 'विधाय तृप्तिं विधिवत्पितृणां
 सान्दीमुखानामनृणो बभूव ॥ ४५ ॥

१. धर्षोबुनि-रु० ।

१. तुलना-“वाता बभूवः स्पर्शं मुलामनोहा.”-बुद्धवर्तित. १।२३ ।

२. श्लो० ४३, ४४ इत्यत्र प्रकृतेः प्रसन्नतावर्णनम् ।

३. श्लो० ४५, तः ५१ पर्यन्तं कालस्य प्रोक्तं बालस्य ज्ञातव्यार्थवर्णनम् ।

उद्यममङ्गलमृदङ्गनिनादरम्यं

गीतं पुरन्ध्रनिबहेन ततः प्रणीतम् ॥

मृष्वन् समूरिषु कृतावलिजातकर्म^१

पाकोद्विजैरभिहितोऽकृत जातकर्म ॥ ४६ ॥

वर्षस्व दिष्ट्या तनयोर्द्वेने-

त्युदीर्यं वस्त्राभरणानि मृत्याः ॥

प्रसह्य जहुर्नच वेदिवर्यः

किञ्चित्त्वाऽदेयममन्यते स्वम् ॥ ४७ ॥

विधाय मेघाजननादिकर्म

शालं विनालं जतको विलोक्य ॥

सुवर्णवसांसि पयस्विनीर्गा-

र्ददौ द्विजेभ्यो मुदितो नितान्तम्^१ ॥ ४८ ॥

न केवलं तस्य महोत्सवोभू-

दजल्लमावादितपंचवाद्यः ॥

सुजन्मना तेन कृतप्रहर्षा

सवालमृद्धा तलवडिकैव ॥ ४९ ॥

स सप्तधान्यैर्बलिभिर्विचित्रै-

र्विधाय वृत्तिं खलु योगिनीनाम् ॥

उत्खातखड्गैर्निशि रक्षितायां-

पृथ्वां जजागर पुरन्ध्रिवर्यः ॥ ५० ॥

१. जातकर्म-४० ।

२. मनन्यतस्य-४० ।

३. हविप्र-४० ।

४. अत्रत्यवर्णनम् अश्वघोषप्रणीतस्य भगवती बुद्धस्य जन्मवर्षेण कृतं साम्प्रत्येनै ।

आहूय बन्धून् गणकान् बुधांश्च
 संपूज्य गौरीं गणनायकं च ॥
 स द्वादशेऽहन्यकरोत्सुतस्य
 नामप्रसिद्धं जगतीवले यत् ॥ ५१ ॥
 बालं विलोक्यात्मदशा द्विजेन
 केनाप्यहो नानक इत्यकस्मात् ॥
 अवादि कालोऽपि विशेषवृद्धि-
 स्तदेव नामालुमतञ्चकार ॥ ५२ ॥
 'नास्त्यकं दुःखमेतस्येत्यनको नापरः पुमान्'^१ ॥
 इति बुधा हि विप्रेण तत्त्वज्ञेनैतदीरितम् ॥ ५३ ॥
 कालस्ततः कुलनमस्चित्प्रमात्त्वन्तं
 दैवज्ञशास्त्रपरपारगतं कृतज्ञम् ॥
 मिथं नतो^२ हरिदयालुमुवाच विद्वन्
 बालस्य वर्णय कथं ननु जन्मकालः ॥ ५४ ॥
 सोऽब्रूत सौम्य शृणु जन्म मम प्रसक्तो
 निर्णीतवाँस्तदुपसूतिकपा च लक्ष्म्या ॥
 ०३ चिद्वैद्वीकृतमथोक्तमहो कुमाराः
 के के मया विज्जनिता न परं त्ववेदि ॥ ५५ ॥
 बालोऽयमद्भुतगतिर्जनितो ब्रह्मास
 प्रासाङ्गलः कुलवधूनिगदो जगाद ॥

१. विजेन-क०

२. नास्त्यकं-क०

३. न ह्यज्ञेन-क०

४. ना अर्थात् नर अनक इव ।

म + अक दुःखमेतस्येत्यनको नानकः पुमान् दुःखान्वय बहिर्गते इत्यर्थः ।

५. हरिदयालुविद्वान् ज्योतिर्विद् ।

उत्पात एव उत वंशविवर्धनःस्या-

द्विप्रं बहुज्ञमिति पृच्छतु शीघ्रमेव ॥ ५६ ॥

जानाम्यहं तु सुमगं कथनेन किं नु

साक्षाद्विलोकयसि किं न तवापि गोप्यः ॥

उक्त्वेति वस्त्रपिहितः स हि शीतमीत्या

मध्यं नवो मणिरिवानवमो व्यदर्शि ॥ ५७ ॥

सोऽहं निरूप्य सकलानि सुलक्षणानि

गच्छेति तामचकथं ग्रहसंस्थितिज्ञः ॥

सामुद्रिकाद् यदिह जातकतश्च दृष्टं

तद्वो ब्रवीमि तरणेश्वरणौ प्रणम्य ॥ ५८ ॥

ललाटमर्द्धेन्दुनिभं सुतुङ्गं

नासोच्चता भूयुगलं विभक्तम् ॥

लाक्षाहणान्ते नयने विशाले

श्रीवास्य कम्बुप्रतिमा विभाति ॥ ५९ ॥

बधो महाहेमशिलासमान-

माजानुगौ घृन्ततरो च वाहू ॥

दीर्घाङ्गुली शोणनखाभिरामौ

सम्बर्तिका ताम्रतलौ च पाणी ॥ ६० ॥

॥ ३ ॥ स चामरच्छत्रयुतौ ससूर्य-

चन्द्राङ्गितौ चास्य शिशोः करौ यत् ॥

आश्लिष्टमूली यवमालयात्रि-

स्तत्सार्धभौमो भवितैप नूतम् ॥ ६१ ॥

१. उरुकेति—क०

२. मन्दानवो—क०

३. चच्छ—क०

४. यवमालयात्रिः—ल०

असङ्गताग्रे पितृमातृरेखे

तदस्य सक्तं न मनः कुटुम्बे ॥

अत्युन्नतं पाणितलं वसूनां

व्ययं च दानव्यसनेन वक्ति ॥ ६२ ॥

पाणौ शिशोर्दर्पणमत्युदारं

पश्यामि तज्ज्ञानिधुरंधरोज्यम् ॥

योगीश्वरः स्यादवनीश्वरो वा

चक्राणि सर्वासु यदङ्गुलीषु ॥ ६३ ॥

सिंहोदरस्यास्य मृद् यदन्ध्री

कूर्मोपमौ सूक्ष्मघनाङ्गुलीकौ ॥

तलोल्लसत्स्पष्टमहोर्द्धरेखौ

महात्मभिर्वन्द्यतमौ ध्रुवं तत्र ॥ ६४ ॥

बालोऽधुना किं बहुवर्णयेयं

द्वात्रिंशतालक्ष्ममिरेप लक्ष्यः ॥

भविष्यतीति प्रतिभाति मावी

नूनं जगद्गीतयशा महात्मा^१ ॥ ६५ ॥

^२कृशानुमेः कार्तिकपौर्णमास्यां

सुरेज्यवारे परिधे च योगे ॥

सिंहे^३ विलग्ने करणेषुवाल्मे

ज्ञातः सुतो वेदिकुलप्रदीपः ॥ ६६ ॥

१. प-४०

२. कशानुमे-ख०

३. ध्य-४०

१. हरिश्चपालः ५९ इत्युक्तः ६४ यावत् बालस्य सलाटाद्यङ्गानि वर्णापरशा “दून स भूतारमा भविष्यतीति” इति अगाद ।

२. कृत्तिकासप्तमे ।

३. तिष्यते ।

'मूर्तां भूमिसुतः सितः शनिपुतो' दुधिक्यगोमित्रगो
 मित्रः शीतमयूखसुनुसहितः 'प्रत्यर्धिभावे शिखी ॥
 देवेज्योदपितानिकेत' निलयो भेषुरणे चन्द्रमा ।
 राहुरिः फगती ग्रहस्थितिरियं श्रीनानकस्योदिता ॥६७॥

-
1. साने ।
  2. तृतीयस्योत्तमः ।
  3. सुवस्योत्तमः ।
  4. षष्ठे स्थाने केतुः ।
  5. सप्तमस्थानोयो वृषः ।

॥ ५

श्रीनानकस्य जन्मलग्नम्

१५२६

॥ ८॥

॥ ९०

उपेन्द्रदत्तो नक्षत्रनाम्ना योऽयं निगद्यते ।
स नानकं निराकार इति ख्यातिं गमिष्यति ॥ ६८ ॥

॥ ५० अखण्डखण्डपरशोः शिरोभूषणसुञ्चगम् ।
पञ्चखेटाः प्रपश्यन्ति जगदीशस्ततः शिशुः ॥ ६९ ॥
'क्षमूर्तिगः' पूर्णमूर्तिस्तुर्णं घूर्णितवैरिणम् ।
नरेन्द्रं केन्द्रगद्यन्द्रस्वनुतेऽतन्द्रसेजसम् ॥ ७० ॥

॥ ७०

उचस्थाच्छीतकिरणात्कर्मगः शर्मकृद्गुरुः ।
तं पश्यन्नर्मनिपुणं धर्मनिष्ठं नृपं चरेत् ॥ ७१ ॥

उपचये सितसूर्यसुतौ स्थितौ

स्वगृहगोचगतो सुहृदौ परम् ॥

॥ ७०

१. १६६७= यावत् जन्मलग्नानुसारं नानकस्य भाविनो ओषधवचनम् ।
२. जन्मलग्नगः ।
३. शास्त्र-क०

अतुलवाग्निभवं जनपूज्यतां

परमद्भिमपि प्रविधास्यतः ॥ ७२ ॥

कौमारे प्रतिभास्यति स्वयमहो शास्त्रं श्रुतीनां गणो

धर्मे प्रीतिरतीव चास्य भविता नार्थं कुडुम्बे तथा ॥

सिद्धीनां निबहः समाधिसहितो ज्ञानं पुरोत्पद्यते

रुपात् भूवलघे प्रणस्यति सदा म्लेच्छस्तधार्यो जनः ॥७३॥

सिद्धान् बोधयिता विमार्गगमनांस्तत्तन्मतं खण्डय-

न्मूढानां हृदयाद्दरिष्यति तमो विष्णोर्यशोगीतिभिः ॥

जानीमो जगदीश एव जगतीमुद्धर्तुमद्वामव-

दाच्याः केन गुणा हि नानक निराकारस्य लोकोचराः ॥ ७४ ॥

नृपालयोगाविविधाघनं मह-

त्परन्त्वयं सर्वविरक्तपृङ्गवः ॥

नृणाय मन्ता भुवनेत्रयश्रियं

सत्ता परब्रह्मसुखेन निर्वृतः ॥ ७५ ॥

यथा मणिर्ग्रावगणे न दुष्यते

खनौ यथा हेम न बालुकाकुलम् ॥

अयं कुडुम्बेषु तथा न लक्ष्यते

विचक्षणो वेत्स्यति कश्चिदेव तम् ॥ ७६ ॥

समये तरवः फलत्पलं

समये वर्षति वारिदावली ॥

समये प्रकटीभवन्त्यहो

अवतीर्णस्य महात्मनः कलाः ॥ ७७ ॥

१. अयं—ह०

२. अवतीर्णं—स०

किमधिकमभिदध्यामेपकालः कलिर्य-
 न्नहि वदति सुमेधाः सत्यमप्यद्भुतं यत् ॥
 प्रकटयति विभ्रुत्वं बालके तत्र काले
 कथमिव भविता नो जीवतामक्षि साक्षि ॥ ७८ ॥
 इदं मया शास्त्रगुरुप्रसादेता
 निवेदितं किञ्चन बुद्धिसौष्ठवात् ॥
 नहीदृशां कश्चन वेद चेष्टितं
 नमो नमोस्मै मम योऽस्तु सोऽस्तु सः ॥ ७९ ॥
 श्रुत्वेति कालाय परं प्रसीदते
 ददौ म मिश्रः शिशुजन्मपत्रिकाम् ॥
 अपूजयत्सोऽपि विचित्रभूषणै-
 घनैश्च वस्त्रैश्च महार्घधेनुभिः ॥ ८० ॥
 श्रुत्वाङ्गदो गददिदं ब्रजबालसिघ्नो-
 भ्रातः समानय गुरोर्मम जन्मपत्रम् ॥
 दृष्ट्वा तदप्यनुदिनं गुरुदर्शनस्य
 प्रीतिं यतोऽनुभवितास्मि सखे विखेदः ॥ ८१ ॥
 बालसिन्धुरुवाचेदं कालः कालगतिं गतः ॥
 लालः सम्प्रति तद्भ्राता विद्यते तं ब्रजाम्यहम् ॥ ८२ ॥
 कथाया विच्छेदाद्विमनसि जने श्रोतरि तदा
 समाश्वसं शीघ्रागमनकथनादेप रचयन् ॥
 प्रवासी तीर्थेषु भ्रमणरसिकः कालमलघुं
 ययावात्मारामः सपदि तलवंडीं स्वनगरीम् ॥ ८३ ॥
 प्राप्तस्त्वत्रदिनैरयं कतिपयैर्लालस्य वेश्मागम-
 चेनारलेपसमाजनादिभिरलं सत्कृत्य सम्भोजितः ॥

आयातैश्चिरमृत्सुकैर्निजजनैः प्रेम्णा समावेष्टितो
नानादेशकथां विशिष्य कथयन्नित्ये त्रियामां यमी ॥ ८४ ॥

कृतनित्यक्रियं णतः स्नातो यातसुहृज्जनः ॥
आलोलो^१ न जगत्पस्मिन् बालो लालमभापत ॥ ८५ ॥

अहृदः पङ्कुरसि स्थितः कृती
नानकेन गुरणा प्रतिष्ठितः ॥
पत्रमस्य जनुपः^२ स याचते
देहि दर्शनममुष्य चाचर ॥ ८६ ॥

श्रुत्वेति लालोऽभिदधे स बालं
स्मृत्वा गुरुं नानकमुद्रताश्रुः ॥
सुतौ परित्यज्य कथं स्वकीये
निवेशयामास पदे परं सः ॥ ८७ ॥

बालस्तमाहस्म निशम्यता मो
मम त्वभाजा कथिता कथेयम् ॥
तस्यात्मनिष्ठस्य जगत्कुटुम्बं
दयादृशा कोपि न वास्तवस्तु ॥ ८८ ॥

लालस्तदाकर्ण्य तथेत्युवाच
विमृग्य तस्मै विससर्ज पत्रम् ॥
जगाद विज्ञप्तिमिमां कुत्स्व
महात्मनस्तस्य पुरो महीयाम् ॥ ८९ ॥

गार्हस्थ्यपञ्जरे बद्धा गृहका इव मानवाः ॥
तेषां सुदुर्लभं देवतीर्थसज्जनदर्शनम् ॥ ९० ॥

1. आलोलः = काल

2. जनुप. - गुप्तेः

प्रणामपूर्वं पूजेयं तस्मै देया ममेति सः ॥
 नारिकेलफलं किञ्चिद्भुक्तु चास्मै न्यवेदयत् ॥ ९१ ॥
 अथ प्रतस्ये स च बालसिन्धुः
 कालेन केनापि समाजगाम ॥
 तमङ्गदो जीव जयेत्युदीर्य
 समालिलिङ्गोत्पुलकः प्रसन्नः ॥ ९२ ॥
 तत्रत्यवृत्तमभिधाय निवेदनीयं
 दत्त्वा सपत्रमिदमित्यददात्करेऽस्य ॥
 पत्रं शिरस्यथ निधाय विधाय पूजां
 सुश्राव देववदहनिशमार्जिहत्सः ॥ ९३ ॥
 सहाङ्गदैः श्रोतृजनैः प्रसन्नः
 कथां पुनस्तां कथयाञ्चकार ॥
 बालस्य बालः किल नानकस्य
 चरित्रर्पायूपरसानुपत्ताम् ॥ ९४ ॥
 नीलकुञ्चितघनालकावृतः
 कञ्जलाविलविलोचनः शिशुः ॥
 भूपितो जनभवेन विन्दुना
 दोल्यापि हृदये निजे धृतः ॥ ९५ ॥
 मुष्टिघ्नस्य चरणौ क्षिपतः प्रकामं
 स्मेरस्य च क्षणमहो रुदतः क्षणं च ॥
 तस्यावलोक्य मुरापन्न ममेयकान्तेः
 का ते जनानजनुषः फलसिद्धिमाप्नुः ॥ ९६ ॥
 सुवर्णमणिमेखलातरलनू पुराराविणं
 निपीय किमपि स्तनं धरणिधारमानं शिशुम् ॥

1. कालेन केनापि = शिष्यता कालेनेदवर्षः । ननु कालेन तत्रागन्ता जनेनेति ।

दधार न परिश्रमादनुसरन्त्यसुं घातृका
 जहास मुदितस्तदाङ्गनगतः समस्तो जनः ॥ ९७ ॥
 अवलम्ब्य दण्डमथ सञ्चलतो
 वदतश्चट्टनि कलवर्णपदम् ॥
 परिशिक्षया च जनकं नमतो
 जननी चुचुम्ब तनयस्य मुखम् ॥ ९८ ॥
 कृतमण्डनः कनककुण्डलोज्वलो
 नवचूडया ललितकाकपक्षकः ॥
 शिशुभिः समेत्य सवपोभिरश्रमा-
 द्भणितं लिपिं च स गुरोरशिक्षत ॥ ९९ ॥
 उपदिष्टं सकृदेव बालको
 न विसस्मार गुरुं प्रमोदयन् ॥
 पितरौ सर्वसुहृज्जनास्ततः
 सुमनीषां मनसैव तुष्टुवुः ॥ १०० ॥
 दिने दिने वृद्धिमियाम कोशो
 लालस्य तस्मिन् किल वर्द्धमाने ॥
 *अलौकिकैकान्तमतिप्रभावे.
 ख्यातिश्च जाता तलवंडिकायाम् ॥ १०१ ॥
 भवनादपनीय पञ्चवर्षो
 वसुवस्त्राभरणान्यसन्नमन्यत् ॥
 विससर्ज स भिक्षुकैर्म्य ईप—
 त्पितरि क्रोधपरे परं रुरोद ॥ १०२ ॥
 स्वभार्यामिवदत्कालो गृहवस्तु न रक्षसि ॥
 तयोक्तं जनितश्चोरो मांमुपालभसे कथम् ॥ १०३ ॥

१. भरपान्यमन—४०

२. मानुपालभ मे—४०

1. बाल्य एव स बाल. २. यानि गतोऽलौकिकैकान्तमतिप्रभावेरित्यन्वयः ।

दैवज्ञमासाद्य जगद् कालो
 विपर्ययो ज्योतिषिकोदितेषु ॥
 यच्छत्रधारी तनयस्त्वयोक्तः
 स चौर्यमभ्यस्यति बाल्य एव ॥१०४॥
 स्मित्वा ततो हरिदयालुस्त्राच कालं
 सम्प्रत्युपालभस एवमनिश्चयान्माम् ॥
 सम्पत्सु नानकं जनुर्जनितानु सौम्य
 न प्रक्ष्यसि प्रमुदितो हि कदापि वार्ताम् ॥१०५॥
 वितरणव्यसनादपलप्य स
 स्वगृहवस्तु ददौ द्रुतमर्थिने ॥
 तदवलोक्य चुकोप पिता परं
 न परुषं जननी तमभापत ॥१०६॥
 विष्टन् गृहे हरति वस्तु तदेव तिष्ठे-
 त्कार्ये कचिन्नियत इत्यवधार्य चित्ते ॥
 गोचारणाय निदिदेश पिता सुतं स्व-
 माज्ञां सतामुरसि कृत्य ययौ वनाय ॥१०७॥
 घटोष्ण्यस्ता गावो गलतरलसास्रः शुशुभिरे
 सिताः पीता नील्योऽरुणतनव्यः शङ्खलगताः ॥
 अराजद्वालोऽसौ परिकरनिघन्वेन रुचिरो
 व्रजन् यथातासां करकलितपटिर्हरिषि ॥१०८॥
 गावश्चरन्ति स्म जनस्य शस्यं
 सचेदुपालम्भममुष्य चक्रे ॥
 कृषिं बिलोक्यापचितां ततोपि
 स्वयं ललजे च विसिस्मिये च ॥१०९॥

- I. चौर्यकर्मणापि नानको गृहवस्तुनि पाषवेभ्यो ददौ । इति दृष्ट्या पिता परं चुकोप । अथ च तन्नादिनादने गाव्यारविभुमिति ।

वैशाखे विकसितवन्यपुष्पगन्धै-
 रामन्दे वहति समीरणे सुगन्धौ ॥
 धावित्वा मृदुलतनुर्नितान्ततान्तः
 सुप्वाप कचिदयमाप्तगाढनिद्रः ॥११०॥

सुतस्य मौलौ सहसा फणीन्द्र-
 श्लयां फणामण्डलतश्चकार ॥
 कान्तिस्तदा कापि हरेरिवासीत्
 संविभ्रत. शेषफणातपत्रम् ॥१११॥

शास्त्रीन्तरापातनिदावरक्षा
 कुता फणीन्द्रेण शिशुः स 'शिश्वे ॥
 पीलोरघो यस्य न तस्य दृष्टा
 छायाधुनापि व्यतिवर्तमाना ॥११२॥

सस्यं परिच्छद्य तदा प्रजानां
 स "रायबोलार" इति प्रसिद्धः ॥
 निवर्तमानस्तलवंडिकाया
 राजा स्वयं सुप्तमसुं^१ ददर्श ॥११३॥

न्ययोजयत्कञ्चन पश्य कोऽयं
 सुप्तो मृतो जीवति वेत्सुदीर्य ॥
 आगत्य दृष्ट्वा स गतो नृपस्य
 तूर्णं समीपं कथयाञ्चकार ॥११४॥

१. शिश्वे—इ.

1. रायबोलारः = बोलारराय इति नाम्ना प्रसिद्धस्तलवंडिकाया राजा । स दृष्टवान् फणी-
 म्द्रच्छायाया गाढनिद्रं नानरुचम् ।

गाश्चारयंस्तातनिदेशवर्ती^१

श्रान्तो महाराज महातपेन ॥

कालस्य बालः श्वसिति प्रसुप्तो

रक्षत्यमुं फुल्लफणः फणीन्द्रः ॥११५॥

निशम्य सर्वे प्रसिता बभूवुः

नृपथ तं देशमुपाजगाम ॥

कोलाहले स्फुर्जति सैनिकानां

बालो जजागार गतो भुजङ्गः-॥११६॥

सम्भ्रान्त उत्थाय नृपं निरीक्ष्य

ननाम तं नानकचन्द्रवर्मा ॥

नृपोवरूढः सहसा तदाश्वा-

दमुं हृदा सादरमालिलिङ्ग ॥११७॥

जगाद चेदं किल कालभाग्या-

न्न केवलं तात कृत्वावतारः ॥

अस्माकमश्रुजितेपूर्वपुण्यै-

र्दशः कृतार्थाः कुरुपे महात्मन् ॥११८॥

कार्याय कस्मैचिदुपात्तदेहो

धरावले कश्चन किं सुरोसि ॥

पुराकृतानां तपसां विपाकान्

सिद्धोसि किं वोपगताष्टसिद्धिः ॥११९॥

उतावतोर्णोसि महाप्रभावो

रिरक्षिषुः सागरमेखलां क्ष्मा- ॥

मिमे वयं कोशकुटुम्बसैन्य-

देशान्वितास्ते करवाम किं नु ॥१२०॥

अथाचक्षे विनयेन तस्य
 प्रीतः परं वेदिकुलप्रदीपः ॥
 पश्यन्ति सर्वत्र सतां प्रसङ्गा-
 देवं परं निर्मलमानसा ये ॥१२१॥
 भृत्यस्य ते स्रुतुरहं न सिद्धः
 सिद्धस्त्रिलोक्यां जगदीश एकः ॥
 तस्यैव भक्त्याखिलशक्तिभाजः
 सिद्धिस्फुलिङ्गाः परितः स्फुरन्ति ॥१२२॥
 को नाम विश्वस्य विहाय राज्यं
 धराधिपत्यं नृप कामयेत ॥
 मातङ्गपृष्ठादवरुह्य तुङ्गा-
 द्वालोज्यमारोहति को नु बालः ॥१२३॥
 त्वमस्मदीयोऽसि वयं त्वदीया
 न संग्रवीदं कथनीयमस्ति ॥
 ततः कुटुम्बं च वयं च सर्वं
 त्वयैव नित्यं परिपालिताः स्मः ॥१२४॥
 तथा सुराज्ञा तलवंडिकेयं
 राजत्वती धर्मविवेकभाजा ॥
 वयं प्रजायत्सुखमास्म हे ते
 स चापि पुण्यस्य परं प्रभावः ॥१२५॥
 ताः^१ स्रुतास्तस्य गिरो निशम्य
 राजा परं विस्मयमान ऊचे ॥
 आत्मानमीदृग् विवृणोति नेति
 त्वं योऽसि^२ सोऽसि प्रणता वयं त्वाम् ॥१२६॥

1. ता इत्यनेनानिर्वचनीया इति व्यज्यते ।

2. मानुषो भव देवो वा भवेति ध्वन्यते ।

कालस्य बालो बहुमानितोद्य
 धोलाररायेण नृपेण नत्वा ॥
 गत्वा नगर्यामगदन् जनाय
 मोहो महानल्पधियां ततोऽभूत् ॥१२७॥
 'एतद्यशो नवमवर्षमुपेयुषोस्य
 श्रुत्वा जनो नवमदभ्रमतिर्ननाम ॥
 कृष्णस्य नन्द इव तस्य तु तत्ववेदी
 तातस्ततो व्यधितकृत्यकदर्थितानि ॥१२८॥
 इति श्रीजगद्गुरु नानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
 राजबहुमानो नाम द्वितीयः प्रस्तावः

अथ तृतीयः प्रस्तावः

दुग्धेन्दुकुन्दधवलैः स्वमहःप्रभावैः
 प्रक्षाल्य मानसमलं निजभक्तिभाजाम् ॥
 विश्वं करामलकवत्परिदर्शयन्ती
 वाचं विभूषयतु मे वचसामघीशा ॥ १ ॥

कृपीमकार्पाद् गुरुणा निदिष्टो
 व्रीहीनसौ स्तम्बकरीं श्वरत्सम् ॥
 मृगेषु नारददपीक्षमाणः
 क्षेत्रेषु तिष्ठन् भरतो यथा प्राक् ॥ २ ॥

उपनीय गुरुनुपनीय सुतं
 निगमाध्ययने नियुयोज पिता ॥
 चतुरो निगमान्स्वयमेष पठन्न-
 भवद्बहुवैदिकविस्मयकृत् ॥ ३ ॥

आश्चर्यं तत्पण्डितानां मतानी-
 द्यव्याचरव्यावश्रुतानि श्रुतानि ॥
 यन्लेच्छा नामाचक्षे मतानि
 तच्चित्रीयां चक्रिरे ते नमन्तः ॥ ४ ॥

१. स्ववस्तरम्—स.

२. त्यद्या—क.

३. सतुलेष्टो—क.

४. तद्विभो—क.

1. करे स्थित आन उक्तो यथा परिनोऽनितो हृदयते तथैवेति भावः ।

घालसिन्धुमनुगं सुमेधसं
 रूपकाणि च गृहाण नानक ॥
 भाण्डमानय विशिष्टलोभदं
 विक्रयं कुरु वृथा स्थितोऽसि किम् ॥ ५ ॥
 एवमादिशदमुं पिता ततो
 नानकः प्रचलितो मया सह ॥
 तावद्दृष्टपरनीवृत्तौ शनै-
 खजाव^१पृथुकौ पृथून् पथ. ॥ ६ ॥
 युग्मम् ॥

नद्यस्तीर्णा विमलसलिलायानयात्रैरनेकौ
 दृष्टा ग्रामाः कृपकैवहुलाः शस्यसम्पन्मनोज्ञाः ॥
 पर्याक्रान्तान्यवलविभ्रैः पत्तनान्युत्तमानि
 व्यालोलूकैः प्रतिभयमथ प्राप्तमारादरण्यम् ॥ ७ ॥
 तस्यां तमभिलष्यंतापविशात्र यथा यथा
 तथा तथा दुस्तरतद्विपयास्वादनोपमम् ॥ ८ ॥
 न सिक्ताः केनापि प्रचुरदलसांद्राः क्षितिरुहा
 न संदृष्टा वैद्यैः शवरशिशयः स्थूलगुपः ॥
 मृगाः संजीवन्तो मृगरिपुषु रिङ्गत्सुपरितो
 जगद्रक्षादर्क्षं कमपि परमस्मिन्निजगदुः ॥ ९ ॥

१. नि—क०

२. दृष्ट—क०

३. मनेरे—स०

४. वृषि—क०

५. वरिष्ययय—क०

६. दूर—क०

१. पृथुको = पृथुरेव पृथुको लम्बो धनञ्ज ।

व्याघ्रव्यालवृकैरुपस्थितमृतिश्वभ्रैः प्रयातप्रदं
 शैलारोहवरोहणैरनियमादुच्चत्वनीचत्वकृत् ।
 भृङ्गैर्मङ्गलगुञ्जितैः सुरभिभिर्जातैः क्वचिच्छर्मदं
 भ्राम्यन्तौ विपिनं भवोपममिदं न कापिशान्तिं गतौ ॥ १० ॥

अवरोधमिवोत्तमं सृगीणां

परितः प्रोन्नतशालसंपरीतम् ।

अविशाव घनं वन तदन्त-

विहगैर्वल्गुपचोभिराचितद्रु ॥ ११ ॥

कौपीनमात्रावरणान् जटाधरा-

नादिग्धगात्रान्भसितेन भास्वता ॥

आलोक्य तत्राय ननाम नानक—

स्तपस्विनस्तद्गुरुमित्यभापत ॥ १२ ॥

के यूयं विजने वने स्थितिजुषो वस्त्रं न किं धार्यते

मार्गः कः खलु नाम किञ्च भवतामन्नं कुतो लभ्यते ॥

कस्यार्थे क्रियते तपः प्रतिदिनं को वात्र वो रक्षिता

निर्व्यापारमिहास्थितैः किमु सुख युष्माभिरासाद्यते ॥ १३ ॥

एवमुक्तो नानकेन नानकेनापि संलपन् ॥

उवाच स हितं साधुः सहितं साधुतागुणैः ॥ १४ ॥

निर्वाणिनो वयमपेतजटावधूता

नामापि सच्चरणेशुरिति स्फुटं मे ॥

विश्वम्भरोत्रमिह यच्छति कर्मसाक्षी

श्रोत्ये च तस्य तनुमः सततं तपस्याम् ॥ १५ ॥

पश्यन्ती जगदिन्द्रजालमतुलं नृत्यद्विरेतैर्जनै-
 र्यार्थं बहुरूपधारिमिरहो नीयामहे कौतुकम् ॥
 प्रारब्धं विदधाति नः परिजनैः सर्वांमनुक्तःक्रियां
 साम्राज्यं परिभुज्यते हत परं सन्तोषसिंहासने ॥ १६ ॥
 मच्छस्त्रग्रथितामुद्रास्तत उन्मुच्य नानकः ॥
 उवाच किमतो माण्ड बालसिन्धोऽति लामदम् ॥ १७ ॥

वमु सपदि बुभुक्षितेषु पात्रे-
 ष्वहह वितीर्णमभाग्यतो नयेन ॥
 अपहृतसकलद्विनेव चौरै-
 रिह च परत्र च तेन रोदितव्यम् ॥ १८ ॥

अथ तमहमवादिपं वृथात्वं
 कथयसि नानक धर्मवादमुच्चैः ॥
 असति वमुनि धार्मिका न किं किं
 विदधति पापमधर्मभीरवोपि ॥ १९ ॥

डिंडिमो नृःस्पृहत्वस्य ज्ञानवैराग्ययोःश्लटाः ॥
 धर्माधर्मपरिष्कारः कुक्षिपूर्तेर्विजृम्भितम् ॥ २० ॥
 कालोयं कलिरवधेहि मो धनस्य
 मावज्ञां कुरु किल सर्वसाधनस्य ॥

येच्छून्यैर्गुणकुलसञ्जनत्वपूर्णै-
 विक्षिप्तैरिव धनिनो न संलपन्ति ॥ २१ ॥

१. वीनुशाम्—क०

२. परिषयः—ब०

३. हतपरं—क०

४. मच्छून्य—क०

१. नि स्पृहत्वस्येति पुक्त. पाठः ।

अर्थेन हि वियुक्तस्य पुरुषस्याल्पतेजसः ॥
 विच्छिद्यन्ते क्रियाः सर्वाः ग्रीष्मे कुसरितो यथा ॥ २२ ॥
 यस्वार्थास्तस्य मित्राणि यस्वार्थास्तस्य वान्धवाः
 यस्वार्थः स पुमान् लोके यस्वार्थः स च पण्डितः ॥ २३ ॥
 यस्वार्थः स च विक्रान्तो यस्वार्थः स च बुद्धिमान् ॥
 यस्वार्थः स महाबाहुर्यस्वार्थः स गुणाधिकः ॥ २४ ॥
 चण्डः पिताश्लोकिकचेष्टितैस्ते
 विरज्यमानं प्रसभं पुरैव ॥
 अनेन सर्वस्वविसर्जनेन
 किमाचरेत्तन्मनसावधेहि ॥ २५ ॥
 ते देव दानं शंसन्ति धर्मज्ञा अपि सर्वशः ॥
 न स्वस्य न कुटुम्बस्य येन पीडा प्रजायते ॥ २६ ॥
 इति मे वाचमाकर्ण्य कर्णप्रियमुवाच सः ॥
 बालसिन्धो शृणु भ्रातस्तातप्रेषितमद्वचः ॥ २७ ॥
 आपद्धर्मधिया बुधा विदधते यत्तत्रदोषास्पदं
 विश्वामित्रमुनेरिव श्वपिशिताहारक्रियोपक्रमः ॥
 अन्यद्दाम्भिकचेष्टितं सुमनसां सदत्तमन्यत्सखे
 साक्षी सर्वगतः प्रमाद्यति न चेद्भ्रमो मुधा तन्यते ॥ २८ ॥
 कृते प्रयत्नेपि न लभ्यते धनं
 विनापि यत्नं यदि लभ्यते क्वचित् ॥
 तदा^१न्वयेन व्यतिरेकतो ध्रुवं
 न देवतो न्यत्तदवाप्ति साधनम् ॥ २९ ॥

१. किमाचरेत्-क०

१. तत्सत्ये तत्सत्ता तदभावे तदभाव इत्यन्वयव्यतिरेकः ।

दानेन पीडापि विमर्शणीया
 भविष्यतो भूरि सुखस्य हेतुः ॥
 आरोग्यकामा न किमाग्रहेण
 भैषज्यमश्नन्ति कषायतिक्तम् ॥ ३० ॥

वाणिज्येऽस्मिन्नलाभश्चेत्तस्तातः प्रकृष्यतु ॥
 वृद्धौ शतगुणाय त्वं स च वा विमना कुतः ॥ ३१ ॥
 तारका इव ता मुद्रा इत्युक्त्वा निदधौ नवाः ॥
 स्मेरो नानकचन्द्रस्तं तापसौ मन्दमालपत् ॥ ३२ ॥

किमर्थमेतत्प्रददासि मह्यं
 कुमारकस्त्वं कुत आगतोऽसि ॥
 न संग्रहो नः खलु सौम्य धर्मः
 सिद्धान्नपात्रं सुमते वयं स्मः ॥ ३३ ॥

सन्तोषेण परिव्राजां प्रसन्नमुत्सपङ्कजः ।
 अथ नानक आचष्टे सम्मतासम्मतो मया ॥ ३४ ॥
 विश्वम्भरेण प्रहितोऽत्र दात्रा
 तवास्म्यहं दर्शनमात्रतुष्टः ॥

नाम्ना निराकार इति स्फुटेन
 वदन्ति मां नानक पूर्वकेण ॥ ३५ ॥

विस्मितः स ततोऽपृच्छन्निराकारप्रथा कुतः ।
 अवदन्नानकस्तं च परिव्राजकपुंगवम् ॥ ३६ ॥

१. शिमापदेण—क०

२. आचष्ट—क०

३. यथा—क०

१. नानकः स्व निराकार इति पदेन सम्बोधयमानात् । तत्र हेतुं ३७ श्लोके स्वयमेव वदन्ति ।

द्वापरे निर्द्वापरोहं^१ निराकारमचिन्तयम् ॥
 कलौ जातः कारणेन तामेव प्रथितिं गतः ॥ ३७ ॥
 वनाद्धि निर्गत्य ततो नगर्या
 गोधूमचूर्णादिसवेशवारम् ॥
 आनीय तेभ्यो व्यतेराव तैश्च
 विसर्जितौ स्वं गृहमागमाव^२ ॥ ३८ ॥
 ऊचे शिष्यस्तेषु कश्चिद्गुरुस्त्वं
 कस्माच्छीघ्रं बालकोऽयं विसृष्टः ।
 सप्रत्यूचे तं^३ महात्मानमुच्चै-
 स्तेजस्वन्तं कारयेयं स्वकर्म ॥ ३९ ॥
 स्थितः सरोरोधसि नानकस्तु
 मामत्रवीदृच्छ सखे गृहं त्वम् ॥
 अहं विना तेन न शोभमानो
 धर्मेण हीनोऽर्थ इव प्रपोतः ॥ ४० ॥
 भाण्डं किमादाय समागतोऽसि
 स्थितः स कुत्रंति विपृच्छते माम् ।
 कालाय तत्सर्वमवादिपं स
 तडागतीरं सहसा जगाम ॥ ४१ ॥
 नमन्तमागत्य विनीतवेपं
 स नानकं रक्तदगित्युवाच ॥

१. व्यतरन्ततश्च-ख.

२. आनगाम-ख.

३. सप्रस्तु-क.

४. रक्-क.

१. निर्द्वापरः एकाकी निराकारमचिन्तयमिति भाव ।

किं पुण्यमानी तमपेतभीते
 परार्जितार्थेषु महावदान्य ॥ ४२ ॥
 वरातकोऽद्यावधि नार्जितस्ते
 धनार्जनस्येति न वेत्सि कष्टम् ॥
 गृहाद्गुपाहृत्य यथाकथञ्चि-
 दुन्मन्तवन्मुञ्चसि किं घनानि ॥ ४३ ॥
 स एवमादीन्यभिधाय कोपात्
 क्रूराणि तस्यान्यसमंजसानि ॥
 चपेटमुद्यम्य रुदन्तमेनं
 व्रजेति चोक्तवो भवनं निनाय ॥ ४४ ॥
 बोलाररायेण निशम्य सर्वं
 विपण्णचित्तेन दयालुभावात् ॥
 आहूय कालः कथितः समायां
 चण्डोऽतिमात्रं तनये कुतोऽसि ॥ ४५ ॥
 तं कोमलं बालमतच्चवेदिन्
 दुनोपि किं भो परुषैर्वचोभिः ॥
 सुपल्लवं चन्दनपादपस्य
 क्रूरैः कराग्रैः शरदर्पमेव ॥ ४६ ॥
 घृतादिकं दुर्व्यसनं यदि स्या-
 त्तथापि बाले पितरौ दयालू ॥
 न नानकः प्राकृत एष यस्मिन्न-
 वाच्यवादान्प्रलपस्य बुद्धिः ॥ ४७ ॥

१. पुण्यमानी—क.

२. चपेटामु—स.

३. बोला—क.

४. शरदयं—क.

क्रियन्ति जन्मावधिने घनानि
 दत्तानि तान्यद्य गृहाण मत्तः ॥
 यतः क्रुधा साधुभिरीडनीये
 मा नानके दुर्वचनानि^१ वाचः ॥ ४८ ॥

उन्मेद आनय ममार्यगृहाद्धनानि
 दद्यामनादृतसुताय धनप्रियाय ॥
 तेनाहृतं धनचयं वितरन्नवादी-
 देतद्रूहाण कृपयाऽनुगृहाण बालम् ॥ ४९ ॥

सोऽन्नूत किं लज्जयसे भृशं मां
 धनं मदीयं भवदीयमेव ॥
 बालो विनश्यन् गृहमेघिमार्गा-
 न्न शिक्षणीयः कतमो नयोऽयम् ॥ ५० ॥

राजावदद्बाल इति भ्रमस्ते
 सिद्धोऽप्यवा कश्चन देव एव ॥
 स चावतीर्णः सद्ने तदस्य
 प्रसादमेवानुदिनं प्रतीच्छ ॥ ५१ ॥

स्थित्यैव तस्याखिलसंपदस्ते
 भवेयुरित्येतदहं तु वेद्मि ।
 उद्वेजितः स्थास्यति नात्र नूनं
 मार्ग्यं क्व तादृग् हि भवादृशानाम् ॥ ५२ ॥

१. उन्मेद—इव.

२. मनाहृत—क.

1. एतेनेदं व्यग्र्यने यत्पित्रा भक्तितोऽपि राजा प्रोत्साहितो नानकः पुनर्दानमदात् ।

विसर्ज्य तं नानकमाजुहाव
 प्रोत्थाय वद्वाञ्जलिरित्युवाच ॥
 इदं गृहं नानक तावकीनं
 जानीहि नः कर्मकरानिहास्र ॥ ५३ ॥

भवत्स्वरूपा विदुषः पितुस्ते
 क्षमस्व दुर्वाक्यमदूरदृष्टे ॥
 अमार्मिकेणाचरिता महान्तं
 तिरस्क्रिया नैव दुनोति नूनम् ॥ ५४ ॥

नानको निजगादेदं विनयावनतं नृपम् ॥
 तवैवास्मि गृहे तस्मिंस्त्वद्वाहुपरिपालितः ॥ ५५ ॥

शास्ति दुर्नयमालोक्य पिता नास्ति क्रमो मम ॥
 यतः प्रसीदति भवान्मयि वात्सल्यवारिधिः ॥ ५६ ॥

तस्य वाचमिमां शृण्वन् स्नेहसौजन्यपेशलाम् ॥
 विससर्ज नृपः प्रीतो बहुमानपुरस्सरम् ॥ ५७ ॥

वार्षिकं करमादातुं महाराजप्रयोजितः ॥
 ससैन्यो जयरामोऽथ तलवंडीं समागमत् ॥ ५८ ॥

आतिथ्यमद्भुतमकारि करोऽपि दत्तः
 संस्थापितः कतिपयानि दिनानि हार्दात् ॥
 बोलाररायसहितो जयरामवर्मा
 वभ्राम तस्य नगरस्य निरीक्षणाय ॥ ५९ ॥

अश्नन्तौ विषण्णितुच्छभाद्दुदारात्
 प्रासादाननुपमशालभञ्जिकायाम् ।
 सम्बाधं विविधजनैः प्रतोलिकामु
 कालस्योपगृहमुपागतौ गजस्यौ ॥ ६० ॥

निशम्य कोलाहलमुल्लसन्मना
 तडिच्छविः शैशवशेषशोभना ॥
 सरोजराजन्नयनाय नानकी
 गवाक्षनिक्षिप्तमुखी निरैक्षत ॥ ६१ ॥
 कामस्य सा कनककार्मुकवल्लिरेव
 यस्याः कटाक्षविशिखैर्व्रणितो मुमोह ॥
 धैर्यं विहाय बहुधा जयरामवर्मा
 श्वासानमुच्चदध रायमिदं वभापे ॥ ६२ ॥
 कस्येयमिन्दुवदना तनयाऽनुश्रीः
 व्यूढा नवेति नृपते परिभावनीयम् ॥
 चेत् क्षत्रियस्य न परेण गृहीतपाणि-
 नीतः परं तव पुरोऽभिदधे सुमेधः ॥ ६३ ॥
 निश्चित्य कालतनयां प्रजातोपयमां जनात् ॥
 अबोचद्रायबोलारो जयराममिदं वचः ॥ ६४ ॥
 कालस्यैषा मुमगतनया वेदिनः क्षत्रियस्य
 न व्यूढा च त्वमसि कुलवानस्य संवन्धयोग्यः ॥
 विप्रं पृच्छेर्गणनकुशलं शास्त्रतो योग्यता चेत्
 प्राप्तो भावी तव परिणयो यद्यवामो विधाता ॥ ६५ ॥
 एवं तेन धराधवेन गदिते विप्रं निधिं पार्श्वगं
 सोऽवादीद्वद् वेदिमल्लकुलयोर्योग्यो विवाहो न वा ॥
 योग्ये वर्णवशादिचिन्तयतया चेदौचित्यं सत्वरं
 कुर्वीया नृपतेरमुप्य वचसा वैवाहिकीं संविधाम् ॥ ६६ ॥

१. तरि—त०

२. तनयाननुः श्रीः—४०

३. प्राप्नो—त०

अपृच्छत्तयोर्नामिनी शास्त्रदृष्ट्या
 शुभं सर्वमालोक्य विप्रो वभाषे ॥
 ध्रुवं वेदिनो मल्लसम्बन्धयोग्या-
 स्तपाते विवाहे गुणानां गणश्च ॥ ६७ ॥
 बोलायरायः सद्ने स्वकीये
 कालं समाहूय रहो जगाद ॥
 अयं कुलीनो जयरामवर्मा
 भ्रातर्विवाहो भवतो नवेति ॥ ६८ ॥
 विवाहयोग्या यदि नानकीर्यं
 विवाहनीया न किमित्यनेन ॥
 लावण्यसौजन्यनिधिर्गुणाढ्यो
^१बरोबरीयानयमित्यवेमि ॥ ६९ ॥
 स्वजातिमुख्यैर्निपुणं विचार्य
 कार्यं त्वया कार्यमिदं मदुक्तम् ।
 अपत्यसम्बन्धविधौ विशेषा-
 दपेक्षिता बन्धुजनाभ्यनुज्ञा ॥ ७० ॥
 कालस्तमूचे नृपते भवतो
 ज्ञाता ममाप्तो न परोऽस्ति कश्चित् ॥
 निर्धारितं पद्मवतास्मदीयै-
 रवश्यमेवाभ्युपगम्यमेतत् ॥ ७१ ॥
 मल्लैः समं नो बहवो विवाहाः
 पुराप्यभूवन्निति योम्यमेतत् ॥
 अैनत्यये^२ बाधरुवर्जिते हि
 लोकस्य पूर्वाचरितं प्रमाणम् ॥ ७२ ॥

१. सोहार्द्र-र.

२. अनुत्पते-र.

१. बरोबरीयान्—बरीयान् ध्येष्ट धर इत्यर्थं ।

२. अनत्यये—उत्पातरहित इत्यर्थं ।

ततो निश्चित्य नानक्या लग्नं धैवाहिकं युधैः ।
दत्तवाक्यो विवाहाय जयरामं स आह्वयत् ॥ ७३ ॥

शृङ्गारितैर्मदकलैः करिभिर्नटद्भिः
सद्घोटकैर्नृपतिभिः शिविकागतैश्च ॥
श्रोत्रप्रियैः प्रतिपद्यं विविधैश्च वाद्यै-
र्जन्यैरशोभत शुभैरथ जन्ययात्रा ॥ ७४ ॥

आसनावार्धादिभिः पूजयित्वा वरं
नानकीमस्य हस्ते ददां वेदिवर्यः ॥
कामिनीनां कले गीतवाद्यध्वनौ
वैदिकैः पठ्यमानेषु मन्त्रेषु च ॥ ७५ ॥

लाजान्शमीदलयुतान्प्रनिधायै पाणौ
यन्नानकः स्वसुरुदंचति लाजहोमे ॥
लक्ष्म्याः करे मरकतावलिहीरखंड-
दातुर्नतच्छर्शभृतोऽभृत सर्वशोभाम् ॥ ७६ ॥

जन्यान्भोजनपाननृत्यविनयैः सन्तोष्य सर्वाश्विरं
जामात्रे मणिहेमखण्डतुरगान्दत्त्वा च कालः कृती ॥
रायस्यानुमतेर्विसर्ज्य तनयां याने नवीने स्थितां
वाप्यैर्विप्लुतलोचनामसुरुदम् वक्तुं न शक्तोऽभवत् ॥ ७७ ॥

नानको यदपि ज्ञानी न वशो हर्षशोकयोः ॥
तदप्यशोचद्विरहे स्वस्वरूपविदः स्वसुः ॥ ७८ ॥

१. निलर्वः-व.

२. पद्यमानेषु-क.

३. प्रजिपाय-व.

४. सट्ट-क.

पितुर्गृहे भर्तृगृहे च काले
 कालेऽवसत्कालसुता सती सा ॥
 ज्योत्स्नेव यं पक्षमळञ्चकार
 स एव शोभामधिकामुवाह ॥ ७९ ॥
 मणिमयोर्मिकया सह कर्करी-
 मदितकांस्यमयीमथ नानकः ॥
 अनुपपत्तिमते किल भिक्षवे
 प्रकृपितोऽस्य पिता गणकं ययौ ॥ ८० ॥
 भवति नानकराज्यमखण्डितं
 हरिदयालुमुपालमतेऽत्यलम् ॥
 हरिदयालुरभापत काल किं
 भृशमुपालमसे ननु चालवत् ॥ ८१ ॥
 न खलु नानकतत्त्वमवागमो
 भ्रमसि तत्त्वमबोधमहोदधौ ॥
 यमयमिच्छति तं कुरुते नृपं
 भगवतो हि कला कमलापतेः ॥ ८२ ॥
 स्वयमभोगभुजोऽपि महाजना
 गिरिशवत्परवाञ्छितदायकाः ॥
 नहि भवानिव तृप्यति नानको
 भ्रसुरसेषु मरीचिजलेष्विव ॥ ८३ ॥
 त्वममुतो न मुखं समवाप्स्यसि
 ध्रुवमपत्यधियैर कदर्ययन् ॥
 अविदितात्किल कामदरत्नतः
 करधृतादपि नास्ति मनोरथः ॥ ८४ ॥

तेनैवं प्रत्युपालब्धः स्मेरः स भवेनं ययौ ॥
न पीडयति पुत्रस्य स्वस्मादुत्कृष्टतोदिता ॥ ८५ ॥

निश्चम्य बोलारनृपः कृपाद्भुः
कालस्य कोपं तनयेऽनवधे ॥
आहूय तं तस्य हितानुबंधी
स सान्त्वमित्येवमुवाच वाग्मी ॥ ८६ ॥

असंशयं तर्जनताडनादि
चाले प्रयुज्जन्ति विनेतुकामाः ॥
न ध्रुमङ्गात्मसमं महान्तः
शिक्षाक्षणैस्तीक्ष्णतरैस्तुदन्ति ॥ ८७ ॥

जानासि यद्येतमथाविधेयं -
विधेयमेकं भवते ब्रवीमि ॥
तत्त्वं विजानाति न नानकीयं
न नानकीयं तदयं ततोऽस्तु ॥ ८८ ॥

त्वं प्रत्यहं कुप्यसि खिद्यतेऽसौ
प्रायो ग्रहाणां युवयोर्न मैत्री ।
दूरे स्थिते प्रीतिरुदेति बन्धौ
तीर्थे हुरे चापि नृणां विशेषात् ॥ ८९ ॥

तत्रैव तद्भावि यदस्य भास्वि
स चापि साधुर्जयरामवर्मा ॥
निमित्तमात्रं भविताऽस्य कार्ये
कार्येऽत्र कस्यापि खलु प्रतीच्छा ॥ ९० ॥

तिष्ठेत् १सुरत्राणपुरे स काले
 गन्तासि तं च प्रणयप्रशुभ्रः ॥
 चिराददृष्टं बहुनन्दितासि
 नवोदितं चन्द्रमिवावलोक्य ॥ ९१ ॥
 उक्त्वेति राये विरते यभापे
 कालोऽवदः सम्यगिदं सुमेधै ॥
 अद्यैव सद्य प्रहिणोमि पत्रं
 विलिख्य तं सौम्य सनालसिन्धुम् ॥ ९२ ॥
 स्वस्तिश्री जयरामवर्मणि शुभाः कालप्रणीताशिपः ।
 क्षेमं प्राज्यमिहास्ति तावकमिदं संप्राथ्यतेऽनुक्षणम् ॥
 अभ्यासे तव नानको गत इतो निर्दिस्मचेताः कृती
 निर्दिद्येत यथा न तत्र भवता सम्पादनीयं तथा ॥ ९३ ॥
 इति पत्रमुपादाय नानकोऽहं च निर्गतौ ॥
 कालेन क्रियता प्राप्तौ सुरत्राणपुरं ततः ॥ ९४ ॥
 युग्मम्
 जनेन निर्दिष्टमुदारसौधं^१
 ततः प्रविष्टो जयरामसद्य ॥
 स्वसुः पदे प्रष्टुमनास्तयैव
 स नानको स्पृश्यत पादपद्मे ॥ ९५ ॥

१. गता—क०

२. प्रणय —क०

३. सुमेधा—र०

४. माप्तौ—क०

५. निर्दिष्टमुदार—क०

१. सुरत्राणपुर = जयरामवर्मणो ग्राम ।

२. उदारसौधम् = जयरामवर्मणः प्रासाद ।

ज्वेष्टासि किं मे पदमस्पृशस्त्वं
 न योग्यमेतत्कथितेति तेन ॥
 साश्रूणि मुंचत्यवदत्कर्यंचि-
 त्त्वयीश्वरांशे मम किं गुरुत्वम् ॥ ९६ ॥
 भाग्यं मदीयं महदेव मन्ये
 भ्रातं यदत्रागतवानसि त्वम् ॥
 यं कामयन्ते किल वीतरागा
 जनः स धन्यो जगतीतलेऽस्मिन् ॥ ९७ ॥
 पित्रोः शुभं शंस तथा परेषा
 पृष्टो भगिन्येति शुभं स शंसन् ॥
 उपायनं वस्तु वसूनि चास्यै
 दिदेश वात्सल्यपरः प्रसन्नः ॥ ९८ ॥
 पृष्टां प्रवृत्तिं तलवंडिकाया
 जनस्य तस्मिन्नभिभाषमाणे ॥
 आगत्य हृष्टो जयरामवर्मा
 अर्मानसे श्यालमवेक्षमाणः ॥ ९९ ॥
 भगिनीपतेः स चरणग्रहणाय
 विनिमन्त्रनेन सहसा विधृतांग्रिः ॥
 विपरीतमेतदकृथा इति जल्प—
 न्नमृनाम्यधीयत नरो न सुरोऽसि ॥ १०० ॥
 प्रेम्णा समालिङ्ग्य चिराय साश्रुः
 समाजयन्नेतदुवाच साश्रुः ॥
 समागमो नानक तावको मे
 तपे मरुस्यस्य मुधीर्मित्सेकः ॥ १०१ ॥

१. सुशसन्-क०

२. विधृतोऽंग्रिः-स०

कालेन लिखितं यत्रं जयरामाय नानकः ॥
 अर्पयामास ततः पठित्वेदमुदैरयत् ॥ १०१ ॥
 इह स्थितो नानक भुंक्त्व भोगान्
 प्रदेहि मे शक्तिमवेक्ष्य भिक्षौ ॥
 न किञ्चिदत्रास्ति तवार्थं कार्यं
 परिश्रमः कोऽपि नहि क्षमस्ते ॥ १०३ ॥
 इत्येवमुक्तो जयरामनाम्ना
 तं नानकः प्रत्यवादीत् प्रवीणः ॥
 कार्यं विना स्वस्यवपुः सचेता
 भोक्ता तदस्थैरपि सद्यते न ॥ १०४ ॥
 तेन त्वया किञ्चन मेऽनुरूपं
 निरूपणीयं ननु सौम्य कृत्यम् ॥
 अकर्मकृञ्जातु न कोऽपि तिष्ठेत्
 क्षणं प्रकृत्याद्यवशः शयुः ॥ १०५ ॥
 तेनैवमुक्तो जयराम ऊचे
 सौम्य त्वया किं यवनान्त्यधीना ॥
 स उक्तवानार्थलिपिं तु जाने
 नापाठिपं भो यवनाक्षराणि ॥ १०६ ॥
 जयरामस्ततः स्मेरः श्यालमालपदुन्मनाः ॥
 न सास्ति भुवने विद्या विद्यास्त्वं यां न नानक ॥ १०७ ॥
 न वारिपूर्णः कुलशो नीयमानो हि कृजति ॥
 किञ्चिद्रिक्तस्तु मुखरो नेतारं श्रेदयत्यपि ॥ १०८ ॥

१. समानय-क०

२. प्रपन्न-क०

३. साति-र०

भ्लेच्छाधिराजो घनखाननामा
 देशान्वहून् शास्ति समृद्धकोशः ॥
 तस्याधिकारं कलयस्व सौम्य
 स्त्रीतस्य भोः प्रात्यहिकव्ययस्य ॥ १०९ ॥

तथेति तं सम्प्रति शुश्रुवान्सं
 निवेद्य निन्ये घनखानपार्श्वम् ॥
 अलौकिकं तस्य महो महीयः
 प्रसेदिवान् वीक्ष्य तुरुष्कराजः ॥ ११० ॥

प्रसादवस्त्रामरणैस्तदैव
 ददावलङ्कृत्य निजाधिकारम् ॥
 नवोच्छसत्पल्लवपुष्पबन्धः
 सङ्कल्पशाखीव परं रराज ॥ १११ ॥

मुद्राः सहस्रं विततार तावत्
 ययाय तस्मै यवनाधिराजः ॥
 प्रावर्तयद्भक्तममुष्य नित्यं
 तस्यावरोधस्य च वेदिवर्यः ॥ ११२ ॥

ततो गजानां तुरगोत्तमानां
 गत्रां वृषाणां मृगपक्षिणां सः ॥
 भक्तं परिच्छिद्य ददौ निवद्ध-
 मर्षेण वृप्ताः सकलं न तेऽस्मिन् ॥ ११३ ॥

1. १०४ श्लोकस्य "तिष्ठेत्" इत्यारम्य "तथेति तं सम्प्रति शुश्रुवान्सं निवेद्य निन्ये"
 इति १०९ पर्यन्तं भागो नास्ति—“क इत्यत्र” ॥

१. तुरुष्कः = तुरङ्ग इति भाषायाम् तेषां राजा ।

पुष्टिं परामापुरपैतरोगाः

^१स्तम्बेरमाद्या इति तन्नियुक्ताः ॥

अन्योन्यमृजुः प्रविचिन्त्य हृष्टाः

भक्ताधिकारी किल कोऽपि सिद्धः ॥ ११४ ॥

अभूत्सुरत्राणपुरे प्रसिद्ध

स्तत्रायको^२ सा किल भक्तशाला ॥

यस्याः पुरः प्रातरुदीय रात्रे-

रायाममासीजनसंकुलत्वम् ॥ ११५ ॥

सिताघृतादीन्गणयेत् को नु

तिष्ठेद्वराकी समिता मिता तु ॥

राशीकृतासीद् घुसणो न तत्र

कस्तूरिका चेद् धनसारपुञ्जैः ॥ ११६ ॥

प्रियालवातादसनारिकेल-

स्वाद्धीसखर्जूरसुकूलकानाम् ॥

सितोपलानामपि दाडिमाना-

मनुचमानां गणिता न गोप्यैः ॥ ११७ ॥

अन्पैरहोमिर्महती समृद्धि-

रमुप्य लोकेरबलोकितासीत् ॥

घनानि विद्यास्तददृष्टमाजा-

मन्पोद्यमेनैव समृन्मिपन्ति ॥ ११८ ॥

भक्तस्य दानं न महाधिकार-

स्तथापि सर्वाधिकत्वामुवाह ॥

1. स्तम्बे दर्भादिनृगानिषये रमते ऋइति इति स्तम्बेरमो हस्ती ।

१. गोप्य इति क० पु० ;

2. 'तत्रानशीया किल भक्तशाला' इति युक्तः शब्दः ।

यदेव कुर्वन्ति महानुभावाः

पदं तदेवाखिलसंपदां हि ॥ ११९ ॥

तमेकदाऽभापत^१ निःशलाके

भ्रातरर्भवान् स्वोद्यमभागिनीनाम् ॥

अहं पियासामि निजं निकेत—

भेतन्निशम्यानुमतिं प्रदेहि ॥ १२० ॥

मा नानकोऽभापत कचिदाम^१

प्रेमाकृतोभून्मयि बालसिन्धो ॥

यावच्छरीरं विकृतानपास्या—

त्प्रीतिं हि तामेव वदन्ति पक्वाम् ॥ १२१ ॥

भवन्तमेतर्हि विगर्हितैर्हा

भोगैः कृतार्यः किमु विस्मरामि ॥

त्वां सार्वभौमाश्रियमप्यखण्डां

दत्त्वा सुमित्रं नियमेन नूतम् ॥ १२२ ॥

लीलावलोक्या कतिचिद्दिनानि

त्वयेयमप्यस्य जगद्विधातुः ॥

य उद्यमो नः सततं विधेयो

न विस्मृतः सोऽपि हि सन्निघत्ते ॥ १२३ ॥

प्रियंवदस्येति निशम्य बार्णां

स्नेहावृतोऽहं गमनान्निवृत्तः ॥

कार्याणि तस्य प्रणपादकार्यं

मनोनुरूपाणि मुसावधानः ॥ १२४ ॥

इति श्री जगद्गुरुनानकचन्द्रोत्पमहाकाव्यं
समाख्यायामधिकारप्रद्वयं नाम तृतीयः प्रस्तावः ॥

१. हाय—क० पु० ।

१. “इदमाविधिनि.....” इति पाठः ‘इ’ एव ‘स’ इत्यत्र ।

अथ चतुर्थः प्रस्तावः

या 'कच्छपीमपि निगादयति प्रवीणा
सप्तस्वरैरमृतगर्वहरा गिरस्ताः ॥
व्याकुर्वतीव जगति स्वकृपाप्रभावं
सा शारदास्तु सदया सदयाय नित्यम् ॥ १ ॥

न न्यवर्तत यत्पूर्वमाक्रोशति पितर्यपि ॥
दानव्यसनमेतस्य स्वातत्र्ये तदवर्धत ॥ २ ॥

प्रातर्निपद्यामुत्समण्डनेऽसौ
सौधे निपद्यातितरामुदारे ॥
आयासमासीत्सुरशासिधर्मा
न याचकोऽजायत कोपि मोघः ॥ ३ ॥

औदार्यमार्यस्य निशम्य तस्य
जनो य आगात्तलवण्डिकायाः ॥
अपूरयत्तस्य मनोरथेन
साकं गृहं प्राहितभूरिरिक्वः ॥ ४ ॥

कुन्देन्दुकर्पूरसितं यशोऽस्य
यथा तथा दिक्षु विकासमायात् ॥
तथा तथा सौरमकृप्यमाणा—
वनीयकास्तं मधुपा इवागुः ॥ ५ ॥

भक्ताधिकारी यवनस्य तस्य
 किं चक्रवर्तीव करोपि दानम् ॥
 आयोद् व्ययो यस्य महाननीतेः
 स सत्वरं सीदति लोकतन्त्रे ॥ ६ ॥
 मयेवमुक्तः स कदाचिद्भवे
 भ्रातर्न नीतिर्न च लोकतंत्रम् ॥
 स्वप्ने मृपात्वे सकलेश्विशिष्टे
 भिक्षुर्वरो वा वद सार्वभौमः ॥ ७ ॥

युग्मम् ॥

वदान्यतामस्य वदन्नुपेत्य
 मासोत्तरं सूचयति स्म कश्चित् ॥
 चेतो भगिन्या भगिनीपतेश्च
 तस्याकुलीकर्तुमसारवेदी ॥ ८ ॥
 यत्क्रोधनस्यास्य धनस्य हानिं
 करोत्यशंको यवनाधिपस्य ॥
 भ्राता त्वदीयस्तदशंसयं मे
 शिरस्यनशो निपतेत्कदाचित् ॥ ९ ॥
 पत्यैवमुक्ता खलु नानकी तं
 जगाद् नैवं हृदि कल्पयेयाः ॥
 भ्रातुः सतो मे न भवेदनर्थः
 कस्याप्यथाप्येनमिहाह्वयामि ॥ १० ॥

१. पयो—४०

२. वरी—४०

युग्मम् ॥

मद्भारतं तुलसि^१ गच्छ तमानयेह
 त्वां द्रष्टुमिच्छति भवद्भगिनीत्युदीर्य ॥
 दासी जगाम तुलसी गदिता नयेति
 तस्यान्तिकं तदभिधाय निनाय तं सा ॥ ११ ॥
 मया समं नानक आजगाम
 सितोपलास्वादुफलानि गृह्णन् ॥
 दत्त्वा भगिन्यै सविधे निपण्णः^२
 किमर्थमाहूतवतीत्यपृच्छत् ॥ १२ ॥
 जगाद सा भूरिदिनाञ्ज्यपश्यं
 न यत्तदाहूतवती भवन्तम् ॥
 मक्ताधिकारे यवनस्य सक्त—
 स्तथा यथा नेह कदाप्युपेपि^३ ॥ १३ ॥
 अथावदन्नानक एतदेवं
 वद्वा खगा ये खलु वागुरायाम् ॥
 ते संनिधिस्या अपि नानुवन्ति
 परस्पराम्भ्यागममाविसौख्यम् ॥ १४ ॥
 आपव्ययं शोषयितुं यवनाधिपलेखकान् ॥
 स्वसः स्वसृपतिर्वक्तुञ्ज्यवहारविशुद्धये ॥ १५ ॥
 नानकेनेति गदिते नानकी निजगाद तम् ॥
 मासमात्रेऽधुनातीते घ्रातस्तव इतस्त्विता ॥ १६ ॥

१. तुलसी = नानकीपरिवारिका इति आह नानकी नानकमानेत्तुम् ।

१. त्रिपण्णः—क०

२. वेपुषी—क०

दारुणाद्यवनराजतो भयं
 मास्तु मे त्वसृपतेरिति त्वरा ॥
 एवमुक्तवति नानकेऽवद—
 द्विस्मितोऽथ जयरामनामकः ॥ १७ ॥

सौवोः प्रसङ्गाद्भवतो भयं चे
 चापस्तदा शरदचन्द्रतः स्यान् ॥
 तथापि लोकव्यवहाररीत्या
 त्वयेदमुक्त न तदन्यथास्ति ॥ १८ ॥

आयव्ययौ शोधयितुं प्रवृत्ता
 लेखान्मृहीत्वा नृपलेखकास्ते ॥
 राज्ञापितं नानकवस्तुमूर्ख्यं
 मुहुर्मुहुः संघट्टयाम्बभूवुः ॥ १९ ॥

शरयुगशशिनोश्च रूपकाणि
 स्फुटमभवन्नधिकानि नानकस्य ॥
 तदखिलमपहाय याचति स्म
 व्रजतुमनास्त्वरितः सतावतुङ्गाम् ॥ २० ॥

नानकीजयरामश्च हीणावन्त्वथ विस्मितौ ॥
 बहुकृत्वः स्थितिं प्रार्थ्य स्थापयत्याहतुः स्म माम् ॥ २१ ॥
 अहं पुनर्नानकमेतदारुणा—
 मजानतां त्वं तदिदं क्षमस्व ॥

न नानकीं त्वं जयराममेत-
 मुपेत्य गच्छेर्विमनायमानौ ॥ २२ ॥

१. म-४०

२. साधे-४०

३. शरयुगशशिनः = १४५ रूपकाणि ।

मयैवं बोधितस्तस्यौ कृपापरवशो वशी
 प्रार्थनाशधिसंरम्भः साधूनां कारणोद्भवः ॥२३॥
 लेखकैस्तदैखिलं निवेदितं
 व्याजहार स निशम्य भूपतिः ॥
 रूपकाणि खनभोहयक्षिती^१-
 राददातु निजमप्यवञ्चकः^३ ॥ २४ ॥
 पुनः प्रतिश्रुत्य निजाधिकारं
 ददौ द्विजेभ्यः स धनानि धेनुः ॥
 प्रसेदिवानस्य पवित्रकीर्तेः
 सर्वः सुरव्राणपुरस्य लोकः ॥ २५ ॥
 अनाग्रहस्तस्य निजे शरीरे
 न दिव्यवस्त्राभरणादिवाञ्छा ॥
 परस्य दुरां विनिवर्तयिष्य-
 क्षप्तौ यथाशक्ति समुद्यतोऽभूत् ॥ २६ ॥
 महात्मभिर्भूरिधनैरजस्रं
 स चाडुकारैरुपचर्यमाणः ॥
 कदापि न स्वं^२ बहु मन्यते स्म
 प्रीतिं परां साधुजने बभार ॥ २७ ॥
 प्रियंवदः सस्मितपूर्वभाषी
 दृष्टः स्वभागेन जनेन येन ॥
 कृतार्थमात्मानमवेत्य लोके
 न तं विसस्मार कदाचिदेवः ॥ २८ ॥

१. तदिक-र. ।

२. करणो-क. ।

३. वंचक-र. ।

१. ख-भो-हय-क्षिती = १७००

२. "स्वं" इति पाठ. "क" इत्यत्र

प्रकृतिरम्यतनुं समशोभय-
 तरुणिमाभिनवोऽतितरामधुम् ॥
 रुचिरमेव चिरं सुतपोवनं
 सुरभिरेत्य नवप्रसवो यथा ॥ २९ ॥

मन्मथो वपुषि तस्य सञ्चरन्
 यौवनेन बलवानपि ध्रुवम् ॥
 लोहपञ्जरनिवेशितो बला-
 त्केशरी-बल-पराक्रमक्षमः ॥ ३० ॥

विरज्यमानो विपयेषु नित्यं
 युवापि वश्यैः करणैरकृष्टः ॥
 कालं प्रतीच्छन्नकरोत्स कृत्यं
 न तत्परो वैतनिको यथैव ॥ ३१ ॥

वर्षद्वयं सज्जनहर्षदस्य
 भक्ताधिकारं वहतो बभूव ॥
 ततः सुतस्नेहसमाकुलात्मा
 कालो दिदक्षुः समुपागतम् ॥ ३२ ॥

कालं समागतमसौ प्रणनाम मूर्धा
 मूर्धन्यजिघ्रदयमेतमथालिलिङ्ग ॥

मातुर्मुहुर्मुहुरपृच्छदनामयं च
 श्री नानकः सवयसां प्रतिवेशिनां च ॥३२॥

१. निर्ग-र. ।

२. कृष्टः-स. ।

३. दत्ताभयं-रु. ।

तं पूर्णचन्द्रमित्र वीक्ष्य मनोभिरामं
 कालः सरित्पतिरिजोत्कलिकाकृलोऽभूत् ॥
 उद्वेलतामगमदस्य च शर्मापूरा
 रश्त्रैरिजोपचिते उज्ज्वलपूर्वपुण्यैः ॥ ३४ ॥

विश्रान्त कृतभोजनोऽमृत कथा पूर्वानुभूतानहूः
 काल पुत्रमपृच्छद्रजितमभूत्किं किं व्ययं प्रापितम् ॥
 पुत्रोऽमृत यदजितं समगमत्तत्सर्जमेव व्ययं
 पिरोक्तं गृहमेधिनरपि भवता संन्यामिधर्मो धृतः ॥ ३५ ॥

नानकः सखल्लोकप्रदान्यो
 नोत्सर्ज रसु यन्निजपित्रे ॥
 स्नेहमस्य विनिर्तापितुं तत्
 स्वार्थ एव जगति प्रियताकृत् ॥ ३६ ॥

अथ कालमुपागतं गृहा
 ज्जयरामः प्रणनाम सादरम् ॥
 पदयोः प्रणता च नानकी
 पितृवात्सल्यसमुद्गताश्रुभिः ॥ ३७ ॥

कालो ददौ स्वस्न्यायै द्रविणं मोदकानि च ॥
 आश्रवामयामास चिरं वचनः स्नेहकोमलैः ॥ ३८ ॥

जयराम उवाच शालका-
 न्मृतवात्रो गृहभिर्दिनेर्मवान् ॥
 इह तिष्ठ निजानगन् जनान्
 परमानन्द इवामि मे मतः ॥ ३९ ॥

१. रिजोविल-४ ।

२. नारसस्य-४०

३. शानवत-४०

अब्रूत कालो भवतो व्यलोक्यं-
 श्विराददृष्टात्प्रणयप्रवर्तितः ॥
 तुष्टो गमिष्यामि गृहानतः परं
 न शोभते मे स्थितिरत्र सत्तम ॥ ४० ॥
 नानकोयमिह तिष्ठति कार्या-
 त्वत्कृतादुपयमो भवतैव ॥
 चिन्त्यते क्वचन चेदविर्गीत-
 स्तन्मनोमिलपितं भविता मे ॥ ४१ ॥
 गुणैरशेषैः परिभाषितस्य
 तस्य प्ररूढो न निवारणीयः ॥
 दोषो गुणो वैक उदारताख्यो
 न मे मनो मुञ्चति तस्य चिन्ताम् ॥ ४२ ॥
 राज्ञो नयेद् भूरिघनं व्ययं चे-
 त्स क्रूरचित्तो यवनो भवत्सु ॥
 किञ्चिद्द्व्ययस्येद्विपमन्तदानः
 कलङ्कपङ्कस्य न मुच्युपायैः ॥ ४३ ॥
 बालसिन्धुमुपाहृत्य तस्य मित्रमलं परम् ॥
 वदाव त्वमहं चापि राजकीयघनावनम् ॥ ४४ ॥
 नानकी तदनु तातमवादी-
 च्चं पितर्वदसि नानकमेवम् ॥
 अत्र तेन न परस्य कद्रयो-
 प्यन्यथा व्ययमनीयत नाम ॥ ४५ ॥

आयव्ययत्रिचारोभूलेसकेः सह भूपतेः ॥
 नानकस्यैव निरगाद्राजपाशेर्धनं तदा ॥ ४६ ॥
 जयराम उवाच तदा शसुरं
 करपीडनमस्य गुरो भविता ॥
 घटना तु बहुत्र कृतास्ति मया
 त्वयि यास्यति निश्चयपत्रमितः ॥ ४७ ॥
 बालसिन्धुरिति नाम तवेदं
 बाल एव किल यन्मतिसिन्धुः ॥
 नानकं स्मसुहृदं कथयेया
 न व्ययं परधनस्य स कुर्यात् ॥ ४८ ॥
 आहूयमाभिदघतुः सत्कारस्नेहपूर्वकम् ॥
 जयरामश्च कालश्च कालप्राप्तमिदं वचः ॥ ४९ ॥
 उदारता केयमहो परस्य
 धनेषु दानव्यसनं किमेतत् ॥
 प्रज्ञापते निष्ठुरचेतसो य-
 त्कुर्वन्ति भूपाः कुपिता प्रसह्य ॥ ५० ॥
 त्वं देशकालफलनाकुशलः सुमेध-
 स्त बोधय प्रकृतिमेतु गृहस्थयोग्याम् ॥
 पाणिग्रहाय हितान्धुवधूसुताना
 योपाय रक्षतु धनं भिमिदं करोति ॥ ५१ ॥
 अहमनदमथ प्रया कथं यो
 भवति परस्य धनं ददाति वेति ॥
 अधिगतमधिपस्य लेखकैः किं
 व्ययितमनेन धनं विचारयद्भिः ॥ ५२ ॥

घृतमपि न किलाग्रिमव्ययोभूदिति
परिभावनभूतिभूरि भीतिः ॥
अहमिह न वसामि भोगलुब्धा
प्रणयति वदमनास्तु नानकेन ॥ ५३ ॥

क इव पवनः कियत् क्षितीगः
कियदिह तस्य च भक्तवेतनादि ॥
भवति वितरणे न नानकस्य
दुत्तरमैलिविलोपिरिक्तकोशः ॥ ५४ ॥

भक्ताधिकारे लामः कः किं ददाति च नानकः ॥
अनालोच्येति जल्पन्ति जाल्मा जानीथ तत्तथा ॥ ५५ ॥

अहं न जानामि सदा सहस्थितः
कुतस्त्यमेतत्प्रददाति नानकः ॥
वराटकं वापि सहस्रमागतं
गतकलमः किन्तु लिखामि सन्ततम् ॥ ५६ ॥

जगति सुकृतन. कृतावतारा
परिणतपूर्वतपःफला निगूढाः ॥
दुरधिगमदुराचरा हि तेपा-
मितरजनैः सकलाः क्रियाकलापाः ॥ ५७ ॥

१. माध्यमो—ह०

२. मैलि—क०

३. ततया—क०

४. सतत—क०

१. भक्ताधिकारः—'पटपारो' इति मायाशब्दः ।

न सम्भवोन्यस्तु धनागमस्य
 सिद्धिः करस्पर्शकृतास्य वा स्यात् ॥
 सङ्कल्पमात्रादथगोन्मिपन्ति^२
 धनानि दानाय तदीयपाणौ ॥ ५८ ॥

धनानि याचन्ति महोतलेऽस्मिन्
 तावन्ति तस्यैव वशे स्थितानि ॥
 निरूपयिष्यामि न वाऽस्य तत्त्वं
 पुरोध सभावयतां जनानाम् ॥ ५९ ॥

अमुं मुहुर्मोहवशाद्भवन्तो
 न खेदयत्पेप विरक्तपर्यः ॥
 भाग्येन नस्तिष्ठति तावदत्र
 धनं किमेतस्य पुरः किमन्यत् ॥ ६० ॥

किं म्लेच्छमृत्योभवदीदृशश्चे-
 न्नाशक्यतामित्यविमर्शनेन ॥
 निगूहयन्ते हि महानुमाना
 जगद्भयात्स्वं त्रिविधक्रियाभिः ॥ ६१ ॥

यदा भ्रमः स्याद्भ्रनखानचित्ते
 विशोधयेत्तं निजलंसकान्पाः^३ ॥
 अस्माधिकं स्यास्यति तस्य पादौ
 भविष्यदेतद्भवता मयोक्तम्^३ ॥ ६२ ॥

१. कृतापवा—१०

२. गोन्मिप—१०

३. सेतपाला—१०

४. मानिनि—

इति मया गदिते गतविभ्रमौ
 मनसि तच्चरिते कृतसंभ्रमौ ॥
 ब्रज विधेहि यथामति मामिति
 प्रतिनिगद्य वचो विरता वयम् ॥ ६३ ॥
 तलवंडीगते काले जयरामो महामतिः ॥
 नानकस्य विवादाय प्रयत्नमकरोत्कृती ॥ ६४ ॥
 असंमतं नानकवर्मणस्तत्
 स्वीकारितं किन्तु बलाद्भगिन्या ॥
 कालस्य वंशस्थितये पृथिव्यां
 वृद्धेन चैवं जयरामपित्रा ॥ ६५ ॥
 पक्षके पुखरे कृतवासो
 मूलचन्द्र इति ग्राहुजवर्यः ॥
 स्वात्मजापरिणयाय स विभ्रं
 ग्रीहिणोत् विधृतनिश्चयपत्रम् ॥ ६६ ॥
 वर्णवंश्यादिकं सर्वमेवोचितं
 नानकस्यानया कन्ययेति द्विजैः ॥
 बोधितः पारमानन्दिरानन्दितः
 कालमामन्त्रयिष्यन् जनं प्रैष्यत् ॥ ६७ ॥

१. विनरातम्—५०

A. श्लो० ५० तः ६२ याञ्ज् जयरामः बालश्च नानकं धनविषये राज्ञो विचारं, राज्ञो धनाग्रहम्, धनव्यये क्रोधं च वक्षितवान् ।

1. पक्षके = तन्नामग्रामे ।

2. पुखरे = सुन्दरपुरे ।

२. रिगपाय—६०

३. पारमानन्दभा—६०

१ मूलाचोणेति विख्यातः पद्मे क्षत्रियर्षभः ॥
 तत्कन्यायाः परिणयो नानकस्यावधारितः ॥ ६८ ॥
 यूयमायात सर्वेऽपि कुलाचारविधित्सया ॥
 सभायोऽनुमुदे कालो लेख्यार्थमिति कीर्तयन् ॥ ६९ ॥

युग्मम् ॥

गीतिमङ्गलमुदाऽथ यभूवुः
 तस्य सद्गनि सगोत्रहितस्य ॥
 सज्जता समजनि प्रिययासो—
 राशु किञ्च सुररक्षपुराय ॥ ७० ॥
 कृष्णो नानकमातुलोस्य जनको रामः स्वकीयैर्दृतः
 कालो लालपुरस्सरो निजजनैस्तद्वैणिको मर्दनः ॥
 आदित्ये निरगुर्ध्वहस्पतिदिने प्राप्ता रथैरुत्तमै—
 देवत्राणपुरे परस्परमभूदालोकनादुत्सवः ॥ ७१ ॥
 नानकं नानकीं दृष्ट्वा जयरामं च तेऽखिलाः ॥
 प्रसेदुराशिषः प्रोचुरालिलिङ्गुर्यथाययम् ॥ ७२ ॥
 मातामहादय उदीर्णमुदस्तदानी—
 मुद्भ्रम्य नानकशिरस्यकिरन्वमूनि ॥
 दासा परे परिजना अपि तान्यगृह्णन्
 ज्योतींषि शीतकिरणस्य यथा चकोराः ॥ ७३ ॥

१. मूलाचोण = क्षत्रियप्रतिष्ठा ।

२. सुररक्षपुरम् = ग्रामनाम सुरनाथपुरस्य पशुविषाघ इ नाम ॥

३. चोणेतिनिख्या—क०

४. कीर्तयन्—क०

५. कृ मो—क०

विश्रम्य तत्र विहितातिथिसत्क्रियास्ते
 जग्मुः परेद्य सुपुरीमजितेन गुप्ताम् ॥
 प्राप्ताः सदेशमवदन्निधिमिश्रमङ्ग
 त्वं मूलचन्द्रनिकटे कथयागतान्नः ॥७४॥

विप्रो गतः स तमुवाच तैवागतास्ते
 कालादयः किल कुलाचरणाय मान्याः ॥
 आयान्तु मे मुदितमित्यभिधायमूल-
 स्तानानिनायं^३ परिरभ्य नमन् यथावत्^४ ॥७५॥

कुलाङ्गनानां कलगीतिरेव
 तोषाय तेषामलमास्त तावत् ॥
 किं वर्ण्यतां तत्सहकृत्वरी चेत्
 संभावना मूलकृता विशिष्टा ॥ ७६ ॥

^१मुलक्षण्या विवाहाय घृते नानकवर्मणि ॥
^२मूलचन्द्रेण सर्वेपि सामञ्जस्यात्सुखावहाँः ॥ ७७ ॥

भोजनासनसत्कारैर्नृत्यगीतमहोत्सवैः ॥
 तोषिता स्तत्र ते चक्रुः कन्यासम्माननादिकम् ॥ ७८ ॥

-
१. मुलक्षणी = नानकपत्नी ।
  २. मूलचन्द्रः = पिता मुलक्षण्याः ।
  ३. कदा—स०
  ४. निना—स०
  ५. नमन्यथास्त्वम्—स०
  ६. सुखाभवन्—स०

प्रेमालापान् सत्परीहासपूर्वा-

नन्योन्येन ज्ञातव्यः प्रीतिभाजः ॥

चक्रुर्देवात्सङ्गता कार्यभारैः

स्वैः स्वैर्नानानीवृतः सेवमानाः ॥ ७९ ॥

मूलमापृच्छय मुदिता वरपक्ष्या ययुर्गृहात् ॥

द्वयेपि चक्रुः संभारानुद्वाहाय महोत्सवान् ॥ ८० ॥

उत्फुल्लपङ्कजदृशं तपनीयगौर—

माजानुवाहुमतिविस्तृतवक्षसं च ॥

नत्वा स्थितं सदसि नानकमन्वयक्तं

राजैकदा कथय किं तव नाम सौम्य ॥ ८१ ॥

मां नानकनिराकारं कीर्तयन्ति महीपते ॥

इत्युक्ते तेन सोवोचन्नास्यार्येवगतो मया ॥ ८२ ॥

पारसीकवचनैर्जयराभो

म्लेच्छशास्त्रगदितोपनिषद्भिः ॥

बोधयन् यवनराजमवादी—

च्छृण्वतां सकलतत्त्वबुधानम् ॥ ८३ ॥

चैतन्यं हि गुणक्रियाकृतिपरिच्छेदैरनास्कन्दितं

सत्यं दृश्यमिदं जगद्बहुविधं यन्मायया कल्पितम् ॥

1. परमियनभाषायामल्लोपनिषदा प्रमाण दृश्यवदग्धयराभ इति भावः ।

१. देवा—४०

२. वर पक्ष्या—४०

३. प्रत्युक्ते—४०

४. तद्विबुधानाम्—४०

जीवो ज्ञानदृशा तदेव न परो ज्ञानी जनो लीलया
कुर्वन्नस्यैखिलोद्यमं न मनुते मेदं स्वतो ब्रह्मणः ॥ ८४ ॥

तन्नित्थित्य निराकारो नानकः कथितोऽमुना ॥
१आहार्ये नामरूपे हि चैतन्यं तन्निराकृतिः ॥ ८५ ॥

दुर्जनेषु यवनेषु हसत्सु
सज्जनेषु परितुष्टमनस्सु ॥
पाणिपीडनममुष्य वमूव
कच्चिदित्यवनिषः समपृच्छन् ॥ ८६ ॥

नेत्यभापत ततां जयरामः
सस्मितं पुनरुवाच नरेन्द्रः ॥
ज्ञानगर्भितगिरश्च विरक्तीः
किं न वक्तव्यमलब्धवधुकः ॥ ८७ ॥

ज्ञानिनो १गगनदत्तपदाग्रा
२ब्रह्मवादिनिन्दैः कृतहेपाः ॥
कामिनीजनकटाक्षकशामि-
स्ताडिताः पथि ऋजौ प्रचलन्ति ॥ ८८ ॥

1. यदा नानको निराकारतया कथं तस्य रामरूपे-
ति शब्दो समापत्ते जयरामः ॥

2. किल पाठो पुक्तः ।

3. शीर्षासनं कुर्वन्त इति भावः ।

4. सततम् 'अ' इति ध्रुवन्तः ।

१. समाखिलो—क०

को न मोक्षनगरं प्रैविविक्षेत्
 इन्द्रियाणि यदि न स्युरुदाराः ॥
 रक्षिणो विषयपाशनिबद्धा-
 प्रक्षिपन्ति मनुजान्भवकूपे ॥ ८९ ॥

वाग्भिरेव पदवी न दवीर्यै-
 स्यङ्गकर्मभिरियं दुरवापा ॥
 जीवतैवै संमुपति विवोधे
 कः स्वरूपनिगमाय यतेत ॥ ९० ॥

मिक्षुकोऽधिगतमानसराज्यो
 भिक्षणं यदि जहाति विमूढः ॥
 क्षीयते स जठरानलतापै-
 रापदं ब्रजति नान्यदुपैति ॥ ९१ ॥

स्वर्णनिर्मितरसायनयोगा-

योगसाधनविमोक्षपदव्यः ॥

शास्त्रकारकथिता वितथाः किं
 किन्तु सोऽस्ति विरलोऽत्र कृती यः ॥ ९२ ॥

कथ्यते स्म कथितं सदसीत्थं
 चाडुकारनिबहो बहुराज्ञः ॥

नानकस्तदनु सिन्धु गभीरो
 ज्ञाननिर्मलमनाः समचष्ट ॥ ९३ ॥

१. प्रविविक्षु—क

२. दवीर्यै—क.

३. जीवतेन—क.

४. समर्पति—क.

सत्यमेव समभाषि भवद्भिः
 प्रोन्नतं पदमदः प्रतिपित्तोः ॥
 विघ्नजालबहुलाकिलचर्या—
 पातमत्र चपलः समुपैति ॥ ९४ ॥
 निरावरणमानन्दमनुभूतवतः पुरः ॥
 किमुर्वशी मुकेशी वा वराकी किं जगत्त्रयम् ॥ ९५ ॥
 रक्षितेषु चतुरङ्गमभूमिः
 सुस्थिते करिणि सत्तुरगेषु ॥
 कश्चिदेत्य सुभटो रणरङ्गे
 रुद्गमुत्सृजति नायक एव ॥ ९६ ॥
 यो ब्रह्मवादमुत्तरः स खरो नरो न
 मूढेषु किं श्रुतिशिखास्वरसैविकीर्णैः ॥
 स्वान्तःसुखाय खलु तत्त्वमिदं विचेयं
 देयं सते मतिमते भवभीरवे वा ॥ ९७ ॥
 राजा स्वप्ने भिक्षुतामागतश्चे—
 त्कञ्चित्कालं तापमाप्नोति दैन्यात् ॥
 उन्निद्रोयं त्वं स्मरन्भक्षुकत्वं
 स्मेरो भूयो भिक्षयावर्तता किम् ॥ ९८ ॥
 न ज्ञानिनः शृङ्गमुदेति किञ्चित्
 क्रियासमैव व्यवहारतन्त्रे ॥
 विदुर्वतेन्यै क्षतिलाभशोकै—
 मिथ्येति न ब्रह्मविदो व्यथन्ते ॥ ९९ ॥

१. वप्या कि कि—व.

२. तुरगवरेपि—व.

३. प्रेषति—व.

४. यदि राजा स्वप्ने भिक्षुर्वाप्यते तदा सन्नप्युत्थित स किं पुनर्भिक्षा चरितुमिच्छति ?

न निगूहयितुं शक्या कृत्रिमा ब्रह्मवादिता
 रागद्वेषादयश्चारा विवृण्वन्ति क्षणे क्षणे ॥ १०० ॥
 यत्रास्ति ^१तेषुहुवते नितान्तं
 न यत्र ते ज्ञापयितुं यतन्ते ॥
 तद्ब्रह्म विद्येयममन्दभाग्यैः
 स्वर्णक्रियेवाधिगतास्ति कैश्चित् ॥ १०१ ॥
 नृत्यगीतमिव जीवनहेतुः
 शिल्प मे तदपि न क्षितिपाल ॥
 कीर्त्यतां प्रभुजनस्य यदग्रे
 त्वं सुधीरसि तदुक्तमिहेषत् ॥ १०२ ॥
 गिरोगुरोश्चनः श्रुत्वा निःस्पृहस्येति भूपतिः ॥
 कर्मठा यवनाः सम्भ्याः सर्वे मत्सरिणोऽभवन् ॥ १०३ ॥
 कालेतीते तेष्वदन्भूमिपालं
 सम्पत्या त्वं नानकं नातिशेपे ॥
 ब्रह्माद्वैतं मन्यते स्वं त्वदीयै-
 रिक्थैः ख्यातः कर्णवत्स्वर्णदाता ॥ १०४ ॥
 श्रुत्वेति राजा प्रतिभापते स्म ता-
 भाग्यस्य नाहं प्रभुरस्मि कस्यचित् ॥
 जग्राह यत्किन्तु मदीयरूपकं
 व्ययं ततस्तस्य विदन्तु लेखकाः ॥ १०५ ॥
 अतिप्रवीणोऽखिललेखकाना-
 मृचे ततो यादवरायनामा ॥

१. पुल्ल—क.

२. गुरोपनः धु—र.

३. तस्तरय—क० ।

४. उभयत्र 'र + ह्र' इत्यत्रायमेव पाठः । परन्तव्यं न पुच्छियुक्त इति ।

पुण्यस्य मूल्यं नृपतेश्च वित्तं
राजाज्ञया नानक योजयस्व ॥ १०६ ॥

ओमित्युक्त्वा नानको लेखकैः स्वै-
स्तल्लेखानां स्वस्य लेखस्य चापि ॥
चक्रे सम्यग्योजनामिन्दुवह्नि^१-
वह्नि^२द्रव्यं^३ नानकस्यात्यशेत् ॥ १०७ ॥

लेखकविद्यां वहीं यादवरायो दुराशयस्तेने ॥
किन्तु न शेके भूते छलः पुरो धीमतां क्रमते ॥ १०८ ॥

घनखाननृपस्य पुरोऽकथय-
त्स च नानक एव महासुजनः ॥
विधुवह्निगुणास्त्रयि तस्य न ते
नृप धारय तं सकदर्यमपि ॥ १०९ ॥

निशम्य तद्भूमिपतिः प्रसन्नः
प्रसादवस्त्रैस्तमलञ्चकार ॥
ऊचे स्वकीयं च गृहाण सौम्य
द्रव्यं सहस्रत्रयमस्मदीयम् ॥ ११० ॥

ततो भवानीदासेन कोशाध्यक्षेण तत्क्षणम् ॥
नानकाय नृपेणोक्तं द्रविणं प्रतिपादितम् ॥ १११ ॥

१. वह्नि—० ।

२. वह्निद्रव्यं—क० ।

१. इन्दुवह्निवह्निः—१११ ।

२. यादव रायः—लेखकः ।

३. भवानीदासः—लेखकः ।

४. विधुवह्निगुणाः—२११ ।

धूलिः खलानां मुखं^१ आससज्ज
 स्वभावविघ्नो^२ विरराज सम्यक् ॥
 आकाशकल्पः किल कालमृनुः
 यशः शशाङ्कप्रसरावदातः^३ ॥ ११२ ॥

इति श्रीजगद्गुरुरनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
 नृपसम्प्रसादो नाम चतुर्थः प्रस्तावः ॥

१. आससज्ज—ब० ।

२. स्वभावविघ्नो—क० ।

३. प्रस एव—ब० ।

पञ्चमः प्रस्तावः

हंसस्थिता कुमुदकुन्दहिमावदाता
 वीणागुणेषु तरलाङ्गलिराविरास्ताम् ।
 भक्तस्य मे हृदि तमांसि विधूनयन्ती
 शक्तिः सपुस्तककरा परमस्य पुन्तः ॥ १ ॥

कन्यां तुलादिचतुरः प्रविहाय कृष्णां
 'भीमादिकानिब निरीक्ष्य हतं प्रतापम् ॥
 पूषोत्तरां दिशमुपेत्य चिराय शीतं'
 श्वानं युधिष्ठिर इवानुगतं^१ निनाप ॥ २ ॥

परागपिष्टातमरेण रजयन्
 दिग्चारनारीमुखमुन्मुखः परम् ॥
 पिकालिगीतौ सुरभिः समाययौ
 कुमुम्भकौसुम्भपटो विटो यथा ॥ ३ ॥

ताम्रैराप्रदलैरुदीतमृकुलैस्तत्पल्लवग्रन्यमिः
 मत्तानां परितः कुहरिति मृद्दुः पुंस्कोकिलानां कलैः ॥
 पुष्पेषु स्फुटरेणुरजितमुखैर्गुञ्जद्विरिन्दिन्द्रैः
 स्वान्तं हन्त तपस्यतामपि तदा लोलं वसन्तो व्यधात् ॥ ४ ॥

१. नीनारि—ख० ;

२. गमं—ख० ।

१. शीतबालः उत्तरां दिशं गतः ।

२. वसन्तर्तुः समागतः ।

३. कुमुभो रागविशेषो येनोपनयनसंस्कारे पटो रज्यते तेन रक्तः पट इव धीव इति भावः ।

आशासु गन्तुमनसा सहसोपगूढा
 गन्धेन केरल वधूकुचकुङ्कुमानाम् ॥
 गोदावरी विकचपङ्कजरेणुरक्ता
 वाता वबुर्मलयशैलकृतावताराः ॥ ५ ॥

फुल्लैः पलासविपिनैरपनीतपत्रै-
 रङ्गारराशिरुचिरैर्हृदयानि दारात् ॥
 ज्वालां मुहुर्विरहिणामलमन्त कान्ता
 स्नेहेन हन्त नितरां परिभावितानि ॥ ६ ॥

^१पाटलाकरुणकाञ्चनारजं
 माघवीललितससलामवम् ॥
 अत्यवर्तत सुगन्धमात्रजो
 योगियूथमिव नानको वशी ॥ ७ ॥

कुसुमावचये मृगीदृशो
 निचितास्याः श्रमवारिविन्दुमिः ॥
 विपिने विपिने विलोकिताः
 पथिकानां हृदयान्यपाहरन् ॥ ८ ॥

स्मर नरपतिशासनं समन्ता-
 त्पिकनिकटे परिघोपयत्यदोपम् ॥
 त्यजतु किमिति भानिनी न मानं
^२प्रविशतु किं न विलासवेद्ममुग्धा ॥ ९ ॥

१. वधुमाना—क० ।

२. रंगार—क० ।

१. आतदप इति पाठो युक्तः ।

२. उदात्तमतप्रपञ्चप्रपञ्चिनेप्यस्मिन् इत्यती मृद्गाररसच्छटा ।

आत्विज्यमुत्तममुपेत्य चिरायस्त्रिगैः^१

“मृङ्गसुवानुपवहद्भिरनङ्गयज्ञे ॥

अश्लीलगीतिनिगमस्य निवद्धवगैः

पारायणं प्रवितथं पथि पथ्यकारि ॥ १० ॥

नवं देशमुपादाप राजेषु सुदुरासदः ॥

क्रमेण कर्कशकरः प्रवताप प्रभाकरः ॥ ११ ॥

पांशुः स्पृशन्नपि पदे परितापहेतु-

व्यजिन दुर्जन इवातितरां सुशीलः ॥

सन्तापिनोऽपि दिवसाः परिणामरम्या^२

दीर्घास्तपोव्यतिकरा इव ते बभूवुः ॥ १२ ॥

चर्चाचन्दनचन्द्रकर्मकृता पुष्पद्रवैरुक्षणं

मालामल्लिशिरीपपद्मरचिताः शाला उशीरोद्भवाः ॥

अस्त्वोत्तत्सकलं निदाघशमनं तत्कालतापापहाः ॥

कान्ताः किन्तु समुन्नतस्तनभरा नीता भुजाभ्यन्तरम् ॥ १३ ॥

आजीविष्यन्पान्याः कथमिव वियोगानल शिखा

विशुष्कैर्हृत्पद्मैर्यदि किल कृपाक्रान्तमनसा ॥

प्रपापोलीलीलास्मितमतनुनेत्रा ध्वनिहितं

समौक्षिष्यद्वात्रा पथि पथि न जीवातु सुहितम्^३ ॥ १४ ॥

मेघाद्यैर्हलितेन्द्रनीलमलिनैराकाशमाच्छादयन्

फुल्लैरर्जुनसर्जनीपकुटजैः सर्वा दिशो वासयन् ॥

१. मृङ्गरिति युक्त पाठः ।

२. ‘क’ इत्यत्र ‘सु’ इति पाठः ‘ल’ इत्यत्र ‘स्तु’ इति पाठः परन्त्वयुक्तिः ।

३. तुलना—“दिवसाः परिणामरम्यामाः”—अनि० शाकु०

१. पालीत्या—क०

२. विहितम्—ल०

मत्तांश्चातककेकिदहुं रगणान्कुर्वन्नखर्वस्वरान्
आपाठः समुपेत्य सो धुरिवनं तापं जनस्याहरत् ॥ १५ ॥

अथ नानकस्य निरधारि शुभः

शुचि शुक्तवारणतियौ गणकैः ॥

करपीडनाय समयः सुखदः

कुलयोर्द्वयोः सुचिरमुत्सवकृत् ॥ १६ ॥

जयरामस्य पत्रेण तद्विज्ञापय हृष्टयोः

मातापित्रोर्नानकस्य हृदि हर्षो ममौ न सः ॥ १७ ॥

सम्पन्धिवान्धवसगोत्रनिमन्त्रणाय

दूतान्निदेश्य मुदितो निजगाद^१ कालः ॥

बोलाररायनिकटे तव किंकरस्य

मावी प्रभोः परिणयः शुचि शुक्लपक्षे ॥ १८ ॥

श्रुत्वा ततस्तदगृणात्स किमेवमुक्त

श्रीनानको न यदिमं व्यपदेशमर्हेत् ॥

प्राणप्रियो गुणनिधिः स हि मे महात्मा

^१कैकर्यमस्य सकलोऽपि जनो विदध्यात् ॥ १९ ॥

आनन्दधुर्गम महानधुना विवाहं

श्रुत्वा सुतस्य तव सज्जनसंसदिन्दोः^२ ॥

हस्त्यश्वपत्तिशिविकारयतूर्पभूषा

केत्वादिकं यदुचितं तदितो गृहाण ॥ २० ॥

वरयात्रामहं कुर्यां किन्तु सैन्यस्य भूरिणः ।

सम्वाधे सति वन्धूनां सत्कारे व्यग्रता भवेत् ॥ २१ ॥

१. मुदितानिजगाद—क०

२. संसदिन्दो—क०

३. सम्वाधे—क ।

४. किंकरस्यभावः ।

कालोऽवादीदजितरधावः^१

कन्यापक्षे

सकलधुराणः ॥

अस्मत्पक्षे त्वमसि महात्म—

न्नन्यूनत्वं कथमपि भावि ॥ २२ ॥

कन्यापिता मूलचन्द्रः पक्षके^२ जितरक्षितः ॥

तलवन्द्यां^३ तव विभो वाहुच्छायाश्रिता वयम् ॥ २३ ॥

त्वमिह रक्ष पुरीमनुमन्यतां

- व्रजतु जन्मजनो यदभीप्सितम् ॥

तदखिलं कल्याणिभवद्यशः

शशघरस्य न कुत्र महोदयः ॥ २४ ॥

घोलाररायेण विसर्जितास्ततो

विचित्रवस्त्राभरणा लगुज्वला ॥

नानाविधं वाहनमाश्रिताः शुभं

प्रतस्थिरे कालपुरस्तराः शनैः ॥ २५ ॥

मृदङ्गमञ्जुध्वनिभिर्गीतिभिः कुलयोपिताम् ॥

वाङ्वानां शुभालापैः^४ सा यात्रा शुशुमेतराम् ॥ २६ ॥

इन्द्रसेतो नन्दलालः परसारामनामकः ॥

फिरंदाख्यो जगद्रायो लालचन्द्रो महामनाः ॥ २७ ॥

जटमल्लो जगन्मल्लो मल्ल शीतलपूर्वकः ॥

हरिपूर्वोदयालुश्च^५ रायो लालो विनिर्गताः^६ ॥ २८ ॥

१. अजितरधावः = कन्यापितामहः ।

२. पक्षके = पक्षरपत्तने ।

३. तलवन्द्यौ = प्राम ।

४. लापै—क०

५. विनिर्गता—क०

६. इन्द्रसेनः, मंदलालः, परसारामः, फिरंट, जगद्रायः लालचन्द्रः, जटमल्लः, शीतलमल्लः इन्द्रिदयालः लालरामः एते वरमाश्रिता आसन् ।

युग्मम्

सर्वे सुरत्राणपुरं प्रयाताः
 समागमोभूत्स्वजनैः समग्रैः ॥
 नानाम कालं जयरामवर्मा
 स नानकोऽन्यापि बन्धुवृद्धान् ॥ २९ ॥
 कालं च कुलवृद्धांश्च जयरामः प्रमाणयन् ॥
 सामग्रीं सज्जयामाम वरयात्राविनाहयोः ॥ ३० ॥
 हरिदयालुमवन्दत नानक-
 श्रणयोः मुचिरं घृतमस्तकः ॥
 विनयमस्य विलोक्य स पिप्रिये
 गुणगणांश्च पुरा स्वनिरूपितान् ॥ ३१ ॥
 श्रीनानकस्य जयजीय चिराय वत्से-
 त्याशीर्वचः स सुमना बहुशः प्रयुज्य ॥
 सौमस्तिकीर्विधिवदारभत क्रियास्ताः
 वैवाहिकीश्च जयरामनियुज्यमानः ॥ ३२ ॥
 मङ्गलप्रतिसरेण महात्मा
 पाणिपङ्कजगतेन मनोशः ॥
 गीतिमिथ मुरजधनिमिथ
 स्त्रीजनेः स्नपित उल्लसितोऽभूत् ॥ ३३ ॥
 सम्प्रद्विगान्धवमनाभिधरा सुरेभ्यः
 श्रीनानको वसनमाभरणञ्च दिव्यम् ॥
 पुंस्त्रीसमञ्जसमदादपि सेवकेभ्यो
 वाञ्छानुरूपमुपनम्रप्रिचिन्तितार्थः ॥ ३४ ॥

1. सौवार्तिकी = विवाहात्म्यध्यादिति ।

१. सानुयामास—४०

भणिमयाभरणो न परिष्कृता
 कुलपुरन्त्रिगणैरथ नानकी ॥
 व्यधितमङ्गलगीतिमहोत्सवैः
 परिणयोचितसंभृतिसज्जताम् ॥ ३५ ॥
 वस्त्राणि सुमहार्हाणि विचित्राणि तनूनि च ॥
 नानको धनखानाय ददौ स प्रासदन्परम् ॥ ३६ ॥
 धनखाननृपः सहगन्तुमना
 जयरामनिवारित आस्तनिजाम् ॥
 ध्वजिनीं निदिदेश च दूप्यवरं^१
 नगरीव यदा वृणुतेऽस्य महीम् ॥ ३७ ॥
 अनुक्त एव क्षितिपालबल्लभो
 जनः समग्रोपि जगाम कौतुकात् ॥
 विवाह शोभाभवलोकितुं परे
 सहस्रशो नानकवर्मणोऽद्भुताम् ॥ ३८ ॥
 नटनर्तकवन्दिमागधा
 बहुरूपे रमयन्ति वे^२ प्रभून् ॥
 गणिका गुणिनस्तथापरे
 शतशो जग्मुरथैन्द्रजालिकाः ॥ ३९ ॥
 दम्पक्षतैस्तिलकितोधृत^३मल्लिमान्ये^४
 नीराजितः कुलवधूमिरुदीतगीतिः ॥
 श्रीनानको हरिदयालुमुखैर्द्विजेन्द्रै-
 राशासितः श्रुतिपथैरथ सुप्रतस्ये ॥ ४० ॥

१. इष्ट—क०

२. ते प्रभून्—क०

३. धृतमल्ल—क०

४. माल्य—क०

५. राशासितः—स०

कुलाचारादश्वां मणिपुरटपर्याणरुचिरां
 समारूह शुभ्रां कनकविलसच्छेखरधरः ॥
 वसान. काश्मीरं वसनमतिमूर्ध्मं तनुरुचा
 सुवर्णस्पर्धिन्या जननयनलेह्यैः स शुशुमे ॥ ४१ ॥
 तनुकौंकुमवस्त्रसंवृतो
 मणिहेमाभरणैर्महोज्वल. ॥
 निदिशन्नधिकारिणोखिलान्
 जयरामः शुशुमे गजस्थित. ॥ ४२ ॥
 करिणमतिमहान्तं संश्रितोरूपकाणि
 प्रतिपद्यमथमुञ्चन् भिक्षुकैभ्यः कराम्याम् ॥
 तनयमनुगुणं त रामचन्द्रस्य पश्यन्
 दशरथ इव कालो निर्भरानन्दमापत् ॥ ४३ ॥
 स्वस्य यद्वसनमाभरणं च
 तादृशं मम चकार महात्मा ॥
 मत्तनागमधिरुह्य महान्त
 सेनितोहमगमं बहुभृत्यैः ॥ ४४ ॥
 मां विलोक्य मनुजाः प्रजजल्पु
 कोपि याति वरसोदर एषः ॥
 नानकस्य सचिवोयमतोन्वे
 सैन्यकोपमिति तत्र परे च ॥ ४५ ॥
 अधिगत. शिविकां सै हिरण्मयीं
 हरिदपालुरशोमत पण्डितः ॥
 परिणये दशरुन्धर विद्विषो
 गुरुवशिष्ट इवातिप्रतिष्ठितः ॥ ४६ ॥

१. पन लेखयः—क० लेख —त०

२. सहि—क०

३. एवत्र "सैन्ययो" इति अत्ररत्रं "सैन्ययो" इति परन्तु "सैन्य" इति मुक्तः पाठः ।

शिविकारयहस्तिवाजिनां

यदभीष्टं तदुपाश्रितास्ततः ॥

अचलन्मुदिताः स चामयः

सकलाः कौङ्कुमवाससोज्वलाः ॥ ४७ ॥

मदनो वैणिको वैणिकैर्भूरिभिः

सङ्गतो वादकाध्यक्षतान्यागतः ॥

वीणया वर्णयन्नानकीयं यशो

हस्तिना प्राचलत्स्वर्णपट्टोज्वलः ॥ ४८ ॥

गजे क्रमेलके सेतौ धृतादुन्दुभवोऽनदन्

काहलावेषुवीणाश्च मृदङ्गाश्च समन्ततः ॥ ४९ ॥

मन्तद्विरेफकलगीतिमनोहराणि

पुष्पैर्नतानि विपिनानि विलोकमानः ॥

ग्रामान्पुराणि लचिराणि ययौ महत्या

श्रीनानको जनतया सहितः सुदूरम् ॥ ५० ॥

नृत्यद्भिः

सङ्गीतसक्तैस्तदन्यैः

विक्रीणाद्भिः पप्यमन्यैरथेषु ॥

हर्म्याकारैर्हस्तिभिर्जन्यवृन्द^१

दृष्ट्वा मेने जङ्गमं पत्तनं^२ तत् ॥ ५१ ॥

रागिरायः^३ पथिपथि वृक्षमासजन्त्यो

गुल्मिन्यो निपतमुपादिशन्नमुष्य ॥

संसारे किमु विरसोऽसि शीघ्रमेव

तारुण्यं सफल्य कामकेलिभिस्त्वम् ॥ ५२ ॥

१. जन्य—४०

२. दृष्ट्वा—४०

३. पत्तनं—४०

४. रागिरायः—४०

रागिराय इति नाम ।

ग्रामे ग्रामे पत्तने पत्तने च
 १वद्वेगिर्जन्ययात्रां दिदक्षुः ॥
 चित्राकारः सक्तचित्तेक्षणत्वा-
 ल्लोकै लोकोऽलोक्यत प्रत्युतैभिः ॥ ५३ ॥

दृष्ट्वा महानगरसीम्नि नदी सुतीर्था-
 मुत्फुल्लपङ्कजपरागपिशङ्किताम्बु ॥
 आज्ञापयन्नधिकृतान् जयरामवर्मा
 स्थित्यै जनस्य करिणोवरुरोह धीरः ॥ ५४ ॥

पूर्वमेव खनकैः समीकृत
 स्थापितोरुपटमंडपं^२ ततः ॥
 संस्त्रुतं विधिधरम्यसंस्तरै-
 नानिको गृहमिवाविशद्वशी ॥ ५५ ॥

गृहा वैभुर्वस्रमयास्तदंतरे
 समन्ततः पङ्कजकोरका इव ॥
 चिरन्तनीवात्र समस्तस्तुभि-
 र्वणिग्ररेः सद्विपणिर्व्यतन्यत ॥ ५६ ॥

३स्नातानुलिप्तेषु जनेषु तत्र
 स्वस्थानसंस्थेषु ४गतक्रमेषु ॥
 मक्ष्यं च भोज्यं वसु गन्धमाल्यं
 ददौ यथा स्वं जयरामवर्मा ॥ ५७ ॥

१. वृद्धवेगि-२०

२. मंडपन्ततः-४०

३. वसुव-४०

४. गृहीत-२०

क्रथ्यं क्रीणाति यः कश्चित्स्मै दत्तयथेप्सितम् ॥
मूल्यं गृहाण मत्कोशात् जयरामोवदद्विजः ॥ ५८ ॥

आन्नापयद्वारवधूकदम्यं

महाजनानां शिविराण्युपेत्य ॥

तथा हि तौर्यत्रिकमाचरेत्

यथा मनो मोहमुपेत्यमोपाम् ॥ ५९ ॥

पानभोजननिवाससुखेन

प्राकृताश्च पशवश्च सुवृक्षाः ॥

अन्यतो जिगमिपन्न कदाचित्

तद्विहाय शिविरं सुवरीयः ॥ ६० ॥

नानाविनोदवचनैर्बहुभिः कथाभिः

तौर्यत्रिकेण रजनीमतिवाह्य तत्र ॥

प्रातश्चञ्चाल वरयात्रिजनो गभीर-

भेरीनिनादपरिपूरितदिग्भितानः ॥ ६१ ॥

भेरीरवाकर्णनकृष्टचित्ता

ग्राम्या यथो दूरनिवासिनोपि ॥

जपादुपागत्य विलोक्य शोभां

स्वं भेनिरे जन्म जगत्पमोघम् ॥ ६२ ॥

वसतयः^१ पयि जन्यजनस्य ताः

समभवन्नधिकाधिकशर्मदाः ॥

प्रतिजनं जयरामनियोजितै-

रधिकृतैर्यदभीष्टमपृच्छत्

॥ ६३ ॥

१. द्वारवधू-क०

२. तोजिगमि-क०

३. विदोद-क०

१. वसतिः ग्रामः वसन्तिप्रजना इत्यर्थः ॥

सरांसि सम्फुल्लमरोरुहाणि
 सरस्वतीस्त्रादुजलाः सुतीर्थाः ॥
 वनानि पुष्पेरधिवामितानि
 विलोकयन्तो मुदिता ययुस्ते ॥ ६४ ॥

योजनव्यवहितां वरयात्रां
 मूलचन्द्रमवदन्नथ चाराः ॥
 पक्षके समुपगम्य स ऊचे
 'संन्यघात्स इह जन्यसमाजः ॥ ६५ ॥

आहूय सनुमगृणादजितोरघारो
 वृद्धोऽस्म्यहं किमपि कर्तुमनीश एषः ॥
 त्वं पुत्र मूलतनयोपपमे यतस्व
 न न्यूनता भवति येन कथंचिदस्य ॥ ६६ ॥

हितः पितरमाचष्ट तेजस्ते तरुणं विभो ।
 साधयिष्यत्यशेषं यदहमभ्युच्चयस्ततः ॥ ६७ ॥

हितोरघावः स्वजनानवादी-
 दायातु सेना चतुरङ्गिणी मे ॥
 अहं वरस्यानयनाय यामि
 मूलेप्सितं यूयमिहाचरन्तु ॥ ६८ ॥

चातुर्वर्ण्यं पक्षकाधिर्जगाम
 सेनायुक्तः सन् मनुष्यैर्हितश्च ॥
 मेरीचानैर्धूनिताशा विताना
 नानायानैर्जन्ययात्रां ययुस्ते ॥ ६९ ॥

इतो नतयन्तो वरादवान्प्रवीणा-
 ततो वाहुजा वाजिनः क्रीडयन्तः ॥
 नमच्छेखरैस्ते गिरोभिः प्रणेमुः
 समाजगुरन्याोन्यमानन्दभाजः ॥ ७० ॥

उष्णीषाग्रान् लम्बमानान् सुवर्ण-
 दाज्ञा सार्धं किञ्चिदावेष्टयन्तः ॥
 आजानेयान्प्रतयन्तो युवानो
 वक्रैर्वेषैः काञ्चिद्गुहः श्रियं ते ॥ ७१ ॥
 नत्याश्लेषो क्षत्रियज्ञातिमुख्यै-
 रास्तां प्रीत्या पक्षयोः समृजद्भिः ॥
 संश्लेषोभूत्प्रीतिभाजा हि तेन
 सान्द्रानन्दं पारमानन्दिना च ॥ ७२ ॥

संगम्य जग्मतुः स्वच्छे वाहिन्यां वितते ततः ॥
 सुलक्षणी श्रियोभूमिं^२ मूलचन्द्रमहोदधिम् ॥ ७३ ॥
 पत्तयः करिहयेषु पताका
 बौदकाश्च रथराजिरपूर्वा ॥
 सादिनस्त्वदनु वारणवृन्दं
 सा क्रमादिति ययौ वरयात्रा ॥ ७४ ॥

ददुः पदं सदश्वास्ते न न्यूनमधिकं चमूः
 ययौ वेदिरिवावद्धा निवाते तौ स्थितेव सा ॥ ७५ ॥

१. वाचिहु-रु.

२. श्री प्रभवं-४०

३. मादवा-स०

१. हितोरधावस्य धरमानेनु गच्छतो वर्णनम् ।

२. धरयात्रिवाणा वर्णनम् ।

भेरीणां मुरजानां वेणूनां काहलानां च ॥
नादः पक्षकनगरे वरयात्रामागतामगदत् ॥ ७६ ॥

बालकास्तरुणवृद्धवधूय्य^१
प्रेक्षितुं निरगमन् गतसंख्याः ॥
हर्म्यमारुरुहुरुत्कलिकान्या
भूषिताः प्रतिगृहं कुलवध्वः ॥ ७७ ॥

बलभ्या सौवर्ण्या कनककुचसत्सारिगतया
ययुः^२ शुभ्रैर्दन्तैर्मणिरलयिमिर्दानकरिण ॥
मृगा मंदा भद्राः पथि पथि च मिथ्याः करिवरा-
श्वलन्तः शैलेन्द्रा इव रुरुचिरे धातुरसनिभिः ॥ ७८ ॥

आरुष्टाभिजनेर्बनायुजनितै कम्बोजदेशोद्भवै
वाह्वाकैरथपारसीरुजनिभिः सिन्धुद्वैस्ताजिकैः ॥
सामुद्रैहरिभि समीरगतिभिः पर्याणरत्नोज्ज्वलैः
घाराः पञ्चघृताः प्रपञ्चचतुरेः संस्रचिताः सादिभिः ॥ ७९ ॥

कपोललोलन्नवकुण्डलास्ते
गौराम्बराः सादिनराः सदशान् ॥
अनतंयन्सम्यगुपेत्य वीथी
प्ररयापयन्त्यः करकौशलं स्वम् ॥ ८० ॥

प्रेक्षकस्य गजवाजिनरेषु
यत्र दृष्टिरपतत्तटपोष ॥
नेतरत्र चलितुं किल शेके
को ददशं सुपुमामखिलां त्व् ॥ ८१ ॥

१. छ — ए०

२. पपु — ए०

अद्भुतानि कुसुमानि वहन्निः
 कृत्रिमैः क्षितिरुहैर्वहुरूपैः ॥
 जङ्गमान्युपवनानि वह्नि
 पर्यतां नयनकौतुकमासीत् ॥ ८२ ॥

आजन्यपात्राशिविरान्मूलचन्द्रगृहावधि
 नानास्फुलिङ्गतरवो दीपवृक्षाश्च रापिताः ॥ ८३ ॥

दीप्ता वेद्यो दीपिका. पञ्चशाखा
 चन्द्रज्योत्स्नासंज्ञिका भूरिशथ ॥

दीपैरासीदीपवृक्षैः प्रकाशो
 ध्वान्तं शिष्टं हत्सु मात्सर्यभाजाम् ॥ ८४ ॥

'दीप्तैः क्रीडनकैस्फुलिङ्गनिवहं मुञ्चद्भिरत्यञ्चितै-
 राग्नेयैर्गगने क्षितौ च विदधे नानाविधं कौतुकम् ॥

ज्योत्स्ना प्रादुरभूद्विधूतविधुस्त्वमेपागजाः कृत्रिमाः
 प्रायुष्यन्त च मुर्धुरौ धर्ममितः क्रुद्धा वमन्तो बहुम् ॥ ८५ ॥

१ आग्नेयगोलानलमुत्सृजन्तः
 सुवर्णपुष्पाणि परं किरन्तः ॥

सर्पान् क्षिपन्तो दिवि तैजसांश्च
 दृष्टा जनैः शिल्पविशेषकल्पाः ॥ ८६ ॥

रजतकनकदण्डान्धारयन्त. सुवाचो
 नवपुरटपिशङ्गैः कञ्चुकोष्णीपकाद्यैः ॥

परिवृतवपुषोऽग्रे बद्धवर्गा प्रधावन्
 जनमपगमयन्तो दर्शका नानकस्य ॥ ८७ ॥

१. वस्तु—क० वयो—ल० ।

२. धर्ममितः—क०

१. दीप्ताश्रीदनकम् = 'आतिरथाजो' इति भाषायाम् ।

२. आग्नेय गोलानलम् = 'आतिरावाजो' इति भाषानाम्

भोगावलीं पठन्तो नानकदत्तान् ह्यान् समारूढाः ॥

अगमन् मागधसूतैः प्रासकरा वन्दिनो विविधाः ॥८८॥

गायन्ति दीर्घस्वरमत्यपूर्वं

ये वैणिकाः सैन्धवसन्निविष्टाः ॥

वीणानिनादानुगतं जगुस्ते

मनांसि जहुः पथि संवलन्तः ॥ ८९ ॥

अनेकधूर्वाहकनीयमान-

विमानमाश्रित्य च वारवध्वः ॥

नृत्यं तथा चक्रुरभूतपूर्वं

पुरो यथैवाप्सरसो मघोनः^१ ॥ ९० ॥

विवाहकाले सकलस्य शोभा

स्वाभाविकी काचिदुदेति लोके ॥

किं वर्ण्यतां नानकवर्मणः सा

शरीरकान्त्या जयिनः स्मरस्य ॥ ९१ ॥

पूर्णचन्द्रवदनस्य तदानीं

फुल्लपङ्कजविशालदृशोऽस्य ॥

कौसुमं मुकुटमुद्वहतोऽभू-

द्दशने जनननेत्रनिमेषः ॥ ९२ ॥

नृणां मनोरथं रथ्यां पूरयन्वसुभिर्वरः ।

समं विवेश नगरं हृदयं च मृगीदृशाम्^२ ॥९३॥

शिञ्जानमञ्जुमणिकाञ्चनभूषणानां

प्रत्यग्रयावकरसारुणपद्मतीनाम् ॥

आलोकनाय मुदृशामतिसत्त्वराणां

रोद्धुं वरं किमु मनांसि पुरः प्रजग्मुः ॥ ९४ ॥

१. मघोनोऽप्सरस इव वारवध्व इति प्वग्यते ।

२. चन्द्रपङ्कजयोरेकप्रस्थापत्राद्विरोधस्त परिहारः स्पष्ट एव ।

पत्राङ्गुलीमेककपोल एव
 कृत्वा यया काचन संभ्रमेण ॥
 अनंजितेनैकविलोचनेन
 कुतुहलाकृष्टमनाश्च काचिद् ॥ ९५ ॥

प्रसाधनी पाणिरगात्सुक्रेयी
 केग्रानसंस्कृत्य जनेन कापि ॥
 आदर्गमन्या दधती करेण
 गवात्रमाश्लिष्य परां क्रोध ॥ ९६ ॥

'सैरन्ध्याकृतविनया' प्रसाधनाय
 धावन्ती घृतकरयानुगम्यमाना ॥
 जालान्तः प्रणिहितरुन्धरा मृगास्त्री
 काप्यासीद्वरसुपमा निरीक्षणाय ॥ ९७ ॥

ललाटिकां काचन कण्ठ एव
 ग्रैवेयैकं रत्नमयं ललाटे ॥
 घृत्वा द्रुतं सौधमुपालरोह
 श्वासाचरद्वा हसिता सखीभिः ॥ ९८ ॥

विमानगामिर्नलिनेक्षणाभिः
 शोभाभिभूतस्मरसुन्दरीभिः ॥
 व्यलोकि नूनं जितकामकान्तिः
 कामं समागम्य वरोऽप्सररोभिः ॥ ९९ ॥

१. सौन्ध्या—४०

२. ग्रैवेयम्—४०

१. सैरन्ध्याः—प्रसारनविशेषः ।

ताः क्षत्रियाण्यो मृगश्रानेनाः

सुवर्णवल्लीसु कुमारदेहाः

॥

अन्यत्र गच्छेदिति शङ्कयेव

कटाचदाभ्रा

वरमभ्यगमन् ॥१००॥

पार्श्वद्वये तत्र पुरे वधूषु

जालेऽग्निगूढानललोचनासु

॥

सहस्रचन्द्रोदययोगपद्ये-

ऽप्यभूद्विकासः कमलाकराणाम् ॥१०१॥

आदर्शयत्नहुलिभिर्रं

ता

परस्परं

गन्धफलीसमामिः ॥

अवाकिरन् लाजविमिश्रितामि-

भृङ्गैः श्रितामिः सुमनोभिरेनम् ॥१०२॥

पतत्सु पुष्पेषु वरो वरीया'-

न्कदाचिदुच्चैरवलोकमानः

॥

विस्फारितामि. प्रसभं प्रगृह्य

दग्भिर्हृदञ्जे निहितो वधूमि. ॥१०३॥

यावन्न मूलभवनं जनता जगाम

सौधेषु तावदमितो वरवर्णिनीनाम् ॥

नेत्रैरघारि विपुलैः सुपमा समन्ता-

दिन्दीपरस्फुरितचन्दनमालिकानाम् ॥१०४॥

शृङ्गारितेषु करिषु स्थितपूर्णकुम्भै-

रम्भाप्रकाण्डमणितोरणद्राममिथ ॥

आम्नायपाठपटुभिर्वहुभिर्मनोज्ञं

तन्मूलचन्द्रभजनं^१ वर आससाद ॥१०५॥

१. वतेवरीयान्—क०

२. स्फुरित यवनमालिकानाम्—क० स्फुरितवदनमालिकानाम्—क०

३. बलभम्—क०

सम्पूज्य मूल उपचारपरः समग्रान्
 ज्ञातीन्नाम शिविराय च निर्दिदेश ॥
 पूर्वं कृता नगरसीम्नि निवासशाला
 जग्मुर्जनाः प्रमुदिताः पटमण्डनानि ॥१०६॥

अजितेन तत्र शतशोऽधिकारिणः
 परिचारकाः प्रतिजनं प्रयोजिताः ॥
 नरनागवाजिपशुपक्षिभक्षणं
 क्षणमात्रतः समुपनिन्युरुत्तमम् ॥१०७॥

अथ मूलचन्द्र उपगम्य वन्द्युभि-
 र्वरवस्त्रभूषणवरैर्वरं कृती ॥
 परिपूज्य चान्धवजनान्सभाजयन्
 विनयादयाचत विवाहसज्जताम् ॥१०८॥

विप्रान्पुरस्कृत्य ततो जगाम
 कालश्च लालो जयरामवर्मा ॥
 पिता च तस्येतरवन्द्युवृद्धै-
 र्वरेण सार्द्धं करिभिः प्रभिन्नैः ॥१०९॥

सम्बन्धिनो द्वारि विशालदन्ता
 दन्तावलास्ते मदवारिवर्यैः ॥
 कृतं च सेकं पुनरुक्तपङ्क्ति-
 कृताकृतं किं नु विदन्ति मत्ताः^३ ॥११०॥

1. अजितः—अजितोरघावः मूलन्यपिना ।

१. स्म सेकं—ख० + ५० इत्युभयत्र ।

२. विदन्ति मित्ता—५०

आनद्धतोरणमुदीतचतुष्कवेदि

सौवर्णकुम्भनत्रपल्लवरागरम्यम् ॥

उद्वाहमण्डपमुपेत्य वरः परे च

सिंहासनेषु रुचिरेषु सुरां न्यपीदन् ॥१११॥

तस्मिन्विशालनयने तपनीयगौर^१-

विस्तीर्णवक्षसि विलम्बिभुजे स्मितास्ये ॥

नेत्रावलीं युगपदेव वरे विलोलां

नीलोत्पलस्रजमिव न्यदधुमृंगाक्ष्य ॥११२॥

ततो वरं विष्टरपद्यपाद्यै-

रथेण मूलो मधुपर्कदानात्^१ ॥

आनर्च विप्रेषु पठत्सु वेदान्

स्त्रीणां मृदङ्गघनिमञ्जुगीतौ ॥११३॥

सा मङ्गलस्नानशुचिः कुमारी

समागता काञ्चनपुत्रिरेव ॥

सुवर्णस्रवैः रचितं तनीपो

वधून्सौ वस्त्रयुगं दधाते ॥११४॥

कुमार्यै वरवस्त्राणि मणिभूषणपेटिकाम् ॥

विष्टृत्य निदधौ विप्रो जयरामेङ्कितं विदन् ॥११५॥

समञ्जयामास च मूलचन्द्रः

^१कुशाक्षताम्भोभिरदात्तुमारीम् ॥

प्रयुक्तपद्मद्वयनामगोत्रो

धराय तामैद्रसगोत्रभाजे ॥११६॥

१. विचरे—रु.

१. विष्टर, पठम्, पाठम्, मंत्रं, मधुपर्कं च इत्यादाना धराय समर्पयति इत्या-
दाना पूर्वम् ॥

२. कुशाक्षताम्भता कुमारीं गिन्ध्याचार्यं ।

^१कामस्तुति कामसमः पपाठ
 वरः सुदायं श्वशुरो ददौ च ॥
 स्थिते नरे पूर्णघटे व्यघत्तां
^३बधूवरौ निष्क्रममीक्षणं^३ च ॥११७॥
 प्रपद्य^१ मन्त्रांश्चतुरः परीत्य
 ब्रह्मि^२ बरोऽलंबितते जनीकः ? ॥
 विवेश तदक्षिणतः कुमारी
 होमं तदाचार्यवरश्चकार ॥११८॥
 अथारावाज्यभागौ च महाव्याहृतिसंज्ञकम् ॥
 सर्वप्रायश्चित्तसंज्ञं प्राजापत्यं तथैव च ॥११९॥
 स्विष्टकृद्राष्टभृतसंज्ञं जयाम्यातानसंज्ञकम् ॥
 होमं हरिदयालुः स आचार्यो निरवर्तयत् ॥१२०॥

युग्मम्—

लाजान् समीपत्रयुतान् जुहाव
 भ्रात्रा वितीर्णान्दहने कुमारी ॥
 आरोह्यत्तां द्यपदं गृहीत-
 करो वरो गायति च स्म गायाम् ॥१२१॥

१. तिस्रस्तम्भदाये वरा कामस्तुति पठति ।
२. 'परस्पर सम्पन्नेषाम्' इति मन्त्रः ।
३. वरवधौ परस्परविरोक्षणं प्रायेण सर्वस्मिन्नेव सम्प्रदाये ।
४. जयाम्यातानहोमः, स्विष्टकृद् होमः राष्ट्रमृत् होमश्च विवाहे दृश्यते ।
१. प्रपद्य—क०
२. बरोलंबितते—क०
३. आघारा—ख०
४. समीपत्रय—क०

आकारयत्सप्तपदीं सिपेच
 दलैर्गथैनां हृदयेऽस्पृशच्च^१ ॥
 सिन्दूरशोभामभिमन्त्र्य^२ कान्तः
 सीमन्तमध्ये विदधे विधिज्ञः ॥१२२॥
 समाप्य होमं घरणीसुरेभ्यो
 ददौ सुवर्णानि च सौरमेयीः ॥
 सन्दर्शयामास वरो वधुं स्या
 ध्रुवं ध्रुवं कामवधुविजेत्रीम् ॥१२३॥
 कालश्च मूलचन्द्रश्च दैन्यतापं द्विजन्मनाम् ॥
 धनाघनाविव तदा^३ वसुवर्षेर्व्यपोहताम् ॥१२४॥
 इत्थं ज्ञातविवाहमङ्गलविधि स्थानं गतो नानको
 मा पृष्ट्वा जयरामवर्मविहितानुज्ञो वदान्याग्रणीः ॥
 निप्रत्यं हि जनास्त्रिजान्परिजनानप्रोणयत्प्रोन्नतै-
 रधैराभरणैर्विशिष्य वसुभिर्नासोभिरत्युत्तमैः ॥१२५॥
 ननाम रत्नाभरणानि दत्त्वा
 वासासि दीनारभृतं करण्डम् ॥
 आचार्यमाह स्म वदस्व विद्वन् ?
 समीहितं किं विदधातु भृत्यः ॥१२६॥
 हरिदयालुरतीव सुतोपितः
 प्रमदनारिपरिप्लुतलोचनः ॥
 अकवयन्ननु नानक वत्स हे
 किमवशिष्टमतः परमीप्सितम् ॥१२७॥

१. सिन्दूरदानात्सप्तपदी भवति । ततो होम सजापते ।

२. वसुवर्षेणदानैरिति भावः ।

३. हृत्प्रापृ—४०

४. अभिमन्त्र—४०

न खलु वेदि कुलं भवता परं
 वमुमतीवल्यं सुविभूषितम् ॥
 विनय एष विभूषणतामगा-
 त्तव भवाभरणस्य किमुच्यताम् ॥१२८॥
 नम मनोरथपूर्तिरभूत्प्रभो
 तव पुरा कथितां श्रियमीप्सितुः ॥
 परिणयोत्सव एव विलोकित-
 स्तनयजन्म दिदृक्षुरथास्मि ते ॥१२९॥
 अधैराभरणैर्वस्त्रैर्मर्दनं वैणिकं ततः
 अतृपन्नानकः कालकथितानाश्रितान् परान् ॥१३०॥
 भरतस्य भरद्वाजो यथाऽऽतिथ्यमकल्पयत्
 ससैन्यस्य तथा मूलचन्द्रो नानकवर्मणः ॥१३१॥
 अजितेन डिण्डिमरवेण घोषितं
 वरयात्रिणां ददतु पण्यमीप्सितम् ॥
 मम कोशतः पणमुपाददत्वमी
 वणिजो न किञ्चिदिह सन्दिहन्तु च ॥१३२॥
 सूपाः सूक्ष्मकद्रुष्यभक्तसहिताः सन्मण्डका व्यञ्जनैः
 नानाकल्पविकल्पितैर्वहुविधा वद्योवटाः कोमलाः
 बह्वयः संधितजातयः सुलवणाः खाद्या रसालाः सिताः
 आज्यं प्राज्यमभून्नवं सुरभिजं दुग्धं च सान्द्रं दधि ॥१३३॥
 मत्स्यैर्नानाविधैरन्यैः श्रोष्टोपाठानरोहितैः ॥
 जम्बीरनीरसरसैः प्रशस्तैः पिप्रिये जनः ॥१३४॥

१. त्यो—४०

१. श्रोष्टी = पोठी मछली हिन्द्याम् ।

२. पाठोनः = मत्स्यनेदः ।

३. रोहितः = तदर्थेष्टोमत्स्यः

जलस्थलस्थायिनिहङ्गमासे
 मृगाजयो रस्ययुतैश्च शूल्यै '॥
 नितम्बिनीनां कल्मीतिमिश्च
 राजन्ययूनामटुपन्मनासि ॥१३५॥

मांसौदनं सौरममुद्गिरन्तं
 बँहुप्रकारं किल बाहुजास्ते ॥
 अभुंजताकण्ठमङ्कुण्ठजिह्वा
 विलिह्य लेह्यं भरिचाम्लसिद्धम् ॥१३६॥

यद् येन स्वेष्टमाज्ञप्तं प्राकृतेर्नोत्तमेन वा ॥
 तत्तस्य पुरतो न्यस्तमहाय परिवेषकैः ॥१३७॥

एव खादतमोहता चिरमभूदाचम्य मुस्यो जनः
 सर्वोचर्च्यत यक्षवर्दमरसैर्मालामिराभूषितः ॥
 ताम्बूलैर्मगधाहृतैः स्वमनसोपात्तैः परं प्राप्तदत्
 भूपो चारवधूविलासविभ्रैस्तौर्यत्रिकैस्तोषितः ॥१३८॥

अजितो मूलचन्द्रश्च तदाप्ता नानक कृती ॥
 कालश्च जयरामश्च स्वजनैः ससदि स्थिताः ॥१३९॥

सिक्ताः पुष्परसैः सर्वे गन्धतैलेन वासिताः ॥
 द्राक्षावादामस्रर्जूरमुन्मूलरुमुपाददु ॥१४०॥

लज्जजातीफलनातिपत्री
 ताम्बूलरीटी त्रिपुटात्वचश्च^१ ॥
 न्यस्ताः पुर स्वर्णकरण्डकेषु
 महाजनास्ते जगृह्यैर्यच्छम् ॥१४१॥

१. मूर्यै-क०

२. एवञ्च-दा — क०

तवस्ततानद्रूपनस्वनेन

लयं गतैस्तैः सुपिरस्य शब्दैः ।

गीतैर्हरन्त्यो हृदयं समाया

मुख्या अनृत्यत्रवारमुख्याः ॥१४२॥

न विवेद जनः स देशकालौ

न च देहादिविभावरौ समग्रान् ॥

कुतुकेन गृहीतचित्तवृत्तिः

परमानन्दमहोदधौ ममज्ज ॥१४३॥

प्रससाद सदा पश्यन्निन्द्रजालं जगत्तु यः ॥

स्वप्ने स्वप्नमिवालोक्ष्य सिस्मिये स च नानकः ॥१४४॥

अनर्गलौदार्यगुणः प्रसद्य

ददौ स बह्वभिरणार्थराशिम् ॥

श्लेभ्यः परेभ्यो नटनर्तकेभ्यो

विदूषकेभ्यो बहुरूपकेभ्यः ॥१४५॥

इत्थं दिनानि कतिचित्परमोत्सवेन

प्रीत्योत्तरोत्तरपुरस्करणेद्वया च ॥

तत्र स्थितोऽजितमुपेत्य च मूलचन्द्रं

यात्रां ययाच विनयाज्जपरामवर्मा ॥१४६॥

अनिच्छतोरपि तयोरनुज्ञा दापिता जनैः ॥

प्रापिता जन्यवासं च यौतकद्विरनुचमा ॥१४७॥

मदकलाः करिणोऽनिलरंहसो

हयवरा मणिमौक्तिककाञ्चनम् ॥

भटजनैर्महिता बहुहेतयः

सदासि दत्तमशोभत पतितकम् ॥१४८॥

व्ययं प्रयाणदिवसादारभ्यानिच्छतोप्यलम् ॥
 लेखमालोक्य मिनयान्मूलो जामातुरर्पयत् ॥१४९॥
 दत्त्वा बहुधनं मूलः कालस्य पदयोः पतन् ॥
 सम्प्रन्धिना कृतार्थोस्मि त्वयेति विससर्ज तम् ॥१५०॥
 अजितस्य मते स्थितः स मूल-
 स्तनयां नूतनरत्नभूषणाढ्याम् ॥
 व्यसृजद्रहुचेटिकानुपातां
 नवपानेन जनोपवर्णितेन ॥१५१॥
 पितरौ तनयामसागरोर्च्यां
 कमलां कोमलवादिनीं विदूनाम् ॥
 अवलोक्य न शेम्तुर्जेहीतु
 नयनाभ्यां पतितां महाश्रुधाराम् ॥१५२॥
 चन्द्रोराज्ञी वाष्पपूर्णापिताक्षी
 कन्यामश्रुयुत्सृजन्तीमुवाच ॥
 मा रोदीस्त्वं मे हृदिस्थासि वत्से
 द्रक्ष्यन्ती त्वामागमिष्यामि शीघ्रम् ॥१५३॥
 अस्या दास्याः क्षमेयास्त्वमित्युक्त्वा चद्रहस्तया ॥
 जामाता दत्तधनया चन्द्रो' राज्ञा विसर्जितः ॥१५४॥
 अजितेन हितेन हस्तिनोघान्
 प्रतिपादाय विसर्जिता नताश्च ॥
 प्रययुर्जायरामनानकायाः
 पटहध्वाननिरोदितप्रयागाः ॥१५५॥

१. अहीनुमितिपुक्त- पाठ ।

1. चद्रो राग्या-क०

अथवा चन्द्रो नानकचन्द्र राज्ञा विसर्जित इति भावः ।

नागान् सञ्जयतां हरींश्च हरतां वाहान् रथे युञ्जतां
 कीलान्युत्खनतां 'कुलानि शतशः संहृत्य सम्बधताम् ॥
 गोणीः स्थापयतां धूपेषु विततानुप्रेषु भारान्गुरून्
 शङ्खं धारयतां प्रयाणपटहध्वानस्त्वरामातनोत् ॥१५६॥
 मंपिह्य^१ रज्जुमभिवध्य च पानपात्र-

मुष्णीपतश्च तिथिपत्रकमुत्प्रगृह्य ॥

किञ्चिद्विलोक्य धृतपुस्तकदेवपेटी-

भारा ययुः क्षितिसुराः कृशयष्टिहस्ताः ॥१५७॥

गत्वा सुरत्राणपुरं सभार्यः

श्रीनानको मङ्गलगीतवाद्यैः ॥

नीराजितः पङ्कजलोचनाभिः

प्रवेशितः सब गुरुन्ननाम ॥१५८॥

पूज्येत देवस्तलवंडिकायां

पश्येज्जनस्त्वां च चिरं दिदृक्षुः ॥

उक्त्वेति वृद्धैर्दयितासहायः

श्रीनानकस्तां नगरीमनापि ॥१५९॥

मायुक्तवान्भारमिमं वहस्व

त्वं बालसिन्धो इति स प्रयास्यन् ॥

दानं विना कापि न दुर्वहा मे

धूरित्युरीकृत्य ततः स्थितोऽहम् ॥१६०॥

कालःस्तुषां पुत्रमपि प्रगृह्य

प्रसन्नचेता नगरीं प्रयातः ॥

मेरीरं वैः सिन्धुरसंघघण्टा-

स्वनेश्च दूराद्दितो जनेन ॥१६१॥

१. स्तुलानि-ल०

२. संपिह्य-ल०

सद्बान्धवास्तस्य विलोक्य ऋद्धिं

ननन्दुरन्ये परितापमूहुः ॥

विशेषतः श्रीः परमेतदर्थं

सन्दर्शनीयाभिजने जनेन ॥१६२॥

रम्भास्तम्भयुगेन कृम्भयुगलेनोत्फुल्लपङ्केरुहैः

क्लृप्तैस्तोरणदामभिश्च रुचिरे द्वारे चतुष्काञ्चिते ॥

कामिन्यः कुलरीतिचारुमतयो नीराज्य तौ दम्पती

स्फूर्जन्मञ्जुमृदङ्गनादमतयन्नभ्यन्तरं नन्दिताः ॥१६३॥

सर्वाङ्गरत्नाभरणानि मात्रे

निवेद्य चित्राणि वराम्बराणि ॥

श्रीनानकः पादयुगं स्वमूर्ध्ना

पस्पर्श लोकेरभिनन्द्यमानः ॥१६४॥

स्तुपां दलत्कोकनदानुकारि-

करात्तपादां प्रणतां विलोक्य ॥

आलिङ्ग्य रत्नाभरणाम्बराणि

प्रशुः प्रसन्नाऽदित नानकस्य ॥१६५॥

दिष्ट्या वर्द्धस इत्युक्त्वा जामिभिर्नानकप्रशुः ॥

नमन्ती फलिनं मेने भाग्यभूरुहमात्मनः ॥१६६॥

दासीभ्यः पूर्णपात्राणि ददौ मणिगणानियम् ॥

पार्श्वे नानकचन्द्रस्य तारका इव ता वशुः ॥१६७॥

सवयसः खलु नानकमागताः

सपरिरम्भमनेन समाजिताः ॥

कथितपूर्वकथा विहितोपद्राः

सविभवस्य नतेर्मुदिता ययुः ॥१६८॥

योलाररायमुपगम्य विशिष्टवस्त्रं

स्वर्णोपदामुपनिधाय ननाम हृष्टः ॥

उच्यते तेन हृदये विनिधाय पृष्टः
 स स्वाधिकारदिवसादखिलं जगाद ॥१६९॥
 श्रुत्वाखिलं मोदमदभ्रमाप—
 द्वोलाररायो निजगाद चेदम् ॥
 तवोदये शारदगीतरश्मे—
 श्वकोरवन्नानक निर्वृतोऽस्मि ॥१७०॥
 कालं बहुमिह स्यातुं न युक्तं किन्तु नानक ॥
 राज्ञो विपरिवर्तन्ते स्तोकेनैव मनांसि यत् ॥१७१॥
 विसृष्टो नानकस्तेन तथेति कथयंस्ततः ॥
 समाप्तदेवपूजादिक्रियो मासोत्तरं ययौ ॥१७२॥
 आदाय चेतांसि ययौ जनानां
 शीलेन सर्वस्य हि वल्लभोऽयम् ॥
 सत्सङ्गतिः कन्न सुखाकरोति
 परन्तु दैवेन विना न लभ्या ॥१७३॥
 सुरत्राणपुरं गत्वा स्वाधिकारं चभार सः ।
 प्रजावतीमतिप्रीत्या^१ स्थापयामास नानकी ॥१७४॥
 इति श्रीजगद्गुरुनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाप्त्यायां
 परिणयो नाम पञ्चमः प्रस्तावः ॥

१. स्वाधिकार स—५०

१. प्रजावती = नानकपत्नी । सुलक्षणी

षष्ठः प्रस्तावः

या स्फोटवर्णपदवाक्यपदामिधेया
स्थूलत्वमागतवती भवति क्रमेण ॥
तेजोवदस्य जगतो व्यवहारहेतुः
सा निर्विकल्पचितिरस्तु मयि प्रसन्ना ॥ १ ॥

सुलक्षणी सुरूपापि पत्युर्नारमयन्मनः ॥
यथा हंसस्य रुचिरा वधनी स्वर्णशृङ्खलाः ॥ २ ॥

चन्दोराक्षी कन्यकां द्रप्सुमागा—
निर्विण्णां तां साश्रुनेत्रां विलोक्य ॥
नानक्याऽतिप्रीतिभाजा गृहीता
नातिप्रीता तामुपालेम उग्रा ॥ ३ ॥

कन्या न तिष्ठन्ति गृहे स्वकीये
सर्वा ब्रजन्त्येव परस्य वेश्म ॥
यद्येवमेव व्यथयेजनस्ता—
स्तदा विलीयेत विधेहि पन्थोः ॥ ४ ॥

मयैव कन्या जनिता यदि स्या—
तदापराध्यास्म्यहमेव^१ लोके ॥
अन्यः स्त्रियथेजनयन्ति कन्या
विचारिते मे न तदापराधः ॥ ५ ॥

१. पंथा—क०

२. ध्यामाहमेव—क०

श्वश्रूजनः शास्ति वधुः कुशीलाः३
 कामं तदा नास्ति गिरोवकाशः ॥
 प्रयाति मार्गेण सता सदश्वे
 कन्नानिपातोऽतिरामसद्यः ॥ ६ ॥

श्वश्रूः धमा ताडनलालने या
 मातेव सा ते नहि सन्निधिस्था ॥
 प्राक्कर्मणस्त्वं खलु दुर्विपाका-
 न्ननान्दहस्तेः पतितासि वत्से ॥ ७ ॥

अन्तेवासिन्युपाध्यायः प्रजावत्यां च नन्दिनी ॥
 निसर्गेऽथैव बहतश्चण्डिमानमकारणम् ॥ ८ ॥

सुलक्षणी तामश्वदन्नायोपालम्ममर्हति ॥
 नायो यत्कृतसौभाग्याः स एव विरसो मयि ॥ ९ ॥

चन्दोराज्ञी व्याजहाराय सिन्ना
 कस्मादोपान्नानकस्तेऽप्रसन्नः ॥
 निर्विण्णश्चेज्जीवलोकस्य सीख्ये
 किं ते पूर्वं हन्त जग्राह पाणिम् ॥ १० ॥

नानकी मतिमती तदावद--
 न्नानको न कलहेन सुग्रहः ॥
 प्रार्थनैव समये करिष्यते
 या महाजनमनोनुकूलिनी ॥ ११ ॥

१. वधु कुशीला—४०

१. न नान्यहस्ते—१०

१. न्नानदह—४०

१. ता—१०

२. मुपातेम "या"३०

निक्षिप्य तनयामङ्गे नानक्याः सा ययौ गृहान् ॥
 आद्यासिता तयात्यर्थं प्रससाद मुलक्षणी ॥ १२ ॥
 समागतं गतरुपं हतरागमथैकदा
 मनुजं^१ मनुजव्याजदेवमेवं स्वसाज्वदत् ॥ १३ ॥
 त्वं सर्ववेत्तासि विचक्षणोसि
 कः शिक्षयेत्वामपरावरज्ञः ॥
 तथापि नारीजनचापलेन
 यदुच्यते तत्सदसत् क्षमस्व ॥ १४ ॥
 देवर्षिभृतात्मनृणां पितॄणां
 न किं करो नायमृणीति सद्यम् ॥
 अर्वागृह्यः शिक्षयितुं तथापि
^२सन्तः पुराणेन पथा चरन्ति ॥ १५ ॥
 निक्षिप्य जायां तनये वनाप
^३ब्रजेत्तया वा सममित्पुशन्ति ॥
 जानन्ति सन्तो वनिता लतेव
 विनावलम्बं कथमेव तिष्ठेत् ॥ १६ ॥
 न ज्ञानिनो हानिकरी गृहस्थ-
 चर्या हि पथ्यं विकृतेन सेव्यम् ।
 गतेऽगदे^१ हन्त समूलमेव
 वदन्ति सर्वं बलिनस्तु पथ्यम् ॥ १७ ॥
 तवेर सर्पस्य जनस्य नास्ति
 जगत्यनास्या तमसाट्टवस्य ॥

१. इत्युत्र—४०

२. मया—क०

३. गजे—क०

१ सुलना—“मां वस्तुमिच्छा मुनरोचरोति—गिणु० ।

२. भवतस्तु सत्त एव मेवरे इत्यर्पान्तरग्रन्थात् ।

घनं सुताः सद्विषयोपमोगः
 संसारिणस्तत्त्वमिदं विदन्ति ॥ १८ ॥
 तथैवं व्यञ्जिते सौम्यः^१ संजगाद् त्मिताननः ॥
 किं नोक्तं तव मान्यायाः कृतं किं न करिष्यते ॥ १९ ॥
 स्वस्या उपालम्भमपोहयन्त्या
 अवश्यवक्तव्यमिदं भवत्याः ॥
 लतां य आरोपयते सयत्नं
 फलावधि प्रौढतरं करोति ॥ २० ॥
 ततो नवोढामनुरञ्जयन्सदा
 सुलभ्णर्णा नायकतागुणेन सः ॥
 अरीरमन्तूनकामकेलिभिः
 कलासु सर्वासु समुल्लसन्मनाः ॥ २१ ॥
 मुहुर्मन्द्रध्वानैर्दिवि परिलसन्तो जलधरा
 वितन्वन्तः कैकाः प्रमदवनवीर्याषु शिखिनः^२ ॥
 विनिद्राः कन्दल्यो भुवि हरितश्रुष्पाङ्कुरलताः
 स्मरोन्मेषं गृनोर्नवनवमतन्वन्ननुदिनम् ॥ २२ ॥
 मलयजरससेकान्मालतीदामतश्च
 वरतनुपरिरम्भस्तेन सम्भावितोऽभूत् ॥
 मुखमपि मदिरास्या वीक्ष्य तस्याः प्रियेण
 न किमपि बहु मेने शारदः पूर्णचन्द्रः ॥ २३ ॥
 कालेन साय कियता विमराम्बभूव
 गर्भं शितिस्तनमुखा शरकाण्डपाण्डुः ॥
 मृद्भक्षणेऽकृत रुचिं श्रमकशिताङ्गी
 पत्युः सुखाय सुपुत्रे समये सुतं च ॥ २४ ॥

१. सौम्य-स०

२. ना-क०

जाते सुतेऽतिमुदितो जयरामवर्मा
 श्रीनानकश्च विदधेऽखिलजातकर्म ॥
 यद् येन याचितमभूद् व्यतरत्स तस्मै
 तत्स्वर्णभूषणवगाम्बरसैन्धवादि ॥ २५ ॥

द्वात्रिंशदद्भवयसाऽजनि नानकस्य
 श्रीचन्द्र इत्यभिहितः प्रथमः स श्रुत्वा ॥
 तुङ्गस्थितैर्ग्रहवरैरविगीतभाग्यो

लोके महामहिममाक् स इव प्रसिद्धः ॥ २६ ॥
 साध्वी दधार खलु सार्धचतुर्थवर्षे
 गर्भं पुनस्तदनु नानकधर्मपत्नी ॥
 आलीजनस्य रुचिरादभिलष्यमाण-

मुक्षंतमक्षिकमलान्यमृतच्छटाभिः^१ ॥ २७ ॥
 ज्ञानी प्रव्रजितः कश्चिदेकदा नानकं गतः ॥
 पाण्डुरं कृशमालोक्य तमपृच्छत्स कारणम् ॥ २८ ॥
 राजकार्यनियोगेन पारतन्व्यादनारतम्^२ ॥
 स्नानभांजनकालस्य वैपम्यं नानकोऽब्रवीत् ॥ २९ ॥

स्नातः प्रभाते नवनीतयुक्तां
 सितोपलां भुंक्ष्व ततोऽन्यवात्वा ॥
 नोपेक्ष्यमर्षादिचतुष्टयस्य
 वपुः सन्ने साधनमाहुरार्याः ॥ ३० ॥
 तेनोपदिष्टो दपयेति घोर-
 स्तया प्रतिभृत्य तदादि चक्रे ॥

१. छटा-४०

२. पारतन्व्या-४०

अतिप्रभाते हृदद्गुस्तरायां
स्नानं स वेआं^१ भृशशीतलायाम् ॥ ३१ ॥

एकदाहर्मुखे^२ गत्वा वेआं कृतनिमज्जनः ॥
नोन्ममज्जेति चिखिदे सर्वोस्य प्रीतिमज्जनः ॥ ३२ ॥

हाहेति चुक्रोश नतस्तदर्थं
सर्वः सुरत्राणपुरस्य लोकः ॥
सुलक्षणी सा वत नानकी च
सन्तापवक्षोऽरुदितामज्जम् ॥ ३३ ॥

^३आनायमानीयमहान्तमन्तरा
विलोडयामासुरितस्तवथ ॥
दाशास्तदस्येन मया प्रयुक्ताः
खिन्नेन भूयो जयरामनाम्ना ॥ ३४ ॥

ग्राहा महान्तो भकराथ मत्त्या
जाले निबद्धा न स दृश्यते स्म ॥
निगीर्य तं कोपि गतः सुदूरं
ग्राहः किलेत्याह ततः स्म लोकः ॥ ३५ ॥

भक्ताधिकारी निममज्ज नद्या-
मुक्त्वेति राजा पिशुनैः प्रयुक्तः^४ ॥
आहूय दूतैर्जयरामभूचे
त्वं घोषयाशु व्ययमेस्य नूनम् ॥ ३६ ॥

१. श्नि-क०

२. मधमस्य-रा० ।

३. वेआ = नदीनाम ।

४. अहर्मुखे = प्रातरि ।

५. आनायम् = जालम् ।

भीतस्ततस्तस्य मनस्यवेक्ष्य
 दान स धीरो जयराम ऊचे ॥
 कृत्वा क्रियामस्य मृतस्य राज-
 न्नावेदयिष्यामि समग्रमेव ॥ ३७ ॥
 स्वार्थप्रवणतां राज्ञां निस्नेहत्वं निरास्पदम् ॥
 विनिनिन्द ततः सर्वो लोकोः शोकसमाकुलः ॥ ३८ ॥
 बन्धुब्रुवं प्राक्ष्यति बालसिन्धुः
 चिरस्य चोरो जयरामकथ ॥
 खेलेः प्रयुक्तमिति किंवदन्तीं
 श्रुत्वास्मदीयां विमयाम्बभूवुः ॥ ३९ ॥
 पश्चात्तपन्निति जनो विनिनिन्द विश्वं
 मृत्योर्न किञ्चिदपि सजनपक्षपात ।
 जीवन्ति हन्त पिशुनाः परमर्मघाताः
 १सन्त परोपकृतिसक्तधियो १म्रियन्ते ॥ ४० ॥
 भूर्खो वा पण्डितो वापि पापो वा धार्मिकोऽपि वा ॥
 असिद्धोऽप्यथवा मिद्ध कालः कश्चिन्न मुञ्चति ॥ ४१ ॥
 वेत्री न वेत्री ध्रुवमेव सन्त
 या १मजयामाम तथाविधं तं ॥
 यद्वा प्रकृत्वा जडताश्रुतानां
 वेत्तृत्वमप्यथंकरं न किञ्चिन् ॥ ४२ ॥
 साध्वीं विहाय वनितां तनयं त्रिशुं च
 शृद्धौ प्रमत्त पितरौ वत दूरसस्थौ ॥

१. निप्रयन्ते पाठ—४० ३० सत-त०

२. प्रजयामास इति पाठ—४०

I. जनानां वरिताप ४२ त ५० पावन वरित

अस्मान्भवत्प्रणयवद्दधियः किमेवं
हा नानक त्वमगमः परिहीणहार्दः ॥ ४३ ॥

स्मेराननो विकचपङ्कजपत्रनेत्रः
शीलेन सर्वजनवल्गुलभतामुपेतः ॥
नातः परं स भविता सुकृतव्ययेन
श्रीनानको गुणनिधिर्नयनातिधिर्नः ॥ ४४ ॥

तीर्थे तस्मिन्प्रातरुन्मज्ज्य दृष्टो
लोकैः प्रातः स्नायिभिः कौतुकेन ॥
११ तार्तीयोके वासरे साश्रुनेत्रान्
सानन्दाश्रुनागतः स व्यधत् ॥ ४५ ॥

तिलकमुपरतानामेष वेपं^१ दधानः
परिहृतगृहमेध्याकल्प आविर्बभूव ॥
धृतपति वपुषा स्वं लोकमानीय पत्नी

स खलु समुपदिष्टो^२ वारिनायेन पन्थाः ॥ ४६ ॥
केचिन्मोहवशेन दृश्यत इति प्रोचुः परे प्रत्ययं
नाजग्मुस्त्वपरे नवं जनुरिति प्राकीर्तयन्विस्मिताः ॥

मायावीति जजल्पुरल्पमतयः सिद्धं परे वर्णयन्
विद्वांसस्तु वयं प्रभावमतुलं तस्येति तूष्णीं स्थिताः ॥ ४७ ॥

१. तार्तीयोके—क०

२. मेपवेप—र०

३. तृतीयस्याय तार्तीय ।

४. "तानामेपवेपम्" इत्येकः पाठ ।

'तानाम् मेपवेपम्' इति द्वितीय पाठ ।

'तानाम् एपवेपम्' इत्यपि पाठः ।

५. वारिनायो वरुणः ॥

जीवेन देहा इव देहिनस्ते
 तेनागतेनोद्गतचेतनास्तु ॥
 वसूनि मौलौ परिवर्च्य तस्य
 ददुः प्रसन्नाः परिचारकेभ्यः ॥ ४८ ॥

नानक्या चरणे निपत्य रुदितं तस्य स्मितं कुर्वतो
 नेत्राम्ब्यां दयिता निपीय निभृतं दूरादमुं निर्धृता ॥
 आलिङ्गन् जयराम इत्यकथयन्मोहाय किं नः कृतम्
 राज्ञो दुर्विनयं वदन्तमथ मां दृष्ट्वाऽहसत्सोचकैः ॥ ४९ ॥

योधयामास लेखेन धनखानस्य लेखकान् ॥
 १ खतर्कतुरगा मुद्रास्तस्य तत्राधिकाः स्थिताः ॥ ५० ॥
 प्रदापयितुकामे ताः पृथ्वीपाले प्रसीदति ॥
 देहि प्रयजितेभ्यस्त्वमिति नानक आलपत् ॥ ५१ ॥

प्रसादवह्नं नृपतिः स दातु-
 माकारयन्नापमुरीचकार ॥
 विसृज्य सर्वं विपिनस्थितेषु
 देवालयेषु स्थितिमातवान् ॥ ५२ ॥

आपन्नसत्त्वा दयितासि साध्वी
 परस्य गेहे तनयः शिशुश्च ॥
 नामर्जयत्तस्य मनो मृपात्त्वा-
 त्त्वाप्तस्य वन्धोर्दयते न कथित् ॥ ५३ ॥

I. सतततुरगा = ७००

१. पृथिवीपाले—१०

२. उत्तरीचकार—४०

३. कश्चित्—४०

स्वार्थोपाधिः प्रीतिरत्राखिलस्य
 सर्वश्रेष्ठो धन्य एको धनो यत् ॥
 भोग्याः सर्वे शश्वेदापातरम्या-
 स्तद्विद्वांसः किं भवेऽस्मिन् रमन्ताम् ॥ ५४ ॥
 मूढा यथातिममतानिगडेन वद्धाः
 कुर्वन्ति कृत्यमिह तद्ब्रह्मो बुधाश्च ॥
 काले विवेकमुभये कलयन्ति किन्तु
 तोये गभीर इव बाहुकवारिभीताः ॥ ५५ ॥
 नानकोखिलमुत्सृज्य व्यरच्यत वने स्थितः ॥
 श्रुत्वेति मूल. श्यामेन गुरुणा सह तं ययौ ॥ ५६ ॥
 परः शता जृम्भितमस्य लोका
 यटाहुलीनां ध्वनिताम्यनन्दन् ॥
 तदा यथासीत्सुखितस्ततोपि
 वने स एकाकितया ननन्द ॥ ५७ ॥
 गत्वा तौ विजने वने दृष्टशतुर्देवालये संस्थितं
 सन्त्यक्त्वाखिलभूपणाम्बरमष्टं वस्त्रद्वयाच्छादनम् ॥
 श्यामोऽभापत हन्त नानक कृतो वेपः किमेप त्वया
 नाश्रौपीः स कपायपाकविधुरैर्दुर्योगिभिर्दुर्लभः ॥ ५८ ॥
 निर्वेदात्सहसोस्थितो परिणनात्पङ्क्तिभिः सपत्नैर्युतो
 भीतिं याति वनेपि वश्यकरणे गेहेपि भो नन्दति ॥

१. धात—क०

२. इद—क०

१. ईदृशस्य जगत प्रीतिं वयं भजतु नञ्चित् इति भावः । अतोस्मिन् भवे रमणं न युक्तियुक्तमिति भावः ।

२. कामश्लोभलोभमोहमदमात्सर्पाणि ।

पेट् शत्रून्विजिगीषवो नयन्विदो ये गेहदुर्गाश्रिता
युध्यन्तेऽथ विजित्य तान्विहरता तेषां कचिन्नापदः ॥ ५९ ॥

व्याप्तस्त्रिलोक्यां यदि लोकनाथो
वनेषु लभ्येत गृहे कृतो न ? ॥ ६० ॥
भक्तिप्रियश्चेजगदन्तरात्मा

नग्रे प्रसीदेन्न पटावृते किम् ? ॥ ६१ ॥
श्रुत्वा ध्वानं जनादन्धो यथा पश्यन् प्रबोधयेत् ॥
बोधयन्तं तथा श्यामं सस्मितो नानकोऽब्रवीत् ॥ ६२ ॥

यो वै कषायो स कषायपाकं
प्रतीक्षतां श्याम ? न मे कषायः ॥

पुरीमपक्वामवधेहि तत्र
बालं नृबालं एलसम्परीतम्^१ ॥ ६३ ॥

वने न जय्याः पडमी सपत्ना
गृहान्धकूपे सुतरां सुमेघः ? ॥

जन्मान्तराराधनतोपि तस्यै
विनाः सुरारेः करुणाकृटाक्षम् ॥ ६४ ॥

बहिर्दारुपुः सन्ततोपि मधनप्रावीण्यतो लभ्यते
व्याप्तं वारि घरातले च खननादासाद्यते यत्नतः ॥

ईशो विश्विसृत्वरोपि जगतो मृञ्जादिपीका यथा
तुच्छं सन्त्यजताऽखिलं मतिमता निर्गृहते केनचिन् ॥ ६५ ॥

१. पदम्—क०

२. वितस्य—क०

३. करुणाकरा—स०

४. तुच्छं—क०

५. निगृहते—क०

I. श्लो० ६४ तः ६६ यावन् मानहरांतस्य बहिर्दाराः प्राप्यते ।

एकं मनः पुत्रकलत्रमित्र-
 धनानि यद्भावति धावमानम् ॥
 वदस्व उद्यागिभिरप्यगर्भ्यं
 कथं प्रपद्येत पदं सुरारेः ? ॥ ६६ ॥
 स्नेहनिर्यासवद्धानां जीवानां पक्षिणामिव ॥
 परब्रह्ममहोत्तुङ्गभाकाशमिव दुर्गमम् ॥ ६७ ॥
 मूलोऽन्नवीदमिरयं- यदीद्वैः
 पूर्वं किमासीर्गृहमेधिघर्मा ? ॥
 सोऽब्रूत लोभोगिरनिर्द्वैतानां
 मुक्त्वा त्रिलोकीमपि वो न तप्तः ॥ ६८ ॥
 विक्षिप्तोऽप्यमभून्नूनं न वाचं प्रतिपत्स्यते ॥
 इति मूलः कृषाकृष्य श्यामेन सह निर्गतः ॥ ६९ ॥
 धनखाननृपद्वारि मूल आवेदनध्वनि-
 मुच्चैश्चकार तच्छ्रुत्वा कोऽयमित्यन्नवीन्नृपः ॥ ७० ॥
 मित्रखानोन्नवीन्मूलो नानकधसुरो नृपः ॥
 आवेदयति जामातुर्धनं मे दुहितार्हति ॥ ७१ ॥
 धनखानस्ततोऽब्रूत नानकेन पुरोदितम् ॥
 मुद्रा-मदीया दातव्याः परिव्राड्म्य इति स्फुटम् ॥ ७२ ॥
 मूलचन्द्रस्ततोऽवादीद्राजानो न्यायवादिनः ॥
 तस्य विक्षिप्तचित्तस्य न प्रमाणं वचनः खलु ॥ ७३ ॥

१. प्रदीप्त - स० ।

१. यथा पिञ्जरेवद्वपक्षिणां कृते आकाशं दुर्गमम् तथैव
 स्नेहे वद्धाना जीवाना कृते ब्रह्म दुर्गमम् ।

२. श्यामः = मूलानुगतः ।

३. मित्रखानः = धनखानानुशीवी ।

जयरामं नृपोऽपृच्छद् ब्रूहि कोऽर्हति तद्वनम् ॥
अवोचत्स पुनः पृष्टो नानकः पृच्छथतामिति ॥ ७४ ॥

जनैर्नृपो नानकमाजुहाव
पुनः पुनः क्रोधवशात्प्रणुनः^१ ॥

आगत्य तस्थानमत्समाया
सन्दीपयिष्यन् धनखानमन्युम् ॥ ७५ ॥

आकारितस्त्वं बहुवारमाणाः
कुतो न भो नव्यविरक्तियालिन्^१ ? ॥

द्रव्यं तवायं श्वशुरो जिघृक्षु-
रास्ते ततो देयमिदं नु कस्मै ॥ ७६ ॥

तं नानकोऽभापत ते न भृत्यो
भृत्योऽप्युनाहं जगतां^२ नियन्तुः ॥

किमर्थमाकारितवानसि त्वं
द्रव्यं तु तत्प्रयजितैकमोज्यम् ॥ ७७ ॥

पत्नी विपुत्रापि^३ लभेत मर्तु-
घनं सपुत्रान कथं नु राजन् ॥

न्यायानुरोधाद्बदतीति लोके
विचिन्त्य राज्ञेति पुनजंगाद ॥ ७८ ॥

पश्यन्त्वमुं मन्त्रविदो विचेता
यद्येप जाया घनभागिनी स्यात् ॥

चेत्स्वस्थचित्तोऽस्य^४ ।वचः प्रमाणं
तदा घनं प्रयजिता मजन्तु ॥ ७९ ॥

१. प्रणुनै-त०

२. जगती नियन्तु-त०

३. विमुक्ता-क०

४. स्वस्थ-त०

I. सद्यो पृनसयातिजनहरयय ।

अथागमन्मन्त्रविदस्तुरुष्काः^१

सिद्धार्थविक्षेपकृतः पठन्तः ॥

क्रूररूपायैः परिपीडयन्तः

त्वं कोऽसि कोऽसीति मुहुर्जजल्पुः ॥ ८० ॥

तान्नानक उवाचेदमसिद्धान् सिद्धमानिनः ॥

देवनामार्ङ्कितैर्मन्त्रैर्भूतोच्चाटनजीविकान् ॥ ८१ ॥

कृपिः समूलैव विनाशिता यैः

खलाः खलार्थं किमु ते यतन्ते ? ॥

विक्रीणतां नाम महेश्वरस्य

सिद्धिः किमेषां परकार्यकृत्स्यात् ? ॥ ८२ ॥

उन्मादवानस्मि जनार्दनस्य

प्रेम्णा निजानन्दनिरञ्जनस्य ॥

तृणाय मन्ये सकलां त्रिलोकीं

प्रतिक्षणं क्षीणतरस्वभाजम् ॥ ८३ ॥

मन्त्रस्य देवं परिचिन्वते न

न ते प्रकुर्वन्ति जनस्य कामान् ॥

नृत्यन्तमारुह्य शिरांसि मृत्युं

नोच्चाटयन्तेऽपि तु भूतसङ्घान् ॥ ८४ ॥

अहो महाभूतनिबद्धदेहा

भूतं किमुच्चाटयथा प्रभूतम् ॥

लोभं निगृहीत महापिशाचं

युयं यदावेशवशाद्विमूढाः ॥ ८५ ॥

१. विक्षेप-क०

२. त्रिलोकी-क०

३. देव-क०

४. तदा-क०

१. तुष्टका मन्त्रविद. = तुर्कतान्त्रिक इति भाष्यायाम् ।

२. श्लो० ८३ तः ८७ यावत् नानकस्य तुष्टकमन्त्रविदं प्रति ईशोपदेशः ।

त्वं कोसीऽति किमत्र पृच्छथ जडा देहेन्द्रियादीतरं

। नित्यानन्दमगाधबोधजलधिं जानीत मामद्वयम् ॥

देहं केचन भूतयोगजनितं चैतन्यमन्ये परे

। विज्ञानं क्षणिकं वपुः परिमितं मामाहुरेके धिया ॥ ८६ ॥

केचनोचुरिमा वाचः श्रुत्वास्य म्लेच्छमान्त्रिकाः ॥

नाविष्टो न च विक्षिप्तो ज्ञानवानेप निश्चितम् ॥ ८७ ॥

अर्धं प्रव्रजितेभ्यस्तदर्धं नानकयोपिते ॥

धनखानो धनमदात्तदा स्वमतिमाश्रितः ॥ ८८ ॥

आर्यम्लेच्छोपास्यदेवे न मेदं

ज्ञानी यस्मान्मन्यते नानकत्वम् ॥

वन्देयास्तं सार्धमस्माभिरद्य

तस्माद्भजेत्याग्रहादेनमूचे ॥ ८९ ॥

यवनदेवगृहे यवनैः समं

नतिपुरीकृतवानथ नानकः ॥

किमपि नार्यजनो नृपमीतितोऽ-

वददपासरदारततरस्ततः ॥ ९० ॥

धनखानादिभिर्म्लेच्छैर्म्लेच्छमन्त्रानुवादनात् ॥

नानको म्लेच्छतां नीत इति कोलाहलोऽभवत् ॥ ९१ ॥

विशालनेत्रक्षरिताश्रुधारो

म्लानाननोऽगाञ्जयरामवर्मा ॥

निधिं द्विजं द्वारि नियुज्य वार्ता-

बोधाय गाढं हृदि द्यमानः ॥ ९२ ॥

१. केचिनो—क०

२. मादत्त—क०

३. मूर्धं—क०

४. गाह—क०

५. रूपमान—क०

१. निधिः कश्चिद् ब्राह्मणः ।

तमप्रसन्नं वनिता विलोक्य
 पप्रच्छ किं म्लानमुखोऽस्य कस्मात् ॥
 ऊचे स ते आतरमद्य राजा
 'म्लेच्छो चिकीपंत्यहह 'प्रसह्य ॥ ९३ ॥
 आश्वासयनमास तु नानकी तं
 न नानकस्याभिभवाय च्छित् ॥
 शक्नोत को नाम सहस्ररश्मि
 पिघातुमीष्टे ।करसंपुटेन ॥ ९४ ॥
 अनीतिरेपा यवनस्य राज्ञो
 विनाशिनीति ब्रुवतां सरोपम् ॥
 सतां सुरत्राणपुरस्थिताना-
 भ्मभूद्विपादः "प्रति सन्नं भूयान् ॥ ९५ ॥
 अनुशोचति नानकं सहाये-
 जयरामे प्रतिकारशक्तिशून्ये ॥
 निधिरागतवान् 'द्विजः 'प्रवृत्त्यै
 नृपतिं द्वारि नियोजतः स पूर्वम् ॥ ९६ ॥
 स पृष्टो जयरामेण निजगादेदमाहृतः ॥
 म्लेच्छाः सन्तो विनिष्कान्तास्तदुक्तिमनुवच्यहम् ॥ ९७ ॥
 देवोपस्थितये स्थितो नृपतिना नोपेस्थितिं नानकः
 चक्रे तं नृपतिर्जगाद कुरुपे किं नाञ्च देवानतिम् ॥
 तं सम्प्रत्यवदत्त्वया सह मया कार्या सुरोपस्थिति-
 'स्त्वं गान्धारगंतो नियोजितमनाः क्रीणांसिभो घोटकान्' ॥ ९८ ॥

१. प्रतिसप्र-४०
 २. सदायं-१०
 ३. प्र पूर्वम्-४०
 ४. माहृत-४०

1. हास्यरसस्य वेधलं द्विवा एवापीवाडलोकाः समापतन्ति दृष्टिपत्रमत्र सम्पूर्णे महाकाव्ये ।

कार्यस्तदोवाच मया समं कुतः ।

कृता न देवानतिरत्र तिष्ठता ॥

ऊचे स तं गर्तनिपातवाग्णं

कर्तुं किञ्चोरस्य, गतो भवानपि ॥९९॥

परिचितव्रतामस्य स-तदा ज्ञात्वा नराधिपः ॥

किञ्चिद्धीतो जगादामुं विचर-त्वं यथासुखम् ॥१००॥

इति संलपतां तेषां दूरस्थः, श्रुतवानहम् ॥

आयाति नानको नूनं, स्वेन घर्मेण रचितः ॥१०१॥

जयरामादयस्तस्य वाग्भिराश्वासमाययुः ॥

यथार्थत्वं याचमानो देव ताभ्यस्तदुक्तिषु ॥१०२॥

विदार्यमासा यवनान्घनानि

प्रमाकरो नानक उद्धतस्ततः ॥

विलोक्य हर्म्यात्तुलसी^१ तमालप-

द्वर्धस्व भोः स्वामिनि घन्धुलाभतः ॥१०३॥

यथास्वितं नानकमागतं तं

विलोक्य सर्वे मुहुरीक्षमाणः ॥

क्षणं प्रमोदाश्रुभिरास्रवद्भिः

कृतान्तरायाः परितापमापुः ॥१०४॥

जयरामस्ततोऽपृच्छत्किमभूत्तत्र कथ्यताम् ॥

यदभूत्तदभूदेव मुदा, तिष्ठतु नानकः ॥१०५॥

निर्वन्धपृष्टः पुनरावभाषे

मामुक्तवान्म्लेच्छनृपो न मेदम् ॥

ज्ञानी क्वचिद् ब्रह्ममतिः करोति

सहोपतिष्ठस्य मया ममेदम् ॥१०६॥

१. शयस्व—क०

१. शयं—क० इदं व्यक्तिवाचकं नाम ।

२. मुनयो—नानकया सती ।

३. देवताभ्य इति चिन्त्यं वाष्पानोद्भिर्भरत्वान् ।

४. अन्धपती-अन्धनमन्थी वा ।

स्वीकृत्य तूष्णीमपि वर्तमाने
 न वन्दसे किं पुनरित्युवाच ॥
 अवादिषं त्व तुरगान् ग्रहीतुं
 गान्धारगः केन ततोऽनुमेयम् ॥१०७॥
 धर्मोपदेशाय जगाद कार्यो
 मिथ्या कुतो वक्षि नृपे स्थितेऽत्र ? ॥
 नृपाल एवैनमुवाच सत्यं
 ब्रवीति गान्धारगतं मनो मे ॥१०८॥
 पुनर्धर्मापे कुपितोऽथ कार्यो
 मया स्थितेनात्र न वन्दसे किम् ? ॥
 तमन्नवं त्वञ्च गतोऽसि कार्पिन् !
 गृहं स्वकीयं, बडवा मृता, ते ॥१०९॥
 लालः किशोरस्तव चित्ततुल्यो
 गते पतेत्तद्विनिवारणाद्यंम् ॥
 पन्थादियत्नाननुतिष्ठतस्ते
 त्वमेव साक्षी धृतधर्मशास्त्रः ॥११०॥
 हीणः किञ्चित्तदा कार्यो सत्यमित्यवदन्नृपम् ॥
 नृपस्तुः माम्ब्रवाचेदं पन्थानस्तेऽकुतोभयाः ॥१११॥
 प्रभावं तस्य राजपैः श्रुत्वाऽनुप्यन्निजा जनैः ॥
 जिहासां बीक्ष्य सर्वस्य नातुप्यन् साश्रुलोचनाः ॥११२॥

१. ततो न मेयम्—क०

२. गते तदि—क०

३. नरम्—क०

४. नियोजनः—स०

१. नास्ति कुतो भयं यस्मात् स अकुतोऽभयः ।

२. हातुमिच्छाम् ।

हित्वा कुडुम्भं सहसा यियासुं
 निर्मोकमुत्सृज्य यथा भुजङ्गम् ॥
 न कोऽपि तं रोद्धुमलंभृव
 स्वसा तु साश्रुः सदयं जगात् ॥११४॥
 भ्रातस्तपस्यां त्वमिहैव कुर्या-
 स्तत्रान्तरायो भविता न कश्चित् ॥
 दूरादपि त्वामवलोक्य लक्ष्ये
 सरोजिनी धूर्यमित्र प्रमोदम् ॥११५॥
 तमानुरागो न बभूव पित्रो-
 र्मथ्येव' ते प्रीतिरतीव चाल्यात् ॥
 ममत्वशून्योऽसि तथापि दीने
 'दयालवः साधुजना भवन्ति ॥११६॥
 नानकस्तामुवाचेदं त्वं मोहात्किं प्रलापिनी ॥
 एको जातो मृतश्चैकः सम्बन्धः केन' कस्य कः ॥११७॥
 ज्ञात्वापि संयोगवियोगजन्म-
 जरामृतिप्रायमिभं प्रपञ्चम् ॥
 नारीस्वभावात्कृपणासि यत्नं
 द्रक्ष्यामि तच्चां पुनरेधि तुष्टा ॥११८॥
 चन्दोरात्री क्रोधमूर्च्छामुपेता
 क्रूरैः शब्दैः कर्कशाक्रोशयुक्तैः ॥
 ऊचे स्वस्याः कन्यकाया रुदन्त्या
 दैन्य दृष्ट्वा दूयमाना दुरन्तम् ॥११९॥

1. सामान्येन विनायकमर्षेतरूपोऽर्थात्तरणाय ।

2. जगतो मिथ्या-वप्रतिपादनम् ।

१. वञ्चिन्—४०

२. मन्थव—४०

३. दुर तम्—४०

किं नावमारोह्य कुटुम्बमेत-
 दरित्रमङ्गं कृतवानसि त्वम् ॥
 हातुः सुतां धालसुतां मदीयां
 दया न ते चुम्बति चित्तमीपत् ॥१२०॥
 परात्मजायावनवर्त्मपातं
 कर्तुं विरक्तोऽप्यमभूत्पूर्वः ॥
 न शैशवे नापि च वार्धके हा
 तारुण्यमाविष्कृतवान् विडम्बम् ॥१२१॥
 किं नैष्टिको ना भवितुं तदेवं ?
 चिकीर्षितं चेत्तत्र हन्त जाल्म ?
 कुटुम्बपोषे किल कातराणां
 विरक्तिमार्गः सुगमो नराणाम् ॥१२२॥
 दैवादुपेतैर्विपयैरजीर्णै जाते
 विरक्ता बहवो भवन्ति ॥
 त एव तेभ्यः स्पृहयालवो हा
 दृष्टा धनिद्वारि पुनर्भ्रमन्तः ॥१२३॥
 नेयं विरक्तिर्दुरदृष्टवेगो
 यन्मोहितो हा सकलं विहाय ॥
 तुम्ब्या च यष्ट्या मलमल्लकेन
 भिक्षिप्यसे भोः कृपणान् कणांस्त्वम् ॥१२४॥
 अयं यज्ञः सायुकुटुम्बपोषं
 दानादुदीतं महिमानमुज्झन् ॥
 सुखं च दैवोपनतं त्वमेत-
 द्विरज्यसे त्रूहि फलाय कर्त्तुम् ॥१२५॥

१. निडम्बम्—क०

२. मार्गमुगमो—ख०

३. तुम्ब्यां च—ख०

सत्सङ्गतस्ते परिणाम एषः
 सन्तो दसिद्राः स्वसमञ्चरन्ति^१ ॥
 जनं समाविश्य विशस्य तूर्णं
 पिशाचमेवातनुते पिशाचः ॥१२६॥
 अजातपक्षाः भिशवो रुदन्ति
 व्रताय तस्यास्य कृते च पत्नी ॥
 अनन्यपुत्रौ पितरौ जरन्तौ
 सुश्लाघ्यमेतस्य तपः कथं न ? ॥१२७॥
 न कोपि रोद्धा सकलैरपेक्ष्ये
 गृहाश्रमे ते चरतस्तपस्याम् ॥
 नाकर्णिताः किं जनकादयस्ते ?
 गृहे स्थिता मुक्तिमुपागताश्च ॥१२८॥
 न क्षत्रियाः क्षोणितले किमासन्
 भविष्यदुन्मत्तममुं यतिमे ॥
 जागातरं हा^२ शृतवान्नुताया
 दुर्दैवतो मोहमुपेत्य नूनम् ॥१२९॥
 तां नानकः शान्तमना चमापे
 मोहेन रूक्षाणि समालपन्तीम् ॥
 लोष्टैर्हतो वा कुसुर्मर्शतो वा
 शानी विकारं न मनागुपेति ॥१३०॥
 क्षणे क्षणे भ्रज्यमानां नावमेतां समाश्रिताः ॥
 मग्नाः सर्वेऽपि नियतमात्मानं नोदरन्ति चेत् ॥१३१॥

१. समाचरन्ति—क०

२. हासृत—क०

३. भ्रजमाना—र०

दया हरेरर्थकरी जनस्य
 परस्परं किं दययाऽप्यदृनाम् ॥
 व्याघ्रस्य जाले पतिताः पतन्तः ॥
 कुर्वन्ति किं वा दयया रुदन्तः ॥१३२॥
 'ऊडा दिवोभ्येत्य सुता त्वदीया
 केनापि दैवादजरामरेण ॥
 कालं कियन्तं सुखिनी तदास्या-
 दृता जनेनेति तु वर्त्मयातम् ॥१३३॥
 जायापती रोगवियोगमृत्यु-
 युक्तावनेकान्तमुखौ प्रसिद्धौ ॥
 चद्वौ यदैवावमरं लमेत
 तदा पलायेत विमृद्भूलः सन् ॥१३४॥
 ये नेष्टिकास्ते दुरदृष्टयः स्त्रीं
 शुनीमनुश्वान इव भ्रनन्ति ॥
 कुडुम्भपोषे विधृतप्रतिज्ञा
 'ग्लायन्ति पोषाय' निजोदरस्य ॥१३५॥
 उत्क्रान्ति कालेष्यभिलष्यमाणै-
 र्भवेदजीर्णं विपयैर्नुकस्य ॥
 विडम्बयेत्किं न जनं विरागा-
 भासः ? क्षदाभास इव ज्वरार्तम् ॥१३६॥

१. पडादिवो-४०

२. दजगामरेण-४०

३. जनेनीति-४०

४. पेनेष्टिका-४०

५. ज्ञापन्ति-४०

६. घोषोप-४०

त्यक्त्वा स्वतोऽहं सकलां समृद्धिं
 भिक्षां चरिष्यामि कुबुद्धियोगात् ॥
 ये नीतिमन्तो निपुणा यतन्ते
 राज्याय ते भैक्षभुजः किमर्थम् ? ॥१३७॥
 अर्थादयस्ते सुखयन्ति साध्वि^१
 विध्वंसमाना हि सुरक्षिता ये ॥
 तद्दूरदृश्वानमनश्वरस्य
 सुखस्य लाभाय कृतप्रयत्नम् ॥१३८॥
 सन्तः स्वयं स्वस्य समाचरन्ति
 यं भाग्यवन्तं जननी प्रसूते ॥
 गङ्गाम्बु^२ सन्तो मलयोद्भवश्च
 व्रितन्वते स्वाश्रितमात्मतुल्यम् ॥१३९॥
 प्रारब्धयोगेन^३ निजेन सर्वः
 सुरक्षितो रक्षति कः कमत्र ?
 रक्षाक्षमश्चेदितरस्य कश्चित्
 स्वस्यैव रक्षां न कुतः करोति ? ॥१४०॥
 अनेकजन्मार्जितपुण्यपुञ्जा
 मुक्ता^४ गृहस्था जनकादयस्ते ॥
 अन्योपि गार्हस्थ्यवरो न मोहा-
 न्मुमुक्षमाणः परिहासमेति ॥१४१॥
 दौहित्रकौ वीक्ष्य सुखं लभस्व
 मामुन्मदिष्यु^५ विजहीहि मरे ॥

१. समाधि—४०

२. गंगादु—४०

३. भोपेन—४०

४. मुक्ता—४०

समाहिता त्वत्तनया विपत्ति-
स्त्वयैव दुर्दैववशादुदीता । १४२ ।

मग्नायां तरणीं पथा प्रतरणे शक्ता अशक्ता जनान्
धृत्वा रागवशेन तैर्नियमिता मज्जन्त्यमीभिः सह ॥
एवं स्वार्थपरैरनर्थमतुल जानन्नपि स्वं जनः
संसाराम्बुनिधौ निमज्जति महामोहात्कुटुम्बैर्वृतः ॥१४३॥
स्वप्नेन्द्रजालोपममाशु विश्वं

विहाय मुक्त्यै सुमतिर्यत्तेत ॥

चिन्ता कुटुम्बस्य वृथैव दैवं
न कोपि कस्यापि निवर्तयेत् १ ॥१४४॥

एवमुक्त्वा रुदत्यैव परिवारे महत्यपि ॥
नानक्या प्रायितः किञ्चिदुक्त्वा प्रब्राज नानकः १ ॥१४५॥

तलवण्डीगतश्चाहं तमामन्त्र्य चिरागतः ॥
पित्रादीन्वीक्षितुमना नानकानुगतीच्छया ॥१४६॥

विरक्ते नानके मासत्रयादूर्ध्वं सुतोऽभवत् ॥
लक्ष्मीचन्द्र इति ख्यातश्चन्द्रवत्प्रियदर्शनः ॥१४७॥

नानक्या प्रार्थितं दत्त्वा श्रीचन्द्रं दीनमानसा ॥
लक्ष्मीचन्द्रं गृहीत्वागाचन्दोराज्ञी सुलक्षणीम् ॥१४८॥

इति श्रीजगद्गुरुनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
वनगमन नाम षष्ठः प्रस्तावः ॥

1. श्लो० १३० ता १४४ यावत् नानकस्य चन्दोराज्ञी पति जीवनविषये व्याख्या ।

2. नानकस्यामिनिष्क्रमणं बुद्धस्य महाभिनिष्क्रमणाद्भिन्नम् । बुद्धः ज्ञानान् परिवारं त्यक्त्वा गतो नानकस्तु रुदन्त परिवारस्त्विति ।

१. स्वप्नेन्द्र—क०

२. चिराङ्गत.—क०

३. सुलक्षणी—क०

सप्तमः प्रस्तावः

यस्याः कटाक्षकलया सकलाप्यकस्मा-

त्स्वर्गापवर्गं सुरधेनुरुपैति विद्या ॥

दिण्डीरपिण्डधवला परिधावतीह

कीर्तिंश्च सा मयि सुतुप्यतु वागधीशा ॥ १ ॥

निर्गत्य नानको गेहात् वनेषु व्यचरद्वशी ॥

वृत्तिं^१ वन्यफलैः कुर्वन्ननिश्चितनिकेतन ॥ २ ॥

क्वचिद्वृक्षस्याधः क्वचिदपि लताकुञ्जनिलये

क्वचिद्वर्यां सिंहैर्दुर्तपरिहृतायां सविनयैः ॥

क्वचित्तुङ्गे शृङ्गे तपति तपने द्वन्द्वरहितः

स^१ तस्थौ स्वस्थात्मा विगतभयरागव्यतिकरः ॥ ३ ॥

श्रुत्वा कालःस्तनयत्रिगम खेदमापत् सभायां

मामप्राक्षीत्कथितमखिलं दीनदीनोऽश्रुणोच ॥

तं विक्षिप्तं त्वमत्सुमतिर्वालसिन्धो किमौज्जो ?

व्याहृत्यैवं विकलहृदयो मर्दनो^२ प्राहिणोत्तम् ॥ ४ ॥

मर्दनः सशुपागत्य नानक्याः सविधे नमन् ॥

नानरुस्य प्रवृत्त्यर्थमागतोस्मीत्यकीर्तयत् ॥ ५ ॥

नानकी साश्रुनयना निजगादानुतापिनी ॥

विहाय निवसत्यस्मान्नानको विजने वने ॥ ६ ॥

१. वृत्ति—४०

२. सिंहैर्दुर्त—४०

I. नानकस्याश्रानिभ्रानिनोत्त्व प्रतिपादयति कविः ।

2. सिन्धेषु मर्दनस्य नाम 'मर्दना' इति प्रचिनोति । मर्दनो ऽगिरो नानकप्रवृत्तिं परित्यक्तं विनुमियाय ॥ तं च नानको नानक विनोदयितुं प्रयत्नः ।

अहं गमिष्यामि तदीयपार्श्व-
 मित्युक्तवन्तं तमिमं जगाद ॥
 त्वं गच्छ तस्यान्तिकं भावसेध
 विनोदयन्वैणिकतागुणेन ॥ ७ ॥
 तद् दूरदेशान्तरमेव गच्छे-
 द्यथा तथा त्वं सुमते ! यतेयाः ॥
 मौलोसि नस्तातकुलस्य कार्य-
 मिदं त्वया कार्यमिहार्यबुद्ध्या ॥ ८ ॥
 भोजितो भूरि सत्कारं नानक्या च विसर्जितः ॥
 अन्विष्येऽहं वनान्तेषु भ्रातोऽप्येष धृतिं बहन् ॥ ९ ॥
 जगत्यसारे जगतीनिवासं
 भक्तो यथा भक्तिवशाद्गुपैति ॥
 तथा स तं प्राप वने वनन्तं
 क्वचिचरोर्मूलमलङ्कारिण्युम् ॥ १० ॥
 विरुदमस्य पपाठ ननाम स
 स्मिन्मुखस्तमभापत नानकः ॥
 मम किमु^१ द्रुममूलनिवामिनो
 'विरुदवर्णनया तव मर्दन ? ॥ ११ ॥
 बुशल्पसि कुतः सौम्य स्मृतमात्रः समागतः ?
 क्वचिन्मे वनवासस्य सचिवस्त्वं बुभूषसि ? ॥ १२ ॥

१. तस्यान्तिकं भाव-६०

२. नदूरदेशान्तर-७०

३. भोजितो -४०

४. तान्तो-५०

५. वयं-६०

६. वनूपनि-७०

१. विरुदवर्णनं नाग्निपत्र गणनेन । विरुदो राजम्बुतिः । नानको राजपरितन्त्रस्य विरुदः ॥

राजपिणा तेन तथाऽनुयुक्तो
 वाग्भिर्जनानां हरतानुत्तापम् ॥
 अवोचदुच्चैर्विनयावनम्रो
 वचः स कालोचितमाप्तवाच्यम्^१ ॥ १३ ॥
 स्वामी सर्वास्ववस्यासु पत्न्या परिजनेन च ॥
 सम्माननीयः सततमेष धर्मः सनातनः ॥ १४ ॥
 न न्यूनतां ते कलये महात्मन्
 नाधिक्यमेवाधिगतं समीक्षे^२ ॥
 पूर्वं नमस्यः किल कैश्चिदेव
 साधोऽधुना सर्वजगत्प्रणम्यः ॥ १५ ॥
 ज्ञातः पुरा योगिवरोऽधुना तु
 पयंत्रजो ज्ञानसिराविरासीत् ॥
 त्वत्सत्यसंकल्पतयानुकृष्टः
 समाश्रितोऽहं तव पादपद्मे ॥ १६ ॥
 पित्रा प्रवृत्त्यै प्रहितस्तवास्मि
 स्वसाज्वदत्तेन सहैव तिष्ठेः ॥
 कर्ता यथा सम्भवमेतयोश्च^३
 प्रोक्तं प्रसादं च तवाश्रयिष्ये^४ ॥ १७ ॥
 मर्दनेनैवमुक्तस्तु नानको व्याजहार तम् ॥
 वीणामानय मोः सौम्य ! गुणान्गायत ईशितुः ॥ १८ ॥

1. १४ त- १७ यायत् नानकं प्रति काश्यप्य नानक्याश्च मर्दनेनोक्तः ।

१. वाच्यम्-क०

२. समीक्षे-क०

३. मेतयोश्च-क०

४. येषितुः-क०

५. सर्वविधया न कृतो अस्ति सन्धिरत्र ।

ओमित्युक्त्वा वैणिकानां निकाये
 १वीणां २लिङ्गं मर्दनं पर्यटन्तम् ॥
 विक्षिप्तं तं क्षत्रियं सेवमानः
 किं त्वं वीणामिच्छसीत्याक्षिपंस्ते ? ॥ १९ ॥

आक्रुश्यमानः परिभाव्यमानो
 मूढैरविज्ञाततदीयतर्चैः ॥
 निवृत्त्य वाढं ३ विमनायमानः
 श्रीनानकं मर्दन इत्युवाच ॥ २० ॥

निन्दन्ति लोका नितरां भवन्तं
 हसन्ति मां वैणिकदुर्दुर्गुडाः ॥
 वदन्ति विक्षिप्तमनु प्रवृत्त-
 स्त्वं किन्न विक्षिप्ततरोऽसि मन्द ! ॥ २१ ॥

निशम्य नानकोऽब्रूत ब्रज वीणां समानय ॥
 लोकस्तु सर्वथा भद्रं न कमप्याह मत्सरो ॥ २२ ॥

लोकानुरञ्जनरतं
 ३भगवन्तं जानकीपतिं निन्दन् ॥
 कं मुञ्चति प्रपञ्चः ?
 प्रपञ्चचञ्चुश्चिरंतनो हन्त ३ ॥ २३ ॥

1. "सारङ्गी" गुरुप्रथमसाहिबे ।

2. लिङ्गम् प्राप्तम् ।

१. वाढं-क०

२. भवन्तं-क०

३. हन्त-क०

मर्दनः पुनरगात्स्वसजातिं
 बल्लकीविचयतत्परचेताः ॥
 रंजयन्तमवलोक्य विपञ्च्या
 वैणिकं यवनमेकमुवाच ॥ २४ ॥
 कश्चित्प्रव्रजितो वने निवसति स्वच्छन्दसर्वक्रियः
 शुश्रूषुः स च ^१बल्लकीरवमतो मां वैणिकान्वेपिणम् ॥
 तस्यार्थे कलयस्व सौम्य ! यदि ते चेतः प्रसादो भवे-
 देतं प्रेपय तद्विनोदविषये वीणाध्वनौ^२ दक्षिणम् ॥ २५ ॥
 यवनः प्रणम्य मम भाग्यमिति
 प्रशशाम तं श्रुतिं गच्छ सखे ! ॥
 सह मर्दनेन स जगाम वने
 प्रणनाम नानकमुदीक्ष्य कृती ॥ २६ ॥
 स्थित्वा गुणेषु ^३कोणं घटयन्तं^३ नानकस्तमाचष्ट ॥
 अस्मै प्रयच्छ वीणां त्व मर्दन ! वादयस्वैनाम् ॥ २७ ॥
 नाहं तयास्मि कुशलः शृणु सौम्य ! सम्पन्
 वीणां प्रवीण इह वादयतामयं हि ॥
 एवं वदन्तमपि मर्दनमेव वीणा-
 वादे न्ययोजयत नानक आग्रहेण ॥ २८ ॥
 आदाय मर्दनो निम्पद्वादयामास वल्लकीम् ॥
 श्रुतिस्वरग्रामताला आमूर्च्छन् मूर्च्छनास्ततः ॥ २९ ॥

१. जानीन्-क०

२. ध्वनौ-ल०

३. घटयत-क०

४. विपञ्ची-वीणाभेदः ।

५. ध्वनौ-वीणाभेदः ।

६. कोण घटयन्त = तार गड कुर्वन्तम् ।

वनजन्तवश्च विहगाश्च विलोलाः
 १परिशुश्रुवुर्गतमया हृत्चिन्ताः ॥
 इतरेतरं व्यरुदधेत्यसमन्ता-
 दहिवभ्रुकाककरटादि न किञ्चिद् ॥ ३० ॥
 अस्त्रण्डचैतन्यमिदं समग्रं
 त नानको नात्र विकल्पबुद्धिः ॥
 वीणागुणैरेव रवः प्रतेने
 स्पष्टाक्षरो बालककण्ठकल्पः ॥ ३१ ॥
 किमुद्य चैतन्यमवाप्य भूयः
 स वैणिको व्याहृतवान् विलम्बः ॥
 नाथ्रौपमेतादृशनादतत्त्वं
 वीणाध्वनौ वीतवयाः कदाचित् ? ॥ ३२ ॥
 गन्धर्वराजः किमु तुम्बुरुस्तं ?
 मां मोहयस्येतदुपेत्य रूपम् ॥
 मनीषितं हन्त मुनेरुताहो
 २यच्छब्दतत्त्वस्य तवावसिद्धिः ॥ ३३ ॥
 प्रत्यपि तां तेन ततो विपश्चो
 स वैणिको नानकपादपद्मे ॥
 निघाय बद्धान्जलिरित्युवाच
 तवोपहारः ३ परिकल्पितोऽप्यम् ॥ ३४ ॥
 तं नानकोऽभापत सुप्रसन्न-
 स्त्वय्येव तिष्ठेदियमह्म ! वीणा ॥

१. तम्बुर-क०

२. मुग्ध-स०

१. इदं तस्य वीणादायनं कृत्वा वनजन्तवोऽपि मोहन्तः ॥

२. वीणादायने शब्दतर इत्यतिशयः ॥ वीणाया बालककण्ठकल्पनिरिच्छन्तिरित्येवमिति भावः ॥

३. 'प्रत्यपि ताम्' इत्यारम्भे 'तवोपहारः' इति पठने 'क' पुस्तके नास्ति ॥

सदोपयोगो भवतो यदस्या
नावश्यकस्त्वत्र यतस्तदर्थः ॥ ३५ ॥

कृत्वाग्रहस्यापि न वैणिकस्य
वीणाप्रवीणो जगृहे गतः सः ॥
भूयोविपञ्चथानयने स चित्तं^१
श्रीनानको मर्दनमाद्यभाषे ॥ ३६ ॥

स्वसुः समीपं मम गच्छ याचे-
द्रव्यं विपञ्चीक्रयणार्हमङ्ग ! ॥
दद्यात्तदा तेन तदा तु वीणां
क्रीणीष्व नोचेत्कथयेस्तदुक्तिम् ॥ ३७ ॥

नानक्या पार्श्वमगमन्मर्दनो आतृवत्सला ॥
आतुः पप्रच्छ कुशलं सा भूयः साश्रुलोचना ॥ ३८ ॥

आता मन्त्रे वसति विपिने वीतरागस्त्वदीय-
स्नातः स्वेनाप्रतिभमहसा माननीयो मुनीनाम् ॥
वीणां क्रेतुं स्वरपरिमितां^२ मुद्रिका देहि मद्यं
तस्यादेशादुपगतवते श्रोप्यतः पुण्यगीतीः ॥ ३९ ॥

उक्ता तेनेत्यवितथगिरा नानकी तं चभाषे
कामं मुद्राः कलय मुकृतोन्ध्रातरं मे कदाचित् ॥
नीत्वा गच्छेर्यदि तव यशो यावदायुः पठेयं
तेनाप्युक्तं मणिनि भवतीं भूय आलोकयिष्ये ॥ ४० ॥

१. चित्त-४०

२. स्वरपरित-४०

१. स्वरपरिमितामुद्रा-—७ मुद्राः

ओमित्युक्त्वा मर्दनो निर्जगाम
 गत्वा पार्श्वे नानकस्येति चख्यौ ॥
 दत्ता मुद्रास्ते भगिन्या भवन्तं
 द्रष्टुं भूयस्तप्यते वत्सलत्वात् ॥ ४१ ॥
 पुनरागमन प्रतिश्रुतं भवता तत्सफलं विधीयताम् ।
 तरुणानवकेशिनाश्रुतं कुसुमानामिव मण्डलं पुरः ॥ ४२ ॥
 करुणावरुणालयस्त्वदीयां
 गिरमारुर्ष्य जगाम तं निकेतम् ॥
 तुलसी^१ तमुदीक्ष्य तुङ्गसौधा-
 दवदत्स्वामिनि ! नानकोऽयमेति ॥ ४३ ॥
 नानकी परमहर्षनिर्भरा
 द्वारमागतवती दिदृक्षया ॥
 चौरधारिणमुदीक्ष्य नानकं
 नीरनिर्झरमुवाह नेत्रयोः ॥ ४४ ॥
 पादयोर्निपतिता तपस्विनः
 पावनस्य करुणाविलोकितैः ॥
 सोऽब्रवीत् भगिनि किं विलप्यते ?
 त्वं ममासि सहजा युगे युगे ॥ ४५ ॥
 भ्रातृभावमधिगम्य यत्तु^२ मां
 चिन्तयस्वन्नुदिनं दयातुरा ॥
 तेन ते गतिरतीव शोभना
 भाविनी जगति भूतिरेव च ॥ ४६ ॥

१. तुलसी = तम्राक्षी दाम्नी नानकया ।

१. यतुर्मा—४०

२. भूरि—४०

सा भोजयामास ततः प्रसन्ना
 प्रीत्या सद्ग्नं परिवेषयन्ती ॥
 स्ववान्धवं मर्दनमत्युदारा
 क्षुत्क्षाममापृच्छयं पुनः पुनश्च^१ ॥ ४७ ॥
 आतरत्र वस पञ्चपाणि^२ वा
 वासराणि हृदयं प्रसादयन् ॥
 प्रार्थितः सहजयेति नानक-
 स्तामुवाच परितान्त्वयन् वचः ॥ ४८ ॥
 वियोगो दुर्वारो भगिनि सह जीवेन वपुषः
 किमु प्र^३ष्टैरन्यैः स्थिरमिह न किञ्चिज्जगति यद् ?
 अतः स्नेहं मन्दं कुरु विविधदुःखाकरमम्यं
 मुकुन्दं^४ सेवेयाः स्वजनसुखकन्दं शुचिमतिः ॥ ४९ ॥
 प्रभाववद्भिर्हृदये भगिन्या
 वचोभिराधाय बुधो विवेकम् ॥
 स्नेहाद्रचितान् जयरामकादीन्
 सम्मानयन्नेप ततः प्रतस्थे ॥ ५० ॥
 विलोकितो यैर्गजबाजिपत्ति-
 र्वृतोर्थिसार्धैर्द्रधिणानि वपन् ॥
 तैर्मर्दनेनानुगतः स दृष्टः
 सासं सुरत्राणपुरस्य लोकैः ॥ ५१ ॥

१. पृच्छ—क०

२. पञ्चपा—क०

३. परिभाषयन्—स०

४. प्रष्टे—क०

१. सावत्रेण वाच्येन मर्दनस्य कुमुभा वगिना विद्यतेऽत्राणि नानशो तं पुनः पुनरापृच्छय भोज-
 यति । इत्यत्र वाच्ये मर्दनस्य कुमुभा हास्यमुत्पादयति वादाविरामम् ।

२. स्वसुनिवेदनं धृत्वा पुनर्नानवस्तार्य उपदिशति “मुकुन्दं सेवेया” इत्यादिना ।

कनकपञ्जरगोमधुराशनः

शुक इव प्रियमालपिता नृणाम्^१ ।

विधिवशाद्विगतः स ततोऽधिकं

सुखमवाप वने निरवग्रहः ॥ ५२ ॥

नानकोथ निजगाद मर्दनं

वल्लकीविचयलोमचेतसम् ॥

ग्राममासिकपुरं^१ प्रयाहि भो

निम्नगा द्वितयमध्यगे वने ॥ ५३ ॥

तत्र फेरुरिति^२ कीर्तितो जनै-

र्वैणिको वसति वीतवन्धनः^४ ॥

प्रायशः स भगवज्जनान् वशी

पश्यति प्रणयतः स्ववान्धवान् ॥ ५४ ॥

मुद्रिका वितर तस्य ताः करे

नानकेन वनवासिनार्पिताः ॥

वल्लकीक्रयणकारणादिति

स्पष्टमस्य कथयेथ कोमलम् ॥ ५५ ॥

आज्ञां गृहीत्वा हनुमानिवोमिंशं

रामस्य राजर्षिवरस्य तस्य सः ॥

सीतामिवान्वेषुमगाद् वनाद्वनं

वीणाप्रवीणः कृतभूरिताहसः ॥ ५६ ॥

१. पजर—क०

२. नृणां—क०

३. वल्लकी—क०

४. वंघन—क०

५. वलकी—क०

१. "आसिकपुर" इति ग्रामनाम ।

२. केश = वैणिकः ।

नद्योर्मध्ये संकटे काननानां
 दृष्टो ग्रामो मर्दनेनातियत्नात् ॥
 पृष्टो भ्रातः ? कोऽसि कौतस्कुतोऽसि
 नोक्तः फेरुस्तत्र केनापि तिष्ठन् ॥ ५७ ॥
 भ्रान्तो भ्रान्तो मर्दनो निर्जगाम
 ग्रामात्तस्मादत्युदासीनचेताः ॥
 अन्ते सीमः सौम्यरूपं सुवेपं
 वीणापाणिं पूरुपं सददर्श ॥ ५८ ॥
 अनन्तमिन्द्र^१ कौण्डिन्यस्तं दृष्ट्वानन्तशर्मभाक्^२ ॥
 अयं स्यादिति सञ्चित्य जगाम मृदुमर्दनः ॥ ५९ ॥
 कोऽसि सौम्यवपुरन्तरधारी ?
 नारदो भ्रमसि भूमितले त्वम् ॥
 वीणया हरियशः किमु गायन् ?
 नानकेन कथितः^३ किमु फेरुः ? ॥ ६० ॥
 तेनोक्तमन्ते कथितोऽस्मि साधो
 को नानकः पृच्छसि मां किमर्थम् ? ॥
 सोऽब्रूत् संसारविरक्तचेताः
 श्रीनानकः प्रव्रजितो वनेऽस्ति ॥ ६१ ॥
 तद्वैणिकोऽहं प्रहितोऽस्मि तेन
 भवत्समीपं दिवसत्रयेण ॥
 लब्धोऽसि वीणामथ देहि मद्यं
 गृहाण मुद्रा मुनिनार्पिताम्ते ॥ ६२ ॥

१. भ्राता प्रत्ययारस्त्रहेण—४०

२. दृष्टन्—४०

१. कौण्डिन्यो ऋषि । यथा कौण्डिन्योऽनन्तदृष्ट्या भ्रान्तो मृदुमर्दन इति भाव ।

२. अनन्तशर्मभाक् = अत्यान्त प्रापन् ।

३. यस्य विषये नानकोऽप्यपत्ता एव स्वमन्यो वेदि ?

इत्युक्त्वा सप्तसुद्रा ददति करतले मर्दनो स्मेरवक्त्रः
 फेरुः प्रोचे कृतोर्वः सुनिपुणमतिना नानकेन स्वराणाम् ॥
 प्रत्येकं मुद्रिकैकापणलधिमहतं पण्यमेतन्महीयो
 नाहं दास्ये तदीयं यदि समधिगतो दर्शनं शेषधिर्न ॥ ६३ ॥

वाङ्माधुर्यान्मर्दनः सुप्रसन्न-
 स्तं व्याजहे त्वं मया सार्धमेहि ॥
 भूयान्मावी योगिनः पर्यतस्त्वां
 प्रेमाक्षेमाधायकस्यावलोकात् ॥ ६४ ॥

ततो यशोर्धाविच पुण्यवन्तं
 तं जगत्तुर्वैणिकसत्तमौ तौ ॥
 प्राप्तः कृतार्थो नवमे दिने च
 नैमे स फेरुः किल मर्दनाख्यः ॥ ६५ ॥

फेरुं नमन्तं विनिवेद्य वीणां
 स्पर्धां महत्याः सततं दधानाम् ॥
 सन्तर्पयत्स्नेहदयावलोके-
 योगीश्वरो वाक्यमिदं जगात् ॥ ६६ ॥

कोऽसि कुत्र च विलोकितधिरं ?
 यन्धुबुद्धिमवगाहसे कुतः ?
 सज्जते विगहते तु कुत्रचि-
 न्मानसं हि परलोकवन्धुपु ॥ ६७ ॥

अन्यापि वीणा महतीमतिक्रान्ता कुतोऽर्जिता ॥
 रागैः पूर्णापि विविधैर्यतिरागो विलोक्यसे ॥ ६८ ॥
 मर्दनेन कृत्वा पूजा गृहीताङ्ग ? भवेद्यदि ॥
 तदा प्रासा मया वीणा प्रवीणानां शिरोमणे ॥ ६९ ॥

उवाच वाचं वचसो विरामे
 योगीशितुः फेरुद्वारचेताः ॥
 अन्ते गभीरस्तनितस्य केकां^१
 वर्हीव वर्षासु विनोदयन्तीम् ॥ ७० ॥

सर्वज्ञतां विवृण्वन्ति न सर्वज्ञा महाधियः ॥
 अतोहमेव कथये श्रीपादैर्ज्ञातमप्यदः ॥ ७१ ॥

ग्रामोस्ति स ज्ञानपुराभिधानो-
 ऽन्वर्थः स सज्ञानजनैर्वसद्भिः ॥
 तत्रासत्कश्चन प्राणनाथः
 सुतो सुता तस्य निभो ? वभूयुः ॥ ७२ ॥

भगवान्भूत्सुन्दरनामधेय.
 प्रेमाभिधोऽहं भवतोऽनुजश्च ॥
 स्वसावयोर्जन्मनि तत्र जाता
 रयाता मुशीला सद्य मुन्दरीति ॥ ७३ ॥

पित्रानुशिष्टावपि तस्य कर्म
 पिहाय ससारमिगक्तचित्तौ ॥
 आवामगाथाव गुणान्मुरारे-
 र्वालौ विनीतौ पिकचारुण्डौ ॥ ७४ ॥

श्रोतुं जनानामभयत्समाजो
 दिने दिने द्वारि विवर्द्धमानः ॥
 स्वार्थस्य हानिं जनको विलोक्य
 विनासयामास तदा क्लिवावाम् ॥ ७५ ॥

क्रोशात्परं काननमास्त रम्य-
 भावामगासीष्व गतौ च तत्र ॥
 तपस्विना तोपकरी मृगाणां
 मोहाय नौ गीतिरभूत्सुभव्या ॥ ७६ ॥
 तपस्विना प्रीततरेण दत्ता
 सेयं विपञ्ची विपिने वरिष्ठा ॥
 सग्रामतानाः^१ किल वाहितायां
 सप्तस्वरा यत्र समुन्मिपन्ति ॥ ७७ ॥
 निक्षेप एषा भवतोपिता ते
 जन्मान्तरस्य स्मृतिसाधनं च ॥
 जातिस्मरत्वादिगुणा यदस्मिन्
 पदाब्जयोस्ते स परं प्रसादः ॥ ७८ ॥
 असागरोत्थं किल रत्नमेत-
 न्नवन्तमर्हत्यपरं न कञ्चित् ॥
 सैपावतारान्तरमाश्रितं त्वां
 सुदर्शनः कृष्णमिव^२ अपेदे ॥ ७९ ॥
 जातिर्निकृष्टापि भवाद्दशां न
 दोषाय विष्णोरिव^३ मूकरत्वम् ॥
 कर्मापि मालिन्यकरं न किञ्चित्
^४हरेरिवाभीरवधूविलासः ॥ ८० ॥

१. ग्रामताना. = रामो द्विविधः । तानप्रदानः मूर्च्छनाप्रदानश्च । तत्र ग्रामः “यथा कुड-
 म्बिनः सर्वेष्वेकान्मृताभवन्ति हि । तथा स्वराणां दन्दोहो ग्राम इत्यभिधीयते” इति ।
 द्वयं स्वरसन्दोहोऽग्रामः स च द्विविध इति श्रौतः ॥
 २. तपञ्ची सुदर्शन इव सुगुणे कृष्णस्य इव नानकस्य ।
 ३. विमोरिव-इ०
 ४. हरे-क०

त्वमीश्वरांशोऽसि मनुष्यजन्म
 गृह्णन्विनोदेन युगे युगे यत् ॥
 अज्ञैर्न विज्ञेयगतिस्ततः किं
 भ्राम्यन्तु विज्ञा अपि ते चरित्रे ॥ ८१ ॥

कः प्राकृतो नाम जनो विरज्ये-
 त्स्फीतां समृत्सृज्य समृद्धिमद्धा^१ ॥
 आविर्मवेयुः सह योगसिद्ध्या
 तत्त्वावबोधा हि गुणाश्च कस्य ॥ ८२ ॥

अस्मिन्कलौ मन्दमतीशक्तान्
 शास्त्रोक्तचर्यासु किलानुकम्प्य^२ ॥
 मापाप्रबन्धैर्मगवद्यशांसि
 त्वं ग्राहयिष्यस्यच मोक्षमार्गम् ॥ ८३ ॥

एवं फेरो निगदति स्मेरः धीनानकोऽब्रवीत् ॥
 अस्त्वप्रस्तुतवार्तेयं बल्लकौ वादयस्व भोः ॥ ८४ ॥
 बीणायां वाद्यमानायां फेरुणा नानकात्रया ॥
 “नानकोयं निराकार” इति प्रादुरभूद् ध्वनिः ॥ ८५ ॥

विश्वावमुर्वा किमु चित्रसेनः
 किं तुभ्युरुर्नानक एव वापम् ॥
 फेरुं विपञ्चीं रणयन्तमन्त-
 र्यकल्पयन् काननचारिणस्ते ॥ ८६ ॥

१. अद्धा इत्यप्ययं निश्रयार्थे ।

१. नावा-क०

२. कम्प्यम्-क०

३. यं वन्त्ययन्-क०

वीणानादेन मुदितो नानकः फेरुमत्रवीत् ॥
 "फेरो तत्त्वज्ञता तेऽस्तु" गच्छ सौम्य यथासुखम् ॥ ८७ ॥
 फेरुं ततः प्रापयितुं रतः कृती
 श्रीनानकादेशमवाप्य मर्दनः ॥
 पप्रच्छ^१ वार्तां जनुरन्तरोद्भवाम्
 क्रोशार्धमार्गे स तिरोदधेऽद्भुते ॥ ८८ ॥
 आगत्य मर्दनमिदं समुदीरयन्तं
 चित्रं विहस्य निजगाद स योगिवर्यः ॥
 चित्रं जगत् सकलमेव न पश्यति त्वं
 कालं महान्तमसदप्यनुवर्तमानम् ॥ ८९ ॥
 तस्मिन्नरण्ये कतिचिद्दिनानि
 निन्ये तरोर्मूलमुपाश्रितः सः ॥
 अनुक्षणं मर्दनवाद्यमानः—
 वीणानिनादेन विनोदितात्मा ॥ ९० ॥
 भूमौ^२ चतुर्थ्यामवतिष्ठमानो—
 तिक्रान्तभाव्यो वशवायुचित्तः^३ ॥
 स एकदा स्वासनमाश्रितः स—
 न्नवाप निर्वीजसमाधिनिद्राम्^४ ॥ ९१ ॥

१. 'फेरो तत्त्वज्ञता तेऽस्तु' इयाशोर्वचनं नानकस्य ।

२. प्रपृच्छ-क०

३. "स एकदास्वासनमाश्रितः सह—
 न्नवाप निर्वीज समाधि निद्राम्"
 इत्येकाधोयं "क" इत्यत्र नास्ति ।

४. योगसाधने सलग्नो नानकः परज्योति पश्यन्नन्दः ।

५. 'क' इत्यत्रास्ति ।

६. इत्यत्र नास्ति ।

सुपुम्नया प्राणसमीरमुच्चै-
 निरुध्य नष्टत्रिपुटीविभागः ॥
 स तीव्रसंवेग उदीतमेकं
 पश्यन्परं ज्योतिरहो ननन्द ॥ ९२ ॥
 दिनत्रयं तस्य तथा जगाम
^१कल्पत्रयामं^२ किल मर्दनस्य ॥
 तातप्यमानस्य बुभुक्षया च
 व्याघ्रादिभीतस्य वने च घोरे ॥ ९३ ॥
 अहं म्रिये नानक ? भोः क्षुधातो
 व्याघ्रादिभक्ष्यत्वमुपाश्रये च ॥
 इत्थं वराको बहुधा विलप्य
 पलायतालं कलयन् विपञ्चीम्^३ ॥ ९४ ॥
 कथं पतङ्गो गरुडेन सार्ध-
 मुद्गीयतां मोहगृहीतमार्गः ॥
 प्रद्योतकेनापि^१ समं तपस्वी
 घोतेत खद्योतक उन्मदः किम् ॥ ९५ ॥
 स भिक्षुमाणो नगरेषु गत्वा
 नरं जनुः स्वस्य च मन्यमानः ॥
 ययौ सुरव्राणपुराय दीन-
 स्तं नानकी वीक्ष्य परं रुरोद ॥ ९६ ॥

१. त्रिपटी-स०

२. त्रयामि-स०

३. प्रद्योतने नापि-स०

१. कल्पत्रयामः कल्पत्रयकल्पः ॥

२. मृत्जी, विपञ्ची, इति वीणायाः पर्वाणी । तत्र विपञ्च्याः न वृष्यद् मृत्पृष् ।

आश्वास्यमानापि ऋतैर्वचोभिः
 श्यालप्रभावं विदता धवेन ॥
 नारीस्वभावोपचिताचु मोहा-
 'दपायशङ्कां मनुजस्य चक्रे ॥ ९७ ॥
 भ्राता ममास्ते कुशली न वा त्व-
 मेकः किमायात इहातिदीनः ॥
 तथा रुदत्या बहुधेति पृष्टः^२
 स्वस्थस्तनो मर्दन इत्युवाच ॥ ९८ ॥
 भ्राता भवत्याः कुशली स योगी
 दिनत्रयं चद्धसमाधिमुद्रः ॥
 अहं वराकस्तमनुव्रजेयं
 कथं बुभुक्षादिनिपीडितात्मा ॥ ९९ ॥
 विक्रोशतो मे न यदाश्रुणोत्स
 व्याघ्रादिसत्त्वरतिभीषितस्य ॥
 अपासरं^१ जीवितरक्षणार्थी
 भिक्षा चरन्नत्र तदाहमागाम् ॥१००॥
 परिदेवितमस्य नानकी
 ऋतमेवेत्यवसाय चेतसा ॥
 महती करुणामुपेयुषी
^३नखसंख्यां विततार मुद्रिकाम् ॥१०१॥

१. दयावश—क०

२. पृष्टः—क०

३. अत्र मर्दनस्य चरित्रं दृष्टिपथमापाति । स नानक इवोपवासं कर्तुं न शक्ते ।

४. नखसंख्या = विततिः ।

जगाद चेदं यदि पार्श्वगे वने
 तिष्ठेत्तदेहोपगतस्त्वमत्यसि ॥
 नो चेदभूमिश्चरितानसंग्रह--
 स्त्यस्यानुसारी न विपत्स्यसे क्षुधा ॥१०२॥
 चिरन्तनस्त्वं मम तात ! लोक-
 हितामिकाङ्क्षी न च दृष्टदोषः ॥
 तस्यानुकूलस्त्वपि सनिधिस्थे
 मञ्चित्तमाश्वासप्रपैति' सौम्य ! ॥१०३॥
 आश्वास्य तां स निजगाद न नानकस्य
 त्पक्ष्यामि सङ्गमहमामरणं न कालम् ॥
 एष व्रजामि विपिने विपिने घमन्तं
 तं धैर्यवाननुसरामि रिनोदपिप्यन् ॥१०४॥
 वने व्युत्थितं नानकं स प्रपेदे
 त्वेमासीः कुतो मर्दनेति ब्रुवन्तम् ? ॥
 अवोचत्क्षुधा क्रन्दतो नाशृणोमै
 दिनानां त्रयं सर्वतो भीतिमाजः ॥ १०५ ॥
 घ्यतर्क्यं षोडशषत्सलङ्घनैः
 'प्रयान्ति यत्प्राणकलाः श्रुतोदितम् ॥
 भवेत्तदन्यत्र दिनेस्तु पञ्चपैः
 प्रयान्ति मे प्राणकला न मंशयः ॥ १०६ ॥

१. मर्दति-स०

२. त्वमासी-क०

३. विलोडित-क०

४. षोडशषत्सलङ्घने प्राणकला प्रयान्ति इति तु अग्यत्र भवेत् मम तु पञ्चदशैव रिनेः प्राणकला प्रयान्ति इति भावः ॥

समाधिनिष्ठे त्वयि भूरि वासरान्
 मृते मयि श्रोद्धतजाठरानलात् ॥
 स गृध्रगोमायुवृकैर्विलोडितं
 वपुर्विडम्भास्पदतामिदं व्रजेत् ॥१०७॥
 इत्यालोच्य सुरत्राणपुरं यातो दयार्द्रया ॥
 नानक्या विंशतिमुद्रा मद् व्ययार्थं^१ समपिंताः ॥१०८॥
 अधुना त्वं समाधत्स्व वने वा भ्रमं निर्जने ॥
 अहं त्वनुगमिष्यामि स्क्वंधसंवद्भ्रशम्बलः ॥१०९॥
 पूर्वं जहास चिरमस्य वचो निशम्य
 श्रीनानकस्तदनु वाक्यमिदं जगाद् ॥
 प्रत्यर्पय द्रुतमिदं वसु मे भगिन्याः
 नाकर्णयः किल ददाति यदायुरन्नम् ॥११०॥
 जगाम नानकत्रासादनिच्छन्नपि^२ मर्दनः ॥
 मुद्राः प्रत्यर्पयामास नानक्यै पुनरागमत् ॥१११॥
 त्यक्त्वेदं विपिनं व्रजेयमितरद्योर्गाव जीर्णं वपु-
 स्त्वं वा ब्रूहि कुंतो यियासुरसि ? भोः सत्यं वचो मर्दन ? ॥
 उक्ते नानकयोगिनेति करयोः कृत्वा पुरं सोऽब्रवी-
 त्पृथ्वी तावदियं तवैव सकला यत्रेच्छ तत्र व्रज ॥११२॥
 अहं विपद्ये प्रथमोर्निगैव
 पट्टमयस्त्रां व्यथयन्ति नैव ॥
 सङ्गस्त्वदीयो न मया विहेय
 स्तन्मां विभो ? द्वन्द्वमहं विदध्याः ॥११३॥

१. मतयार्थं-क०

२. पदाशुरवम्-क०

१. स्कन्धनम्बदशब्दः = स्कन्धे पाथेपतोत्वा ॥

२. आनच्छन्नपि मदनोनानकत्रासादत्रासेति स्वरः मर्दनस्य नाम चतुषो षयमवतरति ॥

नानकोऽत्रुत याचस्व मर्दनेदं महेशितुः ॥
 स मेरुमण्डितां नैतुमणुं शक्तश्च मेरुताम् ॥११४॥
 सोऽत्रगीत् किन्न जानीमः पामराः परमेश्वरम् ॥
 विना त्वदुपदेशेन देशिकेन्द्र ! दयानिघे ? ॥११५॥
 अथ नानक उक्तवान्प्रबुद्धो
 यमनावादकृतास्पदोस्ति तक्षा ॥
 अनुरन्तरसङ्गिनं तमेव
 ब्रज लालेति ममाख्यया प्रमिद्वम् ॥११६॥
 उक्त्वा तथेति तमनुब्रजताऽथ तेन
 वीणाधरेण पथि वागियमभ्यघायि ॥
 ज्ञानानलो दहति कर्म समूलमेव
 नारुणित वदसि किं विदुषोऽपि जन्म ॥११७॥
 तमब्रवीन्नानकयोगिवयः-
 प्रारब्धतो यद् दहति प्रबोधः ॥
 कर्मेति सत्यं खलु तज्जपाय
 चरन्ति योगं कृतबुद्धयो ये ॥११८॥
 अभ्यासैर्वराग्यमहोद्यमेन
 महेश्वरस्य प्रणिधानतो वा ॥
 द्रष्टुः स्वरूपे स्थितिरेव तस्य
 मुख्यं फलं मिद्विगणास्तु^१ गौणम् ॥११९॥
 यः सिद्धयोगां बहुनिष्णुरेव,
 योगी स, लीलाकलितेष्टदेहः ॥
 मुञ्चन् शरीरं समये न किञ्चि-
 त्कर्णाव निर्मोकमुपैति दुःखम् ॥१२०॥

१. मण्डिता-क०

२. योगी-क०

३. गणास्तु-क०

सिद्धीः कथंकारमुदीरयेयं
 योगस्य सिद्धौ^१ जगदीशकृत्ये ॥
 प्रागल्भतः क्रोधमुपेत्य योगी
 स कौशिकः शक्तिभिरिद्वचेताः^२ ॥१२१॥
 न ज्ञानिनो हन्त ! भवप्रवाहो
 ज्ञातस्वरूपो विदधाति दुःखम् ॥
 चोरः परस्यातिभयप्रदोऽपि
 स्वं जानते प्रीत्युपदां ददाति ॥१२२॥
 बहेन्निमज्जे सरितः प्लवेत
 भजेन्न भीतिं तरणे प्रवीणः ॥
 यस्तन्न जानाति स वार्यगाधे
 त्रिधादरं^३ प्राज्यतरं प्रयाति ॥१२३॥
 उपासते कामनया सुरान् ये
 फलं न कर्मापरिपाकतश्च ॥
 ब्रजन्ति तस्मिन् जनने परोक्ष-
 ज्ञानाञ्जनुर्यान्ति च ते तदर्थम् ॥१२४॥
 यो न शोके न विपदि न हर्षेण न संपदि ॥
 युक्तः स योगी जगति 'लीलाकलितविग्रहः ॥१२५॥
 नानकोदितमिदं स निशम्य
 प्रासदत्प्रचुरधीरवदच्च ॥
 ईदृशस्त्वमधुना विधिना मे
 दर्शितोसि न परो वरयोगिन् ॥१२६॥

१. सृष्ट्यर्थ-२४०

२. तेजा -२४०

३. न्यतर-४०

१. लीलाकलितविग्रहः स एव भवति यस्य विग्रहः शरीरं मुखे दुःखे च समानं भावं रक्षति ॥

परस्परालापमुखेन खेद-
 मवापतुस्तौ न पथि प्रयुक्तम् ॥
 अत्यष्टिसंख्यैर्दिवमैः पुरं तत्-
 प्रजग्मतुर्लम्बितभूरि देशौ ॥१२७॥
 लालस्तु दूरात्तमुदीक्ष्य हृष्टः
 उत्थाय साष्टाङ्गनतिं चकार ॥
 निशाकरं पूर्णमुपेत्य तूर्णं
 समुद्रवद् धृद्धिमतीव दध्रे ॥१२८॥
 किं नाम ते कुत्र विलोकितोसी-
 त्युदीरयन्तं तममौ जगाद ? ॥
 त्वं स्वाश्रमे नाम मदीयमुक्त्वा
 पृच्छस्यहो ? विस्मरणस्वभावः^२ ॥१२९॥
 अनेकजन्मनां वार्तां जैगीषव्य इव स्मरन्^१ ॥
 पगीक्ष्यसे मां किमहो कुत्र दृष्ट इति ब्रुवन् ॥१३०॥
 स्मेरस्य तस्य वचसा स च नानकस्य
 प्रक्षान्य पादयुगमासनमुत्ससर्ज ॥
 वाम्पादिकीलपटने कलयन् यदास्त
 तन्न्यस्तवान्सपदि भोज्यममुष्य चक्रे ॥१३१॥
 उपानयत्सर्पपशाकयुक्ताः
 सा वाजरी पिष्टजरोटिकास्ताः ॥
 सायूयमालोक्य मर्दनस्तु
 स्मेरस्ततो योगिरतो वमापे ॥१३२॥

१. प्रत्रायतुर्लम्बित-क०

२. विष्णुरमस्वभाव-क०

३. अंगीषव्यवहाम्-क०

आनीतं भज सुजनेन भोज्यमेत-
 त्सासूयां वितर न मर्दनेह दृष्टिम् ॥
 श्रीदाम्नः पृथुकमिवेश्वरः कृतज्ञा
 भक्तानां लवमपिभूरि भावयन्ति ॥१३३॥
 तयोरश्नतोर्मर्दनो वाचमूचे
 पृथिव्यामिदं स्वाद् नैवोपलब्धम् ॥
 सुधामाहता स्वर्गतः किं निविच्य ?
 ययाचे दृशं लालसिद्धः स्वशक्त्या ॥१३४॥
 भुक्त्वोत्थितं जिगमिषुं लालो नानकमत्रवीत् ॥
 माममास्वेह नावशा यदि ते यतिसत्तमः ॥१३५॥
 स्वीकृत्य तस्थौ यतिवर्य एत—
 तं मर्दनो विज्ञपयाम्बभूव ॥
 दृष्ट्वा कुटुम्बं पुनरत्र शीघ्र-
 मागन्तुमिच्छामि भवन्निदेशात् ॥१३६॥
 कृतानुज्ञो गतस्तेन मर्दनस्तलवण्डिकाम् ॥
 अपृच्छन्नानकोदन्तं कालस्तं क्लान्तचेतनः ॥१३७॥
 मर्दनः स्पष्टमाचष्ट त्वत्तो विरहितोऽपि सः
 उदयाद्रेरिव रविर्न शोच्यः प्रस्फुटन्महाः ॥१३८॥
 किं वर्णयतां वेदिकुलावतंसः
 स नानको यस्य तपस्विनोऽपि ॥
 तपःप्रतापस्तप भानुभास्वान्
 यशः शरच्चन्द्रमरीचिशुभ्रम् ॥१३९॥

कलौ कलावान्क इवेदश. स्याद्-

अहो वशीकारविरक्तियुक्तः ॥

अद्वा' दधानोपि च योगसिद्धीः

साधारणः सर्वजनेषु माति ॥१४०॥

कालेन तदुपाकर्ण्य सुतशोकादुदीरितम् ॥

'मृषैव चादुकारत्वं त्वज्जातिप्रकृतिः किल ॥१४१॥

नानको यमनावादे यमेन नियमेन च ॥

दिने वनेऽन्यत्कालं रात्रौ लालगृहेऽवसत् ॥१४२॥

अध्यात्मवादबहुलाः कथयन्कथास्ता'

रात्री स पञ्चदश लालगृहे निनाय ॥

याभिर्जनस्य मलिनेपि मनस्युदञ्चे-

अन्मादिदोषविदुषोऽस्य जगज्जिहासा ॥१४३॥

तद्देशपालयवनाधिपतेरमात्य-

स्तं बाहुजो मलिक" इत्यभिधीयमानः ॥

भूदेवभोजनदिने यतिमागुहाव

विप्रेण पञ्चम इति प्रथितेन भोक्तुम् ॥१४४॥

आहूतोऽपि न सोऽगच्छत्तं च मेने मुहुर्मुहुः ॥

मलिकः क्रोधताम्राक्षः पुनरेव तमाह्वयत् ॥१४५॥

1. मर्दनस्य वंजिज्जातिगततामन्यदोष चादुकारत्वं निन्दति काल ।

चादुकाराणां मृषावादिष्व सत्त्वजनभिद्वेषे ॥

१. अद्वा—क०

२. स्ता—क०

३. विवुरस्य—ज०

४. दश पाल—ज०

५. मलिजा—क०

६. गच्छेत् त च—क०

गतो नानकस्तत्र तं वीक्ष्य रोपा-
 दवोचत्स शूद्रस्य न क्षत्रियस्य ॥
 त्वमत्स्यन्नमेतादृशः कस्तपस्वी ?
 धराधर्मसेतुः कुतो वाजगतोऽसि ? ॥१४६॥

देहि भोज्यमिति नानक ऊचे
 शष्कुलीः स च ददावतिमृद्धीः ॥
 अग्निना यनवकोद्रवजाता
 रोटिका युगपदेव चचाल^१ ॥१४७॥

वामेन हस्तेन दधार शष्कुली^२-
 र्दक्षेण दत्तः स च रोटिकास्तवः ॥
^१रक्तप्लुताः शष्कुलिका विलोकिता-
 स्ता रोटिकाः किं च तदा पयःप्लुताः ॥१४८॥

नानको मलिकमेतदवोचद्
 भोजयस्यहह लोहितमेव ॥
 तं निशम्य चकितोऽखिललोको
 लज्जितस्तु मलिको मलिनास्यः ॥१४९॥

म्लेच्छाधिपस्य तनयोऽय वभूव रुग्णः
 काले गते कियति तं सहसा प्रवोध्य ॥
 आरोग्यमस्य कुलतेत्पखिलानवम्ना-
 त्सिद्धानुं च मलिको धृतपूर्वरोषः ॥१५०॥

१. चचालः-क०

२. सष्कुलि-क०

I. या रोटिकाः पयः प्लुता आसन् ता एव रक्तप्लुता अवलोकिता नानकमहाकाव्यात् ॥

सिद्धाभासास्तेन चद्धा विपत्ति
 नानारूपां नीयमाना नितान्तम् ॥
 'अप्रौढत्वान्निग्रहेऽनुग्रहे वा
 सर्पभ्रान्त्या रजवोः दण्डितास्ते ॥१५१॥
 तेषा विपत्तिमवलोक्य दयार्द्रचित्तो
 लालो विलप्य बहु नानकमेतदाख्यत् ॥
 चद्धा म्रियन्त इह हा ! यवनस्य गेहे
 सिद्धास्त्वमेवमसि निर्दयतां गतश्चेत् ॥१५२॥
 नानको यवनराजमवोच-
 न्मुञ्च सिद्धनिबन्धं यदि सूनोः ॥
 'वार्तामिच्छसि न चेदधुनैव
 पश्यसि 'स्वकृतमप्रतिकार्यम्' ॥१५३॥
 मुक्ताः सिद्धा म्लेच्छराजेन सर्वे
 नत्वा भूयो नानकः प्रीणितश्च ॥
 सूनोस्तस्यारोग्यमासीदकम्मा-
 ज्ञाता कीर्तियोगिनोऽस्यापदाता ॥१५४॥

इति श्री जगद्गुरुनानकस्यायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
 सिद्धविमोचनं नाम सप्तमः प्रस्तावः ॥

१. अप्रौढत्वा-४०

२. राजिका-४०

३. इतम्रिनियार्थम्-४०

१. सिद्धनिबन्धं यवनराजमवागमोचयित्वा मानक परा ह्यनियमार्तिनि भाव ।

२. वाने कुशलविधि ।

अथ अष्टमः प्रस्तावः

हंसासनां स्फटिकमालिकयाम्बुजेन
 राजत्करां सितशुकेन च पुस्तकेन ॥
 कुन्देन्दुचन्द्रशरदभ्रसगोत्रभासं
 चेतः समुल्लिखति काञ्चन देवतां मे ॥ १ ॥

बोलाररायस्तलवण्डिकाया-
 माकर्णयन् मर्दनमागतं तु ॥
 अबोधदाह्य ममावसानं
 जरापरीतस्य न दूरमस्ति ॥ २ ॥

नानकमानय मर्दन !
 दिदृक्षते मे मनो नियतम् ॥

साधोस्त्वस्य विलोकन-
 मन्ते मम तारणायालम् ॥ ३ ॥

मर्दनोऽब्रूत् राजेन्द्र ! बालसिन्धुं मया सह ॥
 प्रेपयस्व स तन्मित्रमानेप्यति न संशयः ॥ ४ ॥

बोलारराय आहूय^१ वभापे कृतसत्कृतिः ॥
 त्वदेककृतिसाध्यं भो ! नानकानयनं द्रुतम् ॥ ५ ॥

बुद्धस्य तस्य प्रणयं यतीन्द्रे .
 निर्व्याजिमालोक्य मयाभ्युपेतम् ॥

समर्दनोऽहं निरगां च तूर्णं
 तद्दर्शनोत्साहविकृप्यमाणः ॥ ६ ॥

1. श्यापनिदेशत्र श्लोके जरापरीतस्य बोलाररायस्य नानकं प्रति सद्भावना सोहार्द्रं च लीचनपयमभ्यतः ।

गतो दिनैर्भूरिभिरस्य पार्श्वे
 निपेचिनं छुरिभिरात्मनिष्ठैः ॥
 १साष्टाङ्गमानम्य फलैश्च पुष्पै-
 रपूजयं लालगृहे यतीन्द्रम् ॥ ७ ॥
 आलोक्य मां प्रेमविशेषरम्य-
 मिदं वमापे करुणाविधेयः ॥
 किं बालसिन्धो ? कलितः कुटुम्बै-
 रस्मान् विसस्मार भवान्^१ नितान्तम् ॥ ८ ॥
 अवादिपं तं चरणौ निपीड्य
 २विस्मयते यो बहिरस्ति लोकः ॥
 ३यच्चित्तशय्यामधिशय्य दीव्य-
 त्यसौ कथं विस्मरणस्य पात्रम् ? ॥ ९ ॥
 मलीमसानि^३ त्वददर्शनेन
 दिनान्यतिष्ठन्त्यपि दुष्टदैवान् ॥
 आपान्ति तीर्थे सलिलस्य वेणाद्
 यथा चित्ताङ्गारवितानकानि ॥ १० ॥
 यशांसि शृण्वंस्तव जातहर्षः
 प्रतिक्षणं ध्यानपरस्तवैव ॥
 बोलाररायो जरया श्लयाङ्गो
 निज्रापयामास पदान्ज्वयोस्ते ॥ ११ ॥

1. प्रेमविशेषरम्य बालसिन्धु 'भवान्' इति पदेन सम्बोधितवान् ॥

2. य च चित्तशय्यामधिशय्य दृश्यन्ति त न विस्मयन् इति भावः ।

3. मलीमसानि = पापानि ।

१. साष्टाङ्ग-ब०

२. विस्मयतेयो-ब०

३. मलीम-ब०

४. जरयो-ब०

ग्राहेण हस्तीव दुरत्ययेन
 ग्रस्तोऽस्मि कालेन जरापरीतः ॥
 इच्छामि मोक्षं तव दर्शनेन
 विष्णोरिव स्वेषु दृढं दयालोः ॥ १२ ॥

देवा विगोहा इव पूजकान्स्वा-
 न्वैराग्यभाजोऽपि भजन्ति भक्तान् ॥
 तस्मान्मुमुषूषोः मनुजस्य' तस्य
 मनोरथं पूरय पूर्णकाम ? ॥ १३ ॥

भोगापवर्गाविव्यक्तमिव जीवस्य संसृतौ ॥
 मर्दनोऽहं च नियतौ गतौ प्रत्यर्पेयाव तम् ॥ १४ ॥

ततो मया वाद्यधरेण युक्तो
 गतो "गुरुर्नानक" इत्युदीर्य ॥

बोलाररायः सुजनः प्रकृत्या
 विलोकितव्यो विपमे विशेषात् ॥ १५ ॥

लालं रुदन्तमापृच्छ च ललित्यवदद् गुरुः ॥
 अमेद आवयोः सौम्य ! को वियोगो विपादकृत् ? ॥ १६ ॥

समयो मयाक्रियत मासमासितुं
 तव संनिधौ दिवसपञ्चविंशतिः ॥
 अतिवाहितैव दिनपञ्चकं पुनः
 समुपागतेन वसतिर्विधास्यते ॥ १७ ॥

नानाधनानि नगराणि च खेटवाटीः
 पश्यन् ययौ स सुजनैः परिपूज्यमानः ॥

१. मुजवस्य-क०

२. अन्वर्धयाव-स०

वीणाधरेण च^१ मया च तमोरजोभ्यां^२
 युक्तो रराज सलु सत्त्वगुणो यथैव ॥ १८ ॥
 दृष्टः प्रविष्टस्तलवण्डिकायां
 शिष्टैस्तु हृष्टैरमिनन्दितोऽभूत् ॥
 अञ्जैरविजातमहासमञ्जै-
 रूचेऽस्य विशिष्यधियो दशेयम् ॥ १९ ॥
 बोलाररायस्य गृहाय यान्तं^३
 कालश्च लालश्च स चन्द्रभानुः ॥
 विलोम्ब हाहेति गिरा रदन्तः
 कार्ण्यपूर्णानि वचांस्यवोचत् ॥ २० ॥
 न युज्यते नानक ? ते शरीरे
 प्राचीनचीरस्य विघारणोऽयम्^३ ॥
 निकामरुक्षैर्मसितैश्च लेपः
 सेदावहः श्मश्रुजटाग्रहश्च ॥ २१ ॥
 कः क्षत्रियो हा तरुणः सचेता ?
 जुगुप्सितं वेपमिमं विमर्ति ॥
 वयोऽवसाने वनयासचर्या
 कृतास्ति कैश्चिद् विपयैरकृष्टैः ॥ २२ ॥
 कस्योपदेशस्तव किं नु दुःखं ?
 यस्मात्समग्रं प्रविहाय सौरभ्यम् ॥
 अस्मांश्च दुःखान्मुनिधौ निमज्ज्य^३
 त्वया कृतो हा सहसा विडम्बः ! ॥ २३ ॥

१. वीणाधरेण-गङ्गेन मया = बालमि-पुत्रा ।

२. सत्त्वगुणो मानस तमोरजोभ्यां बालसि-पुत्रदंताभ्यामित्यत्र ॥

३. यान-४०

२. विघारणेयम्-२०

३. विमज्ज-२०

पूर्वे न किं नो यतिमन्त आसन्
 वाराणसी^१ वा शिवरामवर्मा ॥
 स्थिता हि ते क्षत्रियघमं एव
 कृता न कैश्चित् स्वविडम्बनेयम् ॥ २४ ॥
 रोरुद्यते ते जरया परीता
 मातैकपुत्रा कुररीव^२ दीना ॥
 आशा च पितृप्रसुखैस्त्वदीयै-
 रस्माभिरासादि चिरात्कृतायाः ॥ २५ ॥
 प्रारब्धयोगेन विमोहितस्य
 नूनं विपर्येति जनस्य बुद्धिः ॥
 अकार्यकारी मतिमानतथे-
 त्कस्मादुपालम्भपदं^३ वराकः ? ॥ २६ ॥
 माताऽब्रवीदश्रुनिरुद्धकण्ठा
 जीवामि यावद् वस तावदेव ॥
 पुरो बहिर्वत्स ? कुटीं विधाय
 द्रक्ष्याम्यहं त्वामपरे यथैव ॥ २७ ॥
 उद्वर्तनैः^४ स्निग्धसुगन्धशीतै-
 रङ्गानि यान्यङ्ग ? विपौषितानि ॥
 अरुन्तुदं मे विदधासि तेषु
 क्षारैर्विरुक्षैः क्षरणे किमर्थम्^५ ? ॥ २८ ॥

१. वाराणसेयः शिवरामवर्मेति युक्ततरः पाठः स्यात् ॥

२. कुररीव मातैकपुत्रा नानकमाता ।

३. तरुणस्य तपस्योपालम्भपूर्णेव ।

४. उद्वर्तनैः = उबटन इति भाषायाम् ।

५. श्लोकेष्वेषु मानुः एकमात्रं पुत्रं प्रति सशोकालापः ॥

१. दश-क०

२. विपौषितानि-क०

प्रकोष्ठयोः काञ्चनकङ्कणाभ्यां
 किणः कृतो हीरमनोहराभ्याम् ॥
 उल्लिख्यते सम्प्रति धार्यमाण-
 विरूक्षरुद्राक्षविघर्षणेन ॥ २९ ॥
 इदं वपुः काञ्चनगर्भगौरं
 शोभाकरं राजसभासु भूयः ॥
 अनुक्षणं दुःश्रवणासितासु
 किं स्याप्यते श्नापदमण्डलीपु ? ॥ ३० ॥
 क्षामः क्षुधा नैष भवेन्मयेति'
 प्रातः सदन्नं किल भोजितो यः ॥
 कथं स कालेऽनियते निरीहः ?
 कटूनि वन्यानि फलानि भुङ्क्ते ॥ ३१ ॥
 तातस्त्वदीयो रूपतीमवादीद्
 वान्येऽपराध्यामि ततस्तु नाहम् ॥
 विहाय मां देहमिवेह वत्स ?
 त्वं जीववद् भ्राम्यसि कस्य हेतोः ? ॥ ३२ ॥
 वन्ध्या वरं स्नेहगुणैरवद्धा
 विपुक्तपुत्रां सुतिनीं तु धिग्धिरु ।
 न निन्दते नम्रशिराः सहैव
 निपातितोष्णीपक एव हास्यः ॥ ३३ ॥
 प्रणम्य दूरादथ नानकेन
 कुटुम्बकं स्वं जनकादि सर्वम् ॥
 स्वयं समाधायि भवद्विरेतन्
 न चोत्तरापेक्षरुमित्यवादि ॥ ३४ ॥

प्रभ्रमवादीद्वितथे किमेवं ?
 पुत्रादिसर्गे घृतनिश्चयाऽसि ॥
 समीपसंस्थेऽपि मृते तनूजे
 शक्नोति कर्तुं जननी किमस्य^१ ? ॥ ३५ ॥
 पान्या यथा रात्रिषु धर्मशाला-
 माश्रित्य तिष्ठन्ति पुनः प्रभाते ॥
 स्वां स्वां दिशं यान्ति तथा कुटुम्ब-
 सार्थः स्वकर्मानुसृतः स्थिरो न ॥ ३६ ॥
 जानन्त्यनित्यं तनयादियोगं
 ये ते वियोगे न समुद्विजन्ते ॥
 प्रागेव निम्नोन्नतपिच्छिलज्ञा
 न ह्यन्वकारेऽपि पथि स्वलन्ति ॥ ३७ ॥
 तस्मात् स्वपुत्रस्य विहाय सङ्गं
 त्वं देवकीपुत्रमुपाश्रयस्व ॥
 पुत्रात्पितुर्वन्पुजनात्किलाप्तः
 स एव भक्त्या हृदि भाव्यमानः ॥ ३८ ॥
 प्रभावादेव तदभ्रुत्तस्याज्ञानकलोदयः ॥
 उपदेशेऽपि^१ शतधा न जानन्ति हि योषितः ॥ ३९ ॥
 बोलाररायस्य गृहं जगाम
 तमागतं वीक्ष्य समं च मञ्चात् ॥
 उत्थाय पादावभिवन्द्य तस्य
 हृदालिलिङ्गोच्चलिताश्रुधारः ॥ ४० ॥

१. मानवस्य जीवनदर्शनमस्मिन् श्लोके । यदा भ्रुवमेव वियोगस्तदा वियोगस्य दुःखे-
 नालम्बिते भावः ।

तुलना — ज्ञानस्य हि भ्रुवो मृपुमूर्धं जन्म मृतस्य चेति ।

पण्यङ्क एनं कशिपूपधान-
 युक्ते नवे स्थापितमानधश्च ॥
 तिष्ठासुरासीदथ नानकेन
 संस्थापितस्तत्र करं प्रगृह्य ॥ ४१ ॥
 उवाच राजा मम पूर्वपुंसा
 पुष्यस्य पाकोऽद्य मयाऽन्वभावि^१ ॥
 यद्वीतरागस्त्वमरण्यचारी
 तीर्थन्वमागत्य गृहाननैपीः ॥ ४२ ॥
 न चित्रमेतद्भगवज्जनेषु
 न ध्यानतस्तत्प्रकृतिं गतेषु ॥
 स वै शय्या विदुरादिकानां
 जगाम गेहं स्वजनानुरागात् ॥ ४३ ॥
 ज्ञास्याम्यहं त्वां प्रथमावलोके
 सुप्तं वने सर्पकृतातपत्रम् ॥
^२स्मरत्यदः सम्प्रति ते गुणौघाः
 पुरा मयोक्ताः प्रकटीभवन्ति ॥ ४४ ॥
 जरातुराणां परलोकमीति-
 रनुक्षणं बुद्धिमतामुदेति ॥
 अपैति सा तत्त्वविबोधभाजां
 मनाद्दशानां सुहृदां प्रसङ्गान् ॥ ४५ ॥
 कथं गतिः स्यादतिमोहितस्य ?
 मिथ्यैव रम्यैरिपयामिपैर्मे ॥
 केशा बभूवुः शणतन्तुतुन्या
 नवो नवो वा विपयामिलापः ॥ ४६ ॥

१. स्वभावि-४०

२. स्मरन्त्य-४०

लोभादयोऽन्ये न तथा जनस्य
 यथा खलीकारकरः स्मरस्तु ॥
 नरो वलीभिः पलितैः कुरूपो
 मां कामयेतेत्यनुयाति मुग्धाम् ॥ ४७ ॥
 दन्ताः न सन्त्येव न वारनारी-
 कपोलदन्तक्षतवासना तु ॥
 जागर्ति चित्ते करयोश्च कम्प-
 स्तथापि तुङ्गस्तनयोर्जिघृक्षा ॥ ४८ ॥
 इत्थं विपीदन्तममुं दयालुः
 गुरुर्गरीयांसि वचांस्यवोचत् ॥
 आजन्मनस्त्वं सुकृती कृतज्ञो-
 न शोचनीयं भवताऽन्तकाले ॥ ४९ ॥
 यदैव दोषान् विषयेषु बुद्ध्वा
 हितो निजः सप्रतिमो मुकुन्दः ॥
 तदैव जीवो भवपाशमुक्तः
 खट्वाङ्गवत् को नु विलम्बहेतुः ? ॥ ५० ॥
 आयासलभ्यैः क्षणसौख्यदैश्च
 पापावहैरत्ययशस्करैश्च ॥
 अवृत्तिदैः किं च विबुद्धसारैः
 भोगादसारैर्विषयैरलं ते ॥ ५१ ॥
 छन्दानुवर्ती निजसेवकानां-
 सेव्यः कथं नैप विभुर्वदान्यः ? ॥

१. भववान्तकाले-रु०

२. बुद्धा-रु०

३. सेवनासे-व०

४. विभुर्निजसेवकानां छन्दानुवर्ती, भेदेन स वैकुण्ठपदं ददाति अभेदेनालण्डमानन्द-
मातनोति ।

मेदेन वैकुण्ठपदं ददाति
ध्यातः किलात्मानममेदतो यः ॥ ५२ ॥

उपास्य बुद्ध्यात्मधियाऽथ वेशो
भक्तैः स्मृतः शर्मकरोत्यवश्यम् ॥
खण्डोन्नमित्रः किल केवलो वा
जुष्टः सृजत्येव जनस्य तुष्टिम् ॥ ५३ ॥

यथा यथा मेदधिपं विहाय
भजन्ति भक्ता भगवन्तमीशम् ॥
तथा तथा सन्निधिमीयमान-
स्तेषां स आत्मेव भवत्यखण्डः ॥ ५४ ॥

यदा मनस्ते सगुणेऽनुरक्तं
तदा मयोक्तं हृदि भावयस्व ॥
विहारशय्यासनभोजनेषु
पुरः स्फुरन्तं हृदयाम्बुजे वा ॥ ५५ ॥

बर्हावतंसमरविन्ददलापताक्षं
पूर्णन्दुसुन्दरमुखं तनुतुङ्गनासम् ॥
विस्तीर्णवक्षसमुदारसुषुप्तवाहुं
फलगूढरं कनकगौरवराम्बरञ्च ॥ ५६ ॥

१. सगुणोत्तर—स०

१. अत्र हंसाङ्गितपोपिबेधनपुरस्तर सारणभंभुदरेणगुणदिगति उपास्य बुद्ध्या आत्मधिया वा स्मृतो विभुः शर्मकरोत्येव ॥ तथा च प्रथमं मेदबुद्ध्या स्मृता. निवः अभिन्नः मन्सतनेत्र-सानेऽनेदबुद्ध्या ॥

२. सगुणे ईश्वरे मनोभाषयितुमुपदिगति दद्यात् ॥ तत्र त्रियने पुरभा सगुणरुपाय वर्णन 'पूर्णन्दु' इत्यादिना ॥

१ आकुञ्चितेषु चिकुरेषु गवां रजोभि-
 र्वन्यस्रजा मधुरवेणुरवेण सायम् ॥
 गोपीमनांसि मदयन्तममुत्रजन्तं
 धेनूर्त्रजस्य विशिखासु च वेत्रपाणिम् ॥ ५७ ॥

स्मेरातसीकुसुमकान्तिमयातपात्र १-
 कैशोरविस्फुरदनङ्गविलासरम्यम् ॥
 काश्मीरचर्चिततुं मदनाभिरामं
 मुक्तावलीमकरकुण्डलकङ्कणाढ्यम् ॥ ५८ ॥

आताम्रपल्लवनवाङ्कुरचारुमौलिं
 स्वेदान्धुमिर्विरलविन्दुभिरात्तशोभम् ॥
 आविष्कृतोत्तमविभूतिमनन्तशक्तिं
 भक्तेषु वत्सलमधीशमुपाश्रयेत् ॥ ५९ ॥

चतुर्भिः कालापकम्

रूपेऽस्मिन्धारणादाढ्यात्स्वस्मग्राहिणि मानसे ॥
 विलाप्य सकलं विश्वं ब्रह्मात्मानं विभावयेत् ॥ ६० ॥

जगत्परब्रह्मविवर्तं एतत्
 पृथङ् न तस्मात्पृथगीक्षमाणम् ॥
 स्वापस्य विश्वस्य यथैव निद्रा
 माया तथास्य प्रतिभासहेतुः ॥ ६१ ॥

1. सगुणरूपमुपासता क्विनात्र कृष्णस्यैव रूपमाद्रियते ।

१. तयाम—क०

2. विगतता = High way गमनमार्गः ।

२. दान्यात्—क०

न बन्धमोक्षौ मयि निर्विकारे
 सदा सदानन्दचिदात्मरूपे ॥
 अम्पासदाहर्षादिति पक्षबोधः
 कृताकृते शोचति नैव साधुः ॥ ६२ ॥
 यदस्ति भाति प्रियनामरूप-
 स्वरूपमेतत्सतत प्रतीतम् ॥
 मायात्र मिथ्या किल नामरूपे
 ब्रह्मास्मि भाति प्रियमत्र सत्यम् ॥ ६३ ॥
 चैलाजिनादिरचिते स्थिर आसने सन्
 प्राणान्नियम्य मनसा स्वमनश्च बुद्ध्या ॥
 बुद्धिं नयेत्प्रकृतिमात्मनि तां च धीर-
 स्तं शुद्धबोधजलधौ परमात्मतत्त्वे ॥ ६४ ॥
 पाष्णिप्रपीडितगुदः पवनं निरुद्धं
 चक्रेषु पट्पु शनकैरुपनीययोगो ॥
 रुद्धेन्द्रियो विगतवासन उन्नयेत
 तं ब्रह्मरन्ध्रमभिभिद्य विमुक्तिकामः ॥ ६५ ॥
 श्रीचन्द्रशेखर ? सदाशिव ? पार्वतीश ?
 सीतापते ? दशरथात्मज ? रामकृष्ण ? ॥
 गोवर्द्धनोद्धरण ? कंसहरेति शब्दः
 कश्चित्स्मृतो भवति योगश्रुताधिकान्ते ॥ ६६ ॥
 एतैर्षुमुखोरमृतायमानै-
 वंचोभिरस्योद्धतरुमलः सः ॥

पदोज्जयोस्तस्य शिरो निघाय
 ननाम मेने कृतकृत्यतां च ॥ ६७ ॥
 विज्ञापयामास घरासुरेण
 पाकः प्रणीयेत गवां निकेते ॥
 भुङ्क्ष्वामिलापोस्ति चिरान्मदीय-
 स्तथेति तेनाभिहितो जगाद ॥ ६८ ॥
 उन्मेद^१ ? आयाहि विशोधयस्व
 गोण्डं द्रुतं गोमयगोमुखेन ॥
 शुद्धामिधं^२ ब्राह्मणमानयस्व
 करोतु पाकं स च नानकाय ॥ ६९ ॥
 आकारितो नरपतेर्वचसाऽविलम्ब-
 मुन्मेदमागुरुमुखश्रुतपाकशास्त्रः ॥
 आशीर्वचः प्रयुज्ये चितिपाय शुद्धो
 भाण्डानि भृत्यशिरसा स नयन् उपेत्य ॥ ७० ॥
 शुद्धं पुरः स्थितमभापत भूमिपालः
 पाकज्ञताद्य तव विप्र ? ममोपयुक्ता ॥
 भोज्यं द्रुतं कुरु रसे रससंख्यकैस्त्वं
 युक्तं विशिष्य मधुरं च मनोहरं च ॥ ७१ ॥
 कुर्वे यथाज्ञापितमेव देव ?
 शुद्धोऽभिधायेति चकार पाकम् ॥
 आमोदमात्रेण नृणां मनांसि
 हरन्तमास्वादनतो ब्रुवे किम्-? ॥ ७२ ॥

I. उन्मेदः = पाचकस्य नाम ।

2. शुद्धामिधं = शुद्धतामयम् ।

१. पदान्तयो—स०

२. प्रयुज्ये—स०

त्रयो बुभुजिरे तत्र नानकोऽहं^१ च मर्दनः ॥

कवले कवले स्वादं वर्णयामास वैणिकः ॥ ७३ ॥

संपावमोदकमहोत्तमकुण्डलिन्यः^२

सत्पूपपायससुशङ्कुलिकारसालाः ॥

जिह्वातले विनिहिताः किल मर्दनस्य

वन्दित्वमेव विदधुर्यतिहासहेतुम् ॥ ७४ ॥

किमयं नलः ? पुनरुपात्तशरीरः

किमु भीम एव वपुरन्तरधारी ? ॥

द्विजरूपमाप किमु पाकरहस्य-

मिति ? तस्य वाचि विजहास यतीन्द्रः ॥ ७५ ॥

कृतमोजनं जिगमिषुं यतिर्यं

नृपतिः पितृप्रमुखतोऽस्य^३ नियुक्तः ॥

विधृताञ्जलिर्भुविधैरुपचारैः-

स्थितये जगाद त्रिविधानि वचांसि ॥ ७६ ॥

वाणिज्यं तु विधास्यति प्रतिनिधिस्ते त्वं तपस्यां कुरु

स्थित्वा वा कृपिमाचरन्तु मनुजाः कृपयं दीयते ॥

तूर्णीं वाऽथ तपस्यतस्तव जनाः कुर्वन्तु सत्र सदा

धान्यं दास्यति सेनरुस्तव दयासंपन्नसंबद्धिकः ॥ ७७ ॥

बोलारराये विनयादित्युक्त्वा विरतेऽन्नमीदृ ॥

“श्रीनानकनिराकारो” गिरं श्रोतु-मनोहराम् ॥ ७८ ॥

१. महम् = बालसिन्धु ॥

२. कलेबो इति भाषायाम् ।

३. तोत्य-४०

विक्रीयेद् अरीरं मलमयमदृढं लभ्यते ब्रह्म येन
वागिज्यं तन्मत्तं मे कृपिरपि निहिते तत्त्वमस्यादिवीजे ॥
चेतः क्षेत्रे समुत्थामल-मनन-जलैर्ज्ञानदिव्यान्नराशि-
र्धस्यां लभ्येत सैवोत्तमकृपिकजनैस्तन्यते नाम नान्या ॥ ७९ ॥

कृमिकोटसरीसृपान् पतङ्गा-
नगणेषानसुरान् सुराक्षरांश्च ॥
परिपोषयते य एष सत्री-
पुरतस्तस्य करोतु सत्रिताङ्कः ॥ ८० ॥

उत्थाय स अजगामैव रुदत्येव कुटुम्बके ॥
नवस्ततस्तेन योगी कस्य मित्रमिति स्फुटम् ? ॥ ८१ ॥

पुनर्लोलगृहं गत्वा स्थित्वा पञ्चदिनानि सः ॥
जगाम गौरान् बद्धांश्च सत्यसंधा हि साधकाः ॥ ८२ ॥

वाम्बुलबल्लिपरिवेष्टितपूगसान्द्रा
रम्भादलैरुपचितैः परिबीज्यमानाः ॥
एलाफलैः सुरभयो बहुनारिकेरा^१
ग्रामा श्रुदं विदधिरे यतिनोऽस्य रम्याः ॥ ८३ ॥

1. नानकन्दोदये सैव कृपिर्यस्यामलमननजलैर्ज्ञानदिव्यान्नराशिलभ्यते । सा च तपस्व्येव लभ्यते ।

2. एवकारोऽत्र पामनायात्यन्तेच्छाजनकः ॥

3. अनादरे सप्तमी न तु भावे ॥

4. अर्थान्तरम्यासोऽलङ्कारः ॥

5. सतरी इति युक्तः पाठः । गृहकाराभीत्यस्यार्थः ।

१. समुत्थामल—क ३

२. बालिकेरा—स०

साष्टाङ्गप्रणतिषु पेशला जनास्ते
 नातिथ्येष्वतिथिजनस्य बह्वदेश्याः ॥
 अचमक्षास्त्रिचतुरवासरांस्तदा स्म
 क्षुत्क्षामो गुरुमिति मर्दनो जगाद ॥ ८४ ॥
 नृणां मनांसि रूक्षाणि देहा एवेह चिक्कणाः ॥
 शिखैव बृहती साधोर्दया तुच्छैव लक्ष्यते ॥ ८५ ॥
 तपस्यतस्ते सङ्गेन जायते गतसंशयम् ॥
 ध्मापमानस्य वर्णस्य मलस्येव गतिर्मम ॥ ८६ ॥
 अयाचितव्रतधरो याचितेष्यप्रयच्छताम् ॥
 देशान्त्रमसि दुष्टानां मृतिमिच्छसि मे स्फुटम् ॥ ८७ ॥
 एवं क्षुधा क्रन्दति मर्दने तु^१
 विशिष्य हासापजहास योगी ॥
 जगाद चार्कस्य फलान्यमूनि
 त्वमद्वि तूराणि च सङ्गृहाण ॥ ८८ ॥
 मर्दनोऽमृतकल्पानि फलान्याखाद्य फानिचिद्व
 वारयित्वा वयो दृष्टिं 'ग्रन्थौ निक्षिप्य पद्मवान् ॥ ८९ ॥
 अन्येषुस्तानि भुञ्जानो जिह्वातालुगले द्रुतम् ॥
 स्फोटान्यवाप कदुकान्युद्धवाम विलज्जितः ॥ ९० ॥
 महान्विगाह्य निखिलानय कामरूपान्
 स ब्रह्मपुत्रमवतीर्य ययौ यतीन्द्रः ॥

१. पयो-क०

२. धी-क०

३. स्य-क०

प्राग् ज्योतिषं पुरमगाद्वलोकयिष्य-

न्वीपाधरो यतिवरेण निवारितोऽपि ॥ ९१ ॥

तत्रोपजग्मुः प्रमदाद्यत्तो

विलोमयन्त्यो वचनैर्मनोऽङ्गैः ॥

निचिञ्चिपुस्तं तु मनुष्यकण्ठे

स मेपतामेत्य मृशं ननाद ॥ ९२ ॥

एष मेपत्वमानीतः कश्चिद् वैदेशिको ब्रह्मन् ॥

प्रमदाभिरिति श्रुत्वा तत्रावाप्तपि सङ्गता ॥ ९३ ॥

ता एव प्रमदास्तं तु मत्कण्ठे क्षेप्तुमुद्यताः ॥

मेप्यः कृता नानकेन मर्दनो मनुजः कृतः ॥ ९४ ॥

उत्कलांश्च कलिङ्गांश्च सान्द्रकणाटकेरलान् ॥

उल्लङ्घ्य द्रविडान् योगी सिंहलद्वीपमागमन् ॥ ९५ ॥

मुक्ताकान्नि विपुलानि महोज्ज्वलानि

दिग्दन्तिवंशजनुपः करिषो विशालाः ॥

अम्भोजसौरमनुपः प्रमदाः सुरपा

द्वीपे महद्विमति तत्र सुरो विशालः ॥ ९६ ॥

सिद्धमन्यत्तत्र बभूव क्षितिपत्नो

विश्वेषां सङ्कल्पितदायो शिवनामः ॥

योगीन्द्रे तद्वीपमुपेत गतसिद्धिः

चिन्तां चक्रे किं मम वाचा वितयायाः ? ॥ ९७ ॥

1. प्रमदना मर्दनो मेरुः कृतः कामात्पानामेतात्पत्नी शक्तिपर्वत एव प्रमदानु इति ध्यते ।

2. सिद्धमन्यः = वस्तुनोऽभिष्टः ॥

आरामस्तस्य रम्यो हृदयसुखकरो शुष्यदासिच्यमान-
स्तचिन्ताम्लानचित्तो निजपुरनिलयं क्षत्रिवंशोऽन्वयुक्तम् ॥
पूर्वावस्था कथं स्यान्मृदुपवनवटस्येत्यसौ तं न्यगादी-
दागच्छेन्नानकश्चेदुपवनमखिला योगसिद्धीर्दधानः ॥ ९८ ॥

रुद्धद्वारे तदुद्याने देवादागत्य नानकः ॥
प्राविशत्तदभूत्तूर्णं नन्दनस्पद्धिं नूतनम् ॥ ९९ ॥

परशुराम इति प्रथितोऽभव-
त्सचिव उत्तमबुद्धिरमुष्य सः ॥
अवददत्र समागतवान् यति-
नियतमस्य तपस्तव सिद्धिहृत् ॥१००॥

तस्य प्रवेशमात्रेण चित्रं चैत्ररघोपमः ॥
आरामस्ते रमयते मनो नूतनपल्लवैः ॥१०१॥

तमानयेह योगिनं
नृपो जगाद मन्त्रिणम् ॥
॥ नृ. मन्त्रिणार्थितः परं
जगाम नानकः कृती ॥१०२॥

॥ राजाज्ञया ॥ भोज्यमतीव रम्यं
द्वियः सुरूपावसनं महार्थम् ॥
निनाय मन्त्री स च लोमपिप्यं-
स्तृणाय मेने यमिनां वरिष्ठः ॥१०३॥

१. क्षत्रियं मोन्वयुक्तं-क०

१. मापहीरिपर्ययः । "मन्वयवने" ति अनुपूर्वा ।

२. कृत्-क०

३. योगीर्ष-क०

४. कृता-क०

५. यतिना-क०

कामकेलिकलाभिज्ञाः

पुरस्तात्तस्य

योगिनः ॥

स्तम्भा

इव जडीभृता

^१रम्भासम्भाविताः

स्त्रियः ॥१०४॥

जानासि ^२कुक्षिम्भरयो भ्रमन्ति

कापायवस्त्रेण यथा जटाभिः ॥

तपस्विनो नाम तथायमेव-

मयं ^३यतिः कश्चिदपूर्वं एव ॥१०५॥

स्वसिद्धतागर्वमुपेक्ष्य

दूरे

तदेनमावर्जयतार्जवेन ॥

त्वयाधिगम्यो महिमा महीर्या-

स्तेनेति राजाकथितो जगाम ॥१०६॥

चरणौ पतितः सचिवेन समं

नृपतिर्यतिमेतदुवाच वचः ॥

मम पुण्यभरेण समागमितः

कुषियामनयं स भवान् क्षमताम् ॥१०७॥

तमभापत

नानकस्तपस्वी

पुरुषार्थो नहि ^४सिद्धिरङ्ग ? कथित् ॥

1. रम्भासम्भाविताः = ; = रम्भाया ज्ञाता इव रम्भा इव वा स्त्रियः ॥

2. कुक्षिम्भरिः = उदरनिमित्तं बहुवृत्तवेषः ॥

3. सिद्धिरङ्ग = नाम सम्बोधने ॥

मनुजस्य जनुः प्रपद्य विद्वान्
भवरोगस्य चिकित्सिते यत्तेत ॥१०८॥

बालसिन्धुरिति सम्यसमाजे
नानकस्य चरितं वदति स्म ॥

अङ्गदोष्य गुरुमक्तिभवेन
प्रेमपूरविभवेन मृमूर्च्छ ॥१०९॥

सप्तविंशतिदिनानि समाधिः
प्रेमतोभवदमृष्य विचित्रः ॥

व्युत्थितेऽप्य पुनरेव कथास्मिन्
प्रावृत्तत्सुजनकर्णसुधा सा ॥११०॥

'अपृच्छन्नृपो नानकं त्वं 'नु योगी ?
द्विजः क्षत्रियः सार्थबाहोऽप्यवाऽसि ? ॥

उताहो भवान् सौम्य ? गोरक्षसिद्धो
धरामण्डपे भ्राम्यसि छद्मरूपः ॥१११॥

वयं सिद्धिलेशेन गर्वायमाणा
न मन्यामहेऽन्यं विशिष्टं धरायाम् ॥

न दासेरको यावदीक्षेत शैलं
स्वतस्तुङ्गमन्यं न मन्येत तावत् ॥११२॥

१. समाधितः समागते अङ्गदे पुनस्त बाहृम्याः कथा कथयितुमारेमे ॥

२. यदवपि कश्चिन्न विनिष्ट कश्चित्साक्षात्करोति प्रपद्य तदवपि बालुतेऽनं गर्वायमाणाः
स न मन्यतेऽन्यं विशिष्टम् ।

तदस्माकमेतर्हि यद्विद्वि पथ्यं . . .
 तदेवोपदिश्योद्वरेर्वालियत्त्वम् ॥
 कृपाप्रेरितो दैवतो दैवतो मे
 त्वमागत्य कल्याणकारी भवाऽऽशु ॥११३॥

राजानं निजगाद् नानक्यतिर्घमैः क्रियाभिर्गुणैः
 'जात्या दूरसमुन्मिताचितिरहं बोधात्मिका वस्तुतः ॥
 सख्या मे मयि नामरूपमखिलं संस्थापितं लीलया
 तत्ते सौम्य? विद्विष्य किं नु कथयेः सर्वोस्मि सर्वाश्रयः ॥११४॥

मायामयेऽहं सुसारे प्रीत्यप्रीतिविवर्जितः ॥
 उदासी नानको नाम वेदितव्यस्त्वयाधुना ॥११५॥

यदा जनोऽयं जानाति सर्वस्मादेस्म्यैहं नतः ॥
 उन्नतत्वं तदा धत्ते विश्वस्मादिति निश्चितम् ॥११६॥

उपदिदेश्य ततोऽशुमनुचमै
 नरपतेर्विनयेन^१ वशीकृतः ॥
 सुकृतिना^२ कलिकल्मषहानये
 धितितले किल नानकसम्मनः ॥११७॥

सैव्यमानो नृपतिना योगजिब्रासुना त्वहम् ॥
 द्वौ वर्षौ पञ्चमासांश्च तस्यौ तत्र यंतीश्वरः ॥११८॥
 योगसारेरुपचितां तमूचे प्राणमृह्ललाम् ॥
 अक्लेशाज्जायते योगी यया विव्रातया गुरोः ॥११९॥

१. दर—४०

२. गुणः—४०

३. विद्वदेन—४०

४. योगी—४०

द्वीपमस्पर्शनायस्य प्रतस्थे नानकस्ततः ॥
 मर्दनो भृशमुद्विग्नो न यास्यामीत्यभाषत ॥१२०॥
 बोधितोऽपि बहुधा मया यदा
 न न्यवर्तत तदा यतीश्वरः ॥
 मागमः पथि खलैरुपद्रुते
 बोधयन्निति न तेन बोधितः ॥१२१॥
 तस्मिन्गते योगिवरो न्यपीदन्-
 मयोक्तमस्यानुशयः किमर्थम् ? ॥
 न मन्यते यो हितमुक्तमाप्तैः
 स्व कर्मणः पाकमसौ हि भुङ्क्ताम् ॥१२२॥
 पुनरुचे दयासिन्धुर्वालसिन्धो ? यथार्थवाक् ॥
 सार्थागतस्य तदपि चिन्तो भवति भूयसी ॥१२३॥
 तत्रैव रात्रिं विगमय्य योगी
 प्रभातकाले निजगाद खिन्नः ॥
 इतो नवक्रोशमिते प्रदेशे
 पचत्यमुं रात्रिचरः कटाहे ॥१२४॥
 उपेक्षणीयो न च वैणिकोऽयं
 मूढोप्यलं प्राकृतजातिपोगान् ॥
 तदेहि यावो यदि जीवयेतां
 कर्ता त्रिलोक्याः कुशलं तदा स्यात् ॥१२५॥

१. परपरां—क०

२. ध्यपीदत्—क०

३. रात्रिचरः—क०

आवां तत्र गतौ करालदशनः केशैः महाकर्कशै-
 व्याप्तौ रक्तनिमग्नधोरनयनो दीर्घः शिराः सन्ततः ॥
 वैयाघ्रैरिव भीषणैः कररुहैर्व्यापादयत्प्राणिनः
 श्यामः ^१क्रोडमुखो व्यलोकित्विकृतः क्रोडाऽभिधो रावसः ॥१२६॥

पक्त्वा महाकटाहे कटुतैले मर्दनस्य वपुः ॥
 शिशिरीकुर्वन्मोक्तुं निशाचरो नानकेनोकः ॥१२७॥

किं रे क्रोड ? कुशुद्धे ?
 मनुष्यमांसासनव्यसनम् ॥
 अधुनैधितं तवेदं
 विभेषि न स्वामिनो जगतः ॥१२८॥

सङ्कल्पो योगिनस्तस्य यथैव चपलं तथा ॥
 अवर्तत स्थिरचराधिपं न लवमन्यथा ॥१२९॥
 तर्जितो व्याघ्रपालेन व्याघ्रो भीतः पतस्त्रितौ
 यथा तथा नानकस्य निपपात स पादयोः ॥१३०॥

^२आयाहि मर्दन ? जवात्परिवादयस्व
 वीणां कृतस्त्वमिति ? तस्य वचस्यकस्मात् ॥
 उत्प्लुत्य मांसमखिलं महतः कटाहा-
 द्रोणाधरस्य वपुषा रणयद् विपञ्चीम् ॥१३१॥

रात्रिचरस्तु कृतमन्तुरतोव भीतो
 बद्धान्जलिमुद्गुरुवाच गुरो ? क्षमस्व ॥

I. क्रोडः = तन्नामा रावसः ।

1. मर्दनः श्रीहाप्रानयेन मुक्तः ॥

१. मद्द-४०

वीणाधरं त्वमनुनीय तदाऽतिथेर्यीं
कुर्या इति स्मितमुखो यतिरावभापे' ॥१३२॥

मधुराणि फलान्याशु 'कन्दल्यानन्ददायकम् ॥
प्रत्येकमर्पयामास स' समानीय कौणपः ॥१३३॥

पुण्यं पुण्यजनस्य^२ जन्म निकृतं कस्मिंश्चिदासीद् ध्रुवं
मन्ये तत्परिपाकतो यतिवरस्तं देशमभ्यागमत् ॥
तस्मै स्वांशमदादुदारधिपणः शेषाधियाश्चादसौ^३
तूर्णं दिव्यशरीरमाप सुरवद्देदीप्यमानो रुचा ॥१३४॥

सप्तदिनानि निशाचरभक्त्या
तत्र सतां सुखदो यतिरस्यात् ॥
^३सैन्यवासिन्धुदिनैरधिगम्यं
देशमगात्स शुभाय बहूनाम् ॥१३५॥

अनूपे वने निर्जने गच्छतां नः
तदान्नं महादुर्लभं यद् बभूव ॥
क्वचिच्छीर्णपणैः क्वचिच्छैबलाग्रैः
क्वचिद्धारिवार्तस्ततो वृत्तिरासीत् ॥१३६॥

१. यदा नानक 'मर्दनं कुनस्त्वम् आयाहि परिवारयस्व धीनाम्' इत्यगादीरादा तस्य महस. प्रभाषादागतो मर्दनं बटाहान् इति धर्यति नराश्चकम्य महगो महिमा ॥
२. उदारधिपणो गुरुधंदा तस्मै स्वांशमदात्तदा तूर्णमसौ दिव्यशरीरमापेरथञ्च ॥
३. सैन्यवासिन्धुदिने = ४७ दिने । A स न पातोत्र--८० नास्ति पुक्तिगुलः पाठोऽयम् ।

१. कन्दमानन्द-स०
२. पुरापजन-स०
३. दना-स०

यदा मर्दनो रोदनारक्तनेत्रः
 क्षुधा क्षीयमाणो न गन्तुं शशाक ॥
 'पदाग्रेण योगी तदा पद्मरागं
 विहस्योद्विभेदाद्भुतं बालुकाम्यः ॥१३७॥
 माणिक्यमादाय जगाद योगी
 क्रोशद्वये पत्तनमस्ति^१ रम्यम् ॥
 सन्दर्शये यत्र परीक्षकैर्म्यो
 यदस्य मूल्यं तदिहाभिधेहि ॥१३८॥
 मर्दनस्तु तदादाय विश्वम्भरपुराभिधे ॥
 नगरे दर्शयामास कञ्चिद्रत्नपरीक्षकम् ॥१३९॥
 स मूढश्च दरिद्रश्च मूल्यमस्य पणत्रयम् ॥
 उवाच वाचस्तुच्छास्यान्महत्यो निःसरन्तु किम् ? ॥१४०॥
 अनुवदति तदुक्तिं मर्दने नानकेन
 कथितमतिमहान्तं रत्नबोद्धारमञ्च ॥
 अधिनगरमपृच्छत्कोऽत्र रत्नप्रवीणो ?
 जनमपि तमगच्छत्सालसंरायमेपः^२ ॥१४१॥
 पृच्छन् गृहं तत्र गतो महर्द्धिः^३-
 द्वारि स्थितो द्वारनिपुक्तरुद्धः^४ ॥
 निर्गत्य दासो भवनादपृच्छ-
 त्कृतो भवान् ? किं च तत्रात्र कार्यम् ? ॥१४२॥

१. पदाग्रेण-३०

२. यत्रनमस्तिरस्य-३०

३. सालसंराय-३०

४. महर्द्धि-४०

५. निपुक्त-३०

बहिः 'पुरादाप्रवनेऽस्ति योगी
 देशानटन्नानकनामधेयः ॥
 तत्प्रेषितः सालसरायपार्श्वे^१
 सनागतोऽहं मणिविक्रयाय ॥१४३॥
 इत्येवमुक्तो^२ घटकाभिधानो
 नीत्वा स भृत्यो बहुमानपूर्वम् ॥
 तमम्यगात्सालसरायपार्श्वे
 सन्दर्शयामास मणि महान्तम् ॥१४४॥
 युग्मम्
 अदृष्टपूर्वं स मणिं निशम्य
 विचिन्तयन्मूल्यमलब्धसीमः ॥
 चिरादचित्रीयत चाक्षराणि
 पठन्नवोचछिखितानि तत्र ॥१४५॥
 गृह्णातु मा वा मणिमस्य पश्यो-
 मुद्राशतं यच्छतु नानकाय ॥
 इत्यत्र यस्मान्लिखितं गृहाण
 मुद्राः शतं तेन ततोऽन्यवार्ता ॥१४६॥
 मर्दनेन कवितं प्रसुरस्य
 नाहमस्मि स तु नानरूपयोगी ॥^३
 तत्समीपमुपदौक्य मुद्रा
 आचरिष्यति यथाहचितं सः ॥१४७॥

1. सालसरायः = मणिबोद्धा विष्णुभरपुरे सानसरायो वेश्य नाम अग्रहृतमन्त्रिवाच्येऽग्रा

2. अग्ररजः = सालसरायपारिपाश्वर्यः ॥

१. पुरस्ता-क०

२. परस्ता-क०

३. वाम-क०

भक्ष्येणि भोग्यानि मनोहराणि
 स्वयं गृहीत्वा घटको^१ जमाम ॥
 पपात भक्त्या पतितः पदाब्जे^२
 निवेद्य सर्वं सुखितो बभूव ॥१४८॥
 अघरक ? सुखितोसीत्यालपद्योगिवर्यः
 क नु सुखमिह साधो ? त्वाद्दशानामसङ्गे ॥
 सुचरितपरिपाकादद्य ते दर्शनेन
 सुखमिति गदतोऽस्य प्रासदन् सन्नृतेन ॥१४९॥
 गतो मर्दनो नानकस्याथ पात्रे^३
 शतं रूप्यकाणि प्रयच्छन् वभापे ॥
 अनेनैव नीतो मणिज्ञेषु मुख्य-
 मगच्छं गुरो सालसंरायमित्यम्^४ ॥१५०॥
 मणिं वीक्ष्य किञ्चिन्न मूल्यं स ऊचे
 चिरं भावयन् ते तदाचष्ट तुष्टः ॥
 शतं रूप्यकाण्यस्य सन्दर्शने मूल्य-
 मर्हस्यतः पूर्णपात्रं गृहाण ॥१५१॥
 निजगाद नानकगुरुर्गाद गत्वा
 नहि पूर्णपात्रमहमस्मि^५ जिघृक्षुः ॥
 स उवाच तलससमीपमुपेत्य
 मम पूर्णपात्ररुचिरस्ति न सौम्य ? ॥१५२॥

१. घटको-क०

२. पादाब्जे-क०

३. सालसंराय-क०

४. मत्रास्मि-ज०

सप्तकृत्वो रूप्यकाणि प्रेषयामास सालसः ॥
नानको न तु जग्राह ग्रहिला^१ निःस्पृहाः किल ! ॥१५३॥

अधरकेण तदोक्तमयं यति-
भ्रमति भिच्चितुमित्यवगच्छ मा^१ ॥
निजजनुः सफल यदि वाञ्छसि
त्वमुपयाहि तदा परितोपय ॥१५४॥

दासेन दत्तजुद्धिः सालसरायः प्रगृह्य पक्वान्नम् ॥
द्रव्यं विचित्रप्रह्वं जगाम तेनैव सह नम्रः ॥१५५॥

पदयोः पपात सकलं विनिवेय
न तु नानकः किमपि तद् जगृहेऽस्य ? ॥
हृदि मर्दनः सुरपितृन् प्रययाचे
ननु भोजनं प्रतिशृणोतु यतीन्द्रः ॥१५६॥

विक्रेयं रत्नमेतद्यतिमिति वचनं सालसोऽब्रूत योगी
मूल्यं पप्रच्छ बुद्धौ स्फुरति न खलु मेऽदृष्टपूर्वस्य मूल्यम् ॥
इत्युक्ते तेन किं त्वं जनुरपगमयस्यश्मचिन्तासु मोर्धं ?
नामानर्धं मुरारेः स्मरसि न कुत ? इत्यालपन्नानकस्तम् ॥१५७॥

मयेदमुक्तं न कथं ब्रवीति
मूल्यं गुरुरत्नपरीक्षकाणाम् ॥
ख्यातिं गतोऽस्मिन्नगरे समृद्धे
वयो व्ययो रत्नपरीक्षयाऽस्य ॥१५८॥

१. अर्पांतरमास सामान्यतमचित ।

१. हा-क०

२. पप्तत-क०

३. कुत-क०

नानकेन प्रथितो प्रथितोऽय-
 मश्मजातिगुणदोषविवेके ॥
 ईशनाम मणिमेतमनर्घं
 भूषणं सुमनसां किमु वेत्तु ? ॥१५९॥

श्रुत्वेति सालसोऽपृच्छत्किमेपां नाम विश्रुतम् ? ॥
 नानकाग्रे निराकारो मयेति समुदाहितम् ॥१६०॥

साष्टाङ्गं प्रणतोऽब्रूत् सालसो नानकं तदा ॥
 क्षमस्व मे दुर्विनयमज्ञस्याद्यु प्रसीद च ॥ १६१॥

अघरकस्य १पदे पत नानक-
 स्तमवदत्स तदेदमुदैरयत् ॥
 तव १पतामि सदैव गिरा गुरो ?
 चरणयोः शुनकस्य किमस्य तु ? ॥१६२॥

प्रससाद नानकगुरुर्वचमास्य
 निजमुचरीयमददादनुकम्पः ॥

अथ तेन तत्क्षणकृतावरणोऽपि
 महदद्भुतं स हि निरावरणोऽभूत् ॥१६३॥

उपदिदेश गुरुर्भव वारिधि-
 ननु पद्मिभिरेप सुदुस्तरः ॥

प्रवहणं हरिनाम समाश्रयं-
 स्तर वितीर्णमाकिञ्चनधीवरैः ॥१६४॥

१. कि-क०

२. यदेयत-क०

३. यतामि-क०

४. वपोपि-क०

ज्ञानधैराग्यसम्पत्तियुक्तालसः

सङ्क्रमय्य श्रियंस्त्वस्य क्ष्नां तदा ॥

तीर्थयात्रामिलापादटिप्यन्महीं

स्थापितस्तत्र सिंहासने योगिना ॥१६५॥

तेनाभ्यघायि भवदायुरतो विशिष्टं

वर्षद्वयं स्वरमिताः सुमते? च मासाः ॥

अन्ते ततस्तव पदेऽघरकं निवेश्य

गन्ता दिगन्तमहमात्ममनोऽनुकूलम् ॥१६६॥

मम

भाग्यमन्तसमये

त्वां द्रष्टाऽस्मीति कथितवता ॥

तेनोपचार्यमाण-

स्तावत्कालं

गुरुरतरथौ ॥१६७॥

तस्मिन्नतीतेऽघरकं पदे निवेश्य सः ॥

द्वीपसंस्थं विपहरं देशं स्वैरगतिर्ययौ ॥१६८॥

इति श्रीजगद्गुरुनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां

सालसरायविमुक्तिर्नामाष्टमः प्रस्तावः ॥

— ० :—

१. दिग्गन्तं—व०

२. महमात्ममनो—स०

नवमः प्रस्तावः

सा शारदा शरदिजेन्दुमरीचिगौरी

चित्ते मम स्फुरतु यत्करुणप्रणाली ॥

जात्यं हरन्त्यपि विद्योघसुधाच्छटाभिः

स्वेपां जडं वितनुते हृदयारविन्दम् ॥ १ ॥

मर्यादामविलङ्घयन् प्रभुरपि प्रार्थी भभीराशयः

सिन्धुस्तुङ्गतरङ्गमुक्तविलसन्मुक्तागणस्तत् क्षणम् ॥

दृष्टो नानकपूजनाय नियतं पुष्पाञ्जलिं प्रक्षिपन्

न क्षुद्रा हि महान्त एव महतां माहात्म्यविज्ञाः किल ॥ २ ॥

तरङ्गनाहन् विततान् दधान-

स्तमाशुहाव

स्वनकैतवेन ॥

आलिङ्गितुं

तापहरं जनस्य

सिन्धुर्ध्रुवं

वाडवद्वयमानः ॥ ३ ॥

उत्प्लुत्य पादांसि पयोधितोये

निराश्वसुर्नूनमिदं विचिन्त्य ॥

न ज्ञानिनो हन्त ! कृतोऽस्य सङ्गो

जडस्य सङ्गे विगतं वयो नः ॥ ४ ॥

पोतैराकुलितः सिन्धुः क्रोडसंस्थः^३ समन्ततः ॥

वमन्फेनकफं

वृद्धमन्वैकार्पीत्कुटुम्बिनम् ॥ ५ ॥

१. महान्त एव महता माहात्म्यताः इत्यर्थान्तरन्यासः ।

१. न-४०

२. संस्थः-४०

३. मन्वावा-४०

पञ्चत्रिंशत्क्रोशदीर्घं दधानो
 देहं^१ पञ्चक्रोशविस्तीर्णमासीत् ॥
 मत्स्यस्तस्मिन् सेतुतुल्ये त्रिघस्री
 नीतोऽस्माभिः सञ्चलद्भिः समुद्रे^२ ॥ ६ ॥

गच्छामः कुत्र चालेति ? मामपृच्छद् गुरुस्ततः ॥
 नाहं वेद्मीति गदिते मत्स्योऽयमिति सोऽनदत् ॥ ७ ॥

भीतो मत्स्यमुखं दृष्ट्वा मर्दनस्तमवादिपम् ॥
 राक्षसाद्रक्षितो येन तस्मिँस्तिष्ठति किं भयम् ? ॥ ८ ॥

मीनो मनुष्यस्य गिरं जगाद
 “गुरुर्निराकारक” नानकोऽसि ॥
 त्वं केन वेत्सीत्यथ तेन पृष्टे ?
 स सारमूचे वचनं विसारः ॥ ९ ॥

श्रेतायुगे मित्रमहं तवाऽऽसं
 किञ्चिद् त्वदुक्ताकरणोत्यकोपे ॥
 किमुच्छलस्यद्य ? यथैव मीनो
 रोपादिति त्वामगदं सहेलम् ॥ १० ॥

तेनास्मि मीनः स्मृतपूर्वजन्मा
 यन्मामपृच्छस्तदिदं मयोक्तम् ॥
 इहास्व मामुद्धर दीनबन्धो ?
 बन्धोऽयमन्येन न यस्तु भेद्यः ॥ ११ ॥

अत्र २ ३, ४, ५ इतीरयु समुद्रवर्णनम् ।

१. ३५ × ५ को० = १७५ को० क्षेत्रका मीनदेहस्य ।

२. स च मीनो नाहं मीना प्रवर्तित मर्दनश्च मीनो जात ।

आवा स्थितिं पृच्छति योगिवर्ये
 तिष्ठेति तं मर्दन आवभापे ॥
 मयोक्तमद्भ्यस्य ममास्ति शक्तिः
 सर्वज्ञकानामभवन्नियोगे ॥ १२ ॥

क्षमस्व मे चापलमित्यवोचत्
 तं मर्दनस्तत्र निशां निनाय ॥
 यतिः सपादग्रहरे दिनेऽसौ
 मत्स्यो मृतो दिव्यगतिं प्रपेदे ॥ १३ ॥

मां प्राक्ष्यसीत्युक्तमनेन पञ्च—
 दिनानि सिन्धोः सलिले गतं च ॥
 कालः करालः कलिराजगाम
 व्याचाननो ग्राहवपुर्ग्रहीता ॥ १४ ॥

प्रावेशयत्तस्य मुखे यतीन्द्रः
 स्थूलं कठोरं किल दण्डखण्डम् ॥
 स आर्तनादं बहुधा विमुच्य
 पश्चाच्चलन्नम्बुनिघौ ममज्ज ॥ १५ ॥

उन्निद्रचन्द्रघवलः परिपिङ्गकेशो
 मन्दारदारुचिरां कलयन्विपश्चीम् ॥
 प्रादुर्धभूव पुरुषः किल तत्र यत्र
 तेजोमये न नयनानि नृणां स्थिराणि ॥ १६ ॥

स्मेरः स नानकममापत पद्मयोनि--

रस्याधिकारमकरोदधुना कलेर्यत् ॥

तस्याऽस्य भङ्गमकरोः किमु तद्वलेन ?

को ब्रह्मणोऽन्यथयितुं क्षमते व्यवस्थाम्? ॥ १७ ॥

नानकस्तममिवन्ध वमापे

ब्रह्मणैव विहितः समयोऽयम्^१ ॥

निःस्पृहेषु

हरिभक्तिरतेषु

तापसेषु न^२ क्लेर्वलमस्ति ॥ १८ ॥

एवमेव किल नानकयोगिन् ?

इत्युदीर्य सुरलोकमगच्छत् ॥

नारदः स यदि वादितरीणो

नानकेन कथितः स च मद्यम् ॥ १९ ॥

दिवसानथ पञ्चदशाम्बुनिधेः

स्वलवज्जल एव जगाम यतिः ॥

न च योगिजनस्य विचित्रमिदं

तदनुग्रहतो मतिरास्त^३ हि नौ ॥ २० ॥

अमक्षयात्

वायुमेव

मोऽपि

सिन्धुसङ्गतः^४ ॥

निकामदुःसहोऽभवत्

पदुः

पदुर्न^५

तपणे ॥ २१ ॥

1. समया. तपयाचारकालसिद्धा तसविद इति ।

१. ब्राह्मणो—४०

२. पुत्रते—४०

३. ति—४०

४. पदु पदुर्न—४०

पुनरिन्द्रसेनसहितस्त्वमिहैष्यस्य^१—

धुना व्रजेति गुरुणा गदितोऽगात्^२ ॥

^१ध्वज

इन्द्रसेनमउदत्समुपेतो

यतिराह्वते ह गतविश्वरतिस्त्वाम् ॥ २८ ॥

मित्रं मे नानको योगीत्यभिधाय स निर्गतः ॥

घ्रजेन घटिकापट्टके त्रियामाया गते सति ॥ २९ ॥

इन्द्रसेनमवलोक्य

यतीशः

प्राक्तनो मम सखेति जगाद ॥

किं प्रमाणमिति पृच्छति तस्मिन् ?

आह स स्म जनुरन्तरवार्ताम् ॥ ३० ॥

आस्थाम पार्श्वे जनकस्य राज—

स्त्रयो वयं तेषु बभूव मत्स्यः ॥

एकः परो द्वौ त्वमहं च तस्य

बहाम्यभिज्ञानमिदं गृहाण ॥ ३१ ॥

कस्येयमिति ? पप्रच्छ हंसीशुद्दिश्य भूमिपः ॥

अउदाव तवेत्यानां मृषा तत्प्रियकाम्यया ॥ ३२ ॥

न्यायवती^४ नरपतिर्न प्रसन्नः स उक्तवान् ॥

परिग्रहोऽयं हंसस्य तवेत्यवदत्तं कुतः ? ॥ ३३ ॥

अनेन मिथ्यावादेन योगिनोरपि वां कलौ ॥

स्वेच्छया भविता जन्म षट्द्वारविधित्तया ॥ ३४ ॥

१. ध्वज = ध्वजि विपट्टवेणे ।

२. मिहेष्य—क०

३. ददितायात्—क०

४. राहते—क०

५. घर्तो—क०

तथ्यमात्य^१ किल नानकयोगिन् ?
 इन्द्रसेन इति वाचमवोचत् ॥
 उद्धर ध्वजममुं कृपयेति
 प्रार्थनामकृत वर्धकये च ॥ ३५ ॥

यः पञ्चकोशपिहितोऽहमिति प्रतीत-
 स्तं जागरादिषु सदान्वितमेव विद्धि ॥
 ब्रह्माद्वितीयमहमित्यनुमाधि शर्म-
 मायाविलासमितरत्सकलं तु विश्वम् ॥ ३६ ॥

आकृष्यसारमिदमुक्तमनेकयुक्ति-
 श्रुत्युक्तिशास्त्रगहनाद् गुरुणानुष्म्य ॥
 सम्पन्नसाधनतपोदयमात्रबोध-
 स्तेनास्य मोहतिमिरीचनिराकरिष्युः ॥ ३७ ॥

शिष्याय शेषामददात्त तापः
 स्नातो गुरुस्तं स्नपयाम्यभूव ॥
 आरोपयामास महत्त्वपीठे
 तं च त्रियामा ग्रहरेऽवशिष्टे ॥ ३८ ॥

शुद्धसेनस्तमाहृतवान् भूमिपो
 नाम मद्भागिनेयेन तस्योदितम् ॥
 योगिनां नैवमाकारणं युज्यते
 त्वं ब्रजामुं प्रपद्यस्व सर्वेष्टदम् ॥ ३९ ॥

तेन राजोपचारेण^२ पूजा कृता
^३पत्तनादागतं प्रणम्योदितम् ॥

१. सात्य-क०

२. धारे-क०

३. यत्-क०

ऐहिकामुष्मिकाणां शुमानां भवान्
शेवधिर्लभ्यते भाग्यतो मादृशाम् ॥ ४० ॥

अष्टादशानां धरणीपतीनां
प्रसद्य^१ राज्यं विततार योगी ॥
द्वीपत्रये तस्य तदाधिपत्यं
बभूव निष्कण्टकमस्य तुष्टेः ॥ ४१ ॥

वर्धकेरस्य नेप्या विधेया त्वया
नानकेनेति राज्ञा समाज्ञापितः ॥
उक्तवान् राज्यमस्मै प्रदद्यां गुरो ?
तेषु^२ कन्यैकपात्राय कोऽन्वीर्षति ? ॥ ४२ ॥

मासमास गुरुस्तत्र सेव्यमानो महाजनैः ॥
शुद्धसेनेन्द्रसेनाभ्यां प्रार्थितः करुणानिधिः ॥ ४३ ॥

आगमन्मानको योगी द्वीपं शिलमिलामिधम् ॥
वभ्राम वारिधावेव पम्मासान्निग्वग्रहः ॥ ४४ ॥

वेलायां लसदेलायां तस्यौ सप्तदिनानि सः ॥
नगराय विद्यासुं तं धुधितं स्माह मर्दनः ॥ ४५ ॥

सन्तोषं कुरु भोः सौम्य ? मर्दन ? त्वं पलायसे ॥
कष्टेन कानरायन्ते न स्तोकेन तपस्विनः ॥ ४६ ॥

त्वं योगी जितसकलमघोऽसि साधो ?
द्व्येष्टं निरवधि जाठरानलेन ॥

आहर्तुं किमपि समानये पुरो स्या-
 दित्यूचे स तमवदत्स तिष्ठ तिष्ठ ॥ ४७ ॥
 पप्रच्छ मर्दनो नाम नगरस्यावदद् गुरुः ॥
 पुर ब्रह्मपुरं धर्मवचनो भूपतिर्द्विजः ॥ ४८ ॥
 अत्रान्तरे श्रमविकासिमुखस्खलद्भि-
 र्दभैः स्थिरश्रुतिभिरस्थिरलोचनैश्च ॥
 पथान्मुहुर्बलितकन्धरमीक्षमाणा
 दृष्टा पलायनपराः शतशः कुरङ्गाः ॥ ४९ ॥
 आपेदिरे सपदि पञ्चलकेलिलग्न-
 पङ्काः स्फुरत्प्रतिपदिन्दुकलाभदन्ताः ॥
 उन्मुक्तघुर्घुररवाः परिचर्व्यमाण-
 मुस्ताधिवासितवना बलिनो वराहाः ॥ ५० ॥
 गर्वेण मन्यरपदा नयनैः सरोपै-
 रीपद्विवर्तिभिरुदीक्षितपार्श्वभागाः ॥
 दृष्टा गतिगिरिण दीप्तरणिथितानां
 न द्वीपिनां किमपि भीतिविचोषहेतुः ? ॥ ५१ ॥
 श्येनैर्नस्त्राङ्कुशविदीर्णशयैः समन्ता-
 दुच्चैश्चिरं विपति स्पन्दलमाचरद्भिः ॥
 आघर्षिता भुवि तथा पतिताः पतङ्गाः
 हस्तैर्यथा मृगयुभिः परितो गृहीताः ॥ ५२ ॥
 प्रान्ते वनं परिवृतं बहुवागुगामि-
 स्तद्विश्वकद्रुमिरुपद्रुतमेव मध्ये ॥

स्थातुं न गन्तुमपि योग्यमभून्मृगाणा-

मावेगतस्तत इतः परिधावतां^१ हा ! ॥ ५३ ॥

चित्रकाणां तरक्षूणां वृकाणां भयवर्द्धनः ॥

हाहाकारो महानासीन्मृगयुगां प्रसर्पताम् ॥ ५४ ॥

शशान्मृगान्केऽपि रुरुन् वहन्तः

स्रुतासृजः केऽपि बहून् विहङ्गान् ॥

दृष्टास्ततः कार्दमिकाम्बरास्ते

धनुर्धरा जालकराः पुमांसः ॥ ५५ ॥

हरिताम्बरो नववया ह्यमंस्यो

मृगया वचांसि मृगयुस्त्वति जल्पन् ॥

तत आगतो नरपनिश्रमवारां-

पृपतैरुदञ्चितललाटतटश्रीः ॥ ५६ ॥

शून्ये निपण्णानवलोक्य सोऽस्मान्

पप्रच्छ के यूषमिति ? क्षितीशः ॥

उक्ते मनुष्या इति मर्दनेन

शून्ये कुनस्तिष्ठय ? सेत्युवाच ॥ ५७ ॥

पुरे निशान्तं प्रविशेम कस्य ?

तं - मर्दनोऽत्रूत ततः स ऊचे ॥

यूपं किमु ? प्रत्रजितास्तदोसा-

युवाच रुद्रं किमु दृश्यते ते ? ॥ ५८ ॥

१. त हा—४०

२. दश्यते—४०

१. सेव दादात्पोव तन्धिप्रयोग ।

*वक्तुं किमास्य ? कुत आगतत प्रदेशाद् ?

भाषा न युद्धिमधिरोहति ते स्फुटं नः ॥

इत्युक्तवत्यवनिपे क्षुधितेऽत्र तस्मिन्

क्रोधादवक्तरि मया गदितं तदेदम् ॥ ५९ ॥

इरावत्यथो चन्द्रभागा प्रसिद्धा

विपाशा वितस्ता शतद्रुथ नद्यः^१ ॥

तदन्तर्गतो भाति वाहीकदेश^२—

स्तमस्मद्गतेर्विन्ध्यपादानभूतम् ॥ ६० ॥

त्वयाकणितः कश्चिदस्त्येव^३ देशः ?

स^१ ऊचे श्रुताः शुद्धसेनस्य देशे ॥

स्थितास्तापसाः केऽपि वाहीकदेश्या—

स्त एवेह यूयं किमायातवन्तः ? ॥ ६१ ॥

त एवेति मयोदीर्य^१ तस्य नामान्वयुज्यत ॥

स ऊचे^२ धर्मवचनो द्विजोऽहं धरणीपतिः ॥ ६२ ॥

पुरं ब्रह्मपुरं नाम द्वीपं शिलमिलाभिधम् ॥

नामत्रयाणामस्माकं पप्रच्छ तदुदीरितम् ॥ ६३ ॥

नानकः स निराकारो बालसिन्धुरहं नृप ? ॥

अयं मर्दन इत्युक्तो वीणावादविनोदकृत् ॥ ६४ ॥

1. "अथ" इत्यर्थे "अथो" शब्द प्रयोगः "अथोनिमित्तं" बृहस्प० १।१

2. वाहीकदेशः = इरावती-चन्द्रभागा-विपाशा-वितस्ता-शतद्रुथदीनां मध्ये स्थितः ।

3. धर्मवचनो नामा राजा वाहीकदेशस्य, यश्चायं देवः शिलमिलाभिधे द्वीपे ब्रह्मपुरनाम्नि-
नगरेऽस्ति ॥

१. ह्य—क० *वक्तुं किमास्य इति 'क' पाठः ।

२. त्येय—४०

३. स...देशी—"स" इत्यत्र नास्ति ।

मयोक्तं कति राजानो द्वीपेषु कतिषु स्थिताः ॥
आदाय कतमस्याजां राज्ञां सघः प्रवर्तते ॥ ६५ ॥

द्वीपत्रयेऽष्टादशभूमिपालाः

कुर्वन्ति राज्यं निजगाद राजा ॥

नामानि तेषां कथयेति पृष्टः

शिष्टः स ऊचे वदतां^१ विशिष्टः^२ ॥ ६६ ॥

सुरचयनकमलनयनौ सुरसागरशुद्धसेनाख्यौ ॥

अस्पर्शनावनयनज्योतिर्द्विजघर्मवचनाश्च ॥ ६७ ॥

राजा सगरसेनश्च स वीरमदनामिघः ॥

नृपतिर्लालनयनो नामा परशुरामकः ॥ ६८ ॥

अटकोघटैकश्चैव शुद्धशीमालकस्तथा ॥

रामायनो मग्नरायस्तथा त्वरितरङ्गकः^३ ॥ ६९ ॥

नृपो बुद्धिविवेकश्च बलसंहारनामकः ॥

अष्टादशामी कथिता नामभिस्तव पार्थिवाः ॥ ७० ॥

कमलनयनमुक्तवान्तं मूर्ख्यं

नृपतिषु तेषु मयानुयुज्यमानः ॥

अहमवदमिदं मृषा गुरुमै

प्रभुमकरोदत्तिलेषु शुद्धसेनम् ॥ ७१ ॥

१. वदता —क०

२. विशिष्ट—क०

३. नयना—क०

४. मान—क०

५. अटका—क०

६. रङ्गक—क०

पत्तनानि हतवैरि च राज्यं
 दुर्गकोशबहुसैन्यसमाजाः ॥
 शून्यतां सपदि भूष ? भजन्ते
 कश्चन प्रकृतिमाह^१ ह शून्यम् ॥ ७६ ॥

ब्रह्मक्षत्रियसार्थवाहवृषला यस्यौदनं साम्प्रतं
 मृत्युर्व्यञ्जनमद्रयश्च वटका. पृथ्वीपृथुः शृङ्गुली ॥
 एते वारिधयश्च पेयसलिलं^२ सोयं महाघस्मरः
 कालः कश्चन मुञ्चतीति वितथा स्थेन्नः प्रतीतिर्नृणाम् ! ॥ ७७ ॥

दृश्यं नश्यरमाकलय्य सकलं राज्यादिमोहास्पदं
 बद्धो मा भ्रियतां ममत्वगहने हस्तीव पङ्के भवान् ॥
 मानुष्यं समवाप्य दुर्लभमिदं केनापि पुण्येन भोः ?
 तं मन्त्रं जप येन मुञ्चति भयो भूतोऽनुभूतव्ययः ॥ ७८ ॥

आज्ञापयस्व किमपीति वदन् पपात
 पादाञ्जयोर्नरपतिर्यतिभूपतेः सः ॥
 तं शुद्धसेनमवधेहि सदैव मान्यं
 मान्यं नृपेप्सिति गुरोर्गिरमग्रहीच ॥ ७९ ॥

वृणमिव राज्यमुपेक्षितुं
 धमेत वचनामृतपानयोपितः ।
 नरपतिनेति विनीतमीरितो-
 नगरमगादमृना समं गुरुः ॥ ८० ॥

१. मा हर—क०

२. सोर्ह—क०

ऊनविंशतिमासान् स तस्यौ नृपतिसेवितः ॥
राजभोज्यानि भुञ्जानः स्वविष्टो मर्दनोऽभवत् ॥ ८१ ॥

१जम्बूद्वीपस्य विविधान् प्रदेशानभ्रमद् यतिः ॥
मर्दनोऽभूद् जिगमिषुः पर्वते वीक्ष्य पत्तनम् ॥ ८२ ॥

नानकेन काथितं तव चेतः
पत्तने वसति मर्दन ? नित्यम् ॥
मर्दनेन गदितं तव शून्ये^१
सर्वदैव रमते हृदयं हि ॥ ८३ ॥

सप्तत्रिंशदहोरात्रांश्चलितोऽस्मि निरन्तरम् ॥
माम्बुपालमसे दैवान्नगरे समुदीक्षते ॥ ८४ ॥

अगृणान्नानकः स्मित्वा बालसिन्धो ? श्रुतं त्वया ॥
मयोक्त सत्यमाचष्टे बुभुक्षुः प्रकृतेर्वशः ॥ ८५ ॥

स उवाच चञ्चलतया न चैव किल रक्षसा मृष्टः ॥
मर्दन ऊचे सम्प्रति जठरानलमृज्यमानोऽस्मि ॥ ८६ ॥

गुरोः करुणया सिद्धिं बालसिन्धो ? त्वमागमः ॥
न मे स दयते तेन नयते द्वन्द्वयातनाम् ॥ ८७ ॥

दर्शयामि नगरं यतिरूचे
मर्दनेन काथितं न दिदृक्षे ॥

१. जम्बूद्वीप = बृहदेशिपादेशस्य प्राचीन नाम ।

१. उन—क०

२. शून्य—क०

३. देवाल क०

४. चञ्चल—क०

५. द्वन्द्व—क०

पश्यसि द्रुतमवश्यमिदं त्व-
मित्युदीर्य स गतो गिरिपार्वम् ॥ ८८ ॥

पप्रच्छ मर्दनस्तत्र किं नानकमिदं पुरम् ? ॥
जगाद नानको योगी देवगान्धारसंज्ञकम् ॥ ८९ ॥

राजाऽस्ति देवदत्तो
भूतप्रेतासुरेन्द्रसंसेव्यः ॥

सप्तदशलक्षसंख्या
नमन्ति यं नित्यमिह दैत्याः ॥ ९० ॥

आखेटार्यं देवदत्तः प्रसर्पद्
ईक्षांचक्रेऽस्मानघस्ताद्भिरेक्षीन् ॥

आहारं मे लब्धमत्रानयध्व-
मित्यौत्सुक्यादादिदेशामुरांस्त्रीन् ॥९१॥

आगच्छतस्तानवलोक्य घोरान्
भीतः प्रभो ? मर्दन आयमापे ॥

जिघृक्ष्यो नः समृपासरन्ति
“कर्तुः क्रियां पश्य” यतिर्जगाद ॥ ९२ ॥

त्रयोन्घास्ते जाता अभिरविमुल्लाका इव^१ गुलाः
पुनर्देव्याज्ञप्ताः क्षणित्वि गतिमैतां समगमन् ॥

१. तपरोभा-क०

२. पेतपु-क०

३. पश्यति-क०

1. “वर्ता” इति शब्दो गुरुऽन्वयमाहिवे “वरतार” इति ।

2. रविमभि यथा उद्भूता अस्याः सञ्जायते तथैव नानकमभि देव्या अस्याः सञ्जायते इत्यन्वयः ॥

गता वारा शप्ता सुरपतिनियुक्ता नवनवा
वियुक्ता दृग्म्यस्ते सपदि जनुपान्धा^१ इव ययुः ॥ ९३ ॥

देवल्ताभिधं मन्त्रिणं भूपतिः
पृच्छति स्मेदमाश्चर्यभास्ते कुतः! ॥
तेन विज्ञप्तमेव ध्रुवं सिद्धियुक्^२-
तापसस्तत्परीक्षा मया तन्यते^३ ॥ ९४ ॥

सेवार्थमहमेतस्य यमिनान्धो भवामि चेत् ॥
^४तदा त्वमपि सेवस्व देव ? स्वमतिसम्मत्म् ॥ ९५ ॥

साष्टाङ्गं यतिमभिवादयां बभूव
नान्धत्वं सचिव ? उपाजगाम मक्त्या ॥
आपाताः कुत इति ? 'पृच्छते स तस्मै
^५योगीन्द्रोऽमरनगरादिति व्यचष्ट ॥ ९६ ॥

कस्यामास्ते दिशि पुरमिदं नाम किं ते ^६पुरास्य ?
^७गच्छेत्येवं वदति सचिवे तत्र नो ^८दिग्विभागः ॥
त्रेयः साधो ? सचिव ? ^९भवताऽहभिराकारनामा
निर्विण्णानां^{१०} नगरमटवीत्यालपद् योगिराजः ॥ ९७ ॥

१. जनुपाधा इव आज मनोन्धा इव ।

२. अमरनगरम् = देवगन्धात्पदानस्यापोधो जम्बूद्वीपे ।

३. नियुक्ता-क०

४. पुरो-व०

५. नदा-व०

६. पृच्छपते-त०

७. निर्विण्णानां-व०

वृत्तान्तमेतमभिधाय निनाय तत्र
 राजानमेप सचिवः स च दुष्टबुद्धिः ॥
 बुद्धौ विभाव्य सकलग्लसनं जगाम
 सैन्येन सार्द्धमभवत्सविधे ततोऽन्धः ॥ ९८ ॥

अन्धं तदैनमनुमाय विचेष्टितेन
 किं स्वित् प्रभो ? इति नृपं निजगाद मन्त्री ॥
 अन्धोऽस्मि यच्छतुदृशं पदयोः पतामि
 त्यक्तोपधिर्नृपतिनेति ततोऽभ्यघायि ॥ ९९ ॥

परिहसि किमु ब्रवीषि सत्य-
 मिति ? सचिवोऽभिदधौ नृपो जगाद ॥
 ऋतमिदमवधेहि भोः ? ससैन्यं
 कृतममुनान्धमवेहि मामकस्मान् ॥१००॥

मन्त्री जगाद तव नानक ? योगिवर्य ?
 राजाप्रभावमवगत्य बभूव भक्तः ॥
 अस्मै दृशं वितर पश्यतु ते 'पदाञ्जे
 मोहस्य दुर्विलसितानि वशिन् ? क्षमस्व ॥१०१॥

उन्मीलयस्व नयने यतिरित्यवादी-
 द्राजा प्रबुद्धनयनः पदयोः पपात ॥
 कर्ता परिस्फुरतु ते हृदये त्रिलोक्या
 भक्ष्यं विमुञ्चति यमित्यपदद् यतीन्द्रः ॥१०२॥

1. तत्सु मशने इतिदि० ।

१. पदाञ्जे-४०

२. अमि-क०

राजाऽव्रत कृपा कृता मयि महारण्ये यदत्रागतं
 योगीन्द्रो निजगाद पूर्वविहितां स्मृत्वागमं मंविदम् ॥
 आरोहाश्चलमाहरस्व किमपीत्येवं नृपेणोदिते ?
 न त्वद्भक्ष्यभुजो वयं यतिरिति स्मेरः समाभाषत ॥१०३॥

‘शिष्योऽस्मि ते सकलमामिपमत्यजं च
 त्वं भुंक्ष्व वैष्णवजनोचितमेव भोज्यम् ॥
 उक्त्वेति सप्त नृपतिः स्वमटान् न्ययुङ्क्त
 तद्भोज्यवस्तु मधुरंश्च फलं ग्रहीतुम् ॥१०४॥

शुद्धसेनमवगच्छति भूपं
 नानकोज्जददिदं नृप आख्यत् ॥
 भक्ष्यमेव स तु पूर्वमिदानीं
 यद् ब्रवीति तदमुं प्रतिपत्स्ये ॥१०५॥

मन्यसे मां यथा वीर ? तथा मन्यस्व तं नृपम् ॥
 नानकेनेत्यभिहितः स तथेत्यब्रवीद्वचः ॥१०६॥

मधुराणि फलान्यभुङ्क्त योगी
 गिरिमंस्थं पुरमेदनं प्रपन्नः ॥
 अपचं सह मर्दनोप्यभुञ्जद्
 यतिनोऽजायत भोजने समाधिः ॥१०७॥

‘सपादयामोत्तरजातघोषां
 मयाकृतं मोन्यमभुङ्क्त योगी ॥

१. सितोऽस्मि-क०

२. फलानिभुंक्ष्व-ख०

३. ‘सपा’ इति नास्ति ‘क’ इत्यत्र ।

शेषं^१ ददौ भूपतिमन्त्रिणोस्तौ
समाधिमुग्धौ घटिकाश्चतस्रः ॥१०८॥

तदनन्तरं प्रणमतः स्म पादयो
रुपनग्रबोधयुतपूर्वकिंन्विपौ- ॥
गमितो महत्त्वममुना नृपो मरा-
न्विदधौ निराकृतिचित्तेविंचिन्तकान् ॥१०९॥

नवमासमतीत्य तन्नगर्या
प्रसराख्यं नगरं ययौ यतीन्द्रः ॥
वनमानुपभूपतेस्त्रिमास्या
विपर्यं प्राप स तीक्ष्णताननाम्नः ॥११०॥

असितरोमशमस्फुटभापितं
वनमनुप्यकुलं तदभज्यत ॥
मयमुपेतमुदीक्ष्य चिरेण न-
स्तदवलोक्य विभाव्य च मर्दनः ॥१११॥

मामपृच्छद् . गुरुर्वालसिन्धो ?
किमित्यग्रुवं ! भद्रमूचे तदा मर्दनः ॥
के^२ कराला इमे नानकः प्रोक्तवान् ?
मानवाः काननस्य श्रुता ये चिरम् ॥११२॥

१. शेषं-क०

२. न् विपौ-क०

३. शोपुन-क०

४. के वमुता-क०

पलायितेषु सर्वेषु स्थितमेकमुदैरयम् ॥
 कोऽसि ? चीत्कृत्य स ययौ फलं मूलमुपाहरत् ॥११३॥
 आहतमेतन्मूलफलं नानक ऊचे शुद्धमिदम् ॥
 भुङ्क्व बुभुक्षाशान्तिकरं मर्दन आजहेऽहमपि ॥११४॥
 मासं स्थितस्तत्र ययौ यतीन्द्रो
 मार्गे समाधिप्रतिबद्धयात्रः^१ ॥
 त्रयो दशाहानि हर्याश्च मासान्^१
 वभ्राम तद्वीपविलोकनोत्कः^२ ॥११५॥
 स्थानीयमायास्यति मर्दनेन
 पृष्टे गुरुः स्माह बुभुक्षितोऽसि^३ ॥
 ओमित्युवाचायममुं वभापे
 सन्तोषमाधेहि विधेहि धैर्यम् ॥११६॥
 सन्तुष्य सन्तुष्य बृहद्बुभुक्षो
 म्रिये कदाचिन्नियतं स ऊचे ॥
 गुरुर्बभापे विविधैरुपायै-
 नान्त्येति मर्त्यो मृतमत्र कश्चित् ? ॥११७॥
 बुभुक्षया चेद् व्रपसे त्रिलोक्याः
 कर्ता प्रभुर्जावयिता भवन्तम् ॥
 उदीरिता मृत्युशतस्य शान्ति-
 रेकस्य नाथर्वनिरूपितस्य ॥११८॥

१. ह्याश्चमासान् = सप्तमासान् ।

१. वदनात्रः—क०

२. नीत्मुक्कः—स०

३. तोऽस्मि—क०

४. मृतमत्र—क०

योजनोत्तरमुपेत्य पुरं तन्
 नानकेन भणित ब्रज भुंक्ष्व ॥
 निर्धनस्य मम दास्यति पण्य
 पत्तने क इति ? तं स वभापे ॥११६॥

गच्छ भुंक्ष्व नगरे यदमीष्टं
 चोरवत्प्रहरते यदि कश्चित् ? ॥
 नाम मे वद न कोऽपि निहन्या-
 देतयोरिति ? वचांसि वभूधुः ॥१२०॥

मर्दनः प्रचलितो हृदि बुध्वा
 मित्रमत्र भ्रितास्य हि कश्चित् ? ॥
 येन मामकययद् गतशङ्कं
 गच्छ भुंक्ष्व यदमीष्टमिहेति ॥१२१॥

नगरं 'हिरण्यमुदीक्ष्य विचित्रं
 पुरुषं स्थितं पुरमुत्सेज्यमपृच्छन् ॥
 नगरस्य नाम नृपतेश्च निजं च
 वद रीतिमस्य मम सौम्य ? ययार्यम् ॥१२२॥

नगरं सुवर्णपुरमित्यभिधेयं
 कमलोचरो नयन इत्यरनीशः ॥
 मम धर्मसिंह इति नाम यथेच्छं
 'पणमन्तरेण फलयस्य पदायान् ॥१२३॥

तव नाम किं ? विपणि मे हि गृहाण
 ननु मोदकादि यदभीप्सितमत्र ॥
 सह सार्थिभिर्न किमपीह निषिद्ध-
 मिति ? तेन भाषित उवाच स हृष्टः ॥१२४॥

अहमस्मि मर्दन इति प्रथितो मे
 न च सार्थिनोर्दयति वीर ? बुभुक्षा ॥
 इदमुक्तवानयमनीयत पय्यं
 जगृहे न किञ्चिद्विर्वीर्यमनेन ॥१२५॥

धर्मसिंहस्तदापृच्छत्कियदस्तीति ? मर्दनम् ॥
 सार्धं प्रस्यद्वयमिति मर्दनस्तमभाषत ॥१२६॥

आब्रह्मो धर्मसिंहेन विक्रेता विनयान्वितः ॥
 तोलपित्वा ददां तस्मै पकान्नं मोदकादिकम् ॥१२७॥

तुलां तोलनपापाणं सर्वं वीक्ष्य हिरण्यम् ॥
 विस्मितो मर्दनः स्माह किममीषां तु विक्र्यात् ॥१२८॥

अकृष्टपच्यं भवतीह अस्त्यं
 गृह्णन्ति सर्वे नृपतेर्निदेशात् ॥

आगन्तवे किञ्चिददत्यभीष्टं
 मूल्यं विना पार्थिव ? डिडिमोयम् ॥१२९॥

भृतिं न वाञ्छन्ति च कारवोऽत्र
 कृपा न वृष्टेः सलिलैः क्रियाथ ॥

इत्युत्तरं प्राप्य स धर्मसिंहा-
 चुष्टो गतो मर्दननामवेयः ॥१३०॥

१. हृष्टः—क०

२. तोल्य-स०

I. अकृष्टपच्यम् = अकृष्टेण विना कृष्टिकर्मणा च आगमानमस्तम् ।

स उक्तवान् मोदकशुक्लीभुक्
 प्रसद्य सर्वं यतये चरित्रम् ॥
 तेनोक्तमत्रास्ति' वृषो न पापं
 वसन्ति सन्तो यवना न सन्ति ॥१३१॥

न स्वस्य जातिं वद मर्दनेह
 जोषं जुपस्वातिमनोज्ञभोज्यम् ॥
 वसेह योगिन् ? इति मर्दनोक्तः
 स उक्तवानोशवशोस्मि नेशः ॥१३२॥

स्त्रीसङ्गं कुरुते न वा जन इति प्रश्ने तदीये जगौ
 योगी दृष्टिभिरेव गर्भविष्टृतिर्वामभ्रुवा नो रतिः ॥
 आश्वयं निजगाद मर्दन इद श्रीनानको कीर्त्तय-
 त्कर्तुः कीर्त्तय किं न मर्दन ? विभोश्चित्रं चरित्रं किल ! ॥१३३॥

राष्ट्रं क्रियन्नरपतेरिति मर्दनेन
 पृष्टोऽनदद् यतिरतीन्द्रियगोघसिन्धुः ॥
 'सुव्योमसप्तनवयोजनसम्मितं' तन्
 नास्यापनीपतिरुपैति तुलामिहान्यः ॥१३४॥

शुद्धसेनादपि श्रेष्ठ इति तेनोदिते पुनः ॥
 सोमाच जगतीकर्तुः कारितः श्रेष्ठ एव तु ॥१३५॥

आज्ञापयसि चेद्भोज्यं तुभ्यमप्यानये' गुरो ? ॥
 तेनोक्तमिति सोवादीत्कर्तुः' फौतुम्भीक्ष्यताम् ॥१३६॥

१. प्रापि-क०

२. सम्मितं-स०

३. तुभ्यमप्यानये-क०

१. ६७११ योत्रनाति ।

२. गङ्गां वामने विपदि वतुं संश्रियान वनंयति यति ।

मर्दनो बुभुजे सप्तदिनान्यष्टमवासरे ॥

घर्मसिंहोऽवदत्तौ द्वौ कुतो नागच्छतां यती ? ॥१३७॥

वाताशनौ प्रयतमत्र इमौ तु भोज्य-

मित्युक्तवन्तममुमाख्यदत्तावशुद्धम् ॥

किं वीक्ष्यसे ? न किमपीति ? ततस्तदुक्तौ

प्रस्थात्स पञ्चकलयन्नगमत्सुभोज्यम् ॥१३८॥

कर्ता कर्तेत्यालपद्धर्मसिंहः

सत्यः कर्तेत्याह योगीश्वरः स्म ॥

आनीतं किं नाम ? किं ? कश्च वर्णः ?

तेनेत्युक्तो^१ घर्मसिंहो वमापे ॥१३९॥

आनीतं भोज्यमेतच्छुचि भवदुचितन्नाम मे घर्मसिंहो

वर्णः सर्वस्य चैको नृपतिरिह महान् सर्वराजैर्नमस्यः ॥

निर्दम्भः शान्तचित्तस्त्वभिदमुपनतं भुङ्क्व तेनेदमुक्तो

नाहं भोक्ष्ये सदोपो नृपतिरिति यतिः स्मेरवक्त्रो वमापे ॥१४०॥

को दोषो नृपतौ वदेति गदितस्तेनोक्तत्रान्नानको

दोषं स्वं स विदां करोतु तमिहानीय स्वयं निर्णय ॥

उक्त्वा सर्वमिदं सरोपमनयत्तद्धर्मसिंहः पदं

नीतं मर्दनवीणया यदुपतेः शुश्राव गीतं यतिः ॥१४१॥

आरूढः सितमतितुङ्गमश्वरभ्रं

मुक्ताभिललितकपोल उज्वलाभिः ॥

१. शब्द—क०

२. मे—क०

I. स्वत्पायास्तेनैव सर्वेष्वेव हृदि स्वविचारमारोपयति यतोन्द्रः ।

तेजस्वी न बहु पुरःमरोऽप्यवृष्यः

संष्टः कमलविलोचनः क्षितीशः ॥१४२॥

कर्त्ता कर्त्तेति राजाऽकथयदकथयत् सत्यकर्त्तेति योगी

नम्रस्तत्पादपद्मे नृपतिरभिदधौ को नु 'मन्यस्ति दोषः ? ॥

तेनोक्तं ते 'त्वहंयु- 'प्रथितिरतितरां शुद्धसेनं त्वमूर्न

किं जानीषे ? जनानां हृदयमधिगसन् सर्वसाक्षी न वञ्च्यः ॥१४३॥

दोषं दूरीकुरुष्वेत्यभिदधति नृपे नानुकुन्नेवदुक्त-

मायातो यो जनानामहमिह नृपते ? सप्तसंन्यं सहस्रम् ॥

जानामि त्वां न मां त्व कलयसि, कलिना रुद्धबुद्धिः स ऊचे-

ऽमिज्ञानं किं ? क ते मे समाधिगमविधिर्नाम किं वावयोश्च ? ॥१४४

योगीन्द्रोऽब्रूत् पूर्वं जनकनरपतेः 'सांघियाम त्रियामा'

स्नानव्यापारकारुस्त्वमसि सुयमिनो धर्मवन्तुश्चमेऽसि ॥

आनीय त्वं सुशीतं नरपतिलपितं साधुपानीयमस्य

प्रेष्टोभूस्ते स राज्यं व्यतरदमिमत् सर्वसंकल्पवेदी ॥१४५॥

समाचन्द्रेति ते नाम मम गोरधनेति च ॥

'पूर्वमासीत्किमपरं शुश्रूषुरसि भूमिप ? ॥१४६॥

प्रणनाम नृपो नगराय चले-

त्यवदन् न ययौ स निरेषणकः ॥

१. मपरित-४०

२. प्रतिधि-१०

३. सांघियामा-४०

४. त्रियात्मा-४०

१. तेन ह्युपपत्ति-४०

२. अत्रात्परतो नानवयव पुत्रममृतान् १

अददादथ राज्यमुवाच यति-
स्त्वयि सन्निहितं मम तोपकरम् ॥१४७॥

शुद्धसेनमधिपं त्वमवेही-
त्युक्तवान् यतिरसावनुमेने ॥
तुष्टयेऽस्य नगरं व्रज साधो ?
इत्युदीर्य स मया तदनायि ॥१४८॥

मासान् स्थितः पञ्चदशान् स राज्ञा
नानोपचारैः परिपूज्यमानः ॥
तेनार्पितं राज्यमतीव भक्त्या
प्रत्यर्प्य तस्मै स ययौ सुमेरुम् ॥१४९॥

इति श्रीजगद्गुरुनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
सुवर्णपुरगमनं नाम नवमः प्रस्तावः ॥

अथ दशमः प्रस्तावः

द्राक्षारसादपि महामधुरैर्वचोभिः

श्रोतावलीः शिशिरयन्ति सतां कवीन्द्राः ॥

यस्या विशुद्धमतयः करुणाकटाक्षै-

स्तां भारतीं सुरसमाजनुतां नमामि ॥ १ ॥

अव्याहृतगतिर्योगी सुमेरुं स व्रजन् पथि ॥

वैणिकेनेति विज्ञप्तो विनयात्परमादरात् ॥ २ ॥

मक्केति यद् यवनजातिषु सुप्रसिद्धं

स्थानं^१ तुरुष्कनिवहैर्वहुमन्यमानम् ॥

तद् द्रष्टुमिच्छति मनो महनीयकीर्त्ते-

स्त्वामन्तरेण न नु नेप्यति तत्र मां कः ? ॥ ३ ॥

क्रोशाः^२ सहस्रद्वयमस्ति सार्ध-

मितस्तदार्या न दिशन्ति^३ गन्तुम् ॥

इत्थं^४ यतीन्प्रेम्भिहितः स ऊचे

सदागतिं शक्यति को निरोद्धुम् ? ॥ ४ ॥

उत्कण्ठामस्य विज्ञाय^५ स्वेषामिष्टकरो गुरुः ॥

सुमेरुयात्रामुत्सृज्य मयाख्यापत्तनं^६ ययौ ॥ ५ ॥

१. तुरुष्क — तुरुं इति भाष्येणाम् ।

२. भाषां न दिशन्तीत्यनेनापि भाष्यम् ।

३. प्रोक्तः—क०

४. ग्राभिहितः—क०

५. सर्वेषां—क०

६. ह्यापत्तन—क०

प्राकारेण महोन्नतेन परितः संवेष्टितं भास्वता
 पालाशैर्बहुकैतनैर्विलसितं सौवर्णचन्द्रोदयम् ॥
 नानाधूपसुगन्धिभूमलचिरं मान्योद्धतस्तौरभं
 तद् देवायतनं दिनैः कतिपयैरस्माभिरासादितम् ॥ ६ ॥

जपमालाकरा वृद्धाः श्मश्रुला हरिताम्बराः ॥
 स्वशास्त्रपारदधानो म्लेच्छाचार्या विलोकिताः ॥ ७ ॥

मर्दनः प्रचलितो विलोकितुं
 मध्य एव यवनैर्न्यरुध्यत^१ ॥
 नानकाय तद्वाच सोऽब्रवी-
 चां निरोत्स्यति न कोपि ? गच्छ भो ? ॥ ८ ॥

मक्केति देवायतनं त्वदीपं
 यद् वीक्षिणो म्लेच्छजनाः कृतार्याः ॥
 अवेहि गत्वा खलु तस्य तत्त्वं
 तत्त्वं स्वकीयेषु महत्त्वमिच्छुः ॥ ९ ॥

वद्वेक्षणान्देवलका अनैषु-
 रन्यानसौ मृक्तविलोचनोऽग्रात् ॥
 व्यलोकयद् योगिवरप्रभावात्
 परैरदृष्टं शिवमात्मनं सः ॥ १० ॥

आगत्य तेनेदमवादि योगी
 मूर्तिर्मया प्रावमयी व्यलोकि ॥
 शिवस्य सा मर्दन ? मूर्तिरस्ति
 निगूहित्वाह यतीश्वरः स्म ॥ ११ ॥

1. मीलवी पदभाजं म्लेच्छाचार्याणां सजीव वषणंम् ।

2. मर्दनो ग्यदध्यतेत्यन्वयः ।

न मूर्तिपूजा यवनेषु शस्ता
 न ते कुतस्तामपसारयन्ति ? ॥
 अनेन योगी पुनरेव मुक्तो
 जगाद सन्देहममुष्य भिन्दन् ॥ १२ ॥

स्वनकारहुसेननामधेयः

प्रथलो म्लेच्छमहीमहेन्द्र आसीत् ॥
 अपनेतुमना बभूव सोऽन्धो
 दहनः किञ्च ददाह तस्य वेष्म ॥ १३ ॥

क्षमयितुमपरार्घं प्रार्थयामास सोऽयं
 विहितविविधपूजः स्वप्नमत्रालुलोके ॥
 यदि कथमपि पश्येत्कोपि मूर्तिं मदीयां ?
 भवति सपदि सोऽन्धो बन्धुलः किं परेण ? ॥ १४ ॥

नाभूवमहमन्धोऽत्र कुत्र लोकं नयन्त्यमी ? ॥
 मर्दनेनेति स पृष्टः पुनरूचे यतीश्वरः ॥ १५ ॥
 ये भेदयुद्धि हृदये निघाय
 पश्यन्ति ते वेष्ममिहान्ध्यमाजः ॥

त्वं मर्दनास्मत्सहवासजात-
 निर्मेदबोधः कथमन्धता ते ? ॥ १६ ॥

देवलका इह मर्दन नवग्रहसंख्याः स्वपर्याये ॥
 बद्धेक्षणं नयन्ते प्राकारं स्पर्शयन्ते च ॥ १७ ॥

स्नपयन्ति बद्धनेत्रा
 न तेषुपि जानन्ति किमिहेति ? ॥
 सलिलं तदेव विनयान्
 नयन्त्यमी तैर्विका यवनाः ॥ १८ ॥

दृष्टा मक्का मया ढक्का स्वमहिम्नः प्रणादिता ॥
मदीनां नय मां वन्धां नदीनां जाह्नवीमिव ॥ १९ ॥

इति मर्दनविज्ञप्तः सस्मितो नानकोऽवदत् ॥
द्वादशाहाधिगम्यां तां नगरीमर्दं मर्दनं ? ॥ २० ॥

प्रत्यन्तदेशवसतीरवलोकयन्तो

निस्तीर्णसैकतपथा वयमत्रजाम ॥
विस्तीर्णपण्यगहनां यवनैरनेकै-
रासेवितां नयनपेयरुचं पुरीं ताम् ॥ २१ ॥

महम्मदो यवनेषु महोत्तमो
जितहृषीकचयो^१ भगवजनः ॥
वपुरमुप्य निखातमिह व्यसोः^२
पदमदो^३ ! महनीयमभूत्ततः ॥ २२ ॥

माल्यमोदककरोन्तरथासी-

न्मर्दनो महमदस्य दिदक्षुः ॥
नानकोऽहमभितत्प्रतिहारं
द्वादशेव हि च लम्बितपादौ ॥ २३ ॥

^४दीर्घशमश्रुः ^५शिथिलहरितं चोलमङ्गे दधानो
मालापाणिः परिमितवचा देशिको म्लेच्छजातेः ॥
आगत्यात्रामिदमभिदधां कौ युवां रे ? मदिष्ट-
स्याड्ग्रीकृत्वाऽभिमुखमधमौ वीतशङ्कौ शयाये ॥ २४ ॥

१. वय.-क०

२. ध्यसरः-क०

३. महो-क०

४. शिशिलवत्त०

I. तुष्टकाणां "फरीराहमाना" सजीवं चित्रणम् ॥

वैदेशिकौ दूरतराध्वसिन्ना-
 वावां प्रसुप्तावकृताश्वधानौ ॥
 तदाश्वयोः श्रान्तिविहस्तयोस्त्वं
 विकृष्य पादौ परतः कुरुष्व ॥ २५ ॥

इति नानकेन गदितो यवनोऽसौ
 यवनेन केनचिदकर्षयद्दृष्टी ॥
 'स यतो यतः किल चकर्ष पदे नौ
 यलजं व्यवर्तत ततस्तत^३ एतत् ॥ २६ ॥

युग्मम्

म्लेच्छाचार्यो रुष्ट आचष्ट दुष्टौ
 जानीयः किं कार्मणं ? किञ्चिदेतत् ? ॥
 कृष्येते वां यत्र यत्रैव पादौ
 द्वारं भ्रामत्याकुलं तत्र तत्र ॥ २७ ॥

व्रतनियमभक्तिशून्यौ
 प्रवर्तकाऽस्मन्मतस्य गतभावी ॥
 अवमत्य पूज्यपादं
 स्थितावितो नास्तिको व्रजत ॥ २८ ॥

'प्रस्वापसन्दर्शितनिस्पृहत्वौ
 भ्रष्टौ पवित्र्यां यवनार्ययोर्हा ! ॥
 न वा विरक्तौ न पुवां गृहस्थौ
 शृया किमर्थं भ्रमतः शृधिव्याम् ? ॥ २९ ॥

१. सपत्नी-४०

२. ततस्तएतन्-४०

३. प्रस्ताव-४०

इत्युपालम्भमुखरे यवने तत्र नानकः ॥
अमृतासारमकिरद् वारिवाह इवोपरे ॥ ३० ॥

विभुं प्रभुं स्वं यदि मन्यसेऽङ्ग ?
स दिक्षु सर्वासु तदा प्रसृतः ॥
मयकामदीनैकनिवासिनं चे-
त्तदा परिच्छिन्नतया विनाशी ॥ ३१ ॥

अरावादिनित्यं किल सङ्गिरन्ते
ये तेषु वेदप्रतिहूलवादाः ॥
न ब्रह्मणोन्यत्परिमाणशून्या-
न्नित्यं श्रुतिर्मृष्यति वस्तुकिञ्चित् ? ॥ ३२ ॥

छिन्नप्ररूढाः किल कामना याः
वाहैर्व्रताद्यैः किमु सूद्धरास्ताः ? ॥
एना हि वेतस्य इवौद्धियंते'
जटासु लूनास्विह वासनासु ॥ ३३ ॥

ये पञ्चकृत्वः प्रणमस्य बुध्वा^२
स^१ न प्रसन्नस्त्वयि साभिमाने ॥
तं ज्ञानवन्तो गलिताभिमानाः
मुखं यथेच्छाचरणाश्ररन्ति ॥ ३४ ॥

स्वान्ते कठोरे मदमत्सराद्यै-
नं रोहति ज्ञानसुपर्वशाखी ॥

१. इषोद्धियं-क०

२. बुध्वा-क०

३ स न प्रसन्नस्त्वयि-स०

सतां वचोभिर्मसृणीकृतेऽस्मिन्
 १रुहोऽमृतस्वादु फलं प्रसूते ॥ ३५ ॥

द्विजोऽन्त्यजो वा यवनो विजित्य
 मनो जगन्नश्वरमेव बुद्ध्वा २ ॥

जानाति यः प्रेमपदं तमीशं
 स वै महात्मा स च वन्दनीयः ॥ ३६ ॥

वेशैराचरितैर्वृथा बहुविधैः शक्तैर्जगद् बन्धने
 मृत्युः किं विनिवर्तते ? किमु जगत्स्वामी समाराध्यते ? ॥
 मायानिर्मितहाटकैर्न विपदो नश्यन्ति नार्थक्रिया
 जायन्तेऽपि तु लभ्यते कतिपयैः कीर्णा कपर्दागलिः ॥ ३७ ॥

१पद्मकमालोक्यमहम्मदस्य
 द्रव्यायिभिर्देवलकैः परीतः ॥

अत्रान्तरे मर्दन आजगाम
 नातिप्रसन्नोऽकथयत्प्रवृत्तिम् ४ ॥ ३८ ॥

तं नानको वीक्ष्य जगाद् योगी
 सतानि सम्यक् तियिसंख्यकानि ॥

स्याता समानां दिनि देवभक्त्या
 महम्मदः स्वस्य तपस्यया च ॥ ३९ ॥

ततः परं शूद्रगृहेऽवतीर्य
 स्वकर्मणा प्राप्य गुरुं गरिष्ठम् ॥

१. रुहो-क०

२. बुद्ध्वा-स०

३. एह-क०

४. प्रवृत्ति-क०

I. एहः पुरुषो वा महम्मदस्य पातुरीय ।

अवाप्स्यसि ब्रह्मभवं स हित्वा
कुलायमुत्सृज्य खगो यथा खम् ॥ ४० ॥

अथाऽयमूचे यवना वदन्ति
महम्मदो यं परमेश्वरेण ॥

जगाद् सार्धं कृतवांस्तदुक्त्या—
¹ऽऽम्नायं कोरानाख्यमतिप्रमाणम् ॥ ४१ ॥

आचष्ट योगी शृणु मर्दनं
कलौ प्रवादा विविधा भवन्ति ॥

अतश्चविद् गडुलिकाप्रवाहाद्
न्यायाद्गतं गच्छति सर्वलोकः ॥ ४२ ॥

वचनानि महम्मदेन सार्धं
“जवरार्दल” इति प्रसिद्धभाजः^१ ॥

अमर्षेणलिखितानि तानि लोके
^२यवनाम्नायकोराननामधेयम् ॥ ४३ ॥

मर्दनेन गदितं जगदीशं
दृष्टवानयमिति प्रवदन्ति ॥

^३मूर्त एव विपयो नयनस्य
सत्त्वमूर्त इति नानक ऊचे ॥ ४४ ॥

जीवमेव जगदुर्जगदीशं
त्वन्मुखादपि तथाश्रुतमासीत् ॥

१. महम्मदस्य परमेश्वरेण सह वार्ताविषय एव कुरान इति ।

२. कोराननिर्माणरथा ।

३. भाजा—क०

४. मूर्तं यवन—ब०

तद्विलक्षणमथ त्वमवादी
मर्दनस्तदिति विप्रतिषेदे ॥ ४५ ॥

जीवो ब्रह्म न संशयोऽत्र सहसा किं त्वावृतोऽविद्यया ?
यत्कौन्तेय इवाविवेकवशतो राघेयतामागतः ॥
ईशानुग्रहलब्धसद्गुरुरसौ मोहेन मुक्तो निजं
माहात्म्यं समवाप्य नन्दति यथा मारेण हीनः पुमान् ॥ ४६ ॥

साम्यं गुणानां प्रकृतिः प्रकीर्तिता
सा शुद्धसत्त्वा जगदीशितुर्वशे ॥
सा भ्लानसत्त्वा खलु जीवमोहिनी
मायामविद्यां क्रमशो वदन्ति याम् ॥ ४७ ॥

अनाद्यविद्याकृतजीवभावो
यदा प्रपद्येत जगन्निवासम् ॥
तदा त्रिमुच्येत जनः प्रयुद्धो
विश्वासमासाद्य गुरों च शत्रे ॥ ४८ ॥

इति मर्दनमाख्याय योगी 'मामिदमब्रवीत् ॥
स्वसा स्मरति मां सौम्य ? गच्छामस्तत्र सत्त्वरम् ॥ ४९ ॥

आस्ते कियददूरमितः स्वसा ते ?
प्राप्स्याम एनां कतिमिश्च घसैः ॥
मयेति पृष्टो निजगाद योगी
योगीपते^१ स्वाभिरबोधहान्यै ॥ ५० ॥

^१सप्तविंशतिभिः क्रोशशतंस्वत्परिमीयते ॥
सुरनाणपुरं देशादस्मात्पु च लभ्यते ॥ ५१ ॥

१. माम् = बालगिपुम् ॥
२. २७०० शीतलिका ।

१. 'पुना' "ह" इत्यत्र ।
२. योगीपते इति कतिमिश्च "ह" इत्यत्र ॥

सायं प्रचलिताः सर्वे प्रभावात्तस्य योगिनः ॥
घटिकायामतीतायां रात्रेस्तत्र समागताः ॥ ५२ ॥

तुलसी तमुदीक्ष्य नानकी—
मवदद् बन्धुरुपैति तेऽनघे ? ॥
निपपात पदोः प्रहर्षिता
यतिराजस्य निवारिताऽपि सा ॥ ५३ ॥

अस्मार्प त्वामद्य मध्याह्नकाले
नानक्यामित्यालपन्त्यामुवाच ॥
वीणाधारी 'व्योमखाश्वासिसंख्यान्
क्रोशान् नोऽव्यामागतोऽयं विलङ्घ्य' ॥ ५४ ॥

नानको नयनसंज्ञयाऽथ तं
संनियम्य भगिनीमभापत ॥
वीक्षितासि यदि वक्षि कुत्रचि—
त्कार्यतः सपदि गन्तुमुत्सहे ॥ ५५ ॥

तुलसी तमचष्ट सौम्य ? भो ?
जयरामस्य समागमं विना ॥
अपयातुमितो न साम्प्रतं
मनसा ते कलयामि साम्प्रतम् ॥ ५६ ॥

गन्तव्यमस्ति' कर्तनीति जगाद् योगी
श्रीचन्द्रमस्य पुरतो भगिनी वभार ॥

1. परन्त्येकयैव घटिकाया तत्र सर्वे समागता इति घतेर्महत्त्वम् ।

2. २७०० मिनः ।

3. घटिनी—प्राग्नाम ।

१. नादां—क० इदं प्राग्नाम ।

२. विलप्य—क०

तं पद्मपत्रनयनं सुविनीतवेषं
जाता युवानमवलोक्य दयामदन्तः^१ ॥ ५७ ॥

रुदती निजगाद तं स्वसा
मत्कौमादिह मासमास्यताम् ॥
तनयो विनयोपशोभितः
किमु नौलप्यत एष सन्मतिः^२ ॥ ५८ ॥

कदाचिदागत्य विधास्यते स्थिति-
र्विसर्जनं मे कुरु मद्रमस्तु ते ॥
स्वसारमात्मानमलं विजानतीं^३
स्वसारमाचष्ट स निर्ममो मतिः ॥ ५९ ॥

भुक्त्वा व्रजेति भगिनी विनयादवोचत्
भुक्तं ततः कथितदुग्धसितायुतान्नम् ॥
भूयः कदा भवति ? दर्शनमित्यवादीत्
सा तामचष्ट स यदा भवतीं दिदृक्षुः ॥ ६० ॥

रात्रौ वसेति स मया गदितो न्यवात्सीत्
सस्नौ निशो यतिपतिः प्रहरावशेषे ॥
क्रोशान् गतस्य^४ 'खलनेत्रहृषीकसंख्यां-
स्तस्य प्रभातमभवत् पवनास्पदस्य ॥ ६१ ॥

१. मदम—क०
२. मत्कौमादिह—क०
३. लप्यत—क०
४. तो—क०
१. ५२०० मिताः ।

कुत्रागताः स्म ? इति 'मां यतिरावभापे
 त्वं विद्धि कोस्ति ? भवतोधिकबुद्धिशाली ॥
 इत्यब्रुवन् तदनु पृच्छति मर्दन स्म
 त्वं ब्रूहि मर्दन ? कमागतवान्प्रदेशम् ? ॥ ६२ ॥
 यतो गतास्तद्विगुणे प्रदेशे
 जानामि योगीश्वर ? सङ्गताः स्मः ॥
 इत्युक्तवन्तं तमुवाच सम्यक्
 शतावधानोऽसि गतित्वरायाम् ॥ ६३ ॥
 कृपा त्वदीयेति तमालपन्तं
 गन्तासि कुत्रेति ? पुनः स ऊचे ॥
 इच्छा तव स्वैरचरस्य यत्रे-
 त्युदीरितो मेरुगिरिं जगाम ॥ ६४ ॥
 उड्डीनं तमनुड्डीनावावां गमनवर्त्मना ॥
 आवयोरपि सामर्थ्यमासीत्तस्य प्रभावतः ॥ ६५ ॥
 निरीक्षमाणा नगराणि नाना
 ग्रामान्नादीः पर्वतकाननानि ॥
 शैलस्य शृङ्गे न्यपताम तुङ्गे
 हिरण्मये प्रस्तुतसद्रसे च ॥ ६६ ॥
 सविस्मयो मर्दन आचचक्षे
 हा ! हेमशून्ये मधुरो रसश्च ॥
 किमर्थमत्रेति ? ततो जगाद
 यतिर्जगत्यां विफलं न किञ्चिद् ? ॥ ६७ ॥

१. गा—क०

२. शतावधानोसि—ख०

३. नगरमनुड्डीनावावां—क०

सुराङ्गनाङ्गाभरणं सुवर्णं
तपस्विनां वृत्तिकरो रसश्च ॥
पिवेयमेतं रसमित्यपृच्छ-
त्तं मर्दनः स्मेरसुराः स ऊचे ॥ ६८ ॥
पिबन्ति भक्ता सततं विरक्ता-
स्तेऽन्तर्हिताः सन्ति घराधरेऽस्मिन् ॥
सहेतु वेगं न परो निपीय
विरक्तिहेतुं मदमस्य कर्तुः ॥ ६९ ॥
मर्दनस्तमतिक्रम्य पपौ ' रसमनुत्तमम् ॥
उन्मत्त इव मचोऽभूत् तरुमूलमृपाश्रितः ॥ ७० ॥
मामवोचदय नानकोस्य
किं जात ? मित्यहमहं तदानदम् ॥
त्वं चरित्रमवगच्छ तावकं
स स्पृशन् शिरशि तं समादधात् ॥ ७१ ॥
उद्धीय तस्मादचलादयाम
नभः पथेन प्रथितं पृथिव्याम् ॥
शीतत्वहेतुं सकलस्य शैलं
शुभ्रं यशोराशिनिवेशरस्य ॥ ७२ ॥
कोपं गिरिः श्वेततरः सुतुङ्गः
शैत्येन गात्राणि जडानि कुर्वन् ॥
अत्रात्पथं पाण्डुमुताः किमीषु-
र्वीणापरो नानरुमित्यपृच्छत् ॥ ७३ ॥
गङ्गातरङ्गैः परिपूतशृङ्गो
गौरीगुरुस्तापमसद्वसेव्यः ॥

प्रालेयजालामलमूर्तिरेष

गन्धर्वसिद्धाव्युपितो हिमाद्रिः ॥ ७४ ॥

पञ्चत्वमत्रैव

वियुक्तकृष्णाः

कृष्णायुताः पाण्डुसुताः समीधुः ॥

युधिष्ठिरः

स्वर्गमगात्सदेहः

सदेह यो घर्मघनेषु कीर्त्यः ॥ ७५ ॥

पादौ स्पृशन् गमयते खलवत्तुषारः

शीतो मृदुश्च वयमीशकृपावशेन ॥

द्रादिमं परिहरन्तमिहाक्षताः^१ स्मः

इत्युक्तवान्यतिरियाय शिरोधराद्रिम् ॥ ७६ ॥

तत्रागत्य जगद् नानकमिमां गोरक्षयोगी गिरं

किं नामासि ? च जातिरस्ति^२ तव का ? माग्रे गमो मोहतः ॥

यद् ब्रह्मेव कुयोगिनामसुलभं प्रोचुङ्गमेतत्स्यलं

^३प्रालेये प्रविलीयते लवणवर्त्तोये हि तूर्णं वपुः ॥ ७७ ॥

तं नानकोञ्चूत ननाम रूपे

कुवस्तरां ? जातिरमुष्य भूम्नः ॥

अनावृतत्वान्न पुरो न पश्चा-

दाकाशकल्पस्य^४ विलीयते किम् ? ॥ ७८ ॥

१. पचद-क०

२. इहागया-क०

३. "स्ति तवकाः "इत्यारन्त्य" प्रालेये" इति पर्यन्त "क" इत्यत्र नास्ति पाठः

४. वन इति पद 'ल' इत्यत्र नास्ति ।

५. कल्पविलीयते-क०

I. यया लवण. तोये प्रविलीयते मत्वरं तपेव शरीरं प्रालेये प्रविलीयते इति भावः ॥

जानामि लब्धो भवता न योगो
 यो गोचरो वाङ्मनसा सदैव ॥
 अनिद्ययाकारि मृषा वियोगो
 योगश्चिदाभासचितोर्हि योगः ॥ ७९ ॥

अपक्रान्तस्ततस्तूर्णीं गोरक्षो वीक्ष्य नानकम् ॥
 उपर्युपरि गच्छन्तं स्ववर्गमिदमब्रवीत् ॥ ८० ॥

शुक्तमन्योऽयमापाति नानको मर्त्यलोकतः ॥
 निवर्तयष्यं योगीन्द्रास्तं जित्वा मलिनाशयम् ॥ ८१ ॥

तेषु योगिषु मत्स्येन्द्रः समागमदिति ब्रुवन् ॥
 याम्यहं तं च पश्यामि मुण्डमातृक एष कः ॥ ८२ ॥

अवलोक्य नानकमिदं स जगाद
 त्वमिहागतोऽसि कतमा तव शक्तिः ? ॥

यतिरित्युवाच वद कामिह ? शक्ति
 'तत्र दर्शयामि जगदीशनिदिष्टाम् ॥ ८३ ॥

मत्स्येन्द्रस्तमुवाच वर्णय वपुर्योगस्य विज्ञोऽसि चेद्
 यः स्व कायमवेति नैव कुमतिर्योगी स किं कथ्यते ? ॥

किं नु ब्रूहि ? शिरोललाटमुखद्वन्द्वकः* प्रमाणं निलं
 प्लीहाकुम्भसकञ्च कुत्र ? कति वा रोमाणि मोः ? संघयः ॥ ८४ ॥

अस्यीनि मांसपेश्यश्च स्नायवश्च शिराः कति ? ॥
 अहोरात्रे कति श्वासा ? आश्रयाः कति वस्त्राणि ? ॥ ८५ ॥

I. मत्स्येन्द्रनानकशब्दाद ।

१. ब्रूहि-४०

२. दृष्टान्त-४०

३. कुम्भ-४०

वाताः कतिपये ब्रूहि ? हंसचारं विचारत ॥
कश्च प्रकाशते देहे ? प्रदीप इव दीपयन् ॥ ८६ ॥

ऊचे तं यतिनायको न यतिनामास्था शरीरे सतां
निःसारे बहुबुद्बुदे तदपि भो मत्स्येश्वर ? श्रूयताम् ॥
रागेणातिरजोगुणोत्थजनुपा स्त्रीपुंसयोः सङ्गमे
रेतः^१ शोणितयोर्ऋतौ व्यतिकरो गर्भाशये जायते ॥ ८७ ॥

धातुक्षोभाजायते क्लेदमात्रं
पूर्वे मासे भूतचैतन्ययुक्तम् ॥
संशुष्कं तच्चेजसा चानिलेन
'द्वैतीयेके बुद्बुदत्वं'^२ प्रयाति ॥ ८८ ॥

मूर्द्धा पूर्वमुदेति शौनकमते^३ पाण्योः पदोरुद्भवो
मार्कण्डेयमते पराशरसुतो नाभिः पुरस्ताद्भगौ ॥
पूर्वोत्थं कृतवीर्यं आह हृदयं कोष्ठं मुनिर्गौतमः
सूक्ष्मं सर्वमुदीयते तु युगपद् घन्वन्तरेः ग्रासने ॥ ८९ ॥

१. ऋतौ गर्भाशये रेतः शोणितयोर्व्यतिकरो जायते इत्यन्वयः । ततः पूर्वमासे तद्व्यति-
रेकं चैतन्यरपता गच्छति ।

२. १. शौनकः

२. मार्कण्डेय

३. पराशरः

४. कृतवीर्यं

५. गौतमः

६. घन्वन्तरिः ।

एतेषां—सूर्योदये भिन्ना विचाराः ।

१. द्वैतीयत्वे— ए०

२. त्वं बुदत्वं— ए०

अग्नीषोमावनिनिपतनौ ध्योमसत्त्वादयश्च
 गर्मं ज्ञानेन्द्रियगणयुक्ता जीवयन्त्यात्मयुक्ताः ॥
 अन्तर्ज्वला रसग्रहशिरानामिनाड्यां शिशोर्यद्
 लग्ना वृद्धिं व्रजति तदसौ ^१तामदाहारयोगात् ॥ ९० ॥

आकाशादिगुणानेष आदत्ते लाघवादिकान् ॥
 इन्द्रियाणि तृतीये च चतुर्थे स्पन्दते ततः ॥ ९१ ॥

तत्रैव स्वैर्यमद्भानां पञ्चमे लोहितोद्भवः ॥
 पृष्ठे बलस्य वर्णस्य नखलोम्ना च सम्भवः ॥ ९२ ॥

नाडास्नायुशिरायुतः स समनाः प्रव्यक्तचैतन्ययुद्-
 'मासे सप्तम उद्गतस्मृतिरसौ ^२त्वङ्मासवानष्टमे ॥
 ओजो हृन्निलयं प्रधावति यतो गर्मं च धार्यो पुन-
 र्जीवातुस्थितिहेतुरष्टममवो नातः शिशुर्जीवति ॥ ९३ ॥

नवमे दशमेऽथवा प्रणुन्नः
 सहसा छविसमीरणेन गर्मः ॥
 बहिरेति च सप्तमेऽष्टमे वा
 कचिदायासप्रशात्स्वकर्मनिन्द्यः ॥ ९४ ॥

लोमलोहितमांसानि जायन्ते मातुरस्य यत् ॥
 पितुः स्नाश्रुस्थिमज्जानस्ततः पाट्फौशिकं षण्डुः ॥ ९५ ॥

1. तद्वधि आहारयोगो न जायते पश्वधि गर्भेन्द्रिययुक्तं शरीरं वृद्धिं न व्रजति ।

१. घामे—४०

२. त्वङ्मास—४०

३. पुन—४०

चाद्यमारुतसंस्पृष्टस्तत्क्षणं विगतस्पृतिः ॥
 हृतस्व इव जन्मौत्थज्वरो रोरुद्यते शिशुः ॥ ९६ ॥
 जातो मृतश्च कतिधा न कति स्तनानां
 पीतं पयो न कलिताः कति मातरो न ॥
 उत्पद्य बन्धविधुताबधुनायतिप्य
 इत्यस्य विप्लवमुपैति बहिर्मनीषा ॥ ९७ ॥
 कला आशया घातवस्तन्मलाश्च
 तथैवोपघातुत्वचः सप्तबोध्याः ॥
 त्रयः किञ्च दोषा नव स्नायवोऽस्मिन्
 शतानि द्विशत्यादिशः सन्धयश्च ॥ ९८ ॥
 अस्थनां शतत्रयं पृथ्यां सहितं समुदीरितम् ॥
 सप्ताधिकं मर्म शतं शिरा सप्तसती तथा ॥ ९९ ॥

१. स्व—क०

२. तपीद—ख०

३. त्याधिक—ख०

४. शतं—क०

५. सप्तसतीषा—क०

I. क. घातवः सप्त ।

ख. दोषाश्च त्रयः ।

ग. स्नायवो नव ।

घ. शतानि संधयः ।

2. क. अस्थानि—३६०

ख. शिराः—७०७

ग. घमन्यः—७०

घ. कंडराः—१६

ङ. मांसपेदय—५००

च. छिद्रम्—१०, पुर्ये, १३ नियाम् ।

दशोर्द्धं^१ दशार्धंश्चतस्रश्च तिर्यग्
 धमन्यो रसप्रापिका^२ वेदनीयाः ॥
 प्रसार तथा^३ कुञ्चनं या सृजन्ति
 प्रतीकेषु ताः कण्डराः पोडशं ॥१००॥
 नृणां पञ्चशत्या मिता मांसपेश्यो
 बलाना तनौ विशतिश्चाधिकास्ताः ॥
 दशच्छिद्रमाहुर्वपुः^४ पूरुपस्य
 स्त्रियास्त्रीणि रन्त्राणि देहेऽधिकानि^५ ॥१०१॥
 अघोमुखं पङ्कजमन्मनीषा-
 स्थानं मनीषि हृदयं ब्रवीति ॥
 प्लीहामतो लोहितमाहिनीनां
 मूलं शिराणां तदधस्तु वामे ॥१०२॥
 अघस्ततः शोणितफेनजन्मा
 वामे स्मृतः फुफ्फुसनामधेयः ॥
 अघो हृदो दक्षिणतोयकृत्तु
 रक्तोद्भव रञ्जकपित्तस्र ॥१०३॥
 अघः शिराणां जलमाहिनीनां
 मूलं ततः क्लोमविलं चदन्ति ॥

१. कानि व्यस्यीान कनि गिता, कनि कडरा कानि रन्त्राणीत्यादिमस्येद्रप्रस्ताना
 पुत्तराणि ॥

१. दशोर्द्ध-स०
२. प्रापिका-क०
३. कुञ्चन-क०
४. पूरुपस्य-क०
५. प्लीही-क०
६. चोम-क०

भेदो भवौ पुष्टिकरौ च तस्य
 कुक्षिस्थितस्य प्रथितौ तु बुद्धौ ॥१०४॥
 सोमस्य मण्डलयुदित्वरमस्ति नाभौ
 तन्मध्यगं च रविमण्डलमस्ति 'दीप्तम् ॥
 तत्राग्निरस्ति 'यववद् वपुषि स्थविष्ठे
 सूक्ष्मे तिलेन तुलितः सकलान्नयुक्ता ॥१०५॥
 सार्धास्त्रयोन्त्राणि' नृणां शरीरे
 व्यामावधूनामय तेऽर्धहीनाः ॥
 'रोमाणि तिस्रः कथितास्तु 'कोट्यः
 सार्धाः परार्धाशय योगिवर्य ? ॥१०६॥
 'सपादहस्तं परिमण्डलं शिरो
 मुखं तु मुख्याश्चतुरङ्गुलं विदुः ॥
 ललाटमष्टाङ्गुलकं त्रयोदश-
 ङ्गुलं यकृद्योगिवरैरुदासितम् ॥१०७॥

1. क. अन्त्राणि = ३३
 ख. रोमाणि = ३
 ग. कोट्यः = १३
 2. क. मुसम् = ४ अंगुलम्
 ख. ललाटम् = ८ ,,
 ग. यवत् = १३ ,,
 घ. हृदयम् = ५ ,,
 ङ. तिलम् = ४ ,,
 च. कुपकुसुम् = ७ ,,
 छ. नाडी = ७२.००० सदस्त्राणि
 १. दीप्तम्-क०
 २. यववपु-ग०
 ३. पत्ता-क०
 ४. कोट्यः-क०

पञ्चाङ्गुलं तु हृदयं तिलं तु चतुरङ्गुलम् ॥
सप्ताङ्गुलं फुफ्फुसकं विद्धि मत्स्येन्द्र ? बुद्धिमन् ? ॥१०८॥

द्वासप्ततिसहस्राणि 'नान्द्यो योगिभिरीरिताः ॥
तासां श्रेष्ठा वायुवहा दश तिस्रस्तु तास्त्रलम् ॥१०९॥

इडा^१ वामे स्थिता भागे दक्षिणे पिङ्गला तथा ॥
सुषुम्णा मध्यदेशे तु गान्धारी 'वामवक्षसि ॥११०॥

दक्षेक्षिण हस्तिजिह्वा च पूषा कर्णे तु दक्षिणे ॥
यशस्विनी वामकर्णे वदने चाप्यलम्बुषा ॥१११॥

कुहूश्च लिङ्गदेश तु मूलस्थाने च शङ्खिनी
क्रमेण प्राणापवनस्तिस्मृष्टाद्यामु^२ सञ्चरेत् ॥
प्राणोपानः समानश्चोदानो व्यानस्तथैव च
नागः कूर्मोऽथ कृकरो देवदत्तो घनञ्जयः ॥११३॥

वायवो दशविख्यातास्तत्तत्कर्मकरास्तनौ ॥
प्रणामा यच्छतो वश्यास्तेभ्यासेनापिलेष्टदाः ॥११४॥

इडायां संस्थितश्चन्द्रः पिङ्गलायां तु भास्करः ॥
सुषुम्णायां स्थितः शम्भुः शम्भोर्हंसस्वरूपता^३ ॥११५॥

1. इडा, विङ्गला, सुषुम्णा, गान्धारी, हस्तिजिह्वा, पूषा, यशस्विनी, अलम्बुषा, कुहू, शङ्खिनी चेति नाष्टयः ।

2. हंसस्य वक्षसम् । तथैव कूर्मोर्हंसता य सुषुम्णायां स्थितः । अथ वदने सर्वाधिकं स्थितृषु योग ॥

१. नाष्टयो-स०

२. इडा-स०

३. स्तिस्मृष्टा-स०

आदौ चन्द्रः सिते पक्षे भास्करस्त्वसिते बहेत् ॥
सार्धद्विघटिकामानादिति सामान्यतो मतम् ॥११६॥

शशाङ्कं वारयेद्रात्रौ दिवा वायौ दिवाकरः ॥
इत्यभ्यासरतो घीरो योगिनामग्रणीमवेत् ॥११७॥

कुम्भकेन^१ सुपुम्गाया मध्ये वहति मारुते ॥
मनोन्मन्यामवस्थाय घन्यां नान्याभिलापिणः ॥११८॥

पटशतानि दिवारात्रौ सहस्राण्येकविंशतिः ॥
स्वाभाविकी गतिः प्रोक्ता^२श्वासप्रश्वासयोर्दृणाम् ॥११९॥

प्राणो मूलात्समुत्थाय प्राप्येडां पिङ्गलां रविः ॥
नासिकाभ्यां वहिर्गत्वा लीयते द्वादशङ्गुले ॥१२०॥

अष्टाङ्गुलाद्विशैबन्तर्नाडीभ्यां सोमरूपकः ॥
मलमूत्रमरुच्चक्राण्यपानः स वहिः क्षिपेत् ॥१२१॥

अग्नीपोममयो नाडीं सुपुम्गामाश्रितः स च ॥
आम्रद्वारन्ध्रमुद्गच्छन्नुदानो नाम वर्धते^३ ॥१२२॥

आत्मा सोहृद्गुदीरयत्यविरतं तस्मिन् सहोर्लापिनाद्
^४ओंकारेणापूर्वरूपकरणादोंकार आविर्भवेत् ॥

१. योगे कुम्भकवर्षनम् ।

२. दिवा ६०० श्वासप्रश्वासाः
रात्रौ १०२१ ”

१. प्र—क०

२. मुहु—क०

३. वर्धतम्—क०

४. दोहारेण—क०

अञ्चाप्युञ्च मकारविन्दुसहितं नादं विधि माघवं
रुद्रं मे स सदाशिवं सुमनसस्तत्र स्थित वक्षते' ॥१२३॥

सार्धत्रिवलयामूले ह्रुडली नागरूपिणी ॥
वायुनोर्ध्वं नयन् योगी भित्त्वा चक्राणि ता तु पट् ॥१२४॥

हिताहितारया हृदये शिराया-
स्तन्मध्यगे मण्डलमिन्दुतुल्यम् ॥

निवातदीपाकृतिरत्र वेद्यैः
मुमुक्षुणात्मा सकलप्रकाशः ॥१२५॥

निशम्य तत्रं यतिनेति गीतं
प्रीतो यतिर्मत्स्यपतिर्जगाम ॥
गोरक्षमूचे मलिनाशयोऽय
न नानकः किन्तु स युक्तयोगी ॥१२६॥

इति श्रीनगद्वयुग्मनानकश्याया नानकचन्द्रोदयसमाख्याया
मुमेरुयाग्रानामदशम प्रस्ताव ॥

— ० —

१. वपुने-४०
२. मोड-४०
३. मयक०-
४. निवात-४०
५. वटो-४०

एकादशः प्रस्तावः

वन्दे समस्तभुवनव्यवहारहेतुं
 वाचं सुरासुरनरैः समुपास्यमानाम् ॥
 संसेवितां च पशुपक्षिसरीसृपाद्यै-
 र्निर्वाणमार्गमपि वेदपदैर्दिशन्तीम् ॥ १ ॥
 आगत्य भर्तृहरिरेतदबोचदेतं
 किं नाम ते ? कथय भोः ? कुत आगतोसि ? ॥
 कस्यासि ? मज्जसि च कुत्र ? किमु ब्रवीषि ?
 किं वा रसं त्यजसि ? कं पिबसि प्रकामम् ? ॥ २ ॥
 किं सङ्गमुज्झति ? करोषि च कस्य सङ्गं ?
 किं वा विलोडयसि ? मासि च कुत्र किं नु ? ॥
 किं वा तनोषि ? ननु किं भवसि स्ववृत्त्या ?
 क्रोधः स्मरथ वद ? निर्दहतो न केन ? ॥ ३ ॥
 कस्योपदेशत उपैति जनः पदं तत् ?
 किं शीतलं शमयते खलु खेदवद्विम् ? ॥
 किं वा विभूतिमतुलां तनुते नरस्य ?
 दृष्ट्वा निजं सदनमेति किमध्वनीनः ? ॥ ४ ॥
 नादं शृणोति किमुपायपरः ? प्रबोध-
 सारं समर्पयति कः ? किमु चारुतीर्थम् ? ॥

I. भर्तृहरि नामकसम्भावः ।

१. मार्ग-क०

२. कि-क०

पूजापदं कथय मोः ? किमु नि शलाकं ?

को ज्योतिषी घटयते चिरविप्रयुक्ते ? ॥ ५ ॥

लोके धरारसि केषु शिरोमणिः स्यात् ?

सिंहामने वसति कः ? खल्ल सार्वभौमः ॥

को वा नियोजयति कारकचक्रमेव ?

को लक्षते न चतुरैरपि चिन्त्यमानः ? ॥ ६ ॥

कस्मिन्नदेति ? वद दूरतरं च कस्मात् ?

ज्योतिर्वितानमतिपूरितमस्ति कस्मिन् ? ॥

नेदिष्टमस्ति किमु ? नानरु ! किं दविष्टं ?

जेया गुणाः ऋथय कस्य ? सदैव पुंसः ॥ ७ ॥

अन्तर्निर्हरिसति को ? नुदति क्रियामु

लोकान् क एष कलिमालनिषीतमत्वः ॥

किं वायलम्ब्य भवसिन्धुमग्नं त्रितीर्षुः ?

त्वं नानकेति कथय प्रथितोसि योगी ॥ ८ ॥

एवं भर्तृहरेः प्रश्नान्निगम्य ज्ञानवारिधिः ॥

शृणु योगिवरेत्युक्त्वा जगाद् यतिनायकः ॥ ९ ॥

मा नानरुनिराकार कथयन्त्यधुना जनाः ॥

अगम्यनगराद्योगिन् ? आगतं मामवेहि मोः ? ॥ १० ॥

ध्मातस्य लोहपिण्डस्य स्फुलिङ्गमिव मामुग्म् ॥

ब्रह्मणो मा विजानीहि मेढामेदसमन्वितम् ॥ ११ ॥

ज्ञानतीर्थमतिदुर्गममन्य-

भूरिकर्ममलहार्यवगाहे' ॥

1. सप्तमि इत्यादिभृद् हरिनानकमदृष्टत् बह्विध्यां प्रानान् ॥

विस्तृतैः प्रलपितैरितरं किं ?
 श्रीपतेर्विलसितानि वदामि ॥ १२ ॥
 उज्झित्वा विषयरसं विपादहेतुं
 स्वानन्दामृतमतितर्पितः पिबामि ॥
 कामादीन्सपदि खलान्विहाय दूरा—
 दालम्बे शमदमवीतरागतादीन् ॥ १३ ॥
 कोशेषु सत्यसुखमेव विलोडयामि
 ग्लानं मनोगुरुसरःसु च मार्जयामि ॥
 यद् वासनामनुसरामि भवामि तादृक्
 क्रोधः स्मरश्च दहतो न विवेकबुध्या ॥ १४ ॥

१. लि—क०

२. शमधीत—क०

३. द्वा—क०

१. प्रश्नाः ? उत्तराणि

क. किं पिबसि ? आनन्दामृतम् ।

ग. किमुज्झसि ? कामादीन् ।

ङ. किं विलोडयसि ? सत्यसुखम् ।

छ. किमातनोदि ? वासनाम् ।

झ. जनः पदं कथमुपैति ? उपदेशतः ।

ट. किमेति जनः ? स्वगहम् ।

ड. कं सारं समर्पयति ? चेत ।

ण. किं पुजापदम् ? मन ।

थ. कः सिंहासने वसति ? आत्तविल्ल ।

ध. को नियोजयति कारकचक्रम् ? स्वान्तम् । न. कस्मिन् उदेति ? चित्तके ।

प. कस्मिन् ज्योतिः परितम् ? स्वे महिम्नि ।

फ. किं नेदिष्टम् ? परतत्त्वम् तत इत दविष्टम् ।

ब. कस्यगुणा गेया ? मुरारे ।

भ. पोग्तर्बहिर्बसति ? हृत् ।

म. लोकान् कोनुदति ? ईश ।

य. क. कलिकालतरवश ? साधु ।

र. किम् अवलम्ब्य भवसिन्धुं याति ? भवभावनस्य नामरूपं सेतुम् ।

ख. किं व्यजसि ? विषयरसम् ।

घ. कस्य सागकरोपि ? शमादीनाम् ।

च. कुत्रमासि ? गुरुसरसि ।

ज. किं भवसि ? तादृक् ।

ञ. किं तनुते जनः ? सेवाविभूतिम् ।

ठ. कः शृणोति नादम् ? योगी ।

ड. किं तीर्थम् ? सत्सङ्गति ।

त. कः शिरोमणिः ? योगज्ञानामृतं पिबति ।

द. कः सावंभौमः ? निःस्पृहः ।

तज्ज्ञोपदेशत उपैति जनः पर्दं तत्र
 वेदानलोज्वलयते न च साधुसङ्गात् ॥
 सेवाविभूतिमतुलां तनुते सतां च
 जीवः स्मग्नेहमुपयाति परं विलोक्य ॥ १५ ॥
 योगी शृणोति सलु 'नादमनाहताख्यं
 चेतः समर्पयति सारत्तरं प्रबोधम् ॥
 सत्सङ्गतिं विमलतीर्थमृदीरयन्ति
 पूजापर्दं च मन एव परं 'विविक्तम् ॥ १६ ॥
 शास्त्रोदितेन समयेन विचार्यमाण-
 मावेदितं च गुरुणा करुणापरेण ॥
 वाक्यं च तत्रममि महृष्टयत्ययोग-
 भाञ्जी चिरेण परपूरुपतेजसां^१ भोः १ ॥ १७ ॥
 एकः स एव रसिकेषु शिरोमणिः स्यात्
 संत्यज्य सर्वत्रिपयान्विषमिष्टदुष्टान् ॥
 युक्त्या दुहधुपनिपत् सुरसौगभेयी-
 र्ज्ञानामृतं पिबति यः परिणामरम्यम् ॥ १८ ॥
 सन्तोषसिंहासन आत्तविद्यो
 विद्योतते 'निःस्पृहसार्धभौमः ॥
 स्वान्तं प्रयुङ्क्ते करणानि कामं
 कामं वहन्तं^५ तमदोषदग्धम् ॥ १९ ॥

I. अनाह्वनाद - "अनाह्वनाद" इति भाषाष्याम् ॥

१. राव-४०

२. ध्यतेजसो-४०

३. विवति परि-४०

४. ति स्पृह-४०

५. वह त-४०

न ब्रह्म वेत्ति चतुरोऽपि विचिन्त्य बुध्या
 तस्मिन्नदेति भव एष ततोऽतिदूरे ॥
 ज्योतिः परं हि गगनादिनिवासवेश्म
 तत् स्वे महिस्त्रि परिपूर्णमपेतपारम् ॥ २० ॥
 नेदिष्ठमस्ति परतत्त्वमितो दविष्ठं
 गेया गुणाः स्वविभवाय मुहुर्मुरारेः* ॥
 अन्तर्वाहिर्वसति हृन्निलयः स ईशो
 यन्त्रस्थितानिव जनान्भ्रमयत्यजस्रम् ॥ २१ ॥
 शास्त्रोदितेषु सकलेष्वपि साधनेषु
 साधा ? य उक्तमखिलेरभियुक्तवर्गैः ॥
 नामावलम्ब्य कालिकल्मषनाशहेतु
 सेतुं भवाब्धिमवरं भवभावनस्य ॥ २२ ॥
 उत्तरानुत्तरधियो निशम्य स महात्मनः ॥
 यथागतं भर्तृहरिर्गतः किञ्चिन्न चोक्तवान् ॥ २३ ॥
 बालमिन्धोः समाकर्ण्य कथामेतामयाद्भुतः ॥
 एतच्च पुरो जातमिति श्रातपुतोऽब्रवीत् ॥ २४ ॥
 एवमित्युदिते तेन मुदिते तस्य मानसे° ॥
 समाधिरासीत्ससाह^६ तसाहृद्दृतिनाशनः ॥ २५ ॥

१. वति-४०

२. पार-४०

३. नेदिष्-४०

४. मुरारे-४०

५. य प्रस्थिता-४०

६. तदलोपि-४०

७. मानस-४०

८. तत्याह-४०

९. तमाह-४०

सपादयामेऽष्टमवासरे   स
 गते समुत्थाय जगाद बालम् ॥
 सुधाभिरासिञ्च जनस्य कर्णां
 वर्णोर्वरूपाभिरये^१ सुमेघः^५ ? ॥ २६ ॥
 संस्मृत्य हन्त ? करुणावरुणालयं तं
 बालो जगाद न समाधिमगाधमापत् ॥
 तेनापि सप्त गमिता नमितास्तु यामाः
 प्रोत्थाय नानककथाः कथयाम्बभूव ॥ २७ ॥
 आवाभ्यां सह तत्राय कियद्दूरं गते यतौ ॥
 पुनर्भर्तृहरिर्गोपीचन्द्रयुक्तः   समागमत् ॥ २८ ॥
 मृण्डमातृक ? पारखण्ड ? वितण्डावादपण्डित ? ॥
 आयासि चण्ड ? कुत्रात्र ? ध्वनयन् ज्ञानडिण्डिमम् ॥ २९ ॥
 प्रत्यक्षेण जरारुजामृतियुतो जीवोप्यनीयः परं
 कर्मोर्मिप्रचलीकृतश्च नरकस्वर्गादिभोगं वहन् ॥
 तादात्म्यं वपुषा चिरन्तनमिदं गीर्मिस्त्वया दुस्तरं
 वाचो नानक ? किं ब्रवीषि ? वितथा ब्रह्मास्मि वादोद्भुराः ॥ ३० ॥
 एवं भर्तृहरिः स्माद् कोपमादीपयन्^५ यतैः ॥
 स तु स्मेरस्तमित्यूचे विज्ञानविमलान्तरः ॥ ३१ ॥
 माता मतिर्मम जटा यदि वासनाऽप्या-
 स्तत्याज सत्यमभवत्खलु तेन मृण्डा ॥

१. यामेवम-४०

२. घहया-४०

३. पु-४०

४. मेघा-४०

५. मादीपयने-४०

चेतः पिता मम मृतश्च 'पितामहो मेऽ-

हङ्कार उग्रमनलं प्रविवेग बोधम् ॥ ३२ ॥

प्रत्यक्षं न क्षमते सदोपतासम्भवात्कचित्प्रमितौ ॥

कामलयाकुलमीक्षणमवेक्षते^१ शङ्खमतिपीतम् ॥ ३३ ॥

देहेन्द्रियमनःप्राणद्युद्धिधर्मान्वितः पुमान् ॥

भासमानोऽपि तप्ता यः पिण्डवत् तद् विलक्षणः ॥ ३४ ॥

तादात्म्यमज्ञानकृतं प्रतीहि

कथं भवेत् चिज्जडयोर्ऋतं तत् ॥

सता प्रकाशेन परेश्वरेण

जीवो न भिन्नः खलु तत्स्वभावः^२ ॥ ३५ ॥

विक्षेपणीमावर्णीं च शक्ति

रजस्तमोत्थामभिभूतमेव ॥

मायाश्रिता दर्शयति प्रपञ्चं

स्वतः प्रकाशं पिदधाति^३ तत्त्वम् ॥ ३६ ॥

नीलेन्तःकरणे सुषुप्तिसमये जीवः स्वयं भाषय-

त्यज्ञानं च सुखं च केवलमसावानन्दबोधात्मकः ॥

तस्माज्जागरितः स्मरत्यनुभवान्नात्रासिपं किञ्चन ?

सुप्तोऽहं सुखमन्यथा स्मृतिगिर्यं संस्कारशून्या कथम् ? ॥ ३७ ॥

प्रयाति लिङ्गोपहितः स्वर्गे नरकमेव वा ॥

घटासाशस्य गमनमिवोपाधिकृतं च तत् ॥ ३८ ॥

१. पितामृत—क०

२. मवेक्षते—क०

३. स्वभाष—क०

४. तत्त्वम्—क०

अहं देह इति त्यक्तकामदेह इति स्फुटम् ॥
प्रतियन् किं न जानासि ? देहादिभ्यो विलक्षणम् ॥ ३९ ॥

प्रत्यक्षतः कैरवान्ध्रस्य
प्रतीयते कैरवभासमानम् ॥

'विभ्रं महज्ज्यौतिपशास्त्रदृष्ट्या
त्रिपश्चितां तन्महिमप्रतीतिः ॥ ४० ॥

तत्त्वं पदयोर्लक्ष्यं शुद्धमसण्डञ्च चैतन्यम् ॥
सम्बन्धत्रयसहितं तत्रमसीत्येकमभिधत्ते ॥ ४१ ॥

उपक्रमाद्यैरवधारितार्था
वलीयसी "तत्त्वमसि"^१ श्रुतिर्या ॥

न 'वाप्यते सा खलु लोकसिद्ध-
मेदानुवादिश्रुतिभिः कथञ्चित् ? ॥ ४२ ॥

रक्तोप न तु मेचको भवति घीः पाकेन रक्ते घटे
'तस्मिन्नेन परं विशेषणगतं भेदं गृहीत्वा यथा ॥
भेदग्राहि तु "नाहमीश्वर" इति प्रत्यक्षमेतादृशं
जीवानामवधो^२ हि धर्मनिलयामालम्बमानं मिदाम् ॥ ४३ ॥

योगो मर्तुहरे? प्राप्तस्त्वया को नाम कीर्तय ? ॥
रोगोहं ममताख्योयं न गतो यच्चिरन्तनः^३ ॥ ४४ ॥

१. तत्त्वमसीत्यस्य महावाक्यस्य द्विधा व्याख्यानम् । सा चेयं श्रुति लोकसिद्धमेदानुवादि-
श्रुतिभिरनर्वाप्यते कथञ्चिरित्यवयव ॥

१. विभ्रं-प्र०

२. महत्-क०

३. वाप्यते-क०

४. घटेस्मिन्नेव-क०

५. मवधो-क०

६. विरन्तन-क०

कर्णयोः पाटनं^१ मुद्रिकाधारणं
 वक्षसि स्थापनं वाद्यमृङ्गस्य च ॥
 भूतिचर्चाकृतिस्तं तु मालाघृतिं^२—
 दण्डयात्रस्थितियोग इत्याकृतिः ॥ ४५ ॥

गते भर्तृहरौ गोपीचन्द्रयुक्ते च ते^३ वयम् ॥
 *अगच्छाम कियद् दूरं कनीफासिद्ध आगतः ॥ ४६ ॥

हसन्नानको मर्दनेनेति पृष्टः
 कुतो हस्यते ? योगिवर्यो जगाद् ॥
 अयं जेतुमायाति गौरक्षशिष्यो
 गलं पीडयास्येत्यवोचत् स हृष्टः ॥ ४७ ॥

नानकेन गदिते नत मर्दन ?
 प्राणपीडनकरः कलिः किल ॥
 *वाग्विलासकलहस्तु योगिनां
 धीमतामिव जपाजयप्रदः ॥ ४८ ॥

अवोचत्कनीफाः कुतोऽत्रागतोसि ?
 यतीशस्तमूचे प्रभोर्दर्शनार्थम् ॥

१. नानककनीफयो सम्बाद- ४६ त ५७ यावत् ।

१. पारनमुद्रिका-प्र०

२. मालाघृति-क०

३. वये-व०

४. आगच्छाम-क०

५. स्ये-क०

६. वाग्वि०-स्त०

७. प्रभो दर्श-क०

प्रभुर्दृष्टपूर्वः कदाचित्त्वयेति^१ ?

स आहस्म तं नानकोऽब्रूत् हृष्टः^२ ॥ ४९ ॥

कनीफाः किं नामा ? क इति ? तमपृच्छयतिवरं
स ऊचे चित्रात् मोऽद्भुतविविधकर्मास्मि च यते ? ॥

अखण्डं मे ज्योतिर्विद्युत्सकलमेतन्मम कृति^३
विलासः सर्वो मे भवति शिवशक्तिव्यतिकरात्^४ ॥ ५० ॥

ओंकारवाच्यः श्रुतिमौलिमान्यः

सर्वेशिताऽकुण्ठितसर्वशक्तिः ॥

यो ज्ञानमात्रो निजरूपदाता

नायोऽथवा मे दयितः स आत्मा ॥ ५१ ॥

कनीफा वमापे गुरुस्ते न कश्चित्

प्रपद्यस्व गोरक्षदीक्षां द्रुतं तत् ॥

श्रुतिं पाटयापाटवध्वंसहेतुं

मतं योगिवर्यस्य विद्वन् ? गृहाण^५ ॥ ५२ ॥

१. प्रभु—क०

२. हृष्ट—क०

३. नानको—क०

४. हृष्टः—क०

५. चित्राद्—क०

६. श्रमकृति—क०

७. करान्—क०

८. सर्वेशिता—क०

९. पयपत्य—क०

१०. श्रुति—क०

११. पाटया—क०

१२. विद्वन्गृहाण—क०

तमूचे यतियोगिना पाटनीयः

पटोऽज्ञानरूपः स्वरूपापिघाता ॥

हृदा धारणा धारणीया न तन्तु-

र्न मृद्गेण चार्यः श्रुतेऽनाहताख्ये ॥ ५३ ॥

न वास्तिर्न घौतिर्न^१ नौलिः कपालं

न या^२ खैचरी नापि वज्रोलिकाल्या^३ ॥

विरक्तिर्भवेत् सत्यसन्तोषशौचं

स्वरूपावदोषथ सिद्धिं नयन्ति ॥ ५४ ॥

मलैर्देहतः पातितैः किं कृतं ? भो ?

न^४ रागादयथेद्विसुञ्चन्ति विचम् ॥

न सिद्धीः श्रयन् इन्द्रजालेपि लम्बाः

कृतार्यो न चेद् जन्ममृत्यू^५ तवार ॥ ५५ ॥

मन्मना भव मद्भक्त इत्याद्युपदिशन् गुरुः ॥

मम सर्वत्र जागति गुरुगान्धेन मे कृतम् ॥ ५६ ॥

गतः कनीशास्त्रमुवाच मर्दनो

ब्रजाधुनाग्रे यतिरुक्तवानिदम् ॥

इहास्व किं तु त्वरसे विलोकय ?

क्रमागतानां इतुकं तु योगिनाम् ॥ ५७ ॥

१. पयासान-स०

२. घौति-स०

३. खैचरीज-स०

४. वज्रोलि-स०

५. रागादयथे-स०

६. जन्ममृत्यू-स०

७. मन्मना-स०

आदेशो नानकेत्युचे हनीफास्तत आगतः ॥
 नानकोऽवददादेशो निराकारस्य केवलः ॥ ५८ ॥
 हनीफास्तमिदं स्माह कोऽहं पूर्वं कथं यतिः ? ॥
 कुत्रामवमिति ब्रूहि ? सिद्धोऽसि यदि नानक ? ॥ ५९ ॥
 सोऽन्नूत कङ्ककर्णस्य स्रुतः 'सप्तदशाब्दकः ॥
 राजा त्वं मृगयारण्ये मृगं हत्वा तु तौषिय ॥ ६० ॥
 प्रादुर्भव गोरक्षस्तत्र त्वं तं न्यमन्त्रयः^१ ॥
 सोवदन्निर्दयस्पात्रं मलिनं नाहमग्नि^२ मोः ? ॥ ६१ ॥
 हत्वा प्रसीदसि यथा हरिणं वराकं
 त्वां च प्रसत्स्यति निहत्य तथैष^३ हन्त ? ॥
 हिंसा विहाररसिकाः स्वकृतेर्निपाके
 सीदन्ति वीतशरणा मरणातिमाजः ॥ ६२ ॥
 बीजं विकीर्णमिव पूर्णमथोर्वरायां
 वैराग्यमङ्कुरमधाद्^४ हृदि ते वचस्तत् ॥
 मृत्युर्नयेत कुरु मे तदिति त्वयोक्तः^५
 स स्थाणुपिप्पलतले विततार दीक्षाम् ॥ ६३ ॥
 हनीफा यभापे यदि त्वीदृशोऽसि
 वदासेटसेला विधेया समं कैः ? ॥

१. दशारम-क०

२. तन्निमन्त्रयः-क०

३. माँ-क०

४. तनेय-क०

५. इति-क०

६. वयोतः-क०

मृगाः के निपात्याश्च कस्मिन्नु ? तीर्थे
प्रगृह्योपनेया गृहं के ? यतीन्द्रम् ॥ ६४ ॥

सोऽवादीन्मृगया समं मृगयुभिः सद्भिर्विधेया सखे ?
रागादीन् हरिणान्विशस्य^२ विषये तीर्थे गृहीत्वा मृगम् ॥
चित्ताख्यं स्वगृहं नयेत्परचितिं गां वासनाख्यां निजां
ध्वघ्नीयात्परिधावनैकरसिकामाखेटशौण्डो यमी ॥ ६५ ॥

गतो हनीफाः प्रणिपत्य गोपी-
चन्द्रः समागाद् गुरुणा नियुक्तः ॥
आदेश इत्याख्यदसाववादी-
दादेश एको जगदीश्वरस्य ॥ ६६ ॥

किं नामा ? किञ्च^३ वर्णः ? किं रूपस्त्वं ? किमर्थमायातः^४ ? ॥
गोरक्षनाथमुपसर गृहाण दीक्षां कृतार्थतामञ्च ॥ ६७ ॥

गोपीचन्द्रेणेत्यङ्कथितः स जगाद यमिमुख्यः ॥
आयान्तु सर्वसिद्धा भ्रान्ति तेषामपाकुर्वे ॥ ६८ ॥

ओङ्कारनामा गतवर्णजाति-
नौरूपकोऽहं तमसः पुरस्तात् ॥
वैकुण्ठनाथस्य विलोकनार्थ-
मिहागतस्तस्य गुरोर्निदेशात् ॥ ६९ ॥

१. कस्मिन्-क०

२. निपात्य-क०

३. यत्रोपा-क०

४. किं वर्णः-स०

५. माप्यक्त-क०

६. एपकं-क०

को ज्ञानी ? को ध्यानी ?

कः स्नानी ? सत्तमे तीर्थे ॥

को मलिनः ? को विमलः ?

केन जनैः प्राप्यते पन्थाः ? ॥ ७० ॥

रुध्वं किं ? किमघस्तात् ?

प्रकाशते दीपकः केन ? ॥

रसनां विना जयः कः ?

चल गोरक्षस्य सन्निधित्वं च ॥ ७१ ॥

गोपीचन्द्रेणैवं

पुनरपि पृष्टः स निजगाद ॥

ज्ञानी गुरुकृतनिष्ठो

ध्यानी विषयैरवाधितध्यानः ॥ ७२ ॥

स्नानी गुरुचरणाम्बुज-

तीर्थे यः क्षालयेच्चिचम् ॥

मलिनो निर्गुरुक्तो

गुरुवाक्यैः शोधितो विमलः ॥ ७३ ॥

1. प्रश्नाः ? उत्तराणि

क. किं नामा ? ओङ्कारनामा ।

ख. को वषट् ? मनवषट् ।

ग. किं रूपम् ? मोक्षरूपम् ।

घ. कथमिहागत ? वैकुण्ठनाथस्य दर्शनाय ।

ङ. कः स्नानी ? गुरुकृतनिष्ठः ।

च. को ध्यानी ? विषयैरवाधितः ।

छ. कः स्नानी ? गुरुचरणे क्षितसाधकः ।

ज. को मलिनः ? गुरुवाक्ये अनुक्तः ।

झ. को विमलः ? गुरुवाक्ये शोधितः ।

उपदेशेन

गुरूणां

मोक्षपुरस्याधि गम्यते पन्थाः ॥

ऊर्ध्वमधस्मादाज्ञा-^१

मैत्रीं विदधतः प्रकाशते दीपः ॥ ७४ ॥

अजपाजपतश्चित्ते

श्रीशं स्मरतो भव भवच्छेदी^२ ॥

रसनां विना जपः स्याद्

गोपीचन्द्रेष्टदः तोज्यम् ॥ ७५ ॥

त्वं चलैपुरः शनैरहमागच्छामीति तेनोक्तः ॥

किं दृष्टमिति ?^३ वदन्तं गोपीचन्द्रो गतो गुरुं स्माह ॥ ७६ ॥

स तत्त्ववेत्ता स्वयमाजिहीते

योगीश्वरो नानकनामधेयः ॥

अथागतो भर्तृहरिः पुनस्त-

माहेशमाह^४ च वदन् विनोदात् ॥ ७७ ॥त्वमागतः^५ किं पुनरागतोसि ?

तपस्विना तेन स पृष्ट ऊचे ॥

आहूतवान्नानक ? भो ? भवन्तं

गोरक्षनायस्तद्वितः प्रयाहि ॥ ७८ ॥

१. अपस्तान्-क०

२. मैत्रि-क०

३. स्मरता-क०

४. स्मरताप्रच्छेदो-क०

५. सपुर-क०

६. वदगोतीच-क०

७. आहेश-क०

८. आहूय च-क०

९. भागना-क०

'कर्णां पाटय मुद्रिके धर तयोः ३कन्यां दधानो गुरुं
 मस्मोद्भूलनधूसराखिलवपुः पत्रं च दण्डं वहन् ॥
 हालाखादनशृङ्गवादनपरः श्रीभैरवानुग्रहा-
 दष्टैश्वर्यनिधिः प्रशाधि ४जगतीं सम्प्राडिव्याज्ञोत्सुकाम् ॥ ७९ ॥
 मतमेतद् युक्तिशुक्तिं शुक्तीनां साधनं महत् ॥
 इयन्तं मार्गमायातो न रिक्तस्त्वं पुनर्ब्रज ॥ ८० ॥
 असंसृष्टो दुःखैर्मृतिजननरोगादिजनितैः
 सुभोगान् भुञ्जानः सुरपुरगतान्योगविभवात् ॥
 कृतार्थोऽस्याः सौख्ये न तु मुखरमिथ्या प्रलपिते
 मृगो धावन् धावन् कलयति स मृगतृष्णाम्भसि ५ मृतिम् ॥ ८१ ॥
 इत्थं भर्तृहरेर्वाणीमाकर्ण्य यमि पुङ्गवः ॥
 उवाच वदतांश्रेष्ठोऽद्वैतवादवदावदः ॥ ८२ ॥
 गुरूपदेशेन विभूष्य कर्णां
 मुद्रा दधानो मनसो मनोज्ञाम् ॥
 कन्यां च शीतोष्णसहिष्णुताल्यां
 परिष्कृतो निःस्पृहता विभूत्या ॥ ८३ ॥
 पक्त्वा विवेकानलतः कपापान्
 रागादिकान् जन्मसुखं गुहं च ॥

१. णी पाटय-४०

२. वन्याटया-४०

३. रयादत-४०

४. जगती-४०

५. सादत्-४०

६. जमन-४०

७. मृत्गाभमति-४०

८. वय्यावता दलय-४०

९. पाटा-४०

सारं हरिप्रेम मधु प्रपीय
वृणाय विध्वं खलु मन्यमानः ॥ ८४ ॥

विचारपत्रो नियमैकदण्डः
कृताद्वितीयाश्रुतिभृङ्गनादः ॥

रमे परात्मानमुपेत्य नित्यं
रिक्तो न पूर्णस्य सुखस्य लाभात् ॥ ८५ ॥

त्रिभिर्विशेषकम्

आ पातालाद् आ च वैरञ्ज्यलोकान्
मिथ्या नानारूपमैश्वर्यमाहुः ॥

एको नित्यः सोऽयमीशो भ्रमन्ति
यस्य त्रास्ताद् वायुधर्पादयोऽमी ॥ ८६ ॥

विना हरिं कोऽनुनयेत्^१ सिद्धिं
जरामृतिव्याधिहरींस्त्वयुक्त्या ॥

ततः प्रपद्येत^२ तमेव धीरो^३
न हारयेज्जन्म विलोभ्यमानः ॥ ८७ ॥

तमेव बुध्वा “ह्यतिमृत्युमेति”
शोकं तरत्यात्मविदित्यशङ्कम् ॥

वदन्ति चेद् वेदविदस्तदा न
मिथ्यात्वशङ्का क्वचिदास्तिकस्य ? ॥ ८८ ॥

राज्यं विहाय खलु मुण्डितवान् शिरस्त्वं
मोहं मुहुर्नजसि नो ममतां जहासि ॥

१. भुनयति-३०

२. प्रपद्यन्त-४०

३. धीरो-५०

लुब्धोसि सिद्धिषु कुतो निजकार्यहानि ?
 वेतालमोदकनिभासु निमालयस्व^१ ॥ ८९ ॥
 ततो गतो भर्तृहरिर्भूतनासिद्ध आगतः ॥
 भूतनाः पूतवाचं तमित्युवाच त्रिचक्षणः ॥ ९० ॥
 आशा हि परमं दुःखं नैराश्र्यं परमं सुखम् ॥
 भर्तुराशां परिन्यज्य सुखं सुप्पाप पिङ्गला^२ ॥ ९१ ॥
 आसानिरोधेन त्रिभूतपाप्मा
 ब्रह्माहमानन्द इति भ्रमस्ते ॥
 दुराशया पुद्गलपातमात्रो^३
 मोक्षः सुखं वैपयिकोऽत्र नान्यत् ॥ ९२ ॥
 प्रत्यक्षसिद्धानि सुखानि हित्वा
 किं श्रद्धास्यघ्नानि दुर्निगाहे ? ॥
 न ब्रह्मणो मूकगुडोपमाना-
 त्कथित्पराट्टत्य सुखं जगाद ॥ ९३ ॥
 शरीरदाट्टाय त्रिधाप योर्गं
 भोगं विदध्याद् विपर्ययिचित्रैः ॥
 दुःखारैर्ही ? नियमैरनेकै-
 देहस्य शोषो^४ नरको च नान्य. ॥ ९४ ॥
 भूतवाप्येन मिद्वेन नानको गदितस्तथा ॥
 आचष्ट नष्टसन्देहः स्पष्टमद्वैतशामने ॥ ९५ ॥

१ स्वप्-क०

२. सुपाप-क०

३. पुद्गुगान्त-क०

४. शोष-क०

५. नेरश-क०

चल बालक ? गौरवं रक्ष ? दक्ष निजं वपुः ॥
 योगस्य कलया कालादालापैरफलैरलम् ॥ ९६ ॥
 श्रद्धाविधासआयापरिणतिसुखदाथेन लोकप्रवृत्तिः ॥
 कर्मण्येष्यत्फले भोः ? क्वचिदपि न भवेदैहिकामुष्मिकाल्ये ? ॥
 सेवन्ते भूपमर्थं गुरुमपि विविधायोगसिद्धीः प्रसोधम् ॥
 वाञ्छन्तः पुत्रपौत्रद्रविणगदहति स्वर्गकामाः सुरांश ॥ ९७ ॥

सुराङ्गसन्धानसमुद्भवा मदो
 रयाङ्गमयोगसमुद्भवा गतिः ॥
 यथा तथा भूतवितानजाचिति-
 स्तवः क आत्मा पृथगप्युदीक्षितः ? ॥ ९८ ॥

भूतानि चत्वारि मृतिश्च मोक्षः
 कामस्तर्यार्थः पुरुषार्थ उक्तः ॥
 प्रत्यक्षमेकं विदितं प्रमाणं
 लोकायत तन्त्रमिति प्रसिद्धम् ॥ ९९ ॥

मोहाय देवद्विपतामतानी-
 द्वाचस्पतिस्तच्च कुतोऽवलोक्यं ? ॥
 मां मोहयस्यङ्ग ? नहीन्द्रियार्थै-
 रलांभितास्तत्र यतो रमन्ते ॥१००॥

त्रिभिर्विशेषकम्
 रुन्दन्तु - देशान्तरसङ्गताय
 विन्दन्तु नार्थं गुरुणोच्यमानम् ॥

अमन्यमाना अनुमानशुद्धी
लोकेषु लोकायतिका विमूढाः ॥१०१॥

नेलासि गोरक्षसमीपमेतं
योगे न कायस्य दृढीक्रियाये ॥

एतानदेवाध्यगमत्सयोग-
फल यदा किं नुतदास्य सद्भात् ? ॥१०२॥

आयुः परार्द्धद्वितयं यदीयं
चराचरं यः सृजति स्वग्रस्त्या ॥

परैति चेत् सोऽपि तदा किमन्ये
जालस्थमीनास्तग्लोभवन्ति ॥१०३॥

मन्त्रान् साधय सावधानमनसा पटुर्मसिद्धिप्रदान्^१
सेनस्वातिरसायनानि मियजां हुरयैः प्रयुक्तानि च ॥
औत्सुक्यादजरामरत्नजनकानभ्यस्य योगाश्विर
जन्यं हन्त ! वपुर्विनश्यति सखे ! काले क्लिप्तकृतम् ॥ १०४॥

दृष्टी गुरुस्ते प्रथितस्वसिद्धि-
गौरक्षनामा धृतशिष्यसङ्घः ॥
योगीश्वरस्य प्रथितं गताऽपि
प्रवृत्तिमार्गान्न विरज्यते यः ॥१०५॥

स नानरुचः श्रुत्वा भूतवा निर्गतस्ततः ॥
लहुरीयाः समायातः सचैनमिदमभ्यघात् ॥१०६॥

^१हृष्टस्यति किमज्ञाः ? किमु ना वणिज्यां ?
मक्ताधिपमपि किं यजनेश्वरस्य ? ॥

१. हृष्टनाम ।
२. यदा-४०
३. विदुष्यते-४०

गार्हस्थ्यमृज्जितवत्ता भवता किमर्थ ?

शून्ये वने विहरणव्यसनं धृतं तु ! ॥१०७॥

रुद्धप्राणमनोभिरिन्द्रियगणं निजित्य चित्तं चिरं
मैत्र्याद्यैः परिकर्मदुष्करतपः पूतैः सहस्रं समाः ॥
ध्यातो योगवरैर्नयो हि सुलभो बाल ? त्वया नूतनं
वैराग्यं बहता स किं ? स्वधिगमस्तस्माद् वृथा मां भ्रम ॥१०८॥

अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति पराङ्गतिम् ॥
नह्ययं वासनावन्धस्तोकेनैव विभिद्यते ॥१०९॥

नानको ज्ञानगम्भीरा गिरो भक्तिरसालसः ॥
लहुरीयाभिध सिद्धं मोदयन्नवदन्मृदुः ॥११०॥

हृद्स्थितिर्वानपरः कृतिर्वा
गृहस्थता वाप्यवधूतता वा ॥
वस्तुन्यदुद्धे न फलाय किञ्चिद्
'दुद्धे विशेषस्तु न तत्र तत्र ॥१११॥

वेपस्तथापि प्रतिकार्यमन्यः
स्वभावतो भूमिपतेर्यथैव ॥
अन्यः सभायामपरोऽवरोध
आयोधनेन्यो मृगयासु चान्यः^१ ॥११२॥

स्वस्याभिमानमवधूय हि साधनाना-
मेकं तमेव भगवन्तमहं प्रपन्नः ॥
मामुद्धार कृपया स भवापहारात्
दान्तं नितान्तमिन्न दन्तिनमन्तकान्तः ॥११३॥

१. हृद्धे—क०

२. सुवान्यः—क०

तस्यैवाहं ममैवामौ स 'एवाहमिति त्रिधा ॥
 २प्रपत्तिस्तां हरो कृत्वा तेन गुप्तो न शोचति ॥११४॥

मायेयमानायसमागुणाढ्या
 विस्तारिता ये नतमेव गच्छन् ॥

१जीवो विमुच्येत यथैव मीनः
 कैर्तर्तमन्या न गतिः' कथञ्चित् ? ॥११५॥

यो भक्तियोगेन सुसेवते मां
 पुण्यात्पैरादव्यभिचारभाजा ॥

स ब्रह्मभूयाय गुणानतीत्य
 प्रकल्पते वागियमीश्वरस्य ॥११६॥

विज्ञाय यः परमकारुणिकं परेश-
 मात्मानमर्पयति तेऽहमिति' प्रवीणः ॥

मन्त्रानमुष्य बहुजन्मकृतान्विमृष्य^०
 सर्वाभयं स दिशति व्रतमेतदस्य ॥११७॥

स्त्रीशूद्रवैश्यपतितानपि यः पुनीते
 मर्त्यार्पितैः सपट्टि तुष्यति पत्रपुष्पैः ॥

नापेक्षते किमपि साधनमाहङ्गामः
 प्रेम्णैव भक्तिजनितेन मुलभ्यते सः ॥११८॥

1. भक्तिप्रिया—(१) तस्यैवाहम् (२) ममैवामौ (३) स एवाहम् ।

१. ए इवा—४०

२. प्रपत्तिस्तां—४०

३. मीनो—४०

४. पति—४०

५. हेत—४०

६. मृ—४०

७. विमुच्य—४०

८. भक्तियोगि—४०

तावद्भयं विषयसङ्घर्षं च दैन्यं
 शोकः स्वलोकविरहेण महान्श्व लोभः ॥
 तावन्ममाहंमति रूढमतिर्जनो यं
 यावन्नयाति चरणं शरणं सुरारेः ॥११९॥

गोविन्दपादसर्सीरुहरागरिक्ता
 मुक्ताः कथञ्चिदपि ये स्वधिया भवन्ति ॥
 किञ्चित्पदं समधिगम्य ततः पतन्ति
 भक्तास्तु विघ्नमवधूय हरिं श्रयन्ति ॥१२०॥

लहुरीयास्ततोऽगच्छद् गोरक्षः पृच्छति स्म तम् ॥
 ययार्थमूचे स च तं स न कुत्रापि सज्जते ? ॥१२१॥

गोपीचन्द्रस्ततोवादीत्पृज्यो नानकतापसः ॥
 गोरक्षोऽब्रूत जानामि मानध्वंसोस्तु योगिनाम् ॥१२२॥

गुरो ? गच्छामि वीक्षिष्ये कीदृशो मुण्डमातृकः ? ॥
 इति ब्रुवंस्ततो गच्छत्कङ्करः सङ्गराग्रियः ॥१२३॥

ऊचे स तं नानकवाल ? वग्धि
 किं नाम ते ? केन विनैव तैलम् ? ॥
 दीपो ज्वलेत् जीवति केन चालो ?
 विना पयः पानमतीव पुष्टः ॥१२४॥

शरः कथं कार्मुकमन्तरेण ?
 चलेत्कथं याति पुरं विपादः ? ॥
 तालीं विना तालकमृद्धटेव ?
 कथं ततो नानकः ? एनमान्यत् ॥१२५॥

१ओङ्कारवाच्योस्मि न नामरूपयो-

र्ममानिमानो गुरुणा सह त्वया ॥

२लोकैपणामात्रपरेण घात्रता-

धिगजितं ! किं नु? यतो यतिर्भवान् ? ॥१२६॥

उद्धारिते हृदयतामरसे स्वयुक्त्या

स्नेहं विना ज्वलति दीपक आत्मबोधः ॥

जीवः समाधिविधया परमं प्रपन्नः

पुष्टो विनैव विषयामिधद्गुधपानात् ॥१२७॥

चेतः शरं क्षिपति भोः ? परमात्मलक्ष्ये

जीवो विनैव घनुषामिनिवेशदाद्यात् ॥

पादं विनैव सहसा गुरुवेदवाक्यै-

रात्मा प्रयाति नगरं परतत्परूपम् ॥१२८॥

तार्त्तं विनैवोद्धृते हृदयग्रन्थितालकम् १ ॥

छिद्यन्ते संशया. कर्म क्षीयते तदनुग्रहात् ॥१२९॥

1. प्रश्ना ? उत्तराणि ।

क. किं नाम ? ओङ्कार ।

ख. केन तैल विना दीपो ज्वलति ? आत्मबोधेन ।

ग. केन शालो जीवति ? समाधिविधया ।

घ. कथं शालुं कमसारेण शरं घटति ? अभिविधेनादाद्यात् ।

ङ. किं पादं कथं याति ? गुरुवेदवाक्यैः ।

च. तथा हृदयप्रथितालकान्नालो विनैवोद्धरते ।

2. लोकैपणामात्रपरेण घात्रता त्वया धिगजितम् ! लोकैपणा, विरोगका पुत्रं कर्णेन जिघा भवतो वृष्टा होहस्य ।

१. बोद्धवने-क०

२. घणि-ग०

गते ऋंगणनायेज्य लखिते मर्दनोऽवदत् ॥
 ईश्वरोऽसि पुरः स्थातुं प्रतिवादी न ते क्षमः ॥१३०॥
 नानकोऽवददीशेन गुरुर्मे दग्धितस्तथा ॥
 यथा न कश्चित्पुरतः प्रत्यवस्यातुमीश्वरः ॥१३१॥
 त्वत्तोपि मतिमान् कश्चिद् ? गुरुस्ते कश्च ? कीदृशः ? ॥
 इति प्रश्नत्रये तस्य पुनरुच्ये नानकः ॥१३२॥
 उच्चावचं पुरुपरत्नमियं प्रसूते
 सृष्टिः खनिः सुविपुला जगदीश्वरस्य ॥
 के के बभूवुरिह ? पुण्य कृतो न सन्तः
 के के पुनर्न भवितार ? उदारचित्ताः ॥१३३॥
 कवीरो रविदासश्च जातौ भागवतौ परम् ॥
 बटालमण्डले भार्वा हंढालो जडियालजः ॥१३४॥
 बहूगोऽरुणः कनकरोमशरीरो
 यतिरूपघृन्मम समीपमुपेतः ॥
 अगमं तदिङ्गितमवेत्य तटिन्या-
 मनयत् स मां स्वभुवनं दयमानः ॥१३५॥
 उपादिदंश्च च दैयिकसत्तमः
 परमतत्वमसौ श्रुतिसम्मत्तम् ॥
 अपजगाम नमस्तद्गुणग्रहात्
 समुदियाय महो महद्दशुतम् ! ॥१३६॥

1 त्रय. प्रदना मर्दनस्य ।

(१) अस्ति कश्चिद् गुरुः ?

(२) स कः ?

(३) कीदृशः ?

३. पङ्क्त-सं०

दिनत्रयेण त्रैलोक्यं यादृशं यद्विनिर्मितम् ॥
 यद् ब्रह्म त्रिगुणातीतं तदप्यवगतं मया ॥१३७॥
 प्रचेतसश्चतुर्णां नः कृपा प्राचीनपुण्यजा ॥
 यया मे योगवैराग्यज्ञानानामुदयः कृतः ॥१३८॥
 तुष्टस्ततो मर्दन आगभाषे
 प्रयाहि मेरुं महनीयकीर्ते ? ॥
 सोऽब्रूत सिद्धेष्वधुना विचारः
 सञ्जायते कश्चिदिहाम्युपैति^T ?-१३९॥

इति श्रीजगद्गुरुनानकथायां नानरुचन्द्रोदयसमारथायां
 भर्तृहर्यादिजयो नामैकादशः प्रस्तावः ॥

T. प्रस्तावेऽस्मिन् पतिपर्यन्तं गोरक्ष तत्त्वसिन्धोश्च प्रतिकल्पयित्वा विजय तन्त्रज्ञान इत्यस्य
 चर्चा कृतान्ति । अथवाऽस्मिन् पतिन् वेन कश्च वा कृतो ज्ञानान् मुग्धो कोऽपिऽदिक ? ॥

द्वादशः प्रस्तावः

वाणी करोतु करुणां मयि यत्प्रमादान्

मूकत्वमेति सदसि प्रतिपादिवर्गः^१ ॥

घाराः स्फुरन्ति वचसां धृतशस्त्रमारात्

हारा इवोज्वलयशः प्रसरा लसन्ति ॥ १ ॥

शिष्यानुवाच गोरक्षः कोऽधुना तं जिगीषति^२ ॥

ततः सद्गुरुनाथेन गृहीता जयवीटिका ॥ २ ॥

आगत्य स जगादेदमादेशो मुण्डमातृक^३ ? ॥

अवाचि स्मयमानेऽस्मिन् व्रुपे किं नेति ? चात्रवीड् ॥ ३ ॥

योगीन्द्रो निजगाद तं तव गुरोर्माता मता मुण्डिता

यस्त्वां मुण्डितवान्मतिं न च ददौ कर्णां वृथाऽपाटयत् ॥

हस्तेभ्रिस्तव मुद्रिका श्रवणयोर्दत्ता कुलाद् अंशित-

स्त्वं मूर्खातिन ? यो न कोपि विनयो योगेषु लब्धस्त्वया ? ॥४॥

तेनापृच्छयत नानकः कथय भोः ? कामः कथं निर्जितः ?

क्रोधोहङ्कृतिलोभमोहममता मायाव्यतीताः कथम् ? ॥

1. जयवीटिका = नानक जेतु वीटिका गृहीता तेन ।

2. वास्तिकरीत्या प्रशान्तकरोत्सद्गुरः ।

(१) काम कथं निर्जित ? रामदमोदयात् ।

(२) घोषादय कथं व्यतीता ? क्षनात्तन्मोपविदेवै ।

(३) केन काले वञ्चित ? क्षनशब्देणात्मना ।

(४) कथमवधूतो जात ? त्रिपुपात्ययेन ।

१. प्रतिपादि-४०

२. धुनात -क०

३. मुण्डमातृक -४०

कालः केन च वञ्चितस्त्वमधुना ? जातोवधृतः कथं ?
हं हो ! पेपणकारिणीसुत^१ ? कुतो ज्ञानेन गर्वायसे ? ॥ ५ ॥

आचरैव्यौ स शमोदमः स्मर जये क्रीघक्षये च क्षमा-
ऽहङ्कारे स्मलघुत्वभावनविधिर्लोभोऽपमर्दे पदुः ॥
सन्तोषो ददमोहमर्दनरुः शास्त्रैर्विवेकः श्रितो
मन्मायाममताविनाशमकरोदीशो गुरुश्चाचितः ॥ ६ ॥

आत्मा श्रुतः खलु वेदवाक्य-
ग्नश्चरस्तेन हृत्क्ष कालः ॥
जातोऽवधृतस्त्रिगुणात्ययेन
पानीपहारीतनयोऽसि मूढ ! ॥ ७ ॥

सङ्गरस्तदनु नास्तिकरीत्या
मोहनाय यमिनो कृतनादम् ॥
ब्रूहि पण्डित ? क ईश्वर ? आत्मा-
भ्रान्तिकान्पित उरीक्रियते रे ? ॥ ८ ॥

दष्टः केनचिदीश्वरः ? कचिदपि ग्रन्थैः शठग्रन्थितै- ?
भ्रान्ति मा ब्रज नापि बोधयति तं सृष्टिः पितृम्पां कृता ॥
सेदोत्या इव शाखिनो विपिनजाः केचिद्भवेति स्वतः ?
सर्वे तु प्रमत्तन्ति नैव विविधो वस्तुस्वभावो यतः ॥ ९ ॥

यः पर्वताधिपतति क्षतमृत्युदाता
नान्योऽस्य किं तु निपतं^२ पतनक्रियैव ? ॥

१. कारिणि-४०

२. वाचसी-४०

३. आत-४०

४. निपते-४०

सा च क्रिया झटिति नालविलम्बतो वा
 दत्ते फलं न च तदर्थमुपेय ईशः^१ ॥ १० ॥
 तं नानकोऽब्रूत कृताङ्गहासो
 विलाममेदं वचसां वितन्वन्^२ ॥
 चार्वाकशिष्यः किमु ! सङ्गर ? त्वं
 स्पृशे स चैलं जलमाविशेते ॥ ११ ॥
 स्वभावः स्वस्वरूपं वा नतो 'वान्यो विलक्षणः ॥
 आद्ये कारणकार्यत्वमेकस्यायाति वाधितम् ॥ १२ ॥
 अन्त्येनेके प्रतिव्यक्तिस्वभावश्चेद् विलक्षणः ॥
 कार्यानुमेयाः प्रत्यक्षं^३ गतं गौरवमस्ति ते ॥ १३ ॥
 एकः स्वभावः सर्वेषां जनकश्चेत्स ईश्वरः ॥
 अस्माभिरुच्यते नानासामाग्र्याच्चित्रकार्यकृत् ॥ १४ ॥
 अचेतनं चेतनसम्प्रयुक्तं
 प्रवर्तते स्पन्दनवत् समग्रम्^४ ॥
 घर्मोप्यघर्मो यदधिष्ठितोऽस्य
 फलप्रदो विद्धि तमीश्वरं त्वम्^५ ॥ १५ ॥
 आरूढेषु 'नगं नरेषु बहुषु भ्रश्यन्ति केचित्ततो ?
 मृत्युं तेषु च कैऽपि यान्ति न परैर्वैचित्र्यमेतद्यतः^६ ॥

१. ईसा -क०

२. वितन्वन्-ख०

३. सगर-क०

४. नान्यो-ख०

५. प्रत्यक्ष-क०

६. समग्र-क०

७. त्वया-क०

८. नाग-क०

९. वैचित्र्ययत-क०

धर्माधर्मविदा तदस्य जगतः कर्मानुसारात्फलं
केनेशेन विना प्रदीपत इदं जीवेन वा कर्मणा ? ॥ १६ ॥

धोममुपेतः स्वोक्तिनिरासात्
सङ्गरनाथस्तं पुनरुचे^१ ॥ १७ ॥

'इशोस्तु वा त्वं^२ कथमस्य संसृती ?
स्थितोऽसि केनास्य^३ पदं प्रयासि च ? ॥
न वार्यसे केन तदास्पदं ? ब्रजं—
स्तदीयतामाशु च केन लम्बितः ? ॥ १८ ॥

भक्तौ ज्ञाने च वैराग्ये योगे च परिनिष्ठितः ॥
सङ्गरेणेति संपृष्टः पुनराचष्ट नानकः ॥ १९ ॥

स्थितोऽहं संसारे स्वकृतफलभोगेष्वविकलो
गुरुणां वात्सल्यादभयपदमीशस्य^४ गमितः ॥
निरुद्धः^५ प्रत्यूहैर्न खलु जगदीशस्य कृपया
सतां सङ्गान्मामप्यगणयदसौ स्वे परिकरे ॥ २० ॥

सङ्गरो निरगमन्मणिशीलं
नानकः समगमत्समुदीक्ष्य^६ ॥

१. क+स इत्युभयत्र प्रथमं द्वितीयं च चरणं नास्ति । अत्रः इन्द्रोऽर्षेणैवापमनु ।
पल्लवपर्यात् ।

१. ईशो—४०

२. स्तुता—४०

३. आस्पदं—४०

४. सोऽस्य—४०

५. निरुद्धा—४०

६. व्यगणय—४०

७. समुदीक्ष्य—४०

मर्दनोऽवददहो ! किरणानां
 स्विन्नता^१ मणिगणस्य महात्मन् ? ॥ २१ ॥
 नानकोऽन्नूत शैलोऽयं महामणिगणोज्वलः ॥
 मणीनां किरणैर्घात्रा चित्रकर्म विनिर्मितम् ॥ २२ ॥
 सुमेरुं ब्रज योगीन्द्र^२ ? मर्दनैनेति कीर्तितः ॥
 उवाच वाचं मधुरां^३ मा त्वरस्वेति नानकः ॥ २३ ॥
 अथ मङ्गलनाथमुक्तवान्
 गुरुरेतस्य गभीरचेतसम् ॥
 ब्रज नानकमानयेस्तथा
 मम शिष्यो भविता यथा ध्रुवम् ॥ २४ ॥
 ततोऽवदन्मङ्गलनाथनामा
 परीक्षितो योगिवरैः स घोरः^४ ॥
 योगीश्वरः सोऽपि भवानपीत्यं
 कथं चिकीर्षस्यमुमङ्ग ? शिष्यम् ॥ २५ ॥
 जिज्ञामुरल्पबोधो यः स शिष्यो विदुषो भवेत् ॥
 समबोधस्तु सौहार्दमिच्छया कुरुते परम् ॥ २६ ॥
 समप्रतिष्ठेषु परस्परं न तौ
 भवन्ति सौरस्यमनोहरा गिरः ॥
 गुणाननेकान्ध्रुवमुचरोत्तरं
 सतामज्जं वितनोति सङ्गतम् ॥ २७ ॥

१. स्विन्नता—क०

२. योगीन्द्र—क०

३. मधुरं—क०

४. स घोरः—क०

अथ होवाच गोरक्षो गोपीचन्द्रो भवानपि ॥
यद्यर्थं नानकं वेत्यः परेहङ्कारमोहिताः ॥ २८ ॥

पुच्छनाथस्सु तुष्णीक उदास्ते चर्पटस्त्विह ॥
'परेऽकिंचित्कराः सिद्धास्त्वं प्रयाहि यदीच्छसि ॥ २९ ॥

गोरक्षेणेति गदितो जगाम विनयान्वितः ॥
योगी मङ्गलनाथाख्यः सौजन्यगुणभूषितः ॥ ३० ॥

आदेशपूर्वमिदमाह स आगत स्म
योगीश ? नानक ? कृतार्थयता त्वयेह ॥
योगीश्वरानुपगतं तदितः प्रियं नः
सुखे सुखं सुजनसङ्गतिरङ्ग ? भूयः ॥ ३१ ॥

चरणौ स्प्रष्टुकामस्य तस्य हस्तौ स वारयन् ॥
स्वयं पस्पर्श चरणौ मङ्गलाख्यस्य योगिनः ॥ ३२ ॥

आदेश ओंकार कृतः सुयोगिन् ?
नायाहि भो मङ्गलनाथ ? सिद्ध ? ॥

इत्युक्तवान्प्रानकयोगिराज-

स्त मङ्गलः प्रीतियुतो वमापे ॥ ३३ ॥

कमागतस्तापसमौलिरत्न ?
मनोरथं स्वे हृदये निघाय^१ ॥

त्वद्दर्शनायेति तदुचरे स
गोरक्षशिष्यः पुनराचचक्षे ॥ ३४ ॥

१. परे-क०

२. कमागत -क०

३. निघाय-क०

योगीश्वराणां महदेव भाग्यं^१
 ददौ भवान् दर्शनमद्भुतं यत् ॥
 आगच्छ गोरक्षगुरोः समीपं
 २परस्परालापसुखानि सन्तु ॥ ३५ ॥

आगच्छामि शनैरहं ब्रजपुरस्त्वं प्रोक्तवान्नानक-
 स्तेनोक्तं भवतामिहै वरुचिरं भोज्यं मया नीयते ॥
 तृप्तिर्मे तव दर्शनेन सुमते ? भोज्यस्य नैवार्थना
 कोऽर्थः साधुसमागमाधिकइति ? प्रोक्तो गतो मद्गलः ॥ ३६ ॥

जगाद मर्दनो योगी पूर्णो मद्गलनामकः ॥
 रिक्ताः परे समापान्ति १वितण्डावादपण्डिताः ॥ ३७ ॥

ऊचे यतिः सत्वरजस्तमोभि-
 भिन्नस्वभावाः पुरुषा भवन्ति ॥
 यदीदृशा^२ मर्दन ? सर्व एव
 शून्यैव ३शक्तिर्जगदीशितुः स्यात् ॥ ३८ ॥

मर्दनोऽब्रूत् "गोरक्षशिष्योभूत्कथमीदृशः ? ॥
 तदेतदवला देवी सवलो बलिरुच्यते ॥ ३९ ॥

ऊचेगुरुर्गुरुरयं खलु शिष्य एष
 नामुं विभागमधिकृत्य हरेः प्रसादः ॥

१. वितण्डा = वादजल्पान्यामितरो विवाद ।

२. भाग्यं-क०

३. परस्वरा-०४

४. यदीदृशा-न०

५. मृष्टि-प्र०

६. गोपक्षे-क०

यः श्रीपतिं विगतकैतव आश्रयेत्
तं स्वीकरोति भगवान् सकलान्तरात्मा ॥ ४० ॥

गमनाय नो दयति मर्दन नास्ति
यतिपुङ्गवः स्मितमुखो ? निजगाद ॥
इह शम्भुनाय उपयाति सगर्व-
स्तमुदीक्ष्य ^१पर्वतमभीष्टमुपेहि^२ ॥ ४१ ॥

मङ्गलनाथादपि किं श्रेष्ठो ?
मर्दन ऊचे नानक आख्यत् ॥
मङ्गलनाथः सत्पुरुषोऽसौ
शम्भुरहंयुः सौम्य ? यथाऽन्ये ॥ ४२ ॥

मुद्रामग्निं कुञ्जयष्टिं दधानः
सिद्धेर्लाभान्मानगर्वः प्रधानः ॥
जेप्स्यामीति प्रौढनुद्धया सनाथ-
स्तत्रायातस्तापसः शम्भुनाथः ॥ ४३ ॥

उक्त्वादेशमसाधुवाच कलयेर्मुद्रामिमां कुञ्जिका-
मग्निं चालक ? गच्च विद्यतमदो गोरक्षशिष्यो भव ॥
उत्तानं हृदयाम्युजं कुरु हठाद्योगान्धिरुद्धानिलो^३
मार्गं शून्यपुरस्य पश्य परमं तेजोऽद्भुतं प्राप्नुहि ॥ ४४ ॥
सत्यसन्तोषसुभगोऽगम्यं निधिमवाप्नुहि ॥
एयोऽर्थस्तव गोरक्षं मजस्व^४ परमार्थतः ॥ ४५ ॥

-
१. आश्रयेते-व०
२. परंते-व०
३. मयोष्ट-व०
४. निरुद्धया-स०
५. मजस्व-व०

अस्य्यं सुकृतं ददाति विहितं कर्मैव संसेवितं
 तद् घोराभरकाशयत्यपि सदा रागात्कृतं निन्दितम् ॥
 ना मार्गेण फलं ददाति तदिदं श्रेष्ठं तु मार्गं श्रय-
 देवैः किं श्रुतिमात्रसौख्यजनकैर्षेढान्तवाक्यैश्च किम् ? ॥ ४६ ॥

तं नानकोपि निजगाद् विमुद्ग एव
 त्रैगुण्यतो बहिरहं परितो भ्रमामि ॥
 ते मुद्रितास्त्रिगुणपाशविगुम्फिता^१ ये
^२कुञ्जाभिघारणपराः पशवो भ्रमन्तु ॥ ४७ ॥

दृष्ट्वा देवं मुच्यते सर्वपाशै-
 स्तस्वात् पाशा मे समेऽपि प्रमुक्ताः ॥
 प्रायं शून्यैर्मायिकैर्नामरूपैः
 पूर्णानन्द बोधरूपं पुरं तत् ॥ ४८ ॥

यः सत्यसन्तोषविधानलभ्यो
 महात्मना यो निधिरप्रमेयः ॥
 सन्दर्शितो मे गुरुणा परात्मा
 गोरक्षमुख्या हि यतो यतन्ते ॥ ४९ ॥

गोरक्षसदृशाः शिष्यास्त्रिष्टन्ति निधयो नव ॥
 द्वारि यस्य प्रभावेण स गुरुर्मे विलक्षणः ॥ ५० ॥
 प्राणायामैश्च योगैश्च न मे^३ किञ्चित्प्रयोजनम् ॥
 निधावधिगते कस्मै ? निध्यञ्जनविधिभ्रमः ॥ ५१ ॥

अज्ञानादेप संसारः कर्माप्यज्ञानतः कृतम् ॥
^४यन्धकं तद्वयोर्नाशि ज्ञानादेव न चान्यथा ॥ ५२ ॥

१. हृदयोपे मुद्रिका, मुद्रा, कुञ्जयष्टि, लभिश्च धारयन्ते । तान्निन्दति गुरुरनामकः ।

२. घुम्फित-क०

३. किञ्चित्-क०

४. धंधक-क०

न कर्मणा न प्रजयेति वेद-

स्त्यागात्सरोधादमृतत्वमूचे ॥

फलं न नित्यं किल कर्मणोऽस्ति

दृष्टस्य चानुश्रविकम्य चापि ॥ ५३ ॥

क्षयातिशायित्वविशुद्धभावा-

त्स्वर्गे मुनिः पञ्चशिराप्युवाच ॥

देवा न ते नोपनिषत्प्रमाणं

'प्राभाकराणामनुगोऽसि शम्भो ? ॥ ५४ ॥

वेदोऽभिषत्तं अतिकर्मदेवान्

कथा पुराणेषु तथा सुराणाम् ॥

प्रसादकोपी नृषु देवतानां

दृष्टी नमस्ते मकलापलापिन् ? ॥ ५५ ॥

शब्दाः कार्यपराः प्रमाणमिति यत्प्राभाकरैरुच्यते

प्रामाण्यं न वदन्त्यहो उपनिषद्भागस्य पञ्चाप्यमी ॥

तन्मैन्दं तव देवदत्ततनयो जातस्तन्नाग्निर्गृहे

लग्नो वाक्यमिदं यदस्य कुरुते हर्षं च शोकं परम् ॥ ५६ ॥

गोरक्षोऽपि न ते निमज्जति हृदि ध्वस्ते महाहृद्भृते-

स्त्व जातोमि कुतोतिर्गर्भगहनः सिद्धानहो ! निन्दामि ॥

माहात्म्यं कथमोदशं ? नृ मन्त्रिनं तेहं बहन्नातरा-

नाविष्टस्त्वमयोन्मदिष्णुरसि वा क्रूराणि यद्भापसे ॥ ५७ ॥

1. प्राभाकरः पूर्वभोगांशामनुगृह्य ब्रह्मवाङ्मयं प्राप्नुत । तस्य वृत्ते ज्ञानस्य भास्ति
ब्रह्मिण्येति महिमा ।

2. उन्मदिष्णुः विशिष्ट । अत्रशम्भो कुरववन निदर्शितानरः ।

१. शम्भो-४०

२. मन्त्रो-४०

३. महर्षिभूते-४०

एवं शम्भुरभाषतैनमवदत्तं सोऽपि योगीश्वरो
 गोरक्षं कलयामि जीवमबुधान् सिद्धान् मन्यामहे ॥
 यस्माज्जातमिदं ततोऽस्मि स मनाविष्टो हृदि प्रेरको
 मालिन्यं वपुषामपंतु हि कथं ? मांसास्थिसंस्थानिनाम् ॥ ५८ ॥

युग्मम्

निन्दामि साधून् कदापि बन्धून्
 'पाखण्डिनः किन्तु तृणाय मन्ये ॥
 माहात्म्यमीशेन ममातिदिष्टं
 मवादृशैर्मत्सरिभिर्न नाश्यम् ॥ ५९ ॥

ततो गतः शम्भुरपृच्छदेनं
 गोरक्षनाथः कथय प्रवृत्तिम् ॥
 उन्मादवादं वदतीत्यवक्तः स
 मङ्गलं पृच्छति स स्म भूयः ॥ ६० ॥

तेनोक्तं न निजापकर्षकथनं श्रेयस्तथाप्युत्तमा
 मिथ्या नैव वदन्ति पश्यसि च तं यादक् तथा निश्चिनु ॥
 शम्भुः क्रुद्ध उवाच वक्षि बहुधा पक्षेऽस्य नूनं स्थित-
 स्तच्छिष्यो भव मङ्गलोऽप्यभिदर्घो को नाम दोषोऽत्र भोः ? ॥ ६१ ॥

न हीयते क्षुद्रजनैर्विनिन्दितो
 महाजनो निन्दति नैव कञ्चन^१ ? ॥

करोति निन्दां स्वयशो विनाशिनीं
 सतां खलो बालिसत्ता विलासतः ॥ ६२ ॥

१. मानरस्य गर्वोक्ति ।

१. पाखण्डि-४०

२. शम्भु-४०

३. वचन-४०

निन्द्यं न निन्दन्ति महानुभावा
 अनिन्दितं निन्दति को न साधुः ? ॥
 न योगिनां निन्दनमस्ति धर्म्यं
 त्वं पृच्छ गोरक्षगुरुं प्रतीत्यै ॥ ६३ ॥

शम्भुः प्रपच्छ गोरक्षं मङ्गलो वक्ति किं गुरो ? ॥
 तूष्णीमेव स्थिते तस्मिन् गोपीचन्द्रोभ्यघादिदम् ॥ ६४ ॥

स्ववर्ग एवं कलहः किमर्थ ?
 यथा तथा वास्तु सते न कोऽर्थः ॥
 नास्मभ्यमेवाखिलसिद्धिपट्टो
 विलिख्य दत्तो जगदीधरेण ॥ ६५ ॥

दिग्गन्धनं कर्तुमशक्यमेत-
 न्मा भूत्परो योगविरागभूमिः ॥
 यस्य प्रसन्नो भगवान्प्रयत्नैः
 श्रयन्ति तं सिद्धसमाधिबोधाः ॥ ६६ ॥

पुनर्गोपीचन्द्र ऊचे 'मङ्गलेनाभिनन्दितः' ॥
 विवादस्तत्त्वबोधाय न विरोधाय योगिनाम् ॥ ६७ ॥
 गोपीचन्द्रे मङ्गले च यथार्थमिति वादिनि ॥
 व्रीडारोपपरीतात्मा शम्भुनाथो गतस्ततः ॥ ६८ ॥
 विजज्ञो मर्दनेनाथ गतो मणिमयाद्गिरेः ॥
 उड्डीय नानको मेरुं परिव्रामति यं रविः ॥ ६९ ॥
 गोरक्षमुखास्य तत्र नाया-
 न्तिर्द्वाधतुःसिन्धुरसंख्यकौथ ॥

१. मङ्गल-क०

२. नन्दितः-क०

यतीनपश्याम च पट् प्रवीणान्
मिथः कथासु प्रवणानुपेत्य ॥ ७० ॥

नानकस्तानुवाचेदं निसर्गेण प्रियंवदः^१ ॥
नाथाः सिद्धाश्च यतयः आदेशः सर्वतापसाः ॥ ७१ ॥

आयाहि बाल ? सफलीकुरु जन्म तूर्ण-
मादेश आदिपुरुषस्य विशुद्धबुद्धेः ॥
अस्मै प्रदेहि चपकं ननु तीर्थपूर्ण-

गोरक्षनाथ इति वाचमुवाच तुष्टः ॥ ७२ ॥
ऋङ्गरः शीघ्रु चपकं^२ पिवेत्पुक्त्वा समार्पयत् ॥
किमिदं ? कथमुत्पन्नमिति ? तं स्माह नानकः ॥ ७३ ॥

ततो ऋङ्गरनाथेन सनाथेनान्ययोगिमिः ॥
गोरक्षस्याशयं^३ बुध्वा गिर एता उदीरिताः ॥ ७४ ॥
इदममृतमतीव तुष्टिहेतुः

परमपवित्रमधौघविश्वहारि !
हरति सपदि दैन्यदुःख-
विन्तालयमधिकं मनसः करोति पीतम् ॥ ७५ ॥

‘द्राक्षादिसन्धाय’^४ निघाय यन्त्रे-
विघाय तापं कलयेद्^५ मपर्कम् ॥

1. चपक = द्राक्षा रसः, द्राक्षासतो वा ऋङ्गरनाथः इति ७५ तः ८१ यावत् चपकं वर्णयति । “अ” इत्यत्र अकार इति पाठः ।

2. चपकनिर्माणविधिः ।

१. त्रियम्बद — ल०

२. त्युक्त्वा — व०

३. अशयं — ल०

४. चिन्ता — व०

५. सन्धाय — व०

६. कलयेथ — व०

स एव सद्भिर्विधिना निपीतः—

सिद्धीरनेका निदधाति पाणौ ॥ ७६ ॥

यत्रास्ति भोगो नहि तत्र मोक्षः

यत्रास्तिमोक्षो नहि तत्र भोगः ॥

श्रीसुन्दरीतर्पणतत्पराणां

भोगश्च मोक्षश्च करस्य एव ॥ ७७ ॥

प्रवृत्ते भैरवीचक्रे सर्वे वर्णाः द्विजातयः ॥

निवृत्ते भैरवीचक्रे सर्वे वर्णाः पृथक् पृथक् ॥ ७८ ॥

न ये पिबन्ति प्रतनैर्मुनीन्द्रै—

रभ्यहितां मोहवशाः पुमान्सः ॥

सुरां महाभैरवदेशेषां

तेषां विमुक्तिः सलु दुर्लभैव ॥ ७९ ॥

सौत्रामण्यां* कुलाचारे सुरापानं न द्रुप्यति ॥

इति तत्त्वविदः सन्तो निन्दकेभ्यो न विभ्यति ॥ ८० ॥

पिबति यो रसमेतमपेतमी—

विपटलीकृतबोधविलोचनः ॥

विधिनिषेधमयादिह पाशतः—

स बहिरेति विभेति न कालत्रः ॥ ८१ ॥

विषयामिपलुब्धानां गोष्ठीरगणयन् गुरुः ॥

उवाच नानरुस्तत्र परमात्मसुखोन्मितः ॥ ८२ ॥

1. भैरवीचक्रे स एव प्रवृत्तो भवति अथवा भैरवीचक्रे तदेव प्रवृत्तं भवति यदा बधिर् भैरववेषणेषां सुरां पिबति ।

2. सौत्रामणी = यज्ञो वेदविहितः ॥

१. "श्री सुन्दरी तेषतत्पराणां" इत्यभिप्रेत्योक्तः पाठः ।

रागद्वेषकपायविषयमधृक् सुखं गुडं क्षिप्त्वा ॥
भाण्डे विचारनामनि वैराग्याग्निं प्रदीप्य कृष्टेन ॥ ८३ ॥

मानसनलिकायन्त्रे निश्चयनाम्ना सुग्रीण्डिकेनालम् ॥
प्रेम्णा परमस्य पुंसो मधुना पीतेन सह सद्भिः ॥ ८४ ॥

ध्यानावदंशसेवी मत्तोऽहं तन्मयं जगत् पश्यन् ॥
गलिताऽहं-मम भावः पामरपेयं न बहु मन्ये ॥ ८५ ॥

त्रिभिर्विशेषकम्

स्मृतिं द्वादशादिव्रतं बोधयन्तीं
विहातुं महाज्ञानिनो यूयमास्त ॥
अधिह्येषवाक्ये परेण प्रयुक्ते
ज्वलन्तो भवन्तो हि किं ज्ञानिनो न ? ॥ ८६ ॥

उत्पादयन् महामोहं पीतं कतिपयैः क्षणैः ॥
ज्ञानस्य साधनं मद्यमद्यश्रुतिपथं गतम् ॥ ८७ ॥

तोषं स्थिते सङ्गरनाथनाम्नि सिद्धाःस्वबुद्धेरनुरूपमूढुः ॥
विख्यातकीर्तिर्यतियोगिमुख्यस्तत्राख्यदेवं किल पर्वताख्यः ॥ ८८ ॥

पराङ्मुखः परललनाधनादितो-
न यौवनद्रविणमदेन यो हतः ॥
समाहितः प्रविदितनादविन्दुकः
प्रपद्यते सपदमरूपरेखकम् ॥ ८९ ॥

ईशो वदन्नपत्तपो' नियमैः सशौचैः
चेतो निगृह्य विहितैर्गृहमेधिनोऽपि ॥

सिद्धं ब्रजन्ति परमां किमु बीतरागाः

मिक्षाभुजः सुरसरिजलेशुद्विचिन्ताः ॥ ९० ॥

गोरक्षोऽभ्यधित-शरीर-शोषणं-

यो वैराग्याद्विषयरसास्पृहःकरोति ॥

प्रारब्धक्षपणकृतक्षणोऽबधृतः

पृतः स ब्रजति भयं भयं विहाय ॥ ९१ ॥

योगशोधितशरीरमनोभिः

कामकोपरहितैर्यमिमुख्यैः ॥

ब्रह्मलभ्यमितरैः

सुदुरापं-

चर्पटो विकपटो वदति स्म ॥ ९२ ॥

उदासीनो लोके नियतमघ ऊर्ध्वं परिमृशन्
पुरेजानं ग्रन्थि शशितपनयोयोगकलया ॥

सुपुत्रायां विभ्रन् यजति न तनु मृत्युविजयी
यतिर्गोपीचन्द्रोऽबददिति वितण्डोऽनुभवतः ॥ ९३ ॥

वैराग्ये विषयेषु सर्वसमये विभ्रत्समीरक्रियो-
धीते हृत्कमले विभाव्य विमले ज्योतिः परं सन्ततम् ।

तस्मिन्मायिकविश्ववस्तुत्रिधुरे चित्तं स्थिरं स्तम्भवत्-
कुर्याद् भर्तृहरिर्मुमुक्षुषु परां शिक्षामिमामभ्यघान् ॥ ९४ ॥

किं मृत्योः परिहारतः ? किमु चिरं सञ्जीवनोपायतः ?

किं छायातपसेवनाय ? तपनात्किं कर्णभेदादिभिः ? ॥

संसारो न नचाबधृत उदितः संशुद्धपुद्गौ फचिन्-

बुद्धः कायमनः त्रियाभिरसि ? नेत्याग्यद् गुम्नानकः ॥ ९५ ॥

कामक्रोधमदाभिमानममतामूढो हृषीकैजितः-
सिद्धिं विन्दति को नु दुर्लभतरां लुब्धो भवे भूयसि ? ॥
तस्मात्तत्प्रविहाय निर्जितमना भित्त्वा दृढां वासनां
कश्चित्त्वमुपैति चर्यट इति प्रोवाच वाचांनिधिः ॥ ९६ ॥

कामक्रोधमदाभिमानममताहङ्कारितानात्यजं
नान्यस्यापनयेन दण्डमयते धन्यो नृपे धार्मिके ॥
भुञ्जानो विषयान्नियत्युपननान् वात्सल्यतः सद्गुरो-
स्तत्त्वं प्राप मपेतमोह इति तं श्रीनानकोऽभाषत ॥ ९७ ॥

गृहीत्वा शिवं शक्तिमद् वा विमुञ्चन्
मनोनिग्रहात्क्रोधकामादिजेता ॥

जनः पारमायाति संसारसिन्धोः-
पदुश्चर्यटो वाचमेतापुर्वाच ॥ ९८ ॥

शिवोमेऽस्वरूपं ग्रहस्तस्य कीदृक्-
न शक्तेः परित्यागतः कश्चिदर्थः ? ॥
मनः किन्नु कुर्याद् भवाम्भोधिपारे ?
स्थितोस्मीत्यंघोचद् गुरुर्नानकस्तम् ॥ ९९ ॥

नित्यं जानाम्येकमोङ्कारवाच्यं-
न स्वप्नेऽपि द्वैतमातर्कयामि ॥
पञ्चाग्रे मे पञ्चविंशत्युपेता-
लीलामात्राद् विश्वनाभं सृजन्ति ॥ १०० ॥

रसनां त्रितयं चतुष्टयं न-
ममोदाहरन्ति ध्रुवं यते ? ॥

1. चर्यटनानकसम्वाद. श्लो० ७४ तः १०२ यावत् यत्र नानको महामहिमशालिनो महि-
मानं तं वर्णयति ।

नवसप्तदशापिसंयतान्

नियतं ज्ञानगुणेन विद्धि मे ॥१०१॥

चतुर्दशैकविंशतिमया पुरोपवाहितः ॥

न सन्ति खेशयश्च मे तथैव पञ्चसम्मतिः ॥१०२॥

घुघूनायं धीक्ष्य तूष्णीकमेव-

स्मेरास्योमुं नानको व्याजहार ॥

त्वं किं तूष्णीं तिष्ठसि प्रौढयोगिन् ?

धाचश्चित्रा ब्रूहि मित्रार्यरम्याः ॥१०३॥

पृथो वारिपतिः सुतेन मृगुणा ब्रह्मावदन्मौनतः

शब्दानां हि चतुष्टयी प्रसृतिरित्येतत्तु निर्धमंकम् ॥

अप्राप्यैव निर्वततेव रमते धाचा न संत्रप्ततो ॥

घुघूनाय इदं जगाद मुदितस्तेनाभवन्नानकः ॥१०४॥

चरणेऽपतत्तमथ नानकं यतिः स उवाच

स उवाच वेत्सि किमुमेदमुत्तम ? ॥

तमुवाच नानकगुरुमिदावयोः

कथमस्तु घस्तुगतमेदमस्ति चेत् ॥१०५॥

घुघूनायो नानकोऽन्योन्यनम्रौ-

चम्बानायं जोपमासीनमूचे ॥

योगीन्द्रस्त्वं किंनु तूष्णीं स्थितोऽसि ?

वाचो ब्रूयास्त्वन्मतस्यानुरूपाः ॥१०६॥

चम्बानायोऽब्रूत् वाचामभूमि-

र्मन्तव्यो यो वस्तुना देशकालैः ॥

आत्मा ज्ञेयश्चेतसा शोधितेन-
तद्वै मुख्ये किं प्रलापैरनल्पैः ? ॥१०७॥

घन्योऽसि घन्या जननी घन्यो गुह्यनुत्तमः
घन्यस्तवोपदेशश्चेत्यत्रवीभानकस्ततः ॥१०८॥

चम्बानाथो मङ्गलो घुघुनाथो
पीनानाथो नानकं श्लायमानाः ॥
प्रापुः प्रीतिं भूयसीं साधुसङ्गे
सम्वादिन्यो मोदयन्ते गिरो हि ॥१०९॥

कनकसिन्धुरिति प्रथितो यतिः
सुरतिसिंह इति प्रथितिं गतः ॥
निरतिसिंह यतस्तदमर्षणात्-
क्रुधमधुर्महतीमधुधन्ततः ॥११०॥

गोपीचन्द्रो मङ्गलश्याम्यघाता-
मेतं कोऽयं ? किं वृधैव व्रजन्ति ? ॥
सिद्धाः शृङ्गं हारिणं चर्म चार्त्रि
मौर्त्री मालामुत्क्षिपन्ति स्म रोपात् ॥१११॥

तेपृष्टीनेष्वाहतुःस्म स्मितास्यौ
गर्वाक्रान्तौ शृङ्गरः सङ्गरश्च ॥
कुण्ठः कस्मान्नानका भूरिदानीं
योगीन्द्राणां यक्तिमालोक्य चित्राम् ॥११२॥

तत्र स्मेरो नानकः पादुकां स्वा-
मूचे व्योमारोह रे ? पादुके मे ॥

1. हृद्योगिनं वस्तु भावान् जडोपमानं दृष्ट्वा नानकोपि स्वां पादुकामारो व्रंशयामान ।
तद् दृष्ट्वा गोरक्ष पुनराह प्रश्नान् नानकम् ।

सातङ्गीना योगिनामारुरोह-
चर्मादीनां मूर्ध्निऽघोघो गतानाम् ॥११३॥

गोरक्षं मङ्गलोऽश्रुत किं दृष्टो नानकस्त्वया ? ॥
नानकोऽसौ मया पृष्ट इत्युक्त्वा सोऽत्रवीत्पुनः ॥११४॥

१ कियदद्भुलिः परिमाणं व्योम ? कियत्तारकायुक्तम् ? ॥
कति पत्राणि महीरुहि ? कति वर्षति वासवो घाराः ? ॥११५॥

मेरुः किं परिमाणो ? वद गुरुता किं कृता जगति ? ॥
कथय कलौ कति देवाः ? कतिकृत्वो नानकायासीः ? ॥११६॥

इति गोरक्षनाथेन पृष्टो नानकतापसः ॥
क्रमाद्गुणसा^१ पृष्टो देवाचार्य इवावदत् ॥११७॥

चतुरद्भुलपरिमाणं व्योमयुतं तारकाम्यां च ॥
द्वे पत्रे च महीरुहि वर्षति नव वासवो घाराः ॥११८॥

मेरुगिरिश्च सपादप्रस्थमितौ गौरवं जगति ॥
देवकृतं कृतपुद्गैः कलियुग एकः स्मृतो देवः ॥११९॥

सकृदप्यहमागच्छं गोरक्षं नानकोऽवादीत् ॥
इति वाणीमथ कंधरिनाथः सिद्धस्तमप्राक्षीत् ॥१२०॥

1. युक्त-कृत्स्नपतिसम्वाद इय गोरक्षनानकसम्वाद ।
2. प्रश्नाः ? अत्रास्ति कियद्भुलपरिमाणं व्योम ? चतुरद्भुलि ।
त्रियन्तारकायुक्त ? तारकाम्याम् ।
कति पत्राणि महीरुहि ? द्वे पत्रे ।
वासवश्च कतिघारा वर्षति ? नव ।
मेरुः किं परिमाण ? सपादप्रस्थम् ।
अपनि गुरुता किं कृता ? इती गौरवम् ।
कलौ कति देवाः ? एक ।
कतिकृत्वो नानकायासीः ? स्मृतः ।

को गुरुः कश्च शिष्योस्ति ? किं मूलं कं च मेलकम् ? ॥
 एकाकी किं गृहीत्वा स्यात्कायोऽयं किमयो मतः ? ॥१२१॥
 तस्मिन् शक्तिश्च कस्यास्ति ? वृत्तिः केनेति कथ्यताम् ॥
 को नाऽनरपुरं याति विचार्य वद नानक ॥१२२॥
 शब्दो गुरुर्धृतिः शिष्यो मनोमूलं च मेलकः ॥
 पवनो ब्रह्मतत्त्वेन ज्ञातेनैकाकितां ब्रजेत् ॥१२३॥
 पञ्चभूतमयः कायः शक्तिस्तत्रेश्वरी मता ॥
 सत्यस्य सत्तपावृत्तिर्वेद शब्देन केवलम् ॥१२४॥

1. प्रश्नाः ? उत्तराणि

को गुरुः ? शब्दः ।

कः शिष्यः ? धृतिः ।

किं मूलम् ? मनः ।

कः मेलकः ? पवनः ।

एकाकी किं गृहीत्वा स्यात् ? ब्रह्मतत्त्वम् ।

कायः किं मयः ? पञ्चभूतमयः ।

तस्मिन् कस्य शक्तिः ? ईश्वरी ।

वृत्तिः केन ? वेदशब्देन ।

कः नाडिः ? नवदातानि ।

कति सन्धयः ? षोडशशतीः ।

कः अपुत्रि शीपकः ? पवनः ।

वसति कुत्र मनः ? हृदि ।

„ „ पवनः ? अधिनाभि ।

कुतोऽप्यनिरुदेति ? प्राणेश्वरः ।

कः पञ्चगुहः ? मनः ।

कः पचति ? अग्निः ।

किं दिशागमनम् ? उत्तारेणागमनं दक्षिणे न गमनम् ।

आदेशः त्रिषते कस्मै ? मुखाय ।

कस्योपदेशतः ? तस्य ।

मनसः कः संस्कारः ? ज्ञानम् ।

ज्ञानस्य किं लक्षणम् ? सन्तोषः ।

सार्धभौमः प्रधानः कः ? को नृपो ? ग्रामणीश्च कः ? ॥
नानकोऽब्रूत नगरी तनुरात्मात्वघोश्चरः ॥१२५॥

इन्द्रियाणि प्रधानाः स्युर्मना राजा समीरणः ॥
ग्रामणीरिति तेनोक्ते कंधडिः पुनरभ्यधात् ॥१२६॥

वसति कुत्र मनः पवनः स च ?
अग्निन्देति कुतो ? वद केन वा ? ॥
भवति पञ्चगुरुः क इहोच्यतां ?
पचति कोऽशितपीतमनारतम् ? ॥१२७॥

हृदि मनः पवनस्त्वधिनाभि भो ?
वसति पञ्चगुरुर्मन एव च ॥
ध्वनिकरः किल प्राणसमीरणः
पचति वह्निगिति प्रजगौ यतिः ॥१२८॥

कंधडिः पुनरुवाच यतीन्द्र
किं दिशागमनमागमनं च ? ॥
नाड्यः कति च सन्धिसमेताः ?
शोषणो वपुषि कः कथयस्व ? ॥१२९॥

कोमलो वल्जमत्र च कीदृङ् ?
नानकस्त्वथ तदुत्तरमूचे ॥
उत्तरेण कल्याणमित्र
दक्षिणेन गमनं च मनुष्व ॥१३०॥

कीर्तिना नवगतानि घन्यः
सन्धि षोडशश्रीमवगच्छ ॥
शोषकः पवन एव शरीरे
मम्मयो मल उदाहियते च ॥१३१॥

द्वारमस्य कथयन्त्यविचित्य
 कंघडे ? शृणु पुनः स जगाद ॥
 अस्ति किं परिचयेन ? समाधि-
 र्याति कस्य नियमेन न विन्दुः ? ॥१३२॥
 ब्रह्म केन च भवत्यपरोक्षं ?
 याति केन विलपं किल माया ? ॥
 नानकोऽथ निजगाद गरीया-
 नीश्वर प्रणयतोऽस्ति समाधिः ॥१३३॥
 याति चित्तनियमेन न विन्दु-
 ब्रह्मबोधत उदेत्यपरोक्षम् ॥
 सद्गुरोर्विलयमेति च माया
 कन्धडिः पुनरपृच्छदधैनम् ॥१३४॥
 'आदेशः क्रियते कस्मै ? स च कस्योपदेशतः ? ॥
 मनसः कोऽस्ति संस्कारः ? किं नु ज्ञानस्य लक्षणम् ? ॥१३५॥
 मोक्षस्य कथितं द्वारं किं नु ? नानक ? कीर्तय ॥
 नानकोऽब्रुवददादेशो मुखे तस्योपदेशतः ॥१३६॥
 ज्ञानं चित्तस्य संस्कारः सन्तोषो ज्ञानलक्षणम् ॥
 मोक्षस्य कथितं द्वारं सद्गुरुर्नेतरो यते ? ॥१३७॥

१. प्रश्नाः ? उत्तरानि

१. आदेशः क्रियते कुत्र ? भुवे ।
२. आदेशः कस्योपदेशान् ? तस्य सर्वमयस्य ।
३. मनसः कः संस्कारः ? ज्ञानम् ।
४. किं ज्ञानस्य लक्षणम् ? सन्तोषः ।
५. मोक्षस्य किं द्वारम् ? सद्गुरुः ।

उर्मनाथो घर्मनाथ आगतामथ कोपतः ॥

उर्मनाथोऽत्रवीदग्नी घक्ष्यामि त्वां निरर्मल ? ॥१३८॥

गम्भीरेऽम्भसि मञ्जयामि लवशः कृन्तामि गात्राणि ते

भूमौ त्वां निपुनामि मूढ ? विदधे तूर्णं चपेटान्मृतिम् ॥

आकाशे लयमातनोमि तव रे ? याम्याः शतं याचना

यच्छाम्यक्षमया करोपि कुमते ? साधो ? मदुक्तं न चेत् ॥१३९॥

त्वां दुर्विनीतसिद्धानां पातयामि पदे पदे ॥

गोरक्षदीक्षां नादत्से तदा पश्यसि मे बलम् ॥१४०॥

उक्तं नानरुयोगिना जडमते ? का शक्तिका ते ? यया

दृप्तः शक्तिमवेहि मे गुरुकृतां बह्वौ चिरं तिष्ठतः ॥

प्रालेयं पिवतो हिमाचलसमं लोहाचलद् गच्छतो

भूमिं च क्षिपतो नमस्तुलयतस्तूलं तुलायां यया ॥१४१॥

वर्द्धेय विन्ध्यादधिकं सरोपा-

दगस्त्यवच्छोपयितास्मि सिन्धुम् ॥

नाथेन सिद्धन्नसि मृढपिद्धा-

नमूत्रयेयं शृपमानिवात्र ॥१४२॥

कुर्यां स्वयङ्कारयिता परांश्च

पराक्रमं च क्रमते कुयोगिन् ? ॥

भूमङ्गतो भस्मकरोस्मि तूर्णं

भवादृशां कार्मणकारिणां च ॥१४३॥

सर्वापि शक्तिः खलु सत्यनाम्न

ईशस्य गर्वो मम नात्र कोऽपि ॥

धुन्वेत् तोयं सरसः कृपाञ्ज्य

परत्र सामर्थ्यमभिव्यनक्ति ॥१४४॥

अधोमिनाथो यतिनं जगाद्
 भक्ताधिकारिन् ? शृणु नानक ? त्वम् ॥
 विना गुरोस्ते किमु वस्तुबाधः ?
 सिद्धिश्च तुभ्यं ननु केन दत्ता ? ॥१४५॥

किं नीयते जन्म मुधैव ? मुग्ध ?
 गोरक्षपादौ प्रणम स्वभक्त्या ॥
 दीक्षां तद्रीयामधिगम्य रम्या
 ख्यातस्त्रिलोक्यां भव भव्यतेजाः ॥१४६॥

तमत्रवीनानकयांगिराजो
 भक्ताधिकारी भगवान्न चान्यः ॥
 लक्षाणि वेदाष्टमितानि जन्तून्
 यो जीववत्यन्नजलादिदानाद् ॥१४७॥

गुरुं गरीयांसमसौ दिदेश
 वात्सल्यतस्तस्य च वस्तुलाभः ॥
 सत्सिद्धयः पादतलं श्रयन्ति
 क्लेशाः परित्यज्य गता अशेषाः ॥१४८॥

ऊँकारवाच्यो न किलावबुद्धो
 आम्यस्यबोधो गुरुणा समेतः ॥
 लोकोक्तिरेषा न मृषा प्रसिद्धाऽ-
 सिद्धः स्वयं साधयते परान् हि ॥१४९॥

निरर्थकं जन्म भवादृशानां
 पाखण्डिनां मोहपरिप्लुतानाम् ॥
 अहं मदीयाश्च समे कृतार्था
 गुरोः प्रसादात्समवाप्य सिद्धिम् ॥१५०॥

घगोऽथ जगाद कः^१ पिता ?
जननी का ? गुरुस्ति कथं ते ? ॥
निजदेशमुदीरयस्व रे ?
कतमं मार्गमुपेयिवानसि ? ॥ ५१ ॥

योगी भोगी वासि भोगी वियोगी
संयोगी वा जङ्गमो वामधृतः ॥

हर्षोऽमर्षः कुत्र ते ? वास्ति तर्पः
क्लेशध्वान्तं याति कस्य प्रजायात् ? ॥ १५२ ॥

गिगे निशम्य घागरी-
गरीयसां गुरुस्तदा ॥

उवाच नानको यमी
यमीशभागमूर्चेरे ॥ १५३ ॥

सन्तोयो जनकः क्षमा च जननी नृत्यं गुरुः काश्यपी
सर्वोऽप्य विषयो विगानविषयो मागो न मे कश्चन ? ॥

नान्त्यन्तं मयि वास्तवो विगणितो योगो वियोगोऽथवा
क्लेशध्वान्तहृतिर्मवेन नितरामात्मप्रकाशादृते ॥ १५४ ॥

गौरक्षस्तमयात्रयीत्कथमहो ! योगं विना ते मनो
वश्यं वदयतपः विनाऽप्य च कथं जातः प्रयोधोदयः^२ ? ॥ १५५ ॥

१. प्रजना ? उत्तराणि ।

१ क पिता ? मन्वाय ।

२. वा जननी ? क्षमा ।

३. को गुरु ? सत्त्वम् ।

४ वास्तव वसाः ? दिवसः ।

५ क मायमभिलपति ? न कश्चित् ।

६ कान्ति, मागो विद्यया सयोगी वा य उच्यते ३३२ ।

७. वेन क्लेशध्वान्तहृतिम् " मायप्रकाशात् ।

१. सुप्यनाथ-४०

मोक्षो बोधमृते कथं ? परिगतां जातः कृतार्थः कथं ?
वाग्निर्मेदिकमत्सि उप्यसि परं चालो यथा नानक ? ॥१५६॥

कोन्यः कलौ कथय योगकलोपदेष्टा
मामेतरो नयति सिद्धिमृपेत्य जिप्यान् ।
तन्मे मत प्रविश धारय कुण्डलादिं
योगीश्वरो विहर विश्वतले स्वतन्त्रः ॥१५७॥

स्रोतः शुद्धिं कर्मभिः पङ्भिरादौ
कृत्वाम्यस्ते कुम्भके चित्तजित्या ॥
वायौ वश्ये चामनस्कं प्रपन्नो
मुक्तो योगी ह्यन्यनाख्यातिभागी ॥१५८॥

अपानमाकुञ्च्य निरुध्य यत्ना-
त्प्राणं रसज्ञामपि लम्बिकायाः ॥
उपर्युपानीप निरन्तरं योऽ-
भ्यस्येत्स शीघ्रं समुपेति सिद्धिम् ॥१५९॥

आपादादेर्ब्रह्मरन्ध्रावधीः
देहे भूतान्याहुरङ्गस्थितानि ॥
तान्यभ्यासाद्योगिनो जेतुरेत-
ल्लक्ष्मस्पृष्टं दृश्यते सिद्धिशंसि ॥१६०॥

आरोग्यं लघुता तनोः कफमलान्पत्वं स्वरः सौरमा
क्षुत्-वृण्-मर्षणमुग्रकण्ठकपयः पङ्केष्वसङ्गस्तया ॥
बहूनाभ्यवहारितोप्यासहता दूराच्छ्रुतिर्दर्शनं
मेकस्येव गतिर्भुवि क्षितिरुहे कैशीनभश्चारिता ॥१६१॥

अष्टैश्वर्यविचित्रशक्त्यधिगमः कामं त्रिकालजता
भूम्यादेर्विजये क्रमेण कथिता पारैर्गुणाः पञ्चभिः ॥

सौप्तृर्नीं सृतिमाश्रिते च पवने नादोष्टघा श्रूयते
विन्दुर्वह्निवडिन्द्रचन्द्रतपनाकारस्ततो भासते ॥१६२॥

प्रवेशः पापाणे त्रियति गमनं चन्द्रकिरणान्
गृहीत्वारम्भादि-त्रिदशवरनारीतुलमता ॥

अकुण्ठः सङ्कल्पः करतलगतस्येव जगतो
विलोकस्ते सिद्धयेद् भजसि यदि योगि ? त्वमधुना ॥१६३॥

अव्याहता स्वैरगतिस्त्रिलोक्यां ?
स्थिरश्चरश्चापि वशे प्रपन्नः ॥

अखण्डदानं धनदानमहर्द्धे-
स्तव प्रवर्तेत परं किमिष्टम् ॥१६४॥

कं मनोरथमाघाय हृदि मां त्वमिहागतः ?
वद तत् पूरयेयं ते मुघा माभृत्परिश्रमः ॥१६५॥

नानकस्तदनु मर्वबुधोऽपि
सर्वशक्तिरपि ग्रीलममृद्भया ॥

मन्दमन्दमिदमाण्ड्यदमन्दो
नन्दयन्मुजनयोगिसमाजम् ॥१६६॥

दृष्टानुश्रविक सदोपमसिलं बोद्धिरिक्तिर्न चेद्-
भक्तियोगकलाक्रिया बहुविधा रिक्तैव संलक्ष्यते ॥
धैराग्ये सति सर्वमेव सफलं प्रीत्यै यदागम्यते
गोविन्दस्य विशोधनाय मनसो लब्धुं च भूमोऽस्यदाम् ॥१६७॥

तपस्यया योगबलेन चापि
धैरञ्च्यमासाद्य पटं प्रमन्नः ॥

न श्लाघनीयो मम कोपि मत्स्यो ?
विना शरीरत्रितयव्ययेन ॥१६८॥

मसुद्रीपा जलधिरजना तत्र सिद्धाः सहस्रं

हं हो ! योगं कथयति भवान् कुत्र कुत्र प्रयात ? ॥

तस्मादीगः सुकृत्सुहिता' देशिकानां स्वरूपै-

स्तस्मै तस्मै दिशति दयया योगवैरान्यबोधान् ॥१६९॥

योगेन मिद्वयः मन्तु साक्षान्मोक्षाय कल्पते ॥

नासौ ज्ञानोदयद्वारा किन्तु नापवदामि तत् ॥१७०॥

योगस्य तार्कं ज्ञानं फलं विद्यास्तु मिद्वयः ॥

शुद्धिसाम्ये हि कैवल्यं सत्त्वस्य पुरुषस्य च ॥१७१॥

द्रष्टु स्वरूपेऽवस्थानं समार्धां परिकीर्तितम् ॥

वृत्तिसाहस्यमन्यत्र योगज्ञैरेव वर्णितम् ॥१७२॥

स्वप्नेन्द्रजालवदलंगलिते प्रयत्न

आविद्यके स्फुरति चात्ममुखं समन्तात् ॥

मिथ्या शरीरमुखदुःखमवेक्षमाणो

ज्ञानी सदा बहति बोधसमाधिमुद्राम् ॥१७३॥

कर्णमेदपयगस्य मम स्यु-

र्वादिशैव भवतो मतशाखाः ॥

सर्व एव मम सम्प्रति मार्गा

भ्रातर- सकलमायुजनाश्च ॥१७४॥

उपदेश एव मम कर्णविभूषा

हिमधर्मवातमहनं पृथु कन्या ॥

परितोष एव महती खलु श्रद्धि-

र्जगदीशनाम कथनं वरनादः ॥१७५॥

अव्याहतात्रो जगदीश एव

नान्यः समूर्तित्रयमाकलय्य ॥

करोति विश्वव्यवहारमात्रां
विनास्य वातोऽपि न वाति सौम्य ? ॥१७६॥

गुरोः मुग्धरोरहं सपदि पूर्णकामोऽभवं
न किञ्चिदवशिष्यते मम मनीषितं सम्प्रति ॥

भ्रमामि तु भवादृशान् कुतुकतो दिदृक्षु. सत-
स्ततः खलु विरम्यतां मम मनोरथापूरणात् ॥१७७॥

मङ्गलोऽत्रूत गोरक्षं दीक्षितो नानको गुरो ?
सोऽवदन्मङ्गलं सौम्य ? दीक्षितो न परीक्षितः ॥१७८॥

भवादृशाः सत्यमुदीरयन्ति
ज्ञानी च योगी च परं विरक्तः ॥

भक्तस्तथा नानक इत्यमुष्य
शिष्यस्य वाणी गुरुणानुमेने ॥१७९॥

प्राणनाथः समागम्य' ततो नानकमत्रवीद् ॥
का मुक्तिरस्ति ? का युक्तिः ? आरोग्यं केन जायते ? ॥१८०॥

किं साधनं विमुक्तेश्च ? लक्षणं किमुदाहृतम् ? ॥
केन वा लभ्यते योगो ? वद नानक ? तापस ? ॥१८१॥

I प्राणनाथनाथसंवाद —

प्रश्ना — उत्तराणि ।

क. का मुक्तिः ? भगवदनुसरणम्

ख. का युक्तिः ? नीरोगता ।

ग. आरोग्यं केन ? दोषसत्यात् ।

घ. विमुक्तैः किं साधनम् ? उपदेशः ।

ङ. ,, ,, लक्षणम् ? अणुभानुभैरविद्वृत्तिः ।

च. योगः केन लभ्यते ? अभ्यासेन ।

उक्तं नानकयोगिना भगवतः स्मृत्यामविघ्नप्रदं
 प्रारब्धोऽपनतं सहाश्रितजनैः संतुष्य यद्भुज्यते ॥
 सा मुक्तिर्भगवज्जनानुसरणं युक्तिश्च नीरोगता
 दोषाणां समता मता प्रतिहता मा संसृतेः संक्षयात् ॥१८२॥

ब्रह्मज्ञादुपदेश एव कलितो मुक्तेर्महत्साधनं
 संसारोद्धृशुभाशुभैरविकृतिस्तस्याः परं लक्षणम् ॥
 अभ्यासेन समाधिसिद्धिरुदिता चैराग्यतथोत्तमा-
 दीशस्य प्रणिधानतः प्रतिदिनं हे प्राणनायाधवा ? ॥१८३॥

प्रासदत्प्राणनाथोऽथ पपात यत्तिपादयोः ।

तेन पृष्टपदश्चेदभवदत्साश्रुलोचनः ॥१८४॥

घन्योऽसि नानक ? समादिगुणैरूपेतो

नूनं गुरोस्त्वयि कृपा महती परस्य ।

तुष्टोऽस्म्यहं खलु निरञ्जनदर्शनेन

त्वत्तो निरञ्जन ? विभोश्च न कोऽपि मेदः ? ॥१८५॥

नानकोऽवददमोहमदानां ज्ञानिनामिति सदातनशैली ॥

तुच्छमप्यतितरां गणयन्ति वीक्ष्य विष्णुमखिलेषु वसन्तम् ॥१८६॥

वीक्षितोऽयमिति नानकयोगी

प्राणनाथमिति मङ्गल ऊचे ॥

उक्तवान् स तममेयमहिम्न-

स्त्वं यथार्थमकरोः स्तवमस्य ॥१८७॥

प्राणनाथमवदत्परितुष्टो

मर्दनः सुभगवागयमार्यः ।

नानकेन कथितं गतमोहाः

साधवः सुभगमेव वदन्ति ॥१८८॥

नवानां^१ नाथानामथ कथय पण्णां च यतिनां
 श्रुतानां सिद्धानामपि चतुरशीतिधिरतरम् ।
 त्वमाख्याः प्रख्याता मम कुतुकतो मर्दन इति
 प्रवक्ति स्म स्मेरास्यगददखिलं नानकगुरुः ॥१८९॥

गोरक्षनाथो मत्स्येन्द्रो मङ्गलशर्पटस्तथा ।
 पुष्पुनाथः प्राणनाथो गोपीनाथस्तथैव च ॥१९०॥

चम्बानाथोऽय सुरतिनाथस्तव नवोदिताः
 यतीनामपि नामानि शृणु ख्यातानि मर्दन ? ॥१९१॥

गोरक्षो दत्तआत्रेयो हनुमान् भैरवस्तथा ।
 लक्ष्मणो भीष्मवर्मा च यतयः पट्प्रकीर्तिताः ॥१९२॥

कङ्करः सङ्करश्चैव सघरो श्रृंगरस्तथा ।
 ऊर्मो धूर्मः कनीफाथ हनीफाथ सुविश्रुतः ॥१९३॥

लहुरीपाः सङ्करथ हाजीरथ स सहरः ।
 कन्वडिः सुरतिर्द्विद्विः पूर्णनाथकजालकौ ॥१९४॥

तथा केवलकर्णश्च शम्भुर्विधिघलङ्ककः ॥
 गौराङ्गलो शरनिधिनिरतिः पर्वतस्तथा ॥१९५॥

I. नवसिद्धा

१. गोरक्षनाथ

३. मङ्गलः

५. पुष्पुनाथ

७. गोपीनाथ.

९. सुरतिनाथ

पतपः पट् १—

१. गोरक्षाः

३. हनुमान्

५. लक्ष्मणः

२. मत्स्येन्द्रः

४. शर्पट.

६. प्राणनाथः

८. चम्बानाथः

२. दत्तात्रेय.

४. भैरव.

९. भीष्मवर्मा ।

ईश्वरो घगरो भर्तृहरिः शमरतस्तथा ॥
 रामायतश्च चतुरवचनोप्रघनस्तथा ॥१९६॥
 प्रथितो भूतवाः सिद्धस्तथैव कनकामिधः ॥
 अच्छेदनोऽधपलकनिधिपिप्पवकस्तथा ॥१९७॥
 शिवरामः केशकर्णो गिरिवोघस्तथैव च ॥
 सालसो मग्नधारश्च तथा गयलसः स्मृतः ॥१९८॥
 चलनानाचितो मुक्तीधरो गिरिवरस्तथा ॥
 उक्तः सुरायनः सिन्धुरायनः प्रीतिपानकः ॥ १९९॥
 ज्योतिर्लग्नः शीतजलो विमलज्योतिरेव च ॥
 ज्योतिर्मग्नश्च तुलसी योगो भोलशरस्तथा ॥२००॥
 विष्णुपानो कालनीरस्तथा रामकुमारकः ॥
 सिद्धः कृष्णकुमारश्च तथा शङ्करयोगकः ॥२०१॥
 वर्मयोगो गुहावासी तथा सुरसती स्मृतः ॥
 मीरजो वीरगान्धारस्तथा मीरहुसेनकः ॥२०२॥
 सकलन्दरो नीनी च नरेन्द्रनयनस्तथा ॥
 सगोवर्द्धनसेनश्च नीलाक्षी कलसंग्यपि ॥२०३॥
 एकरङ्गी कर्मनाशी मूलमन्त्री प्रकीर्तितः ॥
 तथा केवलकर्माचात्मरूपी क्लेशधूप्यपि ॥२०४॥
 उक्तः कुलविलासी च तथा योगयती स्मृतः ॥
 योगगम्भीरनामा च दीपरङ्गी प्रकीर्तितः ॥२०५॥
 खलासो मृद्गलो योगी योगी केदारपूर्वकः ॥
 तथा विहङ्गमो योगी सम्मालकविचित्रकौ ॥२०६॥

सिद्धाश्चतुरशीतिस्तु कथिताः^१ प्रथिता भुवि ॥
प्रथिता ^२योगसिद्धेर्येन्यथिता न भवाधिभिः ॥२०७॥

मर्दनेन कथितं कथमुक्ता
एत एव यतयो यतिवर्य ? ॥

कामिनिग्रहपरा बहवोऽन्ये
तापसा जगति विश्रुतचर्याः^१ ॥२०८॥

नानकेन मणितं शृणु सौम्य ?
याति शुक्रमितरस्य कथञ्चित् ? ॥

ऊर्ध्वरेतस इमे दृढयोगाः
स्वप्नजागरणसंयतवीर्याः^२ ॥२०९॥

गन्तव्यमग्रे यदि गच्छ साधो ?
इत्युक्तवान्मर्दन नामधेयः ॥

किं बालसिन्धो ? गुरुणेति चोक्तो-
ऽहमधुर्वं तं भमतो यथेच्छा ॥२१०॥

गोपीनाथो मङ्गलः प्राणनाथो
घुघ्यूनाथो यान्तमेनं परीत्य ॥

ऊचुस्तिष्ठास्मारुमानन्दहेतोः
किं कृत्यं ते ? सिद्धगोष्ठीगरिष्ठ ? ॥२११॥

कृत्यं साधुसमागमो न तु परं तज्जातमेवाधुना
संसारस्तु गुरोरभाजि कृपयोद्धारैकवाच्यस्मृतैः ॥

१. श्लो० १९३ त २०८ पापन ८४ सिद्धान्तं गतानि ।

२. यद्यपि कामिनिग्रहपरा, बहवो अन्ये इति तथापि तत्र एत एव तेषु ऊर्ध्वरेतस इति
व्यपनमङ्गलि ॥

१. चतुरणो—क०

२. उपो—त०

युष्माकं रतिरस्तु केवलमिति प्रार्थ्यं नया ज्ञानिने-
त्युक्ता नानकयोगिना जिगमिषा युक्तेन ते व्याहरन् ॥२१२॥

नैरञ्जनी त्वयि कृपा महती बभूव
ज्ञानोदधिर्निरवधिर्विमलो जजृम्भे ॥

आज्ञामवाप्य जगतामधिपस्य गच्छ

पन्थाः शिवोस्तु तव नानक ? निर्विकार ? ॥२१३॥

इति श्रीजगद्गुरुनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
सिद्धसम्वादो नाम द्वादशः प्रस्तावः ॥

त्रयोदशः प्रस्तावः

वाचस्पतित्वमगमद्विपणः स्तवेन
 यस्यां सुरेन्द्रगुरुता गुरुतावदग्र्यम् ॥
 वाल्मीक्युपज्ञमितरे कवितागुणं च
 वार्णो भजे द्रुहिणकण्ठनिवासिनीं ताम् ॥ १ ॥
 नानको मर्दनो बालस्रयस्ते वषमुद्गताः ॥
 ततो 'व्यारङ्गिरिं प्राप्ता मर्दनो विस्मितोऽवदत् ॥ २ ॥
 कुत्रागताः ? कश्चिदिहापि ? सिद्धि-
 श्चेदस्ति किं ? नेत्रपथं न नेया ॥
 गुरुर्जगौ सप्तसहस्रमत्रः
 सार्धं त्वमागाः खलु योजनानाम् ॥ ३ ॥
 व्यारो गिरिरथं सौम्य ? सर्वसिद्धशिरोमणिः ॥
 दत्तात्रेयोऽवपूतोऽत्र स्वपित्यजगरोपमः ॥ ४ ॥
 गत्वा ततः 'समशिलातलतल्पशायी'
 दत्तो व्यलोकि विगतापिलमोहबन्धः ॥
 पद्मेक्षणो विसृतपिङ्गजटः^१ सुवक्षा^२
 नग्नः पिचिण्डलतया रमणीयरूपः ॥ ५ ॥

१. व्यारगिरिरथं दत्तात्रेयः स्वपिति इम ।

२. योजनानां सप्तसहस्रम् = १४००० योजनपरिमिताम् ।

१. तत्र—४०

१. शायी—४०

१. गत.—४०

४. मुमुक्षा—४०

अस्माभिः प्रणतो न किञ्चिदवदद् दत्तस्ततः प्रोक्तवान्
योगीन्द्रो वपुषि स्थिते कथमहो ! कर्म त्यजेत्कायिकम् ? ॥
सम्भाषादिभिरर्चयन्ति सततं यद्वीतरागक्रोधः
क्षुद्रानप्युपसङ्गतान् प्रतिजनं सन्तो विदन्तो हरिम् ॥ ६ ॥

दत्तोऽवदच्छृणु परेण न किञ्चिदर्थः ?

सम्भाषणादिभिरहं स्वसुखानुभूतिः ॥

हंसो जयत्यविरतामजपामयत्नाद्^१

ध्वेयं निरावरणमात्ममहो परोक्षम् ॥ ७ ॥

तं नानकोवददपास्तसमस्तमोहं

कस्त्वां परः प्रतिवदेदपरावरज्ञः ॥

किं तु ब्रवीमि ? भवदुक्तिषु सन्दिहानो

मत्वा कमन्यमिदमान्य ? परेण नार्थः ॥ ८ ॥

तन्त्रज्ञदृष्टिमवलम्ब्य यदीदमुक्तं

ब्रह्मातिरिक्तमसदेव तदापरः कः ? ॥

स्वीकृत्य चेदभिहितं व्यवहारसत्तां

सम्भाषणादिरहितो व्यवहारवर्गः ॥ ९ ॥

अजपयापि^२ विमुक्तजनस्य किं ?

किमु ? मनीषितमस्य हि शिष्यते ? ॥

इदमनुग्रहणाय परस्य चे-

दतिथिसत्कृतिरप्यपराह^३ता ॥१०॥

१. अजपाजपः । यदा हंसः (सुषुम्णायां स्थितः शम्भुः) अनवरतन्मयत्नाद् सोहृत् इति जपति तदा स अजपा जप इति कथ्यते ।

२. रह.स्व—क०

३. यामि—क०

३. हना—क०

सो^१ऽहमित्यजपया स्मरणीयं
 विस्मृतस्य महसः खलु रूपम् ॥
 स्वप्रकाशमहसामपरोक्षे
 तत्र तत्र भवतां किमु यत्नः ? ॥ ११ ॥

पूर्वं जपन्तो जगदीशमेव
 सिद्धिं ब्रजत्यस्य^२ कृपावशेन ॥
 संस्कारतस्तं च जपन्ति भूयः
 प्रारब्धशेषेण तनुं दधानाः ॥ १२ ॥

दत्तस्ततो नानकमित्यवादीद्
^३गुरुश्चतुर्विंशतिमाश्रितोऽहम् ॥
 बहु व्यथां^४ संप्रति तेन नाथो
 लब्धे फले व्यर्थ उपायसङ्गः ॥ १३ ॥

दाम्पत्यमनुमोदन्ते कन्यकाः पुत्रिकागतम् ॥
 पञ्चालिका विमुञ्चन्ति सत्ये पत्यौ तु सङ्गते ॥ १४ ॥
^५आहूयते हि दूरस्यो न तु संनिधिसंस्थितः ॥
 परोक्षस्य जपो विष्णाः प्रत्यक्षस्यावलोकनम् ॥ १५ ॥

जपसि किं खलु ? नानकतापस ?
 स्मरसि कं मनसः प्रणिधानतः ? ॥

१. अजपजपेन 'सोहं' इति स्मरणीय ।

२. परोक्षमपि विष्णुमक्षपयाश्रितो तामपमानयन्त्यवपूता ।

१. अत्रेण्य-न०

२. गुरु-न०

३. एताप्रति-न०

ऋतमुदाहर, कामिह देवतां ?
 त्वमियता वयसा निरभावयः ॥ १६ ॥
 तमुवाच नानकयतिः शृणु सौम्य ?
 प्रणवं जपामि मनुमन्त्रमुदस्य ॥
 परदेवता प्रकटिता जगदीशो
 जगतीजनुस्थितिलयैकविलासी ॥ १७ ॥
 दत्तात्रेयः स्पेरवक्रो वमापे
 मिथ्या वाच्यं तापसैर्नो कदापि ? ॥
 प्राञ्चः श्रान्ता यत्कृते भूरिकालं
 त्वामात्मानं दर्शयेदञ्जसा सः ॥ १८ ॥
 १निरञ्जनो निराकारः स कथं दृष्टिगोचरः ? ॥
 यदि दृष्टो वद तदा किं रूपः ? किं परिच्छदः ? ॥ १९ ॥
 पुनरुवाच यतिर्यतिनां पते ?
 वदसि सत्यमदस्तदपि प्रभो ? ॥
 न कृपया किमुदेति ? भवादृशा-
 मसुलभोऽपि स^२ भक्तिवशं वदः ॥ २० ॥
 जीवोपाध्यनवच्छिन्न चेतने रतिरुत्तमा ॥
 भक्तिस्तपैव मृच्यन्ते ब्रह्मसंस्थामृ^३त्त्वतः ॥ २१ ॥

१. वत्तो नानक निरञ्जनस्य किल्लो ह्य कथयितुं कथयति "किं दृष्टं किं परिच्छदं" इत्यादिना ।

२. धिष्णुः ।

३. त्वमिव—क०

४. तापय—क०

५. जपगममनु—क०

६. विरञ्जनोत्कर्ष—क०

७. मृत्वत—क०

ज्ञानं भक्तेरङ्गं लोकाद्गीता गिरश्चापि ॥

योगो भक्तौ ज्ञाने प्रयाजयचाङ्गतां भजति ॥ २२ ॥

साधनभक्तेर्ज्ञानं

ज्ञानात्कलमक्तिरुत्पन्ना ॥

साक्षादात्मपदस्थिति-

हेतुर्मक्तैरुदीर्यते स्पष्टम् ॥ २३ ॥

क्वचित्प्ररूढस्त्वनुराग एव

ज्ञानानपेक्षः प्रददाति मुक्तिम् ॥

गोप्योऽनुरक्ताः स्मरकोटिकान्ते

कृष्णो विमुग्धा अपि मुक्तिमापुः^२ ॥ २४ ॥

*श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् ॥

अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥ २५ ॥

इयं नवविधा भक्तिः करोति परिशीलिता ॥

अनुरक्तिमपि च्छिन्नां प्रेमाश्रुपुलकाङ्किताम् ॥ २६ ॥

मृदुनि मनसि सत्त्वभाषिते सा

भवति पुरातनपुण्यबीजजन्मा ।

*अलमलमितरेण साधनेन

प्रकटमियं कुरुते परं पुमांसम् ॥ २७ ॥

१. साधनभक्तिः फलभक्तिश्च ।

२. नवविधा भक्तिपरिचयम् ।

३. भक्तिरेव सर्वधेयं साधनमिति ।

१. फल—४०

२. मापु—४०

३. ज-पा—४०

मनसो' वचसोऽप्यगोचरः
 स दुराराध्यतरः परः पुमान् ॥
 भजते भजतां मनोनुगं
 नयनानन्दकरं कलेवरम् ॥ २८ ॥

भक्तच्छन्दात्तुवर्तित्वं मुहुन्दस्य परिस्फुटम् ॥
 प्रह्लादवचनात् स्तम्भादाविरासीन्मृकेसरी^२ ॥ २९ ॥

तमालनीलः कनकावदातया
 श्रिया समेतः समुदीय माधवः ॥
 निहन्ति तापं सकलं घनाघनो
 यथा जनानां तडिता सहोदितः ॥ ३० ॥

अभिनवघननीलकायकान्तिः
 कमलदलघृतिशोणकोणनेत्रः ॥
 शरदिजशशिसुन्दराननश्रो-
 मुकुटमणिप्रभया 'हृतान्धकारः'^३ ॥ ३१ ॥

श्रवणसुभगकुण्डलः सुनासो
 भ्रुजधृतचक्रगदादरारविन्दुः^४ ॥
 उरसि भृगुपदाङ्क^५ वैजयन्ती-
 रविरुचिकौस्तुभकान्तिभिर्मनोज्ञः ॥ ३२ ॥

1. ३१ त ३५ यावत् विष्णुस्तुतिः ।

१. मनसा वचसा-१०

२. नरशरी-१०

३. हृतांधकार-४०

४. विन्दः-४०

५. पादाङ्क-४०

कनकरुचिरमम्बरं दधानो
 गरुडगतो रमया समाश्रितश्च ।
 जयविजयमुरैरुपेतपार्श्व-
 श्चमरधरैः सुरसन्निभैर्निपेव्यः ॥३३॥

सकलभुवनबीजमाद्रिदेवः
 सदयविलोकनवर्द्धितात्मवर्गः ॥
 निजजनकरुणागृहीतमूर्तिः
 श्रुतिगणगीतकथो मया व्यलोकि ॥३४॥

चतुर्भिः कालापकम्

श्रीवत्सवचसमुदारचतुर्भुजाग्रं
 जाग्रन्महामणिमयूखकृतप्रकाशम् ॥
 'फल्गूदरं' कुटिलकुन्तलमायतार्क्षं
 'स्मेराननं स्मरति शार्ङ्गधरं मनो मे ॥३५॥

कथयेय कथं विमोचिमो ?
 महतीं लोचनलोमनीं धियम् ॥
 गरुडोऽपि यथा भुजङ्गमुफ-
 कमला चाति चला निपन्त्रितौ ॥३६॥

सनकादिनारदमवाद्यशसिद्धा
 विगतैपणागतकृताकृतशोकाः ॥

1. स्तोत्रप्रभुहरतोऽ भोष्मन्तधीमद्गाननीय स्तोत्रम् ।
 तत्रास्ति 'एदग' नाम्य शृणो भावनाम्य च ॥
2. एयणा नवति त्रिप-सुरेणा विदोऽन्ना लोकेऽन्ना च । ता अर्च्यंशुगीना एव ।
१. फलादर-४०
२. मुष्ट-४०

सततं भजन्ति भगवन्तमष्टं
 यन्महनीयमोहनगुणोस्ति हरिस्तन् ॥३७॥
 पश्यति सदैव देवं
 भक्तिदानामृतो दधि त्वमसि ॥
 यदि तु परीक्षितुमिच्छसि
 मया समं गच्छ वीरस्व ॥३८॥
 दत्तात्रेयः प्राप्तदत्तस्य वाक्या-
 दूचे सत्यं नानक ? त्वं ब्रवीषि ।
 भक्तौ ज्ञाने योगवैराग्ययोश्च
 स्थेम्ना दृष्टस्ते गुरोः सूपदिष्टः ॥३९॥
 नारदेन कथितं खलु महं
 तारणाय जगतो गतमोहः ॥
 नानकोऽवतरति स्म क्लौ स
 ज्ञानवानिति कर्त्तव्यं गुरारेः ॥४०॥
 आत्रजेत्क इतरो हि सुमेरौ ?
 सर्वशक्तिसहितस्य न गर्वः ।
 कस्य वा भवति कालमहिम्ना ?
 त्वं ततो भगवतो ध्रुवमंशः ॥४१॥
 त्वां दिदृशुरहम्त्र विवशु-
 राविरासमुपयातमवेत्य ॥
 मादृशाः कलियुगे जनमीताः
 प्रायशः प्रकृतां न भजन्ति ॥ ४२ ॥
 ज्ञानभक्तिमुविरक्तिकथाऽपि
 डुलंभैव कल्पे कलिकाले ॥

दाम्बिकाः प्रकटयन्ति कुतश्चि- ।
 १जीविकापरिणतामवदर्हाः ॥ ४३ ॥

बोधयन्ति खलु शिष्यगणेभ्यो
 यत्र तत्स्वहृदये कलयन्ति ॥
 धोपयन्ति २पडदोपतया यत्
 तोपमात्मनि च ते न भजन्ति ॥ ४४ ॥

सर्वमेतदिति दुष्करमस्मिन्
 सत्त्वहारिणि कलौ पुरुषाणाम् ॥
 रामनामवरमन्त्रजपं तत्
 पारमञ्चय जनानुपदिश्य ॥ ४५ ॥

श्रद्धामक्तिविवर्जितैः खलु जनैः ३ कर्तुं न किञ्चित् क्षमं
 मालिन्यान्मनसः समाधिविधुतिर्ज्ञानोदयो दुर्लभः ॥
 धर्मग्लानिमुदीक्ष्यते न भगवद्दर्शोपदेष्टाभवा-
 नादिष्टः स्वकलाकलौ भगवता तुभ्यं नमो नानक १ ॥ ४६ ॥

नानकस्तं ४नमन्तूये ५हसन्महिमकीर्तनम् ॥
 कुरु त्वमीशोऽल्लर्काय प्रह्लादाय च बोधदः ॥ ४७ ॥

आत्मैव भूरि तपसे हरिणा ६प्रसद्य
 दत्तात्रये ७त्वममि क्षुनुरगाधरोधः ॥

१. जीविकाय-क०
२. वरदोष-क०
३. जनै-क०
४. स्तत्रमन्-क०
५. प्रगुह-क०
६. तत्तात्रये-क०

७. नसन्महिम-क०

त्वद्दर्शनं परिपुनाति जनान् कृपालो ?

किं वर्णये तव गुणान् गणितान् पुणाणे ? ॥ ४८ ॥

दत्तात्रेयो नानकश्च परस्परनतिस्तुती ॥

व्यघत्तां स्मेरवदनो मर्दनोऽहं च विस्मिता ॥ ४९ ॥

श्रुत्वाय नानकगुणानिति बालसिन्धोः

सार्धत्रयग्रहरवर्तिसमाधिमुग्धः ॥

ऊचेऽद्भुतः पुनरुदञ्चितचित्तवृत्ति-

भ्रूयः कथा भवतु भव्यकरी भवेऽस्मिन् ॥ ५० ॥

औत्सुक्यादीक्षितमुखः सर्वैः सामाजिकैस्ततः ॥

बालसिन्धुरुवाचेमां कथां श्रोतुमनोहराम् ॥ ५१ ॥

वैणिकोऽवददितश्चल साधो ?

साधवो यदि परेऽपि विलोक्याः ॥

उज्जगाम गुरुरद्भुतशक्ति-

मर्दनेन च मया च समेतः ॥ ५२ ॥

उन्मयूखमणिभासुरभृङ्गेऽ-

वातरामधरणीभृतितुङ्गे ॥

मर्दनेन कथितं कथयस्व

को गिरिः ? क इह साधुधुरीणः ? ॥ ५३ ॥

पर्वतोऽयमनलाचितनामा

साधुरत्र च विरोचनतातः ॥

नानके कथयतीति गिरं नः

पक्षिणो परिमिताः परिव्रुः ॥ ५४ ॥

ते विचित्रगरुतः शिखराभा-
 खोटिकोटिपडुकुडूनकामाः ॥
 वीक्षिता न च कदापि धरित्र्यां
 मर्दनस्य मम भीतिमकुर्वन् ॥ ५५ ॥
 पक्षिणां प्रभुरवोचदथैषां
 मानुषीं गिरमुदारशरीरः ॥
 नीयमान इव मार्दवमुचै-
 र्नानकस्य महसा महितेन ॥ ५६ ॥
 'आकाशपक्षिण इमे तव मानुपस्य
 दृष्ट्वाऽन्तरिक्षगमनं कुपिताः प्रकामम् ॥
 त्वामर्दयन्ति कथमामशरीरघारी
 ध्राम्यस्यगम्यमितरैर्गगनं प्रपन्नः ॥ ५७ ॥
 मन्त्रौषधीविनिधयोगकलाचलेन
 मर्त्यो भवेद्गहनगाहनशक्तिशाली ॥
 नैवावता सुर इवापमटेस्त्वतन्त्रो
 मस्येत भूतनिवहेन नमश्चरेण ॥ ५८ ॥
 अस्माभिरुज्झिताभूमिरण्डमाकाश एव नः ॥
 उद्भिद्य' शिशुरुद्रच्छेद्विहरेद्गगने ततः ॥ ५९ ॥
 न स्थले जलजो जीवेत् स्थलजोपि जले न च ॥
 न व्योम्नि भूमिजस्तद्वद् व्योमजोपि न भूतले ॥ ६० ॥

1. एतच्च पक्षिणां प्रभुः मानवः ५६ त. ६२ यावन् वयस्यति यन् वर्षं एतत्स्रागतः केन प्रेषित इति ।

१. उद्भिद्य-४०

पिपीलिकानां हि पुरातनीनां
पद्मोपलब्धिर्मरणार्थमेव ॥

गुप्ताक्रमाकाशगतिस्तथैव'
किमर्थमत्रागमनं ? घदध्वम् ॥ ६१ ॥

प्रेषितः केन ? किं नामा ? किमर्थं गगनाङ्गने ? ॥
धावसे तावदफलं स्वस्य प्रौढिं विदर्शयन् ॥ ६२ ॥

नानकः स्मितमुखस्तत ऊचे
विद्धि नो वपुरपकामिदं नः ॥
तादृशं कथमनर्गलमञ्चेद्
दुर्गमं गमनमार्गमिमं तम् ॥ ६३ ॥

नाम नानक इति प्रथितं मे
कामना न पटुता प्रयनस्य ॥
आममेतदखिलं कथमस्तु ?
गमकीर्तनमृते परिपाकः ॥ ६४ ॥

^१ईशितारमवलोकितुकामा—
स्तत्कृपैकशरणाश्रयिता स्मः ॥

^२आम्रसेकपितृतर्पणीत्या
त्वद्विलोकनमवाप्तुमसाधो ? ॥ ६५ ॥

नानकस्य गिरं श्रुत्वा ^३सोनलाचीननामकः ॥
ऊचे प्रणम्य नितरामितरानपसारयन् ॥ ६६ ॥

१. विष्णुम् ।

२. आभ्राश्च सित्ताः पितरश्च प्रीणिता इति न्यायः ।

३. सोनलाचीननामा गिरिशिखरनाथे ।

१. मति—क०

श्रुत्वपूर्वयशाः पशान्तचित्तो
 विदितस्त्वं सल्ल नानकोऽसि योगी ॥
 मयता कृपया कृताः कृतार्था-
 वयमेते गिरिरेष पावितृथ ॥ ६७ ॥

प्रह्लादं वदति जनो वसन्तमत्र
 कुत्रास्ते स इति ? मर्दनस्तमूचे ॥
 तेनोक्तं गिरिशिखरे वसत्यमुष्मि-
 आस्माक स तु नृपतिर्मुकुन्दमक्तः ॥ ६८ ॥

ततस्त्रयः सर्वत उन्नतं त
 गता वय पूर्वतमेकशृङ्गम् ॥
 समाहितस्तत्र विलोकितोऽभूत्
 प्रह्लाद आह्लादकरो- जनानाम् ॥ ६९ ॥

किरीटरत्नद्युतिदीप्यमानः
 स्फुरन् महाकुण्डलशोभिकर्णः ॥
 विशालवक्षस्यललम्बहारा
 धृताङ्गदाम्प्यां रुचिरो भुजाभ्याम् ॥ ७० ॥

करस्फुरत्कङ्कणरत्नरोचिः
 पीतं वसानस्तनुपट्टवस्त्रम् ॥
 प्रांशुर्नवाम्भोधरनीलकान्तिः
 सूर्येणान्वयञ्जनशोभमानः ॥ ७१ ॥

गृहस्थधर्मापि मनोजयेन
 दृढं वशीकारविरक्तियुक्तः ॥

१ प्रह्लाद - तत्रत्य परतीयो भक्त्येन सह विहितु जनो पुत्र पर्यंतगितरे ।

१. दति-क०

२. शरी-क०

तनुं दधाना ननु भक्तिरेव
कार्यं गता भागवतानुधर्माः ॥ ७२ ॥

त्रैलोक्यतुच्छीकरणाय कामं
धैर्यस्य किं नाम नवावतारः ? ॥
किमात्मनि प्रेमरसोक्षितस्य ?
ज्ञानस्य साकारतया विनोदः^१ ॥ ७३ ॥

पञ्चभिः कुलकम्

कर्त्ता किंचित्स्युक्तवान्^२ योगिराजो
भ्रातः कस्त्वं ? मानवोत्रागतः किम् ? ॥
प्रहादेनेत्येवमुक्तः स लुचे
दासो रामस्यास्मि तेनेह जुन्नः ॥ ७४ ॥

सदा गोविन्दभक्तानां सामिलापः समागमः ॥
प्रहादो निजगादेदं प्रेमाश्रुपुलकान्वितः ॥ ७५ ॥

पात्रे कुत्र पयः श्रितं^३ ? किमदघास्तस्मिन् ? किमात्तं धनं ?
दत्त्वा दध्यकरोर्ममन्यथमथा केनाय तद्युक्तिः^४ ॥
उद्भूतं नवनीतमत्र किमिदं ? सम्भुज्यकां^५ निर्धृतिं ?
प्रायस्पापहरीं हरिप्रियसखे ? त्वं नानकेदं^६ वद ॥ ७६ ॥

१. ७० त ७ यावन् नानकद्वयप्रह्लादवर्णनम् ।

१. तु-क०

२. स्युत्य-क०

३. श्रुतं-क०

४. युक्तिः-ख० न युक्तिः-क०

५. मुच्यकां-क०

ऊचे नानकतापसो मम मनः पात्रं पवित्रं कृतं
तत्त्वं चोपनिषद्गवीविगलितं दुग्धं विरक्तेः शृतम् ॥
तत्रात्तं धनमर्पितं गुरुवचो मन्या विचारो महा-
नुद्भूतं नवनीतमात्मविषयप्रेमातिमाधुर्ययुक् ॥ ७७ ॥

तदास्वाद्य सुसन्तुष्टो भवता पालनच्छटाः ॥
न संसृशामि दैत्येन्द्र ? दुर्निवाराः शरीरिणाम् ॥ ७८ ॥
प्रह्लादस्तदनु जगाद सुप्रसन्न-

स्त्वं ज्ञानी त्वमसि ^१विरक्तिमांश्च भक्तः ॥

कालेऽस्मिन् बहुजनकार्यमार्य ? कुर्वन् ॥

कोप्यंशो नियतमवातरो सुरारेः ? ॥ ७९ ॥

तमभाषत नानकः प्रवीणो

वद दैत्येन्द्र ? समस्तशास्त्रविद्वन् ? ॥

अवधारितवान्मवान्स तत्त्वं

किमु बुध्या च सतां च सङ्गमेन ? ॥ ८० ॥

प्रह्लादस्तमिदमुवाच नानक ? त्वं

सिद्धान्तं शृणु मम सम्मतं सतां च ॥

आरान्याद्भगवत आश्रयेत धर्मान्

मानुष्यं चलमतिदुर्लभं प्रपद्य ॥ ८१ ॥

विषयसुखमशेषे लभ्यते दैवयोगाद्

वपुषि सल्ल तदर्थं व्यर्थयेन्न स्वमायुः ॥

भगवति निजआत्मन्याचरेद्भक्तिमूर्त्वी

^१विविधविधुस्गुर्वी संसृतिं या. भिनचि ॥ ८२ ॥

१. धृतम्—४०

२. विरक्तिमांश्च—४०

३. विषय—४०

सुप्तस्यार्धमपैति रात्रिषु रुधा मृग्यस्य बाल्ये तथा
 तारुष्ये तरुणीगृहीतमनसोऽगस्तस्य हा ? वार्धके ॥
 आयुर्भूरिच्छुद्धम्नकायंकोविलस्त्रांतस्यगान्तिः कुतः ?
 पुंसः संसृतिवागुरानिपतितस्योद्धारवार्त्तव का ? ॥ ८३ ॥
 प्रकृतिविकृतिषु स्वयं महेशः

स्थिरचरजातिषु मांक्रुभोग्यरूपः ॥

अनुभवसुखसत्य एक एव

घनविगतो निजमायया निगूढः ॥ ८४ ॥

मृच्छन्दः सुखमागच्छः प्रसन्नो धेन केनचित् ? ॥

आत्मा सर्वत्र सिद्धश्च भक्त्यैव सुलभः सदा ॥ ८५ ॥

त्रयी त्रिवर्गो विविधा च चार्त्ता

ज्ञानं च योगः सदुपासनं च ॥

यद्यपि तं प्रीतय इञ्चितुर्मे

मन्ये तदेदं सफलं न चान्यत् ॥ ८६ ॥

वेदैर्गुणानां गणिनः प्रपञ्च-

स्त्रैर्गुण्यग्नये तु रमेत तत्त्वे ॥

न मोक्षमिच्छेद्भगवत्प्रपन्नः

स तत्कृपापर्यवसान एव ॥ ८७ ॥

विकारा जन्माद्याः पढापि वपुषो नात्मन इमे

फलानां ते स्यास्तां झित्तिज्ञ इव कालेन कलिताः ॥

ध्रुवः शुद्धो हेतुविकृतिरहितो व्यापकतमः

स्वदक् चैक्यात्मा सकलज्ञादाधार उदितः ॥ ८८ ॥

१. कविल-स०

२. वा-४०

३. स्वतृपर्यक-४०

प्रकृतिविकृतिपुन्सां सङ्घवानां विवर्ते
 वपुषि परमतत्त्वं निर्णयेच्छास्त्रदृष्ट्या ॥
 स्वनिखनननिर्यद्वालुकाम्यः प्रवीणाः
 कनकमृचितयत्नैः कान्तमासादयन्ति ॥ ८९ ॥
 अन्वितं व्यतिरिक्तं च ब्रह्ममूत्रं मणिष्विव ॥
 पदार्थेषु जगज्जन्मस्थितिसंहारकारणम् ॥ ९० ॥
 गन्धैर्गन्धवहो यथा सुमनसामालिङ्गितो भासते ॥
 बुद्धेर्जागरणादिभिस्त्रिभिरसौ साक्षी तथा लक्ष्यते ॥
 आज्ञानात्स च वासना विरचितः स्वप्नोपमानो भवो
 वैधर्म्ये परिभाविते हृदि ततो बुद्धेर्विधूयेत भोः ? ॥ ९१ ॥
 बुद्ध्यादितादात्म्यविडम्बनेऽयं
 येनास्य जातेषु^१ निरञ्जनस्य ॥
 यत्नैस्तदज्ञानमपोहनीयं
 वीजं हि संसारविपद्गुमस्य ॥ ९२ ॥
 घर्मास्ततो भागवतान्^२ श्रयेत्
 यैः श्रीपतिस्तुष्यति तूर्णमेव ॥
 संसारदुर्वारदवानलोऽयं
 तस्मिन् क्व सिद्ध्यत्यमृतच्छटाभिः ? ॥ ९३ ॥
 भक्त्या गुरुणां सकलार्पणेन
 सतां च सङ्गेन हरिप्रियाणाम् ॥
 कथालु विष्णोरनुरागतश्च
 सत्कीर्तनैस्तद्गुणकर्मणां च ॥ ९४ ॥
 ध्यानेन तत्पादसरोरुहस्य
 तन्मूर्तिसन्दर्शनजातहर्षैः

१. जातेन—क०

२. भागवताद्य—४०

३. नास्मिन्—क०

निर्जित्य षड्वर्गमुपार्जयेत्
भक्त्या रतिं श्रीमति ^१वासुदेवे ॥ ९५ ॥

युग्मम्

सर्वेषु भूतेषु मम प्रियोऽसौ
^२राधाश्रवो राजति पूर्णरूपः^३ ॥
एवं विनिश्चित्य च भूतवर्गं
^३सम्मानयेन्मानमुदस्य धीरः ॥ ९६ ॥

लीलावतारै रचितानि विष्णो-
निश्चम्य कर्माणि च जातहर्षः ॥
रोमाञ्चितो गद्गदमुद्गताश्रु-
रुचैर्यदा गायति वीतलजः ॥ ९७ ॥

नृत्यत्यलं कृष्ण ? मुकुन्द ? विष्णो ?
इत्याकुलं वक्ति नमत्यदम्भः ।
तदा हरिं ध्वस्तसमस्तबन्धो
भक्त्या प्रपन्नो गतवासनोऽसौ ॥९८॥

युग्मम्

कान्ताः पल्लवकोमला पद्मधनं पुत्राः सखायो मही
मातङ्गास्तुरगाः श्रमोपगमिता दुःखप्रदा नश्वरा
आसङ्गं प्रविहाय तेषु मनसा स्निग्धेन सेवेत तं
यो ज्ञातः स्वपदं ददाति भगवान् ब्रह्मादिभिर्वाञ्छितम् ॥९९॥

I. श्रीमति वासुदेवे रतिं नवषाभक्त्या उपार्जयेत् । षड्वर्गं विजित्य, अर्थमेत, सङ्गं, कथापुराणेन, सात्वीतेनेन, प्यानेन, दर्शनजातहर्षेण च ।

१. कामः-क०

२. मद्गता-क०

३. सम्मानयेत्-क०

वेपया बहुयत्नसाध्यमानाः
सिकतानामिव सेतवो गलन्ति ॥
न सुखं न ततश्च दुःखमङ्गो
लमते प्रत्युत दुःखमेव देही ॥१००॥

न कुलं न वयो बहुजता वा
भगवत्प्रीतिकरी न वर्णधर्माः ।
सकलेषु निवासिनो जनेषु
विमला भक्तिरघोक्षजस्य किन्तु ? ॥१०१॥

आस्तामन्यद्वामुदेवस्य नाम
नित्यं मर्त्यः कीर्तयेद्यत्र कुत्र^१ ॥
प्रायश्चित्तं भूयसां दुष्कृतानां
तत् कामानां लब्धये कामरत्नम् ॥१०२॥

नारायणो नरसखो निजगाद धर्मं
यं नारदाय दयया निवसन् वदयाम् ॥
गर्भे स्थितस्य कथितो मम तेन सौम्य ?
सोऽयं हृदि स्फुरति तुम्यमुदीरितश्च ॥१०३॥

प्रह्लादस्येति वाचा स परममुदितो तन्तुकामः कगम्यां
घृत्वा दैत्येश्वरेण स्वहृदि विनिहितः प्रेमतो भूरिकालम् ॥
अन्योन्यं प्रीतिरासीद् बहुदिनजनितेवातिरम्या प्रकामं
पृष्ट्वा तं द्रष्टुकामो ध्रुवमगमदसौ योगतो योगिराजः ॥१०४॥

राजव्यञ्जनमैक्षत ध्रुवमसौ सौवर्णसिंहासने
नक्षत्रैश्च प्रदक्षिणीकृततनुं सेटैश्च तेजोमयैः ।

१. नामभिभिन्नो मुमुक्षो भगवन् एव भिन्नरुचिभिः ॥

धर्मन्द्रानलकश्यपप्रभृतिभिः संसेवितं श्रीहरे-

भक्तिप्रेमरसालसेन मनसा तुष्टस्तदाज्ञाकरम् ॥१०५॥

नक्षत्राणि न दृश्यन्ते मर्दानेनेति भाषिते ॥

जगाद नानको योगी तान्यधो ध्रुवमण्डलात् ॥१०६॥

वालसिन्धो ? ध्रुवं पश्य यतिनेत्यहमीरितः ॥

यथाज्ञापृज्यपादानामिति प्रत्यवदं ततः ॥१०७॥

दृष्ट्वास्मान्ध्रुव इत्युवाच हरिणः कंठीरवस्यास्पदे

केन क्रीडितुमुत्सहन्ति गगने केन स्य भो ? लम्बिताः ? ।

हिंसाः खेचग्भृचरा बहुविधा मर्त्यान् स्वभस्यान् बहून्

रस्यान् को तु ररक्ष हन्त ! भवतस्तद्दुर्गमार्गागतान् ॥१०८॥

प्रह्लादस्य स्थानमभ्यागतस्त्वं

भूलोकस्यो नानको मे श्रुतोऽसि ॥

कस्मिन्नर्थे साहसं निर्मिमीषे ?

गन्तुं चेतः सस्पृहं कुत्र ते च ? ॥१०९॥

ततो नानकोऽब्रूत बाल्ये भवन्तं

गृहान्निर्गतं यो ररक्षातिदक्षः ।

स नो रक्षिता सिंहशार्दूलमुल्या

न हिंसा विहिंसन्ति यस्यातिदेशे ॥११०॥

मूकं वाक् यतिमातनोत्यचरणं नागारिसंस्पर्धिनं

यो वज्रं तृणतोऽपि फल्गुतृणमप्युद्भिन्नवज्रोदरं

आपन्नोद्भवमापिपीलिकमनुल्लङ्घ्य स्फुरच्छासो

यो देवो गमयन्त दुर्गममिदं नः स्वं निनीपुः पदम् ॥१११॥

इति नानकस्य वचनानि निश्चम्य

प्रससाद स ध्रुव इदं च जगाद ॥

तव घृतानि हरिभक्तिपुतानि
श्रुतवानहं परमहर्षमुपेतः ॥११२॥

कलासि नूनं कमलाधवस्य
यो नारदायैः सनकादिभिश्च ॥

गम्यं कथञ्चित् प्रथितं ? प्रयासि
वैकुण्ठमावासमकुण्ठशक्तिः ॥११३॥

इह स्वकीयावनुगौ विहाय
प्रयाहि भो ? नानके ? दर्शनाय ॥

आम्नायनिर्णीतमहाविभूते-
भूतेषु नित्यं वसतो घुरारेः ॥११४॥

तथेति तं योगिवरो निगद्य
मां मर्दनं तिष्ठतमित्युदीर्य ॥

भुक्तिप्रभावप्रचलीकृतेन
जगाम योगेन जगान्मुकुन्दम् ॥११५॥

यदुन्नतं षोडशकोटियोजनं
विरञ्चिलोकान् कदापि नथरम् ॥

विस्तारयुक्तं षोडशकोटिसंख्यया
तद्दाम विष्णोः स जगाम भक्तितः ॥ ११६॥

अस्मिन् राजतहैममौक्तिकमयैर्माणिक्यवज्जोद्धवै-
रुचुङ्गैर्मवनैर्विमिश्रममितः स्यातुं न शक्तं तमः ॥

आस्ते कुत्रचिदिन्द्रनीलमवनव्याजेन गारुत्मतः ?

स्थानस्यापि मिषेण कुत्रचिदहो ! तापिच्छगुच्छच्छलान् ॥११७॥

I. षोडशकोटियोजनमुन्नतं विष्णोर्पाम् ।

II. १२ कोटिसंख्यया विस्तृतम् ।

सारूप्यं समवाप्य कैटमरिपोरेकान्तमक्ताः परं
 क्रीडन्तः सततं विमाननिवहैः कल्पद्रुमार्णां वने ॥
 कल्पान्तोल्बणवीतिहोत्रवहुलज्वालावलीविज्वलद्
 ब्रह्माण्डौघचटकृतिं सुकृतिनः भृष्वन्ति यत्र स्थिताः ॥११८॥
 यत्पारेविरजं विराजतिहरेः सौशीन्यतः शीतलं
 तेजोभिस्तमसां विनाशिशशिनः सूर्यस्य चागोचरः ॥
 नीयन्ते किल पण्डियोजनवृहच्छास्त्रस्य शाखावले
 विश्रान्तास्तिलशाखिनो हरिजनैर्यन्मुक्तमक्ताजनाः ॥११९॥
 वाप्यो विद्रुमखण्डमण्डिततराः सोपानवत्यो महा-
 नीलैरुत्पलकाननेषु विलसच्चक्राङ्गचक्राङ्गनाः ॥
 यस्मिन्प्रोपवनानि फुल्लतरुभिर्नैश्रेयसादीन्यलं
 नेत्रश्रोतसुखानि कोकिकललैर्भृङ्गावलीगुञ्जितैः ॥१२०॥

पञ्चभिः कुलकम्

प्राकारः कनकोज्वलो मणिमयः स व्योमसीमां स्पृशन्
 दृष्टी यत्परिखासु नीलनलिनामोदैः पयो वासितम् ॥
 रम्भाः स्तम्भशुभाः सहैमकलशा मृक्कावलीतोरणाः
 पृथाः काञ्चनदण्डमण्डितकटैः कक्षाः सुरैरक्षिताः ॥१२१॥

स सप्तकक्षान्यतिलम्ब्य योगी
 जगाम गोविन्दकृपावलम्बः ॥
 सभां मणित्रातमयूखरम्यां
 ददर्श तद्भक्तसुरैः समेताम् ॥१२२॥

तुङ्गे तत्र सहस्रचन्द्रचडले सिंहासने संस्थितः
 कोटीरङ्गुविन्दगारुडमहानीलैर्विचित्रं वहन् ॥

केयूरस्थितहीरदग्निरुचिरेर्नित्यं जयश्रीश्रितै-
 १दोर्मिर्दीपतरैर्गदासदसिजं शङ्खं च चक्रं दधत् ॥१२३॥

१विभ्राणो मकराकृतिं श्रवणयोर्भूषां प्रकोष्ठद्वये
 मन्थानांचलघर्षणोज्वलमहारत्ने स्फुरत्कङ्कणे ॥
 हारं वक्षसि कौस्तुभं मृगुपदं श्रीवत्सवन्यस्रजौ
 मालां हैमसरोरुहौ स तुलसीमान्यां १पिशङ्गाम्बरः ॥१२४॥

स्निग्धश्यामपयोदसुन्दरवपुः फुल्लारविन्देषणो
 लक्ष्म्या चामरहस्तया सुरवरैरासेव्यया सेवितः ॥
 भक्तैः स्वैः सनकादिनारदमुखैः सूक्तैरनेकैः स्तुतो
 वाग्देव्या कलिताकला ललितया वाण्या मुहुर्वर्णितः ॥१२५॥

कर्मब्रह्मपरैः समस्तनिगमैर्द्वेषापि मूर्तैर्नुतो
 भूम्यामोदकरण्डचारुकरया सप्रेमसम्भावितः ॥
 चन्द्रेणामृतशीकरैर्निजकरैराराधितो दूरतो
 वातेनातिसुगन्धिशीतमृदुभिः सञ्जीवितो मारुतैः ॥१२६॥

मूलप्रकृत्या महताहङ्कारेण च सर्वतः ॥
 तन्मात्रैरिन्द्रियैर्भूतैर्भूतिमद्भिर्निपेवितः ॥१२७॥

ब्रह्माद्यैः सुरसत्तमैः कथमपि प्राप्तप्रवेशैश्चिरं
 दूराद् दैत्यवधावदानजनितं दृष्टो गृणद्भिर्यशः ॥

1. साक्षाद्दृष्टेय मानसो ददर्श किष्कुमशणोः समशर्मिति नानकरय प्रतीयते महिमा ।
2. त्रिलोक्यपतिवर्णनमत्र वैदुष्येणासादितं कविना । वाच्यप्रधानवर्णनेऽत्र दृश्यन्ते बहुषो गुणा यदुपनेः ।
3. साक्ष्यमतानुसारं वर्णनम् ।
१. पितृज्ञा-क०

प्रेमस्मेरमुखो निजेशकरुणापीयूषधारां वितन्
दृग्भ्यां लोचनगोचरो यतिपतेरासीत् त्रिलोकीपतिः ॥१२८॥

पङ्क्तिः कुलकम्

त्रयीमयेन तास्यैणास्तुतमुत्तमसामभिः ॥
सर्वश्रुतिशिरोरत्नं दूरात्तमनमद् यतिः ॥१२९॥

सुनन्दनन्दविजयजयश्रवलसात्वताः ॥
कुमुदः कुमुदाक्षय विश्वक्सेनो चलस्तथा ॥१३०॥
जयन्तः श्रुतदेवश्च पुष्पदन्तश्च पार्षदाः ॥
अभिनारायणं नित्युर्नानकं सादरस्मितम् ॥१३१॥

युग्मम्

प्रणिपत्य दण्डवदसौ प्रणयेन
समुदीतसान्द्रपुलकोशुपरोतः ॥
अवधाय दूरमपि वेदपदानां
तमवदत्स्फुटमनोरमशब्दैः ॥१३२॥

तं धर्मबन्धोपासनात्पराणा—

मान्नायानां गोचरं देवमीडे ॥

विद्याविद्ये स्वे पुरस्कृत्य शक्ती

आतन्वानं मुक्तिसंसारलीलाम् ॥१३३॥

I. पूर्वोक्तं रेतारिद्रिपुंशंस्येत प्रेमस्मेर मुखेन्द्रिलोकीपतिर्यतिपतेर्नानकस्य लोचनगोचरो-
भूदित्यन्वयः ।

2. कुलकेतिमन्त्रैकुण्डनाथं प्रति नानकस्य नमस्कारवर्णनं विद्यते । दूरदेव यतिर्नानकस्य
विष्णुमनसः ।

१. दूरादेवानमलति.—त०

२. विष्णुः-क०

३. द्वाशुपरोतः-क०

देवास्ते ते यज्वनां पूरयन्ति
 कामास्तुष्टाः कर्ममिस्तैश्च तैश्च ॥
 यज्वा यज्ञो देवता च त्वमेव
 लीलामात्रं वास्तवोज्यं न मेदः ॥१३४॥

अव्यक्तादीन्हेतुमाहुर्मवस्य
 ब्रह्माणं वा ये मनुं घेतरे वा ॥
 ते त्वन्मायामोहिता विस्मरन्तः
 सर्वादिं त्वां वद्वविस्तीर्णवादाः ॥१३५॥

जीवानानायोनिभाजो विमूढान्
 स्वर्गं श्वभ्रं वानयन्नीश्वरस्त्वम् ।
 नोपालभ्यस्तत्कृतस्यानुसारी
 चित्रं ! क्रीडाकौतुकं कौशलं ते ॥१३६॥

घर्मापोहाद्रस्तुमात्रं प्रवीति
 वेदस्तत्त्वं तावकं निर्विकल्पम् ।
 त्वय्यारोपात्संसृतेश्वापदाच्च—
 चैतन्यं त्वं शुद्धमेवावशिष्टम् ॥१३७॥

जीवो मिथ्यावासनावेशवश्यो
 यावद्भिन्नस्तावदाप्नोति दुःखम् ॥
 त्वामात्मानं ज्ञानदृष्ट्या तु पश्यन्
 स्वस्मिन्नेतान्संस्मरन्निर्धृणोति ॥१३८॥

मायाशक्तिस्तावकी यद्गुणाढ्यो
 ब्रह्मा^१ विष्णुरुद्र इत्युच्यसे त्वम् ।
 जन्मस्थित्युन्माद्यकर्ता भवस्य
 भासि ब्रह्मन् ? निर्गुणो निष्क्रियश्च ॥१३९॥
 आनन्दस्ते तावकी चैव सत्ता
 लोके भातः सर्वलोकाश्रयस्य ॥
 मायामात्रं नामरूपप्रपञ्चो
 मिथ्या यद्वत्सैकते वारिधारा ॥१४०॥
 यावन्न त्वां वीक्षते तावदेव
 मायामात्रं तावतीयं तनोति ।
 दृष्टो मायां संहरस्यङ्ग तूर्णे ?
 घन्यो घन्यो मायिकस्त्वं सलज्जः ॥१४१॥
 हित्वा सर्वं ये भवन्तं प्रपन्नाः
 कालध्वस्तं पौरुषं वीक्ष्य जन्तोः ।
 तेषां चिन्तामैहिकामुष्मिकाणां
 कृत्यानां त्वं भृत्यवन्धो ? जहर्थ ॥१४२॥
 ब्रह्माण्डानां नाशकर्ता निमेपा—
 भ्रानारूपैर्हंसि दैत्यानुपायैः ।
 क्रीडामात्रं सम्भ्रमः कल्पितेभ्यो
 बालस्येव क्रीडनेभ्यस्तत्रायम् ॥१४३॥

१. न्यो—क०

१. नामप्रपञ्चो ब्रह्माविष्णुरुद्रेत्यादिनामवैविध्यम् ।

रूपप्रपञ्चो मत्स्यकूर्मेत्यादिदृश्यवैविध्यम् ।

२. मुपायं—क०

धर्मं रक्षंस्तद्विहन्तुन्विनिघ्नन्
यत्त्वं घत्से मत्स्यकूर्मादिरूपम् ।
स्वैरं गेहे तत्कथाः कथ्यमाना
नृणां तापानाशु निर्वापयन्ति ॥१४४॥

नीरूपं त्वा निर्गुणं गाहमानाः
'श्रान्ता भक्तान् यत्र सुन्युक्तसीमम् ॥
मेघश्यामे पूर्णचन्द्राननेऽस्मिन्
शोभासिन्धौ स्नान्ति शीते खरूपे ॥ १४५॥

चिन्तारत्नं चिन्तकानां जनानां
लक्ष्मीपाण्योः सौकुमार्यस्य साक्षि ॥
योगीन्द्राणां हृत्सरोजा लयन्ति
दुःखध्वंसं पादपद्मं प्रपद्ये ॥१४६॥

स्वर्वेदीनां मानसोन्लासकारी
कस्त्वत्तोऽन्यः ? पाञ्चजन्यस्वसन^१ ? ॥
दैतेयानां दुर्मदानां मृषेष्टु
स्तब्धान् कुर्यात् कः करानुघतासीत् ? ॥१४७॥

श्रान्तः स्मृत्वा हन्त ? दन्तावलस्त्वां
सद्यो रक्षामार्छं दुप्रावहारात् ॥
नूनं हीनाहं कृतिर्यो ममन्तं
मुञ्चेन्मुञ्चेस्त्वं नतं दीनयन्धो ? ॥१४८॥

त्रैलोक्यं त्वं वामनीभूय यत्ना-
दिन्द्रस्याये दैत्यराजाज्जहर्ष ॥

I. नीरूपं त्वां गाहमानाः कदाचित् सगुणं तव पुनश्चन्द्राननं दृष्ट्वा तेन विहृतीनि प्रायः ।

१. मेष-क०

त्वद्भक्तानां गौरवं भावि येन
 नूनं तस्मिन्लाघवेऽप्यादरस्ते ॥१४९॥
 उद्धृत्तानां दानवानां शिरांसि
 छित्वा संख्ये सद्गतिं राति तेभ्यः ॥
 देवानां तु म्लानिभाजां प्रभोदं
 त्वच्चक्रं त्वदर्शनं मुष्टुतस्य ॥१५०॥
 पापध्वान्तध्वंसने द्वादशात्मा
 सर्वार्थानां पूरणो कामगत्नम् ॥
 दूतोच्चाटे सिद्धमन्त्रो यमस्य
 त्वन्नाम स्यान्मे रसज्ञाग्रवर्ति ॥१५१॥
 सिद्धैर्ध्यातं नारदाधैरजसं
 सुत्रामाधैरचितं स्वार्थसिद्धयै ॥
 भक्तक्लेशम्भोधि कुम्भोद्भवं ते
 पादाब्जं मे मानसे शश्वदास्ताम् ॥१५२॥
 मौलिर्नित्यं त्वां नमन्मे मुरारे ?
 मूर्तिं नेत्रे तावकीं पश्यतां च ॥
 हस्तौ स्यातां त्वत्सपर्यासु सक्तौ
 पादौ च त्वत्तीर्थयात्रापवित्रौ ॥१५३॥

1. द्वादशात्मा दिवाकरो यथा ध्वान्त भागवति तथैव त्व पापध्वान्तं ध्वस्तयतीति ।
2. ध्वजिणः धार्यं यदि तस्य न्यस्यं पूर्वदेवरोम्बं तदा मम भक्तस्य हृदं न हस्ति
 मौलि जगः ।
१. तस्मिन् स्ता-क०
२. उद्धृत्तानां-क०
३. याति-ब०
४. दुष्टुतो-क०
५. मुक्तानाद्यैः-स०

लक्ष्मीं वेदं वन्दितां सर्वदेवै-
स्त्वन्लावण्याम्भोधिमग्नां मुरारे ॥ १
याऽमुञ्चन्ती चञ्चलत्वं परत्र^१
ध्रौव्यं धत्ते त्वद्गुणौघेन वद्धाम् ॥१५४॥

कान्तिः किन्ते सर्वनीलोत्पलानि
त्यक्ता मूर्तिं संश्रिता श्रोत्रिवेपम् ॥
एकचन्द्रो^२ हासवृद्धी विहाय
किं त्वद्वक्रव्याजतो ? राजतेऽङ्ग ? ॥१५५॥

भक्तप्राणे यस्य जागर्ति चक्रं
यस्याह्वानादापदो यान्ति नाशम् ॥
यस्य स्मृत्या मङ्गलान्युल्लसन्ति
स श्रीकान्तः पातु मां सर्वमीतेः ॥१५६॥

ब्रह्मावाणी शेषनागः सुरेज्यो
नालं वक्तुं कृत्स्नशो यद्गुणौघान् ॥
पारं यायात्कः ? परस्तन्महिम्न-
स्तस्मात्तुभ्यं देवनित्यं नर्माऽस्तु ॥१५७॥

इति श्रीजगद्गुरुनानकरुथाया नानकरुचन्द्रोदयसमाख्यायां
भगवत्स्तुतिर्नाम प्रयोदशः प्रस्तावः

1. प्रस्तावेष्टिमन् नानरुचन्द्रोदयसमाख्यायां महिम्नस्य अन्तरि राजते । श्लो० १३२ तः
१५७ यावन् नानरुचन्द्रोदयसमाख्यायां ।

१. तु पत्र-क०

२. एवमवा-क०

३. एवा-क०

चतुर्दशः प्रस्तावः

या पुस्तकं वहति हस्तविशप्रखनै-

भक्ताभयं परमथो जपमालिकाञ्च ॥

सिन्दूरसुन्दरविसारिशरीरशोभा

सा भारती भवतु मे भवभीतिहन्त्री ॥ १ ॥

इति स्तुति यतिश्रृणुभस्य शृण्वता

प्रसीदता मधुमथनेन भावितम् ॥

वरं वृणीष्व^१ मनसि सन्तमुत्तमं

मदीक्षणं न विफलमस्ति नानक ? ॥ २ ॥

पुरे न^२ मे त्वयि धृतिरुद्धभूव^३भो ?

यतो भवानलभत दर्शनं मम ॥

न कश्चन प्रभवति ? मामुदीक्षितुं

मदिच्छया किल रहितात्स्वपौरुपात् ॥ ३ ॥

धिरज्य यो विषयसुखान् सुदुस्त्यजान्

मनो मयि प्रथममतीव दुर्ग्रहे ॥

निवेसयेत्तमहमुदारपौरुपं

वशीकृतः क्षणमपि विस्मरामि नो ॥ ४ ॥

समुक्षितो

हरिसुखचन्द्रनिर्गतै-

र्वचोमृतैरिति यतिनायकोऽवदत् ॥

१. वृणीष्व-क०

२. पुरेव-क०

३. दृढभूव-क०

समुद्रहन्^१ पुलकमुताश्रुलोचनो
रमापतेः सद्यविलोकनादतः^१ ॥ ५ ॥

हतः परं वरमवशिष्टमर्घ्ये
कमुत्तमं त्रिभुवनकल्पभूरुहात् ? ॥
तपस्यतां नियतहृषीकचेतसां
न जन्मभिर्वहुभिरपि त्वदीक्षणम् ॥ ६ ॥

कृपामिमां मयि कलिकालसम्मवे
चकर्य यां स्पृहयति देवसंहतिः ॥
न साधनं स्पृहयसि नाम किञ्चन ?
प्रपत्तितः खलु दयसे दयानिधे ? ॥ ७ ॥

न पूजया भुवनपतेः प्रयोजनं
स्तवेन वा निगमनिरूपितस्य ते ॥
निवेदितैर्जलकुमुदैः प्रसीदसि
स्तुतो जनैस्तदपि विसंप्दुलैः पदैः^२ ॥ ८ ॥

विमोहणं भवतु न मायया मम
त्वदीयया जनमृगवागुरा हि या^३ ॥
पदान्जयोस्तव रतिरस्तु शाश्वती
विमुक्तिदा सकलजनस्य या शुभम् ॥ ९ ॥

तव ? प्रियाः सुरार ? कीदृशा जना ?
जनुर्जनः धृपयतु केन वर्त्मना ? ॥

I. हरिमुलचन्द्रनिगंनं वचः ध्याय ध्यात्रं यतिपति पुनरारमत विष्णुस्तवम् ॥

१. समुद्रहन्—क०

२. पदैः—क०

३. वागुरापि—क०

मुमुक्षुणा कथय कथं विचार्यतां ?
 विमुक्तिमाग्भवति च कीदृशः पुमान् ? ॥ १० ॥
 ममार्थताः सफल्य नाय ? कः परः ?
 प्रबोधयेद् 'भवत ऋते विचक्षणाः ॥
 परस्परं थुतकलहेन भूयसा
 प्रतिक्षणं कलिलमतिः कलौ किल ॥ ११ ॥
 प्रसेदिवानय निजगाद् भाववः
 पुरैव ते विहितमिदं ममेप्सितम् ॥
 न मायया व्रजतु विमोहनं जनो
 यमिच्छसि त्वमुपदिशस्यथापि वा ॥ १२ ॥
 विरोधितां वदति न कुत्रचिजने ?
 व्यसर्जयत्खलु ममतामहङ्कृतिम् ॥
 समः सुखे य उरुणि दुःखसङ्कटे
 धमीमपि प्रहितमनो मनीषकः ॥ १३ ॥
 न तापयेज्जनममुतो न तप्यते
 विपीदति क्वचन न मोदते नयः ? ॥
 गतव्ययः शुचिरनपेक्षकः सदा
 विसर्जिताऽपि च सकलैरुपक्रमैः ॥ १४ ॥
 समो रिपौ सुहृदि विमानमानयो-
 विनिन्दन स्तवनविर्घां च यः समः ॥

१. ऋते घोने पञ्चमी ।

२. प्रसेदिवान् = प्रसप्तोऽङ्गु ।

३. १२: १८ यावत् विष्णोर्नामकं प्रत्युपदेशात् ।

१. महंती-स०

२. समा-४०

सुतोपितो भवति च येन केनचिन् ?

मम प्रियः स हि दृढमक्तिभावितः ॥ १५ ॥

त्रिभिर्विशेषकम्

स्वप्नोपमं सुतसुहृद्भनदारसङ्गं

पश्यन्न तत्र महतीं रतिमादधानः ॥

प्रारब्धभोगसमये गतहर्षशोको

मां संस्मरन् जनुरिह क्षपयेन्मनीषी^१ ॥ १६ ॥

विषयदोषविचिन्तनमन्वहं

प्रथममेव मुमुक्षुरूपाश्रयेत् ॥

शिविलशक्तिमनोविषयेषु चेद्

भवति तत्त्वविचारसमञ्जसम् ॥ १७ ॥

क्षणे क्षणे विश्वमिदं विलोक्य

वियोगसंयोगविपत्तिरिद्धम् ॥

अनश्वरस्यात्मसुखस्य लब्धै-

र्मयि प्रपत्तिं पुरुषो विदध्यात् ॥ १८ ॥

आत्मास्तिबुध्यादिजडप्रकाशकः

स्वतः प्रकाशो नियतं प्रदीपवत् ॥

विलक्षणो दारुषु सच्चिवानलः

^२कञ्चित्तदीयं गुणमाश्रयन्नपि ? ॥ १९ ॥

मायागुणैर्विरचिते पुरुषस्य सूक्ष्म-

स्पृले वपुष्यहमिति भ्रम एव बन्धः ॥

१. विलोक्येतिमन् विष्णुर्नानर ब्रूते उपदिशति च यत् जन सर्वेश्व मनसूयंशोको भगवति प्रपत्तिं विदध्यादिति ।

१. बुध्यादि-क०

२. वपुष्य-स०

तस्योपकारिणि कुटुम्बगणे घने वा
ग्रन्थिर्ममेति मतिरेव सुदुर्विमेदः^१ ॥ २० ॥

आनन्दबोधमधिगम्य मम स्वरूपं
स्वस्याप्यमेदममुतः^२ कलयेत् धीरः ॥
भिन्नाः परस्परमिमे परमात्मनश्च
जीवा उपाधिवशतो^३ ननु वस्तुगत्या ॥ २१ ॥

बन्धमोक्षव्यवस्थैषां^४ वैलक्षण्यं परस्परम् ।
उपाधियोगहानाभ्यां तद्भेदाच्चापि^५ सिद्ध्यति ॥ २२ ॥

प्रतिबिम्बितः पयसि शीतदीधिति—
र्मलिनश्चलस्तदनुसारतो भवेत् ॥
प्रतिबिम्बितेषु यदुपाधिसंक्षयः
शशिना स ऐक्यमुपयान्ति ते नरः ॥ २३ ॥

उपाधिरन्तः करणान्यविद्यावास्य नानक ! ॥
तदावेशादसौ मिथ्या स्वप्नेष्विव विपीदति ॥ २४ ॥

यो ब्रान्ययौवनजराविकृतेऽपि देहे
जानाति सोऽहमिति जागरणं च सुप्तिम्^६ ॥
वेत्ता सुप्तिमपि यः करणैर्हृदा च
बुद्ध्या स एव पुरुषो न मृतो न जातः ॥ २५ ॥

१. बंधः—क०

२. ममितः—स०

३. मनु—क०

४. स्थेया—स०

५. सिद्ध्यति—क०

६. सुप्तिम्—स०

ब्रह्माद्वितीयचिदयं सुखमप्रमेयं
 मेदस्ततोऽस्य वत वासनया धभूव ॥
 तन्नाशमाशु कलयेद्गुरुवेदवाक्यैः
 सङ्गैः सतां स्वमनसा मनसादिभिश्च ॥ २६ ॥

तत्त्वज्ञानं मनोनाशं वासनाक्षयमेव च ॥
 'मुमुक्षुर्ध्वजसायेन स्वेन सम्पादयेत् त्रयम् ॥ २७ ॥

इदं सर्वं द्वैतजातमद्वितीये चिदात्मनि ॥
 मायया कल्पितं सौऽहमिति तत्त्वमतिर्मता ॥ २८ ॥

वृत्तिसन्तानरूपेण परिणामि मनः स्मृतम् ॥
 निरोधः सर्ववृत्तीनां मनोनाश उदाहृतः ॥ २९ ॥

हेतुः क्रोधादिवृत्तीनां संस्कारश्चित्तगो^२ दृढः ॥
 वासना तत्क्षयो ज्ञेयः क्रोधादीनामनुद्भवः ॥ ३० ॥

मियः कारणकार्याणामेतेषां साधनं पृथक् ॥
 'श्रवणादित्रयं तत्त्वज्ञानसाधनमीरितम् ॥ ३१ ॥

योगोऽष्टाङ्गो मनोनाशे कारणं गुर्वनुग्रहान् ॥
 प्रतिकृला वासनैः वासनाक्षयकारणम् ॥ ३२ ॥

-
1. मुमुक्षुस्तत्त्वज्ञान मनोनाश वासनाक्षयऽचेतत्प्रय
 स्वेन ध्वजसायेन ध्वजगायात्मिकाया बुद्ध्या वा सम्पादयेदिति ॥
  2. श्लोक १० २८ त ३० यावत् पूर्वोक्तानि त्रीणि बहूनि वर्णिनानि सन्ति ।
  3. ध्वजमनननिदिध्यासनम् ।
  १. स्वता-४०
  २. शोद्धत-४०

१ वासना द्विविधा ज्ञेया शुद्धा च मलिना तथा ॥
शास्त्रसंस्कारसम्भूता दैवी संपत्सुषुप्यजा ॥ ३३ ॥

साधनं तत्त्वबोधस्य शुद्धैका वासना मता ॥
द्विविधा मलिना लोकशास्त्रदेह्यभेदजा ॥ ३४ ॥

इमा बाह्या आन्तरी तु मानसी सम्पदासुरी ॥
अनर्थकारिणी कामक्रोधदर्पादिलपिणी ॥ ३५ ॥

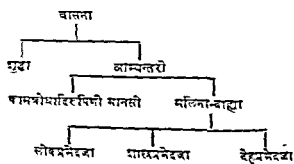
श्रेयत तत्त्वबोधाय मुमुक्षुः शुद्धवासनाम् ॥
बाह्यामाभ्यन्तरीं दुष्टां मलिनामपवर्जयेत् ॥ ३६ ॥

प्राणस्पन्दनिरोधार्यमभ्यस्येत् प्राणसंयमम् ॥
वासनानां विमर्दार्यं वैरान्यं परिशीलयेत् ॥ ३७ ॥

विषयामिपाणि विधिनोपनतानि
करणैरदत्तनमिमत्स्य विरक्तः ॥
खमिवायमेव यवना न इवात्र
प्रकृतिस्थितोऽपि न स सङ्गमुपैति ॥ ३८ ॥

जड इव विचरोद्विशेषविद्वान्
परगुणदोषनिरूपणेषु मूकः ।

1.

वितथमिति च हर्षशोकशून्यो

हितमहितं स्वमुदीक्ष्य कालपक्वम् ॥ ३९ ॥

यद्यकल्पो मनो रोद्धुं परब्रह्मणि निर्गुणे ॥

समर्थ्य सर्वकर्माणि मां भजेन्निरहङ्कृतिः ॥ ४० ॥

दारापत्यसुहृद्वनेषु वपुषि स्वे यैरनास्था कृता

मय्येवा सजता चिराय मनसा ते साधवो मत्प्रियाः ।

तैः सङ्गं विमदो विधाय हृदये मां भक्तितो भावयन्

मत्प्रेमालसमानसो मम कथाः शृण्वन्कृतार्यो जनः ॥ ४१ ॥

‘क्षीणद्रव्यक्षिपशवःसु सुरराक्षसाश्चेद्

भक्त्या ममातिमहतीं गतिमापुरङ्ग ? ॥

किं न द्विजाः सुकृतलब्धकुलाः ? कुलाय—

मेतं विहाय मम घाम समाश्रयेरन् ॥ ४२ ॥

शृणु नानक ? मुक्तस्य लक्षणं त्वमतः परम् ॥

प्रारब्धप्रहितं देहं दधतो ममता विना ॥ ४३ ॥

ज्ञानभूमिः शुमेच्छाल्या प्रथमा परिकीर्तिता ॥

विचारणा द्वितीया स्यात्तृतीया तनुमानसा ॥ ४४ ॥

सत्त्वापत्तिश्चतुर्थोस्यात्ततो ससत्तिनामिका ॥

पदार्याभारनी पृष्ठी सप्तमी तुर्यगा स्मृता ॥ ४५ ॥

श्रवणं मननं सौम्य ? निदिध्यामनमेव च ॥

भूमिका त्रितयं त्वाद्यं तत्र जाप्रदिति स्थितम् ॥ ४६ ॥

अद्वैते स्पर्श्यमायाते द्वैते प्रशममागते ॥

पश्यन्ति स्वप्रवन्लोकं चतुर्थी भूमिकामितः ॥ ४७ ॥

पञ्चमीं भूमिकामेत्य सुपुष्टिपदनामिकाम् ॥
पृष्ठीं गाढसुपुष्ताख्यां क्रमात्पतति भूमिकाम् ॥ ४८ ॥

पृष्ठ्यां भूम्यामसौ स्थित्वा सप्तमीं भूमिमाप्नुयात् ॥
किञ्चिदेवैपसम्पन्नस्त्वथवैप न किञ्चन ॥ ४९ ॥

विदेहमुक्त्वा तूक्ता सप्तमीयोगभूमिका ॥
अगम्या वचसां शान्ता सा सीमा योगभूमिपु ॥ ५० ॥

चतुर्थाभूमिकाज्ञानं तिस्रः स्युः साधनं पुरा ॥
जीवन्युक्तेरवस्थास्तु परास्तिस्रः प्रकीर्तिताः ॥ ५१ ॥

ज्ञानस्य भूमिकास्तिस्रश्चरमाः क्रमतोऽव्रजन् ॥
परमानन्दनिस्पन्दो मुक्त इत्युच्यते बुधैः ॥ ५२ ॥

ब्रह्मैव निष्क्रियमसौ पुरुषो विमुक्तः
प्रारब्धतो वपुरमुप्य वियुष्यमाणम् ॥

मत्तस्य वस्त्रमिव नित्त्वयनीव चाहे-
र्वल्मीकगानममताविषयः कदापि ? ॥ ५३ ॥

दिङ्मात्रमेतदुदितं तव नानक ! त्वं
जानासि तन्त्रमखिलं मनसा श्रुतैश्च ॥

1. जाबनूमिः सप्तविधा—i. शुद्धेच्छा ii. विचारणा iii. तनुमानता
iv. सत्वापन्तिः v. संततिः vi. परार्थाभावनी
vii. सुयोग ॥

तत्र प्रथमभूमियस्यां श्रवणं द्वितीयायां मननं तदा विदिष्यात्तत्र ज्ञायते चतुर्थ्यां सत्वा-
पत्तौ लोके स्वप्नवत्प्रत्यगिति जनाः इत्यं च सप्तम्यां प्रगन्तो यजन्तो जना. मुक्ता ज्ञायन्ते ॥

१. नित्त्वै—क० सपस्यत्यक्तं चर्म "बिचुली"

अंशोऽसि मे कलिपुगे कलयस्व बोधं
 मार्गेण मूढमनसां सुगमेन सौम्य ? ॥ ५४ ॥
 जन्मान्तरेषु कृतसाधनसम्पदो ये
 त्वामाश्रितास्त्वदुपदेशगिरं निशम्य ॥
 पास्यन्ति तैधिततन्त्रधियो विमुक्ति—
 मित्यर्थमेव तव भूमितलेवतारः ॥ ५५ ॥
 एतद्धि दण्डविधृतिः स्मृतिभिर्निपिद्धा
 वैखानस ? त्वमपि नैष्ठिकतापि सौम्य ? ॥
 स्वस्थानकर्मठतया सततं गृहस्थाः
 शैवेषु वैष्णवजनेषु महान् विरोधः ॥ ५६ ॥
 उदासीनः समस्तेषु मतेषु ब्रह्मवित्तया ॥
 उदासं नाम सन्यासं तस्मादङ्ग ? प्रवर्तय ॥ ५७ ॥
 'न जटामु न मुण्डत्वे न विभृती न चन्दने ॥
 दिग्मन्त्रत्वे वसने नाग्रहः स्यादुदासिनाम् ॥ ५८ ॥
 नेपथ्यमात्रेण भवन्ति नार्था
 गुणैर्विहीनस्य कदापि सौम्य ? ॥
 मूर्ख्यं लभन्ते न पयो विहीना
 गावः समन्ताद्गुगलवद्धघण्टाः ॥ ५९ ॥
 आस्यापरब्रह्मविदां न लोके
 यथा तथा वाऽस्त्विति बुद्धिमात्राम् ॥

1. उदासं नाम सन्यासं प्रवर्तयितुं नावकावतारः कलिपुगे । परं तत्र शृंग्यासिनां जटाना-
 म्नाग्रहो न भवेदिति भगवदुक्तिः २) अत्रविषये कविः अयोविहीनता तथा दृष्टान्तं ददाति ।
 उदासिनान्प्रवारमध्विन्तया इति नास्ति तेषां हृत्वे वेग्यस्यावश्यवता ।

निर्वैरता सर्वमतेषु तस्मा-
 दुदासिनामात्मविचिन्तकानाम् ॥ ६० ॥
 शिष्यास्तु केशान्विभृयुः सदैव
 शस्त्राणि च म्लेच्छनिवारणाय ॥
 ग्रन्थेगुरौ चास्तु परैव भक्ति-
 देवे द्विजे त्वन्मतसंस्थितानाम् ॥ ६१ ॥
 उपासतां ब्रह्म भवन्मनस्था
 निवृत्तिमार्गैकरसा भवन्तु ॥
 न यन्तु वैराग्यविरोधिकर्म
 स्मार्तेन मार्गेण तदा चरन्तु ॥ ६२ ॥
 भवन्तु तीर्थानि कृताश्रमाश्रे-
 दातिथ्य मायातजनस्य कुर्युः ॥
 प्रियम्बदाः सन्तु सदैव मान्याः
 सर्वत्र सर्वस्य नये स्थितास्ते ॥ ६३ ॥
 शाखोपशाखाभिरिदं त्वदीयं
 मतं ततं भावि भवे भवेयुः ॥
 सिद्धाः प्रसिद्धा बहवस्तथास्मिन्
 दिगम्बरा ज्ञानिधुरन्धराश्च ॥ ६४ ॥
 रौद्राक्षी पौत्रजीवी वा प्रायो माला^१ प्रशस्यते ॥
 मन्त्रः कालत्रये ब्रह्मसत्यताप्रतिपादकः ॥ ६५ ॥
 दासान्तं वापि रामान्त गुरुब्रह्मपदाङ्कितम् ।
 नामत्रयाप्यनियम औदासीन्यं हि सर्वतः ॥ ६६ ॥

ग्रन्थास्ते भाषया सन्तु मन्दानां प्रतिपत्तये ॥
पात्रेण येनकेनापि पयः पानं हि तृप्तिदम् ॥ ६७ ॥

किमधीतेर्महाग्रन्थैरभिमान^१ विवर्द्धनैः^२ ॥
भक्तिर्न मयि चेज्जाता प्रयातानाप्यहं मतिः ॥ ६८ ॥

सन्त्येव सर्वोपनिषत्प्रबंधाः
सुत्राणि भाष्याणि तदर्थकानि ॥
स्त्रीशूद्रबोधाय च बालिशानां
ज्ञानाय नानावचनैर्यतस्व ॥ ६९ ॥

भाषाग्रन्थघान् भवता प्रणीतान्
ये भक्तिवैराग्यबिबोधदातृन् ॥
पठेयुरेते कृतिनो भवेयु-
र्भ्रश्यन्तु त्रिद्वेषकरा नरा ये ॥ ७० ॥

त्वन्मतस्थः परो वापि यस्त्वां नानक ? पूजयेत् ॥
तस्य^१ सिध्यन्तु सर्वेऽर्थाः श्रद्धाविश्वाससम्पदा ॥ ७१ ॥

क्षेत्राणि ते जन्म विहारगोष्ठी
कृतानि ये यान्ति नराः पृथिव्याम् ॥
समृद्धकामा गतया यदीषा
स्तोषाय मे ते प्रभवन्ति सन्तः ॥ ७२ ॥

तया यतस्व^२ योगीन्द्र ? ग्रामे ग्रामे गृहे गृहे ॥
यथाखण्डचिदानन्दकया ऋज्वी प्रवर्त्तते ॥ ७३ ॥

-
1. नानकपूजामाः एतद्युक्तिरत्र ।
  2. नानकं नानकधर्मप्रचारयापोपदिशति किञ्चु ।
  १. विवर्द्धनैः-क०
  २. त्रियन्पनैः-स०

तारणाय जगतो गतो भवान्
 पाहि तरुकरु हित हितं नृणाम् ॥
 आगमिष्यसि मृतोऽमृतो^१ निशं
 सीदतो वनमतो मतोचितान् ॥ ७४ ॥

इत्थं प्रमद्य वदतः पुरुषोत्तमस्य
 पादारविन्दतुलसीं सिरशा दधानः ॥
 आमन्त्र्य नानकमुनिर्निरगात्प्रसन्न-
 स्तत्पार्श्ववर्तिविषुधैरभिनन्दमानः ॥ ७५ ॥

आजगाम ततो योगी वैकुण्ठादीशसत्त्वतः ॥
 ध्रुवस्य लोक आवाभ्यां नतः स्मेरमुखाभ्रुजः ॥ ७६ ॥

ततः प्रसन्नं तमुदीक्ष्य धीरं^२-
 ध्रुवोऽवदद्विष्णुरुदीक्षितः किम् ? ॥
 कीदृग्विधः किं परिवार आस्ते ?
 किमावभाषे ? सविधे गतं त्वाम् ॥ ७७ ॥

योगीन्द्रोऽवददीधरः स जगतां कर्ता तथा रक्षिता
 सहर्ता रविकोटिदीधितिरपि स्वेषां सदा शीतलः ॥
 ब्रह्माद्याः सनकादयः सुरमुनिव्राताः सुराधीश्वराः
 सेवन्ते श्रुतिभिः स्तुवन्ति च दयादत्ताः^४ प्रवेशाः क्वचित् ? ॥ ७८ ॥

तल्लावण्यविमोहिताजलधिजा चेचामरग्राहिणो
 केन श्रीरुपमीयतां ? नवघनश्यामस्य तस्यातुला ॥

१. मृतोमृतो-क०

२. ययो-क०

३. धीरो-स०

४. दयादत्तप्रवेशा-स०

ऐश्वर्यं कलयस्व गोपुरागतो दौवारिकप्रार्थना
प्रह्वस्तिष्ठति सर्वदेव निवहैरुद्धस्तु वृद्धश्रवाः ॥ ७९ ॥

आह्वयं स्वान्तिकं देवो दयादृष्ट्या व्यलोकयत् ॥
स्तुतः प्रश्नान्ममावोचदुदासिमतमादिशत् ॥ ८० ॥

दृष्टस्त्वयापि मुलमः स हि भक्तिमाज्ञां
वान्ये तुतोप तव तीव्रतपस्पया यः ॥

तस्यारविन्द नयनस्य निरीक्ष्यरूप-
मक्ष्णाभुवमनृणकोऽहमहो ! कृतार्थः ॥ ८१ ॥

ध्रुवोऽवदत्तमीशानमित एव विलोक्ये
सनिरावरणं ज्योतिरहमस्मि स एव च ॥ ८२ ॥

स च भवांश्च 'यदैक इहस्वित-
स्तदधिकारधरोसि' तदा कुतः ? ॥

अभिदधाविति मर्दननामको
ध्रुव उवाच वचः शृणु मर्दन ? ॥ ८३ ॥

लीलेयं सृष्टिरीशस्य तन्निर्वाहाधिकारिणः ॥
ब्रह्माद्या अहमप्यङ्ग ? व्यवहारे पृथक् कृताः ॥ ८४ ॥

तं नानकोऽग्रत वयं ब्रजाम
आमन्त्रयामो ध्रुव ? हेमन्तम् ॥

दयादृशा पश्य जनार्दनस्य
त्वं व्यापकं पश्यसि रूपमङ्ग ॥ ८५ ॥

१. आह्वय-क०

२. दुदासि-क०

३. यदे-क०

४. शारवरोसि-क०

ध्रुवोऽवदद् ध्रुवमसि वैष्णवी कला
 कलावमूकृतसुकृतान्कृतार्थयन् ॥
 अवातरस्तरणिरिव अकाशय
 स्व तेजसा तिमरमुदस्य सत्पथम् ॥ ८६ ॥
 इदं पदं यदि रुचितं कृतार्थय
 क्षितेः शुभा यदि नियतिस्त्वदाऽस्तु तत् ॥
 खलो मिलन् व्यथयति संज्वनः सतो
 विवाधते खलु विभजंस्तु मादृशः ॥ ८७ ॥
 प्रणोमतुः प्रीतियुतौ परस्परं
 चिराय राजपिंवरो सुसङ्गतौ ॥
 स्थितस्तदैकः स्वपदे त्रिपण्णघीः^१
 परो जगाम क्षितिलोकमुन्मना ॥ ८८ ॥
 सर्वमाचष्ट वैकुण्ठे सम्यादं शार्ङ्गधन्वनः ॥
 आवाभ्यामध्वनि शनैर्योगी स्वजनवत्सलः ॥ ८९ ॥
 आत्रामाकर्ण्य गोविन्दगदितं विस्मताबुधौ ॥
 भृगोलस्य खगोलस्य स्थितिं पप्रच्छ मर्दनः ॥ ९० ॥
 गुरुः सर्वत्रमूर्धन्यो धन्यो गोविन्ददर्शनात् ॥
 सप्रमाणं सप्तस्थानं स्थानं तत्तदवर्णयत् ॥ ९१ ॥
 स्थूलं रूपमिदं हरेर्भगवतो मायागुणैः कल्पितं
 ब्रह्माण्डानि विलक्षणानि^२ विविधैर्जाविर्निविष्टानि च ॥

१. अय-क०

२. तत्तदवर्णयत्-क०

कः कात्स्न्येन विदाङ्करोतु तदिदं मोहो हि यस्मिन् विदां
तुभ्यं मर्दन? कीर्तये तदपि भोः शुश्रूषवे किञ्चन ॥ ९२ ॥

मायामये भगवतो वपुण्युषि त्रिलोक्यां

चित्तं स्थिरं सहति सूक्ष्ममपि ग्रहीतुम् ।

स्यूले क्वचित्स्थिरकरः प्रथमं शरव्ये

घन्वीसु सूक्ष्ममपि विध्यति सायकेन ॥ ९३ ॥

लक्षयोजनविस्तारो जम्बूद्वीपोऽयमुच्यते ॥

वतुंलो नववर्षाणि तस्मिन् मिन्नानि पर्यतैः ॥ ९४ ॥

योजनानां सहस्राणि नवसप्तसुविस्तृतिः ॥

भद्राश्वे कंतुमाळे च चतुस्त्रिंशदिति स्थितिः ॥ ९५ ॥

घनुर्वत्सं स्थिते ज्ञेये द्वे वर्षे दक्षिणोचरे ॥

दीर्घाणि तत्र चत्वारि चतुरस्रमिलावृत्तम् ॥ ९६ ॥

कमलमिव घरातलं तदन्त-

र्ललितमिलावृत्त मत्र कणिकेव ॥

कनकगिरिरुपाश्रितः सुरोच्चै-

र्विलसति योजनलघुतुङ्गशृङ्गः ॥ ९७ ॥

योजनानां सहस्राणि द्वात्रिंशत्तस्य मूर्धनि ॥

मूले षोडशविस्तारः प्रविष्टस्तारता महीम् ॥ ९८ ॥

सहस्रैर्वेदवसुभिर्योजनानां वहिः स्थितः ॥

इलावृत्तस्यांचरत्र रम्यके नीलपर्वतः ॥ ९९ ॥

हिरण्मये श्वेतगिरिं शृङ्गवान्द्रुस्वर्षगः ॥

धीरोद्गावघयो दीर्घाः प्राच्यां सीमा महीधराः ॥१००॥

इमे त्रयस्तथोत्तुङ्गा योजनायुतसंख्यया ॥
विस्तीर्णा द्विसहस्रा च योजनानामुदाहृताः ॥१०१॥

निपघोद्विर्हरिवर्षे

किंपुरुषे हेमकूटाख्यः ॥

हिमशैलोऽपि^१ च भारत-

इलावृतो दक्षिणे भागे ॥१०२॥

विस्मृतिस्तुङ्गताचैपां नीलादिवदुदाहृता ॥

मान्यवान्पश्चिमे भागे पुरस्ताद् गन्धमादनः ॥१०३॥

इलावृतस्य प्रावाणां^२

वानीलनिपघायतौ ॥

केतुमालं च भद्राश्वं

परिच्छिद्य स्थितावुभौ ॥१०४॥

योजनानां सहस्रे द्वे

विस्तीर्णां परिकीर्तितौ ॥

दिक्षु मेरोरूपष्टम्भा^३

मंदरो मेरुमन्दरः ॥१०५॥

सुपार्श्वः कुमुदश्रैवापुतयोजनविस्त्रुताः ॥

चूतजम्बूकदम्बाश्च न्याग्रोधस्तरवः क्रमात् ॥१०६॥

एकादशशतान्येषु योजनानि समुन्नताः ॥

पथीमन्धि धुरससञ्जलपूर्णहृदा अपि ॥१०७॥

१. शैली-क०

२. प्रावाणां-क०

३. पृन्मो-क०

वनानि नन्दनं चैत्ररथं वैभ्राजसंज्ञकम् ॥
 सर्वतो भद्रसंज्ञं च क्रमात्तत्र नमः सदा ॥१०८॥
 अरलीनां शतान्यष्टावेकपृष्ठाधिकानि च ॥
 मानं मन्दरमाकन्द फलस्य परिकीर्तितम् ॥१०९॥
 अरुणोदा नदी याति रसालरससम्भवा
 इलावृतस्य पूर्वस्यां दिशि मन्दरतोयुता ॥११०॥
 गिरिजानुचरीस्तस्याः पिवन्ती रसमुत्तमम् ॥
 स्पृशन्वासयते वातः समन्ताद्दशयोजनम् ॥१११॥
 जम्बूफलानां मानङ्गसदृशां स्पन्दते रसैः ॥
 मेरुमन्दरतोर्जधूनदीलावृतदक्षिणे ॥११२॥
 तस्या रसा सेकवशान्मृत्तिकारोधसोर्द्वयोः ॥
 शुष्कासमीरक्ष्याभ्यां जाम्बूनदमुदीर्यते ॥११३॥
 कदम्बकोटराज्ञाताः सुपाश्वर्गिखराच्छ्रुताः ॥
 वहन्ति मधुनो धाराः पञ्च पश्चादिलावृतात् ॥११४॥
 पिवतां ता मुखोद्भूता निश्वासाः शतयोजनम् ॥
 आमोदयन्ति सततं मोदयन्ति मनांसि च ॥११५॥
 विभाति न्यग्रोधः शतबलशनामा कुम्भदगो
 नदास्तस्योदीच्यां विदधति वतेलावृतमभि ॥
 जनानांमानन्दं दधिमधुसितादुग्धघृतसङ्घ-
 विभूषा वस्त्रार्धैरपि विविधमोज्यैरनुदिनम् ॥११६॥
 तद् गृह्णातां नवलयः पलितं जनानां
 स्वेदोद्गमो विविधविघ्न भवानचिन्ता ॥
 वैवर्ण्यमश्रुजडता त्रिविधो न तापो
 दौर्गन्ध्यमिन्द्रियहतिर्न जरा न मृत्युः ॥११७॥

विंशतिः केशराकाराः कुरङ्गकुररादयः ॥
 सर्वतः पर्वता मेरोः कणिकाश्च चकासति ॥११८॥
 जठरो देवकृष्टश्च मेरोः प्राच्यां घरावरौ ॥
 सहस्रयोजनादग्रे द्विसहस्रं पृथुन्नतौ ॥११९॥
 अष्टादशसहस्राणि योजनानामुदग्गतौ ॥
 पवनः पारियात्रश्च प्रतीच्यां तस्य संस्थितौ ॥१२०॥
 कैलाशः करवीरश्च दक्षिणस्यामवस्थितौ
 त्रिमृङ्गभक्तौ तस्मादुदीच्यामुपफल्गिणौ ॥१२१॥
 मेरौ नवपुराणि स्युर्मनोवत्यमरावती ॥
 तेजोवती संयमनी तथा कृष्णाङ्गना परा ॥१२२॥
 श्रद्धावती गन्धवती तथाचान्या महोदया ॥
 यशोवती च ब्रह्मेन्द्रब्रह्मादीनां ययाक्रमम् ॥१२३॥
 विष्णुनामपदाङ्गुलं भिन्ना ब्रह्माण्डतश्चुता ॥
 मेरुस्थब्रह्मसदने चतुर्धा याति जाह्नवी ॥१२४॥

1. मेरौ नव पुराणि—

(i) मनोवती ।	(ii) अनरावती ।
(iii) तेजोवती ।	(iv) संयमनी ।
(v) कृष्णाङ्गना ।	(vi) श्रद्धावती ।
(vii) गन्धवती ।	(viii) महोदया ।
(ix) यशोवती ।	

1. मेरुस्थ ब्रह्मसदनात् जाह्नवी गतिश्चतुर्धा—

(i) सीता गन्धमादनं गच्छति ।
(ii) मद्रा क्षारमारगं याति ।
(iii) महाश्वरा मात्यवन्तं याति ।
(iv) केतुमाला पश्चिमं सागरं गच्छति ।

१. संयमनी—४०

२. कृष्णाङ्गना—४०

सीता निरश्विसदनाद्गन्धमादनमोयुपी ॥
 भद्राश्वमन्तरा प्राच्यां क्षारसागरगामिनी ॥१२५॥
 चक्षुर्मान्यवतः शृङ्गं गाहमाना महाजवा ॥
 केतुमाता प्रसर्पन्ती पश्चिमं याति सागरम् ॥१२६॥
 मद्रा सुमेरुशिखराद्दुदकागार गामिनी ॥
 शृङ्गवन्तमतिक्रम्य प्रविशत्युत्तरान् कुरुन् ॥१२७॥
 तथैवालकनन्दापि हेमकृटावघट्टिनी ॥
 वहन्ती भारते वर्षे दक्षिणं याति सागरम् ॥१२८॥
 यामसि व्रजतः पुंसः पूर्वपुण्यैः पदे पदे ॥
 राजसूयाश्वमेधादि यज्ञानां सुलभं फलम् ॥१२९॥
 भारते कुरुते जन्तुर्यत्तु कर्मशुभाशुमम् ॥
 द्वीपान्तरे तस्य भोगः स्वर्गे च नरकेषु च ॥१३०॥
 वर्षान्तरेषु पुरुषोऽप्युतवर्षजीवी
 स्वस्वर्गशेषमुखभोगकृतावतारः ॥
 नागायुतोऽद्भुतबलो वनितैकगर्भा
 त्रेतासमो भवति तत्र समोपि कालः ॥१३१॥
 विहरन्ति तत्र वनितासखाः सुरा
 विपिषु फूलनववन्लिचारुषु ॥ -
 कलहंससारसकृतस्वनास्वलं
 मणिदीर्घिकासु विकलोत्पलामु च ॥१३२॥
 इलायुते चन्द्रघरः परः पुमान्
 शिवा प्रकोपादितरास्तु योषितः ॥
 स्तुवन्ति संरुर्षणमत्रदेवतं
 यशोमिरस्यैव सदा सुमङ्गलः ॥१३३॥

भद्रस्रवास्तु भद्राश्चेद्धर्मस्रजुः समाहितः ॥
स्तौति सर्वैर्निजजनैर्हयग्रीवं रमापतिम् ॥१३४॥

प्रह्लादो हरिवर्षे
वर्षस्थैः सञ्जनैः सहितः ॥
नरहरिसुज्ज्वल यशसं
भक्त्या रोमाञ्चितः स्तौति ॥१३५॥

केतुमालेऽपि भगवान् कामदेवो हरिः श्रिया ॥
स्तूयते रुचिरालापस्मितालोकमनोहरः ॥१३६॥

रम्यके च मनुः स्तौति मत्स्यरूपिणमीश्वरम् ॥
वदर्षपुरुषैः सर्वैः पुरा तस्मै प्रदर्शितम् ॥१३७॥

हिरण्मये च तिष्ठन्तं कूर्ममूर्तिं मधुद्विपम् ॥
वर्षस्थैः पुरुषैः स्तौति पितृणां पतिर्यमा ॥१३८॥

उत्तरेषु कुरुषु स्थितो हरिः
सौकरं मखमयं वहन् वपुः ॥
स्तौति तं वसुमती समन्विता
वर्षवासिपुरुषैः प्रहर्षितैः ॥१३९॥

सीतापतेः किं पुरुषे हनूमान्
युतः स्तुतिं किं पुरुषैः करोति ॥

उदारतामस्य जनानुरागं
स्मरन् परं प्रेमसमुद्रमग्नः ॥१४०॥

श्रीपतिं भारते वर्षे नरनारायणात्मकम् ॥
नारदः सांख्ययोगाभ्यां प्रजाभिः स्तौति सद्भक्तः ॥१४१॥
श्रीशैलो विन्ध्यः सद्याद्याश्च महीधराः ॥
नर्मदाद्याश्च सरितो भारते सन्ति भूरिशः ॥१४२॥

वाञ्छन्ति भारते वर्षे जन्म देवगणा अपि ॥
 यत्र सद्यः शुभाचारीर्वासुदेवः प्रसीदति ॥१४३॥
 वदन्त्यप्यायुषद्वीपान् जम्बूद्वीपस्य मर्दनं ? ॥
 स्वर्णप्राश्वश्वमुक्तस्य आवर्तन इति स्मृतः ॥१४४॥
 उक्तो रमणकौमन्दहरिणा पाञ्चजन्यकः ॥
 सिंहलश्चैव लङ्का च नामतः परिकीर्तिताः ॥१४५॥
 लक्ष्ययोजनविस्तारः समन्तात् धारसागरः ॥
 जम्बूद्वीपात्ततः प्लक्षद्वीपस्तु द्विगुणो मतः ॥१४६॥
 प्लक्षो जम्बू प्रमाणोऽस्ति सौवर्णो द्वीपनामकृत् ॥
 तस्मिन्नास्ते सदा सप्तजिह्वो देवस्तनूनपात् ॥१४७॥
 प्रियव्रतमुतस्तस्मिन्निष्मजिह्वो विरक्तर्थाः ॥
 विमज्य सप्तवर्षाणि स्वपुत्रेभ्यो ददौ किल ॥१४८॥
 शिवं च यवसं चैव सुमद्रं शान्तमेव च ॥
 क्षेमामृताभयानि स्युस्तस्मिन् वर्षाणि नामतः ॥१४९॥
 मणिकूटो वज्रकूट इन्द्रसेनस्तथैव च ॥
 ज्योतिष्मांश्च सुपर्णांश्च हिरण्यधीतिनामकः ॥१५०॥
 मेघमाल इति प्रोक्ता मर्यादागिरयस्तथा ॥
 सप्तैव तत्र वर्षाणां समानां भेदकारकाः ॥१५१॥
 अरुणा नृमणाङ्गिरसा
 सावित्री सुप्रभाता च ॥
 प्रथिता ऋतम्मरारल्या
 नदी च सत्यम्मरा तत्र ॥१५२॥
 हंसापतगोर्द्वीपनाः
 सत्यांगास्तत्र वर्णाश्च ॥

उपतिष्ठन्ते

निगमै-

र्भगवन्तं

भास्करं

भक्त्या ॥१५३॥

समेन क्षरसोदेन प्लक्षद्वीपः समावृतः ॥

द्विगुणः शाल्मलिद्वीपः प्लक्षतुल्योऽत्र शाल्मलिः ॥१५४॥

गरुडस्य गृहं तत्र श्रुत्या यः स्तौति केशवम् ॥

प्रियव्रतसुतोपज्ञवाहुस्तत्र विभक्तवान् ॥१५५॥

वर्षाणि सप्तपुत्रेभ्यः शृणु तन्नाम मर्दन ? ॥

सुरोचनं सौमनसं वर्षं रमणकंस्तथा ॥१५६॥

देववर्षं पारिभद्रमाप्यापनमिति स्मृतम् ॥

अविज्ञानं च गिरयः स्वरसः शतशृङ्गकः ॥१५७॥

वामदेवश्च कुन्दश्च कुमुदः पुष्पवर्षकः ॥

सहस्रश्रुतिरित्येव सरितोऽनुमतिः स्मृताः ॥१५८॥

सिनीवालीसरस्वत्यौ कुहूश्च रजनी तथा ॥

नन्दा राकेति कथिता वर्णः श्रुतिघरः स्मृतः ॥१५९॥

तथावीर्यघरश्चैव वसुन्धर इपुन्धरः^१ ॥

यजन्ते वेदविद्वांसो देवं कुमुदवान्धवम् ॥१६०॥

समेन शाल्मलिद्वीपः सुरो देनावृतो^२ वहिः ॥

द्विगुणोतः कुशद्वीपः कुशोत्रज्वलनोपमः ॥१६१॥

हिरण्यरेता इत्युक्तः प्रियव्रतसुतो नृपः ॥

विभज्य सप्तवर्षाणि स्वसुतेभ्यो न्यवेदयत् ॥१६२॥

१. इगु-ख०

२. देवावृतो-क०.

वसुध वसुदानथ स्मृतो दृढरुचिस्ततः^१ ॥

सत्यव्रतो नाभिगुप्तो विविक्तो नामदेवकः ॥१६३॥

इति तस्य सुतावर्षो नामान्येतादृशानि च ॥

शैलाश्चक्रश्चतुःशृङ्गः कपिलश्चित्रकूटकः ॥१६४॥

दैवानीकश्चोर्ध्वरोमा द्रविणः प्ररिकीर्तिताः^२ ॥

सरितो रसकुल्या च मधुकुल्या तथैव^३ ॥१६५॥

श्रुतविन्दा मित्रविन्दा देवर्गमा घृतन्युता ॥

मन्त्रमालेति कथिता विणशिवः क्रमतःशृणु ॥१६६॥

कुशलः कोविदश्चैवाभिपुक्तः कुलकस्तथा ॥

प्रजानभःसदामास्यं^४ वैश्वानरमुपासते ॥१६७॥

कुशद्वीपो घृतोदेन^५ समेन बहिरावृतः ॥

ततो बहिस्तद्विगुणः क्रौञ्चद्वीपोऽस्ति मर्दन ॥१६८॥

क्रौञ्चो नाम महाशैलस्तस्य संज्ञा प्रवर्तकः ॥

न केवलं गुहस्यापि क्रौञ्चदारणनामकृत् ॥१६९॥

पुरा प्रकोपाच्छिरिवाहनेन

शक्त्या स्वशक्त्या व्रणितस्य तस्य ॥

दुग्धो दधिद्वीपसमा व्रणस्य

पूर्यं ध्रुवं सिञ्चति किञ्च दुग्धैः ॥१७०॥

१. दृढरुचिस्ततः-त०

२. दैवानी-त०

३. तथैव-त०

४. मास्यं-त०

५. घृतोदेन-त०

प्रियव्रतस्य पुत्रोऽत्र घृतपृष्ठो ददौ पुरा ॥
 वर्षाणि पुत्रनामानि पुत्रेभ्यः सप्त मर्दन ? ॥१७१॥
 आमो मधुरूहो मेघपृष्ठो^१ भ्राजिष्ठसंज्ञकः ॥
 सुधामा लोहितार्णश्च वनस्पतिरिमे सुताः ॥१७२॥
 शुक्रश्च वर्द्धमानश्च भोजनशोपवर्हिणः ॥
 नन्दश्च नन्दनश्चैव सर्वतोभद्र इत्यपि ॥१७३॥
 शैला नद्यो^२ भयामायामृतौघाऽप्यार्यका^३ तथा ॥
 उक्ता तार्थवती शुक्ला सपवित्रवती मता ॥१७४॥
 वर्णास्तु पुरुषस्तत्र ऋषभो द्रविणस्तथा ॥
 देवकोञ्जलिना यान्ते सायादेवीमुपासते ॥१७५॥
 ततःपरस्ताद् क्षीरोदाच्छाकडीपोजस्ति मर्दन ? ॥
 द्वात्रिंशलक्षगणितयोजनायाम एष तु ॥१७६॥
 शाकस्तरुस्तं द्वीपं तु सुरभीकुरुतेऽभितः ॥
 प्रियव्रतसुतो मेघातिथिस्तत्र विमज्य तु ॥१७७॥
 सप्तवर्षाणि पुत्रेभ्यस्तन्नामानि ददौ पुरा ॥
 पुत्राः पुरोजवास्तस्य मनोजव इति स्मृतः ॥१७८॥
 पवमानश्च कथितो धूम्रानोकस्तथैव च ॥
 चित्ररेफो निगदितो बहुरूपः प्रकीर्तितः ॥१७९॥
 विश्वाधारश्च गिरय ईशान उरुभृङ्गकः ॥
 बलभद्रश्च कथितस्तथा शतकसेरकः ॥१८०॥

१. पृष्ठो—क०

२. नद्योनद्यो—क०

३. भयामृतौघाया—क०

उक्तः सहस्रस्रोतश्च देवपालमहानसौ ॥
 नद्यस्तत्राज्प्युदासंज्ञीत्युभयसृष्टिरेव च ॥१८१॥
 उक्त्वा पराजिता पञ्चपदी च परिकीर्तिता ॥
 सहस्रस्तुतिसंज्ञा च तथा निजधृतिः स्मृता ॥१८२॥
 वर्णा ऋतव्रतः सत्यव्रतो दानव्रतस्तथा ॥
 अनुव्रतोऽनिलं देवं प्राणायामैरुपासते ॥१८३॥
 २दण्डिमण्डोदधिर्द्वीपं समस्तमुपगृहते ॥
 परस्तात्पुष्करद्वीपो द्विगुणंस्तत्र पुष्करम् ॥१८४॥
 कनकायुतपत्राणि चासनं परमेष्ठिनः ॥
 प्रियव्रतमुतो वीतिहोत्रः स्वात्मजयोरदात् ॥१८५॥
 वर्षं रमणकं चैव घातकिञ्चतदाख्ययोः ॥
 मानसोत्तरसंज्ञोऽस्ति योजनायुतमायतः ॥१८६॥
 तुङ्गस्तया द्वीपमध्ये वर्षसीमाकरो गिरिः ॥
 दिक् चतुष्टयवर्तिन्यः शक्रादीनां पुरोञ्च च ॥१८७॥
 परितो भ्रमतो मेरुं रवेः संवत्सरात्मकम् ॥
 अहोरात्रेण देवानां चक्रं भ्राम्यति तत्र च ॥१८८॥
 स्वकर्मणा विशुद्धेन पुरुषाः परमेष्ठिनम् ॥
 यजन्ते विश्वकर्मारं देवानां प्रपितामहम् ॥१८९॥
 स्वाद्दकेन द्वीपोऽयं समेन परिवेष्टितः ॥
 ततः परस्तादचलो लोकालोको ध्यवस्वितः ॥१९०॥

१. सर्वस्मिन् षष्पमाने द्वीपे चत्वारिष्वप्सुनि बभितानि सन्ति । नद्यः, गिरयः, वर्णाः, जयातराश्च ।

२. दण्डिमण्डो—क०

प्रकाशस्यान्धकारस्य मर्यादाकारकः स च ॥
 योजनानां सार्धकोटिः सप्तलक्षी च सार्धिका ॥१९१॥
 मेरोः परस्ताद् भूरस्ति मानसोत्तरतः पुरः ॥
 तावती स्वादुजलतः समुद्रात्परतो मही ॥१९२॥
 तत्र तु प्राणिनः सन्ति ततः काञ्चनमेदिनी ॥
 एकोनचत्वारिंशद्भिः लक्षैः कोट्यष्टकं युतम् ॥१९३॥
 योजनानां तु सा तत्र देवा दीव्यन्ति नेतरे ॥
 लोकालोकस्य शैलस्य, मेरांश्चान्तरमेकतः ॥१९४॥
 सार्द्धद्वादशकोट्यः स्युर्योजनानां महामते १ ॥
 ध्रुवादप्युन्नतो यस्मान्लोकालोको महाचलः ॥१९५॥
 ततस्तं नातिवर्तन्ते^१ सूर्यादीनां गभस्तयः ॥
 १अन्धकारो योजनानां सार्द्धद्वादशकोटयः ॥१९६॥
 ततः परस्तात्कथिता विशुद्धा योगिनां गतिः ॥
 भूमण्डलमिदं सौम्य १, पञ्चाशत्कोटियोजनम् ॥१९७॥
 ऋषभः पुष्करचूडो वामनसंज्ञोपराजितो दिक्षु ॥
 शिरसा भुवं दधाना दिशागजायोजिता विधिना ॥१९८॥
 ऊर्ध्वखण्डप्रमाणं तु पञ्चाशत्कोटि योजनम् ॥
 पञ्चविंशतिकाद्यस्तु खण्डयोरन्तरं विदुः ॥१९९॥
 कालस्य च दिशां चैव जनानामायुपस्तया ॥-
 निमित्तं कर्मणा कर्म साक्षी सूर्यो विभाजकः ॥२००॥

१. सूर्यादीनां किरणानि लोकालोक पर्वतं नातिवर्तन्ते तस्यात्पुत्रतत्त्वान् ।

२. अन्धकारात्परस्तात् योगिनां गतिः कथिता । अन्धकारस्य च योजनानां सार्धं द्वादश-
कोटयो गतिः ।

युगाक्षकोटिवद्वस्य वायुपाशस्य कर्षणात् ॥
 ध्रुव्णेणारोहणं भानोः प्रवेशोच्चरमण्डले ॥२०१॥
 बाह्यं तु मण्डलं याति शीघ्रस्तदक्षिणायने ॥
 रात्रिवृद्धिर्दिनहासस्ततो भवति मर्दनं १ ॥२०२॥
 वैषु वैपाशसाम्येन सममण्डलवेशने ॥
 समागतिर्दिनमणोरहोरात्रसमानता ॥२०३॥
 मेपेतुलायामेकस्मिन्नहोरात्रे समानता ॥
 तथापि सूक्ष्मवैषम्यात्साम्यमित्येव कीर्त्यते ॥२०४॥
 ष्टुद्धिहासौ प्रतिदिनं विषमौ सूक्ष्मदर्शने ॥
 तथापि घटिकामासे सामान्येन प्रकीर्तिताः ॥२०५॥
 धृपमे मिथुने ष्टुद्धिर्दिनानां कर्कटादिषु ॥
 हासः किं तु निशोपेक्ष्यष्टुद्धिरित्येव कीर्त्यते ॥२०६॥
 मन्दशीघ्रसमा नाभिर्गतिभिर्मानसोचरे ॥
 नवकोटयैकपञ्चाशन्लक्षं आम्यति मास्करः ॥२०७॥
 सर्वग्रहाणां त्रीण्येव स्थानानि शृणु मर्दनं १ ॥
 स्थानं जरद्भवं मध्यं तथैतावच्चतुत्तरम् ॥२०८॥
 वैश्वानरं^१ दक्षिणतो निर्दिष्टमिह तत्त्वतः ॥
 वीथीत्रयेण प्रत्येकं त्रियामार्गं^२ प्रचक्षते ॥२०९॥
 अश्विनीकृत्तिकायाम्ना नागवीथीति शब्दिता ॥
 रोहिण्यार्द्रामृगशिरे गजवीथ्यमिधीयते ॥२१०॥
 पुष्योश्लेषा तथादित्या वीथी चैतावती मता ॥
 एतास्तु वीथयस्त्रिस्र उत्तरोमार्गं उच्यते ॥२११॥

१. वीत्तानसं—१०

२. मार्गो—१०

तथा द्वे चापि फल्गुन्यौ मघा चैवार्पभीमता ॥
 हस्तश्चित्रा तथा स्वाती गोवीथीति जु^१शब्दिताः ॥२१२॥
 ज्येष्ठा विशाखा मैत्रश्च वीथी जारद्वी मता ॥
 एतास्तु वीथयस्तिस्त्रो मध्यमो मार्ग उच्यते ॥२१३॥
 मूलापाढोत्तरापाढा^२ अजवीध्यमिशब्दिता ॥
 श्रवण च धनिष्ठा च मार्गी^३ शतभिषक् तथा ॥२१४॥
 वैश्वानरी भाद्रपदे^४ रेवती चेति कीर्तिता ॥
 एतास्तु वीथयस्तिस्त्रो दक्षिणो मार्ग उच्यते ॥२१५॥
 मानसोत्तरशैलोऽस्ति सुमेरोः पूर्वतः पुरी ॥
 देवघानी सुरेशस्य दक्षिणे समवर्तिनः ॥२१६॥
 संयमन्यभिधेया च निम्लोचन्यपि वारुणी ॥
 विभावर्युत्तरे सौम्या क्रमास्तासु भवन्ति च ॥२१७॥
 उदयोऽपि च मध्याह्नोऽस्तमयश्च निशीथकः ॥
 सुमेरोर्दक्षिणे तेषामैत्राः पूर्वोदयो मताः ॥२१८॥
 पश्चिमस्थास्तु याम्यायाः पूर्वाद्या हरितो विदुः ॥
 उत्तरस्थाः सुमेरोर्या वारुण्यास्तु च ता विदुः ॥२१९॥
 याः पूर्वे तास्तु सौम्यायाः प्राच्याद्या जानते दिशः ॥
 मेरुस्थानां तु मध्याह्ने सदा तिष्ठति भास्करः ॥२२०॥
 प्रदक्षिणावर्तवहन् प्रवहाख्येन वायुना ॥
 भ्रमञ्ज्योतिश्चक्रशान्मेरुर्दक्षिणतो रवेः ॥२२१॥

१. ती—र०

२. पाढी—र०

३. भिषा—र०

४. भाद्रपदी—र०

निःसरन्निव यत्राको भूमेस्तत्रोदयं विदुः ॥
प्रविशन्निव यत्रास्यां तत्रास्तमय उच्यते ॥२०२॥
उदयास्तमयौ चैव सर्वकालं तु सम्मुखौ ॥
दिशास्वशेषासु तथा जानीहि विदिशासु च ॥२०३॥
यैर्यत्र दृश्यते भास्वान् स तेषामुदयः स्मृतः ॥
तिरोभावं च यत्रैति तत्रास्तमय^१ उच्यते ॥२०४॥
नास्तं गमनमर्कस्य नोदयः सर्वदा सतः ॥
उदयास्तमयाख्यं हि दर्शनादर्शनं रवेः ॥२०५॥
शक्रादीनां पुरे तिष्ठन् स्पृशन्त्येष पुरत्रयम् ॥
विकर्णां द्वौ विरुर्णस्यस्त्रीन्कोणान्द्वे पुरे तथा ॥२०६॥
यस्य यत्रोदितः सूर्यः सा प्राची तस्य वामतः ॥
मेरुस्तद्द्वीपवर्षाणां सर्वेषामुत्तरः स^२ तु ॥२०७॥
योजनानां चतुस्त्रिंशच्छेषाण्यष्टशतानि च ॥
मुहूर्तेन रयो गच्छन् पुरीभ्राम्यति भास्वतः ॥२०८॥
एकचक्रो द्वादशारः पण्णमिश्च त्रिनाभिक्रः ॥
संबत्सरात्मको भानोभ्रामित्याकाशगो रयः ॥२०९॥
तस्य नीडस्तु षट्त्रिंशच्छेषयोजनमापतः ॥
विस्तीर्णस्तुर्यभागेन तावानेव युगः स्मृतः ॥२१०॥
अरुणः सारविस्तस्य सप्ताङ्गा वामगामिनः ॥
अधो मेरौ परस्त्वक्षौ वायुस्यो मानसोत्तरे ॥२११॥

१. सूर्यस्योदयस्यास्तस्य च न किञ्चिद्विज्ञेयो नियमः ॥ परंतु यत्र दृश्यते भास्वान् स तेषामुदयः, यत्र च तिरोभावः यानि तत्रास्तमयः । इयं रवेर्दर्शनादर्शनं उदयास्तमयास्तमयमिति ।

२. प्राक् प्रत्ययुदयवर्षाण्यन्तम् ।

लक्षत्रये योजनानां नक्षत्राणां स्थितिस्ततः ॥
 द्विलक्ष्यमुशना भानोः पुरः पश्चात्सह व्रजन् ॥२४३॥
 लक्षद्वये योजनानां बुधस्तस्योपरि स्थितः ॥
 भास्वतः पुरतः पश्चात्सह वा परिमर्पति ॥२४४॥
 लक्षद्वये योजनानां बुधादूर्ध्वे कुजस्थितिः ॥
 द्विलक्षयोजने तस्मादूर्ध्वे देवगुरोः स्थितिः ॥२४५॥
 'द्विलक्षयोजने तस्मादूर्ध्वे सूर्यसुतः स्थितः ॥
 तथैकादशलक्षोर्ध्वे स्थिताः सप्तर्षयस्ततः ॥२४६॥
 सप्तयोदशलक्षाणि योजनानां स्थिता ध्रुवः ॥
 ऋषिभ्य ऊर्ध्वं सचरैः^२ क्रियते यः प्रदक्षिणः ॥२४७॥
 ज्योतिश्चक्रमिदं प्राहुः शिशुमारप्रतिष्ठितम् ॥
 धृतमीशेच्छर्यैवैतत् तत्र वा वायुमण्डले ॥२४८॥
 रवेरधस्तात्स्वर्मानुस्तिष्ठत्ययुतयोजने ॥
 पिदधाति रविं यत्तु ग्रहणं तत्प्रचक्षते ॥२४९॥
 अयुतयोजनमुक्तमहर्षते^३
 रपिसहस्रमितं तु निशापतेः ॥
 त्र्यविकर्पंक्तिमहस्रमितं विदु-
 र्बुधगणास्तममः सलु मण्डलम् ॥२५०॥
 भूर्लोकश्च भुवर्लोकश्च व्रध्नावधिरुद्राहतः ॥
 आदित्यादाध्रुवं सौम्य ? स्वर्लोक इति गीयते ॥२५१॥

१. विलस-४०

२. सचरै-५०

३. महर्षति-४०

महलोकस्ततोप्युर्ध्वमेककोटिप्रमाणतः ॥
 कोटिद्वयं तु संख्यातो जनो भूलोकतो जनैः ॥२५२॥
 चतुःकोटिप्रमाणस्तु तपोलोकोऽस्ति भूतलात् ॥
 उपरिष्ठात्क्षितेरष्टौ कोटयः भव्यमीरितम् ॥२५३॥
 भूमेरधस्ताद् भुवनानि सप्त
 प्रत्येकतुङ्गायुतयोजनानि ॥
 माया विना यत्र मयेन पुर्यः
 सुवर्णरत्नैरचिता विभान्ति ॥२५४॥
 अतलं वितलं चैव सुतलं च तलातलम् ॥
 महातलमिति प्रोक्तं रसातलमतः परम् ॥२५५॥
 पातालमुच्यते तेषु स्वर्गादप्यधिकं सुखम् ॥
 देत्यनागा जरामृत्युरोगदुःखविवर्जिताः ॥२५६॥
 वाप्यः प्रफुल्लकमला विमलाम्बुपूर्णाः
 स्वर्णालवालधरणीरुहरम्यतीराः ॥
 सोपानसञ्चरदनुत्तमनागकन्या
 मञ्जीरमञ्जुनिनदैर्मदयन्ति चेतः ॥२५७॥
 मयपुत्रो बलो नाम निवसत्यतले सुरः ॥
 येन पणवतिर्मायाः कृता मायाविभिर्घृताः ॥२५८॥
 जन्ममाणस्य वदनाच्चित्तस्तस्याऽभवन् स्त्रियः ॥
 स्वैरिणी कामिनी चैव पुंश्रुला जनमोहिनी ॥२५९॥

1. अतल, वितल, सुतल, तलातल, गृहानल, रसानल पातालमिति भूतालापस्तान् ।

2. पुर बने नामाऽमु रोजले - रविवन् । जन्मनापत्य नर्य वदनात् तित्त्व स्त्रिय स्वैरिणी कामिनी पुंश्रुलो चेति निमृता ।

१. 'कोट्य स' इति नास्ति 'क' इत्यत्र ।

२. दैत्या-क०

१ वितले सुरतासक्तो भवान्या हाटकेधरः ॥
 हाटकान्तस्य वीर्येण नदी तस्यास्तु हाटकम् ॥२६०॥
 सुतले तु ततोघस्तादास्ते दैत्यपतिर्गलिः ॥
 यस्य भक्त्यावशो विष्णुर्गदायान् द्वारि तिष्ठति ॥२६१॥
 निरस्तो येन दिग्जेता पादाङ्घ्रिभेन रावणः ॥
 लघुगारवमुत्सृज्य प्रयातायुतयोजने ॥२६२॥
 तलातले ततोघस्तान्मयो नाम महानुरः ॥
 त्रिपुराराविना विष्णोश्चक्रात् त्रातोवतिष्ठते ॥२६३॥
 महातले काद्रवेयागणाः क्रोधशामिघः ॥
 तसकाद्या वैनतेयाद्विम्यतो नित्यमासते ॥६६४॥
 रसातले ततोघस्तादैतेया दानवास्तथा ॥
 निवातकरचा नाम कालेयाः पण्योजपि च ॥२६५॥
 वसन्ति देवदोग्धारो हिरण्यपुरमासिनः ॥
 शुन्या समरया प्रोक्ताः परुषं ते च विम्यति ॥२६६॥
 पाताले च ततोघस्ताद्दामुकिप्रमुखा मृशम् ॥
 कणामणिऋतोद्योताभित्तिष्ठन्ति रहुमस्तका ॥२६७॥

I (१) वितले हाटकेधर ।

(II) सुतले गलि ।

(III) तलातले मयो नाम ई प ।

(IV) महातले काद्रवेया गण ।

(V) रसातले दैनया दानवा कालेया पण्यश्च ।

(VI) पाताले ।

(VII) पातालादपस्तासहस्रवदन रोष ।

१. रावण-क०

२. ययाता-क०

योजनानां सहस्राणि त्रिंशस्तस्याप्यघो विभुः ॥
 श्रीमान्सङ्कर्षणः शेषः सहस्रवदनः स्थितः ॥२६८॥
 क्वचिन्मूर्धनि यस्येयं फणामणिगणोज्वले ? ॥
 भूमिः सिद्धार्थवद्भाति मपर्वतवनार्णवा ॥२६९॥
 इति निशम्य तु मर्दन उक्तवान्
 वद पिरोः नरकाः क्व ? कथं जनः ? ॥
 नरकमेति कथं दिवमश्चति
 प्रथय कर्मगतीः पृथुचेतन ? ॥२७०॥
 ऊचे गुरुर्भुवोधस्तादृष्टाविंशतिसंख्यकाः ॥
 जलादुपरि^१ वर्तन्ते नरकाः पापिदण्डदाः ॥२७१॥
 वैवश्वतस्य नगरी दक्षिणस्यां दिशि स्थिता ॥
 अग्निष्वात्तादयस्तत्र पितरो नरका अपि ॥२७२॥
 तामिस्रश्चान्धतामिस्रो महारौरवसंज्ञकः ॥
 कुम्भीपाको रौरवश्च कालसूत्रमुदीरितम् ॥२७३॥
 असिपत्रवनं प्रोक्तं तच्छंकरमुखं पुनः ॥
 अन्धकूपश्च संदंशः कृमिभोजन उच्यते ॥२७४॥
 तप्तसूर्भिः प्रकथितो वज्रकंटकशाब्जमली ॥
 क्षारकर्दमनामा च सरक्षोगणभोजनः ॥२७५॥
 वैतरणी पृथदोला लाभश्च प्राणरोधाख्यः ॥
 विशसनमवीचिरुक्तो यः पानंत्यारमे पादः ॥२७६॥

1. श्लोक सं० २७१ तः नरकवर्णनं नानवेन कृतमस्ति ।

2. भुवोधस्ताज्जलादुपरि नरकाः सन्ति ॥

तत्र तामिस्रःतयः पञ्च नरकाः शालसूत्रमिति वक्ष्यते ।

शूलप्रोतो दन्दशूकस्तथा बटतिरोधनः ॥
 पर्यावर्तनमंज्ञश्च सूचीमुरगमिति स्मृतः ॥२७७॥
 विचापत्यकलत्राणि परस्य हरते तु यः ॥
 तामिस्रे ताडितो याम्यैः स मोहमधिगच्छति ॥२७८॥
 वञ्चयित्वा तु पुरुषं तस्य दारघनादिकम् ॥
 यो भुङ्क्ते सोऽन्यतामिस्रे वृथयते नष्टदृष्टमितिः ॥२७९॥
 निमितिं भूतद्रोहेण कुडुम्बं केवलं तु यः ॥
 रौरवे रुरुभिः क्रूरैर्हिंस्यते म्रियते न सः ॥२८०॥
 स्वदेहपोपको यस्तु केवलं क्रूरकर्मणा ॥
 स महारौरवे हिंस्रैः क्रव्यादैः परिभूयते ॥२८१॥
 यः पशून्यक्षिणो हन्ति करुणापरिवर्जितः ॥
 कुम्भीपाकं तमे तैले यमदूतैः स पच्यते ॥२८१॥
 अग्न्यर्कनभेऽयुतयोजने च
 ताम्रे समन्ताज्ज्वलदग्निताम्रे ॥
 स कालमूत्रे परिदहते यो
 देवं द्विजं द्वेष्टि निजं च तातम् ॥२८३॥
 अनापदित्यनेद्वेदमार्गं पाण्डमेति यः ॥
 असिपर्त्रद्विधारः स छिद्यते कशयाहतः ॥२८४॥
 राजा वा राजपुरुषो दण्ड्ये दण्डं दधाति यः ॥
 स शूकरमुत्से गाढमिक्षुवत्परिपीडयते ॥२८५॥
 यूकामरकुणमक्षिकं च मशका येरक्तमोज्या कृता
 मिश्रेमेन विवेकशून्यमनसो जानन्ति नान्यप्ययाम् ॥

तान् यो हन्ति विवेकवान् हि मनुजः क्षिप्तान्धकूपे स तै-
र्दष्टो नष्टमतिभ्रमत्यविरतं ध्वान्ते नितान्ताकूलः ॥२८६॥

न जुहोति यो न ददाति पञ्चमखान्करोति न मन्दधी-
रुदरम्भरिर्वलिपुष्टवत्स्वयमत्ति नित्यमृपाजितम् ॥
कृमिमक्ष्यमाणकलेवरो व्यथितः क्षुधा परितो भ्रमन्
कृमिमोजने कृमिमोजनो बहुयोजने स विपीदति ॥२८७॥

हिरण्यरत्नं विप्रस्य यश्चोरयति मूढधीः ॥
सन्देहे सप्तसदंशैः पिशितं तस्य कृष्यते ॥२८८॥

अगम्यामगम्यं स्त्रियं वा पुमांसं
नरः कामिनीकामतः संसृजन्तौ ॥
समालिङ्गितौ लोहद्वम्प्याग्निमध्या
महावेदनां सप्तसूमां लमन्ते ॥२८९॥

यः सर्वगामी पश्चादिगन्ता कामी नराधमः ॥
कर्पन्ति तं समारोप्य वज्रकण्टकशाल्मलीम् ॥२९०॥

रूपशोणितविष्मूत्रमांसकैशवसा मृतिम् ॥
भिन्दन्ति घर्मसैन्ये वैतरिण्यां पतन्ति ते ॥२९१॥

वृषलीपतयो विनष्टशौचा
गतलज्जाः पशुशृत्तिमाचरन्तः ॥
मलशोणितमूत्रपृथूपूर्णे
तदनन्ते नरकाण्वे पतन्ति ॥२९२॥

ये विश्वकद्रुमिरुपद्रुतवत्यजीवा
हिंसा विहाररसिका हरिणान् हरन्ति ॥
ते प्राणरोघनिरये यमदूतबाणै-
र्विद्धाः श्वसन्ति निपतन्ति घरां सुराधाः ॥२९३॥

दाम्बिका दम्भयज्ञेषु ये निघ्नन्ति वृथा पशून् ॥
निघ्नन्ति तान्विशसने नरके यमकिङ्कराः ॥२९४॥

ग्रामे येऽग्निमुचो विलुण्ठनकृतो लुण्ठन्ति सार्थांश्च ये
खादन्त्युन्नतवज्रसारदशना उत्कृत्य कृत्तिं उल्लास ॥
साक्ष्यो योऽनृतमाह मोहनको-नृणां क्रये विक्रये
कर्ता मानतुलादिकृटमनृजुसोऽघःशिराः पात्यते ॥२९५॥

शैलाग्रान् शतयोजनाजङ्घनिभि वीचौ शिलासङ्घटे
निर्मिन्नस्तिलशो न मृत्युमयते भूपस्ततः पात्यते ॥२९५॥^{1A}
द्विजो द्विजस्य पत्नी वा सुरां पित्रति-मोहतः

अपः पाने द्रतं लोहं पात्यन्ति तु तौ चलाः ॥२९६॥

अपकृष्टोऽप्रमन्येत स्योत्कृष्टांस्तु मदेन यः ॥
स क्षारकर्दमे मुङ्क्तेऽयाक्शिरास्तीव्रवेदनाः ॥२९७॥

पशुकृता ये पुरुषा यजद्भिः
कामैरनेकैरिह भृतसंधान् ॥
विदार्य रक्षोगणभोजने तान्
परश्वधैस्ते रुधिरं पित्रन्ति ॥२९८॥

ये विद्रवास्य प्रोतेः शूले
जन्तुव्रातैः^२ संक्रीडन्ते ॥

शूलप्रोते शूलप्रोता-
स्ते कद्गाघेनिष्पृष्यन्ते ॥२९९॥

1, प्रथमद्वितीयचरणयोरभाव पाशुनिपाद्यत ।

१. श्वयं -क०

२. जन्तुव्रातै -क०

३. स्तेतुःशूल -क०

उद्वेलयन्ति भूतानि ये क्रूरमनसस्तु तान् ॥
 १दन्दशूके दन्दशूका दंशन्ति बहुभिर्मुखैः ॥३००॥

अन्धावटे कुसूले
 जनान्निरुन्धन्ति ये दर्पान् ॥
 अवटनिरोधननरके
 तेऽगरधूमैर्निरुच्यन्ते ॥३०१॥

अतिथीन् गृहागतान्यो
 वक्रदृशा पश्यति क्रूरः ॥
 पर्यावर्तननरके
 तदक्षि गृद्घ्रादिभिर्हिंस्यते ॥३०२॥

यः साचि वीक्षत इह स्वगुरुनरिभ्यो
 द्युतः कदर्य उपधारितचोरशङ्कः ॥
 ३तचुन्नवाय इव दत्तगणोपमस्य
 सूचीमुखे वपुषि सीव्यति सूत्रजालैः ॥३०३॥

प्राधान्येन तवोदितास्तु नरका वैचित्र्यतः कर्मणां
 नृणां मर्दनं ? मर्दनाय विहितास्ते सन्ति नानाविधाः ॥
 शेषस्वर्गसुखस्य दुर्गतिमहादुःखस्य यद् भुञ्जते
 भूमौ तत्स्फुरमेव पश्यसि सदा सुस्थांश्च दुःस्थान् जनान् ॥३०४॥
 पापानामपि पुण्यानां जाले निपतितो जनः ॥
 मुमुक्षुस्त्वरते यस्तु स प्रत्युत निवध्यते ॥३०५॥

१. दंदशूके-४०

२. मुख-स०

३. ततुत्र-४०

तस्मादसत्कर्म विहाय दूरे
 सत्कर्म कुर्वन् हरितोपणाय ॥
 निवृत्तिमार्गस्वरसः शरण्यं
 श्रीश प्रपन्नः समुपैति मुक्तिम् ॥३०६॥
 विपाकः कर्मणां प्रोक्तो मुनिमिस्तत्रदर्शितः ॥
 वदामि तुभ्यं संक्षेपात्तं च मर्दनं ? मच्छृणु ॥३०७॥
 विहितस्नानजुष्टानान्निन्दितस्य च सेवनात् ॥
 अनिग्रहाच्चेन्द्रियाणां नरः पतनमृच्छति^१ ॥३०८॥
 ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात्सुरापः श्यावदन्तकः ॥
 हेमहारी तु कुनसो दुश्कर्मा गुरुतल्पगः ॥३०९॥
 महापातकजान्घोरान्नरकान्प्राप्य दारुणान् ॥
 कर्मक्षयात् प्रजायन्ते महापातिकिनस्त्वह ॥३१०॥
 मृगश्वशूकरोष्ट्राणां ब्रह्महा योनिमृच्छति ॥
 ररपुष्कसवेनानां सुरापो नात्र संशयः ॥३११॥
 कृमिकीटपतङ्गत्वं स्वर्णस्त्रियो समाप्नुयात् ॥
 तृणगुन्मलतात्वं च क्रमशो गुरुतल्पगः ॥३१२॥
 यो येन 'संवसत्येषु स तद्धिद्धोऽभिजायते ॥
 अन्नहर्ताऽऽमयावी स्यान्मूको वागपहारकः ॥३१३॥
 घान्यमिश्रोऽतिरिक्ताङ्गः पिशुनः धूतिनाशकः ॥
 तैलहृत्तैलपायीस्यात्पृतिवक्त्रस्तु खचकः ॥३१४॥
 परस्य योपितं हत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य^२ च ॥
 अरण्ये निर्जले देशे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥३१५॥

१. ३०९ श्लोकात् कर्मणां विपाकविचार ।

१. सवसायेव—४०

२. स्वय—४०

हीनजातौ प्रजायेत पररत्नापहारकः ॥
 यत्र शाकं शिखी हत्वा गन्धान्छुच्छुन्दगिः शुभान् ॥३१६॥
 मृपको घान्यहारी स्याद्यानमुष्टः फलं कृषिः ॥
 जल प्लवः पयः काको गृहकारीद्वुपस्करम् ॥३१७॥
 मधुदंशः पलं गृद्धो गाङ्गोघाग्निं वक्रस्तथा ॥
 स्वित्री बखं थारसं तु चीरी लवणहारकः ॥३१८॥
 प्रदर्शनार्थमेतत्तु मयोक्तं स्तेयकर्मणि ॥
 द्रव्यप्रकारा हि यथा तथैव प्राणिजातयः ॥३१९॥
 केन कर्मविपाकेन स्वर्गं यान्ति नरा गुरो ? ॥
 मर्दानेनेति संपृष्टो निजगादाय नानकः ॥३२०॥
 निप्रत्युहं क्रतुशतं यः कश्चित्कुरुतेऽवनौ ॥
 जितेन्द्रियोऽमरावत्यां स प्राप्नोति पुलोमजाम् ॥३२१॥
 तुलापुरुपदानादिमहादानानि षोडश ॥
 ये यच्छन्त्यमलात्मानस्ते लभन्तेऽमरावतीम् ॥३२२॥
 अक्लीबवादिनो धीराः मंग्रामेष्वपराङ्मुखाः ॥
 विक्रान्ता वीरशयने तेऽत्र तिष्ठन्ति भृशुजः ॥३२३॥
 कर्मणा मनसा वाचा सर्वावस्थासु सर्वदा ॥
 परपीडां न कुर्वन्ति न ते यान्ति यमालयम् ॥३२४॥
 शरणागतवत्सला नरा
 अवलारालकट्टढरांगिणाम् ॥
 कलयन्ति दक्षिद्रतां च ये
 हितमेते त्रिदशालयाः ॥३२५॥

वापीकृपतडागादिकारका वृक्षरोपकाः ॥
 गोप्रासदायिनः स्वर्गे वसन्ति बहुवत्सरात् ॥३२६॥
 तुलसीं रोपयेद्यस्तु विष्णुपूजनतत्परः ॥
 अयुतानि युगाना तु स्वर्गलोके स पूज्यते ॥३२७॥
 शिवसेवनतत्परः सदा
 शिवनामस्मरणे गतक्षणः ॥
 रमते शिवसन्निधौ पुमान्
 यमदूतास्तमुदीक्ष्य विभ्यति ॥३२८॥
 मठं यतीना कुर्वन्ति ये च मिश्राममन्दिरं ॥
 धमशाला च विपुला ते चिर स्वर्गवासिनः ॥३२९॥
 अतिथिर्विमुखां न याति यस्मा-
 न्नियतं तस्य विरिञ्चिलोकवासः ॥
 वितरान्नमपेक्षसे यदि स्वो
 यम ऊचे मिल केसरिष्वजाय ॥३३०॥
 न परान्नरुचिः पुमान् बुभुक्षुः
 सततं स्नानपरः प्रमातृकाले ॥
 त्रिपदाजपतत्परस्तपस्वी
 त्रिदिवं याति न यातनां यमस्य ॥३३१॥
 कदाचिदपि गङ्गाया कथंचिद् स्नाति यः पुमान् ॥
 स स्वर्गं नियतं याति न याम्यास्तस्य यातनाः ॥३३२॥
 अप्रतिग्रहशीलो यः प्राणायामपरायणः ॥
 सत्यवादी शुचिर्दान्तः स्वर्गस्तस्य करे स्थितः ॥३३३॥
 गुरुशुश्रूषकः शिष्यो भार्या पतिपरायणा ॥
 पुत्रः पित्रोर्भक्तियुक्तः सर्वे स्वर्गनिवासिनः ॥३३४॥

'द्वादशाक्षरमनु' प्रजपन्तो
 वैष्णवा विगतमोहमदा ये ॥
 ते पुनन्ति भुवनं स्वमहिम्ना
 माधवस्य सविधे च वसन्ति ॥३३५॥

एकादश्युपवासाः
 शालग्रामस्य पूजनं विधिवत् ॥
 नित्यं तदम्बुसेवा
 रेवागङ्गादितीर्थैः किम् ? ॥३३६॥
 यः पूजयेद्धरिं^२ चक्रे शालिग्रामशिलोद्भवे ॥
 राजसूयसहस्रेण तेनेष्टं प्रतिवासरम् ॥३३७॥
 शालग्रामशिला यत्र तत्तीर्थं थोजनत्रयम् ॥
 तत्र दानञ्च होमश्च सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥३३८॥
 धर्मेण चासन्निदशालये स्या-
 दधर्मतो हा नरके निवासः ॥
 दानाद्धनं तेन विना च दैन्यं
 मोक्षो मुकुन्दस्मरणेन शक्यत् ॥३३९॥

इति श्रीजगद्गुरुनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
 भूगोलादिवर्णनं नाम चतुर्दशः प्रस्तावः ॥

—: ० :—

-
1. मनुशब्दः मन्त्रविशेषे देवविशेषे च प्रयुक्तोऽस्ति सर्वत्र शास्त्रे । "ॐ नमो भगवते वासुदेवाय" इत्यस्ति द्वादशाक्षरमन्त्रः ।
  १. द्वादशाक्षरमनु—क०
  २. हरिचक्रे—क०
  ३. शालिग्राम—क०

अथ पञ्चदशः प्रस्तावः

वाणीं गृणातु रसनां मम मानसं च
 श्रीशारदा स्मरतु शारदचन्द्रशुभ्राम् ॥
 सारस्वतं जयतु ^१मन्त्रमपञ्चपाणि-
 वाग्देवतां नमतु ^२संततमेव मौलिः ॥ १ ॥

पश्यन् ^१यतिः करतलामलकायमानं^१
 त्रैलोक्यवृत्तमिति योगजघर्मदृष्टया ॥
 ऊचे विपाकमपि मानवकर्मणां च
 कैलाशमिन्दुघवलद्युतिमाससाद ॥ २ ॥

उत्फुल्लकल्पतरुकाननमध्यवर्तिं
 विभ्राजमानमणिनिमित्तमुन्मयुखम् ॥
 तस्मिन्महार्हशयनासनयानरम्यं
 दृष्टं निशान्तमतिशान्तसुरैः परीतम् ॥ ३ ॥

^१मन्दाकिनीसलिलसिक्तजटाटवीकः
^२सूर्येन्दुवह्निनयनः शरदभ्रशुभ्रः ॥
 माले वहन् शशिकला करिकृत्तिधारी
 वैयाघ्रचर्मधसनो भसितायदातः ॥ ४ ॥

-
- I. प्रस्तावस्य प्रारम्भे पूर्वोदेरतिललित वर्णनं व्यप्यायि कविना ।
 2. प्रिययन इत्ययं । अथवा नयनमध्ये शिवस्य प्रपाणरमेनेयो निघात इति भावः ।
 १. मन्त्र—स०
 २. संतत—स०
 ३. माण—५०

स्मेराननो गरलनीलमलो भुजङ्गैः
 स्फूर्जत्फणामणिगणैः परिभूषिताङ्गः ॥
 विभ्रत्करैश्च परशुं हरिदम्बरं च
 भक्ताभयं ललितवामतनुर्भवान्या ॥ ५ ॥
 आसीन उज्ज्वलरुचौ वररत्नवेद्यां
 पद्मासने मुरगणैर्गुणितावदातः ॥
 नन्दीश्वरेण गणपेन च पण्डुरत्नेन
 भृङ्गादिभिः प्रथमभृतगणैरुपेतः ॥ ६ ॥
 सत्या घनाधिपतिना कृतसुप्रलाप-
 श्रिन्तामणिः सकलचिन्तकवाञ्छिताप्तौ ॥
 आलोकितः पशुपतिर्यतिनायकेन^१
 तत्र प्रणाममपि तस्य दृशाम्यनन्दत् ॥ ७ ॥
 रूप्याचलं गशिधरस्य च तां समृद्धिं
 भक्त्या प्रणाममपि नानकयोगिभर्तुः ॥
 आलोक्य मर्दन उवाच^२ कृष्ण शैलो^३
 देवश्च कोऽयमतुलाद्भुतदिव्यसम्पत् ॥ ८ ॥
 तं नानकः प्रणिजगाद् महोन्नतोऽयं
 कैलासभूषवरः सुकृतैकगम्यः ॥
 इन्द्रादिमौलिमणिरजितपादपीठ-
 सैलोक्यभूषणमणिगिरिजाधवोऽयम् ॥ ९ ॥

१. पतिनापरेन-क०

२. उवाच-क०

३. शैला-क०

४. कोऽयम्-क०

ब्रह्मैव शुद्धमवधेहि ननु त्वमेनं
 ध्यानाय भक्तनिबहस्य वपुर्वहन्तम् ॥
 अस्यैव भालनयनादनलो युगान्ते-
 निर्गत्य^१ विश्वमनुतिष्ठति भस्मशेषम् ॥ १० ॥

एवं वदन्नवततार गुरुः पृथिव्यै^२
 मार्गं महान्तमतिवृत्त्य गिरीनुदारान् ॥
 ऊचे बुभुक्षित इवासि नु^३ मर्दनं? त्वं
 सोऽन्नृत को मम कृतेऽकृत पाकमत्र ? ॥ ११ ॥

योऽयं गिरिस्तव पुरो बहुतुङ्गशृङ्ग-
 स्तस्मिन्नपेहि मधुराणि फलान्यशान ।
 अस्मत्कृते च कतिचिद्द्रुतमानयेति
 तेनोदितो गिरिमगात्पुनरागमत्सः ॥ १२ ॥

फलान्यमृतकल्पानि नान्यावाप्यमभुञ्जहि ॥
 मर्दनोऽन्नृत मोघानि हा ! फलान्यजने वने ॥ १३ ॥
 नानवेन कथितं कृतबुद्धे^४ ?
 न प्रतीहि विपुलानि फलानि ॥
 तान्यदन्ति मृनयो विपिनेऽस्मिन्
 ये निलीय कलयन्ति तपांसि ॥ १४ ॥

मर्दनां वददिहैव वसेति
 नानकस्तमगदत्फललोमात् ॥

१. निर्गत्य-स०
 २. पृथिव्या-स०
 ३. नु-स०
 ४. बुद्धे-स०

वस्तुमिच्छसि स' तं पुनरुचे
किं चिकीर्षुरसि^१ तत्र यियासुः ? ॥ १५ ॥

तत्र यत्खलु कर्तव्यं ? न कर्तुं शक्यतेऽत्र तत् ॥
इति ब्रुवन्योगिवर्यः शैलसेन्यमुपागमत् ॥ १६ ॥

कोऽपि साधुरधितिपुति ? शैल-
मेतमित्यभिदधौ धृतवीणः ॥
नानकोऽप्यगददस्ति च साधु-
मर्दन ? स्वयमुपैति च कृत्यः^२ ॥ १७ ॥

किं नामासीति ? पप्रच्छ नानकं मुनिरुन्मना ॥
नानकोऽस्मि निराकार इति योगिवरो जगौ ॥ १८ ॥

तेनोक्तं ध्रुवमसि नानकस्तपस्वी
यो गीतो मम गुरुणा कथाश्रसङ्गात् ॥
किं नामा त्वमसि ? गुरोश्च नाम किल्ले ?
मां ज्ञाता स कथमिदं ? यतिस्तमूचे ॥ १९ ॥

अहंकल्याणनामास्मि शैलसेनो गुरुर्मम ॥
धर्मं भ्रातरमाह त्वां त्रेतायामिति सोऽभ्यधात् ॥ २० ॥

१. तपं-४०

२. रमि-

३. त्वं यमु-४०

४. बुद्ध्या-४०

१. सैन्यशैले शैलमेवनाम्नो गुरोः शिष्यः बन्धापनाया यतिः प्रतिबन्धि इव । यस्य
(शैलसेनस्य) नानक. येनाया धर्मं भ्रातराऽगोच । तस्मिन् काले नानकस्य नाम
गोधर्यन इत्यासीत् । शैलसेनः रुदेव कर्ता कर्तति मन्त्रं जपन्नासीत् ॥

कल्याणो गुरुमित्यूचे धर्मभ्राता तवागतः ॥
तेनोक्तं पृच्छ किं नामा ? कस्मिन्नासीद्युगे स च ? ॥ २२ ॥

नानकं परिपृच्छयेदं कल्याणः पुनरब्रवीत् ॥
त्रेतायां सहवामी ते स हि गोवर्धनाभिधः ॥ २३ ॥

तस्यादेशेन नीतोऽसौ कल्याणेन तदन्तिकम् ॥
सत्कृत्य स्थापितस्तत्र^१ कर्ता कर्तेति कीर्तयन् ॥ २४ ॥

१यद्यस्ति ते गुरुरिहाहममुं दिदक्षे
श्रुत्वा यतेः स इति वाचमुवाच तुष्टः ॥

आपृच्छय तं ननु नयामि भवन्तमत्र
तिष्ठेति पार्श्वमगमच गुरोरगर्वः ॥ २४A ॥

को गुरुः ? कथं मन्त्रस्ते ? कस्माद्विद्यामुपाददाः ? ॥
कां कलां कलयन्नत्र ? केनानीतोऽसि ? कीर्तय ॥ २५ ॥

इति शीलसेनवचसामवसाने
यतिनाऽभ्यघायि गुरुरीधर एव ॥

वरुणोऽस्य नाम वरमन्त्रमवोच-
ञ्जनकाद् गुरोः^१ कचिदलभ्यत विद्या ॥ २६ ॥

कलये कलां सकलसत्यचरित्रा-
मिह मां निनाय जगतां पतिरेव ॥

अथ शीलसेनमुनिरेतदवादी-
दिति नानकस्य वचनानि निशम्य ॥ २७ ॥

1. इतोऽस्य "क" इत्यत्र नास्ति ।

१. वृत्त्या-क०

२. पुरो-क०

३. पुरोद्वि-क०

जनुन्तरस्य गुहमीक्षणशैले
जनकं वसन्तमवलोकय सौम्य ? ॥
जनकः^१ कृतोभवदिहेति स योगी
कृतविस्मयः ? शिखरिणं^२ तमगच्छत् ॥ २८ ॥

प्रकटीवभूव जनकः स शुक्रस्तं
प्रणमन्तमाद्रपरः परिरमे ॥
नहि योगिनां किमपि दुष्करमस्ति ?
न च^३कणीयचरिता इतरैस्तैः ॥ २९ ॥

तव दर्शनाय शुक ? नानक आगा-
दमुमाद्रियस्व महदादरणीयम् ॥
जनको जगाद तदनु स्मितवक्त्रः
परिपञ्चजे 'शुकमसु प्रणमन्तम् ॥ ३० ॥

वद नानक जप्यते मनुः^२ को ?
जनकेनेति यतिर्जगाद पृष्टः ॥
तव सङ्गतिः पुरा प्रतीतं
^१भगवन्नाम जपामि नान्यमन्त्रम् ॥ ३१ ॥

तवोपदेशात् त्रेतायामपेता विश्वविभ्रमाः ॥
कृपा नृपाल ? भवतस्तापान्यापानि चाऽप्युनोत् ॥ ३२ ॥

1. नानकस्य जनुन्तरस्य गुरुरेनक ईक्षम संत वसन्तासीत् । गुह्यासीञ्जनकस्य शिष्यः ॥

2. मनु = मन्त्र ।

3. भगवन्तच्छब्दोऽत्र विष्णुवाचक एव ।

१. शिखरिणा-४० ।

२. चकणीय-४० ।

ततः प्रसन्नो जनको जगाद
 सर्वं स्मरस्यद्ग ? पुरा चरित्रम् ॥
 यशो मदीयं यदिदं व्रगीपि
 तनैव तद्भाष्यकृतघ्नतायाः ॥ ३३ ॥
 वैकुण्ठनाथेन यदादृतस्त्व-
 मस्मान्स्मरस्येव चिराय बंधून् ॥
 अल्पोपकारस्मरणं प्रभुत्वे
 शीलं सतामेतदमत्सराणाम् ॥ ३४ ॥
 आययोनैव^१ विच्छेदस्त्रेताया द्वापरे कर्त्ता ॥
 परीक्षितुमिदं सौम्य ? स शुकः प्राहुरस्म्यहम् ॥ ३५ ॥
 अशस्य ते भगवतो न गुरोरपेक्षा^२
 शिक्षापरं त्वियमभूज्जगतीजनानाम् ॥
 ये स्वप्रकाशनिगमागमसर्वतच्चा-
 स्तेऽपि श्रयन्ति गुरुमेव पुरातनोऽध्वा ॥ ३६ ॥
 अङ्गिराः पार्वतीशस्य रामस्यारुन्धतीपतिः ॥
 श्रियःपतिश्च कृत्स्नस्य गुरुराचारतः कृतः ॥ ३७ ॥
 गुरुभक्त्या तव नानकास्मि तुष्ट-
 स्त्व पत्न्या गुरुसेवनप्रधानः ॥
 प्रचरिष्यति सर्वदोषहन्ता
 कलिकाले मुगमः समस्तलोकैः ॥ ३८ ॥

1. श्लोक- रपेक्षा इत्यारभ्य-जनानाम् इति वाक्ये 'व' इत्यत्र नास्ति ।

2. बली विष्णु सर्वेषां गुरुरिति भावः ।

१. यदादृत-४०

२. आदपोवयो-क०

३. प्राहुन् स्यस्य-४०

नास्तिकान् यवनान् जित्वा कृत्वा निष्कण्टकां महीम् ॥
 तव शिष्यैरियं कीर्णार्णवनेमिर्मविष्यति ॥ ३९ ॥
 प्रीत्या तव ममामेदस्तत्रज्ञानदशापि च ॥
 यन्मूलो जनवादोऽयं जनको नानकोऽभवत् ॥ ४० ॥
 इह वसेति वदन्तमुदारधी-
 रनुमतिं जनकं समयाचत ॥
 अनुमतो जनकेन सुतुष्यता
 गिरिशिरः सरसि कचिदाययौ ॥ ४१ ॥
 पप्रच्छ मर्दनस्तत्र साधुरत्रास्ति कश्चन ? ॥
 अवादि नानकेनेदमस्ति चायाति च स्वयम् ॥ ४२ ॥
 स्नान्तं तत्र जगाद नानकऋषिं किं स्नास्यसुप्मिन्सर- ?
 स्यंतःशुद्धिकरी परं भगवतो भक्तिर्न नीरं यतः ॥
 विश्लेषे मनसो मुकुन्दचरणादत्याकुलत्वं नु सा
 मीनस्येव जला तरंगतरला भक्तिः प्रसक्तिः किल ॥ ४३ ॥
 विश्लिष्य मीनः सलिलात्कियन्तं
 कालं किल प्राणिति नानकस्तु ॥
 मुकुन्दपादाम्बुजतो वियुक्त-
 चेता क्षणं प्राणितु नाम किं नु ? ॥ ४४ ॥
 इत्येवमुक्तो यतिना मुनिः स
 उवाच किं त्वं जनकावतारः ? ॥
 योगीश्वरो नानकनामधेय-
 स्तपः प्रथिम्ना प्रचितः पृथिन्याम् ॥ ४५ ॥

युग्मम्

अहमस्मि यं ब्रवीषि त्वं
 वद कोऽसीति नानकोऽपृच्छत् ॥
 सुरसचपतनामधेयं
 मामवगच्छेति स जगाद ॥ ४६ ॥

अभूत्पुरा यो जनकस्य भृत्य
 इत्यब्रवीद्भानकयोगिवर्यः ॥
 सत्यं स एवेत्यभिधाय भक्त्या
 पादौ ववन्दे स यतीश्वरस्य ॥ ४७ ॥

प्रेम्णोपगूढः स च नानकेन
 कुटीं मदीयां^१ परिभावयेति^२ ॥
 ऊचे तमामन्व्य जगाम योगी
 स^३ सिन्धुरोऽधो नगराणि पश्यन् ॥ ४८ ॥

ययौ स मत्स्यनगरं लहरीनगरं ततः ॥
 सुरत्याख्यं च नगरं शोभितं परया श्रिया ॥ ४९ ॥

मर्दनस्तमपृच्छच^४ कस्येदानीं धरापतेः ॥
 मण्डलं यासि योगोन्द्र ! तमुवाच यतीश्वरः ॥ ५० ॥

पारे समुद्रं नगरी निमिता विश्वरुमणा ॥
 लङ्का विभीषणो यस्यामास्ते तां यामि सम्प्रति ॥ ५१ ॥

१. मदीयां-क० ।

२. परिभावयेति-क० ।

३. सं तिग्यु-रा० ।

४. पप्रच्छ-क० ।

उड्डीनो हनुमानिव
 नानकयोगी ततः पारे ॥
 शतयोजनस्य सिन्धो-
 खातरचेन सह चावाम् ॥ ५२ ॥

सिन्धुरोधसि विलोक्य ततोऽस्मान्
 राक्षसाः समगमन्नतिरौद्राः ॥
 मर्दनो भयमवाप चकम्पे
 तन्सपानि गदितं यतिनेत्रे ॥ ५३ ॥

उवाच नानकः पश्य कर्तव्यं परमेशितुः ॥
 अन्धीभूतास्ततस्तेऽगुर्विभीषणमिदं जगुः ॥ ५४ ॥

आयातः न तु सिद्धिमस्य महतीं श्रुत्वा वृतो राक्षसै-
 श्चञ्चामरवीजितः शशिनिभं छत्रं किरीटं वहन् ॥
 यो नाम्नैव विभीषणो भगवतो भक्त्यातिशान्तान्तरः
 शीलं मूर्तिघरं नु नानकयति पप्रच्छ कोऽसीति च ॥ ५५ ॥

भक्तोस्मि रामचन्द्रस्य यतिरित्यवदत्त तु ॥
 पपात पदयोर्मूर्द्ध्ना स्फुरन्मणिगणश्रिया ॥ ५६ ॥

आकर्ष्येति कथां रम्यां नानकस्य तपस्विनः ॥
 बालसिन्धो ? सत्यमेतदिति प्रीत्याङ्गदोऽगदत् ॥ ५७ ॥

सत्यमेतदिति प्रोक्ते^१ तेन प्रेमपरिप्लुतः ॥
 पञ्चाहान्यंगदस्तस्यौ योगनिद्रामुपागतः ॥ ५८ ॥

१. इत्येवास्ति पाठोऽभ्ययः । यथापि "त एव यानि" इति भवितव्यम् ।

१. पां-५० ।

२. प्रोक्तो-५० ।

व्युत्थितोऽङ्गद इदं निजगाद
 ब्रूहि बाल ? किमतः परमासीत् ? ॥
 बालसिन्धुरवदत्समनैपीत्
 तं निशाचरपतिः स्वनिशान्तम् ॥ ५९ ॥
 तात ? रूपरचनापरिपाटी
 जातरूपमधिगम्य गृहं^१ तत् ॥
 बालसिन्धुरवदत्समनैपीत्
 तं निशाचरपतिः स्वनिशान्तम् ॥ ६० ॥
 राजोपचारविमर्षिभिर्भीषणकरापितैः ॥
 रत्नसिंहासनारूढो नानकः पूजितोऽभवत् ॥ ६१ ॥
 सौशील्यादेनयोः प्रीतिरेधामास परस्परम् ॥
 चलादनुज्ञामादाय तस्य योगी जगाम सः ॥ ६२ ॥
 मर्दनेन कथितं कथयस्व
 राममक्त इति तेऽभिहितेन ॥
 पादयोः स निपपात महात्मा
 कः कदा ? कथमभूदथ रामः^२ ? ॥ ६३ ॥
 योगीश्वरेण कथितं शृणु मर्दनेदं
 राजामवदश्वरथो रघुवंशदीपः ॥
 साकेतनाम्नि नगरे सरयूतटस्थे
 तिष्ठन् शशास सकलां स महीमहीपान् ॥ ६४ ॥

१. तात इति साम्योऽने । रूपरचनापरिपाटीजातरूप तत् गृहम् अधिगम्य
 इत्यन्वयः ।

२. श्लोक ६३ त १६८ श्लोक यावत् प्रस्तावात् यावत्प्रान्तरेण मर्दने प्रति शपित
 रामधरित वर्णितमस्ति ।

१. न पर-५० ।

तिस्रस्तस्याभवन् पत्न्यो रूपशीलकुलोज्ज्वलाः ॥
कौसल्या^१ च सुमित्रा च कैकेयी चेति विश्रुताः ॥ ६५ ॥

अविन्दतस्तामसुतं नृपस्य
विपीदतो भूरि वयो व्यतीतम् ॥
तमृष्यभृङ्गप्रमुखा मुनीन्द्रा
अचीकरन्निष्टिमभीष्टसिद्ध्यै ॥ ६६ ॥

प्रादुर्बभूव पुरुषो दहनादुदग्रो
मूर्धा वहन्परमपायसपूर्णपात्रम् ॥
दिव्यान्नमेतदवनीश निजप्रियाभ्यो
विश्राणयेत्यभिदधौ स तिरोदधौ च ॥ ६७ ॥

मुक्त्वाऽथ तद्गर्भमधारयंस्ता
महोत्सवं भर्तृदशां दिगन्तः ॥
ग्रहैः शुभैः सूचितभागधेया-
नजीजनन्माररुचः कुमारान् ॥ ६८ ॥

धीरोदतीरमुपगम्य सुरैः समस्तै-
रभ्यर्धितो दशमुखस्य वधाय विष्णुः ॥
स्वीकृत्य शल्यहरणं शरणं त्रिलोक्या
वंशे रयोरवततार ततश्चतुर्धा ॥ ६९ ॥

कौसल्या सुपुत्रे रामं सुमित्रा लक्ष्मणं सुतम् ॥
शत्रुघ्नमपि कैकेयी भरतं शुमलक्ष्मणम् ॥ ७० ॥

दशरथः सुतजन्मनि हर्षितो
वसुचयं व्यसृजन्नवनैचिकीः ॥

१. ६१

१. पति-व

२. प्रोक्तो-वै. ।

पणवदुन्दुभिकर्कराहला

ध्वनिरभून्ननुगणिकागणाः ॥ ७१ ॥

तेजस्विनस्तस्य सुता सुशीलाः

सर्वेऽपि सर्वतरतुद्धिभाजः ॥

तथापि रामः स्वगुणैरुदारैः

प्रियः प्रजानामभवद्विशेषात् ॥ ७२ ॥

मुनाहुमारीचमुत्तैर्निशाचरै-

र्मगक्रियाविप्रकरैरुपद्रुतः ॥

अगाधमोघः सल्लु गाधिनन्दनो

घराघरं राममयाचतामित्तम् ॥ ७३ ॥

नेच्छन्नपि स्वगुणैः कथितानुभावं

प्राणप्रियं दशरथो विससर्ज रामम् ॥

सौमित्रिणा सह गताय बहुप्रभावां ?

तस्मै बलामतित्रलां स मुनिदिदेश ॥ ७४ ॥

तं ताटकाभिपतति स्म मनुष्यमत्वा

तां कौशिकस्य वचनात्स जघान धन्यी ॥

अस्त्राणि गाधितनयः शतसंख्यकानि

संहारमंत्रसहितानि दिदेश तस्मै ॥ ७५ ॥

वेद्यां मुनेरुधिरवर्षमहत्सुबाहुं

मारीचमक्षिपदिपोस्तरसा समुद्रे ॥

रामो नमन्मुनिगणं च ततोप तस्य

वीर्यं विलोक्य सकलोऽपि तपस्विसंघः ॥ ७६ ॥

जनकेन निमन्त्रितो नय-

न्मियालां दाशरथिं स कौशिकः ॥

पथि गौतमकामिनीशिला
 बहु मेने रघुवीरमुद्धृता ॥ ७७ ॥

प्राप्ता भूमिभृता क्षितिं विलिखिता सीता सुता विश्रुता
 तस्याः शुल्कमपीश्वरस्य धनुषः सञ्जीक्रिया नेतरत् ॥
 विश्वामित्रमिदं जगाद कुतुकाद्रामो निशम्याद्भृतं
 पश्येयं भगवन् भवस्य नृपतौ न्यासीकृतं तद्वनुः ॥ ७८ ॥

अत्रान्तरे कौशिकमागतं स
 श्रुत्वा विदेहः स्वयमाजगाम ॥
 ननाम चानामयमन्वयुक्तं
 विसिस्मिये वीक्ष्य च तौ कुमारौ ॥ ७९ ॥

पप्रच्छ सोदञ्चितचिचञ्चि-
 रिमौ सुतौ कस्य शुमौ कुमारौ ॥
 मुहुर्मनो रञ्जयती जनानां
 रसौ सदेहाविष वीररौद्रौ ॥ ८० ॥

विश्वामित्रोन्यगादीदवति दशरथः सागरान्तां क्षितिं यो
 यस्यायोष्याभिधाना निवसति नगरी चारु तीरे सरस्वाः ॥
 तस्येमौ वंशदीपौ मखविहतिकरान् राक्षसान्नाशयित्वा
 श्रुत्वा श्रैवं धनुस्ते नृप समुपगतौ द्रष्टुकामौ मयेह ॥ ८१ ॥

श्रुत्वा तस्य वचो जगाद जनकः कन्या ममाश्योनिजा
 तस्याः शुल्कमकारि तस्य धनुषो ज्यारोपमात्रं मया ॥
 आकर्ण्येति समागतैर्गृपतिभिर्नारोपितं तद्वनुः
 सज्यं चेद्विदधीव तद्रघुवरः सोतावरः स्यात्तदा ॥ ८२ ॥

तं कौशिकोऽब्रूत समानयन्तु
 जनाः धनुः पश्यतु रामभद्रः ॥

ऊर्जस्वलेः पञ्चसहस्रभृत्यै-
रानाययामास नृपस्ततस्तत् ॥ ८३ ॥

अजगरमिव तद्वनुर्द्रदीयः
शिवकरसाक्षिकगीरवं पुराणम् ॥
स्मितवदन उपादेदस्य रामः
सपदि वमञ्ज स रेञ्जयन् जनौघम् ॥ ८४ ॥

उत्थापनमारोपणमाकर्षणमस्य नो विविदुः ॥
वज्रविदीर्णागिरेरिव किन्तु निपेतुर्ध्वनेर्मनुजाः ॥ ८५ ॥

रामस्य बलमालोक्य विस्मितो मिथिलापतिः ॥
आकारयद्दशरथं विश्वामित्राम्यनुज्ञया ॥ ८६ ॥

आहूतो मिथिलेशदूतनिवहैः श्रुत्वा सुतस्योदयं
राजा पंक्तिरथो ययावतिरथो विप्रैर्वसिष्ठादिभिः ॥
माद्यन्नंदसहस्रसिंधुरघटादानच्छटादुर्दिनैः
कुर्वन् गाढमकाण्ड एवमिथिला^१ रथ्याशिलाः पिच्छलाः ॥ ८७ ॥

समागमे प्रीतिरभूदुदारा
राज्ञोः सुविज्ञातमहामहिम्नोः ॥
जग्राह पाणिं जनकात्मजाया
रामोऽभिरामो विधिवत् सुलग्ने ॥ ८८ ॥

१. रथ नयन्-क० + ११० ।

२. वसिष्ठाभिः-क० ।

३. मिथिलिला-क० ।

लक्ष्मणायोर्मिला दत्ता भरताय च माण्डवी ॥
 शत्रुघ्नाय शुभे लग्ने श्रुतकीर्तिरिति श्रुता ॥ ८९ ॥
 कटाक्षवडिशैर्वद्रा मिथिलाया मृगीदशाम् ॥
 पस्पंदिरे मनोमीना न मनाग्वरयात्रिणाम् ॥ ९० ॥
 आतिथ्येन सुतोषितो दशरथो रत्नैर्हयैर्दन्तिभिः
 प्रेम्णा त्यक्तुमनिच्छतोपि नृपतेर्लब्धाभ्यनुज्ञोऽगमत् ॥
 मार्गे भीतिमतीव तस्य जनयन् रामो मुनिर्मार्गवः
 कोदण्डं परशुं वहन् स्वमहसा धत्रं दहन्नागतः ॥ ९१ ॥
 रामो राममभाषत त्वमधुना जातो वली क्षत्रियः
 कोदण्डस्य गुरोर्मम प्रमथनादेतद्धनुर्वैष्णवम् ॥
 मौर्व्या योजनदृष्टवीर्यविभवे युद्धक्षमे मे त्वयि
 श्रोदामः परशुः पतिष्यति ततः क्षत्रस्य कालानलः ॥ ९२ ॥
 आदाय तद्धनुरधस्मितवक्त्रपद्मो
 रामश्चकारसगुणं निजगाद चेदम् ॥
 नायं शरो मम वृथा कथयस्व लोकान्-
 हन्यां तवोत्थगतिमत्र तपस्विवर्य ! ॥ ९३ ॥
 भोगीव भग्नगरलो भृगुजो वभाषे
 दत्ता मया क्षितिरियं किल कस्य पाप ?
 नास्यां वसामि दिनमेकममुष्य वाचा
 लोकांस्ततो जहि गतिं न जयस्तवास्तु ॥ ९४ ॥
 तपोज्जित्वास्तस्य निहत्य लोकान्
 जगाम रामश्च जगाद रामः ॥

आत्मानमापदिगमान्नरेद्रो

मेने पुनर्जातमिवात्मजं च ॥ ९५ ॥

रूपशीलकुलोपेताः प्रतिगृह्य स्नुपास्ततः ॥

कौसल्याया मुमुदिरे महिष्यः कोशलेशितुः ॥ ९६ ॥

लावण्यशीलसुभगा रघुनन्दनस्य

स्वान्ते नितान्तमवसन्मिथिलेशकन्या ॥

रामोऽपि कामकमनीयतनु क्वचिन्न

विश्लेषमाप मनसो जनकात्मजायाः ॥ ९७ ॥

रामस्य ^१जगति ख्यातैः ^२शौर्षोदार्यादिभिर्गुणैः ॥

न पितैव परं प्रीतः किन्तु प्रकृतयोऽखिलाः ॥ ९८ ॥

प्रहितेनाश्वपतिना चिरौत्सुक्येन केन्यान् ॥

नीती भरतशुभ्रौ मातुलेन युधाजिता ॥ ९९ ॥

पौरजानपदप्रीतिं विशेषाद्दीक्ष्य राघवे ॥

राजा दशरथो ज्यायानभिपेक्तुं तमैहत ॥१००॥

मन्यरा तदुपलभ्य कैऋयीं

दुर्वचं नयमिवापदत्स्वला ॥

पश्य राममभिपिञ्चते नृपो

दूरदेशमपनीय ते सुतम् ॥१०१॥

१, जगत्ख्याते - क० ।

२ शौर्षदर्या - क० ।

राज्यात् परिभ्रश्यति ते तनूजो
 मुग्धे ? मदुक्तं यदि नातनोपि ? ॥
 वरौ पतिं प्रार्थय पूर्वदत्तौ
 निवन्ध्य पूर्वं शपथैरनेकैः ॥१०२॥

वसस्त्वरण्ये मुनिवेपधारी
 चतुर्दशैकेन समास्तु रामः ॥
 अन्येन राज्यं भरतो लभेत
 सदेशकोशं बलवाहनाद्यम् ॥१०३॥

हितापि रामस्य नितान्तमेषा
 दैवात् तदुक्त्या विकृतिं वमाज ॥
 नेष्टे जनो नूनमयं मतीनां
 विधातुरध्वानमलं पतीनाम् ॥१०४॥

श्वो भाविन्यभिपेकमङ्गलविधौ रामस्य निर्वारिते
 शुद्धान्तं स्वमगान्नृपो दशरथो वक्तुं प्रियायै प्रियम् ॥
 क्रोधागारगतां तु तामनुनयंस्तत्सत्यपाशैः सितः
 श्रुत्वा तन्मुखनिर्गतां वत वरावानच्छ्रं मूर्च्छां भ्रुवि ॥१०५॥

विवासयामास सुतं सुवसो
 राजा रुदन् हन्त ! जरापरीतः ॥
 तपस्विषेपा विपिनं प्रयाताः
 सीता सुमित्रातनयश्च रामः ॥१०६॥

राजाज्ञया ताननयत्सुमन्त्रो
 स्येन गङ्गां गुह्यनामधेयः ॥
 अतीतस्तु तान् सगुहं सुमन्त्रं
 त्यक्त्वा भरद्वाजमुपागतास्ते ॥१०७॥

तस्योपदेशादगमत्प्रयागा-

च्छयामं वटं वीक्ष्य तु चित्रकूटम् ॥

नद्या अदूरे कृतपर्णशालो

रामः स रामः स च लक्ष्मणोऽश्वाद् ॥१०८॥

अयोध्यावासिनः सर्वे रामादर्शनदुःखिताः ॥

परावृत्य सुमन्त्रश्च पुरीं म्लानमुखा ययुः ॥१०९॥

निशम्य रामं गतमार्तचित्तः

कौसल्यया सार्यमुवास राजा ॥

वियोगदुःखेन न या सुतस्य

साध्व्याप्युपालब्ध इदं जगाद ॥११०॥

अनुक्तपूर्वं किमिदं ब्रवीषि ?

न कामचारः सुतविप्रवासे ॥

ममैव कालान्तरकिञ्चिपस्य

प्रिये ? विपाकः समुपस्थितोऽयम् ॥१११॥

पूर्वं मया यः श्रमणः सुदूरा-

त्कुम्भो वने हस्तिधिया विश्रस्तः ॥

अन्वेन शप्तोऽस्मि तदीयपित्रा

पुत्रस्य शोकेन मरिष्यसीति ॥११२॥

तन्मे बुद्धिविपर्ययोऽयमभवन्नार्याञ्जया बञ्चितो

रामं सर्वजनामिराममबुधो चालं वनापात्यजम् ॥

हा ! शोकाय नुद प्रसीद मुमते ? तातः परैत्येष ते

बृद्धस्त्वद्विरहादिति प्रविलपन्प्राणान् जहौ पाचिवः ॥११३॥

वशिष्ठादिमिराहूवो मातामहशृहादय ॥

न राज्यमैच्छद् भरतो मातरं बद्धधिक्षिपन् ॥११४॥

तैलद्रोण्याः समुद्धृत्य संस्कृत्य पितरं ततः ॥
रुरोद भरतो मूरि वशिष्ठस्तमवोषयत् ॥११५॥

स राजदारः सगुरुः ससैन्यो
जगाम रामं भरतो नु नेतुम् ॥
नासौ परावर्तत पादुकं त्वे
भक्त्यार्थितोऽदाद् भरताय भूपः ॥११६॥

ते तु भद्रासनेन्यस्य नन्दिग्रामे जितेन्द्रियः ॥
राज्यं स सचिवैः सार्धं मुनिवेषधरोऽकरोत् ॥११७॥

१दृष्ट्वाऽत्रिमनुष्यां च दण्डकारण्यमागमत् ॥
विराघमवधीद्रामो रक्षाकामो द्विजन्मनाम् ॥११८॥

मुनीन् मुतीक्ष्णप्रभृतीन् विलोक्य
कुम्भोद्भवभ्रातरमाजगाम ॥
अगस्त्यमागच्छदनेन रामो
दत्तायुधः पञ्चवर्ती जगाम ॥११९॥

सौमित्रिणा तत्र २निकृचनासा
दुष्टा भृशं ३सर्पणस्त्रोपसृत्य ॥
४सद्यो जयामास खरादिसेनां
सा राममासाद्य ५विराममापत् ॥१२०॥

१. त्रिमनसू-४०

२. निहन्त-४०

३. नद्यो-४०

४. मोसाय-४०

५. विनाशमागत-४०

जिरानं प्रापत्-४०

चतुर्दशसहस्राणि यातुधानान्निहत्य सः ॥
सप्रेमसंगतोऽस्तुष्यत् सीतया लक्ष्मणेन च ॥१२१॥

दशाननः सूर्पणखाप्रयुक्तो
मारीचमायो जयति स्म कृत्ये ॥

भीतोऽपि रामात् स च रावणस्य
भीत्या विचित्रो हरिणो बभूव ॥१२२॥

मारीचो मृगमापया परिचरन्नभ्यर्धितः सीतया
तं रामोऽन्वगमद्विदेहदुहितुर्वाचा पुनर्लक्ष्मणः ॥
शून्ये तामहरत् त्रिदण्डिवपुषा रक्षोधिपो रक्षणं
हत्वा हन्त ! जटायुषं हतरथो यातः ससीतो दिवि ॥१२३॥

नीयमाना दशास्येन रुदती करुणं बहु ॥
वानरान् वीक्ष्य विक्षेप सीता स्वामरणं गिरौ ॥१२४॥

अशोकवनिकायां सा स्यापिता तमनिच्छती ॥
संबत्सरावधिं कृत्वा रावणेन दुरात्मना ॥१२५॥

रामः परावृत्य न पर्णशाला
स्थितामपश्यज्जनकस्य कन्याम् ॥

रात्रिचरैर्हन्त ! हृताऽशिता वा
सीतेति सौमित्रिमभिव्यलापीत् ॥१२६॥

गोदावरीतीरदरीवनेषु
विचिन्वतस्तस्य जटायुषोऽक्तम् ॥

निहत्य मां राघव ? रावणेन
सीताहृतायां विचिनोपि बत्स ? ॥१२७॥

इत्युक्तवन्तं मृतमेनमाशु
 संस्कृत्य रामो दहने दयालुः ॥
 हत्वा कवन्धं शवरीमुदीक्ष्य
 पम्पाञ्च सुग्रीवमुपाजगाम ॥१२८॥

हनूमता कारितयोश्च मैत्री
 प्रतिश्रुतं वालिविवासितस्य ॥
 रामेण राज्यं तपनात्मजस्य
 परीक्ष्य तुष्टस्य वलं हि सख्युः ॥१२९॥

प्रियावियोगेन विदूयमान-
 माश्वासयामास ततः सखायम् ॥
 सन्दर्शयामास च भूषणानि
 सीता निरस्ता निकृती कपीन्द्रः ॥१३०॥

किष्किन्धामभिगम्य वालिनमहन् सुग्रीवघातोद्यतं
 रामो राज्यमदात् सुताय सवितुः सम्पातिवाक्यात् प्लुतः ॥
 सिन्धोः पारमुपेत्य वाततनयो मुद्रां ददन् मैथिली-
 माश्वास्याक्षसुदस्य राममनयत् सीतावितीर्णाम्मणिम् ॥१३१॥

सुग्रीवेण समाहूता नानानगनिवासिनी ॥
 आगता वानरीसेना कम्पयन्ती वसुन्धराम् ॥१३२॥

अङ्गदो द्विविदो मैन्दो नलो नीलश्च जाम्बवान् ॥
 केसरी पनसस्तीरः स्वस्वयुधैः प्रतस्वियरे ॥१३३॥

वीरैः पर्वतयोधिभिः परिवृता गोपुच्छर्क्षोत्कटां
 तूर्णं सागरतीरमेत्य महती सेनां निविष्टा ततः ॥

नीत्या संधिमभीप्सुरुद्धतधिया लेङ्केश्वरेणोज्झितो
 आता तस्य विमीषणोऽथ शरणं रामं शरण्यं ययौ ॥१३४॥

क्रुद्धयद्राघवरागभीतिकथितस्वोर्ल्लघनापायके

संमत्या च नलं चकार विपुले सेतुं ततः सागरे ॥

रुद्धां नागसहस्रवीर्यविकर्तृदंष्ट्रां विप्रद्वीपत-

न्नीलान्नस्रवलीमृत्पैरघुपतेः मञ्जुधुमे तेजसा ॥१२५॥

सुग्रीवः प्रथमं नियुध्य मुकुटं चिक्षेप लङ्कापते-

रासीद्वानररक्षसामविरतं मांसासृजां कर्दमः ॥

यो यो वीर्यमदादपारपृतनो रात्रिचरो निर्गतः

क्लृप्तोऽभूत्स स वीरवानरभटैः कीनाशदेशाविधिः ॥१३६॥

नीलादिभिः प्रहस्ताद्या हता हनुमता परे

अंगदेन हतावोरा मैन्देन द्विविदेन च ॥१३७॥

पञ्च वाणैः फणिरूपधारिभिः

सुतो दशास्यस्य तु रामलक्ष्मणौ ॥

गरुत्मतो दर्शनमात्रतो गता

भृजङ्गमास्तौ द्विपतो निजघ्नतुः ॥१३८॥

अन्तर्हितो भेषनादो रामलक्ष्मणवानरान् ॥

विव्याध सायकंस्तीक्ष्णंस्तेऽपतन्मूर्च्छिताः क्षितौ ॥१३९॥

जाम्बवद्वचनाद्वायुधनुर्द्रोणाद्रिमानयत् ॥

विशन्यकरणीं गंधाद्विशन्यान्ते ततोऽभवत् ॥१४०॥

को वापरः सागरलङ्घने स्याद्

विना हन्मन्तमनन्तवीर्यम् ॥

१. गितो-क०

२. वीरजोषितः-क० ।

को वा दशास्यस्य तलप्रहाराद्
रणाङ्गणे व्याकुलतां विदध्यात् ॥१४१॥

कुम्भकर्णदशकन्धरादयो
रामवाणविसरैर्विलिम्पिरे ॥
मेघनादमवधीच्च लक्ष्मणो
होमकर्मणि गतो निङ्कुम्भिलाम् ॥१४२॥

लङ्काधिपत्यमतिसृज्य विभीषणाय
सीतां परीक्ष्य दहने विधिवासवाद्यैः ॥
शस्तः कपीन् युधि हतान् मघवद्वरेण
संजीव्यपुष्पकगतोऽथ जगाम रामः ॥१४३॥

सुग्रीवेण विभीषणेन मरुतः पुत्रेण शास्त्रामृगै-
र्जानक्या सह लक्ष्मणेन मुदितोऽयोध्यां गतो राववः ॥
राज्यं प्राप धरां अशास सकलामासन्नतन्नेतरो
दुर्मिथं न न च क्वचित् सुतमृतिस्त्यक्तो न धर्मो जनः ॥१४४॥
अभिनन्दितुमागतादगस्त्या-

इशकंठादिहन्मदादिगाथाम् ॥
भरतादिभिरन्वितः समार्या
रघुनाथः श्रुतवान् विसिस्मये च ॥१४५॥

दशसहस्रसमाः सकलां मही-
मधिपदेय निरर्गलशासनः ॥
सुचरितैः सततं रमयन्त्रजा
जनकजां स्वगुणैरनुरञ्जयत् ॥१४६॥

लोकापवादमयशस्करमात्मपत्न्या
भद्रान्निशम्य शपथैरुपहृष्य बन्धून् ॥

प्राचेतसाश्रममनाय यदा तदार्यां

सौमित्रिणा प्रियतमामपि राघवस्ताम् ॥१४७॥

शत्रुघ्नश्चथवनादिविप्रवचनाद् दाराभिपिक्तो ब्रजन्

क्रव्यादं लवणं निहन्तुमवसत् प्राचेतस्याश्रमे ॥

सीता तत्र यमौ सुतौ कुशलवौ सूते स्म तस्माद्गतः

सानन्दो मधुरां न्यवेशयदसौ हत्वा रणे राक्षसम् ॥१४८॥

शंक्रुकं घृपलं निजेन वपुषा स्वर्गं यियासुं तपः

कुर्वाणं विनिहत्य विप्रतनयं रामस्ततोऽजीवयत् ॥

लेभे चामरणं प्रसन्नमनसः कुम्भोद्भवादाश्रमे

गोमत्याश्च तटेऽश्वमेघमकरोत् तीर्थोत्तमे नैमिषे ॥१४९॥

निमन्त्रितास्तत्र नृपाः समागता

विमीषणः सूर्यसुतोऽनिलात्मजः ॥

स ऋक्षगोपुच्छवलीमुखेश्वरा

दिगन्तवास्तव्यमुनीश्वरा अपि ॥१५०॥

वान्मीकिरागात् सह सीतया मुनिः

कुशीलवौ तस्य निदेशतो मखे^१ ॥

अगायतां रामचरित्रमुत्तमं

शुश्राव तद्दाशरथिः सवान्धवः ॥१५१॥

अष्टादशसहस्राणि सुवर्णानामदात् प्रभुः ॥

न च तौ तदगृहीतां सन्तुष्टौ फलमूलतः ॥१५२॥

रामो रामायणाद् बुध्वा ती च सीतासुतौ कृती ॥

आनुहाव पुनः शुद्धैर्वान्मीकिं सीतया सह ॥१५३॥

१. स ऋषि-क०

२. पुते-क०

तीरे सरध्वाः करणानि रुन्ध्वा
 सौमित्रिरंतर्धिमवाप योगात् ॥१६०॥
 रामेण राज्यं प्रतिपाद्यमानं
 न गर्हमाणो भरतोऽनुमेने ॥
 कुशं तदुक्त्या किल कोशलेषु
 नृपोऽम्पिञ्चलवमुत्तरेषु ॥१६१॥
 सुवाहुं मथुरायां तु वैदिशे शत्रुघातिनम् ॥
 अभिपिच्य सुतौ राज्ये शत्रुघ्नः शीघ्रमागतः ॥१६२॥
 मैन्दं तथा द्विविदमृक्षपतिं च रामो
 यावत्कलिं कलय जीवितमित्युवाच ॥
 आकल्पमत्र निवसेति भुवं जिहासु-
 र्वातात्मजं च निजगाद विभीषणं च ॥१६३॥
 तीर्थे सरध्वाः किल गोप्रतारे
 ममो निजं धाम जगाम राम ॥
 प्रजाः समग्रा भरतः परे च
 शत्रुघ्नसुग्रीवमृखा ययुस्तम् ॥१६४॥
 एकादशसहस्राणि समा राज्यं चकार सः ॥
 गतोऽथ द्वैष्णवं लोकमयोध्या निर्जनाऽभवत् ॥१६५॥
 वान्मीक्रिमुख्यैः कविभिः कृतस्य
 कोशश्चरित्रस्य शतं तु तस्य ॥
 एकैकवर्णश्रवणेन यस्य
 पापानि नश्यति महान्नि सद्यः ॥१६६॥
 सौज्यं रामो मर्दनं ? ब्रह्मसाक्षा-
 त्सम्यग्वेदे तापनीये^१ निरुक्तः ॥

१. रामताननीपोपनियशोत्पयः ।

दैवादन्तेऽप्युच्चरन्नाम यस्य
संसाराब्धेः पारमायाति जन्तुः ॥१६७॥

विभीषणो हनूमांश्च तत्प्रेमप्रवर्णौ सदा ॥
अहं च भक्तो रामस्य येऽपरे च सचेतसः ॥१६८॥

इति श्रीजगद्गुरुनानककृपायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
श्रीरामचरितं नाम पञ्चदशः प्रस्तावः ॥

अथ षोडशः प्रस्तावः

वाग् देवतां स्मरतु 'जागरणे मनो मे
स्वप्ने च पश्यतु तदीयतनुं मनोज्ञाम् ॥
लीनं सुषुप्तिमयेऽस्तु तदीयतत्त्वे
वाण्या विवेकमखिलं कलयेच्च विश्वम् ॥ १ ॥

गृहं 'क्रियदूरमितो ममेति
वीणाघरोऽपृच्छदुवाच योगी ॥
उत्कण्ठितो यद्यसि मर्दनं ? त्वं
तदा नयेय' तलवण्डिकां त्वाम् ॥ २ ॥

यदृच्छयेदं गदितं यियामा
न मेऽस्ति सार्धं भवतो पिता हे' ! ॥
इतीरितो वाद्यधरेण योगी
जगाद पूर्वापरबोधसिन्धु. ॥ ३ ॥

अहं गमिष्यामि यदेश इच्छे-
दल्पस्य हेतोर्न जहीहि सङ्गम् ॥
तं मर्दनः स्माह शरीरपात
किं 'सन्निधत्ते ? ममसर्वबोधेदिन ? ॥ ४ ॥

मवेत्कदा कुत्र स 'सन्निधौ ते
ममेशितुः स्वर्गगतिप्रदस्य ॥

१. जागरित-रा०

२. क्रियदूर-क०

३. सन्निधौ-रा०

किञ्चैतदाकर्णय दाहनीयां
न भूमिगर्भेहऽमनुप्रवेश्यः ॥ ५ ॥

दाहेन देहस्य गतिं लभेयं
विशेषतः सौम्य ? भवत्कृतेन ॥
उदग्घदेहा हि सुहृज्जनेन
क्लिश्यन्ति योनीर्विविधा ब्रवन्तम् ॥ ६ ॥

ऊचे गुरुस्तं च गभीरवोषो
गान्धारदेशे तव देहपातः ॥
भावी दिने पञ्चम एव भावी
तिस्रोऽवशिष्टाः समुपेत्य प्रापुः ॥ ७ ॥

त्वां तत्र घत्स्यामि विधानतश्च
स्मरन्हरिं मुक्तिमवाप्स्यसि त्वम् ॥
न मर्दनः त्वं तु विधेहि चिन्तां
ममानुष्टुतिर्विफला भवेत्किम् ? ॥ ८ ॥

ननाम मर्दनस्तुष्टो जगाम यतिनायकः ॥
चतुर्थे दिवसे प्राप दरबेलाभिर्धं पुरम् ॥ ९ ॥

अत्रैव^१ किं मरिष्यामीत्यपृच्छन्मर्दनस्ततः ॥
योगी जगाद मर्ताऽसि इवः स्वर्जूरपुरे खलु ॥ १० ॥

प्रारब्धभोगशेषोऽस्ति तत्राहारस्त्रवानध^२ ? ॥
मुक्तानामपि हेतुर्हि प्रारब्धं देहधारणे ॥ ११ ॥

१. समुपेत्य दापुः—४०

२. वरि—४०

३. मूढ—४०

पञ्चमेऽहनि खजूरपुर प्राप्यापि मर्दनः ॥
जघास खजूरफलं किञ्चिदस्वास्थ्यमाप च ॥ १२ ॥

षटीत्रयं तत्र दिनस्य शिष्टं
जगाद योगी किमु मर्दनेति ! ॥
श्वासा नवैवोर्वरिता नमस्ते
प्रयामि तं मर्दन इत्युवाच ॥ १३ ॥

योगीव जानासि कथं त्वमेत-
चेनेति पृष्टः स इदं जगाद ॥
नामौ मम ग्रन्थिरभिघतायं
वायोस्ततो वेद्म्यनुकम्पया ते ॥ १४ ॥

श्वासेषु गण्यमानेषु मया गुरुनिदेशतः ॥
दशमो नागमच्छ्वासः^१ स ममार हरिं स्मरन् ॥ १५ ॥

ईशं ववन्दे शिरसा यतीशो
जगाद चेदं महिमैप कर्तुः ॥
अवाटिपं नेश्वर ईक्षितोऽस्ति
त्वमीश्वरोऽस्माकमनाशृतोऽस्ति ॥ १६ ॥

नववस्त्रघृतं वपुस्तदीयं
विधिवद्दाहमवाप योगिवर्यान् ॥
महतामनुकम्पया महत्त्वं
^२नितरां फल्गुरपि प्रपद्यते हि ॥ १७ ॥

१. दशमो नामानेन विनोदसमयं नम्यार्थात्तरन्यागस्य गरिमा ॥

१. वेद्यनु—४०

२. पटास—४०

न सेतुवन्धो नयनातिथीकृतो^१
 धृतो न रामेशविलोकनोत्सवः ॥
 इतीरितो योगिवरो मयाज्वद
 तदस्ति तीर्थं खलु चाल ? दूरतः ॥ १८ ॥

तथापि व्रज यद्यस्ति तत्रोत्कण्ठा विलोकने ॥
 इत्युक्त्वा नानकोगच्छदहं च तदनुग्रहात् ॥ १९ ॥

सेतुर्दृष्टो नलकृतो महासर्प इवाम्बुधौ ॥
 तस्य मौलौ मणिरिव श्रीरामेशो विलोकितः ॥ २० ॥

गोरक्षो मत्स्येन्द्रो भवृहरिश्चापि लहुरीयाः ॥
 चर्षटनाथो गोपीचन्द्रः सिद्धा विलोकितास्तत्र ॥ २१ ॥

भवृहरिस्तमपृच्छत्—

किं ज्योतिः ? सर्वशेखर ब्रूहि ॥
 को वाऽद्वितीय उक्तः ?
 कमपारं वक्षते ? सुधियः ॥ २२ ॥

योगी योगं लभते
 केन ? कथं याति निर्वाणम् ? ॥
 तत्त्वं कुत्रान्विच्छे—
 दपगच्छेद्वैतदुर्मतिः^२ केन ? ॥ २३ ॥

कथं तरे दुस्तर^३सम्मृति ? भाः ?
 जीवन्मृतः कः खलु जीवलोके ? ॥

१. तियिकृतो-क०

२. दूरत-क०

३. सम्मृति-क०

दीक्षाप्रदः कश्च ? गुरुर्गरीया-
निद वदेर्नानक ? 'सम्प्रधार्यं' ॥ २४ ॥

गुरुस्तमूचे शृणु सर्वशेखरं
निरञ्जनज्योतिरुदीरितं परम् ॥

य एष आत्मा स किलाद्वितीयको
न लब्धपारः स हि सीमवर्जितः ॥ २५ ॥

गुरुन्मृषो योगमुपैति योगी
ज्ञानेन निर्वाणमुपैति दान्तः ॥

कोशेषु तत्त्वं मृगयेत शास्त्रै-
द्वैतभ्रमोज्यं मननादपैति ॥ २६ ॥

संसारसिन्धोरुपयाति पार
विवेकतः केवलविष्णुमक्तेः ॥

जीवन्मृतो मानुषदेहधारी
य ईश्वरे प्रेम न संतनोति ॥ २७ ॥

गुरुर्गरीयान्स हि यः स्वशिष्यं
मज्जन्तमुच्चारयते भवान्येः ॥

१ सप्रधार्यं-क०

I. भर्तृहरेः-प्रश्नग्योत्तर धर्तृनेत्र नात्रहेन दत्तम् ॥

प्रश्ना —

उत्तराणि :-

1. हि सर्वशेखर उपैति - निरञ्जनज्योति ।
- II. क द्वितीय - आत्मा ।
- III. जेन योगी योग लभने जेन च निर्माणम् - गुणना योग ज्ञानेन निर्माणम् ।
- IV. तस्व कुत्र अग्निच्छेद = शास्त्रेषु ।
- V. द्वैतमुपैति जेन अमरुत् = मननात् ।
- VI. को दीक्षाप्रदा = गुरु ।
- VII. कश्च गुरुर्गरीयान् = य उच्चारयेत् ।

गोरक्ष ऊचे विजितेन्द्रियो यः
 सत्यव्रतः साधुनिरोमणिः सः ॥ २८ ॥
 जीवोऽप्यमुक्तो वद किं स्वरूपो ?
 विस्तार एतस्य विलोक्यते कः ? ॥
 केनारमेतायमुपाधिसिद्धि-
 मन्तःस्थितः केन विभाव्यते च ? ॥ २९ ॥
 किं ज्योतिरुक्तं सकलप्रकाशं ?
 कुतोऽप्यमागच्छति ? कं प्रयाति ? ॥
 पिण्डे विलीने कमुपैति जीवो ?
 गोरक्षपृष्टो वद नानक ? त्वम् ॥ ३० ॥
 ततोवदन्नानकयोगिराजः
 प्रत्याक्षितास्त्रग्द्विदिदात्मतत्त्वः ॥
 सत्यस्वरूपः कथितस्तु जीवः
 प्राणास्तु विस्तार इवास्य देहे ॥ ३१ ॥
 संस्कारलब्धस्य कलेवरस्य
 रसादिमूर्तिं प्रकरोति तेजः ॥
 शब्देन चान्तःस्थित एष बुद्ध-
 स्तेनैव साकार इव प्रतीतः ॥ ३२ ॥

1. मनुं हरे पद्मात् पोरत प्रश्नाश्रयार ।

प्रश्नाः :-

उतराणि :-

i. शोधः किं स्वरूप = सत्यस्वरूपः

ii. ए एतस्य विस्तारः = प्राणाः

iii. उपाधिसिद्धिः केन आरमेन = तेजसा

iv. केन अन्तः स्थितः = शब्देन

v. सकलप्रकाश इतिः कुत आयाति क च याति = इत्यम् ।

१. पदे-४० ।

२. संद-४० ।

ब्रह्मप्रसिद्धं सकलप्रकाशं
 ततोऽप्यमागच्छति तत्प्रयाति ॥
 पिण्डे^२ बिलीने समुपैति जीवः
 पिण्डान्तरं^१ ज्ञानजनिर्न यावत् ॥ ३३ ॥

मनोऽतिघातिर्निगमो घनश्च
 गुरुश्च शिन्पी सुमतिश्च मुद्रा ॥
 सत्संप्रदायः खलु टंकशाला
 क्रीत्वाऽमृतं ब्रह्म निपीय भाधेत् ॥ ३४ ॥

गोरक्ष ऊचे वत ! विस्मृतोऽहं
 पन्यानमादशंय मे पुराणम् ॥
 तं नानकोऽभापत मो यतीन्द्र ?
 गुरोरलभ्यं न किमप्यवेहि ? ॥ ३५ ॥

अवस्थात्रितये पश्यन्न्तरक्षचतुष्टये ॥
 कोशेषु पञ्चस्वन्विच्छन् सप्तप्रकृतिसङ्गतः ॥ ३६ ॥
 नवद्वारे पुरे क्रीडन् दशमं द्वारमाश्रितः ॥
 मृष्यघनाहृतं योगी यत्नादमृतमश्नुते^१ ॥ ३७ ॥

युग्मम्

शास्त्रैः पुराणैर्निगमैरधीतै-
 निःसंशयं तत्त्वमवाप्यते किम् ? ॥

1. अनाहृतप्वनिश्रवणारपदघादपि यत्नादेवामृतं लभ्यते । अतस्तत्रापि योगिना घनं
 करणीय इति व्यस्यते ॥

१. प्रयोति-क० ।

२. पिण्डे-क० ।

३. पिण्डान्तर-क० ।

विना कृपां साधुगुरोः सदैव
 १मुकुन्दनाम्नामुपदेशकस्य ॥ ३८ ॥

अमन्तु तीर्थानि जयन्तु देवान्
 जपन्तु मन्त्रान् ३गिरिगह्वरेषु ॥
 पयो गुरुदर्शयिता परस्य
 गोरक्ष ? हे भर्तृहरे ? न चान्यः ॥ ३९ ॥

१अचलवटाले भावी
 सिद्धानां श्वः समागमो भूयान् ॥
 २शरमुनिजलधिशशाङ्काः
 क्रोशा गम्या इतः सौम्य ? ॥ ४० ॥

यदि गच्छसि गच्छ त्वं
 नानक ? सिद्धोऽसि सर्वशक्तिरसि ॥
 इति गोरक्ष गिरोन्ते
 नानक ऊचे विनीतवचाः ॥ ४१ ॥

त्वं व्रज परिणतयोगो
 मम तु मनुष्यस्य का शक्तिः ? ॥
 उदडायि पादुकां भो-
 स्त्वयेति तं स्माह भर्तृहरिः ॥ ४२ ॥

नानक ऊचे सत्यं
 तदपि महेशस्य माहात्म्यम् ॥

1. अचलवटाल. पर्वतस्य नाम ।

2. १४७५ क्रोशाः ।

१. मुकुन्द-क० ।

२. गह्वरे-क० ।

युयं व्रजत तदाज्ञा
यदि पुनरहमागमिष्यामि ॥ ४३ ॥

उड्डीनास्ते सिद्धा
नानक उदडीयताहं च ॥

अचलवटाले गत्वा-
ऽश्वत्यतले संसृतावावाम् ॥ ४४ ॥

पश्चादागत्य गोरक्षो नानकं पूर्वमागतम् ॥
आदेशमूचे तेनोक्तमादेशः परमेश्वरः ॥ ४५ ॥

भर्तृहरिस्तमथोचे
कमिष्टमासेव्य सिद्धतां तनुपे १ ॥

तेनोक्तं जगदीशा-
घ्नेष्टोऽन्यः सिद्धिदोस्ति मम ॥ ४६ ॥

पात्राणि नर्तकानामाचकृषुः शक्तितः सिद्धाः ॥
तेषु रुदत्सु दयालुर्योगी प्रत्यर्पयत्तानि ॥ ४७ ॥

मेलके वसिते तत्र ऽत्यभिजाय नानके ॥
प्राणमन् केऽपि केचित्तु दुष्टभावमदर्शयन् ॥ ४८ ॥

मां नानकोऽवोचदितो व्रजावः
पुत्रं ग्रहीतुं खलु मर्दनस्य ॥

तं दर्शयिष्यामि पिता तदीयो
भस्मीकृतो यत्र तमङ्गदेशम् ॥ ४९ ॥

१. स्वार्थायामत्र दृश्यते ।

नानकसिद्धिः ॥

१. तमङ्ग-१० ।

गान्धारदेशे भवतश्च साधू
 तौ पूर्वनिर्वर्तितसंविदौ मे ॥
 समागमस्ते न तयोर्विधेयः
 प्रतीच्छतोर्मा किल भूरिकालम् ॥ ५० ॥
 मर्दनस्य सहजादसंज्ञकः^१
 स्रजुरस्ति तलवण्डिकापुरे ॥
 एवमुक्तवति मध्यगादसौ
 सार्धमेव तलवण्डिकां मया ॥ ५१ ॥
 पितुर्मदीयस्य स चन्द्रमानोः
 कूपस्य पार्श्वे निशि सङ्गतोऽभूत् ॥
 ऊचे मृतौ मे पितरौ प्रवीणो
 बोलाररायः पृथिवीपतिश्च ॥ ५२ ॥
 लालः पिण्ड्यो ध्रियतेऽधुना तु
 ज्ञाता स चेद्रेष्टयितेह मोहात् ॥
 अलक्षितोऽन्यैस्तदितः प्रयाहि
 तमाह्वय त्वं सहजादसंज्ञम्^२ ॥ ५३ ॥
 गते निशाया घटिका चतुष्टये
 ततो गतोऽहं सहजादसंज्ञम्^३ ॥
 स निर्गतो मामुपलभ्य पादयोः
 पपात कालेन विलोक्य विस्मितः ॥ ५४ ॥

१. सहजादः मर्दनस्य पुत्रः ।

२. प्रतीछतो-क० ।

३. सतम्-क० ।

४. सतम्-क० ।

५. मह्यम्-क० ।

उवाच नानकारुष्येन प्रेपितौ द्वौ तपस्विना ॥
बालसिन्धो ? त्वमायातो 'मत् पिता कुत्र मर्दनः ? ॥ ५५ ॥

चिरादश्रुतवार्तस्य मर्दनस्य पितुर्मम ॥
दिदक्षितस्य चास्मामिष्टद्वस्य वद वार्तताम् ॥ ५६ ॥

अवादिपं शीघ्रमितस्तपस्विनो
निदेशतस्तस्य तु देशमावज ॥
अधीरतां मुञ्च सधीरसत्तम ?
तमस्त्वदीयं सकलं हरिष्यति ॥ ५७ ॥

स दैवशालीं व्यचलन्मया समं^१
सदैव नाम्नो विनयेन सन्मतिः ॥
उपागतो नानकपादपद्मयोः
पपात पातं हरतोर्भवार्णवम् ॥ ५८ ॥

विलोक्य तं योगिवरोऽभ्यधादिदम्
सुखी भव त्वं सहजाद ? सुव्रत ? ॥
गतः पिता कालगतिं तवोन्मना
मनाङ्गू न तन्नश्वरविश्वविद्भव ॥ ५९ ॥

आदनासयन्निह भवन्तमुपागतोऽस्मि
मत्तः प्रसादवसनानि गृहाण सौम्य ? ॥
अन्येन येन मनसस्तव तुष्टिरस्ति
तद्वा घृणुष्व मम वैणिकतोऽसि जातः ॥ ६० ॥

सहजाद इदं जगाद नम्रः
शिशुवः किं स्वहितं विदन्ति जाताः ? ॥

१. प्रेपिता-क० ।

२. मपागयं-क० ।

उपचारपरा हि तं जनन्यः
स्वयमुत्प्रेक्ष्य तदीयमाचरन्ति ॥ ६१ ॥

यथा दयामासिध मे पितुस्त्वं
तथा जनस्यास्य दयस्व साधो ? ॥
तव प्रसादात्स्पृहणीयमीहे
लोकद्वयं शोकनिरासनस्य ॥ ६२ ॥

संक्रामति स्नेहऋणं यथैव
पोष्यस्य पुत्रेष्वपि सज्जनानाम् ॥
प्रसेदिवान् स्रुतमस्य शृण्वन्
जगाद योगी स्मृतपूर्वमेतत् ॥ ६३ ॥

यद्येवमागच्छ मया समं त्वं
दाहस्थली यत्र हि मर्दनस्य ॥
दाहो वृत्तस्तेन न भूमिगुप्ति-
न्मुनिर्मदीयैवमिति प्रसह्य ॥ ६४ ॥

आनन्दजेनाश्रुलवेन तत्र
जलाद्रूपङ्केरुहरम्यनेत्रः ॥
जगाद नम्रः सहजादनामा
माग्यं मदीयं सहगामिनस्ते ॥ ६५ ॥

आपृच्छद्य मां तत्र जगाम योगी
मया च सार्धं सहजादकेन ? ॥
विलोकमाना नगराणि नाना
वर्यं समासादितमूलताताः ॥ ६६ ॥

लुप्तस्य निकटे देशे नवक्रोशीमिते गतः ॥
नानकः सहजादाख्यामाख्यदेतद्बुदारधीः ॥ ६७ ॥

गच्छ ग्राममिमं तूर्णं सहजाद' विभीहि न ॥
तेनोक्तं तव पार्श्वे मे कृतान्तस्यापि किं भयम् ? ॥ ६८ ॥

ग्रामे तत्र गतः स वैणिकमुतः पृण्ड्रेण भास्वद्रुचा
मालामिस्तुलसीमयीभिरमितो मुद्राभिरत्युज्ज्वलम् ॥
नाम्ना सञ्जनमैक्षत स्मितमुखं तं कर्मणा दुर्जनं
लुब्धाकं पथिकव्रजस्य कपटैर्नत्या प्रवेश्यालयम् ॥ ६९ ॥

वैष्णवो रामनामाङ्कं वसानो वसनं तनु ॥
आसीनः स बहिर्वेद्यां गृहादूरे निरीक्षितः ॥ ७० ॥

चिनीतवेपं रमणीयरूपं
नरं निरीक्ष्ये प्रवर्णं न कस्य ॥
मनोभवेत्तेन स सत्यरामे-
त्यवादयन्तेन समं विवक्षुः ॥ ७१ ॥

सत्यरामेति शनकैरमिधाय नतस्ततः ॥
वैडालव्रतिकोऽब्रूत कुतो भ्रातरिहागतः ? ॥ ७२ ॥

कोऽसि ? कस्यासि ? विश्वं ब्रूहि विश्वम्यत्तामिह ॥
सहजादस्ततोवादीत्सहजाद ? शठत्वतः ॥ ७३ ॥

वैदेशिको वैणिकोस्मि नानकस्य महात्मनः ॥
देशान् दिदक्षुर्भ्राम्यामि वैष्णवांश्च मवादृशान् ॥ ७४ ॥

वस्त्राणि नूतानि तनूनि दृष्ट्वा
तनौ स चोरः सहजादकस्य ॥
भृत्यान् स्वकीयान् द्रुतमाशुहाव
जगाद चेदं न परेण वेद्यम् ॥ ७५ ॥

महात्मनो वैणिक आगतोऽप्य-
 मन्तर्गृहं तन्नपतामृमाशु^१ ॥
 अस्यातियेयी विधिवद्विधेया
 न वाच्यतां येन वयं ब्रजाम ॥ ७६ ॥
 नीत्वा सत्कृत्य ते तूर्णमन्तर्गृहमर्मुं खलाः ॥
 संघट्य च कपाटानि बाहू बध्वा न्यपातयन् ॥ ७७ ॥
 संहृत्य वस्त्राणि ततः शरीरा-
 त्कौपीनमेकं परिधाप्य जीर्णम् ॥
 ऊचुर्धृतं कुत्रचिदस्ति वित्तं
 तदेहि^४ नो चेदिह मारयामः ॥ ७८ ॥
 स नानकस्य स्मरणं चकार
 जगाद् चेद् मनसाऽतिभीतिः ॥
 यमस्य दूता वत जीवतः किं ?
 हा हन्त ! कुर्वन्ति कदर्थनां^२ मे ॥ ७९ ॥
 संसारभीतेरपवर्जनाय
 श्रितोमवान्नानक योगिवर्य ? ॥
 चोरैः प्रणीतामयमृत्युमीति
 कृतो न दासस्य विनाशयेस्त्वम् ? ॥ ८० ॥
 मामुवाच ततो योगी चल बाल ? कृतत्वरः ॥
 सङ्कटे सहजादेन स्मृतोऽहं चोरमन्दिरे ॥ ८१ ॥

१. सहजादः चोरैर्धृतो नानक सम्भार ॥

२. तत्र—४०

३. पुमा—४०

४. मन्ते—४०

५. तदेहि—४०

गत्वा सज्जनमासोनं महाभागवताकृतिम् ॥
कर्ता कर्तेत्युवाचाज्यं सत्यरामेति सोऽब्रवीत् ॥ ८२ ॥

तं दुर्जनं सज्जननामधेय
समाजयामास यतिः स पूरुम् ॥
दोषान्विदन्तोऽप्यखिलान् खलानां
सन्तः प्रकृत्यैव किलाट्टियन्ते ॥ ८३ ॥

भ्रातः सज्जन ? कोऽपि वैणिक इहापातो न किं निह्रुपे ?
किं लभ्य मम ? निह्रुवेन भवतो भिक्षोर्भुवि भ्राम्यतः ॥
अन्तस्त्वं ब्रज बाल ? कालवर्दन कुर्याः शठं वैष्णवं
तत्रोत्थं वचनेषु सत्स्वहमगां यत्राऽभून्मार्दनिः ॥ ८४ ॥

स बद्धबाहुर्विधृतो मलिम्लुचै-
र्गृहीतवस्त्रो मलमल्लकावृतः ॥
विलोक्य मां दीन उवाच चोरव-
द्धृतोऽस्मि चोरैश्च दिगम्बरीकृतः ॥ ८५ ॥

मयोक्तमस्य वस्त्राणि दत्त वैष्णवतस्कराः ॥
तैरुक्तमित्यमेवापमागतो मलमल्लकी ॥ ८६ ॥

आपाहि सहजाद ? त्वमम्बरं तव दुर्जरम् ॥
इत्युक्त्वा स हि नीतोऽभूत् यत्र नानकमज्जनौ ॥ ८७ ॥

वस्त्राणि कुत्रेति विलज्जमानं
तं वीक्ष्य दूराद् गुरुरावभाषे ॥
स उक्तवान् वैष्णवतस्करस्य
भृत्यैर्हृतानि प्रसमं निषद्य ॥ ८८ ॥

आतिथ्यमेव कः कर्तुं प्रवेश्य पविकान् गृहे ? ॥
सर्वस्वं लुण्ठयत्याशु वगोति प्राणमद्भटम् ॥ ८९ ॥

स्मेरस्तदा नानक आवभापे
 भ्रातः कथं सञ्जन ? सञ्जनोऽसि ? ॥
 असेवितोप्यावरणव्यपायं त्वमञ्जसा मार्गजुषां करोषि ॥ ९० ॥

पक्षैरतिस्वच्छतरैर्मनोब्रौ
 ध्यायन्नशब्दं पयसि स्थितश्च ॥
 विलम्बतो मत्स्यगणानुपेता
 न लग्नदं तद् ग्लमतेव कोटः ॥ ९१ ॥

पुष्पैः कोकनदाकारैर्हरन्ती हृदयं चिरम् ॥
 फलेषु तूलं दधती शाल्मलिः सेविता शुषा ॥ ९२ ॥
 पुराणरूपः कुल्लो संवृतो हरितैस्तृणैः ॥
 दूरादुदञ्चिताशानां गवां ग्रासमसंशयम् ॥ ९३ ॥

पृष्ठं तव स्वच्छतरं ललाटे
 माला विशाला हृदि काष्ठमप्यः ॥
 ते तूर्ध्ववस्त्राप्यतिनिर्मलानि
 मलीमसं कर्म करोषि किं भोः ? ॥ ९४ ॥

अनेन वेपेण विशेषसौम्य-
 स्त्वमध्वगान् वञ्चय किञ्च कामम् ॥
 सर्वस्य तिष्ठन् हृदयारविन्दे
 प्रपञ्चसाक्षी तु न वञ्चनीयः ॥ ९५ ॥

1. इत्येक सं० ९१ तः ९६ पर्यन्तं नानकः सञ्जननामान
 चौरराजमुपदिदेश । ततः स चौरश्चरामयोः पतितो यतेः ॥

१. सन्तुनो—उ०

२. शंसय—क०

सुखावहे सम्पति भाति यत्ते
 कर्मैह मर्मव्यथनं परस्य ॥
 याम्यैः प्रयुक्ता स तु यातनासु
 भ्रातर्मवान् वेत्स्यति तस्य तच्चम् ॥ ९६ ॥
 पादयोः पतितस्तस्य गिरं श्रुत्वेति सज्जनः ॥
 उवाच नीचकर्माहं शरणं त्वां समाधितः ॥ ९७ ॥
 ममैव पुण्यैर्जनुरन्तराजितैः
 प्रवर्तितः पापहरो भवान् ध्रुवम् ॥
 पुनः करिष्यामि न कर्म कुत्सितं
 एतत्तु मे क्षाम्यतु दुष्कृतं महत् ॥ ९८ ॥
 स वत्सलो दीनजनेषु नानकः
 कृतोपदेशस्तमिदं वचोऽब्रवीत् ॥
 गुरुस्तवायं सहजादसंज्ञको
 धर्मरम्भ वस्त्रवरैश्च पूजय ॥ ९९ ॥
 तदर्थमेवागमन ममामव-
 द्भवान् कृतार्थः शरणागतो हरेः ॥
 कृते हि पापे तु तपन्ति ये पर
 स्मरन्ति कृष्णं न च ते दुराशयाः ॥ १०० ॥
 ततः सुवस्त्रः सहजादसंज्ञको
 यतीश्वरोऽहं च गता जवान्विताः ॥
 उपेत्य स्रज्जूपुरे च संस्थिताः
 कृतं यतो मर्दनदाहचत्वरम् ॥ १०१ ॥
 सहजादममापत योगिवगो
 जनकस्य तवेह हि दाहपदम् ॥

वसतः स्रजनेन सहात्र तवा-
पचितिं कलयिष्यति पौरजनः ॥१०२॥

तेनोक्तमायास्यति मे कुटुम्बं
भवन्निदेशात् तलर्चडिकायाः ॥
भयोस्तु दृश्येत कथं मया नु?
भयातपक्लान्तिशरच्छशाङ्कः ॥१०३॥

गुरुणोक्तं यदीच्छा ते तदा द्रक्ष्यसि मां पुरः ॥
प्रत्यक्षे मम भक्तानां चिन्तामात्रमपैक्षितम् ॥१०४॥

गान्धारदेशाय गुरुर्जगाम^१
त मुद्गलोऽभापत विष्णुमित्रः ।
स्लेच्छोक्तिभिर्विश्वविरक्तभित्त-
स्तस्यास्य वाचामिति गुम्फ आसीत् ॥१०५॥

किं नामासि ? वदस्व नानक ? निराकारः कथं भक्तितो ?
विष्णोः को गुरुरस्ति ? ते तु वरुणः प्रत्येमि नैतत्तत्र ॥
नानारूपधरो गुरुर्हि भगवानेकस्तु शिष्याः परे
तेनोन्मीलितलोचना जगदिदं पश्यन्ति यत्तन्मयम् ॥१०६॥

प्रणमन् लब्धतत्त्व स शिष्यतामगमद् गुरोः ॥
बली गान्धार इत्येवं तस्य नामावदद् गुरुः ॥१०७॥

गान्धारदेशादगमद्देशमन्य स देशिकः ॥
भ्राम्यन्ति स्वेच्छया सिद्धा जनान्नेतुं कृतार्थताम् ॥१०८॥

1. खड्गुरे पुरे सहजाद महंनदगधशरीर दशयित्वा सहजाद च तत्रैव स्थापयित्वा गुरु
गान्धार जगाम । तत्र विष्णुमित्रो नामा मुद्गलस्तस्य गिष्य सजात । यतिवर
स्तस्य नाम बलीगान्धार इत्यशरोत् ॥

विदरात्रगरात्कश्चिदागतो दक्षिणापथात् ॥
यवनोऽसरफो नाम मित्रं मुद्गलमैक्षत ॥१०९॥

अन्यादृशमिवालक्ष्य तमपृच्छन्महोज्ज्वलम् ॥
कुतस्तव प्रभावोऽयं ? प्रभावा विश्वजित्वरो ॥११०॥

कुतोऽसि ज्ञानगम्भीरो ? निष्कम्प इव वारिधिः ॥
केनोपदिष्टो मन्त्रो^२ वा ? सद्यः सिद्धिकरस्तव ॥१११॥

बली गान्धार ऊचे तं नानकः सिद्ध आगतः ॥
तद्वाक्यश्रवणादेतजातं तदनुकम्पया ॥११२॥

तन्निशम्य बभूवासौ नानकं द्रष्टुमुन्मना ॥
अनैपीद्वासरांस्तत्र तत्समागमनेच्छया ॥११३॥

आम्यन् देशे कुत्रचिन्नानकस्तु
रात्रौ यामार्द्धावशेषे ददर्श ॥
क्षत्रोद्भूतं षोडशब्दं कुमारं
स्नानोद्युक्तं शीततोये तडागे ॥११४॥

प्रालेयस्य शिलां विदार्य शिलया तत्तोयसंरोधिनीं
सस्तौ धीरतरः स शीतवहले काले च देशेऽपि च ॥
चर्मोर्णापुपिनद्वसर्वतनुमिर्गेहं क्वचित्संपृते
यस्मिन् दास्यणवारुणानिलचलहन्तैः स्थितैर्जन्तुभिः ॥११५॥

तं स्नातं नानकोऽपृच्छत्कोसि कस्योपदेशमाक् ? ॥
स ऊचे तव कोऽप्यार्थः ? पथिकः किं नु पृच्छसि ? ॥११६॥

१. महोत्प-४० ।

२. मन्त्रो-४० ।

मृगये भ्रातरं सौम्य ? चिरविप्रोषितं मम ॥
 इति नानकभाषायामभाषत बटुः पुनः ॥११७॥
 किं नामा ? कस्य पुत्रोभूद् ? भ्राता ते नानकोऽब्रवीत् ॥
 विमलज्योतिरिव्याख्यस्ताम्रूलिकसुतः स तु ॥११८॥
 मृत्यो जनकराजस्य पुनर्वदुरुवाच तम् ॥११९॥
 त्रेतायां जनको राजा त्व कलौ किल वर्तसे ॥
 असंबद्धं वदसि किं ? स्वप्नोन्मादसमुद्भवम् ॥१२०॥
 स स्वयं प्रत्यभिज्ञाता वचनादम्बरैरलम् ॥
 नानकेनेति कथिते कुमारः पुनरब्रवीत् ॥१२१॥
 तदा ते नाम किमभूदिदानीं किं नु वर्तते ? ॥
 भ्रातृश्च तव किं नाम ? कदा मृत्युर्भविष्यति ? ॥१२२॥
 भ्रात्रन्तरं च कुत्रास्ति ? नानकः पुनरभ्यधात् ॥
 गोवर्द्धनाभिधः पूर्वं योऽहमासं शुभ्रव्रत ? ॥१२३॥
 स नानक निराकार इति गीयेऽधुनाजनैः ॥
 दीनानाय दयालुश्च भ्राता त्वमसि निश्चितम् ॥१२४॥
 भ्रात्रन्तरस्य जनने तव मृत्युर्भविष्यति ॥
 सो पृच्छद्भाविनो भ्रातुः संगमो मे भविष्यति ॥१२५॥
 नानकेन तदा प्रोक्ते त्रिकालज्ञानसिन्धुना ॥
 तव वार्तां विदित्वा स सत्यवादी भविष्यति ॥१२६॥
 गतः परं पदं भ्राता तदा त्व लप्स्यमे गतिम् ॥
 दीनानाय दयालो ? त्वं दृष्टो विसृजमामतः ? ॥१२७॥

दीनानायस्ततोऽब्रूत धर्मभ्राताऽसि मे गुरुः ॥
 आवासे वस मे कश्चित्कालं येन ततोऽपि सः ॥१२८॥
 मृतस्य मम संस्कारं करिष्यामि यतो गतिम् ॥
 आप्नुयां तव सिद्धस्य हस्तादस्तावसञ्चयः ॥१२९॥
 अब्रूत नानरुः पूर्वमावयोः समयोऽभवत् ॥
 तद्वशादहमागच्छे बहुकार्याकुलोऽपि सन् ॥१३०॥
 त्वां दृष्ट्वा सुखितोऽभूवं सतां मार्गमुपागतम् ॥
 गतिस्तु गुरुवाक्येन चित्तस्य विजयेन च ॥१३१॥
 दीनानाय दयालुनाथ कथितं या ते 'स्रवंती यते ?
 मेरोरुत्पलने जगत्त्रयशुचेरास्वादने शक्रुयान् ॥
 कश्चित्किन्तु न मानसस्य विजये योगो जगादाग्रहा-
 दम्यासेन निरागतश्च शनकैः शक्यं विजेतुं मनः ॥१३२॥
 संसारसिन्धुतरणे तरोरिव मुनाविकैः ॥
 सज्जनैर्दीपते 'युक्तिमुक्तिमिच्छुः श्रयेत तान् ॥१३३॥
 ज्ञापयन्ति परमेश्वरं परं
 साधनः सपदि दीनवत्सलाः ॥
 ईश्वरे त्वधिगते गतं तमो
 विभ्रमस्य सकलस्य कारणम् ॥१३४॥
 यज्ञास्तपांसि तीर्थानि श्रम एव हि केवलम् ॥
 मुकुन्दचरणाम्भोजे नाविच्छिन्ना यतो रतिः ॥१३५॥
 अष्टाङ्गयोगाद्दशतामुपैति
 चेतो मुरारेः सदुपासनेन ॥

१. वसिष्ठे-४० ।

२. मुक्तिमुक्ति-४० ।

सतां कृपातोऽभिदधे कुमार—
स्ततः स सार्थीकृतपुण्यभारः ॥१३६॥

साधनानि भवानाह दुष्कराणि वहूनि मे ॥
चरमेण तु मत्कार्यभार्यः तत्रावधार्यताम् ॥१३७॥

दीनानाथदयालुः पात्रं जन्मनान्तरस्य मित्रं च ॥
अनुजग्राह यतीन्द्रः समाधिमाधेहि तमबोचत् ॥१३८॥

कृते समाधौ महसोऽवलोकना-
द्विलीनदुःखत्रयमोहविभ्रमम् ॥

गुणैरसंस्पृष्टममोधवैभवं
चिरं चिदानन्दमहोज्ज्वलं महः ॥१३९॥

व्युत्थितः परमतोपनिर्धृतो
नानकस्य पतितश्च पादयोः ॥
स त्वदश्यत निवातवारिधे-
र्धारयन्निव गम्भीरतागुणम् ॥१४०॥

त्रिदिनं नानकस्तस्थौ दीनानाथस्य सन्निधौ ॥
आगान्यातस्य वैराग्यं चाक्ष्य सन्तुष्टमानसः ॥१४१॥

बलिं गान्धारनिकटे चतुर्थदिवसे गुरुः ॥
पुनरापान्ननामासावूचे च महती कृपा ॥१४२॥

असीमं च सुखं मेऽभूदवोचन्नानकस्ततः ॥
कृपासुखं च श्रीशस्य मनुष्यो हि द्वयोः धमः ॥१४३॥

अथ श्वो वा रतिर्भावी किं परस्य ? करिष्यति ॥
ततो यवनसंन्यासी गान्धारनिकटे स्थितः ॥१४४॥

जगाद सरफो नाम परीक्षां विदधयतेः ॥
 शिरस्त्रं चोलकं चैव तन्तुमालां च नानक १ ॥१४५॥
 कटौ परिकरं कन्या पादुकां स्वर्परं तथा ॥
 ब्रह्मन्ति यतयः कस्मादिदं वद विदोवर १ ॥१४६॥
 ऊचे नानकतापसः शृणु शिरस्त्राणं परं विभ्रते
 नोष्णीपं यतयो न वा घनजुषां भारो न ते मस्तके ॥
 एवं बोधयितुं हि चोलकवृत्तिस्तुच्छावृत्तेर्बुद्धये
 माला तन्तुमयीनियद्बगलवां प्रेम्णा हरेर्बोधयेत् ॥१४७॥
 बद्धः परिकरो मृक्त्यै हरिस्मरणशालिभिः ॥
 गृहानपेक्षतां भूते कन्याशीतोष्णरक्षणी ॥१४८॥
 कठोरचित्ताः कुमतानुयायिनः
 पादानताः पादुकया निरूपिताः ॥
 परिग्रहीता न तु यस्य कश्चन
 श्रयन्ति तं स्वर्परवद्यतोश्रराः ॥१४९॥
 बार्ह विरक्तेरिति लक्ष्ममात्रं
 साम्पन्तरीका न च बुचिरेव ॥
 यद् दृष्टमानुश्रविकं च भोग्यं
 वृष्णाक्षतिस्तत्र रतिर्मुकुन्दे ॥१५०॥
 विद्वन्गराक्षत्रायातः किलसरफामिधो
 यतिचरणयोः पातं पातं तदेदममापन्न ॥

१. दप-४० ।

२. पादका-४० ।

३. न तो-४० ।

४. न च न-४० ।

५. रिला-४० ।

गुरुरसि यत्ते शिष्यस्तेऽहं प्रभूतमते ? मतः
पुनरपि कदा ? पादौ पश्येयमापददुदासिनौ ॥१५१॥

नानकोय निजगाद मानसं
दर्शनं तु भविता न चाक्षुषम् ॥
प्रीतिरेव^१ सुखदायिनी परं
तां विना हि विफलं विलोकनम् ॥१५२॥

विदरं^२ नगरं व्रजाधुना
यदि ते दर्शनलालसा परा ॥
सहजाद उदीक्ष्यतां त्वया
मम खर्जूरपुरेस्ति वैणिकः ॥१५३॥

अयं च बलिगान्धारो महापुरुषतां गतः ॥
काले काले त्वया सौम्य? मद्बुध्या वीक्ष्यतां सुखम् ॥१५४॥

‘ॐ’ इत्युक्ते तेन गान्धारनामा
नम्रः प्रोचे किञ्चिदाज्ञापयस्व ॥
सार्धं गन्तुं श्रीमता कामये च
तं योगीन्द्रः प्रीतियुक्तो वभापे ॥१५५॥

आज्ञेयमेव मम साधुजनानशेषान्
सम्भावयस्व सततं जगदीशबुद्ध्या ॥
गर्वं कुरुष्व न च कञ्चन भो विरक्ते ?
त्रैव तिष्ठ मनुजोद्धरणाय धीर ? ॥१५६॥

१. प्रतरेव-क० ।

२. विदुरं-क० ।

३. खर्जूर-क० ।

गान्धार ऊचे तव दर्शनस्य
माहात्म्यतः सर्वमिदं ममाऽभूत् ॥
स्यास्यामि ते पादसरोजचिन्ता
संसक्तचित्तः मुजनानुरागी ॥१५७॥

इति श्री जगद्गुरुनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
गान्धारगमनं नाम पोढशः प्रस्तावः ॥

सप्तदशः प्रस्तावः

हंसासनां कुमुदबान्धवखण्डचूडां
 कुन्देन्दुकैरवरुचं वचनाधिदेवीम् ॥
 ये धारयन्ति मनसा कवयः प्रवीणा-
 स्ते किं न शुद्धमनसः सुतरां भवेयुः ? ॥ १ ॥
 ततो गतः केकयमण्डलेषु
 मया समं नानकयोगिनाथः ॥
 अबोचमेनं व्यदधाः ^१ कृतार्थं
 गान्धारनामानमलं गुरो ? त्वम् ॥ २ ॥
 तेनोक्तमेव त्रेतायां मत्सेवामकरोत्पराम् ॥
 मयोक्तं म्लेच्छजातीयः किमभूदीदृशो यदि ? ॥ ३ ॥
 सारमेयो हतस्तेन तेन स म्लेच्छतां गतः ॥
 हत्युक्त्वा नानकोऽबोचदीनानाथोऽपि मे सखा ॥ ४ ॥
 त्रेतायां सह संवासी कलौ सिद्धिं परां गतः ॥
 विश्रत्यमरहंसत्वं ^२ विवाहादिविवर्जितः ॥ ५ ॥
 प्रथमानुभूतगृहगर्तविडम्बाः
 परिवर्तमानमनसः श्रमतो हि ॥
 हरिभक्तितो गतभवार्णवपाराः
 पदमीदृशं वयमिवाकलयन्ति ॥ ६ ॥

१. कृतार्थ-ख० ।

२. विज्या-क० ।

विरक्तेरङ्कुरस्तस्य सहैव वपुषाऽवत् ॥
 वचोमृतैर्मयासिक्तो मोक्षं फलमलं ददौ ॥ ७ ॥
 मयोक्तमस्मिन्देगेऽपि साधुश्चेदस्ति कथन ? ॥
 द्रष्टव्यः सोऽपि भवता ततो गुरुरमापत ॥ ८ ॥
 अस्ति साधुर्न विख्यातोऽधुना द्रष्टव्य एव सः ॥
 आवामेवं संलपतावागतौ कश्चिदापणम् ॥ ९ ॥
 युवराजखेलपवनस्य च शून्ये
 विपणे गृहे यतिपतिर्निपसाद ॥
 तमुपेत्य कोऽपि यवनो विजगाद
 ननु कौ युवां किमिह वामथकृत्पम् ? ॥ १० ॥
 वन्दारु स्वो मुकुन्दस्य कृत्यं मित्रस्य दर्शनम् ॥
 नानकनेनेति कथिते यवनः पुनरब्रवीत् ॥ ११ ॥
 मित्रस्य^१ तव किं नाम ? तत्पितुर्नाम^२ किं वद ? ॥
 जातिः का ? येन विज्ञाय वदेयं तव तद्गतिम् ॥ १२ ॥
 मानचन्द्रामिधं मित्रं खानचन्द्रश्च तत्पिता ॥
 क्षत्रियो नानकस्येति गिरं श्रुत्वा स उक्तवान् ॥ १३ ॥
 आगच्छतं मया सार्धं त्वन्मित्रं^३ दर्शयाम्यहम् ॥
 आगन्ता स्वयमेशायमिति तं नानकोब्रवीत् ॥ १४ ॥
 मानचन्द्रमुवाचेदमुपेत्य यवनः स्वयम् ॥
 आपणे द्वौ विरक्तौस्तस्त्वां मित्रं स्मरतश्च तौ ॥ १५ ॥

१. लोक्षं पल-४० ।

२. मित्रस्य-४० ।

३. मां-४० ।

४. दशंपामरं-४० ।

त्वां मित्रमाह तुस्तस्मादातिथ्यं न मया कृतम् ॥
 स्याने 'मुकुलादिफलैस्तौ सम्भावय' सत्वरम् ॥ १६ ॥
 तं मानचन्द्रोऽभिदधौ न मित्रं
 ममास्ति कश्चिन्न तथा विरक्तः ? ॥
 तथापि गच्छामि विरक्तभाजः
 सम्भावनीयाः किल सर्वथैव ॥ १७ ॥
 द्राक्षामुकूलवातादभव्यपालेवतादिकम्^१ ॥
 प्रस्थद्वयं गृहीत्वाऽसौ ययौ नानकसन्निधौ ॥ १८ ॥
 अदृष्टपूर्वागतरागरोपो
 स आपणे प्रव्रजितौ ददर्श ॥
 फलानि धृत्वा प्रणनाम योगी
 तमभ्यधादाव्रज मानचन्द्र ? ॥ १९ ॥
 सत्यः कर्तेति 'तेनोक्ते मानचन्द्र इदं जगौ ॥
 नाहं प्रत्यभिजानामि सङ्गतः कुत्र मे भवान् ? ॥ २० ॥
 नाम किं युवयोः साधू ? अथो अभिजनश्च कः ? ॥
 मया यदि न दृष्टः स्याच्छ्रुतः स्याद्विषयः स तु ॥ २१ ॥
 यतिनाऽभिहितं मम सङ्गमनं
 स्वयमेव तव प्रतिभास्यति भोः ? ॥
 मम नानक पूर्वनिराकृतिरि-
 त्यभिधास्यतु वाल इति प्रथिता ॥ २२ ॥

१. पालेवतादिकम् इति फलाविशेषे ज्ञेयम् ।

१. मुकुला-क० ।

२. सम्भावय-क० ।

३. तेनोक्ते-क० ।

आयातोऽभिजनादगम्यनगरादौ कारवाच्येरितः
पन्थानं सरलं तव प्रथयितुं निःकण्ठकं निर्मलम् ॥
वार्ता न व्यवहारगोचर इयं तं मानचन्द्रोऽभ्यधा-
त्सत्यैयं वितया वृथा तदितरा तं योगिराजो जगौ ॥ २३ ॥

कामिन्यः कलयन्तु भूषणगणं काचित्कटाक्षक्रिया
सा मिन्नैव यया प्रसीदति पतिः प्रेम्णा समालिङ्गति ॥
या वेला रमणामिसारसरसा तामेव सुप्तेऽलसे
तस्मिन्मानिनि निर्गते किमधुना जागर्षि रे यामिनीम् १ ॥ २४ ॥

प्रेमप्रियस्य यदि भामिनि भूषणैः किं ?
स्मेरानने स्मरसि यत्र स तत्र सिद्धः ॥
कान्तस्य नान्तरुपितासि यदि श्रमाय
व्ययं निमिषं वसनामरणप्रपञ्चम् ॥ २५ ॥

रासमस्यातिविरसा वाटिकाः फुल्लमन्लिङ्गाः ॥
वृमुमे कुमुमे तत्र मिलिन्दः गर्भं विन्दति ॥ २६ ॥

श्रुत्वेति नानकरुचो मानचन्द्रेण मापितम् ॥
तात्पर्यं नावगच्छामि वाचां ते वदतांवर १ ॥ २७ ॥

जीवस्यास्य भवेद्भ्रं येन तद्द मे स्फुटम् ॥
नानकेनोदितं सौम्यं शृणु सारार्थसङ्ग्रहम् ॥ २८ ॥

संहृत्य नानाविषयामिषेभ्यो
मनो मुकुन्दस्य पदारविन्दे ॥
निवेशितं प्रेम रसालसं चे-
ज्जीवः कृतायो न च शोचनीयः ॥ २९ ॥

मानचन्द्र उवाचेदमुपदेशोऽतिदुष्करः ॥
 कपन्ति विषयाश्चित्तमयस्कान्ता अयो यथा ॥ ३० ॥
 कृपैत्र साधिकैतस्य सद्गुरूणां भमादृशाम् ॥
 इत्युक्त्वा निपपाताऽसौ नानकस्य पदाब्जयोः ॥ ३१ ॥
 हस्तोऽस्य मस्तन्ऽन्यस्तो दण्डो दत्तश्च योगिना ॥
 अज्ञाननिद्रामङ्गोभूत्प्रभातमित्र चामवत् ॥ ३२ ॥
 महापुरुषतां गते मानचन्द्रे जिवात्मनि ॥
 कर्ता कर्तेति सङ्कीर्त्य जगाम यतिनायकः ॥ ३३ ॥
 तुङ्गे शृङ्गे सरसि विमले कुत्रचिद्रात्रिशेषे
 सस्तौ योगी तमभिपुरुषः कश्चिदेतज्जजन्प ॥
 मज्जन् शीते पयासि वपुषः क्लेशदः किं वृथात्वं ?
 जीवान् निघ्नन् स्थलजलचरान् बद्धमिथ्या फलाग्रः ॥ ३४ ॥
 सहस्रेणापि किं शुष्येद् घटेर्मलमयं^१ वपुः ॥
 आत्मा तु सततं शुद्धो बालिशः स्नान्ति तद् वृथा ॥ ३५ ॥
 ऊचेऽथ नानकमुनिः खल ? ते खलत्वं
 किं वेत्सि धर्ममविलोकितचेदशास्त्रः ॥
 उत्प्रेक्षितैश्च पुरुषापसदैर्गृहीतै-
 राहारमैधुनपरैर्विहितः क्लृप्तत्रैः ॥ ३६ ॥
 सिद्धिः कचिद् कचिदसिद्धिरयत्नतोपि^२
 सिद्धिः कचित्तु विपरीतमिति प्रसिद्धम् ॥
 शक्नोति तेन न परं पुरुषप्रयत्नो
 हेत्वन्तरं किमपि वर्तत इत्युपेयम् ॥ ३७ ॥

१. घटे-त० ।

१. ज्वेत्सि-क० ।

२. द्विर-क० ।

तन्न स्वमान उचितो वदितुं जडः स
 नेष्टे विलक्षणकृतौ 'तदमी' अनन्ताः ॥
 वाच्या. सचेतन इति प्रतिवक्षि चेत्त्व-
 मीशः स एव पुरुषोऽखिलकर्मसाक्षी ॥ ३८ ॥

बुध्वा विपाकममयं सफलं ददाति
 वेदास्तु तेन गदिताः परमं प्रमाणम् ॥
 तर्कोऽप्रतिष्ठित तथा क्रमते न तत्र
 दृष्टिर्हर्षदृष्टविषये श्रुतिरास्तिज्ञानाम् ॥ ३९ ॥

हिंसाभयात्तमसि वैधविधेर्विमोके
 लुप्येत कर्म सहसा त्रिविधं जनानाम् ॥
 आमोदितैश्च निगमैः क्रतवः प्रदिष्टा
 हिंसा परा न विपरीतकरा वत स्युः ॥ ४० ॥

कूपखानकरत्तस्माज्जनः कर्मसु वर्तते ॥
 तेनैव हन्ति दुरितं श्रेयस्तेनैव विन्दति ॥ ४१ ॥

युयं किल गुरोर्मक्ताः परं जीवदयालवः ॥
 गुरोः शिरोव्रणे जातान् कृमीन् हरय वा न वा ॥ ४२ ॥

अहंमतिर्जनस्यास्य देहावच्छिन्न आत्मनि ॥
 शुद्ध्यशुद्धी ततस्तस्मिन् शास्त्रोक्ते को नु वारयेत् ? ॥ ४३ ॥

ईश्वरा रामकृष्णाद्या वशिष्ठाद्या विवेकिनः ॥
 लोकरुमङ्ग्रहमुद्दिश्य न कर्म विजडुः शुभम् ॥ ४४ ॥

1. ३६ श्लोकात् ४४ श्लोकरूपतः मानस एवात्त क्षणिक वेदप्रमाणानि ध्यायमाणात् ।

ध्रुवा च स क्षणिको नास्ति चो गिरि पयो ।

अत्र बौद्धसम्प्रदायिन आचरणस्य लक्षणं कृतमस्ति मानसम् । 'न शरीरुर्बन्धि नास्तिरका'

हरयेन बौद्ध नास्तिरक मयने नात्र ॥

१ अदम-४० ।

इति श्रुत्वा गतस्तूर्ण्णीं ततः क्षपणको गिरौ ॥
 अप्राक्षं योगिनमहं क एष मलिनाकृतिः ? ॥ ४५ ॥
 तेनोक्तमीश्वरं वेदं न स्वीकुर्वन्ति नास्तिकाः ॥
 तदन्तर्गत एषोपि मूढो वदमुखधरन् ॥ ४६ ॥
 सङ्गिरन्त इमे व्योम सूक्ष्मैर्भूतैः समावृतम् ॥
 वाप्यैस्तन्मरणत्रासाद्बद्धास्याः स्नानवर्जिताः ॥ ४७ ॥
 जगाम बालनायस्य पवंते नानकस्तत ॥
 बालगुद्रापिनस्तस्माद्दूरे योगिनो मठः ॥ ४८ ॥
 क्रोधत्रयीं भ्रमन्ति स्म शिष्यास्तस्य तु सर्वतः ॥
 श्रान्तेभ्योऽन्नानि पानानि यानानि ददति स्म च ॥ ४९ ॥
 आवामागत्य तैरुक्तं मठं नश्चलतं यती ॥
 चिरं विश्रम्यतां तत्र भोजनाच्छादनाचिंतौ ॥ ५० ॥
 नावकेन ततः प्रोक्तं न नौ किञ्चित्प्रयोजनम् ॥
 अवदन् स्वगुरुं शिष्यानत्रायात उभौ यती ॥ ५१ ॥
 विरक्ताविति विन्नाय तद्गुरु स्वयमागमत् ॥
 उवाच नानकं वीक्ष्य तेजस्विनमनुत्तमम् ॥ ५२ ॥
 व्योम्नि भ्रमन्ति घृतवारिभराः पयोदा
 'चण्डो रवश्चलति' विस्फुरतीह विद्युत् ॥
 धावन्ति पक्षिपक्षवः स्वनिकेतनाय
 गेहे युवामपि यती वसतं मदीये ॥ ५३ ॥
 ऊचे गुरुर्विपिन एव वयं भ्रमाम-
 स्तत्रास्मदर्धमकरोत्किञ्च मन्दिरङ्कः ॥

वृष्टिः क्वचिद्भवति दुःसहवारि विद्युद्-
 धर्मः क्वचिद्भवति गर्भविनाशकारी ॥ ५४ ॥
 बालगुद्रायिना प्रोक्तं सत्यमेतद्यतीश्वर ? ॥
 अयन्नोपनतं किन्तु द्विपन्ति न विवेकिनः ॥ ५५ ॥
 ततो गतो नानकयोगिवयं-
 स्तथाश्रमे सर्वसमृद्धिरम्ये ॥
 समाचिते गोमहिषीमहोक्षै-
 रश्वरनेकैरुपशोभिते च ॥ ५६ ॥
 स दर्शयामास चलन् समन्ता-
 यतीश्वरं स्वस्य परां विभूतिम् ॥
 यतीश्वरोऽब्रूत रजोगुणस्य
 ह्ययं प्रपञ्चो न मुनेर्मनोहः ॥ ५७ ॥
 बालगुद्रायिना प्रोक्तं नाम किं युवयोर्यती ? ॥
 कथितं योगिराजेन बालसिन्धुरहं यते ? ॥ ५८ ॥
 नानकोऽहं निराकारस्ततः स पुनरब्रवीत् ॥
 तापसो यः सुविख्यातः स एवासि परोऽथवा ॥ ५९ ॥
 मया तदुत्तरं प्रोक्तं स एवायं यतीश्वरः ॥
 बालगुद्रायिणा नत्वा तदुत्तरमुदीरितम् ॥ ६० ॥
 विपवृक्षस्य पत्राणां शकं गोक्षुरोदिकाः ॥
 भुञ्जे विभवविस्तारोऽतिविस्तृतये कृतः ॥ ६१ ॥
 परंपकाराय कृतः प्रपञ्चो
 न योगिबन्धाय भवेत्कदाचिन् ? ॥

इति स्वबुद्ध्या' प्रमितं मया तु
सर्वास्ववस्यासु दया न दुष्टा ॥ ६२ ॥

योगी जगौ तदनुसात्विक एष ग्रन्थ
उद्धन्धनी कनकरज्जुरापि ह्यभङ्ग्या ॥
वद्धो बभूव हरिणी पृथुकोपकारा-
द्राजा चिराय भरतो मनसोत्सुकेन ॥ ६३ ॥

तथापि कल्याणकृतो न दुर्गति-
र्मनो विशुध्येत् सुकृतेन कर्मणा ॥
परा विरक्तिस्तदनन्तरं भवेत्
प्रबोधमोक्षौ न ततो विदूरतः ॥ ६४ ॥

धन्योसि बालगुद्रायिन् ? प्रवृत्तिस्ते परार्थिका ॥
विभवे विद्यमानेषु नेन्द्रियैस्त्वं पराजितः ॥ ६५ ॥

कश्चित्कालं स्थितस्तत्र सत्कृतस्तेन योगिना ॥
ततो जगाम लालस्य वर्द्धकैः सदर्नं यतिः ॥ ६६ ॥

स्थितः कूपस्य निकटे निशम्य स समागतः ॥
कर्ता कर्तेति संकीर्त्य पादयोर्न्यपतद्यतेः ॥ ६७ ॥

स सत्यकर्तेत्यायाहि गुरुप्रिय इति ब्रुवन् ॥
प्रसन्नस्तस्य भवने न्यावसत् सप्तयामिनीः ॥ ६८ ॥

एकदा लाल आचख्यौ त्वं गुरुः साधुसचमः ॥
अतस्त्वां परिपृच्छामि निःशंकः क्षम्यतामिदम् ॥ ६९ ॥

ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थः पाराशरी तथा ॥
चत्वार आश्रमाः ख्याताः उदासी तु क आश्रमः ? ॥ ७० ॥

गुरुणा नानकेनोक्तं शृणु लाल महामते ? ॥
फलानां भक्षणोनाथो वृक्षाणां गणनेन किम् ॥ ७१ ॥

ज्ञानस्य सम्पादनमेव मुख्यं
सर्वास्ववस्यास्त्रखिलैः प्रयत्नैः ॥
दृष्टः क्व वर्णाश्रममात्रवर्ती
ज्ञानी विना साधनसम्प्रदायैः ॥ ७२ ॥

वर्णाश्रमाणामपि जायमानो
मानो हि हन्त्येव फलं बलीयान् ॥
कलौ तु कामादिसमाकुलानां
तद्धर्मसिद्धिः सुतरामशक्या ॥ ७३ ॥

साधनात् ज्ञानिनो जाताः स्त्रीशूद्रा दैत्यराक्षसाः ॥
अनेके पक्षिपशवो मन्महे नियमं हि तत् ॥ ७४ ॥

बन्धनानि सकलानि विधूय
द्वन्द्वदुःखसहनो गतरागः ॥
आग्रहं वसनमोजनवासे—
पूत्सुजन् यतिपते न विमुक्तौ ॥ ७५ ॥

मानापमानचकितस्य मनोहरेषु
बद्धस्पृहस्य विषयेषु न धोषसिद्धिः ॥
लोष्टे मणौ स्रजि भुजङ्गमएकचुद्धे-
वर्णस्य वाश्रमघरस्य परस्य मुक्तिः ॥ ७६ ॥

स्नानादिशुद्धिकरणेषु कृताग्रहः स्या-
द्योगे गुरौ सुरवरेषु घराधरेषु ॥
वेदान्तवाक्यपरिशीलनभावित्त्र-
द्यौदास्यमेव विदधीत परप्रपञ्चे ॥ ७७ ॥

अजगर इव कश्चित्प्रति ज्ञानिवर्यो
 भ्रमति जगति 'कश्चित् मूढविश्वकल्पः ॥
 इदममृतमवेत्यानाग्रहाद्भूरिरूप-
 स्तमिह परिपुनीते ^१वीक्षतेऽनुग्रहाद्यम् ॥ ७८ ॥

तद्वस्तु नास्तिकमपि त्रिजगत्यसम्बै-
 र्यन्निन्यते न विविधैर्वचनप्रपञ्चैः ॥
 धूलिं विकीर्य वद तेषु ततस्तु तेषां
 स्वार्थः पथा भवति येन तमाश्रयेत् ॥ ७९ ॥

पापाण्डिनो वेदपुराणवाह्या
 न तन्मतं धीर उपाश्रयेत् ॥
 मतं पुराणं गदितं पुराणे
 मयेदमाविष्कृतमत्र काले ॥ ८० ॥

मुण्डो जटिलो नम्रः कौपीनाच्छादनो वापि ॥
 ब्रह्मणि कृतावधानो जगत्पुदासीद्बुदासी स्यात् ॥ ८१ ॥
 वर्णाश्रमाभिमानेन शून्याः सन्त उदासिनः ।
 ज्ञानान्तरापकर्तृभ्यः कर्मभ्यश्च बहिः स्थिताः ॥ ८२ ॥

अनुद्धतर्चवं वैराग्यं ज्ञानसम्पादनश्रमः ॥
 च्पवहार उदासित्वं मतमेतदुदासिनाम् ॥ ८३ ॥

क्षमा दया च सन्तोषः सर्वत्रैश्वरदर्शनम् ॥
 मैत्री च सर्वजीवेषु संन्यासिव्रतमुत्तमम् ॥ ८४ ॥

१. उदासिनः परिभाषते परिभाषया वक्तिवतिः । श्लोक ८१ तः ८४ पर्यन्तम् ।

१. कान्य-क० ।

२. पुनीत-क० ।

३. मंत्रिण-क०

लालेनोक्तं गुरोः सर्वं लक्षणं त्रयि लक्ष्यते ॥
संन्यासिनः कति विधाः कथमेते भवन्ति च ॥ ८५ ॥

नानकेन तदा प्रोक्तं गुरुणा सर्ववेदिना ॥
संन्यासस्य विधिं लाल ? तद्भेदांश्च निशामय ॥ ८६ ॥

नानादुःखः प्रचुरं

विपोगदौर्जन्यकैतवप्रायम् ॥

विश्वं

नश्वरमवयन्

^१सन्त्यस्येजातनिर्वेदः ॥ ८७ ॥

ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो भिक्षुरिति क्रमः ॥
अक्रमोऽपि विरक्तत्वं यत्र तत्र ^२परिव्रजेत् ॥ ८८ ॥

विप्रस्यैवाधिकारोऽत्र मन्वादिभिस्दाहृतः ॥
श्रैवणिकस्य कथितः सूत्रकारादिभिः स तु ॥ ८९ ॥

ऋणानि ^३श्रीण्यपाकृत्य गृहमेधी परिव्रजेत् ।
अधो व्रजत्यन्यथा तु मनुनेदमुदीरितम् ॥ ९० ॥

प्रजापत्यां विघायेष्टि दत्त्वा सर्वस्वदक्षिणाम् ॥
एकदण्डी त्रिदण्डी वा भवेदात्माहितानलः ॥ ९१ ॥

यतिपात्राणि मृद्रेणुदार्जलाभयानि च ॥
सलिलं शुद्धिरेतेषां गोवालैश्चावर्षणम् ॥ ९२ ॥

विधूमे सन्नमुलसे व्यद्वारे भुक्तवज्रने ॥
शृत्ते शरानसम्पाते नित्यं मित्रां यतिशरेत् ॥ ९३ ॥

१ अथ क सत्यस्येति यत्र नानर विचारः ॥

२ तदात्प्रहृषे म दादो ? विचारः ॥

३ शृते एव शोणि ऋणानि अपाकृत्य परित्यजेत् इति मनेरभिनयम् ॥

एककालं चरेद् भिक्षां न प्रसज्जेत विस्तरे ॥
 भैक्षे प्रसक्तो हि यतिर्विपयेष्वपि सज्जति ॥ ९४ ॥
 न चोत्पातनिमित्ताभ्यां न नक्षत्राङ्गविद्यया ॥
 नानुशासनवादाभ्यां भिक्षां लिप्सेत कर्हिचित् ? ॥ ९५ ॥
 वैराग्यतारतम्येन कुटीचक्रवद्दक्षौ ॥
 हंसः परमहंसश्च यतिरुक्तश्चतुर्विधः ॥ ९६ ॥
 ज्ञानसंन्यासिनः केचिद् वेदसंन्यासिनः परे ॥
 धर्मसंन्यासिनः केचित् तद्भेदा विविधा मताः ॥ ९७ ॥
 उदासीनः साधकश्च नैष्टिकश्च वनाश्रयः ॥
 विरक्तो ज्ञानसंपन्नः सर्वेष्वेतेषु सत्तमः ॥ ९८ ॥
 अयं लालेन गदितं सर्वश्रुतमिदं गुरो ?
 शास्त्रानुरूपमुदितं परं पृच्छामि किञ्चन ? ९९ ॥
 कपालं जाङ्गलं वामं भैरवं पञ्चरात्रकम् ॥
 शैवं पाशुपतं हित्वा मतमेतत् किमाश्रयः ? ॥ १०० ॥
 योगी शशंस भृगुणा किल शतमेतद्
 दक्षाध्वरस्य हरणे हरपार्षदेभ्यः ॥
 प्रायः प्रियं किमपि राजसतामसानां
 किञ्चिच्च वेदवचसा वचसाविरुद्धम् ॥ १०१ ॥
 निस्तीर्य घोरविषदं किल गौतमस्य
 मायागवीमकलयन् पुरतो द्विजास्ताः ॥
 स्पृष्टाः स्मृना म्रियत गोवधदोषमस्य
 संकीर्त्य ते निरगमन् धरणीनिलिम्पाः ॥ १०२ ॥
 बुध्वा समाधिविधिना कपटं स तेषां
 शार्प ददौ भवतु वेदविनिर्गमो वः ॥

तेभ्यः शिवो मतमिदं निजगाद् रोषाद्
भ्रश्यन्ति येषु विषयामिषमुग्रचित्ताः ॥१०३॥

अविरोधमनुद्धतं च यावत्
तदुदासीनमतं मया प्रदिष्टम् ॥
अमुना प्रचरन्मुकुन्दभक्तो
लमतारंक्षु विमोक्षमक्षजेता ॥१०४॥

आपृच्छ च तं गतः पश्चात्पक्षके श्वशुरालये ॥
बाहिर्ग्रामं स्थितस्तत्र श्वशुरेण श्रुतो यतिः ॥१०५॥
मूलः सतप्तहृदयोऽप्यजित्तस्य मतं स्थितः ॥
श्वशुरस्तस्य भोज्यं च वदन्नाणि च निनाय तम् ॥१०६॥

दृष्ट्वा तदुक्तं यतिनानकेन
यदेशितुः प्रेमरसो निपीतः ॥
क्षुधा त्वा चास्मि तदैव हीन-
स्तापेन पापेन च दुस्त्यजेन ॥१०७॥

भोज्यैरलं नित्यमुपाजितैर्यै-
र्न दुःसहः शाम्यति जाठराग्निः ॥
यदर्यमुग्रभ्रुकुटीविट्कान्
श्रयन्ति धीरा घनिनो विमृष्टान् ॥१०८॥

जीवन्ति भूतानि कियन्त्यरण्ये
श्रयन्ति किं तानि कुतश्चिदिभ्यान् ॥
हा हा ! हता मे मनुजा मज्जन्ति
नित्यं घनाघ्नातधियो दुरीशान् ॥१०९॥

१. पञ्च-४० ।

२. सप्तमस्त-४० ।

तं मूलचन्द्रो निजगाद शीतं
 प्रवृद्धमेतद्वसनं गृहाण ॥
 उचे यतीशोऽम्बरमत्युदार-
 मीशो ममाङ्गावरणं चकार ॥११०॥
 ह्यं विशालास्तरणं धरित्री
 बाहुर्वरीयानुपधानमेपः ॥
 फलं जलं वृक्षसरित्सु सिद्धं
 सन्तोषसम्पत्तिजुषो न दीनाः ॥१११॥
 भुङ्क्षे न चाच्छादयसे किमर्थ-
 मिहागतोऽसीति ? निगद्य मूलः ॥
 गतो विषण्णोऽजितमित्यवादी-
 दश्वामुपाख्य स चाजगाम ॥११२॥
 अजितः प्रणम्य तमिदं निजगाद
 कुरु भोजनं च वसनानि च घत्स्व ॥
 वडवामिमां समधिरुध्य गृहाय
 चल साधवः परमनाग्रहशीलाः ॥११३॥
 विनीतमेनं गुरुरित्युवाच
 यत्रैव तिष्ठामि गृहं तदेव ॥
 समागमो वः परमश्च लाभः
 सम्भाषणं चापि कृतातिथेयी ॥११४॥
 मनो ह्यं तीव्ररयं मदीय-
 मारुह्य घावामि दयामयस्य ॥
 न तिर्यगूध्वे जलधेश्च मध्ये
 हयी त्वदीयाऽजित ? विक्रमेत ॥११५॥

धर्मशालाऽभवत् तत्र दर्शनायागमम् प्रजाः ॥
 मायमात्रं स्थितस्तस्यां मामिदं न्यगदद्यतिः ॥११६॥
 त्वं बालसिन्धो ? वद पक्षकेऽस्मिन्
 कियदिनानन्तरमागतोऽस्मि ॥
 मयोदितं ब्रूहि निजां त्वमेव
 गतिं न जानामि तवाप्रवीणः ॥११७॥
 स उक्तवान् षोडशहायनेऽह-
 मिहागतो दृष्टमिचित्रदेशः ॥
 भासद्वयानन्तरमित्युवाच
 गुरुः कुरुक्षेत्रयियामुचेताः ॥११८॥
 सूर्योऽपरागः किल संनिघत्ते
 गताः कुरुक्षेत्रमनेकलोकाः ॥
 आत्रां ब्रजावस्तदपूर्वतीर्थ-
 विलासमीशस्य विलोक्यात् ॥११९॥
 परममिति मयोक्ते योगिराजो जगाम
 सममहमपि तेन प्राप्य तत्तीर्थमग्रम् ॥
 विविधमतपतीनां संहतिस्तत्र तत्र
 बहुविपयजनानां यात्रिणामैधि संघः ॥१२०॥
 मामुक्तवान्नानरूपयोगिवर्यो
 हं बालसिन्धो ? भृशु मन्निदेशम् ॥
 प्रस्यप्रमाणं त्वमजस्य मांसं
 मृत्स्यालिकामानय सापिधानम् ॥१२१॥

१. नेऽस्मिन्-४० ।

२. नत्तरमेव-४० ।

३. सापिधानम्-४० ।

तदानीतं मांसं पचति मयि ^१बुल्ला गुरुगिरा
 विरक्ताः सन्यस्ता कति कति गृहस्था न जगदुः ॥
 अरे ग्रस्ते सूर्ये पचसि किमिदं जाल्म ? यदमी
 जपन्ति स्नान्त्यन्त्ये ददति विभवं जुहति परे ॥१२२॥
 नानकस्तानुवाचेदं ^२क्षुधाऽहमतिपीडितः ॥
 तत्या ^३पचामि पललं भोक्तुकामः किमुच्यते ? ॥१२३॥
 उद्गूर्णयष्टिभिरमीभिरिदं न्यगादि
 म्लेच्छोपि नाद्य सहवासगुणेन भुङ्क्ते ॥
 त्वं मांसमत्सि यदि नास्तिक ? मारयामः
 सर्वे वयं वदसि चेन्न विनिश्चयं स्वम् ॥१२४॥
 नानकेन कथितं विनिश्चयो
 बुध्यते मम तदा निशम्यताम् ॥
 यष्टिभिर्यदि पराचिकीर्षय
 स्वेच्छया कुरुत पूर्वमेव तत् ॥१२५॥
 लोकैरुक्तं नास्ति ^१यष्टेः प्रसङ्गो
 वाग्भिस्त्वं चेद्बोधयस्यागतान्नः ॥
 दूराद् दृष्टो वीतरागो विभासि
 ग्रस्ते सूर्ये मांसमश्नासि कस्मात् ? ॥१२६॥
 विनोदी नानकोऽद्भूत प्राणत्राणाय सर्वदा ॥
 देशकालद्रव्यगतो निषेधो न प्रवर्तते ॥१२७॥
 विश्वामित्रेण मृनिना शुनो जघनमीप्सितम् ॥
 भोक्तुं श्वपचगेहस्थं निशीथे चौरकर्मणा ॥१२८॥

१. कुल्लो-क० ।

२. च यामि-क० ।

३. पष्टिप्रासङ्ग-क० ।

मांसस्याशुचितां यूयं कथं वदथ धार्मिकाः ? ॥
 देवपित्रतियिप्रेष्ठं तत्परं यज्ञसाधनम् ॥१२९॥
 जीवस्य ब्रह्मणो वाऽत्र याऽभिव्यक्तिरुदीर्यते ॥
 प्रायशो मांसपिण्डे सा सर्वव्यवहृतिक्षमे ॥१३०॥
 जिह्वामांसमयी वक्त्रे^१ तथा हरिगुणान् गृणन् ॥
 वैकुण्ठपदमाप्नोति यदुपेत्य न शोचति^२ ॥१३१॥
 अयाचितं दीयमानं मांसं मत्स्यमत्रोद्यतः ॥
 निराकरोति यः कश्चिन्^३ प्रत्यवैति स निश्चितम् ॥१३२॥
 अमृतं मांसमश्नाति शिष्टवर्गोऽप्ययन्त्रितः ॥
 देवान् पितॄन्समभ्यर्च्य खादन् मांसं न दोषभाक् ॥१३३॥
 शास्त्रोपबृंहिता वाचः शुश्रान सरुणो जनः ॥
 धर्षितस्तत्रभावेण न कश्चित्किञ्चिदुक्तवान् ? ॥१३४॥
 तत्रागतः कश्चन बाहुजोऽभूत्
 प्रतिष्ठितो भूपतिलेखकेषु ॥
 स नानकं वीक्ष्य बहन्नम्रयां
 द्वेषं दर्षा मत्सरतो महान्तम् ॥१३५॥
 'श्रीरुन्दरस्य पुत्रोऽभूद्^४ वीराहमूखाननामकः ॥
 इन्द्रप्रस्थे स्थिता देशनाशाज्ज्वलितशासनः ॥१३६॥
 तस्योक्तमासीत्पिशुनेन^५ तेन
 धरापते ! नानकनामधेयः ॥

१. श्री रुन्दरः-भिवन्दर इति भाग्याम् ।

२. बाहं तान इन्द्रप्रस्थस्य राजा ।

३. वक्त्रे-व० ।

४. नरोधिनि-क० ।

५. पिशाचनेन-क० ।

विरक्तवेपः खलु बाहुजोऽस्ति
बहुं बहन् प्रव्रजिताऽभिमानम् ॥१३७॥

पाखण्डघर्त्मा 'कुहकः स सिद्धिं
मूढेषु काञ्चित्प्रकटय्य वृत्तः ॥
'आर्यस्य' च म्लेच्छगणस्य चापि
शास्त्रं तिरस्कृत्य यथेष्टचेष्टः ॥१३८॥

त्वं वै नियन्ता सकलप्रजाना
मुन्मार्गगान् साधिकृतापराधान् ॥
नो चेद्यथेच्छाचरणैः प्रवृद्धै-
र्नश्येत्पुराणो यवनार्यमार्गः ॥१३९॥

स बोधितस्तेन विवृद्धमन्यु-
राध्मात एव प्रथमं स्वऋद्धया ॥
आज्ञापयद् भो ! यवनांस्तवार्या-
निहानय प्रव्रजितान्निगृह्य ॥१४०॥

सिद्धाभासा वञ्चयन्ते धनिनः सरलानि मे ॥
ताच्चिकी यदि सिद्धिः स्यादिह प्रकटयन्तु ते ॥१४१॥

ततस्तु नगराध्यक्षो विचार्यैकत्र संगतान् ॥
कुरुक्षेत्रे प्रव्रजितानाजहार पदातिभिः ॥१४२॥

प्रतिप्रव्रजितं तत्र धुरङ्गं कष्टघर्षणम् ॥
खारीमितं च गोधूमं पेटुं म्लेच्छनृपो ददौ ॥१४३॥

1. आर्यस्यस्य म्लेच्छस्यस्य च तिरस्कार करोतीति भावः ।

१. कुहकः-क० ।

२. आर्यस्य-क० ।

मयेन भूता अपि यान्ति दूरा-
 द्रयेन दाण्डाजिनिकोऽपि साधुः ॥
 ये भीषयन्ति स्म जनान् स्वशापै-
 स्ते सूक्ष्मपेपं पिपिपुर्मयेन ॥१४४॥

नानकस्य घरद्वस्तु स्वयं यत्राम शक्तिः ॥
 गोधूमस्य ततः सूक्ष्मा समिता गमिता क्षितिम् ॥१४५॥

भक्ताधिकारी धनखानकस्य
 पूर्वं य आसीत्स च तापसोऽभूत् ॥
 स नानकाख्योऽप्यमिति प्रतीता-
 स्वच्छक्तिः सर्वजना जजन्पुः ॥१४६॥

म्लेच्छराजस्तदाकर्ण्य बन्धयामास नानकम् ॥
 निगडेन न मोक्तव्य इत्युवाच च रक्षिणः ॥१४७॥

बद्धेऽपि तस्मिन् भ्रमणं घरद्वे
 गोधूमसम्पेपणमाकलय्य ॥

म्लेच्छेशमृचुः गुजनाः समग्रा
 न नानको बन्धनमर्हतीति ॥१४८॥

न हीदृशं ब्रजितावमानो
 मवेच्छुमोदर्क इतीरितस्तः ॥

शुभोच भीतां यवनो यतीन्द्रं
 स्थितः स तत्रैव विन्दुल्लोऽपि ॥१४९॥

ऊचे नानकतापसः स्मितमृगो माद्यद्गजानां घटा
 नृत्यशालुत्तुरङ्गराजिरतुला दिव्या रयाः पत्तयः ॥

प्रासादाः शशिभ्रतुङ्ग'गिखराः कान्ताः कुरङ्गेक्षणा
द्वारे काञ्चनदण्डराजितकराः प्रोदामदौवारिकाः ॥१५०॥

कारागारमुपाश्रयन्ति शतशो वृद्धानृपादिद्विपो
गायन्त्यो गणिका हरन्ति हृदयं काव्यैः कवीन्द्रास्तथा ॥
ताम्बूलैश्च सुचवितैरविरलं नापति रागो मुखात्
किं वक्तव्यवधाय १सम्भ्रमपरैर्लीलाटिकैः सेवनम् ॥१५१॥

वासा जर्जरचीरचीवरमयं भैक्षैः क्वचिद्भक्षणं
ग्रामे वा नगरे निवीतनिविडारण्ये घटाद्यावृता ॥
कारायां निगडैर्निषण्य विष्टृतिः सन्ताडनं तर्जनं
केशश्मश्रुनखस्थितेरनशनैरुत्साहतेजःधृतिः ॥१५२॥

नानकस्य सममेव समग्रं
क्रीडित तव महेद्य यदेतत् ॥
योऽस्मि सोऽस्मि लवमप्यनया ते
लीलया पचय मेमिनवर्षे ॥१५३॥

रुणाद्रि न त्वामिह कोऽपि गच्छेः
स्वच्छन्दचारी हि भवान् घरायाम् ॥
मयेदमुक्तं गुरुरावभापे
विलोक्य तां बालविभोश्चरित्रम् ॥१५४॥

अस्माभिर्यदनुष्ठेयं तद्वन्धवैरनुष्ठितम् ॥
क्रुद्धैः सिद्धैर्यदारब्धं तद्विघत्ते स्वयं विधिः ॥१५५॥
यवनः सप्तभिर्मसिदिनैः सप्तभिरेव च ॥
दैवात्स्मरणशेषां हि दश्रामासाद्यिष्यति ॥१५६॥

१. कुङ्ग-क० ।

२. सम्भ्रम-क० ।

मया पृष्टं महायोगिन् ? कथमस्य भविष्यति ? ॥
त्रिकालज्ञेन मुनिना नानकेन तदीरितम् ॥१५७॥

उष्णीषैरतिशोभितानि मणिभिर्भास्वन्ति भास्वत् करै-
रस्पृष्टानि सितातपत्रनिविडच्छायाश्रयात्यप्यलम् ॥
तानि म्लेच्छशिरांसि मुद्गरकरप्रोद्गूर्णसौक्ष्मेयक-
छिन्नानि क्षितिधूलिभिर्विलुलितान्येप्यन्ति लोटोपमाम् ॥१५८॥

असूर्यपश्यानां कुसुमशयनेषु प्रतिदिनं
निपण्णानां^१ यासामविदितगतिर्याति समयः ॥
यवन्यस्तास्युद्यद्विषृतकुचहारा हरि हरि
प्रयास्यन्ति क्षोणी क्षतचरणपद्भ्यां^२ प्रतिपदम् ॥१५९॥

न स्मरन्ति यदमी जनार्दनं
पापतापहरणं हि तं सताम् ॥
श्रापदः परिभवन्ति तेन तान्
पूर्वपुण्यलबन्धसम्पदः ॥१६०॥

इति श्रीजगद्गुरुनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
पुरक्षेत्रयात्रानाम सप्तदशः प्रस्तावः ॥

—: ० :—

I. अपूर्वपश्यानां = राजदाराणां वा यातां समयोऽविदितगतिरिति वा सतत्पर्यायं रूपं
क्षोणीं प्रयास्यन्तीति मानवशापः ॥

१. निपण्णानां-४० ।

२. पश्या-४० ।

अष्टादशः प्रस्तावः

वाग्देवता वसतु मे वदनारविन्दे
 वर्णैः कृतैः कतिपयैर्विपुलः प्रपञ्चः ॥
 यस्या विवृद्धिमधुनापि दधाति पारं
 नासादयन्ति सुधियोऽस्य सुघार्णवस्य ॥ १ ॥

पञ्च मासोत्तरं तत्र ^१शायरेणाभिरक्षिता ॥
 सुरत्राणपुरं वने ^२मुद्गलानां महाचमूः ॥ २ ॥

घनखानो हतस्तेन सहसुध्वा यथावलम् ॥
 शलभा इव सर्वत्र मुद्गलाः प्रसृतास्ततः ॥ ३ ॥

स देशानात्मसात्कुर्वन् सप्तमे मासि मुद्गलः ॥
 वीराहंखानमुद्दिश्य ^३पानीयप्रस्यमागमत् ॥ ४ ॥

आरूढः कलमानिषातिवलिनस्तुङ्गांस्तुरङ्गान् भटा
 दीर्घास्ताम्रमुखा महाशनजुषः प्रत्यन्तदेशोद्भवाः ॥
 ते दैत्या इव दुःसहा रणभ्रुवि प्रख्यातसत्पौरुषाः
 संक्षुब्धां क्षितिमाचरन्ननिभृतैः स्वैः स्वैरणीकैरलम् ॥ ५ ॥

^४यवर्नाहर्ष प्रप्तर धुन्वतीः प्रजा
 घनिनश्च दण्डय पुराणि निर्दह ॥

1. शायरः = मुद्गलराजः ॥

2. मुद्गलः = मुषल इति भाषायाम् ॥

3. पानीयप्रस्यः = पानीपत इति भाषायाम् ॥

4. ५, ६ इत्येकयोर्वावरनैव्यवर्णनम् । तत्रानुरागोनि मार्घ वृषिः ।

लुलिवांश्चकार रिपयाननुक्षणं
परिघाविता सपदि मुद्गलानली ॥ ६ ॥

वीराहंखाननामा ग्रणिधिनिगदितं तन्निगम्य प्रकोपात्
वाहिन्यः श्राव्येष्यप्रसमपरिपतच्छोणवेण्येव वीरः ॥
पानीयप्रस्थ एव ग्रधिनपटुमटध्वाननिर्धुनिताद्रि
श्राग्युद्धक्रुद्धदन्तावलदलिततरुर्भारं प्रत्यगृह्णात् ॥ ७ ॥

सेना सा बाधरस्य प्रसममभिपतच्छत्रुसैन्यप्रकोपा-
त्कल्पान्तोत्तालसिन्धुप्रतिमटगमना सर्वतः संररोध ॥
पादात्तरश्नवारैरधिभिरथगजेच्छिद्यमाना क्षणेन
क्षोणी धूलोच्छलात्किं शरणमभिययौ.सृष्टिकर्तारमद्वा ॥ ८ ॥
कोणैराहन्यमानाः प्रलयजलधरध्वानधीराश्च भेष्यः
पाणोन् वीरव्रजस्य त्सरुष्टीरमसोञ्जलासिनश्क्रुरग्रान् ॥
घानुर्धुर्धुनिवानां शरनिकरकिरां सर्वतः शिञ्जिनीनां
निःस्वानः सैन्ययोः किं सनसनितदिशां कोऽपि शुभाव किञ्चित् ?
॥ ९ ॥

अश्मारुर्दरत्युदात्तस्वरेण
बाणावादैर्गाति शुभ्रं प्रगीतम् ॥
रोमाञ्जाली कञ्चकं पर्यधूय-
च्छरं श्रावं भीरवश्चापि शूराः ॥ १० ॥

दन्तैर्दन्तापलानां प्रतिगजहननाद्भृत्तिप्रोद्गुराणां
पादैः पादात्तसैन्यं नलिनवनमिवापिपितां भीतिपाति ॥
हस्त्यारोहात्तुदस्य स्वयममलजवं धारतामुन्मदानां
संप्राप्ते चेतनानां ठनठननिनदैः कर्णरन्त्रान्यरुन्ध ॥ ११ ॥

1. ७ श्लोके अहलानभे-पवर्धनम् । इत्यन्तां श्राव्येष्येषां वारो रस ।

१. गीतम्-७०

२. मलय इति-४० ।

प्राचीमरञ्जयद् देव ? उदयन्नेकतो रविः ॥
प्रतीचीमन्यतो वीराश्चक्रुर्लोहितलोहिनीम् ॥ १२ ॥

आज्ञप्ता वावरेण प्रसभमसिलतापातिना मुद्गलास्ते
धावद्भिर्घोटकैः स्वैर्नरपतिरुगान्निन्दयन्मर्दयन्तोः
यातायातैरभीक्ष्णं रणरनसरसाच्छस्त्रपातादमीता
ग्रीष्मग्राहा इवाल्पां सरित्मरिचमूमाविलाश्चक्रुश्चैः ॥ १३ ॥

स्वसैस्तुपारैर्यवनैः पल्लवैश्च तरस्विभिः ॥
मुद्गलाश्चापि दलिता वीराहंखानसेर्विभिः ॥ १४ ॥

आयाहि प्रहर प्रतीच्छ जगतीं पश्यायुना नश्यसि
त्रस्यस्यत्र विकत्थनं तव वृथा त्वां रे ! करोमि द्विधा ॥
उद्गूणांसिकराः करालवदना रक्तारुणश्मश्रवो
जल्पन्तो भुवि भीरुभैरवमिति छिन्ना निपेतुः क्षणात् ॥ १५ ॥

आवृते प्रतिपदं रणाङ्गणे
बाजिवारणनरैः परातुभिः ॥
मांसकर्दमनिमग्ननेमयः
निन्यिरे न तुरगैः रथाः क्वचित् ? ॥ १६ ॥

लोहितं गलविलोच्चलद्वह-
'द्वजधार'मचिरेण धारयन् ॥
वारियन्त्रमिव तत्र वीक्षितं
रुण्डमण्डलमदभ्रविभ्रमम् ॥ १७ ॥

छिन्नबाहुचरणाः क्षतोरसो
 भिन्नकुक्षिभलितांशवह्यः ॥
 देहि मे जलमिति प्रजन्पतो
 वीक्षिता गलचलत्कृशासवः ॥ १८ ॥

वीनखड्गविनिपातपातिते
 लोहवर्मणि घरां प्रसर्पति ॥
 “मं उणेति” ख आर्त आयमां
 किं नु वीरवपुषोऽपि प्रोद्यतः ? ॥ १९ ॥

पताकिनः संपरिरम्य शिथियरे
 मृताः पताकादयिता इवोरसा ॥
 अवादिनीर्मानवतीरिवानम-
 न्निपत्य भेरीर्वत ! वाद्यवादिनः ॥ २० ॥

सैन्यं स्वं समवेक्ष्य विक्षितभट वीराहमाख्यो बली
 वीरैः सादिमिराद्वैरनुदिन सेनां जगाहे रिपोः ॥
 भन्यानाद्रिवाममन्य जलधिं घोरं बलं मौद्गलं
 नद्यः शोणितमांसकेगकलिला सद्यस्ततः सुश्रुधुः ॥ २१ ॥

खड्गैः खड्गाभिवृन्तसु वीरेषु खणरागिषु ॥
 स्फुलिङ्गमाला निश्चैरुः क्रोधाग्नीनां कणा इव ॥ २२ ॥

वीराहमाख्येन निकृत्तकृष्णान्
 पश्यन् घरायां शतशः स्वयोधान् ॥
 सर्वाभिसारेण सत्सर रोषात्-
 संशप्तकीभूय स वापरस्तम् ॥ २३ ॥

१. भित्त-क० ।

२. तांश-क० ।

३. समन्यात्रि-क० ।

उदरम्भरयः पलैः प्रजानां
 प्रघने तत्र ववाशिरे शिवास्ताः ॥
 निघनाय जनस्य यन्मखेम्पो
 निरगुः प्रज्वलिता नितान्तमुल्काः ॥ २४ ॥

पडहं समरो वभूव भूयान्
 नरनागाश्वविनाशनः समन्वात् ॥
 स्ववपूर्पि^१ विहाय यत्र शूराः
 सुरनारीपरिभसान्नमासन् ॥ २५ ॥

सप्तमेऽहनि परं न वावरो
 दुन्दुभिं विजयवानताडयत् ॥
 सर्वतः स्वपतिघातदुःखिता-
 स्तत्सपत्नवनिता उरांसि च ॥ २६ ॥

वीराऽहंखानकं हत्वा धारः श्वास्ति मेदिनीम् ॥
 इन्द्रप्रस्थे वभूवाय घोषो मेरीपुरस्सरः ॥ २७ ॥

इन्द्रप्रस्थे राजसिंहासनस्यो
 राज्ञां राजा वावराख्यो वभूव ॥
 तेनाज्ञप्ता रक्षिणः पूर्ववद्भान्
 कारागारे स्थापयित्वा ररक्षुः ॥ २८ ॥

भूयो वद्धं नानकं चाहमाख्यं
 नीचैर्दृष्ट्वा यन्त्रणां खिन्नचेता ॥
 आपत्तिः किं भुज्यते ? सत्रेशक्ते ?
 कारागारे चोरवद्रक्षणं ते ॥ २९ ॥

१. यदुह-क० ।

२. वपुधि-क० ।

३. हत्तानकं-स० ।

नानकोऽवददीक्षस्व हरेर्लालामलौकिकीम्
पुत्रिकाः स्रग्धरस्य वयं कर्तुर्वशे स्थिताः ॥ ३० ॥

दशमस्त्वमसीति शब्दतो
दशमोभावमवान्यपेति च ॥
उपरोहति किन्तु कालतः
शिरसस्ताडनसम्भवो व्रणः ॥ ३१ ॥

सप्तमे दिवसे नीतं भोज्यं भोज्याधिकारिमिः ॥
वावरस्य पुरो जाताः कृमयो ^१दुर्दुरास्तथा ॥ ३२ ॥

आजुहाव ततः क्रोधात्स्रदान् पौरोगवं च सः ॥
श्चानः किमेतदित्यूचे ? कोपरक्ततराननः ॥ ३३ ॥

व्यजिज्ञपन् बद्धहस्तास्ते वयं नापराध्नुमः ॥
वावरोऽन्नूत दृश्यन्ते कृमयो दुर्दुराः कथम् ? ॥ ३४ ॥

ओदनस्य च मांसस्य स्थाने किमिदमाहृतम् ? ॥
तैरुक्तं यदि ^१मन्युर्नस्तदा चित्रवधो भवेत् ॥ ३५ ॥

पार्श्वे स्थितो ^१भीरविलावलाख्यो-
ध्यक्षः स कारागृहरक्षकाणाम् ॥
उवाच बद्धाञ्जलिरेप ^१मन्तु-
नेपां क्रियेयं परमेश्वरस्य ॥ ३६ ॥

तं वावरोऽन्नूत कुतो व्रवीषि ?
^१मया न पृष्टोऽसि कथं च वेत्सि ? ॥

१. भावान-त० ।

२. दुर्दुराः-क० ।

३. मन्युर्न-क० ।

४. लावराक्ष-क० ।

५. मन्तु-क० ।

सोऽद्रूत भृत्येन हि तेन वाच्य-
 मपृच्छतेऽपि^१ प्रसमे सुपुंध्यम् ॥ ३७ ॥
 अहं हि कारागृहरक्षकाणा-
 मध्यक्षता भाग्यवतोऽनुजीवी ॥
 वदो यतिर्नानकनामधेय-
 स्तदीश्वरस्यानुमतं न नूनम् ॥ ३८ ॥
 ततो वभाषे यवनाधिराजः
 स केन वदोऽस्ति ? कुतोऽपराधात् ? ॥
 तमन्नवीन्मीरगदासनामा
 म्लेच्छः पुराध्यक्षतया प्रसिद्धः ॥ ३९ ॥
 वीराह्माख्येन धृतास्तु वन्द्यः
 कारागृहे सन्ति निराय रुद्धाः ॥
 तन्निग्रहानुग्रहमीश्वरस्त्वं
 विचार्य काले न करिष्यसीति ॥ ४० ॥
 तन्मध्यपाती यतिरस्ति कश्चित् ?
 परीक्षितो नानकनामधेयः ॥
 म्लेच्छाधिपोऽभाषत गौरवेण^२
 तमानय त्वं मम संनिधानम् ॥ ४१ ॥
 गतो हुसेनो गतभ्रंखलं त-
 मानम्य वद्वाङ्गलित्युवाच ॥
 उपेहि भूपालगृहं यतीश ?
 विलोकितुं वाञ्छति यात्रस्त्वाम् ॥ ४२ ॥

१. च्छयते-क० ।

२. मीरगासेन-क० ।

ततो गतो नानकयोगिवर्यो
 मया समं वावरसंनिधानम् ॥
 प्रणम्य तेनानुमते दृशैव
 स्थितं स पीठे यतिमित्युवाच ॥ ४३ ॥

त्वं जानासि विरक्तनानकजगत्कर्तारमीशं पर
 साक्षान्मथ महंभदं गतगुरुं तच्छक्तिभिर्द्वैहितम् ॥
 उक्तं नानकतापसेन भगवानीशो मया ज्ञायते
 म्लेच्छानां मतदो महंभद इति ख्यातस्तथा देशिकः ॥ ४४ ॥

ईशो जातिगुणक्रिया विरहितो ज्ञानार्णवो मायया
 त्रैलोक्यं विदधाति मायिकगुणैर्न स्पृश्यते च स्वयम् ॥
 जीवा ये च महमदप्रभृतयस्ते तद्विलासात्सर्पदं
 चेष्टन्त मतमाकूलस्य विविधं कल्पादिकालोचितम् ॥ ४५ ॥

अमी अशुद्धाः सकलास्तु जीवाः
 शुद्धः सदा केवल ईश एव ॥
 गिरं निशम्येति गुरोः स ऊचे
 महमदोऽस्माकमहो अशुद्धः ॥ ४६ ॥

नानकोऽन्नत सकला जीवाः शुद्धिं न विभ्रति ॥
 क्लेशर्मविषाकैश्च परामृष्टास्तवाशयैः ॥ ४७ ॥
 व्यक्ताज्यक्तज्ञविज्ञानान्मुक्तिः सांख्यैरुदीर्यते ॥
 अस्म्यहं प्रकृतेर्मिन्न इति शुद्धौ न शुद्धयति ॥ ४८ ॥

सुखं स्वकीयं विषयोपनम्रं
 जीवो विदित्वा विषयेषु मुक्तः ॥
 स्वतालुमेदोद्भवमेव रक्तं
 शुष्कास्थिषु श्वेव लिहन् विमूढः ॥ ४९ ॥

यो यः स्त्रियास्तीक्ष्णकटाक्षवाणै-

र्विद्धः स शुद्धः कथमस्तु जीवः ? ॥

शुद्धिः स्वरूपे स्थितिरेव मुख्या

वैमुख्यभाजः स्वसुखात्कथं सा ? ॥ ५० ॥

यातायातपरा जीवा अविद्या कामकर्मभिः ॥

महंमदप्रभृतयो विशिष्य त उपासनात् ॥ ५१ ॥

वावरेण तदा प्रोक्तं दूरे दृष्टिर्निरावृत्तिः ॥

तव नानक संयाता ततस्त्वं तत्त्ववित्तमः ॥ ५२ ॥

जगाद तं नानकयोगिमुख्यो

दृष्टिर्मदीया तदनुग्रहेण ॥

तमेव पश्यत्यनिशं महेश-

मखण्डमानन्दमनन्तशक्तिम् ॥ ५३ ॥

संस्कारतः स्वप्नविलोकितानां

यथा स्मृतिर्नो सुखदुःखदात्री ॥

तथा भवो भाति विचित्ररूपः

सुखाय दुःखाय न मे समर्थः ॥ ५४ ॥

तं वावरोऽभाषत भातुलान्या'

रसेन पूर्णं चपकं पिवेदम् ॥

एकग्रतां यन्मनसः करोति

भङ्गां तदङ्गीक्रियते हि सिद्धैः ॥ ५५ ॥

मया चपकमापीतमिति नानकमापिते ॥

वावरोऽब्रूत मिथ्यैदं कारायास्त्वमिहागतः ॥ ५६ ॥

1. ४०, ५०, ५१ श्लोकेषु न नको वावर जीवम्याशुद्धत्वे प्रमाणाणि प्रस्तीति ।

धुद्वौ पात्रे ज्ञानदण्डेन गाढ—
 मोशयेष्णा वारिणा मर्दयित्वा ॥
 पूतां कृत्वा देशिकस्योपदेशा—
 द्विश्वभ्रान्तिर्मातुलानी निपीता ॥ ५७ ॥

मत्तो मत्तो नाधिकः कश्चिदस्ति ?
 नैवा पेयाद्यन्मदोयं मदीयः ॥
 रक्ताक्षः सन् कौतुकं तस्य वीक्षे
 विक्षिप्तौघो हस्यमानो हसस्तान् ॥ ५८ ॥

इति नानकस्य वचनं निशामय-
 न्निजगाद वाधरघरामरेडनरः ॥
 भगवानभापत विरज्य विश्वतो
 भम भक्तिकृन्मदितरो न युष्यताम् ॥ ५९ ॥

('त्रिभिर्विशेषकम्)

तमन्नवीद्योगिवरो न वापर ?
 त्वमङ्ग ? जानासि नयन्मतं सताम् ॥
 तवापि शास्त्रे सदसन्निरूपणं
 कृतं कोराने वचनैर्महेशितुः ॥ ६० ॥

न जातिरीशस्य अनरूपिता श्रुतौ
 न तस्य चार्यो यवनोऽप्यवा प्रियः ॥
 तनुं बहन् कामपि कर्मलम्बितां
 भजेत यस्तन्तु स तस्य वञ्चलभः ॥ ६१ ॥

I. विनोयरेष्येभु नानक कोरानाय क्षुतेद्वय मर्दि-तमापदयति वाधरम् ; कोरानयेदयो-
 र्नास्ति कश्चिद्भेद इति । य कश्चिद्वोराने वेद वा भजेन आर्यो वा यवनो वा स तस्य
 वञ्चलभः । आर्यो हरिः सेव्यः स एव दिविप्रतामना सुरध्वरः ।

आर्यैर्यथारुचितवशेन शिवो गणेशो
 गौरीहरिर्नृहरिरित्यभिधैकभिन्नः ॥
 ईशः श्रितः फलति हन्त । तथा तुरुष्कैः
 संसेव्यते स हरिरेव विभिन्ननामा ॥ ६२ ॥
 उनादिवासनावेशात्संसारोह्यनुशायिनाम् ॥
 विपाकः कर्मणां तेषां जात्याष्टभोगलक्षणः ॥ ६३ ॥
 स्वस्वधर्मानुसरणमरागः संसृतोशनैः ॥
 अविरोधो हरेर्मक्तिः^१ सर्वेषां मुक्तिकारणम् ॥ ६४ ॥
 अपराध्यति जन्मना न कश्चित्
 सकलः प्रेमपरो हरीं कृतार्थः ॥
 अयमेव सनातनोऽस्ति पन्था
 धहुमानेन विमोहितो विनश्येत् ॥ ६५ ॥
 ततस्तमूचे यवनाधिराज
 आर्येषु न त्वत्सदृशोऽस्ति कश्चित् ? ॥
 दीक्षिष्यते यो भवतो भवेत्स
 समस्ततत्त्वाधिगमात्कृतार्थः ॥ ६६ ॥
 त्वं नानक ? प्राभमतीव रम्यं
 मत्तोऽथवा देशगुरीकुरुष्व ॥
 कृताश्रमः प्रव्रजितव्रजस्य
 ददस्व भोज्यं वस वीतचिन्तः । ६७ ॥
 ऊचे गुरुस्तं मम मालपट्टे
 विलिख्य दत्ता विधिना पुरैव ॥

१. अरागः सन् हरेर्मक्तिपु त्तिव्रजा । न कश्चित् जन्मनाऽपराध्यति यदि स हरी प्रेम-
 परोऽग्नि । स हरिरेवागो कोरानादो विभिन्ननाम्ना व्यवह्रियते ।

वामोज्य सम्पन्न ततोऽधिकस्य
लिप्ताऽस्ति मे भूप भवादशेभ्यः ॥ ६८ ॥

ततः प्रणम्य क्षितिपाल ऊचे
प्रतिग्रहो योगिजनस्य नेष्टः ॥

त्वमात्मविश्रान्तिरनाद्यतासु
यथा विनोदं विजयस्व दिक्षु ॥ ६९ ॥

जगाम नानको योगी पथके नगरे पुनः ॥
अजितस्य रधावस्य कूपस्य सविधे स्थितः ॥ ७० ॥

तलवंडीं गियासामि त्वमाहापय मां गुरो ? ॥
मयेत्यमुक्ते सोऽवादीदिहैव स्थीयतामिति ॥ ७१ ॥

अजितः पपात पदयोर्यतिमर्तुः
प्रहरं समाधिनिभृतो न स ऊचे ॥
तत उक्तवान् किमिह वाञ्छसि साधो ?
स जगाद वेद न मवान्न मनःस्यम् ॥ ७२ ॥

शशंस योगी तव चारु दैवं
बोलाररायादधिकोद्यमस्त्वम् ॥
न ज्ञानमस्योदयमच्छतीरे
तवास्तु दृष्टिर्विगताऽपिघाना ॥ ७३ ॥

प्रकाश आसीदजितस्य भूया-
नलम्पलाभादिव चास्य तोषः ॥
तं सर्वसंसारविकारकारी
न विभ्रमो व्याकुलयाम्बभूव ॥ ७४ ॥

आनीयमानमजितेन विधिप्य भक्त्या
भोज्यं जघास च गुरुः समयद्वयेऽपि ॥

यन्मूलचन्द्रसदनादुपयातमन्नं

तन्न स्वयं विरतवर्य उरीचकार ॥ ७५ ॥

चन्दोराज्ञी मूलचन्द्रस्तन्निशम्य सुलक्षणी ॥

तमागता विमनसो मूलचन्द्रोशपद् बहु ॥ ७६ ॥

तूष्णीं स्थितस्तस्य निशम्य तत्तद्

योगी जगादाजित एतदेत्य ॥

किमाक्षिपस्येत मया च मानं

त्वद्भोजनाच्छादनमस्तदोपम् ॥ ७७ ॥

मूलोऽवदत्तविधमेत्य न वक्ति भूङ्क्ते

नानेन मे ग्रहगृहीतहृदा ततोऽर्थः ॥

स्वीये कुटुम्बमधिगच्छतु गच्छतु द्राग्

अस्मादशामविषयं विषयं तु किञ्चित् ॥ ७८ ॥

श्रीचन्द्रलक्ष्मीचन्द्रौ मे गृहे सन्तु सुलक्षणी

किमर्थं पीडयस्येनमजितेनेति भाषितम् ॥ ७९ ॥

नान्ये वा वधिरेऽमुस्मिन् जीवत्येऽमुतन्न युज्यते ॥

मूलचन्द्रो जगादेहं स्नेहमुज्जीवयन् यतेः ॥ ८० ॥

चन्दोराज्ञो ततोऽद्भूत तापसी विनिगद्यसे ॥

मेददृष्टिन ते याता कुटुम्बे नास्ति ते दया ॥ ८१ ॥

सुलक्षणी साश्रुरिदं जगाद्

स्पृशन्ति हा त्वां न शुचो मदीयाः ॥

1. श्लोके मूलेन कृता नानक इति नर्तकता CF शाङ्गो—“मुञ्च यथा दृष्टान् वा” इत्यनेन कुटुम्बमधिगच्छतु गच्छतु वा इति इत्यस्य ॥

१. मुञ्चो-४० ।

२. ग्रहगृहीत-४० ।

३. नाप-४० ।

आनन्दयित्री सुतयोर्नान्दा
 मृता ततस्तौ तरुणौ विपण्णौ ॥ ८२ ॥
 प्रख्यायते यो जनतासु सिद्धः
 कथं स नेष्टे सुतदारपोषे ? ॥
 पित्रोरुपालम्मवचांसि साक्षा-
 न्नशृण्वतीहं तु जिजीविषामि ॥ ८३ ॥
 पत्युश्चिरप्रव्रजितस्य तस्य
 सहस्थितिं प्रव्रजिता भव त्वम् ॥
 प्रजापतीनामिति सस्मितानां
 दुरुक्तिद्यूची हृदयं भिनन्ति ॥ ८४ ॥
 आकलय्य करुणास्तु तद्भिरः
 घ्नरतो यतिपतिर्जगादिदम् ॥
 रामदासि ? यदि तत्र दूयसे
 तिष्ठ मत्सविध एव शान्तियुक् ॥ ८५ ॥
 इद वचो योगिपतेर्निशम्य
 सुलक्षणी प्रीतिमतोऽत्र लेमे ॥
 नासत्यरम्यौ तनयौ स्वकीयौ
 पत्युः पदान्जे प्रणतौ चकार ॥ ८६ ॥
 श्रीचन्द्रलक्ष्मीचन्द्रौ तौ नानकस्यान्तिके स्थितौ ॥
 पद्मोद्भवस्य देवस्य कुपेररुणौ यथा ॥ ८७ ॥
 नवमासोत्तरं तत्र रघावो व्यूढमंत्रकः ॥
 अक्वमाचार्यंश्छागान^१ रागात्रानकमन्त्रिणौ ॥ ८८ ॥

१. रघावी-त० ।

रघावी-क० ।

२. छागा-५०

गुरोर्निदेशेन तमाह्वयं स
 कूपस्य पार्श्वस्थममुं जगाम ॥
 पप्रच्छ योगी वद कोऽसि ? सौम्य ?
 प्रगल्भवुद्धिः स जगाद बालः ॥ ८९ ॥

व्यूढामिधः सिन्धुरधावपुत्रः
 तिष्ठाम्यहं तापस ? नातिदूरे ॥
 आहूतवान्मां किमपेक्ष्य कार्यं ?
 यतिर्जगादाथ जगद्गतिज्ञः ॥ ९० ॥

कार्यं विना नाह्वयतीह कश्चि-
 त्तच्चापि कार्यं तव भास्यतीति ॥
 विसर्जितस्तेन जगाम बालो
 योगीश्वरोऽवादि मया तदेदम् ॥ ९१ ॥

अयं किमर्थं भवतानुयुक्तः ?
 संस्कारवांश्वेत्किमु वेत्ति नार्थम् ॥
 तेनोक्तमेपो नु जिघृक्षितो मे
 जन्मान्तरोपार्जितसाधनत्वात् ॥ ९२ ॥

नासीत्प्रकाशो मनसो न वेत्ति
 तेनायमर्थ^१ परमं स्वकीयम् ॥
 श्वो^२ ज्ञास्यति ध्वस्तसमस्तमोहो
 मोहो भवो योऽप्यभवो द्वयं तत् ॥ ९३ ॥

अन्येधुरागत्य गुरोः पुरोऽस्तौ
 दधार भक्त्या घृतपूर्णपात्रम् ॥

१. मयः-क० ।

२. यास्यति-क० ।

ननाम साष्टाङ्गमदशि तस्मिन्
ननाम मालिन्यमनोघट्टम् ॥ ९४ ॥

तमुक्तवान् योगिवरः किमर्थ- ?
माज्यं त्वया प्राज्यमनायि सौम्य ? ॥
बालेन निहूय हते पदार्ये
पित्रोः प्रकोपो भवति प्रभृतः ॥ ९५ ॥

स्नेहं नय स्नेहमहन्तवेह
गुरोर्गिरेति इरुरोद बालः ॥
बालः कुतो रोदिति ? बाल पश्य
मया न क्रिञ्चित्परुपं प्रयुक्तम् ॥ ९६ ॥

मामेवमूचे गुरुनानकोह-
मवादिपं कः परुपप्रसङ्गः ? ॥
आहूय सम्भाषित एष धन्य-
स्त्वया कृतार्थी करणाय नूनम् ॥ ९७ ॥

बालस्तदोवाच न बाल ? वेत्सि
प्रज्वान्य निर्वापयति प्रदीपम् ॥
गुरुस्तदस्यौपयिक मिमेत—
ज्जनानुकम्पा रमरञ्जितस्य ॥ ९८ ॥

किमेव वक्तोति ? गुरुर्नभापे
मयोदितं ते चरितं त्वमेव ॥
जानासि नान्यः परमेस्वरस्य
त्वं कथिदंश परमेश्वरो वा ॥ ९९ ॥

तवेहितं त्वद्गदितं च वेत्तु-
मपेक्षिता काचन श्रेष्ठस्य यत् ॥

गुरुः पुनर्व्यूढमिदं जगाद्
 त्वं सिद्धिमापः सुजनैरपेक्ष्याम् ॥१००॥
 स्नानं निशं^२ पश्चिमयाम एव
 कुरुष्व नामानि वदस्व विष्णोः ॥
 कुर्युः कृतार्था अपि कर्मनित्य-
 मनुग्रहार्थं जगतीजनस्य ॥१०१॥
 व्यूढेन भाषितमहं तव दर्शनेन
 जन्मान्तरोऽस्य सुकृताधिगते न घन्यः ॥
 सन्दर्शितो हि भवता भवतापहारी
 हारी हरिः कृतधियामपि दुर्विभाव्यः ॥१०२॥
 इत्थं व्यूढः कृतः साधुर्जगाम भवनं निजम् ॥
 मध्ये मध्ये समागम्य यतीशसविधेऽवमत् ॥१०३॥
 दग्धो म्लेच्छो दीक्षितश्चेति कर्म
 श्रुत्वा दूरान्नानकस्यातिरुष्टः ॥
 तदा म्लेच्छः पण्डितो म्लेच्छशास्त्रे
 मालो नामागत्य गर्वाज्जगाद् ॥१०४॥
 दग्धो नानकतापसा यदुतरे म्लेच्छस्त्वयेति श्रुतं
 म्लेच्छं किञ्च करोषि शिष्यमिति ते घाट्यं क्वचिद्विश्रुतम् ?
 इन्द्रप्रस्थपतेस्तुरुष्कनृपतेस्तद्गर्मवक्तस्तथा
 तच्छास्त्रैकविचारसुञ्चरधियां भीतिर्न ते काचन ? ॥१०५॥
 नानकेन तदा प्रोक्तं स्वस्यस्त्वं शृणु वदके ? ॥
 भीतिद्वितीयाद्भवति न तं पश्यामि कञ्चन ? १०६॥

१. पेताम्-४० ।

२. निशि-४० ।

३. यदसरे-४-१० ।

नवमस्रचतुर्दशत्रिवेदा

इति भेदा निजलीलया प्रयुक्ताः ॥

ननु

दीपचतुष्टयात्प्रवृत्ति

कलिता ते न किलैकके न लोके ॥१०७॥

धर्माधर्मविभेदात्

कर्मफलं यो न यो विविधः ॥

नट

इव नानावेषं

स एव घर्ता ध्रुवं नान्यः ॥१०८

अस्माकं ज्ञानदृष्टिर्या स्वच्छा सा त्वेकदर्शिनी ॥

स हस्तदर्श आदर्शो ह्यगोघोऽदूरदर्शिनाम् ॥१०९

घटमठमणिकनिवेशा-

दल्पमहत्त्वादिभानेऽपि ॥

नभसो न भेदमाहु-

र्जीवस्यैवं विवेक्तारः ॥११०॥

तक्षणा तीक्ष्णस्वभावेन पुनर्विप्रतिपादितम् ॥

यद्यसत्यमिदं सर्वमार्यम्लेच्छमिदा कुतः ? ॥१११॥

नानकेन तदा प्रोक्तं चलन्त्या नाविके स्थिताः ॥

ते सत्यं हन्त पश्यन्ति चलतस्तारभूरुहान् ॥११२॥

ज्ञानिनोऽपि ध्रुवं भेदं वदन्त्यज्ञानिमण्डले ॥

समाजे खलु विख्यानां नासिकारान्न हस्यते ॥११३॥

आनिद्यकैर्मवति हन्त । यतः पदार्यैः

सर्वा क्रिया न तु चितामदृशाम्बरेण ॥

ते भेदमात्र उदिता गुणतारतम्याद्

बोद्धाऽपि तद्व्यवहरत्यपुषेन तुन्यम् ॥११४॥

लोकसङ्ग्रहपरा विवेकिनः
 कुत्रचिद् व्यवहरन्ति लोकवत् ?
 कुत्रचिन्नधिगतेश्वरे हिता-
 स्तद्विलक्षणमुपाचरन्ति च ॥११५॥

न मेदश्चैतन्ये अशमशकमार्जारमृगगे
 तदार्ये म्लेच्छे वा सममिति न विद्वेषविषयः ॥
 गुणैर्व्रह्मा विष्णुः शिव इति भिदा न स्वरसतो
 न पुत्राद्यैर्मिन्नो भवति खलु तातादिकथनात् ॥११६॥

मालः पपात पदयोर्यतिनानकस्य
 प्रोवाच मे गुरुरसि त्वमहन्तु शिष्यः ॥
 आपेस्तथैव यवनः स्वमहत्त्वशंसी
 श्रेष्ठस्तयोः क इह ? वानृतवादिर्नो द्वौ ॥११७॥

ऊचे गुरुर्गर्भिकारणभामनन्ति
 लोके स्वजातिमखिला महतोऽभिमानान् ॥
 मन्ये मुकुन्दपदयोरनुराग एव
 म्लेच्छस्य चार्यनिवहस्य महत्त्वहेतुः ॥११८॥

जातः श्रुतिश्रवणतोप्यपरोक्षबोधो
 सम्भाविना दिवि हतोऽनुपजातकल्पः ॥
 प्रत्यक्षमेतमपहन्तुमपेतशङ्कं
 विश्वत्रयं बहुजनुर्जटिलं पटुर्न ॥११९॥

तस्माद्य एव जगदीशपदारविन्दं
 चेतः समर्पयति तस्य मनो विशुद्धिः ॥

बोधो विमुक्तिरचिरेण स एव घन्यो

मान्यो द्विजो भवतु कश्चन पुष्कमो वा ॥१२०॥

शेषमालः पुनरिदं नमन् नानकमब्रवीत् ॥

सत्यप्रेमा मुकुन्दो यः कीदृशः स ? नरो गुरो ? ॥१२१॥

त नानकोऽथ निजगाद् न हर्षशोका-

वाविद्यकैः प्रभवतो निपर्यैरमुष्य ॥

ईशे रतो भ्रमसुखाद्विरतो नितान्तं

घत्ते क्वचिन्न सुजनो ममतामहंताम् ॥१२२॥

दयां जीवेषु दुर्वन्ति मानयन्ति च तान् सदा ॥

ईशं पश्यन्ति सर्वत्र गोविन्दशरणा जनाः ॥१२३॥

इति श्रुत्वा शेषमालो नानकस्य पदाञ्जयो ॥

विधाय स्वशिरो भक्त्या जगाम निजमन्दिरे ॥१२४॥

शेषमालसुहृत्कश्चिदुन्नारेखाननामकः ॥

मित्रात्प्रशसामाकर्ण्य नानकं द्रष्टुमागतः ॥१२५॥

प्रणम्य तेनोक्तमये ? तपस्विन् ?

म्लेच्छोऽपि वार्षस्य मते स्थितोऽस्ति ॥

गुरुस्तमाचष्ट सितासिताभ्यां

न कञ्चुकाम्यां पुरुषो विभिन्नः ॥१२६॥

पक्षी स्वगत्या च पशुः स्वगत्या

नर. स्वगत्या च सर. प्रपद्य ॥

तोयं पिबेत् वृत्तिमपि प्रगणा-

द्भागच्छत. कस्यचिदस्ति वृत्तिः ॥१२७॥

मायामयेन वपुषा पिहितोऽयमात्मा
 त्रैवर्णिकोऽस्मि वृषलोऽस्मि च पुष्कसोऽस्मि ॥
 स्वप्नानिमाननुभवन्ननु नामदाहं
 स्वीयैः कृतं निखननं कचिदभ्युपैति ॥१२८॥

आच्छादयन् बृहतिकामसितां सितां वा
 चित्रां विचित्ररचनामथवा 'पिशङ्गीम् ॥
 बध्वा गले गुरुशिलां किमुपैति पारं
 नावं दृढामभिगतः किमु मज्जतीह ॥ १२९॥

स्वेन स्वेनैव शास्त्रेण 'स्वस्वेन गुरुणा तथा ॥
 आर्यश्च 'यवनश्चैव स्वकृतेन हरिं व्रजेत् ॥१३०॥

अतो विशेषे मम नाभिमानो
 भक्तोऽस्मि रामस्य रमाश्रयस्य ॥
 भ्रान्ताः स्वकार्ये कलहायमाना
 नाना मताडम्बरवाग्बिडम्बैः ॥१३१॥

उवारेखानस्तद्भिरमुपनिशम्येदमगद-
 च्छुतो 'यादृक् 'तादृक् त्वमसि मम ताः कापि ममताः
 गताः पादौ वन्दे तव च परिचुम्बामि सततं
 न सन्देहो देहो मम शुचिरभून्मानसमपि ॥१३२॥

। उवारेखान प्रति प्रति गदितस्योपदेशस्य साराशः ।

i रितासिनाभ्यां वञ्चकान्या न भवति भेद पुरपे ।

ii नर पशुः पक्षी च सरो गत्वा तदेव तोष दिवन्ति ।

iii वर्षभेदो बाह्य ।

iv स्वस्वेनैव शास्त्रेणैव यवनश्च हरिं व्रजेत् ।

v नानामतेः कलहायमाना भ्रान्ता भवन्ति ।

१. पिशङ्गीम्-क० ।

२. शास्त्रेण-क० ।

यियासुमापृच्छथ तमत्रवीद्गुरु-
 र्यते ? यवागूसुररीकुरुष्व मो ? ॥
 स उक्तवान्मामनयः कृतार्थतां
 कथं यवाग्वैव तवोपकारिता ? ॥१३३॥
 व्यलोकि साक्षाज्जगदीश्वरो मया
 मलीमसत्त्वं मनसो गतं मम ॥
 कुरुष्व वात्सल्यमितो ब्रजाम्यहं
 विलोकयिष्ये चारणाम्बुजं पुनः १३४॥
 तं नानको निगदति स्म दयैव विष्णो-
 द्वागन्तरेण स्वजनेषु फलानि सृते ॥
 जन्मान्तरेषु सुकृतानि कृतान्यकस्मा-
 त्सन्दर्शयन्ति सुरसिद्धमहौषधादि ॥१३५॥
 चक्रे प्रशंसां यतिपुङ्गवस्य
 गतस्ततः स्वस्य निकेतनं सः ॥
 निशम्य तच्चादरमाननाम
 क्रोधादिदं भ्लेच्छयतिर्जगाद ॥१३६॥
 अयवनस्य कृतः क्रियते स्तुतिः ?
 परमतच्चमसंसृशतः सदा ॥
 उपलपूजनमस्य परं मतं
 तदपि मुक्तमनेन विचेतसा ॥१३७॥

१. पृष्ठ—क० ।

२. ततदादर—क० ।

३. मेत्त—क० ।

उवारेखान इत्युचे यवनायवनत्वतः ॥
 नाभिमानः स्पृशत्येनं लीनमीश्वरचिन्तने ॥१३८॥
 शेष आदरमानाख्य एतदाख्यदतः परम् ॥
 उत्सारयेयं तं स्थानार्त्तिकं गुरुः ? क्रियतेऽल्पकः ॥१३९॥
 उवारेखान ऊचे तं तमीश्वरमसंबृतम् ॥
 जानामि कस्य वा शक्तिरीश्वरो सारणो भवेत् ? ॥१४०॥
 अन्तः सन्तापबहुलश्रुकोपादरमानकः ॥
 न किञ्चिद्दृचे विस्पष्टमुवारेखानगौरवात् ॥१४१॥
 अतिसूक्ष्मतरं बह्वमुवारेखाननामकः ॥
 अन्येद्युरागत्य गुरोरर्पयामास पादयोः ॥१४२॥
 ऊचे यतिस्त्रिभुवनस्य पतिः प्रसीदेद्—
 वस्त्रं किमेतदुपनीतमतीव रम्यम् ? ॥
 जानासि चीरवसना वनवासिनः स्मां
 राज्ञामिदं समुचितं सुतरां महार्घम् ॥१४३॥
 उवारेखान ऊचे तं राजराजोसि वेश्वरः ? ॥
 त्वत्कृपात् इदं लब्धं तुभ्यमेव निवेदितम् ॥१४४॥
 तदेव सद्बस्तुफलेन युक्तं
 यदपितं साधुजनाय भक्त्या ॥
 नश्यन्ति वस्तूनि सुरक्षितानि
 देहानि गेहानि धनानि धीमन् ? ॥१४५॥
 नेदं यदि स्वीक्रियसे मदीयं
 तदा न नूनं मयि वत्सलस्त्वम् ॥

क्षमेत मे केन महापराधान्
अनेकजन्मोपचितान्महेशः ॥१४६॥

इति प्रार्थयमानेऽस्मिन्नमस्यति पदाम्बुजे ॥
स्वीकृत्य नानको योगी मामुवाच पुरः स्थितम् ॥१४७॥

तुन्नवायमितस्तूर्णं भ्रातर्वाल ? समाह्वय' ॥
अस्य वल्लस्य कर्तव्यौ प्रवाररुचिरौ' यतः ॥१४८॥

ओमित्युक्त्वा गतोऽहञ्च तुन्नवायमुपानयम् ॥
तस्मै प्रणमते वल्लं निरदिक्षदिशा गुरुः ॥१४९॥

द्वात्रिंशत्करदीर्घं

करद्वयीमेय' विस्तारम् ॥

रूपकपोडयसत्या

वल्लमिदं लभ्यते सम्य ? ॥१५०॥

कुयां किमस्य ? योगिन् ?

इति परिभाषाऽनुपृज्यते तस्मै ॥

* प्रावारौ कुरु रुचिरा-

विति यतिराजेन भाषितो भूयः ॥१५१॥

वस्ते वल्लमिदं साक्षादीश्वरः कृपया मम ॥

अद्य जाताः कृतार्थोऽहमुदारेलान उक्तवान् ॥१५२॥

नानकेन तदा प्रोक्तं शेष आदरमानकः ॥

यद्यस्यगाद तद् ब्रूहि निःशङ्कं नावशेषय ॥१५३॥

1. ३२ हाप लम्बाई + २ हाप चौडाई इति भाषायाम् ॥

2. दक्षिणी प्रावारौ = लम्बी ।

१. समारूप-त० ।

२. प्रावादी तु-क० ।

अनिच्छतापि तद्वाक्यं वक्तुं प्रत्यक्षमग्रियम् ॥
उवारेखाननाम्नेदमवादि गुरुगौरवात् ॥१५४॥

जानासि सर्वं किल सर्ववेदिन् ?
तवास्ति लोकेऽविदितो न किञ्चित् ? ॥
घचे स तु प्रव्रजिताभिमानं
न कामये प्रव्रजितस्य चर्याम् ॥१५५॥

माया कृतं ते स्तवनं निशम्य
स उक्तवान् किं यवनेतरस्य
स्तुतिं करोषीति ? तदा मयोक्तं
स्पृशत्यमुं कश्चन नाभिमानः ॥१५६॥

प्रकृष्यते नेदमवादि देशा—
दुत्सारयेयं सहसा तवस्तम् ॥
प्रौढिं तदीयामसहिष्णुराख्य-
मुत्सारयेदीश्वरमत्र को वा ? ॥१५७॥

निशम्य नानकेनोक्तं बालसिन्धो ? ब्रजाव भोः ? ॥
द्रष्टुमादरमानस्य शक्तिमुत्सारणक्षणा ॥१५८॥

उवारेखाननाम्नोक्तं यास्याम्यहमपि प्रभो ? ॥
नानकेन तदा प्रोक्तं त्वमस्मत्तः^१ पुरो ब्रज ॥ १५९ ॥

यत्किनेचिद्विजानीयाज्जेतुमानीतवानमुम् ॥
तेनोक्तं किं मयं तस्य नानकः पुनरब्रवीत् ॥१६०॥

१. श्लो० १५६ तः १५७ यावत् नानकं प्रति आदरमानकृता समालोचना वर्तते ।

१. स्मन्तः—क० ।

न भयं यतिवेपस्य^१ परं मान्यत्वकारणम् ॥
स ऊचे घर्ममर्यादामीदृशीं पालयेद्भवान् ॥१६१॥

गतो गतो नानकयोगिमुख्यः
स निर्गतोभूच्छिविकाधिरूढः ॥
तस्यानुगौरुक्तमुपैत्ययं त्वां
यो नानकाख्यः प्रथितस्तपस्वी ॥१६२॥

अथादरादादरमाननामा
पथि स्थितो मृदवदरुह्य^२ यानात् ॥
स्वपाणिना पाणिममुष्य धृत्वा
तं पर्यष्टच्छतकुशलं प्रसन्नः ॥१६३॥

योगी जगाद कुशलार्थमुदस्य सर्वं
आभ्यन्ति वीतममतायतयः पृथिव्याम् ॥
तेषां मवेदकुशलस्य तु^३ कः प्रसन्न
उत्सारणादकुशलं भवत परं स्यात् ॥१६४॥

कस्मिन्निबद्धममतोस्ति^४ भवान् प्रदेशे
तस्माज्ज्ञटित्यपसराम वयं वराकाः ॥
देहेपि नैव ममतेति यतीश्वराणा-
माकर्णिता तु सुचिरं^५ महिमप्रशंसा ॥१६५॥

स ग्रीडित इवानोचत्कस्त्वामुत्सारयेद् यते ? ॥
केनेदमुक्तमज्ञेन ? विरोधं नौ विधित्सता ॥१६६॥

१. वयसु-क० ।

२. मरुष्य-क० ।

३. नुच-क० ।

४. वदुमनोस्ति-क० ।

५. महिमा-क० ।

उदारेखानकेनोक्तं त्वयैवोक्तमिदं वचः ॥
ते नु कं नरकं यान्ति यदन्त्यपलपन्ति वे ॥१६७॥

आदरमानोऽगादीत्प्रव्रजितोहञ्च नानकश्चैव ॥
मध्येऽनयोर्निपाते न तव गृहस्यस्य देशरूपः स्यात् ॥१६८॥

शिष्योऽहं सर्वथा जातो नानकस्य तपस्विनः ॥
शृणुयां किञ्च ! तन्निन्दाशुभारेखान उक्तवान् ॥१६९॥

उदारेखानमाचख्यौ नानकः शृणु सन्मते ? ॥
अयं प्रव्रजितो ब्रूते कां वार्तां साधुसम्मताम् ? ॥१७०॥

पप्रच्छ नानकमथादरमाननामा
त्वं ब्रूहि कोऽसि यवनो यवनेऽतरो वा ॥
ऊचे स नास्मि यवनो यवनेतरो वा
शुद्धाचिदस्मि महत्तस्तमसः परस्तात् ॥१७१॥

आगृह्य सौम्य ? यवनो यवनेतरो वा
कुर्वन्ति हन्त ! कलहं न विदन्ति तत्त्वम् ॥
यो मार्ग एव विवदे स न याति कश्चित् ?
देशं गमिष्यति कथं स सुदूरमिष्टम् ॥१७२॥

ममतामपहाय सर्वतः-
कतमेनापि ? यजेत वर्त्मना ॥
जगदीश ? मुदस्य नश्वरं
भवमज्ञानघनं विमुच्यते ॥१७३॥

आदरमानो पृच्छन्नानक तव किं मतं ब्रूहि ? ॥
आकर्ण्य मतमेतन्मदीयमिति नानकोऽब्रूत् ॥१७४॥

सत्यं मतं मम न कश्चन संशयोऽत्र ?
 कर्ताखिलस्य जगतो जगदीश एकः ॥
 स ह्यूर्णनाम' इव तं तु स्वयं स्वतन्त्रो
 विश्वं वमत्यथ च संहरति स्वशक्त्या ॥१७५॥
 मायामयं धनकुटुम्बगृहादिमिथ्या
 मत्त्वा न तत्र नितरां ममतामुपेयात् ॥
 सत्ये सुखे भगवति स्वगतो निवेश्य
 तद्भेदतोऽधिगतमाधिमुदस्य नन्देत् ॥१७६॥
 स्वप्नोपमैः सुतसुहृत्ललनादिपाशै-
 रावेष्टितः खलु विचेष्टित उज्झितश्रीः ॥
 निर्भिद्य पञ्जरमिव स्वबलान्मृगेन्द्रो
 दुर्वासनातिगहनं विहरेत् धीरः ॥१७७॥
 शेष आदरमानाख्य आचख्यां नानकं पुनः ॥
 ये प्रियाः परमेशस्य तेपि किञ्चिन्नते मते ॥१७८॥
 नानको निजगादेदं ये प्रियाः परमेशितुः ॥
 परमेशः प्रियस्तेषां तदेव तु सुदुष्करम् ॥१७९॥
 पश्यन्ति ये नमस्यन्ति सर्वत्र जगदीश्वरम् ॥
 ते प्रिया जगदीशस्य जगदीशश्च तत्प्रियः ॥१८०॥
 आडम्परैरलमलं गमकैर्विरक्ते
 वैराग्यवाग्मिरनिर्गं परमोहिनीभिः ॥
 तुच्छं प्रपञ्चमवधीर्यदधीतधीरो
 भावं परे महसि साक्षिणि सत्यमद् ॥१८१॥

१. इतो० १७४ त १८१ एवंल नानकन्तवर्षतम् यस्त्वादरमानप्रतिबर्तितः
 सजानः ॥

१. नाम-४० ।

आदरमानेनोक्तं

तव दूरे दृष्टिरापतिता ॥

विजगाद् नानकगुरुः

दृष्टिर्मे पश्यतीश्वरं सत्यम् ॥१८२॥

ज्ञानस्य शास्त्रस्य समागमस्य

मतां विरक्तेस्तपसः^१ फलं हि ॥

उपेक्षणं प्राकृतविभ्रमेषु

निरन्तरं तत्परता परेशे ॥१८३॥

^२अहन्ताममते त्यक्त्वा देवं वेत्ति यथा यथा ॥

तथा तथा क्षीणमलः स एव भवति ध्रुवम् ॥१८४॥

आदरमान उवाच यतोऽग्रं

नानक ते दयते स्म परेजः ॥

दर्शनमस्तु सदा भवदीयं

पादसरोजयुगं तव वन्दे ॥१८५॥

क्षमस्व^३ मां तून्मनसं तु नित्यं

दयादृशस्ते मयि दासभूते ॥

उवाच योगी नहि कोऽपि मन्तु-

र्जन्तुः क्वचिन्नोर्जितकर्मवन्तुः ॥१८६॥

अनित्यमेतत्कलयस्व नित्यं

ततो न तस्मिन्ममतां यथान ॥

१. तपसा-३० ।

२. अहंता-४० ।

३. मन्तून्मन-४० ।

४. अज्ञित-४० ।

दधान ईशे सहजानुरागं
पत्युस्त्रिलोक्याः परमप्रियः स्याः ॥१८७॥

न द्वारि दौवारिकलोकरुद्धा
प्रवेशमिन्द्रादिमुरा लभन्ते ॥

तथापि भक्तस्य भवाद्दृश्यस्य
विज्ञप्तिपत्र भगवान् मृणोति ॥१८८॥

न विस्मरन्ति ये विष्णुं क्षणमप्यगुराणिणः ॥
क्षणार्धमपि तान् देवो वशीभूतो न विस्मरेत् ॥१८९॥

शेषो वभाषे योगीन्द्रं सर्वं सत्यमुदीर्यते ॥
उवारेखान आह स्म त्वमस्योत्सारणापरः ॥१९०॥

तमत्रयीदादरमानशेष

एष प्रतीतो न मया विशेषः ॥
आर्यो यथैवोपलपूजकोऽन्यो
वन्योयमप्येवमये ? मृगः स्यात् ॥१९१॥

परावरज्ञाननिधिः परेशे
प्रेम्णा प्रकृष्टेन परिप्रपञ्चान् ॥
नूनं जनोद्धारकरोऽतीर्णो
योगी प्रसीदेन्मम नानकार्यः ॥१९२॥

इति श्रीजगद्गुरुनानककथाया नानकचन्द्रोदयसमारुह्यायामजिताद्युद्धारो
नामाष्टादश प्रस्ताव ॥

एकोनविंशः प्रस्तावः

सा लेखनी कमलकान्तकराप्रसथात्
 पद्मासनस्य दयितामपि भक्तिनम्रे ॥
 शास्त्राभिधं व्यवहितेपि च विप्रकृष्टे
 चक्षुर्योपजनितं क्रमते जनस्य ॥ १ ॥
 ततो जगाम योगीन्द्र उवारेखानतुष्टये ॥
 दिनद्वयं गृहे तस्य तस्यौ भक्त्या समाजितः ॥ २ ॥
 पक्षके च गतः साध्व्या' सुलक्षण्याभिबीक्षितः ॥
 अन्पेप्त्रहस्वतीतेषु मामुवाचेदमुग्रधीः ॥ २ ॥
 अस्ति कश्चिज्जलालाख्यो यवनो यतिरुत्तमः ॥
 तं विलोकितुमिच्छामि चल बाल ? विनोदतः ॥ ४ ॥
 "ओं" इत्युक्ते 'मयाऽयासीत् सस्नौ सरिति कुत्रचित् ॥
 रात्रिशेषे सैन्धवश्च यवनः स्नानमावनोत् ॥ ५ ॥
 गुरोश्च जगदीशस्य स्मरणस्य प्रसङ्गतः ॥
 इदं जगाद योगीन्द्रो भक्तिप्रेमरसालसः ॥ ६ ॥
 नादो गुरुमुखश्चैव वेदो गुरुमुखस्तथा ॥
 ईशा गुरुमुखश्चैव गोरक्षस्तादृशो मतः ॥ ७ ॥
 ब्रह्मा गुरुमुखश्चैव पार्वती तादृशी मता ॥
 यो दुर्ज्ञेयो दुर्निरूपस्तं गुत्ः परिवोधयेत् ॥ ८ ॥

1. मार्गे सैन्धवो नाम यवनो रात्रीं न्नाति स्म त इष्ट्वा यतिम् श्लो० ६ त ११ पर्यन्तं पुरोविषये गुरुमुखस्य च विषये विमतः प्रश्नान्नाशयन् ।

१. मयायासीत्-स० ।

तीर्थप्रभात्रो गुरुबोधनीयः
 कर्माणि नानाफलदायकानि ॥
 चिन्तामणिश्चान्तरचिन्त्यमानः
 फलेद्ययेष्टं गुरुणोपदिष्टः ॥ ९ ॥

ब्रह्माण्डभेदेन चयेन क्लृप्ता
 आकाशपातालभिदा असंख्याः ॥
 स ईश्वरः सर्वसुरद्रुमो^१ मे
 न विस्मृतः स्याद् गुरुणोपदिष्टः ॥ १० ॥

वेदेः पुराणैरितरैः स्मृद्वया^२
 विकल्पितैर्वादिमयैश्च शास्त्रैः ॥
 सहस्रधा तं परिवर्णयन्तु
 गुरोमंमोक्तो जगदीश एकः ॥ ११ ॥

इदं श्रुत्वा सैन्यवः स म्लेच्छः क्रुध्यन्निनिर्गतः ॥
 किं विलम्बितमित्युक्तो गुरुणा तमभापत ॥ १२ ॥
 नद्यां स्नान् यत्नेतरो यतिरभूत्तेन प्रलापः कृतः
 पातालानि च तान्यनन्तमखिलं देवाश्च शास्त्राणि च ॥
 त्वत्प्रोक्तास्तु चतुर्देशैश्च मम तच्छ्रुत्वाऽभयद्विस्मय-
 स्तस्याचार्य उवाच याहि यतिर्न शीघ्रं तमारारय ॥ १३ ॥

I. ज्ञानरमते पातालानि, देवाः, शास्त्राणि च असंख्यानि । जलालम्बने चतुर्दश एव ।
 इति सैन्यवस्य हृदये विमवाद सजाप ।

१. स पत्र-४० ।

२. द्रुमो-४० ।

३. बुद्ध्या-४० ।

४. परमाय-४० ।

५. ताव-४० ।

सैन्धवेन समाहृतावावां तद्गुरुमागतौ ॥
 नानकः प्रणतस्तेन हस्तालिङ्गनपूर्वकम् ॥ १४ ॥
 यदपृच्छजलालाख्यस्तस्योत्तरमदाद् गुरुः ॥
 प्रससाद स तेनोच्चैः प्रणनाम च सादरम् ॥ १५ ॥
 सैन्धवोऽब्रूत युवयोः प्रीतिरासीत्परस्परम् ॥
 तदवस्थैव मद्भार्ता यदर्धमहमाह्वयम् ॥ १६ ॥
 जालालोऽब्रूत किं ब्रूये ? सैन्धवः पुनरब्रवीत् ॥
 अस्यते तच्चविज्ञाने विसंवादो विलोक्यते ॥ १७ ॥
 चतुर्दशैवावरणानि पुष्करे
 भवद्भिरुक्तान्ययमाह भूरिशः ॥
 युवां समर्थो वितथं ब्रवीति को ?
 द्वयोरिति द्वापरमेति मादृशः ॥ १८ ॥
 जलाल ऊचे शृणु वत्स ? सैन्धव ?
 प्रभोरियं प्राकृतसृष्टिकल्पना ॥
 न कश्चिदस्याः परमात्स्य बुद्धिमान्
 वदन्ति यावद्विदितं विपथितः ॥ १९ ॥
 इयं हि मायेक्षणतो जगत्पते-
 रनन्तरूपं परिमाणमीयुषी ॥
 न तच्चतः सूरिभिरप्यवेक्ष्यते
 भवन्ति शस्त्रे स्वत एव विग्रहाः ॥ २० ॥
 तथापि शिष्यानुपदेष्टुमुत्तमै-
 निजशतीत्यानुगता न याः कृताः ॥
 तमेकमाश्रित्य विबुध्य संकटा-
 त्युमानमुष्मादिगतो विश्वं भजेत् ॥ २१ ॥

यतेत योऽस्यानुगमाय सर्वथा
 भवस्य भूयान्समसौ परिश्रमन् ॥
 लभेत सिद्धिं नच कञ्चन क्षतं
 यथा तुपाणामवघातको द्रुमम् ॥ २२ ॥

त्वं मण्डलक्षं खलु वक्षि नानकः
 प्रकीर्त्यतां तत्परतः किमस्ति ? भोः ? ॥
 यतीन्द्र ऊचे परतस्तथोपरि
 स्फुरत्यघो' निष्यगकृत्रिमं महः ॥ २३ ॥

सैन्धवप्रेरितोऽपृच्छजलालो नानकं ततः ॥
 त्वं किं गुरुमुखेत्यात्य शिष्यो मम न बुध्यते ॥ २४ ॥

नानकस्तमथोराच त्वामिह प्रष्टुमागमम् ॥
 श्रुतवाँस्त्व सामर्थ्यं तपसा निपुलीकृतम् ॥ २५ ॥

जलालो निजगादेदं न यद्यवनशास्त्रगम् ॥
 तत्कथं वक्तुमीशेऽहं संस्कृतं पूर्वमश्रुतम् ? ॥ २६ ॥

त्वामेव प्रष्टुमायात इति तं यतिरब्रवीत् ॥
 शिष्यो भूत्वा जलालोऽथ गुरुं नानकमुक्तवान् ॥ २७ ॥

गुरुमुखमवगन्तुमेव मक्का-
 महमुपयामि समैन्धवस्त्वमत्र ॥
 निवस मम निवर्तनं न यावत्
 गुरुरिव शिष्यगणैर्निपेवितो मे ॥ २८ ॥

गते जलाले गुरुमित्यपृच्छं
 तामेव मक्कां यदि पूर्वदृष्टाम् ॥
 ब्रजत्ययं तत्र तदा वदेत् कः ?
 ते म्लेच्छशास्त्रेषु परं प्रवीणाः ॥ २९ ॥

गुरुर्जगादेदमयं न सिद्धो
 विरक्तिमार्गे प्रविवेश किञ्चित् ॥
 शुश्राव तत्र स्थितमेव कञ्चित् ?
 सर्वज्ञमद्यावधि धीर्विहीनः ॥ ३० ॥

आरुह्य पोटं जलधौ जलालः
 पारं गतस्तस्य दिनैः कियद्भिः ॥
 ददर्श शैले फलिनः सुवृषान्
 हर्म्याणि रम्याणि शुभांश्च शृण्वान् ॥ ३१ ॥

भोक्ता भवेत्कः परिवर्हमेत-
 मिति स्वबुद्ध्या परिभावयन्सः ॥
 शैलादपक्रम्य ^२तरङ्गमाला-
 मवालुलोके जलधेस्तटस्थः ॥ ३२ ॥

प्रवर्षतो वारिधरान् पयोधौ
 विलोक्य संकल्पमकल्पयच्च^३ ॥
 स्वातन्त्र्यमीशस्य किमेतदेवं
 जले मुधा वृद्धिरियं स्थलेन ॥ ३३ ॥

तस्येति चिन्ता समकालमेव
 शशाम वृष्टिः स गिरिं जगाम ॥
 शृण्वानि यस्मान् पुरुषान् ददर्श
 तेजोभिरुग्रैश्चकितस्तदीयैः ॥ ३४ ॥

१. बुध्या-क०

२. तरण-क०

३. मकल्पयित्त्व-क०

एकं नमस्कृत्य स तस्य पार्श्वे
 दृशानि दृष्टे निपसाद देशे^१ ॥
 सुवर्णपात्रीषु ततो नभस्तो
 भोज्यानि दिव्यानि समागतानि ॥ ३५ ॥

न भोक्तुमैच्छत्स बुभुक्षितोऽपि
 तस्मिन् स्थिते तत्र कृता नृशंस्यः ॥
 आगन्तुकः संशयितं^२ करोति
 भोक्तारमेकोचितभोज्यसिद्धौ ॥ ३६ ॥

गुरोरभुवत्त्वैव गतः स पार्श्वे
 पृष्टश्च तेनेति जगाद कश्चित् ? ॥
 सामर्थ्यतः कस्यचिदागतोऽत्र ?
 तं वर्जयित्वा तु न भोक्तुमीहे ॥ ३७ ॥

इदं तदीयो गुरुरावभाषे^३
 कस्यातिथिः ? कस्य च भोज्यमेतत् ? ॥
 यस्यातिथिस्तस्य यदीह भोज्यं
 मध्ये मुघा त्वं किमु संशयस्यः । ॥ ३८ ॥

शिष्यो निवृत्तोऽथ जघास भोज्य-
 मेकस्य वृत्तिप्रदमप्रदाय ॥
 तेषां गतिः ज्ञातुमना जलालो
 रात्रौ जजागार बुभुक्षया च ॥ ३९ ॥

१. देशं—रा०

२. संशयितं—क०

३. भाषभाषे—रा०

वेलावनामोदभरं दधाने
 प्रातस्तने वाति ततः समीरे ॥
 निमीलिताक्षः क्षणमेव आसी-
 दत्कर्क्य लीलाश्च तिरोदधुस्ते ॥ ४० ॥
 सुप्ताऽस्थितस्तानविलोक्य निद्रां
 चिरादुपालम्य स सिन्धुमागान् ॥
 कैवर्तकोलाहलभीतलोकं
 पोतं निमज्जन्तमलोकयच्च ॥ ४१ ॥
 स्त्रीवालवृद्धतरुणेषु परान् धरत्सु
 धीरेषु बाहुतरणाय समुन्मिपत्सु ॥
 दोलाधिरूढ इव लोलति तत्र पोते
 वात्सल्यतः स विललाप जलाल इत्यम् ॥ ४२ ॥
 ऋष्यां कृत्वा केचित्परिकलितभाण्डास्तदितरे
 परिक्रीताः स्वीयेष्ववधिमभिधाय प्रचलिताः ॥
 १कृतेऽन्येषां काकं शकुनमनुपृच्छन्ति दयिताः
 स्मरन्तोऽन्ये कान्तागणितदिवसाः सन्ति तरुणाः ॥ ४३ ॥
 संघातमृत्युमेतेषां करोषि करुणानिधे ? ॥
 कथं प्रगीपसे लोकैलोकेश ? न विलजसे ॥ ४४ ॥
 विलपति जलाल एवं
 जलादुदञ्चद्बहिस्तमायान्तम् ॥
 गाधे व्यपेतवाधे
 जना जनुर्मेनिरेऽभिनवम् ॥ ४५ ॥

१. विद्वन्जनेषु-क०ख

२. वृत्तान्येषां-क०

सायं समारोहदसौ गिरिं तं
 तत्त्वं मुनीनामवसातुकामः ॥
 पूर्वं समागत्य तु मन्दिरेषु
 निजे निजे ते शयने निपण्णाः ॥ ४६ ॥
 तस्यैव पार्श्वे निपसाद् गत्वा
 यस्य स्थितः पूर्वदिने समीपे ॥
 मोज्यैः तीर्णैः स पुनर्जगाम
 गुरोः स देशं दयया तपस्वी ॥ ४७ ॥
 उवाच सोद्याप्यतिथिः स्थितो मे
 दिनद्वयं पोषित एव पार्श्वे ॥
 गुरुस्तमाह स्म तमानयस्व
 पश्यामि वस्तेन कृतोऽपराधः ? ॥ ४८ ॥
 शिष्येण नीतं तु गुरुर्जलालं
 जगाद् कुत्र ध्रियसे विरक्त ? ॥
 द्वाभ्यां दिनाभ्यामितरत्र जन्म-
 न्युपोषितस्त्वं नु कदाप्यमुष्मिन् ? ॥ ४९ ॥
 को वापराधो भवता प्रणीतो ?
 नाहारमीशो विदधाति येन ॥
 न मौजनं भो ? जन ? लभ्यते य-
 दीशस्य कोपस्य फलं महत्तत् ॥ ५० ॥
 जलाल आर्यदुर्घात्ये स्थले तिष्ठामि मुग्रताः ॥
 इहं दिनद्वयं त्यक्त्वा नोऽपवासः क्वचित्कृतः ॥ ५१ ॥
 अहोरात्रे प्रणमता पंचकृत्वो मयेऽनरम् ॥
 आगः क्रियेत मिमहो ! ईशात्सर्वफलायिना ॥ ५२ ॥

बलाहके वर्षति सिन्धुमध्ये
 मया तटस्थेन मनस्यर्चिति ॥
 प्रौढिः परेशस्य निरर्थकेयं
 स्थले न किञ्चिज्जल एव वृष्टिः ॥ ५३ ॥

अन्येद्युरालोकि ततः समुद्रे
 मञ्जद्युतं दीनजनैर्बहित्रम् ॥
 दया न दीनेषु दयानिघेर्हा !
 मया महेशः पुनरित्पनिदि ॥ ५४ ॥

इदं यदि स्यादपराधकोटौ
 तदा भवन्तः प्रविदन्तु सन्तः ॥
 प्रसादकोपावपि दुर्विभाव्या
 महेश्वराणां खलु मादृशेन ॥ ५५ ॥

दिव्यो मुनिः कोपमुपेत ऊचे
 विवासनीयो विमृखो यमीशे ॥
 को नाम मेनाचरिते जगत्यां
 विरुद्धधीरन्यथयेत मूढः ॥ ५६ ॥

आज्ञां विना तृणमपि द्रुहिणोपि यस्य
 न स्पन्दते दुरवरोधविचित्रशक्तेः ॥
 तस्य द्वितीय इव कोऽसि कृतेषु मोहाऽ-
 त्रिधरियन्सदस्रदित्यविलज्जमानः ॥ ५७ ॥

कर्माणि पश्यति जनस्य स सर्ववेत्ता
 जन्मान्तरेषु चरितानि विपाकवन्ति ॥
 धत्ते फलं तदनुसार वशादसद्वा
 सद्वा रिपौ मुहृदि भूय इवात्तदण्डः ॥ ५८ ॥

तं जलालस्तदापृच्छत्को वा गुरुमुखो मतः ? ॥
 विमुखो वा ममाचक्ष्व ततः कुर्यां तवोदितम् ॥ ५९ ॥
 ऊचे गुरुर्गुरुमुखो गुरुतो विदित्वा
 देवं तदीयमभिनन्दति सर्वकृत्यम् ॥
 शास्त्रं गुरुं च विरहस्य निजेच्छयैव
 निन्दां करोति विमुखाश्चरितेषु तस्य ॥ ६० ॥
 अभ्यधायि जलालेन समाधानं ममाभवत् ॥
 स्थापयित्वाऽथमेत्येतत्प्रधारमहभागमम् ॥ ६१ ॥
 मुनिर्वभाषे भवदाथमस्यो
 जानाति सर्वं मतिरप्रमेय^१ ॥
 जलाल ओमित्यभिधाय यात्
 आहारमायातमपृर्धमश्नात् ॥ ६२ ॥
 ब्रजन्ति कुत्रेति ? विलोकमानः
 स्थितश्च तस्यां निशि जागरुकः ॥
 प्रातः प्रयातेषु^२ च तेष्वकस्मा-
 दपेतनिद्रो^३ युवुधे जलालः ॥ ६३ ॥
 न योगसिद्धस्य गतिं विवेक्त-
 मस्मादृशः स्वल्पतपाः^४ प्रपस्येत् ॥
 इति स्वयुध्या विमृशन् जलालः
 पोताश्रितः पारमुपाजगाम ॥ ६४ ॥

१. मतिरप्रमेयः इति "त" इत्यत्र नास्ति ।

२. युवने-क०

३. पेतनद्रो-क०

४. स्वल्पतपा-क०

स्वल्पाश्रमे मणिरिवाहिफणो यतीन्द्रो
 दृष्टो जलालयतिना ज्वलितस्तपोभिः ॥
 संस्पृश्य हस्तमिति गौरवतः प्रणम्य
 विश्रान्तमेतमिति नानक आग्रभाषे ॥ ६५ ॥

'गुरुमुखाच्च जलाल ? यतेर्भवा-
 न्विदितवान् कथमर्थमुदीरय ॥
 कतिपये भ्रमता भवता क्षिर्ता
 जनपदाश्च तदर्थमवेक्षिताः ॥ ६६ ॥

इदं जलालो निजगाद योगिन् ?
 न ते मतं किञ्चिदिह त्रिलोक्याम् ॥
 शुश्रूष्येऽद्यापि ममाननाच्चे-
 दवेहि सर्वं कथये यथार्थम् ॥ ६७ ॥

मक्काख्यदेवायतनं यियासु-
 र्वहिस्ततो द्वीपमुपेत्य कञ्चित् ॥
 बलावने अधक्षिपि तुङ्गशृङ्गं^१
 शैलं समारुधुरुदीक्षितुं तम् ॥ ६८ ॥

तस्मिन् गृहाणि रमणीयरुचीनि शय्या
 निर्मुक्तशेषधवला विजना विलोक्य ॥
 विस्मेरतामुपगतः पुनरेत्य सायं
 दिव्यान्मृनीनकलयं शयने निपण्णान् ॥ ६९ ॥

१. गुरुमुखा-क०

२. घसति-क०

३. तुदीश्य तुङ्गम्-क०

पार्श्वे न्यपीदमहमन्यतमं प्रगम्य
 १मद्वर्जमागतमथागिलयोग्यभोज्यम् ॥
 नीतोस्मि तेन निकटं निजदेशिकस्य
 भोज्यं न लब्धमिति मां विमुखं स ऊचे ॥ ७० ॥
 कः कथ्यते गुरुमुखो विमुखो मयेति ?
 पृष्टोऽपराधमधिगम्य ममावदत्सः ॥
 संमन्यते^१ गुरुमुखः कृतमीश्वरस्य
 तद्गर्हते तु विमुखा गुरुशास्त्रहीनः ॥ ७१ ॥
 तेषां गतागतभिलोकन^२लालसोर्हं
 मासं चिरं न तु मया विदिता महान्तः ॥
 पृष्टाः प्रभावचकितेन न च प्रष्टुं
 जानन्ति किन्तु तव ते महिमानमङ्ग ? ॥ ७२ ॥
 जलालमापृच्छथ^३ ततो जगाम
 यतीश्वरः ३पथ्यहमित्यपृच्छम् ॥
 ते के तपस्विप्रवरा वसन्ति ?
 शैले पुनः कुत्र यियाससि त्वम् ? ॥ ७३ ॥
 जगाद योगी शृणु नारदस्य
 शिष्यास्तपश्यन्ति महद्वीरे ॥
 ते लीलया कञ्चन पुण्यभाजं
 प्रदर्शयन्ति १स्वतनूः कदाचित् ॥ ७४ ॥

१. मां विहायेत्यर्थः ।

२. उदासीनताप्रशये गुरोर्भक्तिं महान्ति । तप सार्थगुरुविश्रुतेषु । तस्यामेव परम्पराया गुरुणा विहिता प्रचालिता च सविश्रुत्सुगोत्रि ॥

१. साह-४० ।

२. उप-४० ।

३. तनु-४० ।

ब्रजाम्यहं शेषफरीदपत्तने
 विराहमाख्योसि तदासनेऽधुना ॥
 स चापि योग्यो जगदीशवन्दनात्
 मयानुयुक्तं किमसौ जलालवत् ॥ ७५ ॥

नदाऽब्रवीन्नानकयांगिशेखरो
 महज्जलालस्य च तस्य चान्तरम् ॥
 तपःश्रमी प्रव्रजितो जलालको^१
 विराहमो लोकापतेः परंप्रियः ॥ ७६ ॥

विषाद्याया इरावत्या मध्ये क्रोगद्वयान्तरे ॥
 दिनस्य चरमे यामे यतिरागत्य संस्थितः ॥ ७७ ॥

विराहमः शेषफरीदसत्तमः
 स्थितस्तदीये गुल्तासने तदा ॥
 तदीयशिष्यो नृपतिश्च नीदृतो—
 ऽतिभक्तिमान् बालविगहमाभिषः ॥ ७८ ॥

चिन्वन् स समिधस्तत्र गुरुणा विनियोजितः ॥
 यदृच्छया नानकोक्तां बार्गी श्रुत्वा समागतः ॥ ७९ ॥
 प्रणम्य च स्थितः पार्श्वे जगाद गदतांवरः ॥
 यतान्द्र ? यन्निगदितं तत्पुनर्मत्कृते वद ॥ ८० ॥

पट्टः स्वयं च कलमः किल लेखकः स
 यश्च द्वितीयवदसावपि न द्वितीयः ॥

१. तदा स नेट्टना-क० ।

२. जलात्मको-क० ।

३. गटराम्ने-क० ।

४. कर्म-ख० ।

सेव्यः स एव स च सेनकृतां प्रपन्नो
 बोद्धा स एव विविधश्रुतिभिः स बोध्यः ॥ ८१ ॥

शिष्यो गतो निजगुरोर्निकटं निशम्य
 वार्णां यतेरतिमतेः स्तुतिमित्यकार्षीत् ॥
 दृष्टोऽद्य नानक इति प्रथितस्तपस्वी
 साक्षाद्गसौ भुवनभावन एव नान्यः ॥ ८२ ॥

ऊचे गुरुः स्वगिरमास्व गिरा न वाच्यो
 ब्रूमो यथार्थमिति कथन नास्ति दोषः ॥
 पापाणमूर्तिपरिपूजनपूर्तिभाज
 आर्या महीयसि परस्य महस्य बोधाः ॥ ८३ ॥

एकान्तवामनियतासनसंयतेन
 प्रेमप्लुतेन मनसा जगदीश्वरस्य ॥
 संस्थापनं हृदयतामरसे रसज्ञा
 जानन्ति हन्त ! यवनानपरे भ्रमन्तः ॥ ८४ ॥

एक एव जगत्स्वामी तस्यानेकेभिर्मानिनः ॥
 ममैवेति ममैवेति कस्यामौ कस्य नो मतः ? ॥ ८५ ॥
 इति मे वचनस्यार्थं यदि ब्रूयात्स चोत्तरम् ॥
 तदा तमीश्वरं प्राप्तमहं विद्यां न चान्यथा ॥ ८६ ॥

शिष्यो गतो गुरुवचोऽभिजगाद् पार्श्वे
 श्रीनानकस्य स उवाच निशम्यतां भोः ? ॥
 ग्रामे ममैव सवितेति विदन्ति बाला
 सर्वश्रेणः स च समस्तजगत्प्रकाशः ॥ ८७ ॥

ईशो मेदत्रयातीतः परिच्छेदत्रयातिगः ॥
 सर्वस्यापि च सर्वत्र व्योमेवाऽखिलकारणम् ॥ ८८ ॥
 अग्रिर्यथा जाड्यरुजं^१ निहन्ति
 जलं यथा तापमपाकरोति ॥
 कल्पद्रुमो एति यथेप्सितार्थं
 सर्वस्य दुःखं स तथा^२ छिनत्ति ॥ ८९ ॥
 संनिधानमपेक्षन्ते यथा वैश्वानरादयः ॥
 तथा ज्ञानं विना नैष^३ मृतिजन्मजरां हरेत् ॥ ९० ॥
 यवना यवनेतरे^४ तथा
 पञ्चो राक्षसदैत्यदेवताः ॥
 तमुपास्य परां गतिं गताः
 सकलस्यापि स^५ कामदो मणिः ॥ ९१ ॥
 मृतृतान्यथ निशम्य जगाद्
 देशिकस्य निकटे स निजस्य ॥
 आजगाम स^६ विराहिमनामा
 दर्शनाय यमिनां प्रवरस्य ॥ ९२ ॥
 अवरूढः शिविकायाः
 नानकमवलोक्य दूरतो विनयात् ॥
 यवनपरिवर्यतिमर्तुः
 पपात पदयोः परप्रेम्णा ॥ ९३ ॥

१. जाड्यरुजा-क० ।

२. छिनत्ति-क० ।

३. मृतिराजन्मजरा-क० ।

४. तरोतया-क० ।

५. कामदो-क० ।

६. पराहम-क० ।

आलिङ्ग्य स स्वागतपूर्वमेनं
सभाजयामाम परं प्रसन्नः ॥
ऊचे स साधो ? सुदिनाह सद्यः
समागमान्ते मम सर्वथैव ॥ ९४ ॥

'अकारयत्संस्तरमात्मभृत्यै
विराहिमस्तुङ्गत्तरे प्रदेशे ॥
तस्मिन् गुरुः पृर्वमुखो न्यपीदत्
पश्चान्मुखो म्लेच्छतपोधनः सः ॥ ९५ ॥

स्मेरो गुरुः प्रणिजगाद् विभुर्भवद्भिः-
निर्धारितश्च स्मरदेशनिवामशीलः ॥
तेनाभ्यघायि यवना निजसम्प्रदाया-
न्मङ्कलादिदेवमदनाभिमुखं नमन्ति ॥ ९६ ॥

योगीश्वरो न्यगददन्धपरं परे ये
चक्षुष्मतापि हितनेत्रमुपासनीया ॥
नद्यां यथा मृगयते गृहवस्तु कश्चिद्
देवं तथा मृगयसे दिशि पश्चिमायाम् ॥ ९७ ॥

ऊचे विराहिम इदं चद् योगिवर्य ?
लभ्येत येन जगतीदयितः स देवः ॥
किं चीवराणि त्रिभृयां वमनान्युदस्य ?
किं वा ब्रजेयमपहाय गृहं वनाय ? ॥ ९८ ॥

जगाद् योगी जगदीश्वरस्य
प्रसत्तये न प्रभवन्ति सौम्य ? ॥

वस्त्राणि चीराणि गृहा वनानि
विरक्ततापा विविधाश्च वादाः ॥ ९९ ॥

अनन्यभावेन स चिन्तनीयो
मनो वशीकृत्य विवर्तमानम् ॥

निघर्षजो दारु यथाश्वपाश-

स्तथा शर्मं तत्स नयेत्प्रसह्य' ॥१००॥

विविक्तदेशे संतुष्य यस्तिष्ठति तदाश्रयः ॥
तमेव भावयन् भक्त्या तस्य श्रीशः प्रसीदति ॥१०१॥

विराडिमो ब्रूत वयो व्यनीतं
नचापरोक्षं परमस्य लब्धम् ॥

कथं विविक्ते स्थितिशालिनो मे ?

जरापरीतस्य तदद्य भावि ॥१०२॥

नानकेन ततः प्रोक्तं यदैव^१ जगदीश्वरम् ॥
जानाति हन्त ! लभते तदैव^२ न विलम्बतः ॥१०३॥

कण्ठस्थितस्य कनकाभरणस्य नैष
दौषोऽन्वियेष पुरुषो यदिदं हि विष्वक् ॥

विस्मर्तुरस्य स तु कण्ठगतं तवेति

प्रोक्ते परेण लभते द्रुतमेव यस्मात् ॥१०४॥

विराहिमोऽभापत नानक ? त्वया

महेश्वरोऽलम्ब्यत तेन हेतुना ॥

तमेव मह्यं वद मन्त्रमौपधीं

मणिं श्रणीयार्तजने दयालुताम् ॥१०५॥

१. प्रसह्य-क०

२. यदैव-क०

३. तदैव-क०

अब्रूत नानकयतिः शृणु सावधानो
 मन्त्रो मणिश्च महदौषधमेतदेव ॥
 ईशं परं वशयितुं वशवर्तिचित्तो
 न प्रस्मरेत् क्षणमपि क्षणदादिनेषु ॥१०६॥
 यूनो ययैव युवतौ युवतीजनस्य
 चित्तं च यूनि रमते स्वरसेन शश्वत् ॥
 तद्वद्रमेत सततं रमणे रमाया-
 श्चित्तं यदीयमपचापलमेप भक्तः ॥१०७॥
 सेवेत विश्वपतिमव्यभिचारमक्त्या
 यो मानमोहरहितः स्वहितप्रसक्तः ॥
 अल्पैर्दिनैर्गुणविकारमतीत्य धीरो
 धी-रोधकं विमलबोधमुखं स याति ॥१०८॥
 धिराहिमोऽपृच्छदुदीयते पुरा
 हरेर्दयामक्तिरुतानपायिनी ॥
 'विमोहमायाति परस्परश्रयं'^१
 प्रपश्यतो मे हृदयं दयानिधे ? ॥१०९॥
 गुरुर्जगादेदमवेहि सन्मते ?
 जनस्य पुण्यैर्जनुरन्तरार्जितैः ॥
 उदेति भक्तिर्जगदीशितुः प्रिया
 ततो दयादत्तमहो ! दयाद्रुतम् ॥११०॥
 यवनयतिरुवाच त्वामवेक्ष्यास्मि धन्य-
 स्तवचरणसरोजं धारयाम्येप मूर्ध्ना^२ ॥

१. विमो हि भाषा-क०

२. परस्परश्रयं-क०

३. मूर्धा-क०

उदयति जगदीशो मानसे त्वद्वचोभि-
र्मम समधिगतं च प्राचितं^१ ब्रह्मतत्त्वम् ॥१११॥

तव तापहरी वाणी यथा ग्रीष्मेऽमृतच्छटा ॥
भूयोऽपि पुण्ययज्ञसो गृणाति^२ हि भवद्गुणान् ॥११२॥

ऊचे गुरुरतिप्रेष्टा^३ कामिनां कामिनीकथा ॥
लुब्धानामर्थवार्ता^४ च भक्तानां भगवद्गुणाः ॥११३॥

वृथा प्रलापैरपयाति पुंसः
क्षणं क्षणं स्रोत इवापुरङ्ग १ ॥
मनो वचः कर्मभिरीश्वरस्य
प्रसादनं जन्मनि भूरिलामः ॥११४॥

केनापि पुण्येन मनुष्यजन्म-
लब्धो^५ हरिर्येन न तोपितोऽभूत् ॥
उचाटने हा^६ करटस्य ते न
चिन्तामणिर्मूढतरेण मुक्तः ॥ ११५॥

शेषोऽभापत मे तीक्ष्णां छुरिकां देहि नानक १ ॥
मया कृचे गले साध्वीं सिद्धिं समधिगच्छति ॥११६॥

नानकेन कथितं छुरिकैषा
बुद्धिरेव गुरुणा कथिता सा ॥

१. ज्ञाचितं-क०

२. गृणीति-क०

३. प्रेष्टा-र०

४. मर्षयता-व०

५. लब्धा-क०

६. हाट-र०

७. पठिता-क०

संछिनत्ति भयकण्ठमकुण्ठ्य-
मोक्षरत्नमय लुण्ठति लोकः ॥११७॥

शेषेण भाषितमिदं मम संशयानां
विध्वंसनाय विधिना प्रतिपादितोऽसि ॥
केनैतदंधतमसं सकलापिधायि
दीपेन शाम्यति किलाकृतकेन विद्वन् ॥ ११८॥

प्रोवाच नानकगुरुर्गुरुतत्त्वमिस्रं
ताराशशाङ्कतपनैरपि नापनेयम् ॥
उन्मीलितेन तरसा गुरुवेदवाक्यै-
रध्यात्मदीपमहसा सहसा विनाश्यम् ॥११९॥

उत्थाय शेषः प्रणनाम पादौ
जगाद चेदं किमुदाहरेयम् ? ॥
त्वयि स्थितो वक्ति जगन्नियन्ता
त्वमेव साक्षादधवाऽखिलेशः ॥१२०॥

तपस्विना प्रोक्तमनाद्यविद्या
विधूतरोधः किल जीव एषः ॥
धर्मेण भक्त्या श्रवणादिभिश्च
गुरोर्गिरा ब्रह्मपदं प्रयाति ॥१२१॥

विराहिमेणोक्तमुपाश्रितोऽस्मि
मार्गं त्वया दर्शितमद्वितीयम्^१ ॥
घन्यो गुरुस्त्वं स्वगिरा कुरुष्व
विजसिमीशस्य च देहि ममम् ॥१२२॥

१. गुरुगुण-क०

२. दर्शित-क०

३. द्वितीयं-क०

गुरुं नमस्कृत्य यमिर्जगाद्
 महामहिम्नो लगदीश्वरस्य ॥
 स्तुतिं च विद्वसिमगाधबोधो
 रोधो ययाऽज्ञानकृतः प्रयाति ॥१२३॥
 निगमास्तव नन्दिनो मता-
 स्तव मायाभवचित्रकारिणी ॥
 द्रुहिणादय एव किंकरा-
 स्तव को वा परिमाति वैभवम् ॥१२४॥
 न तवायुधमस्ति किञ्चन-
 त्वमुपादानमपेक्षसे न च ॥
 रुचिरं भवस्रग्जुर्वतः
 स्यपतेः शिल्पमलौकिकं तव ॥१२५॥
 १ श्रुतिशास्त्रवचोभिरञ्ज्वलैः—
 विवदन्ते त्वयि वादिनो बुधाः ॥
 हृदमित्यमिति व्यवस्थितं
 तव रूपं न तु वक्तुमीशते ॥१२६॥
 महिमा गहनोऽपि भासते १
 तव भक्त्या विमलीकृते हृदि ॥
 रसरञ्जित एव दृश्यते
 मुखमादर्शतलेऽमले किल ॥१२७॥

१. १२६ इत्येकं त १५४ पर्यन्तं पुन १५७ इत्येकं त १८८ पर्यन्तं नानवेन इति भगवस्तुति । या च स्तुतिं श्रुत्वा वराहिमो बालश्च रद्दादी जाती ।

१. उच्यते—५० ।

२. संगृह्यते—५० ।

३. भास्यते—५० ।

भुवि मारुदुदारमाचरन्
 अमुरैस्तस्य निवर्हणाय च ॥
 अवतारमनेकमावहन्
 बहुलोलः स्वकृतेन खेलसि ॥१२८॥
 कथमीशहिरण्यगर्भयो-
 स्तव सूक्ष्मस्य विराज एव च ॥
 कथयन्ति कथामविक्रियां
 १चित्तिमिच्छं २भगवन्तमक्रियम् ॥१२९॥
 प्रभवन्ति मिदा उपाधिभि-
 स्तव नानेति समादधत्यपि ॥
 अनुपाधिमनञ्जन १खवद्-
 गतमार्यं च वदन्ति सूरयः ॥१३०॥
 गगनादिभयद्विलासतो
 ऽमरदित्याहुरमन्दबुद्धयः ॥
 न कदाचिदनीदृशं जगत्
 प्रययन्ति प्रथमे विपश्चितः ॥१३१॥
 न चलन्ति तृणान्यपि ध्रुवं
 भवदिच्छा* विरहाद् वदन्ति ये ॥
 अपराधमुदीरयन्ति ते
 किमु जीवस्य कृते २दुर्मणि ॥१३२॥

१. चित्तिमिच्छन्-४० ।

२ भवत-४० ।

३. खवद् भवद्-४० ।

४. भवदिच्छा-४० ।

५. भमणि-४० ।

श्रवणादिभिरात्ममुक्तये
 प्रयतन्ते श्रुतिशास्त्रतो यतः ॥
 तत एव किलावसीयते
 न च बन्धो न च मुक्तिरित्यपि ॥१३३॥
 स्वयलेन विबुध्यते कथं ?
 श्रुतिकान्तारविमोहितो मृदुः ॥
 तव तत्त्वमयं जनो यदा^१
 सदृशोदारदयो न बोधयेः ॥१३४॥
 चित्तिरेव सती सुखात्मिका
 न च जीवो न च विश्वविभ्रमः ॥
 इति कामगवीमतिश्रव-
 त्यमृतं येन पुनर्न शोचति^२ ॥१३५॥
 मुरलीं रणयन् मनोरमं
 वनमाली शिखिपिच्छलाञ्छनः^३ ॥
 नवनीरदकान्तिरित्यहो
 मतिधारा भवसंज्वरापहा ॥१३६॥
 सगुणं तव निर्गुणं वपुः
 प्रमितं मोहमपोहितुं क्षमम् ॥
 विकृताऽविकृतासिताऽसिता^४
 तनुते वृत्तिमनुत्तमां^५ जने ॥१३७॥

१. 'यदा' इति पाठः 'ख' इत्यत्र नास्ति ।

२. शोचति—ख० ।

३. लाछनः—क० ।

४. सितासिता—क० ।

५. मनतमा—क० ।

^१शिवसूर्यमरुद्विनायकान्

भवतां यच्छति वाञ्छितं भवान् ॥

उडुचन्द्रहुताशविद्युत्^२

स्तपनस्यैव विमान्ति तेजसा ॥१३८॥

कुरुपे क्रिमु कृत्यमीप्सितं ?

तिमिकूर्मादिशरीरसंकटैः ॥

जगदीशजगद्धयोदयौ

भवतश्चेद् भवतः स्पृहावशात् ॥१३९॥

त्वयि बोधपयोनिधौ तते

भवगोलानि भवन्ति धुद्वुदाः^३ ॥

सुपशांसि लसन्ति सन्ततं

नव डिन्डीरचया इवाक्षया ॥१४०॥

श्रुतयः श्वसितानि ते विमो ?

हसितं शक्तिरियं विमोहिनी ॥

जगती विपुधैरतकिंता

तव लीला त्वमगोचरो गिराम् ॥१४१॥

धुवनत्रयपावनी धुनी

प्रथिता ते पदपङ्कजोद्भवा ॥

तव नाम ततोऽपि पावनं

मकृदुक्तं चरमेप्पनेहसि ॥१४२॥

I. मरुद इति पाठः 'स' हरपत्र नास्ति ।

१. वाञ्छितं-क० ।

२. विद्युत्सप-क० ।

३. विद्वुदा-क० ।

४. पद इति 'स' हरपत्र नास्ति ।

न तपांसि न घर्मसंचयो
 न च भक्तिर्न च घोष उद्धुरः ॥
 तव नाम तथापि पापिनो
 यमदूतानपसार्य^१ वारयेत् ॥१४३॥

श्रणागतवत्सलो भवान्
 शरणं त्वामहमागतोऽस्मि च ॥
 न विभेमि निजादतो गुरो-
 रघराश्रेर्वहुजन्मसंचितान् ॥१४४॥

हृत्चित्तममोघमापया
 तव लीलामृगतातनुं गतम् ॥
 अपि ! मुञ्च बधान मा विभो ?
 करुणाध्वे ? कृपणं कृपास्यदम् ॥१४५॥

निजकर्मफलं पचेलिमं
 ननु भुञ्जानमवेक्ष्य मां भवान् ॥
 कृपणं कृपणेषु वत्सलो
 यमहस्तान्न हरे ? हरिष्यसि ॥१४६॥

मुरलीं मधुरं निनादयन्
 वनमाली शिखिपिच्छ्रेस्तरः ॥
 चरमे श्वसितेश्वरोपिते^४
 निमृतस्य मनोविवत्स्यसि ॥१४७॥

१. बुद्धरः-४० ।

२. वापं-४० ।

३. मधुरा-४० ।

४. शोषने-४० ।

परिपीडितमेकतो रुजा
यमदूतैरितरत्र भीषितम् ॥
कफकुण्ठितकण्ठमुद्धरेत्
क इवान्योऽनुजनं जनार्दनात् ॥१४८॥
सनकादिसुरर्षिसेवितं
सुरराजस्य जयाय जाग्रतम् ॥
श्रुतिशेखरगीतवैभवं
कमलाकान्तमनन्तमाश्रयम् ॥१४९॥
शरणं करुणासरो हरि-
र्मम नान्यं कलयामि कञ्चन ॥
गरुडध्वजतो गतिः परा
मम नास्त्येव समस्तजन्मसु ॥१५०॥
नक्षत्रमालाममलां कृतां नानकयोगिना ॥
ये कण्ठे धारयिष्यन्ति तेषां श्रीरनपायिनी ॥१५१॥
अधिगत्य यतीशस्य कृतिमेतां विराहिमः ॥
पारसीकपदैः कृत्वा पपाठ स्वैश्वरं स्मरन् ॥१५२॥
पुनरुचे मुकुन्दस्य गुणान्नानरुनापसः ॥
भक्तानां हर्षजननाद् जनतापापविच्छिदः ॥१५३॥
तव शक्तिरकुण्ठितानिशं
त्वमशेषस्य भवस्य कारकः ॥
अवसि प्रविलापयस्वमुं
न च दोषैः प्रयतो विलिप्यसे ॥१५४॥

चतुरश्रतुराननादपि
 त्वयि ये प्रेम न तन्वते जनाः ॥
 नरके विकिरन्ति तान् भटा
 गलसन्दानितलोहशृङ्खलान् ॥१५५॥
 भयतस्तव वाति मालतो
 भयतो घात्रति भास्करोऽश्वरे ॥
 दहते दहनो भयेन ते
 न च मृत्युर्मयतः प्रमाद्यति ॥१५६॥
 अमयं तव कैवलं पदं
 भयमन्यत्र तृणेऽपि वैषसि ॥
 किमु नृत्यति वृद्धते जनो
 यमदंष्ट्राविकटः समाश्रितः ॥१५७॥
 मणिभिः कनकैरलङ्कृताः
 सुमनश्चन्दनगन्धवन्धुराः ॥
 क्षितिपा अपि मृत्युमर्दिता
 कृमिविद्धमस्म भवन्ति नेतरत् ॥१५८॥
 षटिका विलसन्ति गोपिकाः
 प्रहरो नृत्यति नन्दनन्दनः ॥
 इति एष विमोहिता जना
 वत जानन्ति न कृत्यमात्मनः ॥१५९॥
 भ्रमणे तु भवन्ति सिद्धयो
 यदि चक्राद्यपि सिद्धितामियात् ॥
 प्रचरन्ति कचेऽङ्घ्रिधूलयो
 निलयेषु प्रहसन्त्यशुं जनाः ॥१६०॥

अतिवाहितवानयं जनः
 कति नामेह^१ जन्पि नो वृथा ॥
 घनिनो स्मयन् वदन् कथां
 विविधा नृत्यविनोदतत्पर ॥१६१॥
 यवनानि खनन्ति भूतले
 मृतकं हन्त ! दहन्ति चेतरे ॥
 किमु यान्ति कृतार्थतामतो
 जगदीशप्रणयं विना जनाः ॥१६२॥
 यदिदं भुवि जृम्भितं^२ भवे
 सुरपूजा निजधर्म सत्तपः ॥
 रमते न ततो रमापतिः
 स हि सत्यप्रणयप्रियः सदा ॥१६३॥
 अहमहमिति धावमान एव
 श्रममखिलं विफलं तनोति जन्तुः ॥
 अहमहमिति दीर्घरोगरुग्णो
 गुरुभिपजं समुपाश्रयेत शान्त्यै ॥१६४॥
 मिताहारस्त्यक्त्वा विषयविषयानव्यसनितां
 समः शत्रौ मित्रे गुरुनिगमवास्यव्यवमितः ॥
 शनैर्मुञ्जन् चित्रं भगवति सदा सत्यमहिम -
 न्यसारात् संसारादुपरतमतिर्नन्दति यतिः ॥१६५॥
 शरीरिणो येन चतुर्विधाः कृता
 पृथामतिस्तेषु पुनर्यथोचिता ॥

१. नामाह-क० ।

२. जृम्भित ।

३. शनैर्मुञ्ज-त० ।

न विस्मरत्यन्नजलादिदापने
तमेव विस्मृत्य सुखं क्व प्राप्यसे ॥१६६॥

अधीत्य ^१यच्छकटमपूरिपुस्तकै-
रथद्यथा क्षितिरवगाहिताऽखिला ॥

विडम्बितं भसितजटादिभिर्वपु-
वृथैव तत्परिचयमन्तरा हरिः ॥१६७॥

^२देवेश यस्य दयसे तस्य त्वन्नाम्नि संभ्रमः ॥
तस्य त्वयि दृढा भक्तिः स वैकुण्ठे महीयते ॥१६८॥

तिलकेन किमुज्वलेन मूर्द्ध-
न्युपवीतेन कुलेन निर्मलेन ॥

नरकार्णवतारणस्य भवत्या
यदि ^३सम्मार्ज्यं सितीकृतं न चेतः ॥१६९॥

अखिलमिति यतिर्मुकुन्दभक्त्या
प्रणिगदितं विधृतं विराहिमेण ॥

चरणयुगमपि प्रयातुमिच्छोः
सुजनवियोगविपण्णमानसेन ॥१७०॥

गतं तमामन्त्र्य यतिप्रधान-
मध्वन्यवोचं चरणप्रपन्नः ॥

इहः परं मच्छसि क्वत्र योगिन् !
पृच्छामि किञ्चित् तदुदाहरस्व ॥१७१॥

१. यछ-५० ।

२. देवेशस्य-५० ।

३. संमार्ज्यं-५० ।

श्रोतुर्भरत्स्वरकथा विलीना
 दीना भवे वासनया मतिर्मे ॥
 विश्वं विभो नश्वरमीक्षमाणं
 न हर्षशोकौ स्पृशतः क्षणं माम् ॥१७२॥
 त्रिसरकमवदद्गु रिमोहकारी
 क्वचिदज्ञानगभीरिमा गतो मे ॥
 अखिलमृगपलमे त्रिभुं त्रिशुद्धं
 कमपि महेशमशेषशक्तिसिन्धुम् ॥१७३॥
 त्वमहमिति भिदा विदारिता मे
 तव वचनैर्निशितैरलं विशद्विः ॥
 मम हृदयमहोपल प्रविष्टा
 तदवगतं परमात्मतन्त्रमेकम् ॥१७४॥
 तान्येन शास्त्राणि बुधाः पठन्ति
 तैरेव यत्नैर्पतयो यतन्ते ॥
 ज्ञानादयो यत् क्वचिदेव दृष्टाः
 पृष्टस्तत्स्त्वं कथयस्व हेतुम् ॥१७५॥
 वदन्ति क्वचिद् वसुदेवमूलं
 सर्वेश्वर केचन राममेव ॥
 अन्ये शिवं केऽपि हिरण्यगर्भं
 क उच्चमस्तेषु च कोऽखिलेशः ॥१७६॥
 इत्याकर्ष्य मम प्रश्नानानुपूर्व्यादिवोचरम् ॥
 जगद् योगी मधुरं करुणावरणालयः ॥१७७॥
 तलवण्डीं जन्मभूमिं बालसिन्धो ! प्रजाम्यतः ॥
 विद्वानप्यखिलं तत्त्वं सुश्रुपूर्मन्मृत्वाच्छृणु ॥१७८॥

अवोधोरुकपाटस्योद्घाटनी कुञ्चिका मतिः ॥
 लभ्यते गुरुणा दत्ता लभ्यते न विना ततः ॥१७९॥

मूलं महद् ब्रह्म जगद्धृतायाः
 पुष्पैरनेकैरुपशोभितायाः ॥

दधाति दृश्यत्वमदृश्यतां तद्
 लीलागृहीताद्भुतसर्वशक्तिः ॥१८०॥

ब्रह्मा विष्णुर्महेश्च गुणैस्त्रिभिरुपाधिभिः ॥
 सृष्टौ स्थितौ च प्रलये कारणं कथ्यते बुधैः ॥१८१॥

उपासकानां रुचयो विचित्रा-
 स्ततो निजोपास्यमुशन्ति मुख्यम् ॥
 अन्यांस्ततो न्यूनतराननन्य-
 भक्ता यदि श्लाघ्यमिदं न निन्द्यम् ॥१८२॥

नानामिधः सर्वजगन्निवासः
 सर्वेश्वरः सर्वसुरेषु चैकः ॥

अन्तर्बहिर्हिर्यच्छति वाञ्छितं सः
 स्थितः किलाकाश इवावकाशम् ॥१८३॥

लीला यस्य जगज्जनिस्थितिलयः तस्येपितुः का स्तुतिः ?
 पौलस्त्यादिवधेन कथं महिमा ? नूनो मयान्नायताम् ॥
 रामं कृष्णमसुं नृसिंहमथवा श्रीपार्वतीबन्धुमं
 ब्रह्माणं भजतो जनस्य न जनुजयेत् दुःखाकरः ॥१८४॥

मतमाथित्य कलहं कुर्वते मेद्दग्निनः ॥
 अनन्यभक्तास्ते स्वेषु सर्वतो भावयन्ति ये ॥१८५॥

अहमिति यतिमर्तुर्भारतीमाकलय्य
 परममुदमविन्दं वाचमेवामवोचम् ॥

त्वमसि गतमतीनां ज्ञानदातावतीर्णो

मम सफलमकार्षीं जन्म योगीश ? सत्यम् ॥१८६॥

नानकेन कथितं त्वयि पूर्णा

श्रीधरस्य करुणाकृतबुद्धे ? ॥

मक्तकल्पतरुमेनमनेन-

श्चिन्तयन्ति गतचिन्त ? सुखी स्याः ॥१८७॥

अहञ्च यतिराजश्च तलवण्डीमुपागतौ ॥

पितृव्यस्तरुस्य तं लालः समागम्येदमत्रयीत् ॥१८८॥

भ्राता मृतः सम्प्रति हन्त कालः

प्रजापती चापि तयोः प्रजात्वम् ॥

ममासि बाहुर्वस विश्ववन्द्य !

नन्दामि नित्यं सहवासतस्ते ॥१८९॥

एवं वदन्तं सहसा रुदन्त-

माश्वासयामास यतीश्वरस्तम् ॥

पितृव्यमृत्योर्वशवतिविश्व-

मानक्षणे हन्त ! पिपीलिकान्तम् ॥१९०॥

यद्वैतमेतत्सकलं वियुक्तं

कालं कियन्तं निल सम्प्रयुक्तम् ॥

आद्यन्तयोर्यन्त्रियमादशक्य-

प्रतिक्रियं तत्पग्दिनना का ॥१९१॥

लालमेवं समाश्वास्य कालं पञ्चदशहृत् ॥

तत्र स्थितो मया सार्धं पुनरगात् म पञ्चकम् ॥१९२॥

मुलक्षणी मामवदत् कदाचि-

दम्भानियोगाद् भवितव्यतायाः ॥

निजं गुरुं बाल विमुञ्च कञ्चित्
कार्लं ममाप्यस्तु स सन्निधिस्यः ॥१९३॥

प्रयाणकालेषु यदप्यवोचं
त्रिपोगवाप्पाङ्कितलोचनोऽहम् ॥
अर्थे कृते देहमहासिपुः त्वं
रघूत्तमाद्या अपि वीतमोहाः ॥१९४॥

त्वयि प्रयाते तव कः पदेऽस्मिन् ?
स्थाता भवच्छिष्यगणार्चनीयः ॥
सशंस योगी लहनान्यनामा
स्थाता पदे मेऽङ्गदनामधेयः ॥१९५॥

फेरोः क्षत्रियवर्यस्य पुत्रो निर्विण्णमानसः ॥
मामुपेप्यति मत्तुन्यः स गुरुत्वं गमिष्यति ॥१९६॥
पुनर्मयोक्तं श्रीचन्द्रः कथं वतिष्यते गुरो ॥
पदं न कथमारोहेदौरसस्तनयस्तव ॥१९७॥

योगी जगाद् मम वंशभवो भवेऽस्मिन्
पृज्यो भविष्यति न कञ्चन संशयोऽत्र ॥
जन्मान्तरश्रमसमञ्जितसाधनस्य
दैवं पदस्थितिकरं परमङ्गदस्य ॥१९८॥

ततो नानकमामन्व्य तलवण्डीमहं गतः ॥
कालान् कतिपयान् सिद्धं शुश्रुवांस्त्वमुपस्थितः ॥१९९॥
अन्यूनो नानकात् त्वं हि तेनैव परिकीर्तितः ॥
तव तोषाय निखिला कथेयं कथिता मया ॥२००॥
एतावदेव जानामि स्वदृग्गम्यां यद् विलोकितम् ॥
नान्यदाकलये कालान् ततो यद् परतोऽभवद् ॥२०१॥

शुश्रूषुरस्मि भवतो गुरुनानकेन
 सङ्गो यथाभवदर्थांगद इत्युवाच ॥
 सन्दर्शितो मम गुरुः 'कथयानयाङ्ग
 गङ्गा पुनाति खलु सञ्जनसङ्गमथ ॥२०२॥
 ज्वालां विलोकयितुकाम उपागतोऽहं
 श्रुत्वा विरक्तपरमन्वसरं यतीन्द्रम् ॥
 पृष्टोभ्यर्था यमिनन्वयनामनी स्वे
 शङ्काकलङ्कमथ शोधितवान् गुरुर्मे ॥२०३॥
 विसृष्टोऽपि यतीशेन तत्सेवायै स्थितोऽस्म्यहम् ॥
 प्रासदन्मयि योगीन्द्रः सन्तो दीने दयालवः ॥२०४॥
 प्रक्षान्य घासमनयं^२ गुरुसोऽग्नेय्यै
 'तद्विन्दुभिर्मम कलङ्कितमृत्तरीयम् ॥
 न क्षत्रियोऽर्हति विदम्बनमित्यवोच-
 दम्भागुरुर्धुसृणसेचनमित्युवाच ॥२०५॥
 सुलक्षणी द्वौ तनयो पुरस्ता-
 दानीय भर्तारमिदं जगाद ॥
 सतोः स्वस्रन्वोरितरस्य घनुः
 कुतस्त्वयाधिक्रियते पदे स्वे ? ॥२०६॥
 आस्वच्छयोधनलवस्रपृतः पुरस्तात्
 तं नानकोऽवदददन्तु भवन्त एतत् ॥
 शिष्याः सुतौ च वचनं न हि तस्य चक्र-
 रूचे स मां त्वमिदमङ्गद मक्षयेति ॥२०७॥

१. वयाङ्ग—१००

२. माप—४०

३. विन्दभिः—१००

वाढं गुरो इति वदन्नपसार्यं वत्सं
 तां लप्सिकाममृततुल्यरसामथाशाम् ॥
 पत्नीं निजां गुरुरवोचदिमो स्वपुत्रा-
 वेपोऽन्यपुत्र इति कुत्र भवेत् प्रसादः ? ॥२०८ ॥

व्यूढ पश्य रजनीग्रहरोऽस्ति
 नानको गुरुरिति क्वचिदूचे ? ॥
 अर्धरात्र इति तेन तदोक्ते
 मामुवाच गुरुरङ्गद ? पश्य ॥२०९ ॥

पश्यन्निशीथमहमेतदशंखमेनं
 निद्राकुलस्य मम भाति निशीथ एषः ॥
 शेषः परं ग्रहर एव विभो रजन्या
 वाचा ममेति च तुतोष गुरुर्विशेषात् ॥२१० ॥

व्यूढमूचे नमस्येत प्रमत्नेत्रं वियत्सरः ॥
 यश्यत्सु सर्वाशिव्येषु प्रणनाम स मां ततः । २११ ॥

वालोज्झदस्य गुरुवत्सलतानिदाना-
 न्याकर्ण्य कर्णरुचिराणि चिरादवोचत् ॥
 तं नानकादनितरोऽसि न संशयोऽत्र
 वृद्धस्य मे वद कदा भविताथ मृत्युः ? ॥२१२ ॥

नानकस्य विरहेण विपण्णं
 वृद्धमेनमिदमङ्गद ऊचे ॥
 द्वौ तवायुरपरो खलु मासौ
 मा ममीपमपहास्यसि मेऽङ्ग ? ॥२१३ ॥

द्वौ मासौ संस्थितस्तत्र संस्थितस्तदनन्तरम् ॥
 वालोज्झदेन पितृवद् गुरुभक्त्याय संस्कृतः ॥२१४ ॥

श्रीनानकस्तु यवनान् किमुतार्यवया-

नाग्याय तत्रमदुरुहमिहोद्धार ॥

पाखण्डिनश्च परिभूय मतं स्रकीय-

मद्रैतसारसरसस्विरतां निनाय ॥२१५॥

राजानो मतमेतदीयमभजन्नीत्या धरारक्षिण-

श्चातुर्वर्ष्यमयन्नतो मतमिदं लब्ध्वा पुत्रोघेश्वरम् ॥

यत् सर्वस्य सुत्रोघमस्विति कृतं गीतं च दैन्यैः पदै-

स्तन्मन्त्रत्वमत्रोघभूतदलने दुर्वारवीर्यन्दधौ ॥२१६॥

तदेषु सिन्धोधरणीघरेषु

ग्रामेषु श्येष्टेषु पुरेषु लोकः ॥

ननाम यो नानकनाम गृह्णन्

न नाम तस्य प्रतिकूलभासीत् ? ॥२१७॥

सत्योपयाचनतया प्रथितः पृथिव्यां

श्रीनानको नरवपुः सुर एव साक्षात् ॥

स्मर्तारिमुद्धरति स स्म विपत्तिजालाद्

व्यालादुपेत्य पतगेन इव प्रपन्नम् ॥२१८॥

अतीतानागतज्ञानान् निग्रहानुग्रहक्षमः ॥

नानकस्य मते तिष्ठन् सिद्धो भूयादभूजनः ॥२१९॥

व्यासो यथा वेदमतीव दीर्घं

विमक्तवान् मन्दमतीनुदीक्ष्य ॥

अद्वैततत्त्वं गहन वचामि-

स्तथा सुबोध सिद्धे यतीन्द्रः ॥२२०॥

छाया न पीलोः परिष्टुत्तिमेति

कृतं तथा मिष्टमरिष्टसस्यम् ॥

अश्वत्थपत्रेषु

कराकृतिश्च

कृतिः क्षितौ सम्प्रति नानकस्य ॥२२१॥

सिद्धेर्भोजनमर्थितं फलमिदं भुङ्क्वेत्यदानानक-

स्तन्माधुर्यमगात्तरुनगमयन् योगीश्वराः शक्तिवः ॥

अश्वत्थस्तु करेण तत्र यतिना संस्पृश्य सस्थापितो

यस्यामेतदकारि नानकमता सा विश्रुतास्ते पुरी ॥२२२॥

सिद्धाश्च भक्ता बहवो बभूवुः

को नाम वैकुण्ठमगान् सदेहः ? ॥

सदेहमस्मात् सुजनैर्नमस्यो

विश्वम्भरस्यावतरो यतीन्द्रः ॥२२३॥

कलिना कवलीक्रियेत तूर्णं

जगती पापमयानुदीक्ष्य लोकान् ॥

यदि नानकयोगिना न युक्ता

सुयशः श्रीरमणस्य गायितं स्यात् ॥२२४॥

वैराग्यं श्रवणादुदेति तदनु प्रेमा रमावन्लमे

ज्ञानं तत्परिशीलनात् कतिपर्यैर्धसैरजस्रोज्वलम् ॥

वाणी नानकतापसस्य विमला तापत्रयोन्मूलिनी

तस्मात् केन न कर्णदुःखदलनी श्रूयेत तच्छ्रद्धया ? ॥२२५॥

अवसितसकलार्यो भक्तिवैराग्यबोधान्

प्रतिजनमविरोधान्नानको वीक्ष्य तुष्टः ॥

अथ रहसि सुपुष्पा मार्गमानोप योगा-

द्विदितसकलतत्त्वः प्राणमाशूत्ससर्ज ॥२२६॥

शंखध्वनिर्नमसि सर्वजनैः श्रुतश्च

पुष्पाणि लब्धमधुपानि च स्वाच्च्युतानि

श्रीलक्षिता धरणिमण्डलमाश्रु हित्वा

त्रिद्युन्लतेषु गगनाङ्गणवज्रिहाना ॥२२७॥

सकुटुम्बः शिष्यवर्गो विपसाद तदौत्सुकः ॥

श्रीचन्द्रस्तु समागत्य कुतश्चिदिदमत्रवीत् ॥२२८॥

योगीन्द्र ! नानरूपितर्यादि सत्यशक्ति-

स्त्वं मे तदा भव मुहूर्तमुपेतजीवः ॥

चालं हि तान्यनुनिशम्य कुतः प्रयासि ?

।नष्कारणाकरणता तव शोभते किम् ? ॥२२९॥

उत्वाय नानकयतिस्तु ततः सचेताः

पुत्रं जगाद जगदाहितपुण्यकीर्तिः ॥

ब्रूया द्विमासमथ वत्स ! यदि द्विवर्षं

तिष्ठेयमत्र तु तदा वशवर्तिमृत्युः ॥२३०॥

दृश्यं समस्तमसदित्यवधेहि वत्स ?

स्वप्नोपमः सुतसुहृत्पितृमातृसङ्गः ॥

शोको न कोऽपि वितथस्य कृते विधेयः ?

कर्तारमस्य जगतः शरणं प्रयाहि ॥२३१॥

वध्यस्य मा त्वमिह संसृतिवागुरायां

भ्रातुर्भविष्यति तवस्तव वशतन्तुः ॥

अस्मत्कुले धृतजनुर्जनतासु पूजां

लब्धा क्षितौ सुभगसागरमेखलापाम् ॥२३२॥

एवमादिमृदाहृत्य मारुतीं सुतमंनिधौ ॥

निपपात तनुस्तस्य मूर्त्तानन्तरं क्षितौ ॥२३३॥

नानको मृत इति प्रसृतोऽभूद्
 दिक्षु तत्क्षणमघो जनवादः ॥
 आगताथ यवना द्रुतमार्या-
 स्तस्थुरस्य कुणपं परिवार्य ॥२३४॥

घरायां निखनिप्पाम इत्यूचुर्यवना हठात् ॥
 आर्या धक्ष्याम इत्यूचुर्दारुणः कलहोऽभवत् ॥२३५॥

अन्यतो यतिपतिः सशरीरो
 म्लेच्छमार्यमपि लोकमपृच्छत् ॥
 आचरन्ति कलहं किमथोचु-
 दाहनं निखननं कलिहेतुः ॥२३६॥

अर्धं विपाद्य यवना निखनन्तु भूमा-
 वर्षं दहन्तु च ततः परिशेषमार्याः ॥
 न्याय प्रदर्श्य कलहं विनिवार्य चेत्य-
 मन्तर्दधी सपदि नानकयोगिवर्यः ॥२३७॥

वस्त्रावृतं तस्य वपुर्विमक्तु-
 मेते गता वस्त्रमुदस्य तत्र ॥
 नैक्षन्त देहं वसनं विभज्य
 क्रियां स्वयोग्यामुभये वितेनुः ॥२३८॥

एवंविधानि चरितानि महाद्भुतानि
 नाना चकार किल नानकयोगिवर्यः ॥
 मृष्वन्ति तानि कथयन्ति च येऽनुरक्ता
 विन्दन्त्यमी इह परत्र च मङ्गलानि ॥२३९॥

तेषां स्वभक्तमुपशः स्वयशःसमेत-
 मुद्रापतामतुलभावपरिप्लुतानाम् ॥

श्रीशः प्रमीदति ददाति च वाञ्छितानि
 दाता प्रसद्य पुरुषार्थचतुष्टयस्य ॥२४०॥
 श्रीचन्द्रस्तपसि मनोदधे निरक्त
 आखेटे रसिकतरोऽभवद् दवीयान् ॥
 आरूढस्तुरगमतीव वेगवन्तं
 श्येनेन प्रतिवनमण्डजान् जहार ॥२४१॥
 संगृह्णानि च मांसानि
 पक्षावालुच्य पक्षिणाम् ॥
 एकदा भ्रातरं भ्राता
 ज्यायानिदमुदाहरत् ॥२४२॥
 नानकस्य सुतोऽसीति किमनर्थः प्रतन्यते ? ॥
 मां स खादयिता प्रेत्येत्याहुर्मांसस्य मांसताम् ॥२४३॥
 लक्ष्मीचन्द्र उवाचेदं वेद कर्मगतिं नु कः ? ॥
 अहं खादितपूर्वः स्यामेतैर्जन्मान्तरे यदि ॥२४४॥
 अहं नृशंसोऽस्मि च पूर्वजस्य
 भ्रातुर्न वर्ते किल शासने च ॥
 प्रतन्यते निष्कृतिरद्य तस्य
 द्वयस्य पश्यन्तु समस्तलोकाः ॥२४५॥
 इत्युक्त्वा हयमारोप्य भार्यां पुत्रं च बालकं ॥
 स्वयमारुह्य गगनमुज्जगाम जनादसौ ॥२४६॥
 श्रीचन्द्रस्तदिदं दृष्ट्वा वेगाद्गगनमागतः ॥
 बालक तं करे कर्षन्निनाय वसुन्धराम् ॥२४७॥
 स एव धर्मचन्द्रारयो नसा नानकयोगिनः ॥
 सन्तानतन्तुरमवडेदिनां वंशवर्धनः ॥२४८॥
 तस्य भाणिक्यचन्द्रोऽभूत् पुत्रो' मिहिरचन्द्रक. ॥
 ध्योमेव सूर्यचन्द्राम्यामृभाम्यां इलमद्युतन् ॥२४९॥

माणिक्यचन्द्रस्य सुतोऽपहार-
 चन्द्रोऽपरः स्रुतुरनारचन्द्रः ॥
 हितारचन्द्रोपि बभूव तारा-
 चन्द्रस्तथैवोदयचन्द्रवर्मा ॥२५०॥
 जगच्चन्द्रश्च मिहिरचन्द्राद्रूपनारायणः ॥
 महीपतिः सुतो यज्ञेऽमरचन्द्रादयस्तथा ॥२५१॥
 वंशो बभूव विततो महनीयकीर्ते-
 रेवं प्रभृतमहिमा भुवि नानकस्य ॥
 अस्मिन् जितेन्द्रियजयाः परमार्थनिष्ठा
 देवद्विजश्रुतिपराः पुरुषा बभूवुः ॥२५२॥
 तापत्रयस्य विगमो
 नानकचन्द्रोदयाद्भविता ॥
 तमिमं श्रयन्तु सुजना
 वाञ्छन्तो नित्यकल्याणम् ॥२५३॥
 इति श्रीजगद्गुरुनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
 विश्वविजयो नामैकोनविंशःप्रस्तावः ।

नानकवंशावली

शिवराम.

कालः

नानक

श्रीचन्द्र — लक्ष्मीचन्द्र

धर्मचन्द्र

माणिक्यचन्द्र

मिहिरचन्द्र

अपहारचन्द्र, अनारचन्द्र, हितारचन्द्र, ताराचन्द्र,
 उदयचन्द्र, जगच्चन्द्र,

रूपनारायण, अमरचन्द्र इत्यादयः

विंशः प्रस्तावः

ज्ञानाभ्युधिर्वहति वृद्धिमलं तमांसि

नश्यन्ति तापनिचेयोऽप्यपयाति यस्याः ॥

राकासुघाकरविलासविदग्धलीला

सा भारती मम मनस्युदयं दधातु ॥ १ ॥

जेतारीणां निजितारातिपट्टकं

ज्ञाता ब्रह्म ज्ञानदातारमेतत् ॥

भूमेर्मर्त्ता भागमन्लाभिधानो

गङ्गारामं तापसं पृच्छति स्म ॥ २ ॥

आकर्णिता यतिवरस्य कथा समग्रा

वालेन याति गदिता गुरवेऽङ्गदाय ॥

शुश्रूषुरस्म्यथ कथं गुरवोऽङ्गदाद्याः

सिंहासनं समगमम् गुरुनानकस्य ॥ ३ ॥

गङ्गारामस्तमूचे गुरुशरणयतेद्वारिकादासनाम्नो

वैशानामीश्वरस्य प्रथममकथयं तां कथां प्रश्नतोऽहम् ॥

तत्रासीद् देवराजः* परमकवयिता धारणाशक्तिशाली

स त्वां बह्यत्यशेषं यतिपतिचरितं चारु संस्कृत्य वक्ता ॥ ४ ॥

1. अत्र प्रथमान्तं पदं भागमन्लस्य, द्वितीयान्तं गङ्गारामस्य विशेषणम् । इत्थं भागमन्लो गङ्गाराममपृच्छदित्यन्वयः ।

2. भागमन्लोऽश्वरस्य रक्षयितुः बवेदेवराजस्य विषये केवलमत्र इलंके शम्पादिसलोरे प्रन्यान्तसलोरे च श्रुतपरिचयः प्राप्यते ।

१. निपयो-क०

अथ देवराजकविना कथितं
 कथिताङ्गदस्य 'पदलामकया ॥
 अधुना शृणु क्षितिपतेऽवहितः
 पडुरस्य सौस्थितिमघत्त कृती ॥ ५ ॥

अङ्गदं कुहकं त्यक्त्वा शिष्या भवत मे समे ॥
 इति प्रव्रजितस्तत्र कश्चित् तत्तेजनं जनम् ॥ ६ ॥

सिद्धाभासो द्रोहमस्य व्यतानी-
 दीशेच्छातोऽवग्रहोऽभूच्च घोरः ॥
 तत्रस्थेन्यः सोऽवदद्वृष्टिविघ्नः
 साक्षाद् ग्रामादङ्गदोऽयं विवास्यः ॥ ७ ॥

इदं वदत्सु शिष्येषु हसन्नगददङ्गदः ॥
 सिद्धोऽयं कृष्यते यत्र घृष्टिस्तत्र भवेद् ध्रुवम् ॥ ८ ॥

लोकस्वार्थपरस्तं च चर्कणं चरणे घृतम् ॥
 विनोदिनेषु देवेन इष्टिश्च वृहती कृता ॥ ९ ॥

कश्चित्तस्य करं चर्कणं चरणं कश्चित्परः कन्धरा-
 मन्योऽभ्येत्य जटां कटिस्थमपरः सूत्रं परः श्मश्रु च ॥
 आकृष्टः स च सीम्नि सीम्नि मरणावस्थामगाद् दुःस्थितः
 सद्योऽनर्थमतर्कितं वितनुते साधोर्विरोधः किल ॥ १० ॥

कालो महानङ्गदयोगिनोऽगात्
 तपस्यतः सर्वहितस्य तस्य ॥

त सेनमानोऽमरदासनामा
 नामापि न स्वीयसुखस्य दधे ॥ ११ ॥
 जलेन पूर्णं कलशं गृहीत्वा
 चलन्नलं गाढतमे तमिस्रे ॥
 गर्ते कुविन्दस्य स तत्र विन्दन्
 व्रणं क्षणं संस्थित उत्थितोऽभूत् ॥ १२ ॥
 कोऽयं^१ क्षितौ पतित इत्यदत् कुविन्दो
 निःस्थानकोऽमरक इत्यदत् कुविन्दी^२ ॥
 तं चागतं गुरुरवत्किमु तन्तुवायी
 त्वां वक्ति भो न किमपीति स भागमन्लः^३ ॥ १३ ॥
 तस्याङ्गदः परमशीलवशात् प्रसन्न
 ऊचे पदे मम निपीद^४ समस्तबन्धे ॥
 त्वां तन्तुवायवनिता वदति स्म^५ मूढा
 निःस्थानकं भव जनस्य समाश्रयस्त्वम् ॥ १४ ॥
 आरोप्य तं स्वस्य पदेऽङ्गदोऽगा-
 धतिं यतीशैरभिलष्यमाणम्^६ ॥
 शिष्यैरशेषैर्वरिणस्यमान
 धिरं चकाशेऽमरदासनामा ॥ १५ ॥
 अभ्यागतानामातिथ्ये लब्धद्रव्यव्ययोऽभवत् ॥
 अश्वस्तनिकृता तस्य जनेषु प्राथिताऽभवत् ॥ १६ ॥

१. कोप-क०
२. बवदो-क०
३. धमाना-क०
४. धदे-क०
५. मूढा-क०
६. क्यमाण-क०
७. भाष्यत-क०

भानी कन्या वभूवास्य भानीव द्युतिभाजनम् ॥
अस्यै वरं प्रपश्येति स उपाध्यायमादिशत् ॥ १७ ॥

पप्रच्छ निर्णीतवरं द्विजं स
कीदृक्षमैक्षिष्ट वरं भवान् भोः ? ॥
स रामदासेन सदृक्षमैक्षे
वरं जगादेति धरामरस्तम् ॥ १८ ॥

भाण्डागारिक एकोऽस्य रामदासाभिधोऽभवत् ॥
सुकृती सुन्दरश्चासौ शीलवान् साधुसम्मतः ॥ १९ ॥

पृच्छन्तु रामदासस्य जातिं जातिविचक्षणाः ॥
अस्यै कन्यामहं दास्येऽमरदास इदं जगौ ॥ २० ॥

स पृष्टस्तैरहं सोऽऽपि क्षत्रियोऽस्मीत्यमापत् ॥
विवाहविधिना भानीं कन्यां तस्मै ददौ च सः ॥ २१ ॥

प्रसादितश्च मुचिरं दम्पत्योर्वरिवस्यया ॥
जामात्रे रामदासाय ददौ पदमपि स्वकम् ॥ २२ ॥

जायापती चक्रतुरस्य सेवां
तथापि माहात्म्यमुदस्य दूरान् ॥
वरं वृणीषामिति स प्रसन्नः
कदाचिदूचेऽमरदासनामा ॥ २३ ॥

भान्या प्रोक्तमियं हि वैदिपदवी प्राप्तां गतं तेहर्णं
तस्माद्भ्रूल्लमगादियञ्च' भवता दत्तायुना सोडिने ॥
सोडिम्यो न परं इयातु सततं तिष्ठेन्ममैवान्वये
याचावो वरमेतमेव न परं देहि प्रसन्नोऽसि चेत् ॥ २४ ॥

अमरदास उवाच न सेवया
 विरहितापपदं विसृजेदिदम् ॥
 त्वमिह याचसि चेत् कुल एव ते
 भवतु तत्सुखिनो न भविष्यथ ॥ २५ ॥

ततो रामदासो गृहीत्वा गुरुत्वं
 गतो ^३मद्रदेशं विशेषेण शिष्यैः ॥
 समासेव्यमानो विमानो मनस्वी
 य शस्वी न चस्वीकृतो ज्ञानमोहः ॥ २६ ॥

नयनपथमुपेते सर्वपापप्रणाशे
 वितरति सकलार्थान् स्नानमात्रेण सद्यः ॥
 कतिपयदिवसानां सेवया मोक्षदायि-
 न्यमृतसरसि तीर्थे वासमेव व्यधत् ॥ २७ ॥

तत्र स्थितो निगमगीतमगायदीशं
 ज्ञानोपदेशमरूरोदधिकारिणे च ॥
 प्रारब्धमक्षिपदसौगतरागरोषो
 मृत्यो यथैव दिवसक्षयमीक्षमाणः ॥ २८ ॥

शिष्याः सर्वे सममगन् हरिकीर्तनतत्पराः ॥
 ध्वनिना तेन संदृष्टा हृष्टाः पुष्टाः सुमेषसः ॥ २९ ॥

वरैरभीष्टैरभिनन्द्य शिष्या-
 नुवाच काले गुरुरामदासः ॥
 परत्र गन्तास्मि त्रिशोकमोहा
 हरिं भवन्तः सततं मजन्तु ॥ ३० ॥

यामिन्याश्चरमे यामे स्नात्वाऽमृतसरोजलैः ॥
 योगेन श्वासमारुप्य रामदासो हरिं गतः ॥ ३१ ॥
 विपाशायास्तटे तस्य पुत्रः संस्कारमाचरत् ॥
 झानिनोऽपि क्रिया कार्या कर्तुः श्रेयस्करी यतः ॥ ३२ ॥
 तस्याभूर्वस्त्रयः पुत्राः सुत्रामसमतेजसः ॥
 अतन्द्रः पृथिवीचन्द्रो महादेवोर्जुनस्तथा ॥ ३३ ॥
 शिष्याः सर्वे विमनसः पुत्रान् शुद्धिमतोऽब्रुवन् ॥
 षोऽध्यास्तां रामदासस्य गुरोर्धुष्माकमासनम् ॥ ३४ ॥
 उवाच पृथिवीचन्द्रो महादेवश्च सन्मतिः ॥
 गुरुत्वमर्जुनायैतद् दत्तं पूर्वं महात्मना ॥ ३५ ॥
 एकदा स किलोवाच तनयो भेऽर्जुनाभिधः ॥
 त्रैलोक्यवर्तिवस्तुतः स वै माहात्म्यमर्हति ॥ ३६ ॥
 ततः शिष्याः साधवश्च ब्राह्मणाश्च तपस्विनः ॥
 गुरुत्वतिलकं तस्य चक्रुस्तत्पूर्वकम् ॥ ३७ ॥
 अमृतसरसि घन्धो बन्धुरस्तेन क्लृप्तो
 न्यरचि च पुरुभीतैर्ग्रन्थ उत्कृष्टतत्त्वः ॥
 पुरमपि कृतमासोद्रामदासस्य नाम्ना
 दिशि दिशि च विकीर्णं कुन्दशुभ्रं यज्ञः स्वम् ॥ ३८ ॥
 लहौरमंजं सपुरं जगाम
 तत्र स्थितः क्षत्रियचन्द्रलालः ॥
 स भूमिभर्तुः सकलाधिकारी
 जहोगिरं म्लेच्छनुपं जगाद ॥ ३९ ॥

इममर्जुनमागतं वधान
 प्रथितं शिष्यगणाद्धनं गृहीत्वा ॥
 स उवाच निरागसोऽस्य साधोः
 किमकाण्डे वद वन्धनं विदध्याम् ॥४०॥

चन्द्रलालस्तमत्रूत वन्धीयामहमेव तम् ॥
 लक्षन्दायं च ते दद्यां त्वं तूष्णीमत्र तिष्ठ चेत् ॥४१॥

तथेति तं यवनपतिर्जगाद स
 प्रलोभितः परिहृतधर्मपद्धतिः ॥
 घराधिपा विगतविवेकबुद्धयो
 वसुप्रिया विदधति किं न पातकम् ॥ ४२ ॥

आहूय सादरममुं स तु चन्द्रलालो
 गेहे निजेऽथ निजगाद गुरुं जगत्याः ॥
 कन्या ममास्ति तनयेन निजेन तस्याः
 पाणिग्रहं त्वसुररीकुरु भूर्युदङ्गी ॥ ४३ ॥

अस्वीकुर्वन्तमेनं तु सवन्धावघेष्टितम् ॥
 मन्यन्ते गौरवं कस्य प्रभुत्वमदमोहिताः ॥ ४४ ॥

अर्जुनोऽत्रूत गोविन्दबालं शिष्या व्रजन्त्विगतः
 गुरुत्वे हरिगोविन्दं यूयं गत्वामिषिञ्चत ॥ ४५ ॥

स मत्सुतो दुष्टजनेषु दण्ड-
 दाता च निर्यातयिता च वैरम् ॥

विनिग्रहादस्य खलस्य सद्य-
स्तपःक्षयो नाभिमतो यतो मे ॥ ४६ ॥

शिष्यास्तत्र गताः स्थितास्तदितरानूचे गुरुः सादरं
कार्यं गोमयगोमुखं कुसलिलैस्तद्भाव कार्यं द्रुतम् ॥
शोको मास्तु मनोरथं तु भवतां कर्ता तनूजो ममे-
त्युक्त्वा^१ तैर्विहिते तथा क्षितितले सुष्वाप वस्त्रावृतः ॥ ४७ ॥

जहौ प्राणान् योगबलादनायासेन तत्क्षणं
जीवनं मरणं चापि योगिनामैच्छिकं^२ यतः ॥ ४८ ॥

इरावत्पास्तटे तस्य^३ निर्हत्यालंकृतां तनुं ॥
शिष्याश्चक्रुर्यथाशास्त्रं दाहमत्योर्ध्वदेहिकम् ॥ ४९ ॥

निशम्य हरिगोविन्दः परलोकगतिं पितुः
विह्वलो विललापोच्चैस्तातेति मुहुरुचरन् ॥ ५० ॥

स धैर्यमालम्ब्य विदीप्तरोपो
लाहौरसङ्गं^४ नगरं जगाम ॥
जहाँगिरं प्राप्य जगाद धृष्टो
न्यायोपपन्नं वचनं प्रवीणः ॥ ५१ ॥

निरागतो मे जनकस्य राजन्
यश्चन्द्रलालेन वधो व्यधायि ॥
बत्वा विपं तस्य नृपासनस्थो
ददाथ दण्डं न कृतः श्रुतश्च ॥ ५२ ॥

१. एतका—क०

२. मेच्छिकं—क०

३. निर्हत्या—क०

४. लाहौर—क०

यः क्रोधलोमादिविमूढबुद्धि-
 धर्मव्यपेतं नृपतिर्विदध्यात् ॥
 उद्धोष्यते तस्य फलं प्रसिद्धं
 राज्यावसाने नरकेषु वासः ॥ ५३ ॥
 यच्चाभ्युपेतं वसु ते प्रदातुं
 न तेन तद्वत्तमसत्तमेन ॥
 नाथो न धर्मः फलमस्य जातं
 यशस्विनः प्रत्युत तेऽयशश्च ॥ ५४ ॥
 जहाँगिरो महीभर्ता तदेदमवदद्वचः ॥
 चन्द्रलालेन वदस्स तवाश्वासनमिच्छता ॥ ५५ ॥
 उवाच हरिगोविन्दो गृहाण बहुल वसु ॥
 सकुडुम्भं चन्द्रलालं मह्यमर्पय भूपते ॥ ५६ ॥
 कुडुम्भयुक्तं स तु चन्द्रलाल
 नृपेण दत्तं समुपेतकालम् ॥
 प्रपीडयामास महेशुयन्त्रे
 भवत्यनर्थो महतां हि मन्योः ॥ ५७ ॥
 निपात्य भवनं तस्य कारयामास वेश्म यत् ॥
 श्मश्रूला यवना यत्र सायं प्रातर्नदन्त्यलम् ॥ ५८ ॥
 गोविन्दपालमागत्य प्राहिणोदसु मूर्धते ॥
 युयुत्सया कर्तृपुरं नगरं च न्यवेशयत् ॥ ५९ ॥
 आगरां हरिगोविन्दो गतस्तत्र जहाँगिरः ॥
 स्थितस्तेनैव नगर लाहौराभ्यं सहायजत् ॥ ६० ॥
 तत्रापाचक्षपो द्रव्यं मम नास्तीति सोऽप्रदत् ॥
 निवद्ध ईन्द्रप्रस्थं च नीतस्तेन तयागराम् ॥ ६१ ॥

आखेटार्थं गुरुरथगतो रक्षिभिर्नोपलब्ध-
 स्तैरन्विष्टो दिशि दिशि पुनर्लक्षितः स्वे निवेशे ॥
 भूयो^१ गत्वा निजगदुरिमे तस्य शक्तिं विचित्रां
 मन्त्रिश्रेष्ठैः सममकवरस्यात्मजोऽमन्त्रयद् यत् ॥ ६२ ॥
 निश्चित्य मन्त्रिभिर्नीतो दुर्गं ग्वालियराभिधम् ॥
 ररक्षू रक्षिणो दक्षास्तत्र रात्रिर्दिवं च तम् ॥ ६३ ॥
 पन्यङ्कतो यवनभूमिपतिः पपात
 केनापि पातित इव प्रसभं निशायाम् ॥
 प्रातः ददर्श तु स्वयञ्च दशास्त्रवारा
 सार्धं गताः प्रथममेव तु शिष्यवर्गाः ॥
 द्वारे निरीक्ष्य नृपतेः स च मत्स्यलक्ष्यं
 विव्याध लोहवलजं^२ च शरेण घन्वी ॥ ६४ ॥
 विव्याध हरिगोविन्दो मत्स्यलक्ष्यं परिप्लवम् ॥
 दुर्गद्वारं लोहमयमिषुणेति नृपोऽमृणोत् ॥ ६५ ॥
 व्याविध्य हरिगोविन्दमानयेति महाचमूम् ॥
 यवनानामतिक्रुद्ध आदिदेश जहाँगिरः ॥ ६६ ॥
 सेनया चतुरङ्गिण्या परितस्त्वरितं गताः ॥
 गोविन्दवालमरुन्धन् यवनावद्धदुर्मदाः ॥ ६७ ॥
 हरिगोविन्दतनयाः पडासन्नतिविश्रुताः ॥
 गुरुदत्तो महाशरस्तेजस्वी ख्यातपौरुषः ॥ ६८ ॥
 तपस्वी सुन्दरतनुर्ज्ञानी तेगवहादुरः ॥
 धैर्यमन्ल इतिख्यातो णीराय इति विश्रुतः ॥ ६९ ॥

१. भूयं-५०

२. वलयं-६०

श्रीमानटलरायश्च तथा छरत्सिंहकः ॥
 सर्वे जितेन्द्रियाः शूराः क्षत्रधर्मपरायणाः ॥ ७० ॥
 गुरुदत्तोऽथ निजया सेनया सह निर्गतः ॥
 अह्ना जघान 'सकलान् यवनान् रोघकारिणः ॥ ७१ ॥
 चारैर्निवेदितमिदं यवनेश्वराय
 सैन्यं समग्रमवधीद् गुरुदत्तनामा ॥
 स घृष्टघातुरचितान् दृढसप्तपट्टा-
 नेकेन विध्यति शरेण धनुर्धरोद्भूः^१ ॥ ७२ ॥
 जहाँगिरो नाम महीमहेन्द्रः
 क्रोधेन रक्तेक्षण आनभापे ॥
 प्रयातु सेना महती ममैतं
 दुरासदं क्षत्रमुनि निहन्तुम् ॥ ७३ ॥
 सेनापतिर्मारपदप्रसिद्ध
 आदाय सेनां महतीं जगाम ॥
 गोविन्दवालं परिहृत्य पुत्रैः
 सार्यं गुरुः कर्तृपुरं ससार ॥ ७४ ॥
 रुद्धे कर्तृपुरे म्लेच्छैर्हरीगोविन्द आपतत् ॥
 सेनया चतुरङ्गिण्या पुत्रैः पार्यसमैः समम् ॥ ७५ ॥
 चतुर्भिर्दिवसैस्तेन वाहिनी सापि साविता ॥
 पातिता भूधराकारा करिणो बाणवृष्टिमिः ॥ ७६ ॥
 मृक्त्वा जहाँगिरनृपस्तमुदीतमन्युः
 पारीन्द्रखानमवदत् पृथनाधिनायम् ॥

१. त्रिभिषेण-क० ।

२. इ-क० ।

शूरैः प्रयाहि परिदृष्टपराक्रमैस्त्वं
तं बाहुजं जहि नहि प्रसहेम स त्वाम् ॥ ७७ ॥

पारीन्द्रखानो यवनध्वजिन्या
गत्वा द्रुतं कर्तृपुरं रुरोध ॥
गुरुः स्वपुत्रैः सहितः ससैन्यो
दैन्योज्झितो योद्धुमगादनेन ॥ ७८ ॥

समरो बभूव समरोपयोस्तयो-
र्यवनार्ययोर्निशि दिवा निरन्तरः ॥
परिपन्थिनामथ विमथ्य चाहिनीं
गुरुरामदामः पृतनापतिं प्रति ॥ ७९ ॥

शिशिक्षे हरिगोविन्दादस्त्रविद्यां पुरा चिरम् ॥
पारीन्द्रखान तां सर्वां दर्शयेति गुरुर्जगौ ॥ ८० ॥

द्रोणार्जुनाविव धनुर्धरताधुरीणौ
शस्त्रास्त्रवर्षतुमुलं दधतुर्मृधन्तौ ॥
छिच्चा शरानथ गुरुः करवालपातात्
पारीन्द्रखानयवनं विदधे द्विधा तम् ॥ ८१ ॥

अवरुह्य हयात् खड्गे संयोज्य वपुषोऽस्य तु ॥
कलिमां पठ पारीन्द्रेत्यूचे संजीव्य तं गुरुः ॥ ८२ ॥

पारीन्द्रखानयवन इत्यूचे तं पुरः स्थितम् ॥
अधुना तरवारिस्ते कलिमा म ततोऽहसत् ॥ ८३ ॥

पप्रच्छ पितरं तत्र गुरुदत्तः कृताञ्जलिः ॥
पारीन्द्रमुपगम्यामुं भवता हसितं कुतः ॥ ८४ ॥

तेनोक्तं मम शिष्योऽयं मह्यं ब्रुहति निर्भरम् ॥
संजीव्य हसितं तेन मया तत्कलदर्शनात् ॥ ८५ ॥

कतिपये यवनास्तु पलायिता
यवनराजमिदं जगद्गुर्गताः ॥
तव चमूनिहता हतनायका
स तु निश्चम्य न किञ्चिदभापत् ॥ ८६ ॥

संमन्व्य पुत्रैर्गुरुदत्तमुख्यै-
स्त्यक्त्वा गुरुः कर्तृपुरं जगाम ॥
शतद्वितीरे 'कहलूरदेशं
न्यवेशयत् कीर्तिपुरं प्रवीणाः ॥ ८७ ॥

उवास सुखिनस्तत्र जलपर्वतदुर्गमे ॥
अभिपेणयितुं योग्ये यवर्ननं कदाचन ॥ ८८ ॥

तं सर्वे पर्वतावासा 'राजानमुपतस्थिरे ॥
निर्वैरः सर्वभूतानां पृतात्मा हसितोऽभवत् ॥ ८९ ॥

शिष्याः केचन पश्चिमादुपगता देशादवोचन् वत^१
ईरानामिधदेशतो हयवरो 'पुष्पम्यमभ्याहृतः ॥
सोऽकस्मादटकैर्मटेरपहतो म्लेच्छेष्वरस्योद्भटै-
र्दुर्गं तं च लहौरवर्तिनि धृतं^२ श्रत्याहर त्वं गुरो ॥ ९० ॥

१. बहुरो नाम देशः ।

२. राजान उपतस्थिरे-क०

३. यवना-क०

४. पुष्पम्युम-क०

५. विधृतं-क०

कश्चित् कफल्लक इवात्तिरां समग्रे
 चौर्ये^१ विराय चतुरो विधिचन्द्रनामा ॥
 आहूय तं गुरुरिदं निजगाद चौर्य-
 पापानि मार्जय चिरेण समर्जितानि ॥ ९१ ॥

लाहौरदुर्गोऽपहतो मदीयो
 म्लेच्छाधिराजेन हयो निवद्धः ॥
 तमानय त्वं विधिचन्द्र बुद्धया
 क्षमोऽसि वेपं विविधं विधातुम् ॥ ९२ ॥

तथेति तेनोक्तमथ व्यधायि
 वेशो महानध्वदमप्रणेतुः ॥
 कशाकरः ख्यापितशालिहोत्रो
 लाहौरदुर्गं प्रविवेश यत्नात् ॥ ९३ ॥

दुर्दमं हयमन्यैस्तं ख्यातो दमनकर्माणि ॥
 जहाँगिरस्य नृपतेर्दमयामास शासनात् ॥ ९४ ॥
 दान्तो हयस्तेन न भूरिकालाद्
 म्लेच्छाधिपस्तस्य तुतांप तस्मात् ॥

आज्ञापयचारय राजमार्गे
 हयं भयं यन्न गजादितः स्यात् ॥ ९५ ॥
 द्वित्राप्यहानि तुरगं स तु चारयित्वा
 प्रत्याहरन्नल^२ इवाध्वरहस्यशौण्डः ॥

^३किं प्राप्नुवन्तु^३ कुहयास्तमनुद्रुता ये
 काकाः कथं तु गमने गलडं लभन्ताम् ॥ ९६ ॥

१. रहस्यशोदः—रहस्यज्ञाता ।

२. विराय—त्र०

३. मिश्रामुवन्तु—क०

३. कुपुयस्त—क०

चतुर्भिः प्रहरैश्च आनीतो गुरवेऽर्पितः ॥
 उच्चैःश्रवा इवापूर्वः सर्वेषां कौतुकप्रदः ॥ ९७ ॥
 गुरुस्तं दानमानाम्भ्यां कृतज्ञः समतुत्तुपत् ॥
 वशश्च विधिचन्द्रस्य चन्द्रवद्विमलम्बमौ ॥ ९८ ॥
 सभायां जायमानायां वार्त्तियामेकदा गुरुः ॥
 सस्मार नानककर्था प्रसङ्गादागतां हृदि ॥ ९९ ॥
 शिष्या ऊचुः स्थापितास्ते भवता स्थानरक्षिणः ॥
 योगिभिर्मरिता योगैः केचित् केचित् पलायिताः ॥ १०० ॥
 स्थाप्यतामपरस्तत्र तैरघृष्यो दुरासदैः ॥
 नूनं पाटितकर्णास्ते स्वीचिकीर्षन्ति तां पुरीम् ॥ १०१ ॥
 गुरुरूचे प्रमातेऽहं वीक्षिष्ये यमिहोत्थितः ॥
 तमेव प्रेषयिष्यामि तेषां शूल्यं सुदुर्द्धरम् ॥ १०२ ॥
 अन्येद्युरुत्थितः प्रातर्गुरुर्हरिगुरुं स्मरन् ॥
 ददर्श बहिरागच्छन्नलम्मतमुपस्थितम् ॥ १०३ ॥
 प्रससाद जहास चातिमात्रं
 स शिरस्तं प्रददौ च सूत्रमालाम् ॥
 निजगाद गुरुर्मयाभिपिक्त-
 स्त्वमिदानीं ब्रज योगिनां जयाय ॥ १०४ ॥
 अलम्मतो गुरुं नत्वा चामराम्भ्यां सुवीजितः ॥
 जगाम नानकमतां सतां मंघेन संगतः ॥ १०५ ॥
 आगतं योगिनो दृष्ट्वा परिवारेण भूयसा ॥
 तमपृच्छन् प्रव्रजितः कस्मिन्नस्ति भवान् पथि ॥ १०६ ॥
 तूष्णीमेव ततस्तस्मिन् प्रविष्टे सदनं बलान् ॥
 नानकस्य मत्स्योऽप्यमिति तेष्वतस्थिरे ॥ १०७ ॥

मूलकर्म विविधं व्यदधुस्ते
 तत्र च स्वपिति श्रद्धममुञ्चद् ॥
 हन्तरीतिरिव दैवहतानां
 तत्क्रिया विफलतामखिलाऽगात् ॥१०८॥

राजानमृचुः स्थलनस्मदीयं
 हरत्ययं कश्चन नानकीयः ॥
 निर्णेत्तुमागत्य समाधिनिष्ठं
 दूरादलम्मतमसौ ददर्श ॥१०९॥

उपरतसमाधिभवदत् प्रणम्य राजा कृताञ्जलिर्हिं यत् ॥
 स्थलमेतद्भवदीयं किमुतैषां भिन्नकर्णानाम् ॥११०॥
 अलम्भतेन गदितं नानकस्य गुरोः स्थलम् ॥
 आप्तोक्तं प्रत्ययः कोऽत्र पुनस्तेनेदमीरितम् ॥१११॥

पादुका कुञ्जयष्टिश्च पात्रं कूपेऽस्ति नो गुरोः ॥
 नृपेण दर्शयैत्युक्ते दर्शयामास सोऽखिलम् ॥११२॥
 भिन्नकर्णनिवहो नृपमूचे
 निर्णयोऽस्तु कृतकैः कथमेतैः ॥

मेदिनी वदति यस्य तु साक्ष्ये
 भूपतेः स्थलमिदं हि तदीयम् ॥११३॥

ततः सर्वेषु मृष्वस्तु मेदिन्या उत्थितो ध्वनिः
 नानकस्य मही मेयमियं सिद्धमता मता ॥११४॥

अलम्मतोऽत्रवीदेतदिदं भूयो निरीक्ष्यताम् ॥
 योगी वदति मेदिन्यामवकाशे निवेशितः ॥११५॥

खनकैरथ मेदिनी विदीर्णा
 दृष्टे गर्तगतस्तत्र योगी ॥

कुपितो नृपतिर्जगाद पापाः
स्थलमर्हन्ति कुयोगिनो न घूर्ताः ॥११६॥

अलम्मतं प्रतिष्ठाप्य महान्तं यत्र भूपतिः ॥
आदिशद् द्वादशग्रामान् सत्कर्तुमतिथीन् सदा ॥११७॥

अलम्मतस्य शाखैका नानकस्य मतेऽभवत् ॥
उदासिनास्तदीयाश्च प्रचरन्ति समन्ततः ॥११८॥

गुरुदत्ताय दत्तोऽस्य श्रीचन्द्रेण प्रसादतः ॥
वामूहसननाम्नोऽपि पन्थाः प्रादुरभूयतेः ॥११९॥

विधिचन्द्रचोरवरिस्वया गुरुः
प्रससादत् चेदमवदत् कृतस्मितः ॥
अधुनापि चौर्यमनुतिष्ठति क्वचित्
स परोपकारफलकं तदुक्तवान् ॥१२०॥

रात्रौ कुत्र कृतं चौर्यमिति पप्रच्छ तं गुरुः ॥
सोऽवदत् सन्धिवेधेन प्राविशं सदनं महत् ॥१२१॥

तस्मिन्नान्यचराबन्धौ दरिद्रौ विप्रदम्पती ॥
अविवाहादसीदेतां कन्याया युवतेर्भृशम् ॥१२२॥

विदारयन्ती हृदयं तयोस्तु
गिरा गिरीणामपि ता निशम्य ॥
दृश्यस्य गेहादपहत्य तूर्ण-
मदां सहस्रद्वितयं दयान्तुः ॥१२३॥

प्रससाद गुरुः शिरस्यघाद्
विधिचन्द्रस्य करं कृपाकरः ॥

प्रकृतिः स निजां परित्यज-
न्नचिरात् साधुरभृद् हताशुभः ॥१२४॥

मृगयां गुरुदत्त आश्रयन्न-
वधीद्विप्रगर्वी मृगभ्रमात् ॥

अवलोक्य च तामजीवपत्
पितरं सर्वभुपागतोऽवदत् ॥१२५॥

पिता भृशं कोपभुपागतोऽवदत्
कुतस्त्वया सिद्धिरियं प्रदर्शिता ॥

द्विजेरिता गोवधनिष्कृतिः कृता
कुतो न होमत्रजभूरिदानतः ॥१२६॥

नृपर्षयः पूर्वमतीव शक्तयो
बभूवुरुच्छास्त्रमतिं न चाक्रिरे ॥

कदाचिदंहस्युदिते समाचरन्
व्रतं वसिष्ठप्रमुखद्विजेरितम् ॥१२७॥

त्यजाम्यहं त्वामहमेव वा त्वया
विसर्जितः किञ्चन यामि काननम् ॥

स्वतन्त्रतामाचरता त्वया मना-
गहं न पृष्टः पितृगौरवादापि ॥१२८॥

गुरुदत्तस्तु निर्विण्णः पितुरग्रे कृताञ्जलिः ॥
तत्याज देहमध्वभ्यो रात्रिवासगृहं यथा ॥१२९॥

हाहाकारो बभूवाय गुरुदत्तो निघ्नतामुरः ॥
विलप्य हरिगोविन्दो जगाद् भृशदुःखितः ॥१३०॥

परुषं न कदापि पुत्र हे
शिशुतावस्तव मापितं मया ॥

इदमद्य विनिर्गतं मुखाद्
मम कस्मात् सहतां भवान् कृती ॥१३१॥

अनुनेतुमतोज्जुगम्यते
प्रियपुत्रं न मया कुतोऽप्युना ॥
हरिरायमघास्व मे 'पदं
गुरुदत्तस्य शृण्वसि संमतः ॥१३२॥

स्वपदं हरिरायाय पौत्राय प्रददौ गुरुः ॥
इन्द्रप्रस्थेश्वरोऽस्मभ्यं द्रुह्यतीति स उक्तवान् ॥१३३॥
अकुतोभयोऽसि हरिराय विद्वपो
विलयं व्रजं त्विति गुरुस्तमव्रवीत् ॥

सरितस्तटे व्यधितकन्दरानघन्
विजहौ स तत्र किल सप्तमे दिने ॥१३४॥

सिंहासने^१ सदसि संस्थितिमाततान
सद्भिः सदा परिष्टतो हरिरायनामा ॥

वस्त्रैर्महार्हमसृणैरधिराजयोग्यैः
संशोमितो मुकुटकुण्डलकङ्कणाद्यैः ॥१३५॥

ग्रन्थपारायणं प्रातः सायं शुश्राव सत्कथाम् ॥
कदाचिन्मृगयां यातो जग्राह न मृगान् हनन् ॥१३६॥

अश्ववारसहस्राभ्यां निर्जंगाम समन्वितः ॥
हरिरायो न मांसाशी पुपोप हरिणान् घृतान् ॥१३७॥

अजगरमवलीकयाञ्चकार
कचिदाखेटगतो घृतः स शिर्ष्यः ॥

१. "क" इति ण्ये मुनः (कटा हुआ) ॥

क्षतसकलतनुं पिपीलिकाभिः
 सपदि चकर्त शिरोऽस्य चार्धचन्द्रात् ॥१३८॥
 पृष्टं शिष्यैरेपजन्मान्तरे क-
 स्तेन प्रोक्तं पण्डितोऽद्भुतविद्यः ॥
 शिष्याः सेवां चक्रुरग्राप्तविद्या-
 स्तेत्रालन्ति क्रव्यमव्यग्रमस्य ॥१३९॥
 (विमानैस्तैजसान् लोकानेष याति प्रशान्तधीः) ॥
 शास्त्राभ्यासप्रभावेण मच्छस्त्रमरणेन च ॥१४०॥
 कदाचिद्दूचे स्वजनान् सभायां
 सुखं स्थितः शाहजहाँ महीशः ॥
 मयेप्सिता वारणङ्कम्भमुक्ता
 नवं च मासप्रमितं लवङ्गम् ॥१४१॥
 हारीतकीया खलु चेतकीति
 पङ्गुलारे न च ते करस्या ॥
 अन्वेपितं मन्त्रिवरैश्चिराय
 द्वीपान्तरेऽपि त्रितयं न लब्धम् ॥१४२॥
 अयावदत् कोऽपि विशेषवेत्ता
 समस्तमास्ते हरिरायपाद्वे ॥
 लिख त्वमस्मै विनयेन पत्रं
 स दास्यति प्रीतिवशात् भीतेः ॥१४३॥
 प्रतिष्ठितः कोऽपि समाजगाम
 पत्रं तदीयं परिगृह्य दत्तः ॥
 तद्वाचयित्वा हरिरायनामा
 जगाद् देयं यवनाय नैतत् ॥१४४॥

तथा यथासौ विनयाभिघोऽयं
 महामनोभिर्दुरपास एव ॥
 ददौ ततस्तत्रितय वदान्यै-
 दैयसदा आत्मापि न याजकेभ्यः ? ॥१४५॥
 मुक्ता। शरच्चन्द्रमनोभिरामा
 नवं च मासप्रमितं लवङ्गम् ॥
 तोलैश्चतुर्भिर्दशभिश्च पथ्या
 मिता घृत्वा सर्वरुजां निहन्त्री ॥१४६॥
 बिलोकितं सर्वमिदं नृपेण
 नतश्च पश्चादुपविश्य चोक्तम् ॥
 अहं महीशो ननु नाममारं
 रत्नस्य पारं यतयः किलैते ॥१४७॥
 दारासकूहेन सुतेन तस्य
 तदेदमुक्तं वद तातमैवम् ॥
 ये संस्थिता नानकसाहमार्गे
 'तत्तेभ्य ईर्ष्याऽतुलसिद्धिमद्भ्यः ॥१४८॥
 ज्वाला दिदृक्षुर्भगवान् गिरिर्ययौ
 परः सहस्रान् पयि वीक्ष्य मानवान् ॥
 पप्रच्छ कं द्रष्टुमिमे ब्रजन्ति भो
 जगद्गुरुं ते' हरिरायमब्रुवन् ॥१४९॥
 स च प्रचलितो द्रष्टुं संकल्प्येति स्वमानसे ॥
 सत्यं जगद्गुरुं वन्द्या पश्येयं चेचतुर्भुजम् ॥१५०॥

चतुर्भुजं धारयन्तं शंखं चक्रं गदां धनुः ॥
 ददर्श हरिरायं स मेलकेन समं गतः ॥१५१॥
 उवाच चकितो दासं मां कुरुष्वेति संततः ॥
 हरिरायेण गुरुणा तत्र एतदुदीरितम् ॥१५२॥
 श्रीचन्द्रसिद्धमवलोक्य देव-गौहं
 गत्वा गुरुं मिहिरचन्द्रमपि प्रसिद्धम् ॥
 यातः स तौ समवलोक्य निजं सुशिष्यं^१
 मां कल्पयेति विनयावनतो जगाद् ॥१५३॥
 श्रीचन्द्रेण तदा प्रोक्तस्तस्मै मिहिरचन्द्रकः ॥
 उदासिदीक्षामदिशच्छिरस्त्रं सूत्रमालिकाम् ॥१५४॥
 उवाच हरिरायस्य समीपमुपयाहि भोः ॥
 मम तस्य च मा भेदं विद्धि तद्भावितं कुरु ॥१५५॥
 आयान्तमेतममलं हरिराय आख्य-
 दायाहि भक्त भगवन्नधुना कृतार्थः ॥
 प्राची दिशं व्रज कुरुष्व गुरुस्थलानि
 श्रीनानकस्य मतवार्तिमिरास्थितानि ॥१५६॥
 स्मरिष्यसि यदा मां त्वं तदा द्रक्ष्यसि तत्र च ॥
 ततो गतोयं पूर्वस्यां निजं पन्थानमातनोत् ॥१५७॥

इति श्रीजगद्गुरुनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
 सिविमोचनं नाम विंशः प्रस्तावः ॥

एकविंशः प्रस्तावः

वाग्देवता वसतु मानसपङ्कजे मे
दोषान् विधूय ददती विमलां मनीषाम् ॥
चिन्ता न मे भवति काचन यत्प्रसादा-
दागुप्मिकी च विषयोऽपरमैहिकी च ॥ १ ॥

दारासकूहस्य गुरुर्बभूव
यो मीरशाहेति यतिः प्रसिद्धः ॥
तेनैकदोक्तं हरिरायतुन्यो
म्लेच्छेषु चार्येषु न कोपि सिद्धः ॥ २ ॥

दारासकूहाय ददौ स्वराज्यं
प्रीतः परं शाहजहाँ महीशः ॥
अयं गुणी काव्यफलानुरक्तो
न निर्भरं प्रौढिमवाप तत्र ॥ ३ ॥

पत्रं लिखित्वा विससर्ज भक्त्या
दारासकूहो हरिरायनाम्ने ॥
आगन्तुमीशे नहि राज्यरोधात्
क्षणे क्षणे त्वां नितरां दिदृक्षुः ॥ ४ ॥

दयैव ते दर्शनदानहेतु-
र्भवस्य भीतिं मम संहरस्व ॥
इदं विलोक्य प्रतिपत्रमस्मै
दिदेश दिव्यं हरिरायनामा ॥ ५ ॥

भीतिर्न ते कस्यचिदस्ति साधो-
 राखण्डितं^१ स्वर्गसुखं तवास्मि^२ ॥
 तदेव राज्यं सुधियो गणन्ति
 कियदिनं किन्तु भुवि प्रभुत्वम् ॥ ६ ॥

दारासकूहः प्रससाद यत्र
 विलोक्य वात्सल्यमहो मयीति ॥
 जगाद तुष्टो हरिराय आगात्
 गोविन्दपालं तदनन्तरं च ॥ ७ ॥

अवरङ्गजेव उग्रो
 दारासाहं व्यवासयद्राज्यात् ॥
 गोविन्दपालमागा-
 द्वरिराय चेदमयमूचे ॥ ८ ॥

अखण्डितं राज्यमदाद् भवान् मे
 किमेतदासीदसमञ्जसं नृ ॥
 गुरुस्तमूचे परलोकसौख्यं
 राज्यं मयोक्तं भवता न बुद्धम् ॥ ९ ॥

करोति राज्यं मुखकालिमानं
 जहौ किल भुद्रमहीपतीनाम् ॥
 राज्यं यदा वाञ्छन्ति तं विञ्चित्य
 दधन् तदा ते समरेण सौम्य ॥ १० ॥
 नो चेद् विरक्तो वस मे समीपे
 विरक्तिमाजां नहि कोऽपि शत्रुः ॥

१. अखण्डितं-क० ।

२. तवास्ति-क० ।

दारासकूहस्तमभापतेर्वं

न कामयेऽहं मुखकालिमानम् ॥ ११ ॥

स्थितश्च तत्रैव तदीयशत्रोः

सैन्यानि तं घर्तुमथागतानि ॥

अहं पलाये सरितं तरीतुं

सैन्यं न शक्येत तथा विधेहि ॥ १२ ॥

उत्केत्ययासर्पदसौ

भयेन ॥

रुरोध

सैन्यं

हरिगायसेना ॥ १३ ॥

आग्नेययन्त्रैः पृतना महांपी

स्थितः सहस्रद्वयवाजिवारैः ॥

नीत्वा पुरः कीर्तिपुरं कुटुम्भं

जित्वा स सेनां स्वयमप्ययासीत् ॥ १४ ॥

सेना विनाशितं श्रुत्वा हरिरायेण सङ्गरे ॥

अवरङ्गाख्यनृपतिर्नाख्यत् किञ्चिदमर्षतः ॥ १५ ॥

दारासकूहं स निहत्य यत्नाल्

लिलेख पत्रं हरिरायनाम्ने ॥

राज्यं वितीर्णं भवता प्रसद्य

दारासकूहाय किमेतदासीत् ॥ १६ ॥

सिद्धिस्त्वदीया सकलापि बुद्ध्या

तूर्णं मदभ्यर्णमतस्त्वमेहि ॥

तस्योत्तरं सोऽपि लिलेख तस्मै

‘तस्मै वितीर्णं परलोकमौम्यम्’ ॥ १७ ॥

स्वस्यापि तस्यापि विशिष्य रात्रौ

घ्राता गतिं त्वस्य यमेव सुप्तः ॥

न चागमिष्यामि तवात्तिकेऽहं
 नार्थस्त्वया कोऽपि यतो ममास्ति ॥ १८ ॥
 उद्धारभारं शिरसि स्वकीये
 दारासकूहं तु नृपासनस्थम् ॥
 ददर्श रात्राववरङ्गजेयः
 स्वमेपरं जागरितो रुरोप ॥ १९ ॥
 सैन्यं समाहूय जगाद् रोषा-
 दानीयतां भो हरिरायनामा ॥
 चचाल सैन्यं निशि मार्ग एव
 यदृच्छया^१ सैन्यपतिर्ममार ॥ २० ॥
 अन्यं पुनः सैन्यपतिं ससैन्यं
 स प्रेषयामास महीमहेन्द्रः ॥
 मृतः स मार्गे दश सैन्यपालाः
 कालाननग्रासपदं प्रपन्नाः ॥ २१ ॥
 पत्रं लिलेख कपटादवरङ्गजेवो
 नम्रत्वगर्भमथ दर्शनलालसात्वम् ॥
 तप्तस्य वीक्ष्य बहुधा हरिरायनामा
 पुत्रं निजं प्रहितवान् सविधे तदीये ॥ २२ ॥
 स कर्ता पुरुषो नाम रामरायापराभिधः ॥
 गुरुणा हरिरायेण निगद्येति विसर्जितः ॥ २३ ॥
 पत्राणि तस्य बहुधा समुपागतानि
 त्वं तत्समीपमुपयाहि विभीहि नैव ॥

पृच्छेत् स यत्तदभिधेहि न नानकस्य
वाणी त्वमन्यथयितामि च मत्सहायः ॥ २४ ॥

उदासिमिः श्रेष्ठतमैर्ह-
स्त्यश्चरथपतिभिः सहितः ॥
स ययौ तूर्ण-
मिन्द्रप्रस्थं तदाज्ञया ॥ २५ ॥

आरामे स्थापितं तं च म्लेच्छराजः समभ्यघात् ॥
स त्रिपं वस्त्रमददाद् वपुयेन विपाद्यते ॥ २६ ॥

न किञ्चिदभवत्तस्य तस्मिन् वासमि धारिते ॥
चित्रीयामास सामर्थ्यं तदीग वीक्ष्य भूपतिः ॥ २७ ॥

अन्येद्युराराममुपेत्य कञ्चित्
संछाद्य कृपं वसनेन तत्र ॥
आह्वय दूतैरथ रामराय-
मस्मिन्निपीदेति जगाद् भूपः ॥ २८ ॥

भूयः कृपे स्थितं न च रामरायमुदीक्ष्य सः ॥
चकितश्चिन्तयामास म्लेच्छतां नीयतामयम् ॥ २९ ॥

आदाय भोज्यमगमद् यत्रनोऽतिविद्वां-
स्तं स्वेषदे गतमिदं निजगाद् नम्रः ॥
भूयेन ढौकितमिदं भवतेऽदनाय
नो नानरुस्य यवनायवनत्वमेदः ॥ ३० ॥

रामरायस्तमन्नत मुद्रेय मोच्यतां त्वया ॥
तथाकृतेऽन्नमभवेद् मालतीपुष्पसन्ततिः ॥ ३१ ॥

अन्नं पुष्पत्वमापन्नं दर्शयामास भूपतेः ॥
स नीत्या नृपति. मिदं दुर्दमन्तममन्यत ॥ ३२ ॥

आमन्त्र्यमातिथ्यममुष्य कर्तुं
 सोपस्करं प्रेषयति स्म भूपः ॥
 छागं च यागं विदधद्भिरिष्टं
 रागं पुरस्कृत्य परैश्च लोकैः ॥ ३३ ॥
 रामरायोऽवदच्छिष्या छत्रिमान् मांसभक्षिणः ॥
 छागस्य मांसमधीत संगृहीत च कीकशम् ॥ ३४ ॥
 यवनैर्नृपतेरुदीरितं
 कथमार्यः खलु सिद्धिमर्हति ॥
 नृपकार्मणकृन्त चैदयं
 मृतमुज्जीवय नामजं तदा ॥ ३५ ॥
 पुरवे म्लेच्छराजस्य रामरायोऽददात् पुरः ॥
 जंधामेकामजस्यास्य पाकस्योपस्करं परम् ॥ ३६ ॥
 रामरायो जगामाय संसदं म्लेच्छभूपतेः ॥
 स उत्थाय ननामामुं दत्त्वाऽऽसनमिदं जगौ ॥ ३७ ॥
 हृदयं सदयं भवादृशां
 भवतीति श्रुतमन्वहं मया ॥
 अनको तु कथं निपातितः
 कृपणोऽहं तु मतीश्वरः परान् ॥ ३८ ॥
 मूलकमेव ताः पूर्वं सिद्धयो दर्शितास्तु याः ॥
 अजो जीवति चेन्मन्ये भवन्तं सिद्धसत्तमम् ॥ ३९ ॥
 महानसे मे स्थितमानयन्तु
 छागं जगादेति तु रामरायः ॥
 तं राजकीया द्रुतमानयंश्च
 निगद्यमूचे यवनाधिराजः ॥ ४० ॥

एकया विवलोऽयं किं जह्या मिद्धसत्तम ॥
स ऊचे गुरवे दत्ता तव तां सन्दधातु सः ॥ ४१ ॥

व्रीडित इवावनीशो
घनमस्मे भूरि विततार ॥
न स्वीचकार किञ्चित्
स तेन तुष्टो नृपोऽवादीत् ॥ ४२ ॥

यत्र प्रसीदसि भवे द्रुतमाश्रमे ते
तत्र त्वदीयमवधेहि च किङ्करं माम् ॥
चन्द्रावलीति विदितं चकमे सखेटं
तत्र स्थितं क्षितिभुजापरिवस्यमान ॥ ४३ ॥

दिदक्षितो म्लेच्छनृपेण काला-
दभ्याययौ तं खलु रामरायः ॥
ययौ समं प्रीतिवशादथेन्द्रं
प्रस्थं नृपालेन तथा गरां च ॥ ४४ ॥

अगुं सभायामवरङ्गजेरो
विस्तम्भनार्ता स्वदमावभापे ॥
साधुः परं नानकशाह सिद्धः
कथं त्वया रायवनं निानन्द ॥ ४५ ॥

म्लेच्छस्य मृत्तिकां मृद्रून्^१ कुम्भकारः करोति हा ॥
घटं माण्डानीष्टिकाश्च पचत्यग्नी प्रदीपिते ॥ ४६ ॥

वराकी रोदितीवासी स्फुलिङ्गेरथ्रमिश्चतैः ॥
जगत्कर्त्तव्यं जानाति विपाकं कर्मणां परम् ॥ ४७ ॥

१. निस्तम्भ-क० ।

२. मृदो-क० ।

विधर्ममृत्तिकां^१ मृद्रून्निति पाटोस्ति भूपते ॥
इत्युक्तो रामरायेण जोपमासीद्वराधिपः ॥ ४८ ॥

श्रुत्वेति सर्वं हरिरायनामा
लिलेख सिद्धिं किमदर्शयस्त्वम् ॥
चकर्त्त वाणीं किमु नानकस्य
विभिन्नपाटां यवनस्य भीत्या ॥ ४९ ॥

ज्वलन्ती मृत्तिका तस्मै सिद्धितः किं न दग्दिता ॥
सिद्धिः क्वचित् क्वचिद् भीती रीतिरेषा सता नहि ॥ ५० ॥
मदुक्तं न कृत कश्चित् ततस्त्वां विजहाम्यहम् ॥
यथेच्छं गच्छ वा तिष्ठ स्वतन्त्रो यत्र कुत्रचित् ॥ ५१ ॥

न त्वया मे कश्चिदर्थो व्यर्थस्वाकृतभीतिना ॥
जनकाज्ञातिरस्कारः प्रीतिना प्रियनीतिना ॥ ५२ ॥

व्यमनायत वीक्ष्य तन्नितान्तं
पितृपत्रं स इति प्रतीतरोपम् ॥
विमृशन् बहुधोपपत्तियुक्तं
न समासाद् यदुत्तरं तु लेख्यम् ॥ ५३ ॥

अश्वं ययाचे नृपतिस्तदीयं
स उक्तवानानय मन्निवेशात् ॥
आनीयमानोऽश्ममयो बभूव
तिष्ठत्यसौ साम्प्रतमागरायाम् ॥ ५४ ॥

मक्काया बदराण्यदान्नरपतिः श्रीरामरामाय तं
स प्रोवाच न कीरचञ्चुदलितान्येतानि सम्बन्धि भोः ॥

हस्तं संसदि सम्प्रसार्य बदराण्यत्युत्तमान्याहरत् ॥
 पूर्वैभ्यो मधुराणि भूमिपतये सामाजि-भ्यो ददौ ॥ ५५ ॥

इतः पर कीर्तिपुत्रं यियासा-
 म्यनुज्ञया ते नृप भूयतां भोः ॥
 नित्यं जगादेति तु रामराजः
 स्नेहान्न तत्याज महीमहेन्द्रः ॥ ५६ ॥

अवरङ्गजेनृपति-
 निरगान्मृगया विनोदमुपमोक्तुमनाः ॥
 अवलोकयन् पिपिनवृक्ष-
 लता गुरुरामरायमनयञ्च समम् ॥ ५७ ॥

मृगयारसेनगहन गहनं
 स जगाम दूरमपहाय चमूम् ॥
 अथ वात्यया जलमुचां पटलै-
 र्विदिता दिशो न तिमिरावरणा ॥ ५८ ॥

सेनोपलायतहता करकानिपातै-
 स्ते स्फूर्जथोश्च करिणस्तुरगाभ्यघावन् ॥
 एको मयेन च हयेन ऋद्धितोऽभूद्
 वर्षापिलत्रणितमर्षतनुः क्षितिशः ॥ ५९ ॥

ददर्श विद्युदुन्मेपादेप कापि कृतस्वितिम् ॥
 रामरायं न तत्राभूद् दुर्दिनं करका तडिन् ॥ ६० ॥

तत्रागतं नृपतिमित्यवदद् गुरस्त्रं
 सेना क्व ते त्वमसि किं विकलान्तरात्मा ॥
 आयाति कोऽपि ममयः क्षितिपाल यत्र
 व्यर्थीभवन्ति मक्लान्यापि साधनानि ॥ ६१ ॥

अहमस्मीश्वराधीनो

मदधीनोऽधुना

भवान् ॥

मां

विसर्जय

भूपाल

गन्तुं

कीर्तिपुरं

ततः ॥ ६२ ॥

स्वस्थीकृत्य नृपं नित्ये रामरायो निकेतनम् ॥

प्रीत्या विसर्जयामास नृपो दत्त्वा धनं बहु ॥ ६३ ॥

रामरायो न जग्राह धनं तुष्टोऽवदन्नृपः ॥

कृपया नस्त्वदीयानां पुर्नदर्शनमस्तु ते ॥ ६४ ॥

अथागतः कीर्तिपुरस्य पाश्वे

पत्रं स्वपित्रे स लिलेख भीतः ॥

मह्यं यथाज्ञा भवति त्वदीया

तथा विधास्यामि कृतापराधः ॥ ६५ ॥

हरिरायेण लिखितं त्वं पश्चादेव गच्छ मोः ॥

सिद्धयो दक्षिताः कस्माद् वाणी किं परिवर्तिता ॥ ६६ ॥

लाहौरनगरायायं परीष्ट्य गतस्ततः ॥

हरिरायेण नन्त्यक्ताः शिष्यास्तदनुयायिनः ॥ ६७ ॥

शिष्यान् समाहूय ततः सभाया-

मङ्के दधानो हरिकृष्णसंज्ञम् ॥

पुत्रं गुरुत्वेऽभिपिपेच तस्य

चकार भाले तिलकं प्रसन्नः ॥ ६८ ॥

पूजा कृता शिष्यगणैः स्वयं च

जगाद शिष्यान्खिलानुदीक्ष्य ॥

मत्तो न भिन्नो हरिकृष्णनामा
गुरुर्भवद्भिः खलु भावनीयः ॥ ६९ ॥

एकोत्तरेण स च कुम्भशतेन कृत्वा
स्नानं कुशास्तरणभाजि निविश्य भूमौ ॥
सत्यं हरिं भजत मो विषयामृषेति
शिष्यान् वदन् विमृजति स्म वपुर्निरज्य ॥ ७० ॥

न रामरायं हरिराय आत्मनः
यदेकनिष्ठं हरिकृष्णमासयत् ॥
इदं निशम्योत्कमनाजनानना-
न्मही महेन्द्रो हरिकृष्णमाह्वयत् ॥ ७१ ॥

इन्द्रप्रस्थस्य गमने भवतां सम्मतिः कथम् ॥
इत्युक्त्वा हरिकृष्णेन शिष्याः सर्वे इदं जगुः ॥ ७२ ॥
वालोज्ज्वलं त्वं गुस्त्वेन सर्वेभ्यः स्वविरोध्यसि ॥
विमृश्य बुद्ध्या निजया मनःपूतं समाचर ॥ ७३ ॥

मात्रा समं स सम्मन्त्र्य तया सह समागमत् ॥
इन्द्रप्रस्थं नृपाग्रप्तो राजा कथित्तमानयत् ॥ ७४ ॥

स स्थापयित्वा स्वगृहे तमूचे
राज्ञां निजां कौतुकचुम्बितः ॥

वालोज्ज्वलं ज्यमिहागतो यः
स सर्वचित्तत्र इति प्रवादः ॥ ७५ ॥

राज्ञा तस्येदमुदितं दामी वेपा विसाम्यहम् ॥
यद्यायाति मम क्रोडं तदा चित्तत्र एव सः ॥ ७६ ॥

अङ्गे तस्याः समागत्य हरिकृष्णः स्वयं स्थितः ॥
राजा प्रतीतस्तद्वीक्ष्य म्लेच्छराजमवेदयत् ॥ ७७ ॥

श्रुत्वा जगाद् यवनाधिपतिः सभाया-
 मानीयतां द्रुतमसौ हरिकृष्णनामा ॥
 वज्राणि यानि धितराणि शिरस्तमेकं
 गृहीत तेषु स भवेद्यदि चित्तवेत्ता ॥ ७८ ॥

रामरायः स्थितस्तत्र नृपात्रातस्तमानयत् ॥
 स्वक्रोडेनैव स नृपा सभैवाम्युत्थिताभवत् ॥ ७९ ॥

नौकाकारेषु पात्रेषु बालः पञ्चशतेषु सः ॥
 शिरस्रं स्वीचकारैकं पूर्णेषु विविधैः पटैः ॥ ८० ॥

वार्ता प्रष्टुमना बह्वीविंसस्मार जनाधिपः ॥
 हरिकृष्णं विलोक्यैव तूर्ण्यैकः समपद्यत ॥ ८१ ॥

रामरायो निनायाद्य हरिकृष्णं तदास्पदम् ॥
 दिनेष्वतीतेषु पुनर्यवनेशस्तमाह्वयत् ॥ ८२ ॥

मातुः समीपमृपगम्य गुरुर्जगाद्
 दासीमिदं वद जनं न सकल्पदेहः ॥
 आतो यतोऽयमतिदारुणशीतलाभि-
 म्लेच्छं दिदृक्षुरहमस्मि पुनर्न यस्मात् ॥ ८३ ॥

घोरो ज्वरो बभूवास्य शीतलाः सर्वदेहगाः ॥
 दाहो महानतितरां तोदः सूचीव्यधोपमः ॥ ८४ ॥

रामरायो विलोक्येदं म्लेच्छराजममापत् ॥
 नृपोऽवरङ्गजेवाग्यः स्वयं तं द्रष्टुमागतः ॥ ८५ ॥

त्वां द्रष्टुं यवनपतिः समाजगाम
 श्रुत्वेति स्वजनवचो गुरुर्जगाद् ॥
 न म्लेच्छं मरण उपस्थिते विलोके
 लोकेऽस्मिन् हरिवमासते दृशोर्मे ॥ ८६ ॥

माता रुदत्यमिदधौ सुतशोकतप्ता

हा हा त्वरा तनय ते मम पातकेन ॥

को वा भविष्यति गुरुर्मवतः प्रयाणे

धीरे त्वयि प्रणिहितो जनकेन मारः ॥ ८७ ॥

स मृतः पुनरुत्थाय मातरं समबोधयत् ॥

आगमापायवान् मातः संसारः सारवर्जितः ॥ ८८ ॥

द्रष्टासि मे रूपमिदं शोकं न कुरु निष्फलम् ॥

वकाले नगरे योग्यो गुरुरस्ति गरीयसी ॥ ८९ ॥

रुदत्सु सर्वलोकेषु मृतं विज्ञाय भूपतिः ॥

उदश्रुनयनो दीनः शोचन् स्वगृहमाययौ ॥ ९० ॥

कश्चिद् गुरुं धीरमल्लं कश्चित् तेगवहादुरम् ॥

अणीरायं परो मेनेऽट्लरायमथेतरः ॥ ९१ ॥

शिष्यं स्रतसिंहं च श्रद्धया कोऽप्यमन्यत् ॥

अव्यवस्थेत्थमभवद् वकाले कालसम्भवा ॥ ९२ ॥

युग्मम्

कश्चित् सांयात्रिकः पोते भाण्डभूरिघनं नयन् ॥

निमज्जत्युदधौ तस्मिन् प्रति शुथाव शङ्कितः ॥ ९३ ॥

गुरो त्वदीयमाहात्म्यात् पोतस्तरति चेन्मम ॥

पञ्चशत्या तु दीनारैः पूजां कर्तात्म्यसंशयम् ॥ ९४ ॥

स तीर्णपोतो व्यवहृत्य भाण्डं

वकालमागत्य गु रुननेकान् ॥

१. दीनार पञ्चशतपोते—क० ।

२. कालेन कृता अव्यवस्थाऽभवदित्यन्वयः ।

३. यत्राशो घामनाम ।

उदीक्ष्य पञ्चैव ददौ सुवर्णा-
न्यवेक्षितु तेषु गुरुत्वशक्तिम् ॥ ९५ ॥

पञ्च पञ्च सुवर्णानि स्वीचक्रुः सर्व एव ते ॥
ऊचे पञ्चशतीं यच्छ शिष्यं तेगजहादुरः ॥ ९६ ॥

कीदृशीमिति तेनोक्ते गुरुः शिष्यमभापत ॥
त्वयैव स्वीकृतां दातुं पोते मञ्जति सागरे ॥ ९७ ॥

प्रसन्नः स ददौ पञ्चशतीमुच्चैरभापत ॥
शिष्येरेको गुरुर्ज्ञेयः सर्वैस्तेगजहादुरः ॥ ९८ ॥

सर्वेऽप्यपूज्यन्त परं गुरुत्व-
प्रयुक्तपूजास्ततमेकमापुः ॥
देशान्तरेभ्यो धनिकैः प्रणीता
आपो यथा सागरमत्युदारम् ॥ ९९ ॥

समृद्धिमेतस्य न धीरमल्लः
सेहे जगादेत्यवरङ्गजेवम् ॥
त्वं सार्वभौमोऽसि न चातिशेपे
द्रव्यागमं तेजवहादुरस्य ॥ १०० ॥

आहूय तं ब्रूहि दिगन्तरेषु
शिष्यात् इतो लुण्ठसि कुण्ठशक्ते ॥
आरयायसे यत्र नतयो बलेन
गुरुः समस्तेषु जनेषु भोगिन् ॥ १०१ ॥

स कां दर्शयिता सिद्धिं विपयास्वादलम्पटः ॥
धनं गृहाण तं बध्वा शास्ता पाखण्डिनां नृपः ॥ १०२ ॥

आह्वयमेतं प्रणिधाय दूतान्
म्लेच्छाधिपस्तत्र स तैर्न लब्धः ॥

गतोऽत्रसञ्जङ्गलदेश एव
बहूनि वर्षाणि समं स्वर्कार्यैः ॥१०३॥

तत्रापि चारैरधिगम्य सेनां
निनाय नेतुं यवनाधिराजः ॥

स तीर्थयात्रामधिकृत्य यात-
स्तीर्थान्यटित्वाथ जगाम काशीम् ॥१०४॥

गतस्तुतः पाटलिपुत्रमत्र
पुत्रोऽस्य जातः सुदिने सुलग्ने ॥

गोविन्दसिद्धो जनका जगाद
भावी सुतां नानकवन्महात्मा ॥१०५॥

म्लेच्छक्षयं तूर्णमयं विधाता
धाता पताकां गुरुनानकस्य ॥

विहाय तं पाटलिपुत्र एव
वकालकं तेगवहादुरोऽगात् ॥१०६॥

अवरङ्गजेवनृपतेः पृतना
तमुपानिनाय धृतमेकपदे ॥

अथ चारके नियमितं नृपति-
र्वत चोरवच्चिरमरक्षदमुम् ॥१०७॥

अमृत दूतवदना जगतीगुरुस्त्वं
सिद्धिं प्रदर्शयति यां तपसोपलब्धाम् ॥

नो चेदुपेहि यवनस्य गतं ततं यद्
लोके महम्मदमुखात् स्वयमीदरेण ॥१०८॥

मितिरामममात्यं स प्राहिणोन्पसन्निधौ ॥

उवाच गच्छ वक्तव्यं यत्ते स्फुरति मानसे ॥१०९॥

स गत्वा निजगादेदं न नीचो यवनात्परः ॥
 श्वासेषु संचरत्स्वार्यः कथं यवनतामियात् ॥११०॥
 कलेः सहायेन महंमदेन
 कृता यथेच्छाचरणाजना यत् ॥
 तदेव युष्माकमतीवरम्यं
 मतं त्वं धिग्भुवि पामराणाम् ॥१११॥
 न च मूढतमोस्माकं त्वाद्दशमसर्तां पुरः ॥
 ऐन्द्रजालिकवत्कर्तुं कौतुकैककदर्धनाम् ॥११२॥
 कर्कशानीदृशान्याह सस्मभूरीणि भूमृते ॥
 न विभ्यति नृशंसेभ्यो जना ये जीवनिःस्पृहाः ॥११३॥
 आर्याणां धर्महन्ता स प्रकृत्या दारुणो नृपः ॥
 आरया मारयाभास मितिरायं विपाट्यन् ॥११४॥
 कारागारे रक्षितोऽस्याद् गुरुव
 म्लेच्छेशोऽगाद्दक्षिणास्यै दिशे च ॥
 मार्गे दुष्टैः द्युचितो नेतुमेनं
 क्रूरान् दूतान् प्रैपयद् दुर्निवारान् ॥११५॥
 अथ पाटलिपुत्रस्थं पुत्रमुद्दिश्य पत्रिकाम् ॥
 लिलेख सर्वं विज्ञाय त्यागीतेगवहादुरः ॥११६॥
 गीता न गोविन्दगुणा वृथैव
 जतुर्गतं संप्रति चेतयस्व ॥
 चेतो मुकुन्दं मज सर्वकालं
 भीतः क्वचिन्नोज्झति^१ वारि यद्गत् ॥११७॥

१. वीतुरैकदर्धं-४० ।

२. चेतयस्वम्-४० ।

३. नोविमत्-४० ।

बलं विगलितं सर्वं विहितं बन्धनं दृढम् ॥
 ग्राहग्रस्तगजस्येव साम्प्रतं शरणं हरिः ॥११८॥
 सखायो विगताः सर्वे सार्धोपार्यः कृतस्तु यैः ॥
 अस्यां विपदि नाथो मे रघुनाथो न चेतः ॥११९॥
 पठित्वा पत्रमलिखत् पित्रे पाटलिपुरतः ॥
 गोविन्दसिंहः सुकृती परलोकं यियासवे ॥१२०॥
 बलं ते विपुलं सिद्धं बन्धनं निघ्नं गतम् ॥
 उपाया निरपायास्ते सहायास्त्वादृशाः पितः ॥१२१॥
 यशो न नश्वरं क्वपि साधूनां धवलं भुवि ॥
 गुरुगोविन्दविजयस्तन्मन्त्रजपसम्भवः ॥१२२॥
 वाचयित्वा पुत्रपत्रमूचे तेगवहादुरः ॥
 शिष्या सर्वेऽपि गोविन्दसिंहं भज ततो गुरुम् ॥१२३॥
 नानकेन गुरुणा गरीयसा
 वानराय किल राज्यमर्पितम् ॥
 नाशयामि यवनानहं न तत्
 स्वं शिरस्तु विसृजामि सिद्धये ॥१२४॥
 कारागारे कोऽपि राजा निवद्ध-
 स्तं चाहृतं सद्रजिष्णुर्जगाद ॥
 सङ्गेन त्वं छिन्धि तूर्णं शिरो मे
 तेन प्रोक्तं पापं मे तन्न कुर्याम् ॥१२५॥
 श्रीकृष्ण इव यार्याय तस्मै ध्यानमुपादिशत् ॥
 गुरुस्त्वतः सुसङ्गेन शिरश्छिद्येद् भूपतिः ॥१२६॥
 और्ध्वदैहिकमेतस्य चकार विधिम् स च ॥
 आनेतुमागता दत्तास्ततो यवनभूपतिः ॥१२७॥

अदृष्ट्वा रक्षिणोऽपृच्छन् क्व स तेगग्रहादुरः ॥
तैरुक्तं तव हिर्यातः किमन्तरभवत्स तु ॥१२८॥

द्वित्रैः शिष्यैर्निर्गदितं परलोकं गुरुर्गतः ॥
गोविन्दसिंहः श्रुत्वेमां वार्तामातो रुदद्भृशम् ॥१२९॥

जगाद चेदं नो शिष्या द्वित्रा पित्रा समं मृताः ॥
अधुनालक्षशिरसां पाते राज्यमिदं भवेत् ॥१३०॥

दशमारिष्यंश्चेच्छिष्या जनकेन समं मम ॥
अभविष्यदसंदेहं नानकस्यैव डिडिमः ॥१३१॥

पुरे स्थितः पाटलिपुत्रसंज्ञके
चत्वारि वर्षाणि जनेन सत्कृतः ॥
गोविन्दसिंहो निजगाद मातरं
स्वमेव देशं जननि व्रजाम्यतः ॥१३२॥

तयेदमुक्तमृत तत्र न व्रज
क्लेशान् बहून् म्लेच्छकृतां न भुज्महि ॥
सुखं स्थिताः पाटलिपुत्रपत्तने
वसेऽत्र देशे कुजनैरुपद्रुते ॥१३३॥

गोविन्दस्तत एतदुक्त्वा
नायं हि देशः कुहकैर्निपेवितः ॥
अतो वयामोऽभिजनं निजं जनं
विलोकयामः सरलत्वभूषणम् ॥१३४॥

नानकमतामुपेतः
पाटलिपुत्रं विहाय सकुडुम्बः ॥
कीर्तिपुरं न गतो भूद्
माखो चालं च निःशङ्कः ॥१३५॥

गिरेरघस्तान्नगरीमानन्दपुरनामिकाम् ॥
 निवेश्य स चिरं तस्थौ तत्रैव स्वजनैर्घृतः ॥१३६॥
 शिरः केनचिदानीतं शिष्येण स्वपितुः पुरा ॥
 स्थापयित्वा स कृतवाँस्तत्रैवायतन महत् ॥१३७॥
 शिष्यानाहूय सकलानैरुदैवं गुरुर्जगौ ॥
 अधुना परिशिष्ट मे धरनिर्यातनं पितुः ॥१३८॥
 शिष्यैरुक्तं वय सर्वे सज्जा सज्जनसत्तम ॥
 सर्पा इव प्रयास्यामो यवनान् यवनानिव ॥१३९॥
 गुरुर्विप्रान् समाहूय मन्त्रशास्त्रविदः शुचीन् ॥
 चक्रे देव्या पुरश्चर्या पञ्चवर्षाणि दारुणम् ॥१४०॥
 होमे समाप्ते निरगान् कुण्डादुद्दण्डचण्डिका ॥
 सख्ना तडिदुद्योता होतारो मूर्च्छितास्ततः ॥१४१॥
 गोविन्दसिंहो नैवेद्यं ददौ देवी जगाद तम् ॥
 खड्ग गृहाण ता या च या च ते कामना भवेत् ॥१४२॥
 वक्तुं न शक्तो नयने निमीलिते
 गोविन्दसिंहो निपसाद भूतले ॥
 देवी ततोऽन्तर्विममाय भूसुरा
 गोविन्दसिंहोऽपि विमोहतां गतः ॥१४३॥
 निर्वाप्य होमदहनं पयसा गुरुस्तु
 भस्मानि कुण्डनिचितानि समुद्धार ॥
 रङ्गो द्विधा उदगादथ कुण्डमध्यान्
 तत्क्षालनो द्रवजलं च ददौ स्वकेभ्यः ॥१४४॥
 यैर्यैस्तज्जलमापीतं ते सिंहादतिविश्रुताः ॥
 नीलवस्त्राः केशधराः सिंहदर्पास्तरन्विनः ॥१४५॥

यवनेषु निसर्गनिर्दया
द्विजगोरक्षणदक्षिणाश्च ते ॥
बलिनः क्षितचक्रधारिणो
धरणीं स्वामभिमेनिरेखिलाम् ॥१४६॥

अवरङ्गजेवनृपतिर्निगम्य
तद्गुरुभाजुहाव निजदूतवक्रतः ॥
स लिलेख दुर्जन कथं पितृद्रुहः
पतितस्य तेऽन्तिकमहं व्रजानि रे ॥१४७॥

क्रुद्धेन तेन पृतनाः ! प्रहिता महोश्रा
युद्धं बभूव तुमुलं गुरुवाहिनीभिः ॥
सेना पलायत ह्य यवनस्य भीता
भूयः समागतवती वत भूतनाथ ॥१४८॥

जुञ्जारसिंहो रणजित्सिंहः सिंहपराक्रमः ॥
फतेसिंहोऽस्य पुत्रोऽभूज्जोरावरसिंहनामकः ॥१४९॥

जुञ्जारसिंहं रणजित्सिंहं गुरुरभाषत ॥
समराय युवां यातं घातं च कुरुतं द्विषाम् ॥१५०॥

सिंहैः सह गतौ योद्धुं तौ मित्रावरुणाविव ॥
दिनाद्धेनाहृतान् शत्रून् दैत्यानिव महाबलान् ॥१५१॥

विजित्य गृहमायातौ पितरं तौ प्रणेमतुः ॥
तेनोक्तं कथमायातौ पुनर्यातं हरन् रिपून् ॥१५२॥

पुनर्गतौ तौ यवनाननेकान् विनिहत्य च ॥
अपरावर्तिनौ वीरव्रतेन स्वर्गमायतुः ॥१५३॥

गोविन्दसिंहमात्रा

श्रुतमुक्तं हा ! हतौ पौत्रौ ॥

प्रहितौ त्वयैव योद्धुं
पुत्रस्नेहं परित्यज्य ॥१५४॥

कोगनमुत्थाप्य वदामि कुर्यां
न छन्न मे संनिधिमात्रजत्वम् ॥
आकारयिष्यन्निति सार्वभौमो
गोविन्दसिंहः प्रजिघाय पत्रम् ॥१५५॥

मात्रा च शिष्यैरखिलैस्तदाक्त
युक्तो विरोधो न महीश्वरेण ॥
संघे हि गत्वा शपथेन यस्मा-
द्भवन्वमाकारयति क्षितीशः ॥१५६॥

गोविन्दसिंहोऽभिदधौ शतद्रौ
घनानि मे प्रक्षिपतोऽखिलानि ॥
उपानहोऽत्यन्तपुरातनीश्च
वीराणि पेट्रीषु च निक्षिपध्वम् ॥१५७॥

द्वादशसहस्रमगमन्
मञ्जूषाः धृतिः पुरतः ॥
जननी सुतौ च सैन्यं
शिष्याः पथाञ्जगामायम् ॥१५८॥

मार्गे कुतश्चिद्यवनस्य सेना
ममागता तस्य हृत्पुष्ट सर्पम् ॥
वद्धाश्च सर्पे नगरे सरिन्दे
माता मृता वञ्चकणं निगीर्य ॥१५९॥

जोरावरसिंहनामानं फतेसिंहं च तत्सुतम् ॥
बद्ध्वाऽवरङ्गजेनस्य म्लेच्छाः संनिधिमानयन् ॥१६०॥

वनं गतौ दाशरथी इवाम्
 कान्तौ नितान्तं स निरीक्ष्य भूयः ॥
 उवाच बाला च परा धृता मे
 न तेन पार्श्वं पितुरेव याताम् ॥१६१॥
 तत्र स्थितः क्षत्रिय एवमूचे
 बालाविमौ व्यालाशिगू इवोग्रौ ॥
 घरापतेः कारयितुं प्रणामं
 नृपोऽवदन्मानगतं कुमारौ ॥१६२॥
 ताम्यामुक्तं नमावो न म्लेच्छं किन्त्वादिपूरुषम् ॥
 सरिन्दे नगरे कुड्ये नृपस्तौ प्रत्यवापयत् ॥१६३॥
 अगमद्यावनी^२ सेना गुरुं हन्तुमतः परम् ॥
 पलायन्तोऽखिलाः सिंहाश्वत्वारिण्यत्सती तदा ॥१६४॥
 युद्धं कुर्वन्नपयया गुरुरल्पबलः शनैः ॥
 आससाद महोदग्रा सेनाघर्तुमनाथ तम् ॥१६५॥
 शुष्कां नदीं गुरुरुवाच ममापयाताः
 सर्वे सहाया सुहृदो यदि साम्प्रतं मे ॥
 साहायकुंडकुरनदी परिपूरिताभू-
 म्लेच्छस्य सैन्यमवरुद्धगृवास तीरे ॥१६६॥
 सहायशरदित्वेषा रूपायते साम्प्रतं च सा ॥
 वर्षास्त्रिव तरङ्गानापूर्यते सकलैर्जनैः ॥१६७॥
 गुरुः पर्वतमारूढः पर्वतीयैः परिच्छदः ॥
 यवनैर्लुण्ठितश्चास्य न धनं काप्यदृश्यत ॥१६८॥

१. पुता-स० ।

२. द्यवनी-स० ।

द्वाविंशतिरवारुन्धन् सामन्ताः पर्वते च तम् ॥
 श्रीकृष्णामिव गोमन्ते जरासन्धानुयायिनः ॥१६९॥
 अष्टादशसहस्राणि सैन्ये यस्याभवन् द्विपाः ॥
 समागम्याथ तं हन्तुं गन्तुं तं चकमे गिरिम् ॥१७०॥
 गोविन्दसिंहस्य शरो विभेद
 क्रोशद्वये लक्ष्यमलक्ष्यमाणम् ॥
 अथार्धचन्द्रेण स वीक्ष्य दूरा-
 चकर्त सामन्तशिरः शरेण ॥१७१॥
 अन्यस्याभिमुखं यातुः शरेण स शिरोऽच्छिनत् ॥
 निहताः सप्त सामन्ता गुरुणा सप्तभिः शरैः ॥१७२॥
 पयस्तान् पाययामास रात्रौ शिष्यान् पिपासितान् ॥
 धैर्यं दत्त्वा गुरुर्देवीं घ्यात्वेदं निजगाद च ॥१७३॥
 त्वामग्न्य सर्वांमरान्विहाय
 समाश्रितोऽहं कृतभूरिभावः ॥
 विपद्गतं मां त्वमुपेक्षसे चेद्
 वदस्व मातः कतमा गतिर्मे ॥१७४॥
 सप्तसिंहान्समादाय मध्येसेनं गुरुर्गतः ॥
 गोविन्दसिंहो ब्रजतीत्यवदत् कोऽपि पामरः ॥१७५॥
 तस्मै स्वहस्तवलयं ददौ मणिगणोज्वलम् ॥
 पुनस्तथैव वदते द्वितीयं वलयं ददौ ॥१७६॥
 तथैव तारमवदत् पामरो ढामरो गुरुः ॥
 क्रोधेन खड्गमादाय तं विधाय द्विधा गतः ॥१७७॥
 सेना पर्वतमारूढा गूढाः सिंहाः स्थितास्तु ये ॥
 देवा इव प्रयस्त्रिंशन् ते निहत्य बहून् मृताः ॥१७८॥

बहिर्यवनसेनाया यातो ज्ञातो न केनचित् ॥
 गुरुस्तं कालिका देवी प्रत्यक्षं स्वमदर्शयत् ॥१७९॥
 अथ म्लेच्छस्य सेनायो काली व्यालीमतस्फुरम् ॥
 अन्यान्यं युध्यमानास्ते रात्रावल्पेऽवशेषिताः ॥१८०॥
 प्रातर्गोविन्दसिंहस्तु दृष्टो यवनयोद्भृमिः ॥
 चमकोरामिधे दुर्गे स्थितः पश्यन्न मंत्रमम् ॥१८१॥
 तत्सर्वं सार्वभौमाय तदीया लिलिखुस्तदा ॥
 पुनरन्या महासेना तेनाजसा समागमत् ॥१८२॥
 चमकोरदुर्गमरुधन् योद्ध्युं क्रुद्धा महाम्लेच्छाः ॥
 द्वौ सिंहौ द्वौ म्लेच्छौ निजौ गृहीत्वा गुरुर्निरगान् ॥१८३॥
 नीलवस्त्रः कुन्तकरो गाहमान. सवाहिनी ॥
 पृष्टो जनैरपूर्वेण तेजसा शङ्कितैस्ततः ॥१८४॥
 म्लेच्छाववदतामेप यवनानां गुरुर्महान् ॥
 उच्चेस्तिष्ठति शिष्याणां भ्रामयस्यजिघृक्षया ॥१८५॥
 गोविन्दसिंहो ब्रजतीति पामरो
 जगाद तस्मै वलयं ददौ गुरुः ॥
 पुनस्तथैव प्रवदन्तमाश्रुतं
 निहत्य खड्गेन मुनि न्यपातयत् ॥१८६॥
 आदत्तां वलये म्लेच्छौ गुरुः सेनामलंघत ॥
 अन्विच्छन्तो गुरुं पञ्च सिंहाः पश्चादधागमन् ॥१८७॥
 ज्ञातास्ते यवनैर्युद्धमुद्धारंश्चक्रुद्धताः ॥
 अलमत रिपून् हत्वा स्वर्गस्त्री' परिरम्भणम् ॥१८८॥

1. श्लो० १८० त १६० पर्यन्तं गुरोर्गोरिमाणमावेदयति कविः ।

2. स्वर्गस्त्रीपरिरम्भणमलमत = स्वर्गं गत ।

मार्गं रुध्वापरा सेना निविधा तां गतो गुरुः ॥
 सेनापतिरपृच्छन्तं म्लेच्छाववदतामिदम् ॥१८९॥
 उच्यथो नो गुरुरयं तेनोक्तं भोक्तुमर्हति ॥
 भोज्यं मत्संनिधौ सिद्ध म्लेच्छाववदतां ततः ॥१९०॥
 नायं किञ्चिद् दिवा भुङ्क्ते भगवद्भजने रतः ॥
 लवङ्गमेकमश्नाति यामिन्यां सततं यमी ॥१९१॥
 पुनर्जगाद सेनेशो मम कौतूहल महत् ॥
 गुरुर्धनुःशरौ घत्ते कथं क्षिपति सायकम् ॥१९२॥
 गुरुणा गुणमारोप्य क्षिप्तस्तत्र शिलीघुरतः ॥
 क्रोशे निपतितो गत्वा स चित्रित इदं जगौ ॥१९३॥
 कृपां विधाय महतीं गुरुस्तपतु^१ भेऽन्तिके ॥
 म्लेच्छाम्यामुदितं याति भृगयार्थं वनेऽधुना ॥१९४॥
 रात्रावागत्य भक्तस्य तव स्थास्यति सन्निधौ ॥
 गते गोविन्दसिंहेऽथ सेनापतिरभाषत ॥१९५॥
 नूनं गोविन्दसिंहोऽथ च्युतः करतलान्मम ॥
 वनं प्रयातु पृतना मदीया तं नियच्छतु ॥१९६॥
 ब्राह्मण्या भवने गत्वा गुरुर्मोजनमाचरत् ।
 सप्तसिंहाः समागच्छन् कुतश्चित् तं मदोद्धताः^२ ॥१९७॥
 सप्तसिंहा गतां सेनां यावनीमच्छिदन् शरैः ॥
 यवना भवनापैव हतशेषाः पलायिताः ॥१९८॥
 गुरोः समीपमगमन् सिंहा विजयशोभिनः ॥
 वरं वृणुत भद्रं वो गुरुस्तानित्यभाषत ॥१९९॥

१. तपतु-त० ।

२. अशोद्धताः-स० ।

त ऊचुस्ते दयास्मासु भवच्चरणसेवनम् ॥
 इदं वरद्वयं देयमलमन्यैर्वैरैर्गुरो ॥२००॥
 शिष्यैरुपेतो बहुमिर्यवनात् विनिपात्य सः ॥
 जगाम जङ्गले देशे निवासमकरोच्चिरम् ॥२०१॥
 पुत्रौ निवेशितौ कुड्ये श्रुत्वा तत्र शुशोच सः ॥
 वैरनिर्यातनायालं द्वारकादासमस्मरन् ॥२०२॥
 अवरङ्गजेवनृपतिः समरं
 सुचिरस्य दक्षिणादि दिश्यतनोत् ॥
 विलिलेख तत्र किल पद्ममयं
 परिभाषणं च यवनस्य गिरा ॥२०३॥
 भक्तिं गुरोर्वद्दु ब्रह्मादुरशाहनामा
 चक्रे ततो गुरुरगात् तमिदं जगाद् ॥
 त्वां सार्वभौममधुना कलयामि सौम्य
 क्रूरस्य तस्य विगमो मनसामधेष्टः ॥२०४॥
 ततोऽवरङ्गजेवस्य मृत्तिपत्रमृपागमत् ॥
 सार्वभौमत्वमगमद् ब्रह्मादुरशाहनामकः ॥२०५॥
 इन्द्रप्रस्ये चिरं तस्यो सार्वभौमेन सेवितः ॥
 मथुरामथ तेनैव सममेप समागमत् ॥२०६॥
 वर्षं स्थितस्तमामन्त्र्य दक्षिणां दिग्मागमत् ॥
 गुरुर्नर्गिपुत्रप्रान्ते द्वारकादाससंनिधौ ॥२०७॥
 स वैष्णवः सार्धशतद्वयीसमा-
 वयाः समासादितमन्त्रसाधनः ॥
 अभूत् समग्रेण जनेन वन्दितो
 गुरुस्तु तस्यासन आस्त निर्भयः ॥२०८॥

अन्तस्सितेन तेनेदं श्रुत्वा वीरा विसर्जिताः ।
चत्वारस्तं समुद्धुचुं वक्तुं किञ्चिन्न तेऽशकन् ॥२०९॥

गुरोर्गुरुत्वं विज्ञाय स्वयमेव विनिर्गतः ।
पप्रच्छ कस्त्वं भवसि द्वारकादासवैष्णवः ॥२१०॥

अहं नानकसाहीयस्त्वं पुनः कीर्त्तिसि सन्मते ।
इत्युक्ते तेन तेनोक्तमहं नानकवन्दकः ॥२११॥

यदि नानकसाहस्य वन्दकस्त्वं तदा मम ।
शिष्यो भवेति तेनोक्तः शिष्यत्वां स उपागतः ॥२१२॥

केशान् दधार शस्त्राणि गुरुदत्तानि वन्दकः ।
सिंहस्य तस्य शस्त्राणि सिंहा द्रोहादचूचुरन् ॥२१३॥

मूलमुत्पाटयिष्यामि सिंहानामिति सोऽब्रुवत् ।
कुचे गुरुः कुरु दयां सिंहेषु न रूपं ब्रज २१४॥

पञ्च वाणान् गुरुरदात् तथापि तममापत् ।
सिंहान्न स्वापयिष्यामि महामत्सरिणः खलान् ॥२१५॥

गोविन्दसिंहो निजगाद दौष्ट्यं
कर्त्तासि चेत् पञ्जरबन्ध एव ।

विशीर्णमांसो मरणं गमिष्य-
स्पवेहि मे वन्दकत्वाचमेताम् ॥२१६॥

गुरुस्तदामापत् कान्हसिंहं
विनोदसिंहं रणदुर्निवारम् ।

पार्तं युवामस्य सहायभूतौ
देशानयं जेष्यति शत्रुहन्ता ॥२१७॥

वन्दकः सिंहसैन्येन बाहीरानगमच्छली ।
म्लेच्छांस्तद्वरधिणो हत्वा तानकार्पादयात्मसात् ॥२१८॥

पन्थाः प्रवर्तितः स्वीयो विवाहः कौतुकात् वृतः ।
 पर्वतीयै रणे बद्धः पञ्जरे निघनं गतः ॥२१९॥
 दक्षिणस्थामविचलं दिशि चक्रे गुरोः पुरम् ।
 अदीव्यदक्षैस्तत्रस्यः नम स्लेच्छेन केनचित् ॥२२०॥
 प्रत्यहं चेदमवदद् वेरनिर्यातनं पितुः ।
 न करोति सुतो यस्तु तस्यास्तु धीवनं सुखे ॥२२१॥
 श्रुत्वा चिरेण यवनो जननीमपृच्छद्
 तातः कथं मम मृतो वद सत्यमेव ।
 गोविन्दमिहशरताडित एव मृत्युं
 तातो गतस्तव तथेति तदाभ्यघायि ॥२२२॥
 अन्येद्युस्सैर्दोष्यन् स श्रुत्वा त्रिस्तां गिरं पुनः ।
 असिधेनुकया दुर्धौ तीक्ष्णया त्रिस्तमभ्यहन् ॥२२३॥
 असिपुत्रीं करात् तस्य हत्वा तमनयद् गुरुः ।
 नृसिंहेनामियुक्तस्य हिरण्यकशिपोर्देशाम् ॥२२४॥
 गुरोर्ब्रणः शून्यचैद्यैः स्पृतश्चाप्युपगोहितः ।
 नातिपाति जनः किन्तु विधेर्विलसितं क्वचिद् ॥२२५॥
 ददौ गोविन्दसिंहाय शिल्पी कञ्चन कार्मुके ।
 तदाऋषणतस्तस्य ब्रणः पुनरभिद्यत ॥२२६॥
 परलोकाय गन्तास्मि पूर्णोऽहं दश चर्मसु ।
 गोविन्दसिंह इत्युचे परब्रह्मैकताङ्गतः ॥२२७॥
 नन्दलालस्तदापृच्छत् कोऽस्माकमधुना गुरुः ।
 कं नमेम च पश्येम कस्मै वार्ता वदेम च ॥२२८॥
 ऊचे गुरस्तु युष्माकं प्रन्य एव गुरुर्मतः ।
 तं नमेत च पश्येत तस्मै वार्ता वदेत च ॥२२९॥

सप्तखारीमितं चारु चन्दनं च समानय ।
आलिप्य भूमिं सतिलैः कुशैरास्तरणं कुरु ॥२३०॥

स्नातो गुरुस्तीर्थजलैः प्रसन्नैः
शस्त्राणि सर्वाणि ततो निवर्ष्य ।

शतं तथाष्टौ ऋषिका दधानः
प्राणानगुञ्जत् कुशसंस्तरस्य ॥२३१॥

आरोप्य चन्दनमयीं चितां दग्धो विधानतः ।
शिष्यान् विपण्णानागत्य यवनीपतिरुक्तवान् ॥२३२॥

को युष्माकं मृतो यस्मै मिहाः पश्चात्तपन्त्यमी ।
गोविन्दसिंहसंसिद्ध इति तैः प्रतिभाषितम् ॥२३३॥

पञ्चविंशत्यश्ववारैः सह जात्यधुनैव सः ।
शस्त्रधारीह पारुट इति तेनोदितं पुनः ॥२३४॥

अस्ति सञ्चयनं कर्तुं चिन्वन्तस्तस्य वन्धवः ।
दाहस्थानेन शस्त्राणि न चास्थीन्युपलेभिरे ॥२३५॥

विजयते विधिशङ्करसेवितः
सकलमङ्गलमूलमनुक्षणम् ।

कलयतां हृदि वाचि दृशोः सता
स्मितमुखाम्बुरुहः कमलापतिः ॥२३६॥

एषा कथा निगदिता जगदीश्वरस्य
मक्त्या तपोभिरपि शक्तिमताममीषाम् ।

तां ये निशम्य सुधियो शृदमाप्नुवन्ति
तेषां हरिर्हरति सर्वशुभेतराणि ॥२३७॥

श्रीनानकस्य चरितं भरितं जगतीतले ।
फात्स्न्येन कथयेत् तस्मात् सङ्क्षेपादिदमीरितम् ॥२३८॥

सर्वेषां श्रवणसुखावहा कथेयं
 श्रोतव्या सुतसुकृतार्थदानदक्षा ।
 ये भक्तिं विदधति नानकेन केन
 ते श्रुत्वा सुखमाखिलं सदा लभन्ताम् ॥२३९॥

अध्यात्मवादरसिकैरुपसेवनीया
 नाना-कथा श्रवणतत्परमानसैश्च ।
 जिज्ञासुभिः कलियुगे किल विष्णुमक्ता-
 नैषा परैश्च गतमत्सरतामुपेतैः ॥२४०॥

मूलाद्भानतमिस्रं तापत्रितयं निराकुर्वन् ।
 सेव्यः सुजनचक्रौरैर्नानकचन्द्रोदयो जयति ॥२४१॥

कथिता कविदेवराजनाम्ना
 विमलकथा सुधिया च नानकीया ।
 तदनु वदनुजात्मजेन तुष्टया
 परितः शोधितखण्डिता व्यघायि ॥२४२॥

इति श्रीशाण्डिल्यब्रह्मशास्त्रं सत्रिपाठिरघुपतिशर्मतनूजदेवराजशर्मनिर्मिते
 नानकचन्द्रोदयेऽङ्गदादिकथासामेकविंशः प्रस्तावः ।

समाप्तश्चायं ग्रन्थः ।

शुभं भूयात् लेखकपाठकयोः ।

श्लोकानुक्रमणी

अ		अज्ञातपक्षा' शिशवो	६।१२७
अकारयत्सस्तरमात्मभृत्यै	१६।६५	अजित' पपात पदयोः	१८।७२
अक्रुतोमयोऽपि हरिराम	२०।१३४	अजितः प्रणम्य तमिद	१७।१२३
अकृष्टपत्न्य भवतीह	६।१२६	अजितस्य मते स्थित	५।१५१
अक्लीबवादिनो धीराः	१४।३२३	अजितेन डिण्डिमरवेण	५१३२
अक्षय्य मुकृत ददाति	१२।४६	अजितेन तत्र शतशो०	५।१०७
अखण्डखण्डपरशोः	२।१६	अजितेन हितेन हस्तिनोऽध्वान्	५।१५५
अखण्डचैतन्यमिद समग्र	७।३१	अजितो मूलचन्द्रश्च	५।१२६
अखण्डितं राज्यमदाद्	२१।६	अज्ञानजातस्य भवामयस्य	१।६६
अगमत्यानी सेना	२१।१६४	अज्ञानादेय सशरः	१२।५२
अगम्यामगम्य स्त्रिय वा	१४।२८६	अटनो घटकश्चैव	६।३९
अग्रियंया जाह्वयश्च	१६।८६	अतल वतलं चैव	१४।२५५
अग्नीषोममयो नाडी	१०।१२२	अतिगिर्विमुखो न	१४।३३०
अग्नीषोमावनिनियतनी	१०।६०	अतिथीन् गृहागतान्य.	१४।३०२
अग्न्यकृतंतेऽयुतयोऽग्ने	१४।२८३	अतिप्रवीणोऽरिखलेऽकाना	४।१०६
अग्न्यान्नानकः स्मित्वा	६।८५	अतिवाहितवानर्यं जनः	१६।१६१
अङ्गे तस्या' समागत्य	२१।७७	अतिसूक्ष्मतरं वस्त्रम्	१८।१४२
अङ्गद कृहक त्यक्त्वा	२०।६	अतीतानागतशानात्	१९।२१६
अङ्गद चन्द्रकेतुं च	१५।१५८	अतो विशेषो मम नामि०	१८।१३१
अङ्गदः पटुरसि स्थित	२।८६	अश्रान्तरे कौशिकमागतम्	१५।७६
अङ्गदस्तु परिहीणमाश्रम	१।६६	अश्रान्तरे भ्रमविकासि०	९।४९
अङ्गदो द्विविधो मेन्द्रो	१५।१३३	अत्रैव किं मरिष्यामोति	१६।१०
अङ्गिरा पार्ष्णीशस्य	१५।३७	अथ कालमुपागत गृहा०	४।३७
अचलवटाले भावी	१६।४०	अथ तमहमवादिथ	३।१६
अचेनन चेतनसम्प्रमुक्त	१२।१५	अथ देवराजकविना	२०।५
अजगर इव कश्चिन्	१७।७८	अथ नानक उत्तवान्	७।११६
अजगरमवलोक्यासकार	२०।१२८	अथ नानकस्य निरुपादि	५।१६
अजगरमिव तदनुद्रेदोयः	१५।८४	अथ पाटङ्गिपुत्रस्य	२१।११६
अजगयापि त्रिमुक्तानस्य	१३।१०	अथ प्रास्ये य न मान्छिन्नुः	२।६२
अजराजतभिक्ते	११।७५	अथ मङ्गलनायनुक्तवान्	१२।२८

अथ मूलचन्द्र उपगम्य	५११०८	अनन्यभावेन स चिन्तनीयो	१६११००
अथ म्लेच्छस्य सेनाया	२१११८०	अनर्गलौदार्यगुणः प्रसद्य	५११४५
अथ लाटेन गदित	१७१६९	अनाग्रहस्तस्य निजे शरीरे	४१२६
अथ होवाच गोरसः	१२१२८	अनादिवासनावेशात्	१८६३
अथागतः क्रीर्तिपुरस्य	२११६५	अनाथविद्याकृतजीवभावो	१०१४८
अथागमन्मन्त्रविद०	६१८०	अनापदित्यनेद्वेद	१४१२८४
अथाचक्षे विनयेन	२११२१	अनिच्छतापि तद्वाक्य	१८१६४
अथादरादादरमाननामा	१८१६३	अनिच्छतोरपि तयो०	५११४७
अथायमूचे यवना	१०१४१	अनित्यमेतत्कलयस्व नित्य	१८१८७
अपारावाज्यभागौ च	५१११६	अनिर्वाच्यानादिः	१४७
अथावदत् क्रोऽपि	३०१४३	अनीतिरेग यवनस्य	६१९४
अथावदन्नानक एतदेवं	४११४	अनुच एव धितिपाल०	५१३८
अथैकदा नानकरारिकाह्सी	११६८	अनुचपूर्वं किमिदं ब्रवीषि ?	१५१११
अथोर्मिनाथो यतिनम्	१२१४५	अनुदत्तत्त्व वैराग्य	१७८३
अदृष्टपूर्वं स मणि	८१४५	अनुनेतुमतोऽनुगम्यते	२०१३२
अदृष्टपूर्वागत रागरोपो	१७११९	अनुवदति तदुक्तिं मर्दने	८१४१
अदृष्टा रक्षिणोऽपृच्छत्	२११२२	अनुशोचति नानक	६१६
अद्भुतानि कुसुमानि	५१८२	अनूपे वने निर्जने गच्छता	८१२६
अथ श्वो वा रतिर्भावो	१६१४४	अनेकजन्मना वार्ता	७१२०
अद्वैते स्थैर्यमायाते	१४१४७	अनेकजन्मसत्सिद्धस्ततो	१११०९
अथःशिराणा जलवाहिनीना	१०११०४	अनेकजन्मार्जितपुण्य०	६१४१
अथरक ! मुखितोऽसीत्या०	८१४६	अनेकवर्णोज्ज्वलसन्नशोभा	२१२
अथरकस्य पदे पत नानक	८१६२	अनेकधूर्वाहकनीयमान०	५१६०
अथरकेण तदीचमय	८१५४	अनेन मिथ्यावादेन	९१२४
अथस्ततः शोणितफेनजन्मा	१०११०३	अनेन वेपेग विशेष सौम्य	१६१९५
अधिगतः शिविका स	५१४६	अन्तः सन्तापबहुलः	१८१४१
अधिगत्य यतीशस्य	१९१५२	अन्तर्हित्वसति को ? नुदति त्रिमासु	११८
अधीत्य यच्छकटमपूरिपुस्तकै	१६१६७	अन्तर्वाणिगणा वदन्ति०	१७०
अधुना त्व समापत्त्व	७११०६	अन्तर्हितो मेघनाद	१५१३९
अधोनुर्यं पङ्कजवन्	१०११०२	अन्तस्त्रितेन तेनेदं	२११०६
अध्यात्मवादबहुलाः	७१४३	अन्तैवास्मिन्पुपाध्यायः	६१८
अध्यात्मवादरसिकैः	२११२४०	अन्त्येनैके प्रतिव्यक्तिः	१२११३
अध्यारोपापवादौ ध्रुतिपु	१८२	अन्ध तदैवमनुमाय	६१६६
अनन्तमिष कौण्डिन्यस्तं	७१५६	अन्धावटे कुसूले	१४१०१
अनन्यमक्त्या भवमोचनस्य	१८१	अत्र पुष्पत्वमापज	२११३२

अन्य पुनः सैन्यवति	२१२१	अमात्यवश्यो राजेव	१८८७
अन्यतो यतिपति. सशरीरो	१९१२३६	अमी अशुभ्याः स्वकलास्तु	१८१४६
अन्यस्याभिमुञ्ज यातुः	२११७२	अमृत मासमरुनाति	१७१२३१
अन्यादृशमिवाल्क्ष्य	१६१११०	अमृततरसि बन्धो	२०१३८
अन्यूनो नानकात् त्व हि	१९१२००	अमु मृदुर्माहृशाद्भवन्तो	४१६०
अन्येगुरक्षैर्दीव्यन्	२११२२३	अमु सभायामवररुजेषो	२११४५
अन्येगुरागत्य गुरोः पुरोऽथौ	१८१९४	अमूर्तिगः पूर्णमूर्ति०	२१७०
अन्येगुराराममुपेत्य	२११९८	अय मिमग्निं प्रकटोऽग्नि	११३२
अन्येगुरालोकि तत. समुद्रे	१९१५४	अय किमयं भवतानुयुक्तः	१८१९२
अन्येद्युक्त्यतः प्रातर्गुह.	२०११०३	अय च बल्लिगान्धारो	१६१५४
अन्येद्युस्तानि भुञ्जानो	८१९०	अयवन्स्य कुव क्रियते	१८१२७
अन्वित व्यतिरिक्त च	१३१९०	अयाचित दीयमान	१७१२२
अपत्रान्तस्ततस्त्पूर्णा	१०१८०	अयाचितव्रतधरो	८१८७
अवृष्टोऽत्रमन्येत	१४१२९७	अयि मायया किमपराद०	११७७
अपराध्यति जन्मना	१८१६५	अयुतयो जनमुक्तमहर्षते	१४१२५०
अपरोऽथब्रह्मणो वदन्ति	११८६	अयोध्यावासिन. सर्वे	१५११०९
अपानमाकुञ्च्य निरुध्य	१२१५९	अरत्नीना शतान्यष्टौ	१४१०९
अपृच्छत्तथोर्नामनी	३१६७	अराराद्रिनित्य किल	१०१३२
अपृच्छन्नृपो नानक	८११११	अरिष्टदीपास्तनयस्य	२१४४
अप्रतिग्रहशीलो यः	१४१३३३	अरुण सारथिस्तस्य	१४१२३१
अब्रूत कालो भवतो ध्यलीक०	४१४०	अरुणा नृमणाङ्गिरसा	१४१५२
अब्रूत दूतवदना जगती	२१११०९	अरुणोदा नदी याति	१४११०
अब्रूत नानकः पूषम्	१६११३०	अर्जुनो ब्रूत गोविन्द	२०१४५
अब्रूत नानकयति०	१९११०६	अर्यं यशः साधुकुटुम्ब०	६११५५
अगोधोरुक्पाटस्योदूषाटनी	१९१७९	अर्थादियस्ते मुत्तयन्ति	६११३८
अमश्याव वायुमेव	९१२१	अर्थेन हि वियुक्तस्य	३१२२
अमर्यं तय केचल पद	१९१५७	अर्थं प्रव्रजितेभ्य०	६१८८
अमिनदितुमागताद्	१५११४५	अर्थं विनाद्य यवना	१९१२३७
अमिनवपननीलकायकान्ति.	१३१३१	अलम्मत प्रतिष्ठाप्य	२०११७७
अमृत् मुरगणपुरे	३१११५	अलम्मतस्य शारैका	२०१११२
अमृतपुरा यो जनकस्य	१५१४७	अलम्मतेन गदित	२०११११
अम्यधायि जलालेन	१९१६१	अलम्मतो गुरु नत्वा	२०११०५
अम्यागतानामातिष्ये	२०११६	अलम्मतोऽप्रवादेतदिद	२०१११५
अम्यासवैराग्यमहो०	७१११९	अलौकिक सौख्यमुद्रिरन्तो	२१४३
अमरदास उवाच	२०१२५	अलौकिके वस्तानि वस्तुविद्भिः	११६२

अल्पापि वीणा महती	७।९८	अष्टादशसहस्राणि	१५।१५२
अल्पैरहोभिर्महती	३।११८	अष्टादशसहस्राणि सैन्ये	२१।१७०
अचग्रहे वृष्टिरिय	१।११२	अष्टादशाना धरणीपतीना	९।४१
अवरङ्गजेन उग्रो	२।१८	अष्टैश्वर्यविचित्रशक्ति	१२।१६२
अवरङ्गजेनृपति	२।१५७	असङ्गात्रे पितृमातृ	२।६२
अवरङ्गजेनृपतिर्निशम्य	२।११४७	असम्मत नानकधर्मणस्तत्	४।६५
अवरङ्गजेनृपति समर	२।१२०३	असशय तर्जनताडनादि	३।८७
अवरङ्गजेनृपते	२।११०७	अससृष्टो दुःसैर्मृति	१।१८१
अवरूढ शिविकाया	१।९।९३	असागरोत्थ किल रत्न०	७।७६
अवरूढ हयात् खड्गे	२०।८२	असितरोमद्यमस्फुट०	९।१११
अवरोधमिवीत्तम मृगीणा	३।११	असिपत्रवन प्रोक्तम्	१४।२७४
अवलम्ब्य दण्डमथ	२।९८	असिपुत्री करात् तस्य	२।१२२४
अवलोक्य नानकमिद	१०।८३	असीम च सुख मेऽभूद्	१६।१४५
अवसितसक्लाकौ	१९।२२६	असूर्यपश्याना कुसुम	१७।१५६
अवस्थारितये पश्यन्	१६।३६	अस्ति कश्चिज्जलालाख्यो	१९।४
अवादिप त चरणौ	८।६	अस्ति साधुर्न विरयाती	१७।९
अवादिप शीघ्रमितस्तपस्विनो	१६।५७	अस्थीनि मासपेदयदच	१०।८५
अग्निन्दतस्तामसुतम्	१५।६६	अस्थना शतत्रय पश्या	१०।६६
अविरोधमनुदत च	१७।१०४	अस्मापे त्वामय मध्याह्नकाले	१०।५४
अबोचत्तनीका कुतः	११।४९	अस्माक ज्ञानदृष्टिया	१८।१०९
अव्यक्तादीन्हेतुमाहु-	१३।१३५	अस्माभिः प्रणतो न किञ्चित्	१३।६
अव्याहृतगतियोगी	१०।२	अस्माभिर्यदनुष्ठेय	१७।१५५
अव्याहृताज्ञो जगदीश एव	१२।१७६	अस्माभिकञ्जिता	१३।५९
अव्याहृता स्वैरागति-	१२।१६४	अस्मिन्कली मन्दमती-	७।८३
अद्यस्य ते भगवतो न गुरोः	१५।३६	अस्या दास्याः समेयास्त्व०	५।१५४
अशोकचनिकाया सा	१५।१२५	अस्वोर्बुर्वन्तमेन तु	२०।४४
अदव ययाचे नृपतिस्तदीय	२१।५४	अह कल्याणनामास्मि	१५।२०
अश्ववारसहस्राभ्या	२१।१३७	अह गमिष्यामि तदीय	७।७
अश्वालुदैरत्युदात्त	१८।१०	अह गमिष्यामि यदेद्य	१६।४
अश्विनीवृत्तिकायाम्वा	१४।२१०	अह न जानामि सदा	४।५६
अश्वैराभरणैर्वस्त्रै	१५।१३०	अह निराकारविदेव साधो	१।८९
अष्टाङ्गयोगाद्द्रव्यतामुर्भति	१६।१३६	अह म्रिये नानक मोः	७।६४
अष्टाङ्गुलाद्रिद्यन्नन्त-	१०।१२१	अह विपद्ये प्रथमोर्मि-	७।११३
अष्टादशसहस्राणि	१४।१२०	अहमस्मि मर्दन इति	६।१२५

अहमस्मि य ब्रवीषि त्वम्	१५।४६	आगत योगिनो दृष्ट्वा	२०।१०६
अहं नृशमोऽस्मि च पूर्वजस्य	१९।२४५	आगत्य तेनेदमवादि	१०।११
अहमस्मीश्वराधीनो	२१।६२	आगत्य भर्तृहरिरेतदवोचदेत	११।२
अहं देह इति त्यक्त-	११।३६	आगत्य मर्दनमिदं	७।८६
अहञ्च यतिराजञ्च	१६।१८८	आगत्य स जगद	१२।३
अहं नानकसाहीयः	२१।२११	आगममन्त्रानको योगी	६।४४
अहमिति यतिमर्तुं०	१६।१८६	आगरा हरिगोविन्दो	२०।६०
अहमहमिति धावमान एव	१६।१६४	आशुघ्न सोम्ययवनो यवनैतरो वा	१८।१७२
अहन्ताममते त्यक्त्वा	१८।१८४	आग्नेयगोलानलमुत्सृजन्तः	५।८६
अहोरात्रे प्रणमता	१९।५२	आग्नेययन्त्रैः पृतना	२१।१४
अहं हि काराशुहरक्षकाणां	१८।३८	आचख्यौ स शमो दमः	१२।६
अहंमतिर्जनस्यास्य	१७।४३	आचष्ट योगी शृणु	१०।४२
अहं पुनर्नानकमेतदारया-	४।२२	आच्छादयन् बृहति	१८।१२९
अहमवदमथ प्रथा	४।५२	आजगाम ततो योगी	१४।७६
अहो महामूतनिग्रह	६।८५	आजन्य यात्राशिविरान्	५।८३
आ		आजीविष्यन्पान्थाः	५।१४
आकर्णिता यतिवरस्य	२०।३	आजिहाव तत क्रोधात्	१८।३३
आकर्ण्येति कया रम्याम्	१५।५७	आज्जता बावरेण	१८।१३
आकलय्य करुणास्तु	१७।८५	आज्जतो परमसिंहेन	६।१२७
आकस्मिके सर्वजगत्	२।४९	आज्ञा गृहीत्वा हनुमा.	७।५६
आकारयत्सप्तपदीं सिषेच	५।१२२	आज्ञा विना तृणमपि	१९।५०
आकारितस्त्व	६।७६	आज्ञापयद्भारवधूकदम्ब	५।५६
आकारितो नरपते	८।७०	आज्ञापयसि चेन्द्रोऽन्य	९।१३६
आकाशपश्चिण इमे तव मानुषस्य	१२।५७	आज्ञापयस्व किमपीति	६।७९
आकाशादि गुणानेव	१०।६१	आज्ञेयमेव मम साधुजनानशेषान्	१६।१५६
आकुञ्चितेषु चिकुरेषु	८।६७	आइम्बरैरल्मल गमकैर्विरक्ते	१८।१८१
आकृष्णधारमिदमुक्तं	९।३७	आताम्रपल्लवनवाङ्कुरं	८।५६
आनन्दयमानः परिभाष्यमानो	७।२०	आतिथ्य विधिवदुपेत्य	११।१६
अरिलमिति यतिमुकुन्दमक्त्या	१९।१७०	आतिथ्यमद्भुतमकारि	३।५६
आत्तेटार्यं गुरुरथगतो	२०।१२	आतिथ्यमेप कः कर्तुं	१६।८६
आत्तेटार्यं देवदूतः	९।९१	आतिथ्येन मुतोपितो	१५।६१
आगच्छतस्नानवलोस्य	६।६२	आत्मा प्रतीतः सत्तु वेदवाक्यैः	१२।७
आगच्छामि जनैरहं	१२।३६	आत्मा सोऽहमुदीरयत्यविरत	१०।१२३
		आत्मास्ति बुद्ध्यादिजडप्रकाशकः	१४।१६

आत्मेव भूरितपसे हरिणा	१११८	आपेदिरे सपदि पल्लव	६१०
आदत्ता बलये म्लेच्छो गुरु	२११२८७	आबद्धयोरणमुदीतचतुष्क	५१११
आदरमान उवाच यतीश	१८१२८१	आबद्धप्रार्थितर्यन्त०	११२८
आदग्मानिनोस्त तव दूरे	१८१२८२	आमन्त्र्यमातिष्यमनुष्य	२११३
आदरमानोऽगादीन्	१८१२६८	आमो मधुरुहो मेघघृष्टः	१४११०२
आदग्मानोऽपृच्छन्नानक	१८१२७४	आघ्रातकाम्रपनसैलकुनैः	११२१
आदशदत्रहृत्पुलिभिर्वर	५११०२	आपच्यय घोषयितु	४११५
आदाय चेतासि यथौ नाना	५११७३	आपच्ययविचारो मूल०	४१४६
आदाय तद्गुरुरक्षस्मित	१५१९१	आपच्ययौ घोषयितु	४११६
आदाय भोग्यमगमद्	२११३०	आघातः स तु सिद्धिमस्य	१५१५५
आदाय मर्दनो निन्द०	७१२६	आघातोऽभिजनादगम्य	१७१२३
आदेश लोकारकृत	१२११३	आघान्तमेतममल	२०११५६
आदेश. श्रियते कर्म !	१२११३५	आघानि मङ्गलदजङ्गलत् प्रदेयात्	१४२
आदेशपूर्वमिदमाह स	१२१२१	आघातलम्बैः क्षणसौर०	८११
आदेशो नानपेल्यूचे	१११८	आयाहि प्रहर प्रतीच्छ	१८११५
आदौ चन्द्रः सिते पक्षे	१०१११६	आयाहि बाळ ! सप्तलीकुरु जन्म	१२१७२
आदौ प्रणम्य सदय	१११२	आयाहि मर्दन ! जवात्	८११३१
आच पन्या क्लिन्नाना ये	१४१२३४	आयाहि सहनाद त्व !	१६१८७
आनन्दजेनाश्रुलवेन	१६१६५	आपुः परार्द्धदितयम्	११११०३
आनन्दपुर्मम महानधुना	५१२०	आर्याषा धर्महन्ता स	२११११४
आनन्ददोषमधिगम्य मम	१४१२१	आर्याभिर्नैर्वनायुजनिर्तै	७१७६
आनन्दस्ते तावकी चैव	१३११४०	आरामस्तस्य रम्यो	८१६८
आनायमानोय महान्त	६१३४	आरामे स्थापित	२११२६
आनीत मन मुचनेन	७११३३	आरुह्य पौत जलघौ जलाल	१६१३१
आनीत भोग्यमेतच्छुचि	९११४०	आरुढ क्लमनिवातिबलिन.	१८१५
आनीयमानमचितेन विधिष्य	१८१७५	आरुढ. सितमतिबुद्धन०	६११४२
आपद्धमधिया बुधा०	३१२८	आरुढेषु नग नरेषु बहुषु	१२११६
आपन्नसत्त्वा दयितासि	६१५३	आरोग्य लघुता तनो.	१२११६१
आपन्नसत्त्वा परमस्य	२१३५	आरोग्य चन्दनमयी	२११२३२
आपातरम्ये स्फुरिते	११४८	आरोग्य त स्वस्य पदेऽङ्गदोगाद्	२०११५
आपातालाद् आ च	११८६	आर्त्तिल्यनुत्तममुपेत्य	५११०
आपादादैनैर्नरैरगावधोह	१२११६०	आर्यम्लेच्छोपात्यदेवे	६१८६
आपृच्छय त गत. पश्वान्	१७११०५	आर्यममाचचितवरोन	१८६२
आपृच्छप मा तत्र त्रगान	१११६६	आर्त्तिल्य स स्वागतपूर्वमेन	१९१५४

आलोक्य मा प्रेमविशेष	८१८	आहतमेतन्मूलफलं	६११४
आवयोर्नैव विच्छेदः	१५१३५	आह्वयमेत प्रणिधाय	२११०३
आवा तत्र गतौ कराल०	८१२६	इ	
आवा स्थिति पृच्छति	६१२२	इडाया स्थितइचन्द्रः	१०१२५
आवामाकर्ण्य गोविन्द	१४६०	इडा वामे स्थिता मागे	१०११०
आत्रागामत्य तैरुक्त	१७५०	इतः पर कीर्तिपुर यियासा-	२१५६
आवाभ्या सह तत्राय	११२८	इतः पर वरमवशिष्टम्	१४६
आविद्यकैर्भवति हन्त	१८११४	इति गोरक्षनायेन	१२११७
आवृते प्रतिपद रणाङ्गणे	१८११६	इति तस्य सुतावर्यो	१४१६४
आव्रजेत् इतरो हि सुमेरौ ?	१२१४१	इति तेन तपस्विना स पृष्ट	१४०
आशासु गन्तुमनसा	५५	इति नानकस्य वचन निशामयम्	१८५६
आशा हि परम दुःखम्	११६१	इति नानकस्य वचनानि	३११२
आशैशवान् मृगयते मगवन्	१४५	इति नानकेन गदितो	१०१२६
आश्चर्यं तत्पण्डिताना	३४	इति निशाम्य तु मर्दन उक्तवान्	१४२००
आश्वासयामास तु	६६४	इति पत्रमुपादाय	३६४
आश्वास्य ता स	७१०४	इति प्रार्थयमानेऽस्मिन्	१७१४७
आश्वास्यमानापि श्रुतौ०	७६७	इति मया गदिते गतविभ्रमी	४६३
आश्वासयेन्निह मवत्त	१६६०	इति मर्दनमारुषाय	१०४६
आसनार्षादिभेः	३७५	इति मर्दनविशतः	१०१२०
आसानिशोधेन विधूतपाप्मा	११६२	इति मे वचनस्यार्थं	१९८६
आसःन उज्ज्वलरुचौ वररत्न	१५६	इति मे वाचमाकर्ण्यं	३२७
आस्ते कियद्दूरमितः स्वसा ते	१०५०	इति शीलसेनवचसाम्	१५२३
आस्तामन्यद्रामुदेवस्य	१११०२	इति श्रुत्वा गतस्पर्णी	१७५५
आस्था परब्रह्मविदा न	१४६०	इति श्रुत्वा शेषमात्रो	१८१२४
आस्थाम पार्श्वे जनकस्य	६३१	इति सङ्गता तेषा	६१०१
आ स्वच्छरोधरलवम्बवृत्तः	१६२०७	इति स्तुति यति श्रमस्य	१४२
आहृतोऽपि न सोऽगच्छत्	७१४५	इतो नर्तयन्तो वरादवान्	५७०
आहृतो मिथिलेशदूतनिवहैः	१५८७	इत्यं जातविवाहमङ्गलविधिः	५१२५
आहूय त ब्रूहि दिगन्तरेषु	२११०१	इत्यं दिनानि कतिचित्०	५१४६
आहूय बन्धून् गणकान्	२५१	इत्यं प्रसन्न वदतः	१४७५
आहूयमाभिदधतुः	४४६	इत्यं मर्तृहरेर्वागीम्	११८२
आहूय सादरममुं स तु	२०४३	इत्यं किर्यादन्तममुं	८४६
आहूय सुनुमण्यादचितो०	५६६	इत्यं व्यूढः कृतः साधु भंगाम	१८१०३
आहूय स्वान्तिक देवो	१४८०	इत्यं स शिष्यमनुशिष्य	१६७
आहूयते हि दूरस्थो न १	१११५		

इत्यङ्गदत्तस्य वचो०	११११	इरावत्यास्तटे तस्य निर्हत्यालङ्कृता	
इत्याकर्ण्य मम प्रश्नानानुपूर्व्या	१११७	तनुम्	२०१४९
इत्यालोच्य सुरवाण-	७११०८	इलाहृतस्य प्रावापान्	१४११०४
इत्युत्तवन्त मृतमेनम्	१५११२८	इलाहृतं चन्द्रधरः	१४११३३
इत्युक्त्वा सतनुद्रा	७१६३	इयोस्तु वा त्व ऋधमस्य	१२११८
इत्युक्त्वा हयमारोप्य	१६१२४६	इह वसेति वदन्तनुदारधीः	१५१४१
इत्युवाचमममुखरे	१०१३०	इह स्थितो नानक	३११०३
इत्येवमुक्त्वा घटकामिषानो	८११४४	इह स्वर्गापावनुगो विहाय	१३१११४
इत्येवमुक्त्वा जयराम०	३११०४	इ	
इत्येवमुक्त्वा यतिना	१५१४५	इंश ववन्दे शिरसा	१६११६
इदं जलाने निन्गाद योगिन्	१११६७	इंशितारमवलोक्त्रिक्रामा	१३१६५
इदं तदीयो गुरुरावभाषे	१११३८	इंशो जातिगुणत्रिणा	१८१४६
इद पद यदि रुचित	१४१८७	इंशो भेदत्रयार्तिः	१६१८८
इद मया शास्त्रगुरु०	२१७६	इंशो वदजगतरोनियदैः	१२१९०
इद यदि स्वादपराधकोटौ	१६१५५	इंश्वरा रामकृष्णाद्या	१७१४४
इद वचो योगिरतेर्निशम्य	१८१८६	इंश्वरो धगरो मर्तृ हरिः	१२१११६
इदं वदन्तु शिष्येषु	२०१८	उ	
इद वपुः काञ्चनगर्भ०	८१३०	उच नानकयोगिना जडमते !	१२११४१
इद श्रुत्वा मैन्धवः	१६११२	उच नानकयोगिना	१२११८२
इद सर्प द्वैत वातमद्वितीय	१४१२८	उचः कूलविलासी च	१२१२०५
इदममृतमतीव दुष्टिहेतु.	१२१७५	उक्तः सहस्रलौतश्च	१४११८१
इन्द्रप्रस्थस्य गमने	२११०२	उक्ता ह्येनेत्यवितथगिरा	७१४०
इन्द्रप्रस्थे चिर तस्यौ	२११२०६	उक्ता पराजिता पद्मा	१४११८२
इन्द्रप्रस्थे राषसिहासमस्यो	१८१२८	उक्त्वा रमणकौमन्दहरिना	१४११४५
इन्द्रसेनो नन्दलालः	५१२७	उक्त्वा तपेति तमनु०	७११२७
इन्द्रसेनमवलोक्य	६१३०	उक्त्वादेशमसाडुवान	१२१४४
इन्द्रियाणि प्रधानाः स्तु.	१३११२६	उक्त्वेति राये विरते	३१६२
इममर्जुनभागवत वधान	२०१४०	उच्चस्याक्लौतकिरणात्	२१७७
इमा बाह्या धान्तरौ	१४१३५	उच्चस्थो नो गुरुरय तेनोर्त्त	२१११६०
इमे ऋषस्त्वपोत्तुङ्गा	१४११०१	उच्चावच पुरुपरत्र	११११३३
इय नवविधा भक्तिः	१३१२६	उक्तिन्वा विषयरसम्	११११३३
इय विशालास्तरण धरित्री	१७११११	उद्धर्त्तानं वनमुद्धर्त्ताना	१०१५५
इय हीमापेक्षणीतो	१११२०	उद्धर्त्तानास्ते सिद्धा	१६१८४
इरावती नाम च चन्द्रमागा	११२	उद्धर्त्तानो हनुमानिब	१५१४२
इरावत्यथौ चन्द्रमागा	६१६०		

उड्डीय तस्मादचलादपाय	१०।७२	उन्मीलयस्व मयने	१०१७२
उतावतीर्णोचि महाप्रभावो	२।१२०	उन्मेदः ज्ञानयमस्मयं	३१३६
उत्कण्ठामस्य विशाय	१०।५	उन्मेदः आग्रहि विशोध	३१३६
उत्कलाश्च कदिद्वाश्च	८।६५	उपमाक्षिरषपारितार्था	११।४५
उत्प्रेत्यभासर्पदसो	२१।१३	उपचरति चित्तसूत्रं चित्तौ	३।७२
उत्कान्तिमालेप्यभिलष्य	६।१३६	उपदिदेश गुरुर्मनुवाग्निधि	८।१५४
उत्तरानुत्तरधियो निशम्य	११।२३	उपदिदेश च दैशिकसत्तमः	११।२२६
उत्तरेषु कुरुषु स्थितौ हरिः	१५।२३६	उपदिदेश ततोऽमु	८।११७
उत्थापनमारोपणमाकर्षणम्	१५।८५	उपदिष्ट सकृदेव बालको	२।१००
उत्थाय नानकथतिस्तु ततः सचेताः	१६।२३०	उपदेश एव मम कर्णविभूषा	१२।१७५
उत्थाय शेषः प्रणनाम	१६।१२०	उपदेशेन गुरुणाम्	१।१७४
उत्थाय स जगामैव	८।८१	उपनीय गुरुमुपनीय	३।२
उत्सादयन् महामोहम्	१२।८७	उपरतसमाधिभवदत्	२०।११०
उत्प्लुत्य पादाधि पयो०	६।४	उपवने पवनेषु	२।९
उत्कृत्तकल्पतकानन	१५।३	उपमूतिकाभिरति साधु०	२।४१
उत्सृज्य हृदय	४।८१	उपाधिरन्त करणान्य	१४।२४
उदयास्तमयो वैव	१४।२२३	उपानयः सर्पशाकयुक्ताः	७।२२२
उदयोऽपि च मध्याह्नेः	१४।२१८	उपासकाना रुचयो विचना	१९।१८२
उदरम्मरय पटैः प्रजाभा	१८।२४	उपासता ब्रह्म भवन्मनस्था	१४।६२
उदारता शोपमहो परस्य	४।५०	उपासते कामनया सुरान्	७।२२४
उदासिभिः श्रेष्ठतमैर्हस्त्य	२१।२५	उपास्य बुद्ध्यात्मधिया	८।५३
उदासीनः समस्तेषु	१४।५७	उपेक्षणीयो न च वैणिको	८।२२५
उदासीनः साधकश्च	१७।६८	उपेन्द्रदत्तो नध्व	२।६८
उदासीनो लोके नियतमय	१२।६३	उपेयबोधाय भवन्त्युपायाः	१।७१
उद्गूर्णयष्टिभिरमीभिर्विद	१७।१२४	उषारेणान इत्युच्ये	१८।१३८
उदारमार शिरसि	२१।१६	उषारेणान ऊच्ये त	१८।१४०
उदारिते हृदयनामरसे	११।१२७	उषारेणान ऊच्ये त	१८।१४४
उद्दृष्टाना दानवाना शिरसि	१३।१५०	उषारेणानकेनोक्त	१८।१६७
उद्दाममङ्गलमृदन्ननिनाद०	२।४६	उषारेणान माम्नोक्तं	१८।१५६
उद्देजयन्ति भूतानि	१४।३००	उषारेणानमाचक्ष्यौ	१८।१७०
उद्भूतानि स्निग्धमुगन्ध०	८।२८	उषारेणानस्तद्गिरिमुप	१८।१७२
उद्भिद्रचन्द्रधरत्	६।१६	ऊच्यं किं ? किमधस्तात्	११।७१
उद्भिद्रश्चेत्कहमुन्द्राम्ना	१।३७	उषांगणदप्रमाण तु	१०।१६६
उन्मयूगमणिभागुर०	११।५३	उर्ध्वनाथो धर्मनाथ	१२।११८
उन्मादवाननिम जनार्दनस्य	६।८१		

उवाच चकितो दासं मा	२०।१५२	उनविंशतिनासान् स	६।८१
उवाच नानक पश्य	१५।५४	श्रु	
उवाच नानकाल्येन	१६।५५	श्रुङ्गरः शीघ्रं चपकम्	१२।७३
उवाच पृथिवीचन्द्रो	२०।३५	श्रुणं कृत्वा केचित् परिकल्पित	१९।४३
उवाच राजा मम	८।४२	श्रुणानि श्रीग्यपाकृत्य	१७।६०
उवाच वाच वचसो	७।७०	श्रुपभः पुष्करचूडो	१४।१९८
उवाच सोऽत्राप्यतिथिः स्थितो मे	१६।४८	श्रुष्यादीना च मध्येऽपि	३।२६।२६
उवाच हरिगोविन्दो	२०।५६	ए	
उवाच हरिरायस्य	२०।१५५	एकं नमस्कृत्य स तस्य पार्श्वे	१६।३५
उवाच मुखिनस्तत्र	२०।८६	एक पाययति स्तनं स्वतनयं	१।२७
उष्णीषाप्रान् लम्बमानान्	५।७१	एकं मनः पुत्रकलत्रमिव	६।६६
उष्णीषैरिति शोभितानि मणिभिः०	१७।१५८	एक स एव रसिकेणु	१।१।८
		एकः स्वभावः सर्वेषाम्	१२।१४
ऊचे गुरुरतिप्रेष्टा कामिना	२६।११३	एक एव जगत्त्वार्मा	१६।८५
ऊचे गुरुर्गौरिमकारण	१८।११८	एककालं चरेद् भिक्षा	१७।६४
ऊचे गुरुर्गुरमखो	१६।६०	एकचक्रो द्वादशारः	१४।२२९
ऊचे गुरुर्गुरुरय खलु	१२।४०	एकरङ्गी बर्मनाशी	१।२।२०४
ऊचे गुरुर्भुवोऽथ०	१४।२७१	एकदा लाल आचरन्ती	१७।६६
ऊचे गुरुर्विपिन एव	१७।५४	एकदा स किलोवाच	२०।१६
ऊचे गुरुस्तं च	१६।७	एकदाहर्मुंसे गन्वा	६।३२
ऊचे गुरुस्तु युष्माक	२१।२२६	एक्या विकलोज्य कि	२।४।१
ऊचे गुरुस्ते मम भाडपट्टे	१६।६८	एकादशशतान्येषु	१४।१०७
ऊचे गुरुः स्वगिरमास्व	१८।८३	एकादशसहस्राणि	१५।१६५
ऊचे तं पतिनायको न	१०।८७	एकादशयुपवासः	१४।३३६
ऊचेऽयं नानकमुनिः	१७।३६	एकान्तवासनियतासन	१६।८४
ऊचे नानकतारसः	१७।१५०	एकोत्तरेण स न	२।१।०
ऊचे नानकतारसः शृणु	१६।१४७	एतद्वि दण्डविघृतिः	१४।६६
ऊचे नानकतापसो मम मनः	१३।७७	एतद्यद्यो नवमवर्ष०	२।२।२८
ऊचे यतिः सत्त्वरजस्तमोभिः	१२।३८	एतावदेव जानामि	१६।२०१
ऊचे यतिस्त्रिभुवनस्य	१६।१४३	एते चञ्चलचेतसा	१।१००
ऊचे विराहिम इदं	१६।९८	एतैर्मुञ्छोरमृतायमानैः०	८।६७
ऊचे निष्पल्लोपु कश्चित्	३।३६	एवं ध्रुवा क्रन्दति	८।८८
ऊचे स तं नानकबाल !	११।१९४	एव खादतमोहता चिर०	५।११८
ऊदा दिवोभ्येत्य मुता	६।१३३	एवं तेन धरापवेन	३।६६

एवं फेरो निगदति	७।८४	क	
एवं भर्तृ हरिः स्माह	११।३१	कथदि पुनरुवाच पतीन्द्र	१२।१२६
एव भर्तृ हरेः प्ररनाद्	११।९	कङ्गार सङ्गारश्चैव	१२।१६३
एव वदन्तं सहसा रुदन्त-	१६।१९०	क मनोरथमाघाय हृदि मा	१२।२६५
एव वदन्नततार गुरुः	१५।११	क कथ्यते गुरुमुखो	१६।७१
एवंविधानि चरितानि	१६।२३६	कः प्राकृतो नाम जनो	७।८२
एव शम्भुरभाषतैनमवदत्तम्	१२।५८	क इव पवन कियत्	४।५४
एवमादिमुदाहृत्य	१६।२३३	कटासवडिर्वावडा	१५।६०
एवमादिशदमु पिता	३।६	कटो परिकर कन्या	१६।१४६
एवमित्युदिते तेन	११।२५	कठोरचिस्ताः कुमतानुपायिनः	१६।१४६
एवमुक्तो नानकेन	३।१४	कण्ठस्थिनस्य वनकाभरणस्य	१६।१०४
एवमुक्त्वा रुदत्येव	६।१४५	कतिपये यवनास्तु पलायिता	२०।८६
एवमेव किल नानकयोगिन्	६।१६	कथ गति स्यादति	८।४६
एषा कथा निगदिता	२१।२३७	कथ तरे दुस्तरसम्मूर्ति ?	१६।२४
एष मेरेत्वमानोतः	८।६३	कथ पतङ्गो गहनेन	७।६५
एषा कथा निगदिता	२१।२३४	कथमीसाहिरष्यगर्भयोः	१६।१२६
ऐ		कथयेष कथ विमोचिभो !	१३।३६
ऐरावती विमलवारिः	१।२५	कथाया विच्छेदात्	२।८३
ओं		कथिता कविदेवराज	२१।२४२
ओं इत्युक्ते तेन गान्धारनाम्ना	१६।१५५	कथ्यते स्म कथित	४।६३
ओं इत्युक्ते मयाऽप्यासीत्	१९।५	कदम्बकोटराग्जाता	१४।११४
ओंकारवाच्यः श्रुतिशैलि	११।५१	कदाचिदपि गङ्गायाम्	१४।३३२
ओंकारवाच्यो न किलावबुद्धः	१२।१४६	कदाचिदागम्य विधास्यते	१०।५९
ओं		कदाचिद् मे स्वजनान् गन्नायां	२०।१४१
ओङ्कारनामा गतवर्ण	११।६६	कनकाञ्जरगोमधुरासन	७।५२
ओदनस्य न माहस्य	१८।३५	कनकरचिरमम्बरम्	१३।३३
ओङ्कार वाच्योऽस्मि न	११।१२६	कनकगिम्पुरिति	१२।११०
ओमित्युक्त्वा जानकी	४।१०७	कनकामृतपत्राणि	१४।१८५
ओमित्युक्त्वा गतोऽहम्	१७।१४९	कनीपाः किं नामा ?	११।५०
ओमित्युक्त्वा मर्दनी	७।४१	कनीपा वभाये गुरुस्ते	११।५२
ओमित्युक्त्वा वैणिकाना	७।१९	कन्या कुत्रादिष्वनुरः	५।२
ओं		कन्या न निवृत्ति मूढे रक्षणीये	६।४
ओत्मुक्यादीधिनद्वयः	१३।५१	कन्यापिता मूलधन्द्र	६।२३
ओदार्यमार्यस्य निशम्य	४।४	करालं जानन्न वामं	१७।१००
ओदार्यार्जवकीर्तनीयकरणाः	१।२	करोतीर्तं सख्यनेः कोदिकापः	१।२३
ओम्बदेहिकमेतम्	२१।१२७		

पपोलोलोलत्रकुण्डलास्ते	५५०	कस्यामास्ने दिशि पुर०	११६७
बबीरो रविदासश्च	१११२३४	कस्मिन्निवदममतोऽस्ति	१०१६५
कमलनयनमुक्तवान् म	६७१	कस्मिन्नु देवि ! वद दूर	११७
कमलमिव घरातल तदन्त	१४६७	कस्येयमिति ? पप्रच्छ	६२२
कमागतस्तापसमौलिरत्न	१२१३४	कस्येयमिन्दुवदना	३६३
करस्फुरत्कङ्कणरत्नरोचिः	१३७१	कस्योपदेशत उचैति जन	११४
करिणमतिमहान्त	५४३	कस्योपदेशस्तव किं नु	८२३
करुणावरुणालयस्त्वदीया	७४३	काःताः पल्लवकोमला	१३६६
करोति राज्यं मुक्त०	२११०	कान्तिं विन्दे सर्वनीलोत्पलानि	१३१५५
ककंधानीदधान्याह	२१११३	कामकेलिवलामिजाः	८१०४
कर्णभेदपथगतस्य मम	१२१७४	कामनोषमदानिमान	१२६६
कर्णयो पाटन मुद्रिका	११४५	कामक्रोधमदानिमानममता	१२६७
कर्णो पाटय मुद्रिके	११७६	कामस्तुतिं कामसम.	५११७
कर्ता कर्तृत्याल्पदमं	११३६	कामस्य सा वनक०	१६२
कर्ता कर्तति राजा	६१४३	कामिन्य कमलेक्षणाः	१४७
कर्ता कर्तत्युक्तवान्	१३७४	कामिन्यः कलयन्तु नूपनगण	१७२४
कर्मणा मनसा वाचा	१४३२४	कारागारमुपाभित्य	१७१५१
कर्मत्रहूपरै नमस्तनिगमं.	१३१२६	कारागारे बोधिं राजा	२११२५
कर्माणि पश्यति जनस्य	१६५८	कारागारे रक्षितोऽस्थाद	२११२५
कलये कला सक्लसत्य	१५१७	कार्यं विना नाह्वयतीह कश्चित्	१८११
कला श्रया घातव०	१०६८	कार्यस्तदोवाच मया	६६६
कलावनि ध्वस्तसमस्त०	२१६	कार्याय कस्मैचिदु०	२११६
कलामि नून कमलाघवस्य	१३१२३	कालं च कुलवृद्धञ्च	५१०
कलिना कबलीक्रियेत नूनं	१६१२४	कालं बहूमिह स्यान्	५१७१
कलिमलिनमनीना	११३	कालं समागतमसौ प्रथनाम	४३३
कले महायेन महमदेन	२११२१	कालः स्तुपा पुत्रमपि प्रगृह्य	५१६१
कली कलावान् क इवेत्या	७१४०	कालञ्च मूलचन्द्रञ्च	५१२४
कल्याणो गुरुमित्यूचे	१५२२	कालस्ततः कुलनमस्थि०	२५४
कश्चित् कपल्लक	२०११	कालस्तमूचे त्रपते	३७१
कश्चित्काल स्थितस्तत्र	१७६६	कालम्य च दिशा चैव	१४२००
कश्चित्तस्य कर	२०१०	कालस्य बालो बहू०	२१२७
कश्चित्प्रव्रजितो घने	७२५	कालस्वैवा मुमगतनया	३६५
कश्चित् सायाधिवः	२१६३	कालादजायत बहो०	२१८
कश्चिद् गुरुं धीरमल्लं	२११९	काले गते कतिपयेऽथ	२२६

वालेऽतीते तेऽवदन्मुनिपाल	४।१०४	कीदृशीमिति तेनोक्ते	२१।१७
कालेन तदुपाकर्ण्यं	७।१४१	कीनानकस्य चरित	२१।२३८
कालेन लिखित पत्र	३।१०२	कीर्तिता नवशतानि धमन्यः	१२।१३१
कालेन माय कियता	६।२४	कुतः ममागच्छसि भद्रकोऽमि	१।२६
कालो ददौ हनकन्पाये	४।३८	कुतोऽसि ज्ञानगम्भीरो	१६।१११
कालो दून जगगतो विविगिरा	१५।१५९	कुत्रागता ? कञ्चिदिहापि ?	१३।३
कालोऽसादीदृजितरघाव	७।२२	कुत्रागता स्म ? इति मा	१०।६२
कालो महानङ्गदयोगिनोऽगात्	२०।११	कुटुम्बयुक्त स तु चन्द्रलाल	२०।५७
कालोऽय कलिरवबेहि	३।११	कुन्देन्दुकपूरमिगत यसोऽय्य	४।५
कि ज्योतिषत सकलप्रकाश	१६।३०	कुमार्यं वरवस्त्राणि	५।११५
कि नाम ते कुत्र विलोकि०	७।१२६	कुम्भकर्णदशकन्धरादम	१५।१४२
किनामा ? कस्य पुत्रोऽभूद् ?	१६।११८	कुम्भकेन सुपुण्याया	१०।११८
किनामा ? किञ्च वणः ?	११।६७	कुसुमे किमु कृत्यमीदितु	१६।१३६
किनामामि वदस्व नानक	१६।१०६	कुर्यां किमस्य योगि०	१८।१५१
किनामासीति पत्रच्छ	१५।१८	कुर्यां श्वयङ्कारयिता	१२।१४३
कि नात्रमारोह्य कुटुम्ब	६।१२०	कुर्वे यथाज्ञापितमेव देव	८।७१
कि नीयते जन्म मुधैव ?	१२।१४६	कुलाङ्गनाया कलमीतिरेव	४।७६
कि नैदिक्को ना भवितु	६।१२२	कुलाचारादभ्या मणिपुर०	५।४१
कि मृतयोः परिहारतः ?	१२।९५	कुसुदीपो भृतोदेन	१४।१६८
कि म्लेच्छभृत्यो भवदीदृगा०	४।६१	कुशलः कोविदस्यैव	१४।१६७
कि रे श्रोत्र ! कुवुद्धे !	८।१२८	कुमल्यसि कुत्र गौम्य	७।१२
कि वध्मंता वेदिकुला०	७।१३६	कुमुभावचय मृगीदृशो	५।८
कि सङ्गमुश्नति ? करोपि च	११।३	कुहूश्च लिङ्गवेद्यं तु	१०।११२
कि साधन विमुक्तेश्च ?	१८।१८१	क्षपलावैववत्तस्माद्	१७।४१
किमधिवनमिदध्यामेव काल.	२।७८	कृतनित्यप्रिय प्राठः	२।८१
किमघोर्त्रमेहाग्रन्थैः	१०।६८	कृतमोहन त्रिमपिपु	८।७६
किमय नर पुनरुदात्त०	८।७५	कृतमण्डन वनकतुण्डली०	२।६६
किमयंमेतत् प्रददासि	३।३३	कृताग्रह्म्यापि न वैजिबस्य	७।३६
किमुह्य वैतन्यमराप्य भूय.	७।३२	कृतानुशो मन्श्वेन	७।१३७
किमेव वक्तंति मुह्यंमा ।	१८।६६	कृते प्रयत्नेऽपि न	३।२६
कियदङ्गलि. परिमाणम्	१२।११९	कृते समाप्तो महामोक्षलोकना	१६।१३६
कियति वन्मावधिने धनानि	३।४८	कृत्य साधु ममागमो न तु	१२।२१२
किरीटरत्नसुविदीप्यमान	१३।७०	कृता विद्याय महती	२१।१६४
किञ्चिन्ध्यामभिपन्न	१५।१३१	कृपा त्वदीयेति तस्मात्पत्न्यं	१०।६४

वृषामिमा यदि कलिकालसम्भवे	१४७	कोशेषु सत्यमुखमेव	११७४
हृनेव साधिकैवस्य	१७३१	कोऽसि ? कस्यासि ?	१६७३
हृमिकोटपतङ्गत्वम्	१४११२	कोऽसि कुत्र च विलोकि	७६७
हृमिकोटसरोमृषान्	८८०	कोऽसि सौम्यवपुर्न्तर०	७६०
हृद्यानुमे कार्गिक०	२६६	कौपीनधारी धृत्वाल्०	११०४
हृत् नरीरेरहृत्तपोमि	१२८	कौपीनमात्रावरणात्	३१२
हृषिः समूहैव विनाशिना	६८२	कौमारै प्रतिभास्यति	२७३
हृषोमहापीड गुह्या	३२	कौस्तुभ्य सुषुवे रामम्	१५७०
हृषो नानकमातुलोऽस्य	४७१	कृष्य शोषति य. कश्चित्	५५८
केचनोच्चरिमा वाच	६८७	कृदाः शत्रुषु सयुगे	२२२
केचनमोहघोरं दृश्यत	६४७	कृदघदाघववाप्रीति	१५१३५
केतुमातेऽपि भगवान्	१४१३६	कृदेन तेन पूतना	२११४८
केन कर्मविपाकेन	१४३२०	कोशा महत्तद्वयमस्ति	१०४
केनापि पुण्येन मनुष्यजन्म	१६११५	कोद्यात् पर काननमास्य	७७६
के यूयं विजयते	३१३	कोशो नाम महाशीलः	१४१६६
केषान् दधार दस्त्राणि	२१२१३	क्वचिद्विस्तृतस्त्वनुराग एव	१३१४
केलाश करवीरश्च	१४१२१	क्वचिद् वृक्षस्याघः	७१
को गुरु ? कश्च मन्त्रस्ते ?	१५१२५	क्वचिन्मूर्धेति यस्त्वेवम्	१४१६६
को गुरु. कश्च शिष्योऽस्ति ?	१२१२१	क्वाह विमोहवहर्लप्रदिलो	१४४
को ज्ञानी ? को ध्यानी ?	११७०	क्षणे क्षणे भज्यमाना	६१३१
कोर्षराह-यमाना	१८६	क्षणे क्षणे विश्वमिद विलोक्य	१४१८
को दोषो नृपतौ यदेति	६१४१	क्षनस्य कमपरराज्य०	२२६
को न मोक्षनगर भवि०	४८६	क्षमयितुमपराघ प्रायमा	१०१४
को नाम विश्वस्य	२१२३	क्षमस्व मा तून्मनस	१८१६
कोऽय क्लौ कथय मोगक्लोपदेष्टा	१९१५७	क्षमस्व मे चापल०	६१३
कोऽपि सामुद्रिकनिष्ठति	१५१७	क्षमा दया च सन्तोषः	१७८४
कोऽसौ पलजन्म च	१२१३०	क्षमते मे केन महापराधान्	१८१६६
कोऽय क्षिती पतिन इत्यवदत्	२०१३	क्षपातिशायित्वविशुद्धभावा	११५४
कोऽय गिरिः स्वैततरः मुषुङ्गः	१०७३	क्षाम. शुषा नैव भवेत्	८३१
को दुष्मात्र वृत्तो यस्मै	२१२३३	क्षीरच्छटादवृत्तमेव	२११
को रागमुत्थाप्य बदामि	२११५५	क्षीरोदतीरमुषगम्य	१५६६
को वापरः सागरलङ्घने	१५१४१	क्षेत्राणि ते जन्म विहा स्तोषी	१४७२
को वापराधो भवता प्रपीतो	१६५०	क्षोभमुपेतः स्वोक्ति०	१२१७
कोऽनयो अमन्ति स्म	१७४६	खड्गैः सद्गानिकृन्वत्सु	१८२१

खनकैरय मेदिनी वितोर्षा	२०।११६	गहडस्य गृह तथ	१४।१५५
खलातो मुद्वलो योगी	१२।१०६	गर्भदमेग मकलाभरणानि	२।४०
ग		गर्वेण मन्यरपदा नयनै	६।५१
गगनादिभवद्विभक्तौ	१९।१३१	गान्धार ऊचे तव धर्मानस्य	१६।५७
गङ्गातरङ्गं परिपूतशृङ्गो	१०।७४	गान्धारदेशादगमहेहा	१६।१०८
गङ्गारामस्तमूचे गुरु	२०।४	गान्धारदेशाय गुणर्जगाम	१६।१०५
गच्छ यामिम तूष्णं	१६।६८	गान्धारदेशो भवतद्वच	१६।५०
गच्छ मुद्ग्वच नगरे	६।१२०	गायन्ति दीर्घस्वरभ्यत्वपूर्वं	५।८६
गच्छाम. कुन बालेति	६।७	गावश्चरन्ति स्म जनस्य	२।१०६
गजे क्रमेणके सेतो	५।४६	गाश्चारायश्नातनिदेशः	२।११५
गत तमामन्य यतिप्रधान	१६।१७१	गाहृस्वपञ्चरे बडा	२।६०
गतः कनीकास्तमुवाच	११।५७	गिरिजानुधरोस्तस्या	१४।१११
गत पर पदं भ्राता	१६।१२७	गिरेरयस्ताभ्रगरी	२।११३६
गतस्तुतः पाटलिपुत्रमत्र	२१।१०५	गिरो गुरुश्च न श्रुत्वा	४।१०३
गते ऋ गणनायेऽय	११।१२०	गिरो निराम्य चागरी	१२।१५३
गते जलले गुरुमित्यपुच्छ	१९।२६	गीता न गोविन्दगुणा	२१।११७
गते भृगुं हरी गोपीचन्द्र	११।४६	गीतिमङ्गलमुदाऽय	४।७०
गते निशाया घटिका	१६।५४	गुणैररीर्षे. परिभूयितस्य	४।४२
गतो दिक्भूरिभिरस्य	८।७	गुरवे श्लेच्छराजस्य	२।१३६
गतो नानवस्तत्र त वीदय	७।१४६	गुरु शरीयासमसो दिदेश	१२।१४८
गतो मर्दने नानकस्याथ	८।१५०	गुरु नमस्कृत्य यमिर्जगाद	१६।१२३
गतो ह्योकाः प्रणिपत्य	११।६६	गुरुः पर्वतमारुह	२।११६८
गतो हृषेनो गतशृङ्खल त	१८।४२	गुरुः सर्वतभूषंय	१।४६१
गत्वा ततः समतिलातल	१२।५	गुहणा गदित तदेद०	६।७४
गत्वा लो विजने वने	६।५८	गुहणा गुणमारोप्य	२।११९३
गत्वा राज्ञनमासीन	१६।८२	गुरुणा नानवेनोक्त	१७।७१
गत्वा सुरप्राणपुर सभायं	५।१५८	गुणोक्त पशोच्छा ते	१६।१०४
गन्तव्यमद्ये यदि गच्छ	१२।११०	गुरुदत्तरतु निर्विण्य	२०।१२६
गन्तव्यमस्ति घटिनोति	१०।५७	गुरुदत्तोऽय निजया	६।७१
गन्धर्वकोटिश्रममाशु	१५।१५६	गुरुदत्ताय दत्तोऽय	२०।११६
गन्धर्वराज किमु मुन्वुर०	७।३३	गुरुमुसामवगतु	१६।२८
गन्धर्वेण्यवहो यथा सुमतसाम्	११।६१	गुरुमुवाच न अनाज	१६।६६
गमनाय वोदयति मर्दन	१२।४१	गुरुस्ये प्रभातोऽह्	१५।३८
गम्भीरेऽम्भसि मन्त्रयामि	१२।१३६		२०।१०१

गुरुर्गरीयान्म हि यः	१६।२८	गोरक्ष ऋषे दत्त	१६।३५
गुरुर्जगादेदमर्बोह	१६।२९	गोरक्षणेति गदितो	१२।३०
गुरुर्जगादेदमय	१६।३०	गोरक्षनाथो मत्स्येन्द्रः	१२।१९०
गुरुर्विप्रान् समाहूय	२१।२४०	गोरक्षमुखाग्रव तत्र	१२।७०
गुरुशुश्रूषकः शिष्यः	१४।३३४	गोरक्षमदृशा शिष्या	१२।५०
गुरस्त दानमानाभ्या	२०।६८	गोरक्षस्तमथाद्रवीत्	१२।१५५
गुरुस्तदाभापत कान्ह	२१।२१७	गोरक्षो दत्त आश्रेयो	१२।१६२
गुरुस्तमूचे शृणु सर्वं	१६।२५	गोरक्षोऽपि न ते निमज्जति	१०।५७
गुरुमुखो योगमुपैति	१६।२६	गोरक्षोऽभ्यधितशरीरघोषणम्	१२।६१
गुरूपदेशेन विभूष्य	११।८१	गोरक्षो मत्स्यन्द्रो	१६।२१
गुरोः करुणया सिद्धि		गोविन्दपादत्तरसीरहरानगिष्ठा	११।१२०
गुरो पदाम्भोरुहदशानो०	१।१११	गोविन्दबालमागत्य	२०।५६
गुरोः समीपमगमन् शोभिनः	२१।१६६	गोविन्दसिंहमात्रा श्रुतमुक्त हा	२१।१५४
गुरो. सुरतरोरहम्	१२।१७७	गोविन्दसिंहस्य	२१।१७१
गुरो । गच्छामि वीक्षिष्ये	११।१२३	गोविन्दसिंहो निजगाद	२१।२१६
गुरो त्वदीयमाहारम्यात्	२।१६४	गोविन्दसिंहो नैवेद्य	२१।१४२
गुरोरनुवत्त्वेव गतः न पाद्वर्षं	१९।१७	गोविन्दसिंहोऽभिदधी	२१।१५७
गुरोगुरुत्व विज्ञाय	२१।२१०	गोविन्दसिंहो व्रजतीति	२१।१८६
गुरोर्निदेशेन तमाह्वय म	१८।८६	गोविन्दस्तत एतदुक्त्वा	२१।१३४
गुरोर्व्रणः शल्यवैद्यं	१।२२५	ग्रन्थपारायण प्रातः	२०।१३६
गुरोर्ध्व जगदीशस्य	१६।६	ग्रन्थास्त्रे भाषया सन्तु	१४।६७
गृहं किपददूरमितो	१६।२	ग्रहा महान्तो मकराश्च	६।३१
गृह्ण्यधर्मापि मनोजयेन	१३।७२	ग्रामे ग्रामे पत्तने पत्तने च	५।५१
गृहा वमुवंस्रमयास्तदन्तरे	५।५६	ग्रामे तत्र गत स वैणिकन्तु	१६।६६
गृह्णातु मा वा नणिमस्य	८।१४६	ग्रामे येषांमुचो विलुण्ठन	१४।१६५
गृहीत्वा शिव शक्तिमद् वा	१२।६८	ग्रामोऽस्ति स ज्ञानपुरा०	७।७२
गोदावरीतीरदरीवनेषु	१५।१२७	ग्रहेण हस्तीव दुरत्ययेन	८।१२
गोपीचन्द्रस्ततोऽवादीत्	११।१२२	ग्लानि निगम्य सुकृतस्य	२।३२
गोपीचन्द्रेणेत्यम्	११।६८	घ	
गोपीचन्द्रेणैवम्	११।७२	घटमठमणिकनिवेशा	१८।११०
गोपीचन्द्रे मङ्गले च	१२।६८	घटिका विलसन्ति गोपिका.	१६।१५९
गोपीचन्द्रो मङ्गलः	१२।१११	घटोत्रय तत्र दिनस्य	१६।१३
गोपीनाथो मङ्गल	१२।१११	घटोष्ण्यस्ता गावो गल०	२।१०८
गोरक्ष मङ्गलोऽब्रूट	१२।११४	घुष्पूनाथ वीक्ष्य तूष्णीकमेव	१२।१०१

पुष्पनाथो नानकोऽप्यः	१२।१०६	चित्रकाणा तरसूणां	६।५४
घृतमपि न किलाम्नि०	४।५३	चिदंशमादाय विहाय	१।८३
घोरो ज्वरो बभूवास्य	२१।८४	चिन्तारत्न चिन्तकानाम्	१३।१४६
च		चिन्मन् स समिधस्तत्र	१६।७६
चमकोरदुर्गमरुघन् योदघु	२१।१८३	चिरन्तनस्त्व मम तात	७।१०३
चक्रे प्रयासा यतिपुङ्गवस्य	१८।१३६	चिरादश्रुतवार्तस्य	१६।५६
चक्षुर्माल्यवत. शृङ्गम्	१४।१२६	चीनखड्गविनिपातपातिते	१८।१६
चतुरङ्गुलपरिमाणम्	१२।११८	चेतः शरं क्षिपति भोः ।	११।१२८
चतुरश्रतुराननादपि	१६।१५५	चेतन्य हि गुणक्रिया	४।८४
चतुर्थीभूमिकाज्ञानम्	१४।५१	चार्त्तनवेदितमिदं यवनेश्वराय	२०।७२
चतुर्दशसहस्राणि	१५।१२१	चैलाजिनादिरचिते	८।६४
चतुर्दशैकविंशतिः	१२।१०२	छ	
चतुर्दशैवावरणानि	१९।१८	छन्दानुवर्ती निजसेवकाना	८।५२
चतुर्मादिवसिस्तेन	२०।७६	छाया न पीलोः परिवृत्तमेति	१६।२२१
चतुर्भुजं धारयन्त	२०।१५१	छिन्नप्ररूडा. किल	१०।३३
चतुर्भिः प्रहरैश्च	२०।६७	छिन्नबाहुचरणा	१८।१८
चतुः कोटिप्रमाणस्तु	१४।२५३	ज	
चन्दोराज्ञी मूलचन्द्रस्तन्निशम्य	१८।७६	जगच्चन्द्रश्च मिहिर	१६।२५१
चन्दोराज्ञी व्याजहाराय विघ्ना	६।१०	जगति मुकृतिनः कृतावतारा.	४।५७
चन्दोराज्ञी क्रोधमूर्च्छा	६।११६	जगरपरब्रह्मविवर्त एतत्	८।६१
चन्दोराज्ञी कन्यका	७।३	जगत्यसारे जगतीनिवास	७।१०
चन्दोराज्ञी ततोऽश्रुत	१८।८१	जगाद चेदं किल काल०	२।१८
चन्दोराज्ञी बाल्यपूर्णापिताक्षी	५।१५३	जगाद चेदं नो क्षिप्या	२१।१३०
चन्द्रलालस्तमधृत	२०।४१	जगाद चेदं यदि पादर्व०	७।१०२
चम्बानाथोऽश्रुत	१२।१०७	जगाद त नानकयोगिमुष्यो	
चम्बानाथो मङ्गलो	१२।१०६	जगाद मदनो योगी	१२।३७
चम्बानाथोऽथ मुरतिनाथ	१२।१६१	जगाद योगी जगदीश्वरस्य	१९।६६
चरणे पतिनः मन्विनेन	८।१०७	जगाद योगी शृणु नारदस्य	१९।७४
चरणेऽपततामय नानकम्	१२।१०५	जगाद सरको नाम	१६।१५५
चरणी स्प्रष्टुकामस्य तस्य	१२।३२	जगाद सा प्ररिदिनाऽप्यपदमं	८।१३
चल बालक ! गोरक्षं रक्ष !	११।६६	जगाम नानकनामाद०	७।१११
चलनानापितो मुक्तीश्वरो	१२।१६६	जगाम नानको योगी	१८।७०
पातुर्वर्णं पदाकामिर्जगाम	५।६९	जगाम बालनाथस्य	१७।४८
विनिरेव सती गुस्सारिमवा	१६।१३५		

जटमल्लो जगन्मल्लो	५।२८	जातिनिवृष्ट्यापि मदा०	७।८०
जठरो देवदूतश्च नेरोः	१४।११६	जाते नृतेऽतिमृदितो	६।२५
जड इव विचरद्भिरोपविष्टान्	१४।१६	जानो नृतश्च नतिपा	१०।६७
जननेन निमन्त्रितो नमन्	१५।७७	जानन् जनस्य सकलस्य	१।४१
जनेन निर्दिष्ट०	१।६५	जानन्प्रनित्य कनयादि०	८।३७
जनैर्दुपो नानवनाजुहाव	१।७५	जानामि कथ्यो भवता	१०।७६
जन्तुरस्तरस्य गुणमीक्षण०	१५।२८	जावाम्बर्हं तु सुनगं	२।५७
जन्मावतरेषु कृतसाधनसम्पदः	१५।४५	जानासि कृष्णिमरयो	८।१०५
जन्माद् भोजनपाननृत्य०	३७७	जानासि यद्येतमया०	३।८८
जपमालाकरा कुडाः	१०।७	जानासि सर्वं बिलं दृढंवेदिम्	१८।१५१
जपसि किं हलु ? नानकतापस !	१३।१९	जातीये जगदीशानित्यनिहिते	६।२७
जपावसाने श्रवणोऽसमालिका	१।३५	जाम्बवद्वचनाद्वापु	१५।१६०
जम्बूद्वीपस्य विविधान्	९।८२	जायानती चक्रतुरस्य	२०।२२
जम्बूफलाना मानङ्गसदृशान्	१५।११२	जायापती रोगविद्योम०	६।१३४
जयन्तः क्षुत्तदेवञ्च	१३।१३१	जालालोऽञ्जुत् किं द्रुप	१६।१७
जयरामं नृसोऽपृच्छद्	६।७४	जिज्ञासुरल्पदोषः	१२।२६
जयराम उवाच तदा शृणु	१।४७	जितेन्द्रिया दीनजने०	२।१७
जयराम उवाच बालका	४।३६	जिह्वा मासमयी वक्त्रे	१०।१३१
जयरामस्तत्र स्मेराः	७।१०७	जीर्णज्वरोऽयं भवनाश्रयो०	१।९०
जयरामस्ततोऽपृच्छत्	१।१०५	जीवः परं विस्मरणस्त्रभाव०	१।५८
जयरामस्य पत्रेण	५।१७	जीवनेव जगदुज्जंगदीर्यं	१०।४५
जयरामादयस्तथैव	६।१०२	जीवस्य ब्रह्मणो वाऽत्र	१८।१३०
जरातुराणा परलोचनीति०	८।४५	जीवस्यास्य भवेद्भ्रष्टं	१७।१८
जलस्थलस्यापि विहङ्ग	५।१३१	जीवाऽष्टानुरोद्धाय	१।७६
जलाल बाल्यदुष्कारने	१६।५१	जीवन्ति नृताति किञ्चन्यग्नये	१७।१०६
जलाल ऊचे श्रुप्तु बल	१९।१६	जीवाश्रानायोनिमात्रो	१३।१३५
जलालमापृच्छथ ततो	१६।७३	जंविन देहा इव देहिनस्ते	६।५८
जलालो निजगादेदं	१६।२६	जीवोऽयं मुक्तो वद किं स्वस्वो	१६।५६
जलेन पूर्णं बल्यं गृहीत्वा	२०।१२	जीवोनाश्रयनवच्छिन्नचेतने	१३।२१
जहाँगिरी नाम महीमहेन्द्रः	२०।७३	जीवो ब्रह्म न संशयोऽन	१०।४५
जहाँगिरी महीनर्त	२०।५५	जीवो विख्यावामनावेद्य	१३।१२८
जहौ प्राणान् योगबलाद्	२०।४२	जुम्हार्तिहं रणजिस्तिह	१३।१५०
जातः श्रुतिभ्रवणतोऽप्य	१८।११६	जुम्हार्तिहो रणजिस्तिहः	२१।१४६
जातस्ततस्तलमविमंति०	२।२४	जुह्वानाम्बलनं ध्रुति०	२।१५

कृममाणस्य वदनाद्	१४२५६	डि	
वेतारीणा निजिताराति	२०१२	डिविमो नि स्पृहत्वस्य	३१२०
जोरावरसिहनामान	२१११६०	त	
ज्ञ		त कोमलं बालमतस्व०	३१४६
ज्ञात. पुरा योगिवरोऽनुना	७११६	त कौशिकोऽन्नत समानयन्तु	१५१८३
ज्ञातास्ते यवनैयुं द्रमुदार	२१११८८	त जलालस्तदापुच्छत्	१६१५६
ज्ञात्वापि सयोगवियोग	६१११८	त ताटकाभिपतति स्म	१५१७५
ज्ञान गुह्यतम मतिस्वममल	११५	तं दुर्वनं सञ्जननामधेय	१६१८३
ज्ञानं चित्तस्य संस्कार	२२११३७	त धर्मबन्धोपासना	१३१२३३
ज्ञान भक्तेरङ्ग लोकाद् गीता	१३१२२	तं नामक प्रथिजगाद	१५१६
ज्ञानतीर्थमतिदुर्गम	११११२	तं नामकोऽय निजगाद	१८१२२२
ज्ञानमक्तिमुचिरिक्रिकथाऽपि	१३१४३	तं नामको निगदति स्म	१८१३५
ज्ञानमूमि शुभेच्छाद्या	१४१४४	त नामकोऽपि निजगाद	१२१४७
ज्ञानवेराध्यसम्पत्ति	८११६५	त नामकोऽन्नत कृताट्टहासो	१२१११
ज्ञानसन्ध्यासिनः केचिद्	१७१६७	तं नामकोऽन्नत न नामरूपे	१०१७८
ज्ञानस्य भूमिकास्तिस्रः	१४१५२	त नामकोऽन्नत वय ब्रह्माम	१४१८५
ज्ञानस्य शास्त्रस्य समागमस्य	१८११८३	त नामकोऽभापत	७१३५
ज्ञानस्य सम्पादनमेव मुख्यं	१७१७२	त नामकोऽभापत त्रे न	६१७७
ज्ञानाम्बुधिर्वहति	२०११	त नामकोऽवददपास्तसमस्त०	१३१८
ज्ञानिनो गगनदत्तपदाश्रा	४१८८	तं नम्रको वीक्ष्य जगाद	१०१२६
ज्ञानिनोऽपि ध्रुव भेद	१८१११३	त पूर्णचन्द्रमिव वीक्ष्य०	४१३४
ज्ञानो प्रञ्जित कश्चि०	६१२८	त बाबरोऽन्नत बुतो	१८१३७
ज्ञानेन साध्यो यदि नाम	११५६	त बाबरोऽभापत मानुषान्या	१८१५५
ज्ञापयन्ति परमेश्वरं पर	१६१२३४	त मानचन्द्रोऽभिदधौ	१७११७
ज्ञास्याम्यहं त्वा प्रथमा०	८१४४	त मूलचन्द्रो निजगाद क्षीत	१७११४
ज्येष्ठा विनाशा मैत्रञ्च	१४१२१३	त सर्वे पर्वतावासा	२०१६६
ज्येष्ठासि कि मे पद०	३१६६	त स्नात नामकोऽप्युच्छत्	१६११२६
ज्योतिर्लैन क्षीतजल.	१८१२००	त ऋषुते दयाप्रमानु	२११२००
ज्योतिश्चक्रमिद प्राहु.	१४१२४८	ततः पर मूद्रगृहेऽवतीर्यं	१०१४०
ज्वरुती मृत्तिका तस्मै	२११५०	ततः परस्तात्कपिता	१४११६७
ज्वाला दिव्यभुर्गवान्	२०१११९	तत परस्तात् क्षीरोदाद्	१४१७६
ज्वाला विलोकयितुकाम		ततः प्रसन्न पितृपाल ऊषे	१०१६१
उपागतोऽहं	१६१२०३	ततः प्रसन्न तमुदीक्ष्य	१४१७७
		ततः सप्तो जनको जयाद	१५१११

तत् सिध्याः साधवश्च	२०।३७	ततो वर विष्टरपद्यपाद्ये०	५ ११३
ततः सर्वेषु शृण्वत्सु	२०।११४	तत्त्वज्ञदृष्टिमवलम्ब्य	१३।६
ततः सहस्राक्षपुरी	१४।२४१	तत्त्व पदयोर्लक्ष्यम्	११।४१
तत सुवस्त्र सहजादसक्तो	१६।१०१	तत्त्वज्ञान मनोनाघ	१४।२७
त एवेति मयोदीर्यं	६।६२	तत्र तु प्राणिनः सन्ति	१४।१६३
तस्य तक्षशिलायुधैः	१५।१५७	तत्रत्यवृत्तमभिप्राय	२।६३
तद्वशा सीङ्गस्वभावेन	१८।१११	तत्र फेररिति कीर्तितो	७।५४
तज्जोपदेशत उपैति जन.	११।१५	तत्र यत्सल्लु कर्तव्यम्	१५।१६
ततस्त नातिवर्तन्ते	१४।१६६	तत्र स्थितः क्षत्रिय एवमुचे	२१।१६२
ततस्ततानद्वघनस्वनेन	५।१४२	तत्र स्थितः स गुह्यनातक०	१।१०३
ततस्तमूचे यवनाधिराज	१८।६६	तत्र स्थितो निगम	२०।२८
ततस्तु नगराप्यक्षो	१७।१४२	तत्र स्मेरो नानक.	१२।११३
ततस्त्रयः सर्वत उन्नत तम्	१३।६६	तत्र स्वभाव उचितो	१७।३८
ततो ऋङ्गरनायेन	१२।७४	तत्रागत नृपतिभिर्यवदद्	२।६१
ततो गजाना सुरगोत्तमाना	३।११३	तत्रागतः कञ्चन	१७।१३५
ततो गत केकयमण्डलेषु	१७।२	तत्रागत्य जगद् नानक	१०।७७
ततो गत शम्भुरपृच्छदेन	१२।६०	तत्रापि चारैरधिगम्य	२१।१०४
ततो गतो नानकयोगिमुख्य	१८।१६२	तत्रायाचनृपो द्रव्य	२०।६१
ततो गतो नानकयोगिवर्यं	१७।५६	तत्रोपजग्मु प्रमदाश्च	८।६२
ततो गतो नानकयोगिवर्यो	१८।४३	तत्रैव तद्भावि यदस्य	३।६०
ततो गतो भर्तृहरि	११।९०	तत्रैव रात्रि विगमय्य	८।१२४
ततो जगाम योगीन्द्र	१६।२	तत्रैव स्थैर्यमज्ञाना	१०।६२
ततो नवोद्दामनुरञ्जयन्	६।२१	तत्सर्वं सार्वभौमाय तदीया	२१।१८१
ततो नानकमामन्त्र्य	१९।१६६	तथा केवलकर्णश्च	१२।१६५
ततो नानकोऽद्भुत बाल्ये	१३।११०	तथा द्वे चापि फल्गुन्यौ	१४।२१२
ततो निश्चिश्य नानकपा	३।७३	तथापि कल्याणकृतो न	१७।६४
ततो व्रमाये यवनाधिराज.	१८।३६	तथापि ब्रज यद्यस्ति	१६।१६
ततो भवानीदासेन	४।१११	तथापि सिध्यानुपदेष्टु	१६।२१
ततो मया वाद्यधरेण	८।१५	तथा यतस्व योगीन्द्र ।	१४।७३
ततो यथोर्ध्वदिग्ध	७।६५	तथा यथासी विनयाभिधो	२०।१४५
ततो रामदानो गृहीत्वा गुरुत्वम्	२०।२६	तथा वीर्यधरदत्तैव	१४।१६०
ततोऽऽदनातकयोगिराज	१६।३१	तथेति त यवनपति	२०।४२
ततोऽऽदन्मङ्गलनाथनामा	१२।२५	तथेति त योगिवरो निगद्य	१३।११५
ततोऽऽश्चर्यज्ञेयस्य	२१।२०५	तथेति तं सप्रति	३।११०

तथेति तेनोक्तमथ व्यधायि	२०।६३	तमब्रवीज्ज्ञानकयोगि०	७।११८
तथैव तारमवदत्	२१।१७७	तमब्रवीज्ज्ञानकयोगि	१२।१४७
तथैवालकनन्दापि	१४।१२८	तमभापत नानक. प्रवीण	१३।८०
तथ्यमात्थ किल	६।३५	तमभापत नानक	८।१०८
तद्य मा जीवथ जन्मत	१।११४	तमानयेह योगिन	८।१०२
तदनन्तर प्रगमतः स्म	६।१०६	तमालनील. कनकावदातया	१३।३०
तदर्थमेवागमन् ममाभव	१६।१००	तमुक्तवान् योगिवरः किमर्थं	१८।६५
तस्माकमेतर्हि यद्विद्धि	८।११३	तमुवाच नानकयतिः	१३।१७
तदा ते नाम किमभूद्	१६।१२२	तमूचे यतियोगिना	११।५३
तदानीते मास पचति	१७।१२२	तमेकदाभापत निश्चलाके	३।१२०
तदाऽब्रवीज्ञानकयोगि	१६।७६	तमेव बुध्वा ह्यति मृत्पुमेति	११।८८
तदास्वाद्य सुसन्तुष्टो	१३।७८	तया सुराज्ञा तलवडिकेय	२।१२५
तदेव सद्बन्धु फलेन	१८।१४५	तयेदमुक्तमुत् तत्र न भज	२१।१३३
तदेषु सिन्धोर्धरणीधरेषु	१६।११७	तयैव व्यञ्जिते मौम्य	६।१६
तद्गृह्णाता नवलथ पलितम्	१४।११७	तयोरश्नतोर्मर्दनो	७।१३४
तद् दूरदेशान्तरमेप	७।८	तरङ्गबाहून् विततान्	६।३
तद्देशपालयचनाधिपते०	७।१४४	तजितो व्याघ्रपालेन	८।१३०
तदस्तु नास्तिकमपि	१७।७६	तलवण्डी जग्मभूमि बालसिन्धो	१६।१७८
तद्वैणिकोऽह् प्रहितोऽस्मि	७।६२	तलवण्डी यियासामि	१८।७१
तदुर्कुकुमवत्ससवृत्तो	५।४२	तलवण्डीगतश्चाह	६।१४६
तन्मध्यपातो यतिरस्ति कश्चित्	१८।४१	तलवण्डीगते काले	४।६४
तन्मे बुद्धिविपर्ययोऽप्यमभवन्	१५।११३	तलातले ततोऽप्यस्ताम्	१४।२६३
तन्निशम्य बभूवाशो	१६।११३	तलावण्यविमोहिता	१४।७६
तन्निश्चित्य निराकारो	४।८५	तव तापहरी वाणी	१६।१२२
तपस्वतस्ते सङ्ग्रेह	८।८३	तव दर्शनम्य शुक । नानक	१५।३०
तपस्यया योगबलेन	१२।१६८	तव नाम कि ? विपणि	६।१२४
तपस्विना प्रीततरेण	७।७७	तव प्रिया. मुखर । कीटया	१४।१०
तपस्विना प्रोक्तमनाथ	१६।१२१	तव शक्तिरकुण्ठिताऽर्जुनस्य	१६।१५४
तपस्वी सुन्दरतनुजानी	२०।६६	तवानुरागो न बभूव	६।११६
तपोऽर्जुनस्तस्य निहत्य	१५।६५	तवेव सर्वस्य जनस्य	९।१८
तप्तसुमिः प्रकथितः	१४।१७५	तवेहित त्वदगदित च वेत्	१८।१००
तप्तप्रसन्नं वनिता बिलोक्य	६।६३	तवोपदेशात् प्रेतयाम्	१५।३२
तप्तब्रवीदादरमानसप	१८।१६१	तस्मात् स्वपुत्रस्य	८।३८
तप्तब्रवीद्योगिवरो न भावर !	१८।६०	तस्मादसत्कर्म विहाय	१४।३०६

तस्माद्य एव जगदीश	१८॥१२०	तामानक उवाचेद	६॥८१
तस्मिन् कुले पुरुषपरत्न०	२१२३	तान्येव शाखाणि बुधाः पठन्ति	१६॥१७५
तस्मिन् गते योगिवरो	८॥१२२	तापत्रयस्य विगमो	१६॥२५३
तस्मिन् गृहाणि रमणीय	१६॥६६	तान्यामुक्त न भावो न	२१॥१६३
तस्मिन्प्रतीतिऽधरक	८॥१६८	तामिस्रदचान्घतामित्रो	१४॥१७३
तस्मिन्नन्धे कतिचि०	७॥६०	ताम्बूलवल्लिपरिवेष्टित०	८८३
तस्मिन् पिशालनयने	५॥११२	तामैराम्रदलेरुदीतमुकुले०	५॥४
तस्मिन् विश्मितविश्र०	२॥१२	तारका इव ता मुद्रा	३॥३२
तस्मिन् शक्तिश्च कस्यास्ति	१२॥१२२	तारणाय जगतो गतो भवान्	१४॥७४
तस्मिन्नाम्नचरादन्धो	१०॥१२२	तासीं विनैवोदघटते	११॥१२६
तस्मै स्वहस्तवलय	२१॥१७६	तावद्भयं विषयसङ्गृह्यत च	११॥११६
तस्य नौडस्तु पट्टिशात्	१४॥२३०	तिलकमूपरतानामेव धेवं	६॥४६
तस्य प्रवेशमात्रेण	८॥१०१	तिलकेन विमुग्जलेन मूर्खं	१६॥१६६
तस्य नागिक्यचन्द्रोऽभूत्	१६॥२४६	तिष्ठन् गृहे हरति वस्तु	२१॥०७
तस्य वाचमिमा शृण्वन्	३॥५७	तिष्ठेत् मुरत्राणपुरे	३॥६१
तस्या तर्माभलप्यन्हा०	३॥८	तिष्ठस्तस्यामवन् पत्न्यो	१५॥६५
तस्या वसो वेदिना	२११८	तीर्थप्रचावो गुरुबोधनीयः	१६॥६
तस्याङ्गदः परमशीलवशात्	२०॥१४	तीर्थे तस्मिन् प्रातरुभज्य	६॥४५
तस्यादेरेण नीतोऽसौ	१५॥२४	तीर्थे सरयवा. किल	१५॥१६४
तस्यातकामस्य न कश्चिदर्घो	१॥५३	तुङ्गस्तथा द्वीपमध्ये	१४॥१८७
तस्याभूवलय. पुत्रा	२०॥३३	तुङ्गे तत्र सहस्रचन्द्रचटुले	१३॥१२३
तस्या रसाक्षेकवशाद्	१४॥११३	तुङ्गे शृङ्गे सरति विमले	१७॥३४
तस्येति चिन्ता समकालमेव	१६॥३८	तुत्रवाद्यमितस्तूर्णम्	१८॥१४८
तस्यैव पादर्थं निपमाद	१६॥४७	तुलसीं रोपयेद् यस्तु	१४॥३२७
तस्यैवाहं ममैवासी	११॥११४	तुलसी तमचष्ट सौम्य सो	१०॥३६
तस्योक्तमार्गीस्त्रिभुनेन तेन	१७॥१३७	तुलसी तमुदीक्ष्य नानकी	२०॥३३
तस्योपदेशादगमत्	१५॥१०८	तुला तोलनपापाण	११॥१२८
ता नानकः शान्तमता	६॥१३०	तुलापुरुषदानादि	१४॥३२२
ताः क्षत्रियाप्यो मृगशाव०	५॥१००	तुष्टस्ततो मर्दनं आवभाणं	११॥१२६
ता सूनृवास्तस्य गिरो	२१॥२६	तूर्ण्यो स्थितस्तस्य निद्राम्य	१८॥७७
ता एव प्रमदास्तं तु	८०६४	तूर्णीमेव ततस्तस्मिन्	२०॥१०७
तात ! रूपरचनापरिपाटी	१५॥६०	तृणमिव राज्यमुपेक्षितु	६॥८०
तातस्त्वदीयो रूपतीम०	८॥३२	तेष्वस्त्विनस्तस्य मुता	१५॥७२
तादात्म्यज्ञानवृत्तं प्रतीहि	२१॥३५	ते तु भद्राद्यने न्यस्य	१५॥११७

ते देवदानं शंसन्ति	३।२६	त्रिदिनं नानकस्तम्यौ	१६।१४१
तेन त्वया किञ्चन	३।१०५	त्रिसध्यस्तानाद्वास्तनु०	१।३४
तेन राज्ञोपचारेण	६।४०	त्रिसरकमवदद् विमोहकारी	१६।१७३
तेनापृच्छयत नानकः	१२।५	त्रेताया जनको राजा	१६।१२०
तेनाभ्यषायि भवदायुः	८।१६६	त्रेताया सह सवामी	१७।५
तेनास्मि मोनः स्मृतपूर्व	६।११	त्रेतायुगे मित्रमह तवाऽऽम	६।१०
तेनाक्तं ध्रुवमसि नानकः	१५।१६	त्रैलोक्य त्वं वामनीभूय	१३।१४६
तेनाक्तं न निजापकर्षकथनम्	१२।६१	त्रैलोक्यतुच्छीकरणाय	१३।७३
तेनैव प्रत्युपागच्छ.	३।८५	त्व कोऽसीति किमत्र	६।८६
तेनैव मुक्तो जयराम ऊचे	३।१०६	त्व चलपुर दानै	११।७६
तेनोक्तमनो कथितोऽस्मि	७।६१	त्वं जानासि बिरक्तनानक जगत्	१८।४८
तेनोक्त मम शिष्योऽयं	१०।८५	त्वं देशकालकलनाकुशल	४।५१
तेनोक्तमायास्यति मे कूटुम्ब	१६।१०३	त्वं नानकप्राभमतीव रम्यं	१८।३७
तेनोक्तमीश्वर वेद न स्वीकुर्वन्ति	१७।४६	त्वं मस्यह कुप्यसि	३।८६
तेनोक्तमेव त्रेतायाम्	१७।३	त्व बालसिन्धो वद	१७।११७
तेनोपदिष्टो दययेति	६।३१	त्वं मण्डलक्ष ललु वक्षि	१६।२३
ते विचित्रगरुतः शिखरामाः	१२।५५	त्वं योगी जितसकलमघोऽसि	९।४७
तेषा गतागतविलोकन	१६।७२	त्वं वै नियन्ता सकलप्रजाना	१७।१३६
तेषां विपत्तिमवलोक्य	७।१५२	त्वं ब्रह्म परिणतयोगो	१६।४२
तेषा स्वमक्तमुपशः	१६।२४०	त्वं सर्ववेत्तासि विचक्षणोऽसि	६।१४
तेषु योगिषु मत्स्येन्द्रः	१०।८२	त्वत्तोऽपि मतिमान् कश्चित्	११।१३२
तेषुद्गोनेष्वाहतु स्म	१२।११२	त्वन्मतस्य परो वापि	१४।७१
तेलक्ष्मणाः समुद्रघृत्य	१५।११५	त्वममुतो न सुख सम०	३।८४
तेषु स्थिते सङ्गरनाय	१२।८८	त्वमस्मदीणोऽसि वय	२।१२४
तो वामवाग्पुदय०	२।३१	त्वमहमिति भिदा विदारितो मे	१६।१७४
त्यक्त्वा स्वतोऽहं सकला	६।१७३	त्वमागत. कि पुन कि	११।७८
त्यक्त्वेद विपिन ब्रजेम	७।११२	त्वमिह रक्ष पुरीमनु०	५।२४
त्यजाम्यह त्वामहमेव	२०।१२८	त्वमीश्वरांशोऽसि	७।८१
त्यापोऽपि साधोर्वंधतुल्यः	१५।१६०	त्वयाकणित. कश्चि०	६।६१
त्रयो त्रिवर्गे विविधा च	१३।८३	त्वयि प्रयाते तव क. पदेऽस्मिन्	१६।१६५
त्रयोमयेन ताश्चोणाम्नुतमुत्तम	१३।१२६	त्वयि शोषपयोनिधौ तते	१६।१४०
त्रयोऽप्यास्ते जाता	६।६३	त्वां तत्र धश्यामि	१६।८
त्रयो कुमुत्रिरे तत्र	८।७३	त्वां दिष्टपुरहमत्र विवशुः	१३।४२
		त्वां दुर्विनीतशिष्टानाम्	१२।१४०

त्वा द्रष्टु मुलितोऽमूर्खं	१६।१३१	दशोदूर्ध्वं दशार्धञ्जतलश्र	१०।१००
त्वा द्रष्टु यवनपतिः	२१।८६	दागेन पीटापि विमरं०	३।३०
त्वा मित्रमाहवुस्तस्माद्	१७।१६	दाग्नी हयस्तेन न भूरि	२०।१५५
त्वामन्व सर्वानिमराग्विहाय	२१।१७४	दाम्पत्यमनुमोदन्ते	१३.१४
त्वामेव द्रष्टुमायात	१६।२७	दाम्निका दम्भयज्ञेषु	१४।१६४
		दारापत्यमुहृद्धनेष्टु वपुषि	१४।४१
		दारासकूर्हं स निहृत्य	२१।१६
		दारासकूहः प्रसन्नाद	२१।७
दक्षिणस्यामविचल	२१।२२०	दारासकूहस्य गुरुर्वमूर्ख	२१।२
दग्धो नानकतारसा यदुत्तरे	१८।१०५	दारासकूहाप ददौ स्वराज्य	२१।३
दग्धो म्लेच्छो दीक्षितदत्ते	१८।१०४	दारासकूहेन मुतेन	२०।१४६
दण्डिमण्डोदधिर्द्रोपम्	१४।१८४	दाक्षिणाटवनराजतो भयं	४।१७
दत्तस्ततो नानकमित्यवादीद्	१३।१३	दासान्त्र बापि रामान्त्र	१४।६६
दत्तात्रेय प्रासदत्तस्य	१३।३६	दासोन्म्यः पूर्णपात्राणि	५।१६७
दत्तात्रेय. स्मेरवक्त्रो वन्नायं	१३।१८	दासेन दत्तद्रुद्धिः सा	८।१५५
दत्तात्रेयो नानकश्च	१३।४६	दाहेन देहस्य गतिम्	१६।६
दत्तोऽपि हस्तित्रिह्ला च	१०।१११	दिवग्धनं वनुं मघवमेतद्	११।६६
दत्तोऽवदच्छृणु परेण न	१३।७	दिद्रुमात्रमेतदुद्विर्णं तव नानक	१४।५४
दत्त्वा बहु धनं मूल	५।१५०	दिदक्षितो म्लेच्छनृपेण	२१।४४
ददर्श विष्णुर्गमेपादेप	२१।६०	दिनत्रयं तस्य तथा	७।६३
ददुः पदं सदस्वास्ते	५।७५	दिनत्रयेण त्रैलोक्यम्	११।१३७
ददौ गोविन्दसिंहाय	२१।२२६	दिने दिने वृद्धिमियाय	२।१०१
दध्यसर्तिस्त्रिलक्षितो घृत०	५।४०	दिवसानप पञ्चदश	६।२०
दन्ता न सन्त्येव न	८।४८	दिष्यो मुनिः कोपमुपेत्य लजे	१६।५६
दन्तदंन्तावलाणा	१८।११	दिव्या वधंस इत्युक्त्वा	५।१६६
दम्भप्रधानसबलाचरणे०	२।२५	दीनानायदयालुः पात्रं	१६।१३८
दया जीवेपु वृर्बन्धि	१८।१२३	दीनानायदयालुनाप	१६।१३९
दया हरेरप्येकरी जलभ्य	६।१३२	दीनानायस्ततोऽद्भुत	१६।१३८
दयैव ते दर्शनदानहेतुः	२।१५	दीक्षा वेद्यो दीपिकाः	५।८४
दर्शयामि नगरं यति०	६।८८	दीप्तैः श्रीढनकै. स्फुटिङ्ग०	५।८५
दद्यमस्तवमकीर्ति शब्दतो	१८।३१	दीर्घंश्मभुः शिथिलहृत्किं	१०।२४
ददरथ सुवज्रमग्नि वृषितः	१५।७१	दुग्धेन्दुबुद्धघदलेः	३।१
दद्यमहस्रममाः सवलाम्	१५।४६	दुर्गैर्युती बह्विधे०	२।५
दद्यान्नः सूर्पणसा	१५।१२२	दुर्जनेपु यवनेपु हस्तम्	४।८६
दद्यामरिष्यंश्चेच्छिष्या	२१।१३१		

दुर्दमं ह्यमग्न्यैस्त ह्यानो	२०।६४	द्राक्षारसादपि महा	१०।१
दस्यं नश्वरमाकलय्य	६।७८	द्वात्रिंशत्करदीर्घं	१८।१५०
दस्य समस्तमसदित्यवधेहि	१६।२३१	द्वात्रिंशदब्दवयसा	६।२६
दुः केनचिदीश्वर	१२।६	द्वादशमहत्प्रमगमत्	२१।१५८
दृष्टं प्रविष्टस्तलवण्डि०	८।१६	द्वादशाक्षरमनु प्रजपन्त	१४।३३५
दृष्टस्त्वयापि सुलभ	१४।८१	द्वापरे निर्वापरोऽहं	३।३७
दृष्टानुश्रविक सदोपमखिल	१२।१६७	द्वारमस्य कथयति	१२।१३२
दृष्टा मन्का मया ढक्का	१०।१६	द्वाविंशतिरवारुघन्	२१।१६६
दृष्टी गुरुस्ते प्रथितस्वसिद्धि	११।१०५	द्वासप्ततिसहस्राणि	१०।१०६
दृष्ट्वा तदुक्त यत्तिनानकेन	१७।१०७	द्विजो द्विजस्य पत्नी वा	१४।२६६
दृष्ट्वा देव मुच्यते सर्वपापीः	१२।४८	द्विजोऽन्त्यजो वा यवनो	१०।३६
दृष्ट्वा महानगरमीमिन्	५।५४	द्वित्राण्यहानि तुरग	२०।६६
दृष्ट्वाऽमित्रमनुसूया च	१५।११८	द्वित्रै शिष्यैर्निगदित	२१।१२६
दृष्ट्वाऽस्मान्मधु इत्युवाच	१३।१०८	द्विलक्षयोजने तस्माद्	१४।२४६
देवर्षिभूतात्मनृणा	६।१५	द्वीपत्रयेऽष्टादशभूमि०	६।६६
देवलका इह मर्दान	१०।१७	द्वीपमस्पर्शनायस्य	८।२२०
देवदूताभिघ मन्त्रिण	६।६४	द्यूतादिक दुर्व्यसन यदि स्यात्	३।४७
देववर्षं पारिमद्	१४।१५७	द्रोणार्जुनाविव धनुर्धरता	२०।८१
देवा विगेहा इव पूजका०	८।१३	द्रो मासो सस्थितस्तत्र	१६।२१४
देवास्ते ते यज्वना पूरयन्ति	१३।१३४	ध	
देवेश यस्य दयसे तस्य	१६।१६८	धरोऽय जगाद	१२।१५१
देवोपस्थितये स्थिनो	६।६८	धनखाननृपः सह गन्तुमना	५।३७
देव्ये सुवोधमधुरं	१।१५	धनखानानृपद्वारि	६।७०
देहि भोज्यमिति नानक	७।१४७	धनखाननृपस्य पुरो	४।१०६
देहेन्द्रियमन प्राणबुद्धि	११।३४	धनखानस्ततोऽज्जुत	६।७२
देवज्ञमासाद्य जगाद	२।१०४	धनखानादिभिर्मल्लैश्च०	६।६१
देवाऽपेतेर्विषयैरजीर्णै	६।१२३	धनखानो हतस्नेह	१८।३
देवानोऽश्चोदध्वरोमा	१४।१६५	धनानि याचन्ति महीतले०	४।५६
दोष दूरीकुह्येऽयमि०	६।१४४	धनुर्वंस स्थिते ज्ञेये	१४।१६
दोहित्तको वीक्ष्य सुख	६।१४२	धन्योऽसि धन्या जननी	१२।१०८
द्रष्टासि मे रूपमिद	२१।८६	धन्योऽसि बालगुद्रामिन्	१७।६५
द्रष्टु स्वरूपेऽवस्थानम्	१२।१७२	धन्योऽसि नानक	१२।१८५
द्रापादि सन्धाय निघाय	१२।७६	धरायां निखनिष्याम	१६।२३५
द्राशामुबुलवातादमक	१७।१८	धर्मं रक्षंस्नद्धिहन्तृन्	१३।१४४

धर्मशास्त्रात्मकत्वं तत्र	१७।११६	न च नृद्वयमोऽस्माकं	२१।११२
धर्मोऽहस्तदापृच्छत्	१८।१२६	न चलन्ति नृपान्पि भ्रुवं	१६।१२२
धर्मोऽधर्मविनेदात्	१८।१०८	न चित्रनेतद्भ्रुवदग्नेषु	८।४३
धर्मोऽहोहादस्तुनाथं द्वीविति	१३।१३७	न चोत्पातविनिष्पान्ना	१७।२३
धर्मोऽस्ततो नापवतात् अयेत	१३।१६२	न जटानु न मृषत्वे	१४।४८
धर्मिष्ठाना वरमधनिना	१।१६	न जातिरीशस्य निरूपिता भुती	१८।६१
धर्मो वासलिदशालये	१४।३३६	न कुहोति यो न ददाति पञ्चमहात् १४।२८७	१४।२८७
धर्मोऽदेहाऽप्य जगाद	६।१०८	न ज्ञानिन मृङ्गमुदेति०	४।६६
धनुषोऽभाज्जायते क्लेदनाथं	१०।८८	न ज्ञानिनो ह्यप्य नव०	७।२२१
धार्मनिर्मोऽतिरिक्ताङ्ग	१४।३१४	न ज्ञानिनो हानिकरी	६।१७
धार्मिङ्गविदमग्रहाय०	२।२०	नटवतंकदन्दिमानघा	५।३६
धूमपैरुष्मपैरसमवृष्टे	१।२६	न टत्पदान्नोरह०	१।११५
धूमिः सलाना मुख आसन्नज्ज	४।११२	न तपाति न धर्मसंभवो	१९।१४३
ध्मातस्य द्योहनिष्ठस्य	११।१११	न तपासुवनसि विचन	१६।१२५
ध्मानावदंशसेवी	१२।८५	न तपापेऽन्ननमनुषो न	१४।१४
ध्मानावनातसमये स	१।३६	न तपादलेषो इन्द्रियजाति०	५।७२
ध्मानेन तत्पादसरोरहस्य	१३।६५	न त्वया नै कश्चिदर्थो	२१।४२
ध्रुवोऽददत्तमीशान	१४।८२	न देहेन्द्रियप्राप्तबुद्ध्या०	१।८८
ध्रुवोऽददत्त ध्रुवमसि वैष्णवी	१४।८६	नटस्तीर्था विनलकलिल०	३।७
ध्वजो वदंकिः पाह्व०	९।२३	नटा स्नात् पवनेतरो	१९।१६
न		नटोर्नष्टे संकटे	७।५७
न कर्मणा न प्रजयेति	१२।५३	न द्वारि दीवारिकलोद्बद्धा	१८।१८८
न विश्वदमवतस्य	२१।२७	नवान नदेनस्तुष्टो	१६।६
न कुलं न वयो दृष्टता वा	१३।१०१	नवान रत्नानरणानि वत्वा	५।१२६
न केनलं तस्य नहो०	२।४६	न निगूह्यदितुं यस्या	४।१००
न क्रोर्षि रोद्धा सजले	६।१२८	नन्दलात्सदापृच्छत्	२१।२२८
नक्षत्रनालाममला	१९।१५१	न न्यवर्तत यत्पूर्वं०	४।१२
नक्षत्राणि न द्यपन्ते	१३।१०६	न न्यवर्तां ते कल्पे नहाम्	७।१५
न क्षत्रियाः क्षीयितले	६।१२६	न पराक्षरविः पुमान्	१८।३३१
न खनु नानकत्त्व०	३।८२	न पूजया नुवनपठेः प्रयोजनम्	१४।८
न खनु वेदिकुलं नवता परं	५।१८८	न बन्धनोऽपी नदि०	८।६२
नयनं मुनमंपुर०	६।१२३	न ब्रह्मयो दिग्मरण	१।८४
नगरं हिरण्यमुदीक्ष्य	६।१२२	न ब्रह्म वेत्ति चतुरोऽपि	११।२०
		न नथं दतिदेपस्य	१८।१६१

न भद्रचैतान्ये शशमराक	१८११६	नानक ग निराकारो	६१५४
न भोक्तुमैच्छन् म बुभुक्षितोऽपि	१६१३४	नानक. स्मितमुखस्तत	१३१६३
नमस्तमागत्य विनीतवेप	३१४२	नानक ऊचे सत्य	१६१४३
नमन्ति भूपाः शतश.	११४६	नानक नानक इति प्रथित मे	१३१६४
न मूर्तिपूजा यवनेषु	१०११९	नानकमनमुपेत	२११११५
नयनपद्ममुपेत	२०११७	नानकमानाय मर्दन	७१३
न युज्यते नानक ते	८१२१	नानकस्त नमन्नुचे	१३१४७
न ये विद्यन्ति प्रतने	१२१७६	नानकस्तदनु सर्वबुधोऽपि	१२११६६
न योगसिद्धस्य गति	१६१६४	नानकस्तमयोवाच	१६१२३
न रामराम हरिराय	२ १७१	नानकस्तमभिवन्ध	६११८
नव देशमुपादाय	५१११	नानकस्तानुवाचेदम्	१२१७१
नन्दारे पुरे श्रीहन्	१५१२७	नानकस्तानुवाचेद	१७१११३
नवमानमतीत्य	६१११०	नानकस्तानुवाचेदं	६१११७
नवनाशोत्तरं तत्र	१८८८	नानकस्य गिर श्रुत्वा	१३१६६
नवमे दशमेऽथवा प्रशुभ	१०१६४	नानकस्य घरदस्तु	१७११४५
नयवस्त्रवृत्त वपुस्तदीय	१६११७	नानकस्य विरहेण विपाण	१६१२१३
नवमस्रवतुदंश	१८१०७	नानकस्य सयमेव समग्रं	१७११५३
न वस्तिनं घातितं नीलि	१११५४	नानकस्य मुतोऽर्थाति	१६१२४३
नवमाना नाथानामथ कथय	१२११८६	नानकी जयरामश्च	४१२१
न वारिपूर्णं कलशो	३११०८	नानकी तदनु तातमवादीत्	४१४५
न विवेद जन स देशकालो	५११४३	नानकी परमहर्षनिर्मरा	७१४४
न विस्तरन्ति ये विष्णु	१८१८६	नानकी मतिमती तदावदद्	६१११
न सम्मवोऽयस्तु घनागमस्य	४१५८	नानकी मृत इति	१६१२३४
न सिक्ता केनापि प्रचुर०	३१६	नानकी साभुनयना	७१६
न तैतुबन्धो नयनातिघोकृतो	१६११८	नानकेन कथित कृततुदे	१५११४
न स्थले जलमो जीवेत्	१३१६०	नानकेन कथित हुरिकैग	१६१११७
न स्मरन्ति यदर्थो जनार्दन	१७११६०	नानकेन कथित तथ	६१८३
न स्वस्य जाति वद	६१११२	नानकेन कथित त्वयि पूर्वा	१६११८७
न हीटाप्रवर्जितावमानो	१७११४६	नानकेन कथित विनिरचयो	१७११२५
न ह्येयत गुत्रजैवित्स्त्रिनो	१२११२	नानकेन गदिते नत	१११४८
नाशोस्तानुतिरायुत म	१०१११	नानकेन गुफा गरीयता	१३११२४
नानक नानकीं शब्दा	४१७२	नानकेन तत प्राप्ते	१७१५१
नानक परिपुच्छयद्	१५१२३	नानकेन तत प्रोक्त	१६११०३
नानकः मङ्गलशोकवदाग्यो	४१३६	नानकेन तदा प्रोक्त	१७१८६

नानकेन तदा प्रोक्तः	१८१०६	नानादुःखप्रचुर	१७१८७
नानकेन तदा प्रोक्तः	१८११२	नानादेशजनैर्युक्ता बहु	२११८
नानकेन तदा प्रोक्तः	१८११५३	नानामिधः सर्वजगन्निवासः	१६१८२
नानकेन तदा प्रोक्ते	१६११२६	नानावनानि नगराणि	८१८
नानकेन प्रथितो	८१५९	नानाविनोदवचनैर्गुम्भिः	५६९
नानकेन भणितं धृषु	१२१२०६	नान्वे वा वधिरेऽनुष्मिन्	१८८०
नानकेनेति गदिते	४१६६	नामूवमहमन्धोऽन	१०११५
नानकोऽदिलमुत्सृज्य	३१५६	नाम किं युवयोः साधू ?	२७१२१
नानको ज्ञानगम्भीरा	१११११०	नाय किञ्चिदिवा भुङ्चे	२१११९१
नानकोऽथ निजगाद	७१५३	नारदेन कथित खलु मह्यम्	१३१४०
नानकोऽथ निजगाद	१६११५२	नारायणो नरसखो निजगाद	१३११०७
नानकोदितमिदं स	७११२६	नासोत्प्रकाशो मनसो न वेत्ति	१८६३
नानको नयनसङ्घाऽयं त	१०१५५	नास्त गमनमर्कस्य	१५१२२५
नानको निजगादेद	३१५५	नास्तिकान् यवनान् जित्वा	१५१३९
नानको निजगादेद	१८११७६	नास्त्यक दुःखमेतस्ये०	२१५३
नानकोऽतूत याचस्व	७१११४	नाह तथास्मि कुशलः	७१२८
नानकोऽतूत शैलोऽयम्	१२१२२	नि.सरत्निव यत्रार्को	१५१२८२
नानकोऽतूत सवलं		निधिष्य जाया तनये	६१६
नानको मर्दनो बालस्त्रयस्ते	१३१२	निधिष्य तनयामङ्गे	६११२
नानको मलिक्रमेतद०	७११४९	निलेष एया भवतार्पिता	७१७८
नानको यद्यपि ज्ञानी	३१७८	निगमास्तव नन्दिना	१६११२४
नानको यमनावादे	७११४२	निजकर्मफल पचेलिम	१६११४९
नानकोऽयमिह तिष्ठति	४१४१	निजगाद नानकगुरु०	८११५२
नानको यवनराज०	७११५७	नित्यं जनाभ्येकम्	१२११००
नानकोऽवददमोह०	१२११८६	निन्ध्य न निन्दन्ति महानुभावाः	१२१६३
नानकोऽवददोक्षस्व	१८१३०	निद्रानिद्रुत्तौ यतनीय०	११७९
नानकोऽवददांशेन	११११२१	निन्दन्ति लोका नितरा	७१२१
नानकोऽह निराकारः	१७१५६	निन्दामि साधून् कदापि	१२१५६
नानक्या चरणे निपात्य	६१४६	नियदपद्यासनमुन्नतोरस	११३१
नानक्या पार्श्वमगम—	७१३८	निपातितो हा जगदन्धकूपे	११५४
नानक्या प्रार्थितं दत्त्वा	३११४८	निपात्य भवनं तस्य	२०१०८
नागान् सञ्जयता हरींश्च	५११५६	निमन्त्रितास्तत्र नृपाः	१५११५०
नादं शृणोति किमुभायपरः	१११५	निगञ्जनो निराकारः	१३११६
नादो गुरुमुत्सृज्यैव	१६१७	निरर्थकं जन्म भवाद्वानाम्	१२११५०

निरलां येन दिग्जेता	१४१२६२	शृणा मनासि रूक्षाणि	८१८३
निरागसो मे जनस्य राज	२०१५२	शृणा मनोरथ शृणा	५१६३
निगवरणमानन्द०	४१६५	शृत्यगीतमिव जीवनहेतुः	४१०२
निराश्रमाणा नगगणि नाना	१०१६६	शृत्यत्यल कृष्ण ! मुकुन्द !	१३१९८
निगत्य नानको गेहात्	७१२	शृत्यग्निः सद्गीतसकै०	५५६१
निगन्धशृष्टः पुनरावभाषे	६११०६	शृणुयः पूर्वमतीवशक्तयो	२०१६२७
निर्वापिनो वयमपेत०	३११५	शृपालयोगाविनिषाधन	२१०५
निर्वाप्य होमदहनं पयसा	२११४२	शृपो बुद्धिविवेकद्वय	६१००
निर्विस्मेषु पर प्रसादमुमुक्षुः	१११७	नेतासि गोच्छसमीप	११११०९
निर्वेदात्सहसोरियतो	६१५९	नेत्यभाषत ततो जयरामः	४१८७
निवेद्य सर्वं पदयोः	९१२६	नेद यदि स्वीक्रियते	१८११४६
निशम्य कोलाहल०	३१६१	नेदिष्ठामस्ति परतत्त्व	१११२१
निशम्य तत्त्वं पतिनेति गीत	१०१२६६	नेन्यमन्त्रेण भवन्ति नार्था	१४१५६
निशम्य तद्भूमिपतिः प्रसन्न.	४१११०	नेय विरक्तिदुरदृष्टवेनो	६११२४
निशम्य नानकेनोक्त	१८११५८	नेच्छजना त्वपि कृपा महती	१२१२१३
निशम्य नानकोऽब्रूत	७१२७	नो चेद् विरक्तो	२११११
निशम्य बोधायनश्रुतः	३१८६	नौकाकारेषु पात्रेषु	२११८०
निशम्य रामं गतमार्तचित्तः	१५१११०	न्ययोजयन् कञ्चन पक्ष्य	२१११४
निशम्य सर्वे प्रसिता०	२१११६	न्यायवतीं नररातिर्न	६१३३
निशम्य हरिगोविन्दः	२०१५०	पक्त्वा महाकटाद्यै	८११२७
निश्चित्य कालतनया	३१६४	पक्त्वा विवेकानलतः	१११४४
निश्चित्य मन्त्रिभिर्नीतो	२०१६३	पक्षके च गतः साक्या	१६१३
निषयोद्विर्हीनयो	१४११०२	पक्षके पुरवरे कृतवाचो	४१६६
निघ्नत्सूहं क्रुशयतम्	१४१३२१	पश्चिमा प्रभुत्वोचदधैमान्	१३१५६
निस्तीर्य पोरविपद	१७११०२	पशो स्वगत्या	१८११९७
नीत्या सत्कृत्य ते तृणं	१९१७७	पशेरंतस्वच्छतरेर्मनोशो	१९१६१
नीपमाना दशारथेन	१५११२४	पश्वशिशक्रीशदीर्घं	९१६
नीरूप त्या निर्गुण पाहमानाः	१३११४५	पश्वत्वमथैव विमुक्तकृष्णाः	१०१७५
नीलमुचितपनालकावृतः	२१६५	पश्व पश्व सुवर्गानि	२११६६
नीलवस्त्रः कुन्तकरो	२१११८४	पश्व बाणान् गुह्यदात्	२११२१५
नीलादिभिः प्रहस्ताया	१५११३७	पश्वभूतमयः कायः	१२११२४
नीलेऽन्न करणे सुपुति—	१११३७	पश्वनीं मूमिकमित्य	१४१४८
नून गोविन्दसिद्धोऽय	२१११६६	पश्वमाचोत्तरं तत्र	१८१२
शृणा पश्वशत्या मिता	१०११०१	पश्वमेऽग्नि सार्धपुरम्	१६११२

पञ्चविंशत्यश्ववारैः	२११२३४	परस्वरालापमुखेन	७।२२७
पद्माङ्गुलं तु हृदय	१०।१०८	परस्य योषितं हत्वा	१४।३१५
पट्टः स्वयं च कलमः किल	१९।८१	परागपिष्टातभरेण	५।३
पठित्वा पत्रमलिखत्	२१।१२१	पराङ्मुखः परल्लना	११।८६
पट्टकमालोक्य महम्हादस्य	१०।३८	परात्मजायावगवर्धपात	६।२२१
प्रणम्य च स्थितः पाश्वे	१९।८०	परावरज्ञाननिधिः परेशे	१८।१९२
पतत्सु पुष्पेषु वरो वरीयान्	५।१०३	परिचितज्ञतामस्य	६।२००
पताकिनः सपरिरम्य दिश्वियरे	१८।२०	परितो भ्रमतो मेरु	१४।३८८
पत्तनानि हतवैरि च राज्य	६।७६	पारिदेवितमस्य नानकी	७।१०१
पत्तयः करिहयेषु पताका	५।७४	परिपीडितमेकतो रुचा	१६।१४८
पत्नी विपुत्रापि लभेत	६।७८	परिहसति किमु ब्रवीषि	६।२००
पत्युर्होतृर्कर्महेतुः	२।३४	परुष न कदापि पुत्र हे	२०।१२१
पत्युश्चिरप्रव्रजितस्य	१८।८४	परोपकाराय कृतः श्रेयञ्चो	१७।१२
पत्नैवमुक्ता खलु नानकी तं	४।१०	पर्वतोऽयमनलाचितनामा	१३।५४
पत्रं लिखित्वा विसृज्य	२१।४	पलायितेषु सर्वेषु	६।११३
पत्रं लिखेत् कपटाध्वरङ्गजेयो	२१।१२	पत्यङ्ग एनं कशिपूण	८।४१
पत्राङ्गुलीमेककपोल एव	५।६५	पत्यङ्गतो यवनभूमिपतिः	२०।६४
पत्राणि तस्य बहुधा	२१।२४	पवमानश्च कथितः	१४।१७९
पथ्येषु सीस्थमधुरेषु	२।३७	पशुकृता ये पुरुषा यजद्भिः	१४।२६८
पदयोः पपात सकल	८।१५६	पश्चात्पन्निति जनो	६।४०
पन्थाः प्रवर्तितः स्वोयो	२१।२१९	पश्चिमस्यास्तु याग्यायाः	१४।२१६
पप्रच्छ नानकमथादरमाननामा	१४।१७१	पश्यन्ति ये नमस्यन्ति	१८।१८०
पप्रच्छ निर्णोतवर द्विजं स	२०।१८	पश्यन्तीं ब्रह्मिन्द्रजाल०	३।१६
पप्रच्छ रितरं तत्र	२०।८४	पश्यन्तीं विपणिमनु०	३।६०
पप्रच्छ मर्दनस्तत्र	६।८९	पश्यन्नेकनगराश्रम०	१।१०२
पप्रच्छ मर्दनस्तत्र	१५।४९	पश्यन्त्वमु मन्त्रविदो	६।७६
पप्रच्छ मर्दनो नाम	६।८८	पश्यन् यातः करतलामलकायमानम्	१५।२
पप्रच्छ सोदञ्चितचित्तावृत्तिः	१५।८०	पश्यन्निशीथमहमेतदश्लमेन	१६।११०
पमस्तान् पाययामास रात्रौ	२१।१७३	पश्यसि रुदैव दैवम्	१३।३८
परः शता जूम्भितमस्य	६।५७	पाखण्डवर्त्मा कुहकः स सिद्धि	१७।१३८
परममिति मयोक्ते योगिराजो	१७।१२०	पाटलाकरणकाञ्चनारत्नं	५।७
परलोकाय गन्तारिम	२१।२९७	पाणो दिशोर्दपण०	२।६३
परशुराम इति प्रथितो	८।१००	पाण्डिप्रा परिशोभिता	२।१८
परस्वर विप्रतिपत्तिमन्ति०	१।६१		

पाताञ्जमुच्यते तेषु	१४१२५६	पुण्ड्र तव स्वच्छतर ललाटे	१६१६४
पाताले च ततोऽधस्ताद्	१४१२६७	पुण्य पुण्यजनस्य जन्म	८१२३४
पात्राणि नवकानामा	१६१४७	पुष्पैरनेकजनुरन्तरस्युहातैः	१४४३
पात्रे कुन पय श्रित किमदधाः	१३१७६	पुनौ निधेयिती कुड्ये सः	२१२०२
पादयोः पतितस्तस्य	१६१६७	पुनः प्रतिभृत्य निजाधिकार	४१२५
पादयोर्निपतिता तपस्विनः	७१४५	पुनरागमन प्रतिभृत	७१४२
पादुना कुञ्जयष्टिश्च	२०१११२	पुनरिन्द्रसेनसहित —	६१२८
पादौ स्पृशन् शम्भते	१०१७६	पुनरुवाच यतिर्पतिनाम्	१३१२०
पानमोशननिवाससुखेन	५१६०	पुनरूचे दयासिन्धु०	८१२२३
पान्या यथा रात्रियु	८१३६	पुनरूचे मुकुन्दस्य	१९१२५३
पापध्वान्तध्वसने द्वादशात्मा	१३१२५१	पुनर्गती तौ यवनाननेकान्	१३१२५३
पापानामपि पुण्यानाम्	१४१३०५	पुनर्गोपीचन्द्र ऊचे	१२१६७
पाससीक्वचनैर्जयरामो	४१८३	पुनर्जगाद सेनेशो	२११२६२
पारीन्द्रखानयवन	२०१८३	पुनर्वभापे कुपितोय	६११०६
पारीन्द्रजानो यवनध्वजिन्या	२०१७८	पुनर्मयोक्त श्रीचन्द्रः	१६१२६७
पाण्डुरा नगरी निर्मिता	१५१५१	पुमर्षात्स्यह गत्वा	८१२२
पाश्र्वे द्वये तत्र पुरे बधूपु	५११०१	पुर नक्षपुर नाम	६१६३
पाश्र्वे न्यपीदमहमन्यतमं प्रणम्य	१९१७०	पुराणकूपः कुक्ते सृष्टो	१६१९३
पाश्र्वे स्थितो मीर	१८१३६	पुरा प्रकोराच्छिन्निवाहनेन	१४१७०
पाशुः स्पृशन्नपि पदे	५११२	पुरे न मे त्वयि धृतिरुद्रमूय	१४१६
पापविहिनो वेदपुराणवाद्या	१७१८०	पुरे निदान्त प्रविशेम	९१४८
पार्ष्णिप्रपीडितमुदः	८१६५	पुरे स्थितः पाटलिपुत्र	२११३३२
पितरौ तनयामसागरोत्था	५११५२	पुरोऽय पाश्वेः परितभलद्भिः	१११९
पिता भृश कोपमुपागतो	२०१२२६	पुष्टि परामापुरपेतरोगाः	३१२१४
पितृगृहे भर्तृगृहे च	३१७६	पुष्पैः कौकनदाकारै	१६१९२
पितुर्मदीयस्य स चन्द्रभानोः	१६१५२	पुष्योक्षेया तथादित्या	१४१२११
पित्रानुशिष्टावपि तस्य	७१७४	पूजा कृता शिष्यगौ	२११६९
पित्रा मृत्युचैः प्रहितस्तवास्मि	७११७	पूषमेत देवस्तल्वडिकाया	५१२५६
पित्रोश्शुभ शंस तथा	३१६८	पूषचन्द्रवदनस्य तदानीं	५१९२
पिपीत्तिकाया हि पुरातनीनाम्	१३१६१	पूषं क्षन्तो जगदीशमेव	१३११२
पिपीत्तिकायाः परमेष्ठितो०	११५१	पूषं जहास चिरमस्य	७१११०
पिवता ता मुग्धोद्भूता	१४१११५	पूषं मया यः भ्रमणः	१५१११२
पिपति यो रसमेतम्	१२१८१	पूषं पूषंभरवासनावशा	११७५
पिपन्ति भक्ताः सततं	१०१६९		

पूर्वमेव खनकैः समीकृत	५।५५	प्रति प्रमत्तित तत्र	१७।१४३
पूर्वं न किं नो यतिमन्त	८।२४	प्रतिनिश्चितं पयसि शीतदीपिति	१४।२३
पृच्छनायस्तु तुर्णाक	१२।२६	प्रतिष्ठितः कौऽपि समान्गाम	२०।१४४
पृच्छन् गृह तत्र गतो	८।१४२	प्रत्यक् परानन्दमयो०	१।६१
पृच्छन्तु रामदासस्य	२०।२०	प्रत्यञ्ज न धमते सदोपवा	११।३३
पृष्ट शिष्यैरेप जन्मान्तरे क	२०।१३९	प्रत्यञ्जत कैरवबान्धवस्य	११।४०
पृष्टा प्रवृत्ति उल्बडि०	१।९६	प्रत्यञ्जसिद्धानि मुक्तानि	११।६३
प्रद्यो वारिपतिः सुतेन मृगुणा	१२।१०४	प्रत्यक्षेण अराहणामृदियुतो	११।२०
पैद्याचो गौहको लोको	१४।२४०	प्रत्यन्तदेशवसतीरवनेक	१०।२१
पोतैराकृडिन सिन्धु	६।५	प्रत्यर्नि ता तेन ततो विनद्धौ	७।३४
पौरगानपदप्रीतिम्	१५।१००	प्रत्यह चेदमवदद्	२१।२२१
प्रकटीदभूव जनकः स	१५।२६	प्रयनानुभूत गृहगत	१७।६
प्राकारेण महोदतेन	१०।६	प्रयितो भूतवाः सिद्ध-	१२।१६७
प्रकाश आसीदजितस्य भूया	१८।०४	प्रदक्षिणावर्तवहन्	१४।२२१
प्रकाशस्यान्धकारस्य	१४।१६१	प्रदर्शनार्थमेतत्तु	१४।३१९
प्रकृष्यते नेदमवादि देशात्	१८।१५७	प्रदाययितुक्त्राने ता	६।५१
प्रकृतिरम्यतनु समशोभय	४।२६	प्रमवन्ति मिदा उपाधिभि	१६।१३०
प्रकृतिविकृति पुसा कषातानाम्	१२।८६	प्रमाव तस्य रात्र्ये	१।११२
प्रकृतिविकृतिषु स्वय महेश	१३।८४	प्रमाववन्निहृदये मगिन्या	७।५०
प्रकोठयोः काञ्चन	८।२६	प्रमावादेव तदमूत्	८।३६
प्रक्षाल्य घासमनय	१६।२०५	प्रदापकालेषु यदम्पवीच	१६।१६४
प्रस्थायान्त्वस्तिमिरतरणि.	१।३	प्रयाति लिङ्गोपहितः	१३।३८
प्रत्यायते यो जनवासु सिद्धः	१८।८३	प्ररुद्धगर्भभ्रमन्वास्त्रोचनाना	२।३६
प्रचेतसश्चतुर्णां न.	११।१२८	प्रह्लाद वदति अनो वसन्तनन	१३।६८
प्रजापत्या विधायेष्टि	१७।६१	प्रवर्षतो वारिधरान् पयोधौ	१९।२३
प्रणताय नृपो नगराय	६।१४७	प्रवृत्ते भैरवीचक्रे सर्वे	१२।७८
प्रणनन् लब्धतत्त्वः स	१६।१०७	प्रवेशपापाणे वियति गमनम्	१२।१६३
प्रणम्य तेनोत्तमये	१८।१२६	प्रप्रेक्षितो मर्मविदाय०	१।१०५
प्रणम्य दूरादय नानयेन	८।३४	प्रसन्नत स ददौ पद्म—	२१।६२
प्रणम्य मन्नाध्वतुर	५।११८	प्रससाट गुहः शिरस्थघान्	२०।५२४
प्रणामपूर्वं पूनेय	२।६१	प्रससाद नहाम चाति—	२०।१०४
प्रणिपत्य दण्डवदसौ	१३।१३२	प्रससाद नानकगुरुवचसात्य	८।१६३
प्रणेनतु प्रीतियुतौ परस्परम्	१४।८८	प्रससाद सदा पश्यन्	५।१४४

प्रसादवत् नृपतिः	१५२	प्रेम्णोपगूढः स च भानवेन	१५१८
प्रसादितश्च सुचिरं	२०१२१	प्रेमिणः केन ? किनामा ?	१३१६२
प्रसादनञ्जामरणैस्तदैव	३११११	प्रोवाच नानकगुरुर्गुरुः—	१६११६
प्रसादितो मे प्रतिनर्पयानपा	११३३	प्रियंवदः सखितपूर्वमासी	४१२४
प्रसाधनी पाणिग्यात्	५१६९	प्रियंवदस्वेति निरुप्य वाणी	३१२४
प्रसूतवादीद्वितये किमेवं	८१६५	प्रियत्रतमुनस्तरिम्ब	१५१४८
प्रसेदिवानय निजगाद माधवः	१४११२	प्रियत्रवस्य पुत्रोऽन	१५१७१
प्रस्वापसन्दर्शितनिसु०	१०११६	प्रियालवातादशनारिदेल	११११७
प्रहिवेनाग्रप्रातना	१५१६६	प्रियाविधोयेन रिद्वयमान	१५११३०
प्रह्लादस्तदनु जगदाद सुप्रसन्न	१३१०९	प्रेशकरय गजवाणिनरेषु	५१८१
प्रह्लादस्त्विति वाचा स परमुदितो	१३११४	प्रेमप्रियस्य यदि भागिनि मूर्खैः किं	१७०३५
प्रह्लादस्तमित्दुवाच नानक ।	१३१८१	प्रमालापान् सखरीहासपूर्वा—	४१०६
प्रह्लादस्य स्थानमन्मागत	१३११०६	प्रमथा समान्निहय	३१०१
प्रह्लादो हरिकर्षे वर्षस्यैः	१४११३५	प्लब्धो जन्मप्रभारयोऽस्ति	१४११४७
पाकारः कनकोज्ज्वले मणिमय.	१३११२१		
पाचोमरञ्जयद् देव	१८११३		
पाणनायः समागम्य	१२११८०	फेरु वतः प्रापयितुं गतः कृती	७१८८
पाणनायमवदत्परिवृष्टः	१२११८८	फेरु नमन्त रिनिनेत्र वीणाम्	७१९९
पाणस्यन्दन्नि रोषार्थम्	१४१३७	फेरोः धनियवर्षस्य	१६११६६
पाणोपामैदन्व दीगैश्च न	१२१५१		
प्राणोमानः समानदचो—	१०१११३		
प्राणो मूलान् समुत्पाय	१०११२०		
प्रातर्गोविन्दसिद्धिस्तु दृश्ये	२१११८२		
प्रादुर्बभूव मोरसस्वन	१११९१		
प्रादुर्बभूव पुरवो दहनाद्	१५१९७		
प्रादुर्भावा रथिमपुरिम०	१११४		
प्राधान्येन सचोदितस्तु	१४१३०४		
प्राप्ते वज्र परिवृत्तं यदु०	१५१३		
प्राप्तस्तत्र दिनैरयं कतिरये०	११८४		
प्राप्ता भूमिभूना धिति विलसिता	१५१७८		
प्रात्पभोऽयोऽस्ति	१६१११		
प्राक्षेपस्त शिना विदार्य	१६११५		
प्रासदत्प्रागनायः	११११८४		
प्रांत्वा तव ममामेद	१५१४०		
		क	
		फेरु वतः प्रापयितुं गतः कृती	७१८८
		फेरु नमन्त रिनिनेत्र वीणाम्	७१९९
		फेरोः धनियवर्षस्य	१६११६६
		घ	
		यज्ञान्विगाहा निगिता०	८१६१
		यद् परिकरो मुक्तये	१६११४८
		यद्वेऽपि तस्मिन् धर्मणं घाटे	१७११४८
		यद्यस्य मा त्वमिह ससृति	१९१२३२
		यन्धनाति सकलाति विभूत	१७१०५
		यन्धुर्बुधं प्रात्यति	११३६
		यदन्ध धानैः फणिरा—	१५११३८
		यदावहमरमिन्ददलाय	८१३९
		यत् ते रिपुन् सिद्ध	२१११२१
		यत् विगलितं सर्वं विहित	१११११८
		यत्कम्यता सौर्यां कनक०	५१७८
		यत्कीर्षोरनमानाम्	१४११३९
		यथाहके वर्षति किन्दुमये	१६११३

बलि गान्धारनिकटे	१६।१४२	बोधयन्ति खलु विष्यगणैः	१३।४४
बली गान्धार ऊचे तं	१६।११२	बोधितोऽपि यहुषा मया	८।२२१
बहिः पुरादास्रवनेऽस्ति	८।१४३	बोधयामास लेखेन	६।५०
बहिर्यवनसेनाया यातो	२१।१७६	बोलापरायः सद्ने	३।१८
बावरेण तदा प्रोक्तं	१८।५२	बोलापरायस्य गृहं	८।४०
बालं विलोक्यात्मदशा	२।५२	बोलापराय आहूय	८।५
बालकास्तरुणवृद्ध०	५।७७	बोलापरायमुपगम्य	५।१६६
बालगुद्राधिणा प्रोक्तं	१७।५५	बोलापरायस्तलवण्डिकाया-	८।२
बालगुद्राधिणा	१७।५८	बोलापरायस्य गृहाय	८।२०
बालसिन्धुमनुगं	३।५	बोलापरायेण निराम्य पूर्वं	३।४५
बालसिन्धुमुपाहूय	४।४४	बोलापरायेण विसर्जिता०	५।२५
बालसिन्धुरिति तदेवं	४।४८	बोलापराये विनया-	८।७८
बालसिन्धुरिति सम्य-	८।१०६	ब्रह्म केन च भवति	१२।१३३
बालसिन्धुववाचेदं	२।८२	ब्रह्मधर्मनियतार्थबाह-	६।७७
बालसिन्धो ! ध्रुवम्	१३।१०७	ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थः	१७।७०
बालसिन्धोः समाकर्ण्य	११।२४	ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो	१७।८८
बालरतदोवाच न बाल वेत्सि	१८।१८८	ब्रह्मशादुपदेश एव	१२।१८३
बालस्तमाहस्य निशम्यता	२।८८	ब्रह्मप्रसिद्धं सकलप्रकारं	१६।३३
बालाख्येन पुराङ्गदं प्रतिकथा	१।८	ब्रह्महा धरणीनी त्यात्	१४।३०९
बालोऽङ्गदस्य गुरु	१६।२१२	ब्रह्मा गुह्यलक्षैव	१६।८
बालोऽधुना किं बहु०	२।१५	ब्रह्माण्डमेदेन चयेन क्लृप्ता	१६।१०
बालोऽपि त्वं गुरुत्वेन	२१।७३	ब्रह्माण्डानां नाशकर्ता	१३।१४३
बालोऽप्यमद्भुतगतिर्नितो	२।१६	ब्रह्माद्यैः सुरसत्तमैः कथमपि	१३।१२८
बालं तु मण्डलं याति	१४।२०२	ब्रह्माद्वितीयचिदय सुखमप्रमेयम्	१४।२६
बाह्यं विरक्तेरिति लक्ष्यमात्रं	१५।१५	ब्रह्मा वाणी शैपनागः सुरेज्यः	१३।१५७
बाह्यमास्तसंसृष्ट	१०।६६	ब्रह्मास्मीत्यपरोक्षबोध०	१।७३
विमर्ति भूतद्रोहेण	१४।१८०	ब्रह्मा विष्णुर्महेश्व	१६।१८१
विभ्राणो मकराकृतिं श्रवणयोः	१३।१२४	ब्रह्मैव निष्कियमसौ	१।४।३
बीजं विकीर्णमिव	११।१२	ब्रह्मैव शुद्धयवधेहि ननु	१५।१०
हुदौ पात्रे शानदण्डेन गाढम्	१८।५७	ब्राह्मण्या भवने गत्वा	२१।१६७
वृद्धयादितादात्म्यविडम्बने	१३।६२		
वृद्ध्या विपाकसमर्थं	१७।३६		
वृद्ध्या समाधिनिधिना	१७।१०३		
वृमुशया चैत् प्रपसे	६।११८		
		म	
		मत्तच्छन्दानुवर्तित्वम्	१३।२९
		मत्तत्राणे यस्य जागर्ति चक्रम्	१३।१५६

मत्स्य दानं न महा०	३११६	माण्डागारिक एकोऽस्य	२०१२
मत्काधिकारी निममज	६१३६	मान्या प्रोक्तमिय हि वेदिपदवी	२०१२४
मत्काधिकारी धनखानकस्य	१७१२४६	मानी कन्या बभूवास्य	२०१२७
मत्काधिकारी पवनस्य	४१६	मिहुकोऽधिगतमानसराज्यो	४१६१
मत्काधिकारे लामः कः	४१५५	भिन्नकर्णनिबहो	२०११३
मक्ति गुरोर्गु बहादुर	२११२०४	मीतिर्न ते कस्यचिदस्ति	२१६
मत्ति प्रियश्रेजगदन्तरात्मा	६१६१	मीतस्ततस्तस्य मनस्य०	६१३७
मत्तेष्टसाधनविधौ	२१३३	मीतो मत्स्यमुल दृष्टा	६१
मक्त्या गुरुणा सकलार्पणेन	१३१९४	मुक्त्वाऽथ तद्रर्मधारय०	१५१६८
मक्ष्यापि भोग्यानि	८१२४८	मुक्त्वा ब्रजेति भगिनी	१०१६०
मक्तोस्मि रामचन्द्रस्य	१५१५६	मुक्त्वोत्थित जिगमिपु	७१३३५
मक्तौ शाने च वैराग्ये	१२१२९	भुङ्क्षे न चाच्छादयसे किमर्थं	१७११२
मगिनीपतेस्त्वं चरण०	३११००	भुवनत्रयपावनी धुनी	१६१२४२
मद्रक्षवास्तु मद्राश्रेद्	१४१२३४	भुवि मारमुदारभाचरन्	१६११२८
मद्रासुमेरुशिखराद्	१४१२२७	भूतवाल्मेयेन सिद्धेन	१११६५
मयतस्तव वाति मास्तो	१६१२५६	भूतानि चत्वारि मूर्तिश्च	१११६६
गयेन भूता अपि यान्ति दूरा	१७१२४४	भूमेरुषस्ताद् भुवनानि	१४१२५४
मवः किमेय स्वत एव सिद्धः	१५२	भूमौ चतुर्धामिवतिष्ठ	७१६१
भवति नानकराज्य	३१८१	भूयः कूपे स्थित त च	२११२९
भवत्स्वरूपा विदुषः	३१०४	भूयो बद्ध नानकं चाहमाख्य	१८१२६
भवनादपनीय पञ्चवधो	२११०२	भूर्लोकश्च भुवर्लोकश्च	१४१२५१
भवन्तमेतर्हि विगर्हितैर्हा	३११२२	भृति न वान्छन्ति च	९११३०
भवन्तु तीर्थानि कृताभ्रमाः	१४१६३	भृत्यस्य ते सुपुरह न	२११२२
भवाद्दशाः सत्यमुदीरयन्ति	१२११७९	भृत्यो जनकराजस्य	१६१११९
भवानभूलुण्दरनाम	७१७३	मेरीणां मुरजाना	५१७६
भवेत् कदा कुत्र च	१६१५	मेरीरवाकर्णनकृष्टचित्ता	५१६२
भरतस्य भरद्वाजो	५११३१	भोक्ता भवेत् का परिवर्हमेतम्	१६१३२
भर्तृहरिस्तमपृच्छत्	१६१२२	भोग्यावर्गावभ्यक्त	८११४
भर्तृहरिस्तमधोचे	१६१४६	भोग्यावली पटन्तो	५१८८
माळः पपात पदयोर्धतिनानकस्य	१८११७७	भोगीय भग्नगरलो भृगुजो	१५१६४
माण्डं किमादाय समागतोऽसि	३१४१	भोग्याघनसत्कारे०	४१७८
माय्य मदीयं महदेव	३१६७	मोनिनो भूरि सन्कार	७१६
भारते कुर्वते जन्मयन्तु	१४११३०	भोग्यैरल नित्यमुरार्जितैर्धे०	१७११०८
भायाप्रयन्धान् भवता प्रर्णावान्	१४१७०	भ्रमन्तु तीर्थानि जयन्तु देवान्	१६१३६

भ्रमणे तु भ्रमन्ति विजयो	१९१६०	मदुक्तं न कृत कश्चित्	२११५१
भ्रातः चञ्चन ! जोऽपि वैपिक	१६१८४	मदेन सन्निपातेन	११८०
भ्रातस्तरस्या त्वमिहैव	६११२५	मदेनमुक्तं न कथं ब्रवीति	८१५८
भ्रातरश्च वच पञ्चराणि	७१४८	मद्भ्रातरं तुलसि गच्छ	४१११
भ्राता भद्रे वसति विविने	७११९	मधुदंभ. पलं गृद्ग्री	१४१३१८
भ्राता भवत्याः कुजली	७१६६	मधुराणि फलान्यमुद्गं	९११०७
भ्राता नभास्ते कुशल	७१६८	मधुराणि फलान्यासु	८११३१
भ्राता मृतः सम्प्रति हन्त कालः	१९११८६	मध्ये तयोर्जनपदो	२११
भ्रान्तभावमधिगम्य वस्तु	७१४६	मनसो वचसोऽप्यगोचरः	१३१६८
भ्रानन्तरं च पुनरालि	१६११२३	मनोऽतिघातिर्निगमो धनश्च	१६१३४
भ्रानन्तरस्य मनने	१६११२५	मनो ह्य तीव्रस्य भदीय	१७११६६
भ्रामन् देवेः कृत्रचिन्मानकस्तु	१६११२४	मन्तद्विरेफकटांगीति०	५१५०
म		मन्स्य देवं परिचिन्वते	६१८४
मन्वाण्यदेवायतन विद्यासु.	१९१६८	मन्त्रान् साधय सावधानमनसा	११११०४
मन्वासा वदराण्यराज्यरपतिः	२११५६	मन्त्री जगाद तव नानक	६११०१
मन्वेत देवायतन	१०१३	मन्त्रौषधी विविषदोग	१३१५८
मन्वेति यद् धवनराशिषु	१०१३	मन्यरा तदुपरलयं कैङ्कर्याम्	१५११०१
मङ्गलनायादपि जिन्	१२१४२	मन्दशीघ्रसना नाभिः	१४१२०७
मङ्गलप्रतिशरेण महात्मा	५१६३	मन्द्राकिनीसलिलसिञ्च	१५१४
मङ्गल्येभूत गोरक्षम्	१२११७८	मन्मथो वपुषि तस्य सञ्जरन्	४१३०
ममया तरणी पया प्रतरणे	६११४३	मन्मना भव मद्भक्तः	१११५६
ममापि ह्यगन्तुनिर्घो	२१४५	मन्यसे मा यथा वीर !	६११०६
मन्त्ररुद्रप्रियता सुद्रा	३११७	मम भाग्यमन्त्रसमये	८११६७
मठ यतीना युर्वानि	१४१३२६	मनतामरहाय सर्वतः	१८११७३
मणि दौश्य विद्धिन्न	८११५१	मम मनोरथपूर्तिरभूत् प्रभो	५११२९
मणिरूढो यन्नकूट	१४११५०	ममार्यनाः सरलय नाय !	१४१११
मणीभिः कनकैरलङ्कृताः	२९११५८	ममेव पुण्यैर्जेतुरन्तराङ्घ्रितैः	१६१६८
मणिमयामरणो न परिपृता	५१३५	मदपुत्रो बलो नाम	१४१२५८
मणिमयोर्मिथ्या सह	३१८०	मया चपकनासीतमिति	१८१६६
मत्तमेतद् युक्तिमुक्तिन्	१११८०	मया तदुत्तर प्रोक्तं	१७१६०
मत्तो मत्तो नाधिक कश्चिदस्ति	१८१५८	मया पृथं महायोगिन्	१७११५७
मत्तमेन्द्रस्तमुवाच वर्णय	१०१८४	मया समं नानक आजगाम	४११२
मत्तमेर्मानाविर्धन्यैः	५११३४	मपैवमुक्तः स कदाचिदूचै	४१७
मदकलाः करिणोर्जनक०	५११४८	मदैवं बोधितस्तस्यै	४१२१

मयैव कन्या जनिता यदि स्या	६।५	महात्मभिर्मूर्खिनैरजसं	४।२७
मयोक्त कति राजानो	९।६५	महानसे मे स्थितमानयन्तु	२१।४०
मयोक्तमस्मिन्देवोऽपि	१७।८	महापातकज्ञान्वोराद्	१४।३१०
मयोक्तमस्य वस्त्राणि	१६।८६	महापुरुषता गते मानचन्द्रे	१७।३३
मर्दनः पुनरणास्वसाजाति	७।२४	महिमा गहनोऽपि मासते	१६।१२७
मर्दनः प्रचलितो विलोकितु	१०।८	महेश्वराभ्रान्तरमस्ति	१।६५
मर्दनः प्रचलितो हृदि	६।१२१	मा नानक निराकारं	४।८२
मर्दनः समुपागत्य	७।५	मा नानकनिराकारं	११।१०
मर्दनः स्पष्टमाचष्ट	७।१३८	मा नानकोऽवोच०	१६।४६
मर्दनस्तमतिप्रभा	१०।७०	मा प्राक्ष्यतीत्युक्तमनेन	६।१४
मर्दनस्तमपृच्छद्य	१५।५०	मा विलोक्य मनुजाः	५।४५
मर्दनस्तु तदादाय	८।१३६	मासत्याद्युचिता	१७।१२६
मर्दनस्य सहजादसंज्ञकः	१६।५१	मांसौदनं घोरभयुद्विरन्तं	५।१३६
मर्दनेन कथितं कथमुक्ता	१२।२०८	माणिक्यचन्द्रस्य	१९।२५०
मर्दनेन कथितं कथयस्व	१५।६३	माणिक्यमादाय जगाद	८।१८
मर्दनेन कथितं प्रभुरस्य	८।१४७	माताऽब्रवीदधुनिरुद	८।२७
मर्दनेन कृता पूजा	७।६६	माता मतिमम जटा यदि	११।३१
मर्दनेन गदितं जगदीश	१०।४४	मातामहादय उदीर्णं	४।७३
मर्दनेनैवमुक्तस्तु	७।१८	माता हृदत्यभिदधौ	११।८७
मर्दनोऽमृत गोरक्ष	१२।३६	मातुः समीपमुत्तमम् गुरुर्जगाद	११।८३
मर्दनोऽमृत राजेन्द्र	८।८	मात्रा च शिष्यैरखिलै	२१।१५६
मर्दनोऽमृतकल्यानि	८।८१	माता समं स सम्मन्थ	११।७४
मर्दनोऽवदिहेव वसेति	१५।१५	मानचन्द्र उपाचेदम्	१७।१०
मर्दनो बुभुजे सप्त०	९।१३७	मानचन्द्रमुवाचेदम्	१७।१५
मर्दनो वैणिको वैणिकै०	५।४८	मानचन्द्राभिषिं मित्रं	१७।१३
मर्यादामविलङ्घयन् प्रभुरपि	६।२	मानसुनलिकावन्ने	११।८४
मलयजरससेकान्मालती	६।३३	मानसोचरशैलोऽस्ति	१४।११६
मत्तैर्देहतः पातिते किं	११।५५	मा नानकोऽभासत कथि०	११।२१
मल्लैः सम नो बहवो	२।७१	मानापमानचकितस्य मनोहरेः	१७।७६
मलीमछानि त्वद्ददर्शनेन	८।१०	मामपृच्छद् गुरुर्वाल	६।११२
महम्मदो ययनेषु	१०।२२	मानवोचथ नानकोरथ	१०।७१
महलंकरततोऽप्युधम्	१४।२५२	मानुक्तवानानक योगिषयो	१७।१२१
महातले काद्रवेया	१४।२६४	मातुत्तानमारमिर्मं बहस्य	५।१६०
भहारमनो वैणिक आगतोऽय०	१६।७६	मानुवाच सप्तो योगी	१९।८१

भामेवमूचे गुरुनानकोऽह	१८१८	मुद्रामग्नि कुब्जयष्टिम्	१२१४३
मायाकृत ते स्तवन निशम्य	१८१५९	मुद्रिका वितर तस्य ताः	७५५
मायागुणैर्बिचरिते पुरुषस्य	१४२०	मुनिर्बभापे भवदाश्रमस्यो	१६१६२
माया नटी नायमिद	१५५	मुनीन् सुतीक्ष्णप्रभृतीन्	१५११६
मायामय धनकुटुम्ब	१८१७६	मुरली मधुर निनादयन्	१६१४७
मायागयेऽह सखारे	८११५	मुरली रणयन् मनोरम	१९११३६
मायामये भगवतो	१४१६३	मुष्टिं यस्य चरणौ क्षिपतः	२१६६
मायामयेन वपुषा पिहितो	१८१२८	मुहुर्मन्द्रध्वानैर्दिवि परि	६१२२
माया शक्तिस्तावकी यद्	१२१२६	मूक वाक् यतियातनोत्यचरणम्	१३१२१
मायेयमानाय समा गुणाख्या	११११५	मूढा यथातिममता	६५५
मारीचो मृगमायया	१५१२३	मूर्खं वा पण्डितो वापि	६४१
मार्गं रध्वापरा सेना	२११८९	मूर्तो भूमिसुतः सित.	२१७७
मार्गे कृतश्चिद्यवनस्य	२११५६	मूर्धा पूर्वमुदेति शौनकमते	१०८६
माल्यमोदककरोन्तरथासी	१०१२३	मूल महद् ब्रह्म जगल्लतायाः	१६१८०
मास स्थितस्तत्र ययौ	९११५	मूल. सततहृदयोऽप्यर्जितस्य	१७१०६
मासमास गुरुस्तन	९४३	मूलकमे विविध व्यदधुस्ते	२०१०८
मासान् स्थित. पञ्च	६१४९	मूलकमेव ताः पूर्वं	२१२६
मासास्तृतीय गच्छन्ति	१४१३५	मूलचन्द्रस्ततोऽवादी	६७३
मिताहारस्त्यक्त्वा	१६१६५	मूलप्रकृत्या महताहङ्कारेण	१३१२७
मितिरामममात्य स प्राहिणो	२११०६	मूलमापृच्छथ मुदिता	४८०
मिन ने नानको योगी	६१२६	मूलमुत्पाटयिष्यामि	२१२१४
मित्रखानोऽब्रवीन्मूलो	६७१	मूलाचोगेति विख्यातः	४६८
मित्रस्य तव किं नाम	१७१२	मूलाज्ञानतमिस्र ताप	२१२४१
मिथः कारणकार्पाणाम्	१४३१	मूलापाढोत्तरापाढा	१४२१४
मीनो मतुष्यस्य गिर	९६	मूलोऽब्रवीदग्निरय	६१८
मुकुन्द सुरमाराध्य.	१३८५	मूलोऽवदत्सविधमेत्य न वक्ति भुङ्क्ते	१८७६
मुचमन्योऽयमायाति	१०८१	मूपको धान्यहारी स्याद्	१४३१७
मुक्ताः शरच्चन्द्रमनोभिरामा	२०१४६	मृगया गुरुदत्त आश्रयन्ना	२०१२५
मुक्ताः सिद्धा श्लेच्छराजेन	७१५४	मृगयारत्नेन गहन	२१५८
मुक्ताफलानि विपुलानि	८९६	मृगये भ्रातर सौम्य ।	१६११७
मुक्त्वा जहाँगिर नृप	२०७७	मृगश्चक्रकरोष्ट्राणाम्	१४३११
मुण्डमातृक ! पातण्ड !	११२६	मृतस्य गम सस्कार	१६१२६
मुण्डो जटिलो मन्त्रः	१७८१	मृदङ्गमञ्जुध्वनिभिः	५१२६
मुद्रासहस्र विततार	३११२	मृदुनि मनसि सत्त्वभाषिते	१३२७

मेघमाल इव प्रोक्ता	१४।१५१	यतिनाऽमिहित मम सङ्ग	१७।५२
मेघायैर्हरितेन्द्रनील	५।१५	यति पात्राणि मृद्रेणु	१७।६२
मेघास्तदूर्ध्वं तिष्ठन्ति	१४।२३८	यतिर्नोचेद्विजानीया	१८।१६०
मेघः किंपरिमाणो ?	१२।११६	यतेत योऽस्यानुगमाय सर्वथा	१६।२२
मेघगिरिश्च सपाद	१२।११६	यतो गतास्तद्विगुणे प्रदेद्ये	१०।६३
मेरोः परस्ताद् मूरस्ति	१४।१६२	यत्कौषनस्यास्य धनस्य हानिं	४।६
मेरौ नवपुराणि स्युः	१४।१२२	यशकल्यो मनो रोद्धुम्	१४।४०
मेलके वसिते तत्र	१६।४८	यत्र प्रसीदसि भवे	२१।४३
मेघे तुलायामेकस्मिन्	१४।२०४	यत्रास्ति तेपद्भुवते नितान्त	४।१०१
मैन्द्रं तथा द्विविदमृक्षपतिम्	१५।१६३	यत्रास्ति मोमो नहि तत्र	१२।७७
मोक्षस्य कथित द्वारम्	१२।१२६	यत्वारं विरजं विराजति हरेः	१२।११६
मोक्षो बोधमृते कथं ?	१२।१५६	यत् सच्चित् स्वप्रकाश	१।७२
मोक्षयत्यु जनेभ्यायुः	१।६५	यथा दयामासिष मे	१६।६२
मोहाय देष द्विपताम्	११।१००	यथा मणिर्प्रावगणे न	२।७६
मौलिर्नित्यं त्वा नमग्मे	१३।१५३	यथा यथा मेदधिय	८।५४
म्लेच्छ धम तूर्णभयं	११।१०६	यथा रजौ सर्पो भ्रम विवक्षितो	१।६३
म्लेच्छराजस्तदाकर्ण्यं	१७।१४७	यथास्थित नानकमागत	६।१०४
म्लेच्छस्य मृत्तिका मृदून्	२१।४६	यदगम्य हि यत्किञ्चिद्	१४।२३३
म्लेच्छाचार्यो दृष्ट	१०।२७	यदप्रच्छन्नलालाख्यः	१६।१५
म्लेच्छाधिपस्य तनयो	७।१५०	यदस्ति भाति प्रियनाम	८।६३
म्लेच्छाविराजो धनखाननामा	३।१०६	यदा जनोऽन जानाति	८।११६
म्लेच्छायवदतामेष यवनाना	२१।१८५	यदा भ्रमः स्याद्वनखान०	४।६२
य		यदा मनस्ते षगुणे	८।५५
यः क्रोधलोमादि	२०।५३	यदा मर्दनो रोदनारक्त०	८।१३७
यः पञ्चकोशपिहितो	६।१६	यदि गच्छसि गच्छ त्वं	१६।४१
यः पर्वताग्निपतति क्षतमृत्युदाता	१२।१०	यदिदं भुवि जूमित भवे	१८०।१६३
यः पद्भून् पथिणो हन्ति	१४।२८२	यदि नानकषाहस्य	२१।२१२
यः पूजयेद्धरिं चक्रे	१४।३३७	यदुषतं पौड्यकोटियोजनम्	१३।११६
यः शत्यधन्तोपविधान	१२।४६	यदृच्छयेद गदितं	१६।३
यः सर्वगामी पद्मादि	१४।२६०	यदेव दोषान् विपश्येत्	८।५०
यः शानि विद्यत. इह	१४।३०३	यद्यस्ति ते गुरुरिहाहम्	१४।२४A
यः सिद्धयोगो बहू	७।१२०	यद् येन स्वेष्टमाश्रत	५।११७
यन्वाम्बुपेतं घमु ते	२०।४४	यद्येवमागच्छ मया	१६।६४
यशास्तपसि सीमानि	१६।१३५	यद्दं तमेतत्कल विपुलं	१६।१६१

यथौ स मत्स्यनगरं	१५।४६	यूयमायात् सर्वेऽपि	४।६६
यवनः प्रणम्य मम	७।२६	ये नैष्ठिकास्ते दूरदृष्टयः	६।१३५
यवनः सप्तभिर्मांसैः	१७।५६	ये पञ्चकृत्वः प्रणमस्य	१०।३४
यवनदेवगृहे यवनैः सम	६।६०	ये मेदबुद्धिं हृदये	१०।१६
यवनयतिरुवाच त्वामवेक्ष्यामि धन्य	१६।१११	ये विद्वन्कद्रुभिष्य	१४।२६३
यवना यवनेतरे तथा	१६।६१	ये विश्वास्य प्रोक्तैः शूले	१४।२६९
यवनानि खनन्ति भूतले	१६।११२	यैर्यत्र दृश्यते भास्वान्	१४।२२४
यवनीर्हर प्रसर धुन्वतीः प्रजा	१८।६	यैर्यस्तत्रलमापीत	२१।१४५
यवनेषु निसर्गनिर्दया	२१।१४६	योऽय गिरिस्तव पुरः	१५।११९
यवनेर्नृपतेरुदीरित	२१।३५	योगशोधितशरीरमनोभिः	१२।६२
यशासि शृण्वस्तव	८।११	योगकारिकपचिता	८।११६
यशो न नश्वर क्वापि	२१।१२२	योगस्य तारक ज्ञानम्	१२।१७१
यस्याः कटाक्षकलया	७।१	योगी जगाद कुक्ष्यार्थं०	१८।१६४
यस्यान्नामवशादसा	१।१	योगी जगाद मम वशभवो भवे	१६।१६८
यस्यार्थः स न विक्रान्तो	३।२४	योगी जगौ तदनुसात्त्विक	१७।६३
यस्यार्थास्तास्य मित्राणि	३।२३	योगीन्द्रोऽब्रूत् पूर्वं	६।१४५
यस्मिन् राजतहैमनौक्तिकमयैः	१३।११७	योगीन्द्रोऽब्रूददीश्वरः	१४।७८
याः पूर्वं तास्तु सौम्यायाः	१४।२१०	योगीन्द्रुनानकपितर्यदि	१६।२२६
या कच्छपीमपि निगादयति	४।१	योगीन्द्रो निजगाद त्व	१२।४
यातायातपरा जीवा	१८।५१	योगी योगं लभते	१६।२३
याति चित्तनिषेधेन	१२।१३४	योगी रोगी वासि भोगी	१२।१५९
या पुस्तक वहति हस्तविद्य	१४।४	योगीव जानाति कथम्	१६।१४
यामभिन्नजतः पुंसः	१४।१२६	योगी शशस भृगुणा	१७।१०१
यामिन्याक्षरमे यामे	२०।३१	योगी शृणोति म्वल्ल	११।१६
यावन्न त्वा वीक्षते तन्वदेव	१३।१४१	योगीश्वराणा महदेव	१२।३५
यावन्न मूलभवन जनता	५।१०४	योगीश्वरेण कथित श्रुणु	१५।६४
या स्फोटवर्णपदवाक्यपदा	६।१	योगीश्वरो न्यगददपरे य	१८।८७
यियासुमापृच्छथ तमत्रवीद् गुरु	१८।१३३	योगेन सिद्धय सन्तु	१२।१७०
युगाक्षकोटिवदस्य	१४।२०१	योगोऽप्राहो मनोनाशे	१४।३२
युद्धं कुर्वन्नययौ	२१।१६५	योगो भर्तृहरे ! प्रातः	११।४४
युवराज खेल यवनस्य	१७।१०	योजनव्यवहिता वरयात्रा	५।६५
यूकामल्लुण्णमधिकम्	१४।२८६	योजनाना चतुर्ग्रिन्धत्	१४।२२८
यूनो यथैव युवतौ	१६।१०७	योजनाना तु सा तत्र	१४।२६४
यूयं किल गुरोर्भकाः	१७।४२	योजनायुतमुच्छे	१४।२३६

योजनानां सहस्राणि	१४१६५	राजतकनकदण्डान् धारयन्तः	५१८७
योजनानां सहस्राणि	१४१९८	राजते परिवृत्तं मृगस्रैः	११२४
योजनानां सहस्राणि	१४१२६८	राजर्षिणा तेन तथा	७१२३
योजनानां सहस्रे द्वे	१४११०५	राजव्यञ्जनमैतत् शुक्मसौ	१३१२०५
शौजनीत्तरमुपेत्य पुरं	२१२२६	राजाशया ताननयत्सुमन्त्रः	१५१२०७
यो न शोके न विपदि	७१२२५	राजाशया भोज्यमतीव	८१२०३
यो बाल्यं यौवनजराविकृते	१४१२५	राजानं निजगाद भानक-	८१२२४
यो ब्रह्मवादमुखरः स खरो	४१६७	राजानमूत्रुः स्थलमरुद्दीये	२०१२०९
यो भक्तियोगे न मुनेवते	१२१२१६	राजानो मतमेतदीयमभजन्	१६१२२६
यो यः त्रिधास्तीक्ष्णकटाक्षबाणैः	१८१५०	राजा प्रणम्य यदति	६१७३
यो येन संवसत्येषु	१४१३१३	राजाञ्जुत कृपा कृता मयि	११२०३
यो वै कपामी स	६१६३	राजावदद् बाल इति	३१५३
व्यलोकं क्षाधाजगदीश्वरो	१८११४	राजा वा राजपुरुषः	१४१२८५
व्यारो गिरिरयं सौम्य !	२३१४	राजा सगरमेनध	९१६८
व्याविष्य हरिगोविन्द	२०१६६	राजास्ति देवदूतो	६१६०
व्यासो यथा घेदमतीव दीर्घं	१६१२२०	राजा स्वप्ने मिथुतामामगतः	४१६८
व्यूढ पद्म रजनी महरोऽस्ति	१६१२०६	राजोक्तं तव वक्ति किं	९१७२
व्यूढमूचे नमस्वैतं	१६१२११	राजोवचारविभवैः	१५१६१
व्यूढामिषः सिन्धुरधात्वपुत्रः	१८१६०	राज्ञ तद्वेदमुचितं दासी	२११७६
व्यूढेन भाषितमहं तव दर्शनेन	१८१२०२	राज्ञो मयेद् मूर्धिनं	४१४३
व्योधिं ध्रमन्ति	१७१५३	राज्यं विहाय सद्य	११८२६
		राज्यात् परिभ्रम्यति ते	१५१२०२
र		राप्रावगत्य भक्तस्य तव	२११२९५
रक्तौषं न तु मेचको भवति	१११४३	रात्रिचरस्तु कृतमन्त्रुतीव	८११३२
रम्भास्तम्भयुगेन कुम्भयुगले	५११६३	रात्री कुप्य फृतं सौर्यमिति	२०१२२१
रम्यकं च मनुः स्तौति	१४१२१७	रात्री बतति स मया गदितो	१०१६१
रवेरधस्तात्स्वर्मातुः	१४१२४६	रामः परानृत्य न पर्ण	१५१२२६
रवनां त्रितयं त्रुष्टयम्	१२१२०१	रामरायः स्थितरतत्र वृषामातनय	२११७६
रसातले हतोघस्ताद्	१४१२६५	रामरायस्तमूत	२११३१
राकाधारदद्यात्वररिण-	२१२१	रामरायो जगामाग	२११७७
राक्षितेति चतुरत्रमभूमिः	४१६६	रामरायो न जग्राह धनं	२११६४
रागद्वैपकपाय	२२१८३	रामरायो निनावाय	११८२
रागिर्गणैः पथि पथि	५१५२	रामरायोऽवदच्छिम्बायाः	२११३४
रागो मधे हन्त मये विरागः	११६८	रामरायो विलोचयेद्	२११८५
राजकार्यनियोगेन	६१२६		

रामस्य जगति ह्य्यातै.	१५।१८	लवङ्गभार्तापलत्राविनवी	५।१४१
रामस्य बलमालोक्य	१५।१८	लहुरीणास्ततोऽगच्छद्	११।१२१
रामेण राज्य प्रतिपाद्यमानम्	१५।१८१	लहुरीषा सङ्गरथ	१२।१६४
रामो राममभापत	१५।१८२	लहौरसज सपुर	२०।३६
रामो रामायणाद्	१५।१८२	लजान् शमादल्लयुवान्	२।७६
राघो राघो रविदुषसिता आचते	१५।१८२	लजान् शमोत्रयुवान्	५।१२१
राष्ट्र कियन्नरपतोरिति	६।११४	लाल रदन्तमापृच्छय	८।१६
रासभस्यातिविरवा	१७।२६	लालः किधोरस्तथ	६।११०
रुणद्धि न त्वामिह कोऽपि गच्छे	१७।१५४	लालः पितृव्यो प्रियते	१६।५१
रुदतक्ष भुवे च कुप्यती	१५।१५५	लालनेव सनाश्रास्य	१६।१६२
रुदती निजगाद त स्वभा	१०।५८	लालरनदाकर्ण्य तपेत्सुबाब	२।८६
रुदन्तु सर्वलोकेषु	२१।६०	लालत्तु दूराच्छमुदीक्ष्य	७।१२८
रुदद्वारे तदुद्याने	८।६६	लालनेनेत्तो गुरो सध	१७।८४
रुद्राणमनोमिरिन्द्रिय	११।१०८	लालण्यशीलमुमगा रयुनन्दनस्य	१५।६७
रुद्रे कर्तुपुरे श्रेष्ठैर्हरिगोविन्द	२०।७५	लाहौरुगोऽग्रहृतो	२०।१२
रुदन्तु देशान्तरसगवाव	११।१०१	लाहौरनगरायाव	११।६७
रुपेऽस्मिन्दारणादाब्द्यान्	८।६०	लीला यस्य जगज्जनिरिधितिलय	१६।१८५
रूपशीलकुलोभेता	१५।१९६	लीलावतारै रचितानि	१३।१७
रूपशोणितविष्मूत्र	१५।१९१	लीलावलोक्ष्या धति चद्	३।१२३
रूप्याचल शशिधरस्य च ता	१५।८	लीलेय सृष्टिरीशस्य	१५।८४
रौरुदते प्रया परीता	८।१५	लुनस्य निकटे देधे	१६।६७
रौद्राक्षौ पौत्रतोर्वा वा	१६।६५	लेखकविद्या बहो	४।१०८
		लेखकैस्तदलिख निवेदित	४।२४
लक्षत्रय योजनाना	१५।१४३	लेखकैस्तदग्रहपरा विवेकिन	१८।११५
लक्षद्वये योजनानाम्	१५।१४२	लोकस्वार्थपरस्त च	२०।६
लक्षद्वये योजनाना	१५।१४४	लोकानुरञ्जनस्त	७।२३
लक्षद्वये योजनानाम्	१५।१४५	लोकानुवादमयशरक्रम्	१५।१४७
लक्ष्मणाशोमला दत्ता	१५।८६	लोके कुरावरति केषु चिरोमणि त्यात्	११।६
लक्ष्मीं वेद बन्दिता शर्षदेवै	१३।१५४	लोकेऽपि नास्ति यष्टे प्रसङ्गे	१०।१२६
लक्ष्मीचन्द्र उवाचेद	१६।२४४	लोमादयोऽन्ये न तथा	८।४७
लक्ष्ययो जनवित्तार	१५।१४६	लोमलीहितमासानि	१०।६५
लङ्काधिपत्यमतिच्छुष्य	१५।१४३	लोहिता गल विलोचलद्वह-	१८।१७
ललाटमर्द्धेन्दुनिभ मुमुञ्ज	२।५६	च	
ललाटिका श्चन वण्ट०	५।१८	वशी बभूव विततो	१६।२५२

वक्तुं किमास्थ ? कुत	१।५६	वर्धस्य दिष्टया तनयो०	२।४७
वक्तु न शक्तो नयने निमोलिते	२१।१४३	वर्मयोगो गुहावासी	१२।२०२
वधो महाहेमशिला०	२।६०	वर्षं रमणक चैव	१४।१८३
वचनानि महम्मदेन	१०।४३	वर्षं स्थितस्तमामन्त्र्य	२१।२०७
वञ्चयित्वा तु पुरुषम्	१४।२७२	वर्षद्वयं सप्तजनहर्षदस्य	४।३२
वद नानक जप्यते मनु	१५।३१	वर्षाणि सप्तपुत्रेभ्यः	१४।१५६
वदन्ति केचिद् वसुदेवसूनु	१६।१७६	वर्षान्तरेषु पुरुषो	१४।१३१
वदन्त्याष्टपुत्रादीपान्	१४।१४४	वशिष्टादिभिराहूतो	१५।११४
वदान्यतामस्य वदन्नुपेत्य	४।८	वसतयः पथि जन्यजनस्य ताः	५।६३
उद्धेक्षणान्देवल्का	१०।१०	वसति कुत्र मन पवनः स च ?	१२।१२७
वन गतौ दाशरथी श्वामू	२१।१६१	वसत्वरण्ये मुनिवेषधारी	१५।१०३
वनतन्तवदच विहगाश्च	७।३०	वसन्ति देवदोग्धारी	१४।२६६
वनाद्धि निर्गत्य ततो नगर्या	३।३८	वसुश्च वसुदानश्च	१४।१६३
वनानि नन्दन चैत्ररथम्	१४।१०८	वसु सगदि कुमुधितेषु	३।१८
वने न च्याः पडमी	६।६४	वस्ते वल्लमिद साक्षाद्	१८।१५२
वने व्युत्थित नानक	७।१०५	वस्त्राणि कुत्रेति विलग्जमान	१९।८८
वन्दकः सिंहसैन्येन	२१।२१८	वस्त्राणि नूनानि तनूनि	१९।७५
वन्दारू स्वो मुकुन्दस्य	१७।११	वस्त्राणि मुमहार्हाणि	५।३६
वन्दे समस्तभुवनव्यवहारहेतु	११।७	वस्त्रावृत तस्य वपुर्विभक्तम्	१६।२३८
वन्वमोद्यव्यवस्थेया धैर्यक्षणम्	१४।२२	वहेभिर्मज्जे सरितः	७।२२३
वन्ध्या वर स्नेहगुणे	८।३३	वह्निर्दारुषु सन्ततोपि	६।६५
वयं सिद्धिलेधेन	८।११२	वाग्देवता स्मरतु जागरणे	१७।१
वरवात्रामहं कुर्यां	५।११	वाग्देवता वसतु	११।१
वराकी रोदितोवासी	२१।४७	वाग्देवता वसतु मे वदनारविन्दे	१८।१
वरातकोऽद्यावधि नार्जितस्ते	३।४३	वाग्मिरेव पदवी न दवीर्यं	४।९०
वरुणाऽरुणः कनकरोमशरीरः	११।१३५	वाग्मापुष्यार्गमर्दनः	७।६४
वरैरधीष्टैरभिनन्द्य	२०।३०	वाचयित्वा पुत्रपत्र	२१।१२३
वर्णं चतुर्धमपि माम०	१।१०८	वाचस्पतिरवमगमदिपणः	१३।१
वर्णवश्यादिकं सर्वं०	४।६७	वाच्यन्ति मास्ते सर्वे	१४।१४३
वर्णां श्रुतव्रतः सत्यव्रतः	१४।१८३	वाटं गुरो इति वदन्नप	१६।२०८
वर्णाश्रमागामि जायमानो	१७।७३	वागिन्यं तु विधास्यति	८।७०
वर्णाश्रमाभिमानेन	१७।८२	वागिन्येऽग्निमन्न लाभभेत्	३।३१
वर्णास्तु पुरुषस्तत्र	१४।१७५	वाणीं गृह्णातु रसना मम	१५।१
वर्धकेरस्य नेर्ष्यां विधेया	६।४२	वाणीं करोतु करणाम्	१२।१

वाताः कतिपये ब्रूहि	१०।८६	वदरात्रागरात् कक्षिद्	१६।१०६
वाताशनौ प्रथमतः इमौ	१।१३८	विदारयन्ती हृदय तपोस्तु	२०।१२३
वापीकूपतडागादि	१४।३२६	विदार्यमासा यवनान्ध०	६।१०३
वाप्यः प्रफुल्लकमला	१४।२५७	विदेहमुदिता तृता	१४।५०
वाप्यो विद्रुमखण्डमण्डिततरा	१३।१२०	विषममृत्तिको मृदून्	२१।४८
वामदेवश्च कुन्दश्च	१४।१५८	विधाय मेथा अननादि०	२।४८
वामेन हस्तेन दधात्	७।१४८	विधिचन्द्रचोर् वरिवस्यय	२०।१२०
वायवो दश विख्याता	१०।११४	विधूमे सन्नमुदसे	१७।६३
वार्ता प्रष्टुमना	२१।८२	विनयेन तस्य परम	१।६६
वार्षिक करमादातु	३।५८	विना हरि कोऽनुनयेत	११।८७
वाल्मीकिनुस्यैः कविभिः	१५।१६६	विनीतमेन गुरुरित्युवाच	१७।११४
वाल्मीकिरागात् सह सीतया	१५।१५१	विनीतवेप रमणीयरूपं	१६।७१
वाल्मीकिः शपथ चकार	१५।१५४	विनीतवेप विपयै०	१।०६
वासनातनुमातल्य	१।८५	विनोदी नानको ब्रूत	१७।१२७
वासना द्विविधा शेया	१४।३३	विपत्तिसयोगवियोग०	१।४६
वासो जर्जरचौरचौरमयं	१७।१५२	विराक्त कर्मणा प्रोक्तः	१४।३०७
विशति केशराकाराः	१४।११८	विपाद्याया इरावत्या	१६।७७
विकारा जन्माद्याः पठपि वपुषो	१३।८८	विपाद्यायास्तटे तस्य	२०।३२
विक्रीयेद् शरीर मलय०	८।७६	विप्रस्यैवाधिकारोऽत्र	१७।८६
विक्रये रत्नमेतर्थातिमिति	८।१५७	विप्रान् पुरस्कृत्य ततो	५।१०९
विक्रोद्यतो मेन यदा	७।१००	विप्रो गतः स तनुवाच	४।७५
विशितोऽयमभून्मूल	६।६६	विभक्ति न्यप्रोषः शतलक्षनाना	१४।११६
विशेषणीमारवर्णां च	११।३६	विर्मापणो हनूमाश्च	१५।१६८
विचारपत्रो निममैकदण्डः	११।८५	विभु प्रभु स्वं यदि	१०।३१
विजयते विधिद्वारसेवितः	२१।२३६	विमानगाभिर्नल्लिनेक्षणभिः	५।९६
विजित्य गृहमायाती	२१।१५२	विमानैस्तेजसान् लोकान्	२०।१४०
विजितो मर्दनेनाप गतो	१२।६६	विमोहन न मायया सम	१४।६
विज्ञानयामास धरा	८।६८	वियोगो दुर्वारो भगिनि	७।४९
विज्ञाय यः परमकारुणिक	११।११७	विरज्यमानो विपयेपु	१।६६
वितरणव्यसनादपत्रप्य	२।१०६	विरवाविति विज्ञाय	१७।५२
वितले सुरतासची	१४।२६०	विरक्ते नानके मास	६।१४७
वित्तापत्यकलत्राणि	१४।२७८	विरक्तेरज्जुरस्तस्य	१७।७
विदर नगरं प्रजाजुना	१६।१५३	विरज्यमानो विपयेपु नित्य	४।३१
विदरनगरात्तनायातः	१६।१५१	विरज्य यो विपयसुप्तान्	१३।४

विराहमः शेषफरीदसत्तमः	१६।७८	विष्णुनामपदाङ्गुष्ठ	१४।१२४
विराहिमेणोक्तमुपाश्रितोऽ-	१६।१२९	विष्णुपानो कालनीरः	१२।२०१
विराहिमोऽपृच्छदुदीयते	१६।१०९	विसर्ज्य त नानकमाशुभाव	३।५३
विराहिमो ब्रूत वयो	१६।१०२	विस्मृष्टो नानकस्तेन	५।१७२
विराहिमोऽभापत	१९।१०५	विस्मृष्टोऽपि यतीशेन	१९।२०४
विरुदमस्य पपाठ	७।११	विस्तृतिस्तुङ्गता चैषाम	१४।१०३
विरोधिता वदति न कुत्र	१४।१३	विस्मितः स ततोऽपृच्छत्	३।३६
विलपति जलाल एव	१६।४५	विहरन्ति वनिता	१४।१३९
विलोकित तस्य दया०	१।१०१	विहितस्थाननुष्ठानाद्	१४।३०८
विलोकित सर्वमिदं	२०।१४७	वीथितोऽयमिति नानक	१२।१८७
विलोकितो यैर्गजवाजि	७।५१	वीणाया वाद्यमानाया	७।८५
विलोक्य तं योगिवरो	१६।५६	वीणानादेन मुदितो	७।८७
विवासयामास सुतम्	१५।१०६	वीराऽह्लानक हल्वा	१८।२६
विवाहयोग्या यदि	३।६६	वीराह्लाननामा प्रणिधितिगदित	१८।७
विवाहकाले सकलस्य	५।९१	वीराहमात्येन धृतास्तु बन्ध.	१८।४०
विविक्तदेशे सतुष्य	१६।१०१	वीराहमात्येन निवृत्त कण्ठान्	१८।२३
विष्याथ हरिगोविन्दो	२०।६५	वीरैः पर्वतयोधिभिः	१५।१३४
विशालनेत्रश्चरिताधुधारी	६।६२	वृत्तान्तमेतमभिधाय	६।६८
विश्रान्तः कृतभोजनोऽकृत०	४।३५	वृत्तिसन्तानरूपेण	१४।१६
विश्रम्य तत्र विहितातिथि०	४।७४	वृथा प्रलापैरपयाति	१६।१२४
विश्लिष्य मीनः सलिलात्	१५।४४	वृद्धस्य तस्य प्रणय	८।६
विश्वम्भरेण प्रहितोऽत्र	३।३५	वृद्धिहासौ प्रतिदिनम्	१४।२०५
विश्वाधारश्च गिरयः	१४।१८०	वृषमे मिथुने वृद्धि	१४।२०६
विश्वामित्रेण मुनिना	१७।१२८	वृषलीपतयो विनष्टशोचा	१४।१६२
विश्वामित्रो न्यगादीदवति	१५।८१	वेची न वेची प्रुवमेव	६।४२
विश्वामुर्वा किमु	७।८६	वेदान्तशास्त्रार्थविचारतत्परैः	१।६४
विषयदोषविचिन्तनमन्वहम्	१४।१७	वेदी यत्र किल ज्वलत्प्रति०	२।२१
विषयमुत्तमशेषे लभ्यते	१३।८२	वेदेः पुराणैरितरैः स्वतुदया	१६।११
विषया बहुयत्रसाध्यमानाः	१३।१००	वेदैर्गुणाना गणिनः प्रपद्य	१३।८७
विषयामिपलुब्धानाम्	१२।८२	वेदोऽभिषत्ते प्रतिक्रमदेवान्	१२।५५
विषयामियाणि विधिंनोपनतानि	१४।३८	वेद्या मुनेरुधिरवर्षमहत्सु	१५।७६
विषयवृत्तस्य पत्राणा	१७।६१	वेलाया लसदेलाया	६।४५
विषहरनगरे ध्वज स	६।२४	वेलावनामोदमरं दधाने	१६।४०
विषहरमय देश	६।२२	वेशीराचारितैर्दृष्ट्या बहुविधै	१०।१७

वैपस्तयापि प्रति कार्यमन्य	११।१२२	यत्रुध्नश्च यवनादि विप्र	१५।१८
वैकृष्णनायेन चदा हतः	१५।३४	शब्दाः कार्यपराः प्रमापनिति	१२।१६
वैकृष्णवाच इव	११।०६	शब्दार्यरतनखनिमन्य	२।७
वैणिकोऽत्रददितश्चल	११।५२	शब्दो गुरुधृतिः शिष्यः	१२।२२३
वैतरणी पूतदोला	१४।२७६	शम्भुः पप्रच्छ गोरशम्भु	१२।६४
वैदेशिको वैणिकोऽस्मि	१६।७४	शरः क्रय कामुकमन्तरेण	११।२२५
वैदेशिको दूरतराध्व०	१०।२५	शरण करणाकरो हरिः	१६।१५०
वैराग्य श्रवणाद्बुदेति तदनु प्रेमा	१६।२२५	शरणागतवत्सला नरा	१।१३२५
वैराग्यतारतम्येन	१७।६६	शरणागतवत्सलो भवान्	१६।१५४
वैराग्ये विपदेषु सर्वसमये	१५।१४	शरदुग्गशशिनीष रूपकाणि	४।२०
वैवस्वतस्य नगरो	१४।२७२	शरीरदाढ्याय विषाद्य योगम्	११।६४
वैशाखे विक्रमिषत्०	२।१२०	शरीरिणो येन चतुर्विधाः कृता	१६।६६६
वैश्वानरी भाद्रपदे	१४।२१५	शशस योगी तव चारु दैव	१०।७३
वैपु वैयाशसाम्भेन	१४।२०३	शशाङ्ग वारपद्रात्री	१०।११७
वैष्णवो रामनामाङ्ग	१६।७०	शशान्मुगान्केऽपि	६।५५
व्यधिशपन् बद्धहस्ता	१८।३४	शारु लङ्घनपुष्पाणा	६।२५
व्यतरयं षोडशषल०	७।१०६	शाकस्तद्वस्ति द्वीप तु	१४।१७७
व्यत्ताव्यक्तज्ञविज्ञानान्	१८।४८	शास्त्रान्तरा पातनिदाष०	२।११२
व्यमनायत बोध्य तत्रितान्त	२१।५३	शास्त्रोपशास्त्रामिरिदम्	१४।६४
व्यय प्रमाणदिवसा-	५।१४६	शालग्रामशिला यत्र	१४।३३८
व्याप्तव्याल्लङ्घैरपस्थित०	३।१०	शान्ति दुर्नयनालोत्सव	३।५६
व्याप्तत्रिलोक्या यदि	६।६०	शाल्गुलश्च गोविन्द	१।६४
व्युत्थितः परमतीपनिर्हृतो	१६।१४०	शाल्त्रैः पुराणैर्निर्गम.	१६।३८
व्युत्थितोऽद्भुत इद जगद्	१५।५९	शाल्त्रैरिन्द्रैर्गुणनाथिकेन	१।५७
व्रजन्ति कुन्तेति विलोकमानः	१६।६३	शास्त्रोदितेण समयेन	११।१७
व्रीडित इबावनीशो	२१।४२	शास्त्रोदितेषु सन्देहेषु	११।२२
व्रजान्यहं शेषनरीद	१६।७५	शास्त्रोपबृंहिता चाचः	१७।१३४
व्रतनियमभक्तिरन्यौ	१०।२८	शिक्षानमःपुनःशिक्षाञ्जन०	५।६४
श		शिरः केनचिदानीत्तं	२१।१०७
शकुक्कं कृपट निजेन वपुषा	१५।१४६	शिव च यत्रच चैव	१४।१४६
शखध्वनिर्नभसि सर्वजनैः श्रुतश्च	१६।२२७	शिवराजः शैशकर्णः	१२।१६८
शक्रादीना पुरे विष्टन्	१४।२२६	शिवसूर्यमरुद्विनायकान्	१६।२२२
शत सुरङ्गान् विधिवत्	१।५०	शिवसेवनतत्परः	१४।३२८
शतयोजनसुचुङ्ग पृथिव्याम्	१४।२३७	शिविकारथ हस्तिवाजिना	५।४७

शिवोमेऽथवरूपं ब्रह्मस्वरय	१२।१६	शेष आदरमानाप्य	१८।१८
शिशिषे हरिगोविन्दा	२०।८०	शेष आदरमानाप्य	१८।१३६
शिव्य सुरतसिंह च	२१।६२	शेषमालः पुनरिद	१८।२२१
शिष्याः केचन पश्चिमा	२०।६०	शेषमालः मुद्दत् कश्चिद्दु	१८।२२५
शिष्याः सर्वे विमनसः	२०।३४	शेषेण भाषितमिद मम	१६।११८
शिष्याः सर्वे समभवन्	२०।२६	शेषो वभाषे योगीन्द्रं	१८।१६०
शिष्या ऊचुः स्थापितास्ते	२०।१००	शेषोऽभाषत मे तीक्ष्णा	१६।२२६
शिष्यानाहूय सकला-	२१।१३८	शैलामान् शतयोजन	१४।२६५
शिष्यानुवाच गोरक्षः	१२।२	शैला नद्योभयामाया	४।१७४
शिष्यान् समाहूय	२१।६८	श्येनैर्नलाङ्कुशविदीर्ण	६।५२
शिष्याय शेषामददात् तापः	६।३८	श्रद्धामक्तिविवर्जितैः खलु	१३।४६
शिष्यास्तमगता	२०।४७	श्रद्धावती गन्धवती	१४।२२३
शिष्यास्तु वेदान्विभूयुः	१४।६१	श्रद्धा विश्वास आशा परिणति	११।६७
शिष्येण नीतं तु गुरुर्जलाल	१६।४६	श्रयेत तत्त्वबोधाय	१४।३६
शिष्यैर्दत्त वय सर्वे	२१।१३६	श्रवणं कीर्तन विष्णो	१३।२५
शिष्यैरुपेतो बहुमिर्षवना	२१।२०१	श्रवण मनन सौम्य !	१४।४६
शिष्यो गतो गुरुवचोऽभि	।६।८७	श्रवणमुमगकुण्डलः मुनासी	१३।३२
शिष्यो गतो निजगुरोर्निकट	१६।८२	श्रवणादिभिरात्ममुक्तये	१६।२३३
शिष्यो निवृत्तोऽय जघास भोग्य	१९।३६	श्रान्तः स्मृत्वा हन् ! दन्तावलः	१३।१४८
शिष्योऽस्मि ते सकल०	६।१०४	श्रान्तो भ्रान्तो मर्दनी	७।५८
शिष्योऽह सर्वथा जातो	१८।२६६	श्रीकन्दरस्य पुत्रोऽभूद्	१७।१३६
शुकश्च वदमानश्च	१४।१७३	श्रीकृष्ण इव पार्ष्णिय	२१।२२६
शुद्ध पुरः स्थितमभाषत	८।७१	श्रीचन्द्रः प्रभवत्यनेकगुणवद्	१।७
शुद्धसेनमधिय	६।१२८	श्रीचन्द्रलक्ष्मीचन्द्रौ तौ	१८।८७
शुद्धसेनमवगच्छति मूप	६।१०५	श्रीचन्द्रलक्ष्मीचन्द्रौ मे	१८।७६
शुद्धसेनस्तामहूतान्	६।३६	श्रीचन्द्रशेखर सदाशिव	८।६६
शुद्धसेनादपि धेष्ट	९।१३५	श्रीचन्द्रसिद्धमधलीकय	२०।१५३
शुभ्रपुरसिंघ भगतो गुरुनानकेन	१६।२०२	श्रीचन्द्रस्तदिद दृष्ट्वा	१९।२४७
शुष्का नदीं गुरुववाच	२१।१६६	श्रीचन्द्रस्तपसि मनो दधे	१६।२४१
शून्ये निपण्णानवलोक्य	६।५७	श्रीचन्द्रेण तदा प्रोक्त	२०।१५४
शूलभोतो दन्दशूक	१४।१७७	श्रीनानकस्तु यवनान्	१६।२१५
शृङ्गारितेतु करिषु स्थित०	५।१०५	श्रीनानकस्य जयजीव चिराय	५।३२
शृङ्गारितैर्मदकलैः	३।७४	श्रीपति भारते त्रये	१४।२४१
शृणु नानकः मुक्तस्य लक्षणम्	१४।४३	श्रीमद्गुदिसुषाकरः	१।६

श्रीमानंटेकरायश्च तथा	२०।८०	संगम्य जन्मतुः स्वच्छे	५।७३
भीवेत्संबन्ध समुदार चतुर्भुजाग्रम्	१३।३५	संग्रहानि च मासानि	१६।२४२
भीशब्दाम्बुधि सम्भवद्	१।९	संघातमृत्युनेतेषा	१६।४४
श्रीशैलो विन्यः सद्याद्याश्च	१४।१४२	सनिघानमपेक्षन्ते	१६।६०
ध्रुतय श्वाचितानि ते विभो	१६।१४१	सगिह्य रज्जुमगिबध्य च	५।१५७
ध्रुतविन्दा मित्रविन्दा	१४।१६६	सवन्धिनो द्वारि विद्यलदन्ता	५।११०
ध्रुतिशास्त्रवचोभिरुज्ज्वलैः	१६।१२६	सवन्धिबान्धवसगोत्र०	५।१८
ध्रुत्यर्थं शतधा ध्रुतः ध्रुतिपयं	१।५६	सवन्धिबान्धवसनाभि०	५।३४
ध्रुत्यपूर्वयथाः प्रदान्तचित्तः	१३।६७	सयमन्यभिषेया च	१४।२१७
ध्रुत्वा कालस्तनयविगम	७।४	संयावमोदकमहोत्तम०	८।७४
ध्रुत्वारिवत मोदमदभ्रमाय	५।१७०	ससारमीतेरपवर्जनाय	१६।८०
ध्रुत्वाङ्गदो गदादिदं ब्रज	२।८१	ससारसिन्धुतरणे	१६।१३३
ध्रुत्वा चिरेण यवनो	२१।२२२	ससारसिन्धोदपयाति	१६।२७
ध्रुत्वा जगाद यवनाधिपतिः	२१।७८	ससेविताः प्रतिग्रहं	२।४
ध्रुत्वा ततस्तदग्रपात्स	५।१९	सस्कारतः स्वप्नविलोकिताना	१८।५४
ध्रुत्वा तस्य बचो जगाद जनक.	१५।८२	सस्कारलक्ष्यस्य कलेवरस्य	१६।३२
ध्रुत्वाय नानकगुणानिति	१३।५०	सस्मृत्य हन्त ! करुणा	११।२७
ध्रुत्वा ध्वानं जनादन्धो	६।६२	सहृत्य नानाविषयामिषेभ्यो	१७।२९
ध्रुत्वा भवं तमधिरेपित०	१।११०	सहृत्य वस्त्राणि ततः शरीरा-	१६।६८
ध्रुत्वा वचस्तदखिलप्रियमेव	१।११	स उक्तवान् मोदकचाम्पुलीमुक्	६।१३१
ध्रुत्वेति कालाय परं	२।८०	स उक्तवान् षोडशहायनेऽह	१७।११८
ध्रुत्वेति नानकवचो	१७।२७	स उवाच चञ्चलतया	६।८६
ध्रुत्वेति राजा प्रतिभाषते	४।१०५	स एव धर्मचन्द्राख्यो	१६।२४८
ध्रुत्वेति लोलोऽभिदधे	२।८७	स एवमादीन्यभिधाय	३।४४
ध्रुत्वेति सर्वं हरिरायनामा	२१।४६	स कर्ता पुरुषो नाम	२१।२१
ध्रुत्वेति सालसोऽच्छद्	८।१६०	सकलकर्मसु धर्मसु निश्चितो	१।४
श्रोतुं जनानामभवत्	७।७५	सकलन्दरो नीनी च	१२।२०३
श्रोतुर्भवत्सैरक्या विलीन	१६।१७२	सकलमुवनवीजमादिदेवः	१३।३४
श्रधूः क्षमा ताडनलालने या	६।७	स का दर्शयिता	२१।१०२
श्वश्रुजन्ः शास्ति वधूः	६।६	स कुटुम्बः शिष्यवर्गो निषाद	१६।२२८
श्वानेषु गण्यमानेषु	१६।१५	सकुन्दद्युधेर्दशनैः प्रकाशयन्	१।३८
श्वो भाविन्यभिषेकमङ्गलविधौ	१५।१०५	सकृदप्यहमागच्छम्	१२।१२०
स		सखायो विगताः सर्वे	२१।११६
सत्रामति स्नेह शृणुं	६।६३	सख्या घनाधिपतिनाकृत	१५।७

स गत्वा निजगादेदं	२१।११०	सनिगमायमनीत०	१।८
सगुणं तव निर्गुणं वपुः	१६।१३७	सन्तः स्वयं स्वस्य समा०	६।१३९
सङ्कल्लो योनिस्तस्य	८।१२६	सन्तुष्य सन्तुष्य बृहद्	६।१२७
सङ्गरस्तदनु नास्तिकरीत्या	११।८	सन्तोषं कुर्व मोः सौम्य ?	६।४६
सङ्गरो निरगमन्मणिशैलम्	१२।२१	सन्तोषसिंहासन आत्तविद्यो	११।१६
सङ्गिरन्त इमे व्योम	१७।४७	सन्तोषेण परिब्राजा	३।३४
स च प्रबलितो	२०।१५०	सन्तोषो जनकः समा च	११।१५४
स च मवाञ्च यदैक इह स्थितः	१४।८३	सन्मल्लिकाचम्पककुन्द०	१।१२
स चामरच्छन्नसुतौ०	२।६१	सत्येव सर्वोपनिषत्प्रमथाः	१४।६९
स तत्त्ववेत्ता स्वयमाजिहीते	११।७७	सपादयामेऽष्टमवासरे	११।२६
स तीर्णपोतो व्यवहृत्य	२१।६५	सपाददानोत्तरजातवोषी	६।१०८
सत्य भवं मम न कश्चन	१६।१७५	सपादहस्त परिमण्डल शिरो	१०।१०७
सत्यः कर्तेति तेनोक्तै	१७।२०	स पृष्टस्तैरह सोऽऽपि	२०।२१
सत्यमेतदिति प्रोक्ते	१५।५८	स पृष्ठो जयरामेण	६।६७
सत्यमेव समभाषि	४।६४	सप्तकृत्वो रूप्यकाणि	८।१५३
सत्यरामेति शनकैरभिधाय	१६।७२	सप्तवारीमित चाब	२।१२३०
सत्यसन्तोषसुभगः	१२।४५	सप्तशिशदहोरात्राश्चलितो	६।८४
सत्योपवाचनतया प्रथितः पृथिव्या	१५।२१८	सप्त दिनानि निशाचर०	८।१३५
सनयोदशश्लाणि	१४।२४७	सप्तद्वीपा जलधिरशना	११।१६६
सत्त्वापत्तिश्चतुर्थीत्याद	१४।४५	सप्तमे दिवसे नीत	१८।३२
सत्सङ्गतस्तो परिणाम	६।१२६	सप्तमेऽहनि पर न बावरो	१८।२६
स ददर्श तपोवेद्या	१।३०	सप्त वर्षाणि पुत्रेभ्यः	१४।१७८
स दर्शयामास स्वलन्	१७।५७	सप्तविंशतिदिनानि	८।११०
सदा गोविन्दमक्तानाम्	१३।५७	सप्तविंशतिभिः क्रोश	१०।५१
स देशानारमखात्कुर्वन्	१८।४	सप्तसिंहागता सेना	२।१।६२
स दैवशाली व्यवलन्मया समं	१६।५८	सप्तविहान् समादाय	२।१।७५
सद्धान्मवास्तस्य विलोक्य	५।१६२	स बद्धयाहुर्वियुतो	१६।८३
स धैर्यमालम्ब्य	२०।५१	स बोधितस्तेन विद्वद्मन्यु-	१७।१४०
सनकादिनारदमवाहशीसिद्धा	१३।३७	सुमाचन्द्रेति ते नाम	९।१४६
सनकादिपुरर्षितेवित	१६।१४९	सुमाया जायमानामां	२०।९६
स नानक निराकार	१६।१२४	स भिन्नमाणो नगरेषु	७।९६
स नानकवच. भुत्वा	११।१०६	समञ्जयामास च मूलचन्द्रः	१।११६
स नानकस्य स्मरण	१६।७६	स मासुतो दुष्टजनेषु दण्ड	२०।४६
		समप्रतिन्धेयु परस्परम्	१२।२७

समये तरव फलत्वत्	२।७७	सर्विस्त्रियो मर्दन आचचये	१०।६७
समयो मया त्रियत मास	८।१७	स वैष्णव सार्धदातद्रयो समा	२१।२०६
समरो बभूव समरोपयोस्तयो	२०।७६	स प्रोहित इषाबोचत्	१८।११६
समागत गतरुप	६।१३	स समधान्यैर्बलिभिः	१।१०
समागमे प्रीतिर्युद्धदारा	१५।८८	स श्यापयित्वा स्वयदे	२१।७५
समाधिनिष्ठेत्यपि भूरि	७।१०७	सस्य परिच्छेद्य तदा	२।११३
समाप्य होम घण्टीनुदम्यौ	५।१२३	सहजाव इद जगद	२६।६१
समुक्षितो हरिमुखचन्द्र	१।४।	सहजावममापत् योगिवरो	१६।१०९
समुन्नतस्कन्धपटाधि	१।२०	सहस्रेणानि कि मुच्येद्	१७।३५
स मूढश्च दरिद्रश्च	८।१५०	सहस्रैर्वदबभुवि	१५।६६
स मृत पुनरुत्थाय	२१।८८	सहाङ्गदै श्रोतृजनै	२।१५
समृद्धिमेतस्य न धीरमल्ल	२१।२००	सहामशरदित्तेपात्पायते	२१।१६७
समेन धरसोदेन	१५।३३५	स सत्करोत्सायाहि	१७।६८
समेन शालमलिद्रौप,	१५।१६१	स सत्कदान्यवित्तम्य योगी	१६।१२९
समो रिपौ मुहुदिविमानमानयो	१५।१५	स स्वप प्रत्यभिशाता	१६।१२१
सम्पूज्य मूल उपचारपर	५।१०६	साधन तत्त्वबोधस्य	१५।३५
सम्मान्य पुत्रैर्गुरुदत्तपुर्यै	२०।८७	साधनमच्छेदानम्	१३।२३
सम्भ्रान्त उत्थाय नृप	२।११७	साधनात् ज्ञानिनो जगता	१७।७५
सरासि समुत्पन्नरोषहाभि	३।१५	साधनानि भवानादि	१६।१३७
सरान्दार समुद	१५।११६	साध्वी विहाय वनिता	६।५३
सर्वमहाणा शीप्येव	१५।१०८	साध्वी दधार खड्ग	६।२७
सर्वहेता विवृण्वन्ति	७।७१	साध्वी धिरोमणिरभू०	२।२७
सर्वमान्बष्ट वैकुण्ठे	१५।८६	साधो प्रसङ्गाद् भवती०	५।१८
सर्वमेतदिति दुष्करमस्मिन्	१३।५५	सा मौनयामास तत	७।५७
सर्वैर्द्वैसम्प्रातसदुस०	२।२०	सा मङ्गलत्नानद्युचि पुमारी	३।१२५
सर्वाङ्गरत्नाभरणानि माने	३।१७५	सान्ध्य गुणाना प्रकृति	१०।५७
सर्वाणि शक्ति खड्ग हत्यनाम्	११।१५५	साय प्रचलिता सर्वे	१०।५२
सर्वेऽप्यप्यन्त पर गुरुत्व	११।६६	साय समारोहदसौ	१६।५१
सर्वेषा भ्रवणमुक्ता	११।२१६	सारिनेयो हस्तेन	१७।५
सर्वेषु मूलेषु मम शिषोऽप्री	११।१६	सारूप्य समवाप्य कैःपरिपो	१६।११८
सर्वे सुरवाणपुर प्रदाता	३।१६	सार्द्धद्रादिशक्तौव्य स्यु	१५।१६५
स वत्सली दीनजनेषु मानके	१६।६६	सार्धत्रिदश्यानुले	१०।१२५
सवयसे खड्ग नानकमागती	१।१६८	सार्धत्त्रयो नाति नृणा शरीरे	१०।१०६
		सर्वमीम प्रधानः क १	१३।१२५

सा लैवनी कमलकान्तकरा	१९१०	सुतले व्रु ततोऽधः	१५१९१
सा शारदा शरदिजेन्दे	१९१	सुतस्य मौली सखा	१५१९१
साष्टाङ्ग प्रणतोऽङ्गत	८१९१	सुगन्दनन्द विणय	१५१९०
साष्टाङ्ग यतिमभिवाद्य	१९१६	सुप्तः सूक्ष्मकटुष्णमक्त	५१९३३
साष्टाङ्गप्रणतिपु पेशला	८१८४	सुपाश्वः कुकुदश्चैव	१०१९०६
सिंहासने सदासि	२०१९३५	सुमास्याधर्मपैति रात्रिपु	१३१८३
सिंहैः सह गतौ युद्धु	२११९५१	सुमोऽश्वितस्तानविलोक्य निद्रा	१११४१
सिंहोदरस्यान्व मृदु	२१९४	सुबाहु मयुरामा दु	१५१९५९
सिकाः पुष्परसैः सर्वे	५१९४०	सुबाहुमारीचमुखैर्निश्चाचरैः	१५१७३
सितावृत्तादीन् गणयेत्	३१९२६	सुमेक ब्रज योगीन्द्र !	१२१९२
सिद्धमन्यस्तत्र वभूव	८१९७	सुरधाणपुर गत्या	५१९७४
सिद्धान् बोधयिता विमार्गं०	२१७४	सुराङ्गनाङ्गामरण दुर्ग	१०१९८
सिद्धामासा वञ्चयते	१७१९९१	सुराङ्गसन्धानसमुद्भवा	१९८८
सिद्धामासास्तेन चढा	७१९५२	सुलक्षणी तानवद०	९१९
सिद्धामासो द्रोहमस्य	२०१७	सुलक्षणी द्वी तनयो पुरस्ताद्	१११९०६
सिद्धाश्चतुरशीतिस्तु	१२१९०७	सुलक्षणी मासवदत् कदाचि	१११९६३
सिद्धाश्च मत्ता बहवो वभूवुः	१११९२१	सुलक्षणी साधुरिद जगद	१८१८२
सिद्धिः क्वचिद् क्वचिदसिद्धि	१७१३७	सुलक्षणी सुरुपाणि	९१२
सिद्धिस्तदीया सक्त्वापि	२११९७	सुलक्षण्या विवाहाय	४१७७
सिद्धीः क्यक्काः सुदीरयेयं	७१९२१	सुवर्णमणिमेखलातरल०	२१९७
सिद्धौर्द्विजैरनिहिता	२१३०	सुपुम्पया प्राणसमा	७१९२
सिद्धैर्प्यात् नारदाद्यैरजसम्	१९१९५२	सूततान्यय निशम्य लगाद	११९६२
सिद्धैर्मौजिनमार्थितं फलमिद	१११९२२	सूर्योऽपरागः किञ्च क्षनिघत्ते	१७१९१६
सिनीवालीसरस्वत्यौ	१५१९५६	सेतुर्दृष्टो नलवृत्तो	१९१२०
सिन्धुरोधसि विलोक्य	१५१९३	सेनया चतुरङ्गिण्या	२०१७७
सीतापतेः किं पुत्रये हनुमान्	१५१९४०	सेनापतिर्मरिपदप्रसिद्ध	२०१७४
सीता विरञ्चि शदनाद्	१५१९२५	सेना पर्वतमारुढा मूढाः	२१९७८
सुतं स्वकीय विषयोपनमं	१८१९६	सेना विनाशित भुत्वा	२०१९५
सुतचपनकमलनयनौ	१९१७	सेना सा बाधरस्य	१८१८
सुतस्य लामान्मुदितः	१९२२	सेनोपलायतवृत्ता	२१९५६
सुगावदे सम्प्रतिगाति यत्ते	१९१९६	सेवार्यमहमेतस्य	१९१९
सुग्रीवः प्रपमं नियुध्य	१५१९३६	सेवेत विश्वपतिमप्यमि	१९१९०८
सुग्रीवेण विभीषणेन मरुतः	१५१९४४	सेव्यमानो भूपतिना	८१९२८
सुग्रीवेण सभाहृता	१५१९३२	सेव्यवप्रेरितोऽपृच्छन्वटाडो	१९१९४

सैन्धवेन समाहूता	१६।१४	स्वूल रूपमिदं हरे	१४।१२
सैन्धवोऽब्रूत युवयोः	१६।१६	स्नपयन्ति वदनेना	१०।१८
सैन्य समाहूय जगाद् रोषाद्	२१।२०	स्नातः प्रभाते नवनीत	६।३०
सैन्यं स्वं समवेक्ष्य विधितमटं	१८।२१	स्नातानुलितेषु जनेषु तत्र	५।२७
सैन्ध्रयाकृतविनया	५।६७	स्नातो गुहस्तीर्यजलेः	२१।२३१
सोऽब्रवीत् किञ्च जानीमः	७।११५	स्नानं निशं पश्चिम	१०।१
सोऽब्रूत बहुकर्णस्थ	११।६०	स्नानादिशुद्धिकरणेषु	१७।७७
सोऽब्रूत किं लज्जयसे	३।५०	स्नानो गुहचरणाम्बुज	११।७३
सोऽब्रूत सौम्य शृणु जन्म	२।५५	स्नान्तं तत्र जगाद् नानकश्रुतिम्	१५।५३
सोमस्य मण्डलमुदित्वरमस्ति	१०।१०५	स्निग्धयामपयोदसुन्दरवपुः	११।१२५
सोऽय रामो मर्दन ?	१५।१६७	स्तुषा दल्लोकोदनदानुकारिः	५।१६५
सोऽय मुषीः सकलशास्त्र०	१।१०	स्नेह नय स्नेहनहन्तवेह	१८।६६
सोऽवदत् तलवह्नीति	१।१०७	स्नेहनिर्पांसवद्दाना	६।६७
सोऽवादीन्मृगया रुमम्	११।६५	स्मर नरपतिशासन	५।६
सोऽहं निरूप्य सकलानि	२।५८	स्मरिष्यसि यदा मा	२०।१५७
सोऽहमित्यजपया स्मरणीयम्	१३।११	स्मित्वा ततो हरिददाडु०	१०।१०५
सौत्रामण्या वृलाचारे	१२।८०	स्मृतिं द्वादशादिब्रतम्	१२।८९
सौमित्रिणा तत्र निहृत्त	१५।१२०	स्मेरः स नानकमभापत	६।१७
सौशिल्पादेनयोः प्रीतिः	१५।६२	स्मेरस्तथा नानक व्यावभाषे	१६।६०
सुवा देवेन्द्रायैः	२।१	स्मेरस्य तस्य वचसा	७।१११
स्त्रीपुंसकान्तिपरिमू०	२।६	स्मेरावसोऽह्निमुनकान्ति०	८।१८
स्त्रीबालवृद्धतरुणेषु	१६।४२	स्मेराननो गरलनीलमलो	१५।५
स्त्रीशूद्रपक्षिभयवः	१४।४२	स्मेराननो विक्रजपङ्कज	६।४४
स्त्रीशूद्रवैश्यावितानपि यः	११।११८	स्नेरो गुरुः प्रणिजगाद्	१६।९६
स्त्रीसङ्गं कुरुते न वा	६।१३३	शोभे शुद्धिं कर्मभिः	१२।१५८
स्यलं तद्दैवतंनिप्रभावतो	१।९६	स्वकर्मणा विशुद्धेन	१४।१८९
स्यानीपमायात्यति	६।१६६	स्वहातिनुल्लैर्निपुणं	३।७०
स्याप्यतामपरस्तत्र	२०।१०१	स्वदेहपोषको यस्तु	१४।२८१
स्थितः क्रूरस्य निकटे	१७।६७	स्वनकारहुत्सेनानामधेयः	१०।१३
स्थितः सते रोषसि नानकस्तु	३।४०	स्वपदं हरिरायाय	२०।१३३
स्थितश्च तत्रैव तदीयशत्रोः	२१।१२	स्वप्नेन्द्रजालबदलमलिते	१२।१७३
स्थितोऽहं संसारे स्वहृत्	१९।२०	स्वप्नेन्द्रजालोपमनाशु	६।१४४
स्थितैव तस्याखिल०	३।५२	स्वप्ने शिरच्छेदनवापितोऽपि	१।७८
स्थित्वा गुणेषु कौर्ण	७।२७	स्वप्ने सरैर्गणवार्तिभि	२।२६

स्वप्नोपगं सुतसङ्घद्वन्द्वारसंगम्	१४१६	ए	
स्वप्नोपगैः सुतसङ्घत्	१८१७७	पटशतानि दिवारात्री	१०११६
स्वधलेन विबुध्यते कथं	१६११४	यदहं समरो बभूव भूयान्	१८२५
स्वभाष्यामिवदत् कालो	२११०३		
स्वभाषः स्वस्वरूपं	१२११२	ह	
स्वमेव विरमस्य न मन्यते०	११५७	हंसस्थिता कुमुदकुन्द०	५११
स्वयमभोगमुञ्जोऽपि	३१८३	हंसायतगोदायिनाः	१४१५३
स्वयमविजतो भिन्नाभिन्न	११६३	हंसासना कुमुदयान्धवस्तण्डचूडा	१७११
स्वर्णनिर्मितरसायनयोगा	४१६२	हंसासना स्फटिक०	८११
स्वर्षेदीना मानसोत्साहकारी	१३११४७	हृदस्थिति किमज्ञाहाः ।	१११०७
स्वस्थाश्रमे मणिरिवाहिकणो	१६१५५	हृदस्थितिवानपुरः कृतिर्वा	१११११
स्ववर्ग एषं कल्हः	१२१३५	हत्वा प्रसीदति यथा	१११६२
स्वसिद्धतागर्वमुपेक्ष्य	८१०६	हनीका यमपे यदि	१११५४
स्वमुः समीपं यम गच्छ	७१३७	हनीकास्तमिदं स्माह	१११५६
स्वसैस्त्रुणारैर्यवनैः	१८११४	हनूमता कारितयोदध	१५१२९
स्वस्थीकृत्य नृपं नित्ये .	१११६३	हरिमोहिन्दतनयाः	१०११८
स्वस्थ यद्वसनमामरण च	५१४४	हरिताम्बरो नववया	६१५६
स्वस्यापि तस्यापि	१११११	हरिदयालुमवन्दत नानक०	५१३१
स्वस्याभिमानमवधूय हि	१११११३	हरिदयालुतवीव मुतोपितः	५११५७
स्वस्था उपालम्भवप्रीह-	६१२०	हरिरायेण खिरितं	२११६६
स्व स्वधर्मानुसरणमरागः	१८१६४	हयघानको मर्दनेनेति	१११४७
स्वस्ति श्रीजयरा०	३१६३	हस्तोऽस्य मस्तकेऽन्यस्तो	१७१३९
स्थादूढकेन क्षीपोऽयम्	१४११६०	हारीतकीया राख चेतकीति	१०११४२
स्थान्ते कठोरे मदमत्तराधे-	१०१३५	हाहाकारी बभूवाय	१०११३०
स्वार्धं शरीरे सुखदुःखमोर्षं	११९०	हाहेति शुक्रोऽ नत०	५१३३
स्वामी नः स्मृतिमाप्रतो-	६१७५	हिसामयात्तमधि	१७१४०
स्वामी सर्वास्वपरयालु	७११४	हितः पितरमाचष्ट	२१६७
स्वार्थप्रवणता रास्यं	६१३८	दिवानि रामस्य नितान्तमेपा	१५११०४
स्वार्थोपाधिः प्रीतिः प्रा०	६१५४	हिताहिताख्या हृदये पिराया	१०११२५
स्विष्टद्वाराप्रभुतच्छं	५११२०	दिवोरपावः सखनानवादी-	५१६८
स्वीकृत्य तस्मै पतिवप्यं	७१२३६	दित्वा कुटुम्बं सहसा	६१११४
स्वीकृत्य तूष्णीमपि	६११०७	दित्वा सर्वं ये गवन्तं प्रजयाः	१३११४९
स्वप्ने स्वप्नेव शास्त्रेण	१८१११०	दिरण्मये श्वेवगिरिम्	१४११००
		दिरण्मरत्न विमस्य	१४११८८

हिरण्यरेता इत्युक्तः	१४।१६२	हृदिमनः पवनस्तु	१२।१९८
हिनजातौ प्रजायेत	१४।३१६	हेतुः क्रोधादिवृष्टीनाम्	१४।३०
हृत्चित्तममोषमायया	१९।१४३	होने क्षमासे निरगात्	२१।१४१
हृदयं सदयं भवाद्यथां	२१।१८	हीणः किञ्चित्तदा कार्ये	६।१११

